

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 4
Issue 2
July 2020

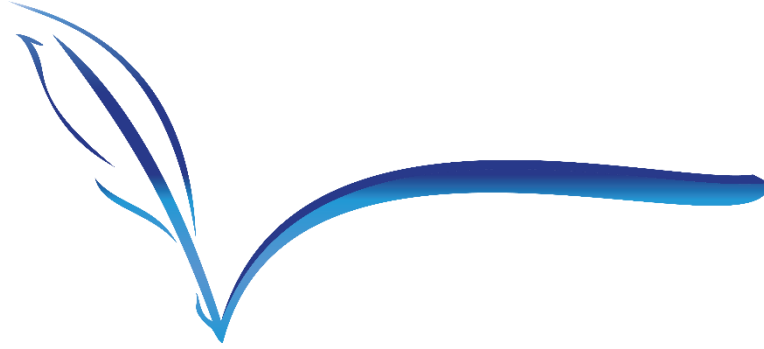

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi
Journal of Strategic and Social Researches

Vol 4
Issue 2
July 2020
ISSN 2587-2621

SSAD
STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, uluslararası hakemli bir dergi olup dörder aylık dönemler halinde (Mart-Temmuz-Kasım) yılda üç sayı olarak elektronik ortamda yayınlanır.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'nde yayınlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi'ne aittir.

Yazılar yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz veya çoğaltılamaz.

Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir.

Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Journal of Strategic and Social Researches

indexed by

ESBCO, ResearchBib, I2OR, Google Scholar, ISAM, ESJI, ROAD, Crossref, Maktaba, Academic Journal Index

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi / Journal of Strategic and Social Researches

Cilt 4, Sayı 2, Temmuz 2020 / Vol 4, Issue 2, July 2020

SSAD
STRATEJİK VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Journal of Strategic and Social Researches

ISSN 2587-2621

www.dergipark.gov.tr/sisad

sisaddergi@gmail.com

Sahibi | Owner

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

İstiklal Yerleşkesi 15130 BURDUR

Editörler | Editors

Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Sibel AKOVA

Yardımcı Editör | Associate Editor

Dr. Öğr. Üyesi Gökmen KANTAR

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Özge Uluğ Yurttaş

Beykent Üniversitesi, Türkiye

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Doç. Dr. DMITAR TASIĆ

Philosophical Faculty, University of Hradec Kralove, Çek Cumhuriyeti

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Amira Turbić-Hadžagić (Tuzla Üniversitesi - Bosna - Hersek)

Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi - Türkiye)

Prof. Dr. Redzep Skrijelj (Novipazar Devlet Üniversitesi - Sırbistan)

Prof. Dr. Ümit AKCA (Süleyman Demirel Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Armend MEHMEDİ (Priştina University - Kosova)

Doç. Dr. Dimitar ATANASSOV (Sofya Üniversitesi - Bulgaristan)

Doç. Dr. Esmâ IGUS (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi - Türkiye)

Doç. Dr. Lale VELİYEVA (Sumgayıt Devlet Üniversitesi - Azerbaycan)

Doç. Dr. Memli KRASNIQI (Priştina Üniversitesi - Kosova)

Doç. Dr. Mirza DZANIĆ (Tuzla Üniversitesi - Bosna Hersek)

Doç. Dr. Nurhodja Akbulaev (Azerbaycan Devlet İktisat Üniverstesini - Azerbaycan)

Doç. Dr. Sevcan YILDIZ (Akdeniz Üniversitesi - Türkiye)

Bu Sayının Hakemleri | Reviewers of the Issue

Prof. Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ

Prof. Dr. Fatma Nalan TÜRKMEN

Prof. Dr. Figen YILDIRIM

Prof. Dr. Mehmet ÖZKARTAL

Prof. Dr. Mustafa DAŞ

Prof. Dr. Mustafa ORAL

Prof. Dr. Nadir ÖZKUYUMCU

Prof. Dr. Oktay TANRISEVER

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK

Prof. Dr. Yaşar ÇORUHLU

Prof. Dr. Yusuf AYN

Doç. Dr. Ahmet Yüksel

Doç. Dr. Ersel ağlı TTNCGL

Doç. Dr. Hatice AYDIN

Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAHİN

Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT

Dr. Öğr. Üyesi Alper MUMYAKMAZ

Dr. Öğr. Üyesi Emel KESİM

Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYCEL

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Fuat TUNCER

Dr. Öğr. Üyesi Fırat SAYICI

Dr. Öğr. Üyesi Gkberg YÜCEL

Dr. Öğr. Üyesi İsmail CİĞERCİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GNGEN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Murat TUNÇBİLEK

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Said KÖSE

Dr. Öğr. Üyesi Samet GÜRSOY

Dr. Öğr. Üyesi Samet ZENGİNOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Selim Baha YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÇİÇEK

Dr. İbrahim MURADOV

Dr. Sevda KÖSE

Dr. Tolga ALA

Dış Temsilikler | Country Representatives

Azerbaycan: Lale VELİYEVA (Doç. Dr. Azerbaycan Sumgayıt Devlet Üniversitesi)

Bosna Hersek: Amira Turbic HADZAGIC (Prof. Dr. Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi)

Gürcistan: Valery MODEBADZE (Prof. Dr. Saint Andrew the First Called University)

Togo: Tete Jean Philippe GUNN (Ph. D.)

Sekreteryaya | Secretary

Umut Sergen DAL (Arş. Gör. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye)

Kapak Tasarım & Mizanpaj | Cover design & Making up

Doğukan Celal ÇETİN

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Viktorii DEMYDOVA

RUSSIAN CONSTITUTIONAL AMENDMENTS 2020: SOCIAL STATE OR PUTIN FOREVER?

2020 Rusya Anayasa Değişikliği: Sosyal Devlet mi Ebediyen Putin mi?

ss. 147-164

Dilek GÖZE KAYA

OECD ÜLKELERİNDE 2000 SONRASI DÖNEMDE ENERJİ KULLANIMI VE ENERJİ VERGİSİ GELİRİ

Energy Use and Energy Tax Revenue in Post-2000 Period in OECD Countries

ss. 165-179

Têtê Jean-Philippe GUNN

THE PRESENCE OF TURKEY IN AFRICA: RESULTS AND PERSPECTIVES

Türkiye Afrika'da: Sonuçlar ve Perspektifler

ss. 181-190

Aysun KAYA DENİZ

COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE DİJİTALLEŞEN EĞLENCE ANLAYIŞI:

ÇEVİRİM İÇİ KONSERLER

The Conception of Digitalized Entertainment in the Period of Covid-19 Pandemic:
Online Concerts

ss. 191-206

J. Özlem OKTAY ÇEREZCİ

TÜRK SANATINDA EJDER VE SU BİRLİKTELİĞİ

The Togetherness of Dragon and Water in Turkish Art

ss. 207-227

Merve YAMAN & Günnur AYDOĞDU

**BURDUR MÜZESİ'NDEKİ ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİNDEN
ÖRNEKLER**

Coins of the Seljūqs of Rūm in Burdur Museum

ss. 229-254

Candaş KESKİN

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK RESİM SANATINDA

“BEN ANADOLU” KAVRAMI

The Concept of Anatolia in Turkish Painting in the Early Republican Period

ss. 255-268

Servet AVŞAR

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA ADANA'DAKİ İNGİLİZ İSTİHBARAT
YUVASI: GİLODO NEBATİ YAĞ VE SABUN FABRİKASI**

**British Intelligence Center in Adana in the First Years of the Republic:
Gilado Vegetable Oil and Soap Factory**

ss. 269-297

Şenol DURGUN

TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE YENİ OSMANLILIK

Transformation of Turkish National Identity and New Osmanism

ss. 299-316

İlkay Bayer KÖŞGER & Mehmet ŞEKER
ALEKSİAD VE KİTÂBÜ'L-İ'TİBÂR'DA HAÇLILAR
The Crusaders in Alexiad and Kitabu'l İ'tibar
ss. 317-326

Ümit AKCA & Hassan Hamad Abd ABD
KRİZ KOŞULLARINDA IRAK TOPLUMUNDA İNSANİ GÜVENLİK VE
GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ
An Analysis on Human Security and Its Development in Iraqi Society Under Crisis
Conditions
ss. 327-341

Emine GENÇ
YÖNETİCİLERİN İŞ ORTAMINDA BİRBİRLERİNE DUYDUKLARI GÜVENİN
BİREYSEL PERFORMANSLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ
Investigation of the Effects of Managers' Trust on Individual Performances in The
Business Environment
ss. 343-352

Gencay KARAKAYA & Yemilhan KAROĞLU
DOLARİZASYON OLGUSU: 2008 FİNANSAL KRİZİNDEN SONRA
TÜRKİYE'DE DOLARİZASYON İNCELEMESİ
Dollarization Phenomenon: Dollarization Review in Turkey
After the 2008 Financial Crisis
ss. 353-364

Turan KOCABIYIK & Mert Baran TUNCEL

**KIYMETLİ METALLER ARASI NEDENSELLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNE
EKONOMETRİK BİR ÇALIŞMA**

An Econometric Study on the Causality Relationship Between Precious Metals

ss. 365-379

Derya Fatma BİÇER & Adem YILDIRIM

**SAĞLIK HİZMETLERİ PAZARLAMASI ÇERÇEVESİNDE İÇ MÜŞTERİ TATMİNİ
ETKİLEYEN FAKTÖRLER**

Factors Affecting Interior Customer Satisfaction Within The Framework of Health
Services

ss. 381-403

Murat HANILÇE & Ersin ŞEYHOĞLU

**OSMANLI DEVLETİ'NDE BİR CEZA İNFAZ KURUMU OLARAK
HAPİSHANELER VE KADINLAR**

Prisons as a Penalty and Execution Institution in the Ottoman State and Women

ss. 405-436

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0001-5447-1033

Makale Gönderim Tarihi: 27.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 27.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.743373

RUSSIAN CONSTITUTIONAL AMENDMENTS 2020: SOCIAL STATE OR PUTIN FOREVER?

2020 Rusya Anayasa Değişikliği: Sosyal Devlet mi Ebediyen Putin mi?

Viktoriiia DEMYDOVA

Asst. Prof. Dr.

Istanbul Gelisim University, Political Science and International Relations Department

demydovav@gmail.com

Abstract: The year of 2020 was to become a triumph year for Putin. His 20th anniversary would be marked by the amendments to the Constitution and the 75th anniversary of the Soviets' Victory in the World War II. This article seeks to examine 2020 Constitutional amendments in the Russian Federation that were proposed by Putin in January 2020 and that would secure Putin's power till 2036. The author argues that in order to stay in power after 2024 election, Putin had to propose significant social guarantees to the Russian people. Direct changes in the balance of powers and presidential terms would be impossible due to the declining ratings of support for the president and government. Therefore, provisions about maternity payments, indexation of pensions and minimal wage were presented before the changes to the political system of the country. Besides, Russian citizens cannot be characterized as politically critical and active society therefore abovementioned social package would be a 'crowd pleaser'. Case study, utilized in this article, includes analysis of Putin's

speeches regarding amendments to 1993 Russian Constitution, corresponding presidential bill, legislation related to the issues introduced to the Constitution in 2020 and media coverage of those. It was complemented by the examination of the factors that led to the concrete provisions in the text as well as their outcomes for the society.

Keywords: Constitution, Amendments, Putin, Russia, Social Guarantees.

Özet: 2020 yılı Putin için zafer yılı olacaktır. 20. yılına Anayasa'da yapılan değişiklikler ve Sovyetlerin II. Dünya Savaşı'ndaki zaferinin 75. yıldönümü damga vuracaktır. Bu makale, Rusya Federasyonu'nda Ocak 2020'de Putin tarafından sunulan ve Putin'in 2036 yılına kadar iktidarını güvence altına alacak olan 2020 Anayasa değişikliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yazar, 2024 seçimlerinden sonra da iktidarda kalabilmek için Putin'in Rus halkına kayda değer sosyal teminatlar sunması gerektiğini savunmaktadır. Başkana ve hükümete duyulan güven seviyesindeki azalma nedeniyle, güçler dengesi ve başkanlık dönemleri başlıklarında doğrudan değişiklikler imkânsız olacaktır. Bu nedenle, ülkenin siyasal sisteminde değişiklik yapmadan önce doğum yardımı, emekli maaşlarının ve asgari ücretin endekslenmesi ile ilgili hükümler sunulmuştur. Üstelik Rusların ülkenin siyasal sistemi hakkında çok az bilgisi vardır ve yukarıda belirtilen temel vaatler daha çekici görünmektedir. Bu makalede faydalanılan vaka çalışması, Putin'in 1993 Rusya Anayasası'nda yapılacak değişikliklere ilişkin konuşmalarının, ilgili başkanlık tasarısının, 2020'de Anayasa ile ilgili konulara ilişkin mevzuatın analizlerini ve bunların medyada nasıl yer aldığını içermektedir. Metinde somut hükümlere yol açan faktörlerin yanı sıra toplum için sonuçlarının incelenmesi ile tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Değişiklik, Putin, Rusya, Sosyal Teminat.

INTRODUCTION

On January 15, 2020, Russian President Vladimir Putin delivered his annual address to the parliament. In the annual address that had become traditional since 1993, Vladimir Putin presented his package of the amendments to the constitution that would enforce parliament in contrast to the executive branch of power. Also, he mapped the acutest issues in Russian society and proposed measures to make Russia a social state.

Debates about the future of Russian political system and particularly about the possible place of the President Vladimir Putin in the system after 2024 have dominated Russian society recently. Within last 20 years that he is in power, former KGB officer Vladimir Vladimirovich Putin has built a strong power vertical in Russia and did not seem to give his post up after the upcoming 2024 election. Putin came to power in August 1999 as a Prime Minister of Russia. Later, in December 1999, during New Year address to the citizens, former President Boris Yeltsin announced Putin as his successor. Putin was officially elected as a new president in May 2000 and the *United Russia* Party was created to support him. Still, this party controls Russian parliament but is void of any ideology and can only be characterized as a pro-Putin party. In 2000, Putin obtained a country in crisis. Russian Federation (RF) was falling apart because of the regional separatisms, weak central power, economic deterioration, and weak national idea. While Putin's first term was devoted to these issues, the second term became the period when the President strengthened his power. In 2008, since it was impossible to occupy the same post for more than two consequent terms, he introduced a figure of Dmitry Medvedev (First Deputy Prime Minister since 2005) who was elected as a president the same year. Correspondingly, in 2008, presidential term was raised from 4 to 6 years. Besides, Georgian war of 2008 showed the Northern Alliance the priority of near abroad in the Russian foreign policy. Putin developed relations with diaspora among others through the introduction of the Russian World based on Russian language and Orthodoxy and also improved relations with the Russian Orthodox Church (ROC). Particularly, after the death of Patriarch Alexiy II, when Kirill Gundyayev headed ROC, new possibilities for developing conservative ideology in Russia emerged. As a president, Putin came back in 2012. Period of 2012 – 2018 is famous for annexation of Crimea and war in Eastern Ukraine when Russia not only supported Donbas separatists but also involved in the conflict through hybrid war tactics. Annexation of Crimea that was considered by ordinary Russians as a traditionally Russian territory seized from Ottomans in 1783 and illegally transferred to Ukrainian SSR in 1954 boosted

ratings of the President. During 2018 election, there was no significant opposition candidate insofar as Aleksey Navalny could not even register himself for the election while Kseniya Sobchak was too weak and associated with show business and her father rather than with the state leadership. According to the 1993 Constitution, two consequent terms of the presidency would end in 2024. That means changes to Russian political system.

This article seeks to examine Constitutional amendments proposed by Vladimir Putin in January 2020. Author concentrates on the social package that was called to be a smokescreen for the changes in the terms of the President. This article problematizes inability of Putin to modify Constitution in order to secure his power without proposing certain social guarantees to the people. Those changes would be too obvious usurpation of power. Putin had not received enough credit from the people for such radical change: rating of support for Putin in December 2019 was 68%, compared to 86% in December 2014, for instance. (Levada-Center, 2020a). In March 2020, it dropped by 5 points more and reached 63. Mass rallies of 2011 – 2012 and later after the annexation of Crimea could happen again and this fear does not allow Kremlin to manipulate the Constitution vividly. On the other hand, in case of the failure of the plan for cancelation of the previous terms, Putin would have needed extra plan probably related to the State Council. It is an underdeveloped structure and Russians have very little knowledge about it, as the surveys show. Therefore, it is argued that in order to prolong his grip on power, Vladimir Putin had to present serious social guarantees to the people. On the one hand, this would divert people's attention from the unlimited power of the President now written in the Constitution. At the same time, this will show ability of the President to satisfy needs and demands of the citizens whose main request is social welfare. Also, it is shown that despite the presence of the demands to re-define Russian nation, Putin prefers pragmatic approach and is rather cautious about radical changes since they can open the way to the collapse of federal system.

This article is a case study of the Constitutional amendments. Case study includes analysis of Putin's speech on January 15 and amendments to 1993 Russian Constitution. Also, legislation related to the issues introduced to the Constitution in 2020 and media coverage of those issues were studied. Finally, factors that led to the concrete provisions in the text as well as their outcomes for the society were examined. Author starts by introducing clauses on the amendments and the history of the amendments to the Russian constitution. Then, the author analyzes the issues of the World War II in the Constitution, conservative ideology and social state followed by the study of the national and language issues. Finally, the article sheds the light on the provisions about the presidential powers and balance of powers. The discussion of referendum and public attitudes towards the changes is followed by the concluding remarks.

1. AMENDMENTS TO THE CONSTITUTION

Chapter 9 of the 1993 Constitution defines the ways it can be amended as it is discussed below.

1.1. Constitutional Provisions

According to Article 134, Amendments to the Constitution of the Russian Federation may be proposed by the President, upper house of the parliament Federation Council, lower house State Duma, Cabinet, regional legislatures or the group that consists of not less than one fifth of any house. Constitution can be changed through the presidential decree, federal constitutional law or law of the RF on the amendments (Article 134).

The key provisions of the Constitution — basis of the constitutional system (chapter 1) as well as human and civil rights and freedoms (chapter 2) and the principles for changing the constitution (Chapter 9) – cannot be revised by the Federal Assembly. If their change is supported by three fifths

of the total number of State Duma and Federation Council members, the Constitutional Assembly is convened. It must decide whether to maintain the current fundamental law or draft a new Constitution. New Constitution can be adopted by the Constitutional Assembly itself, i.e. by two-thirds of the votes of the total number of the delegates or may be put to a popular vote. In the latter case, the Constitution is considered adopted if it was supported by more than half of those who participated in the vote. Besides, turnout should not be less than 50%. (Article 135). Amendments related to the federal structure, executive, legislative, judicial authorities, and local self-government are adopted by the law on amendments to the Constitution and enter into force after their approval by the legislative authorities of at least two-thirds of the constituent entities of the Russian Federation (Article 136).

1.2. History of the Amendments to the Constitution

Since 1993, Russian Constitution has been amended on the following occasions. The first decree of Boris Yeltsin adopted in 1996 was to correct the names of two republics that are Ingushetia and North Ossetia – Alania. Later, most of the amendments have been related to this article. Particularly, in 2014, it acknowledged inclusion of Crimea and Sevastopol. Besides, in 2008, the term of the president was increased from 4 to 6 years (Article 81, part 1). This was the consequence of the successful war in Georgia when rating of President Medvedev and government chaired by Putin increased (Levada-Center, 2020a). Georgian war proved the ability of Russia to protect its sphere of interest and particularly Russian speakers in the near abroad under the risk of NATO enlargement. Correspondingly, the same year the term of the State Duma was raised from 4 to 5 years (Article 96, part 1). The Fifth Russian Duma of 2007 – 2011 was on 70% controlled by the United Russia Party.

On February 5, 2014, an amendment related to the liquidation of the Supreme Arbitration Court and the transfer of its powers to the Supreme Court of the Russian Federation was introduced to the Constitution. (Article 126). In addition, the powers of the president on personnel appointments in the prosecutor's office were expanded. Since 2014, president has been able to appoint deputy general prosecutors, prosecutors of constituent entities of the Russian Federation, etc. (Article 83, e.1.) On July 21, 2014, President of the Russian Federation received the right to directly appoint up to 10% of the members of the Federation Council of Russia by his decree. (Article 95. Part 2). So, one can trace consequent usurpation of power by the Russian president through the constitutional amendments.

2. ANNUAL ADDRESS OF THE PRESIDENT

As to the annual addresses, this practice was introduced by the 1993 Constitution of the Russian Federation, where Article 84 stated that "the President of the Russian Federation shall: address the Federal Assembly with annual messages on the situation in the country, on the guidelines of the internal and foreign policy of the State" (Article 84). Accordingly, the first presidential address was delivered by Boris Yeltsin in 1994. Traditionally, both houses of the Russian parliament, Federal Council (upper) and State Duma (lower) attend the event.

In January 2020 address, along with the changes to the political system few key issues were mapped by the president. Among them one can name decreasing birth rates, minimal wage and indexation of the pensions, depopulation of the Russian Far East and attempts of the Western leaders to revise the history of the WWII. The latter topic is particularly important since in 2020 Russia celebrated the 75th anniversary of the victory. In his speech, Putin referred to Russia as a winner state and underlined the need to protect 'historical truth'.

3. WORLD WAR II AND THE ROLE OF RUSSIA

By adding to the Constitution provision about the winner state, Russia declared its right to preserve the truth about the WWII. Taking into consideration White House's (2020) statement about joint victory of the US and UK in the World War II, 2020, Russia's constitutional provision is a reply to the attempts of the Western leaders to revise history of the WWII. The reply is prepared, first of all, for Russian citizens. Depriving Russians of the winner status may deprive them of the common history, victory that secures unity of the multinational state.

Following the Crimean Spring, ratings of support for Putin increased drastically. According to Levada Center, it reached 86% in June 2014. To compare, it had been falling since 2008 Georgian War and in January 2014 reached about 60%. ("Levada": rejting Putina", 2020). Briefly speaking, by annexing the peninsula, Putin made 'Russia great again' for more than 140 million Russians. This allowed Kremlin to upgrade its discourse on the winner state. Three narratives can be pointed out in this regard. The first or the newest one was the victory in the Crimean Spring. Russian civilizational rhetoric of *KrymNash* (Crimea Is Ours) was particularly popular immediately after the 2014 referendum on the status of Crimea. (Nikoliuk, 2016: p.411). It rather explained regaining of the region which was traditionally perceived as Russian and was illegally transferred to Ukraine by Khrushchev in 1954. So, it was rhetoric manifesting the reestablishment of justice. Also, *KrymNash* ideology proclaimed the victory of Russia over the Ukrainian nationalists (*ukropy*) or 'junta' (Skorkin, 2019) that allegedly violated the rights of the Russian speakers in Crimea by abrogating the regional languages law of 2012. At the same time, to cement the peaceful nature of the annexation in the collective memory the monuments to 'polite people' or Russian soldiers that completed peaceful occupation were installed in Crimean cities and towns. (Smirnov, 2016).

The second narrative is not very new but still remains important insofar as it has been used by Russia as a bridge that would bring Russia closer to the West. This is the topic of the war on terrorism in Syria where victories have been rather episodic, and the main achievement is the inability of opposition to seize power from Assad. In September 2015, speaking in the UN, Putin proposed Western community a deal over Syria. (Notte, 2016: 70). That would repeat the scheme of early 2000s when the improvements in the Russian - American relations was noted due to the common threat of terrorism.

Unlike previous two narratives, the third one is related to the victory of the USSR in the World War II and therefore has been a holy theme in the post-Soviet mindset. The mobilizing potential of this narrative could be used endlessly, first of all for the sake of nation building. In the country of 145 million people with the representatives of different nationalities and ethnic groups as well as confessions victory in the World War II is a strong unifying factor carefully supported and nourished by Kremlin. Even despite the quarantine that impeded mass celebrations of 9 May in Moscow and other cities, military parade was organized on the Red Square. Also, online events were held in Russia and through the *Rossotrudnichestvo* offices – abroad.

Referendum on amendments to the Constitution coincided with the 75th anniversary of the victory in the WWII and therefore it could become a good chance to introduce new article into the main law. On the other hand, Russia keeps reminding European countries about Soviets' contribution to the victory over Nazism. In this way it responds to the attempts of the White House and European leaders, first of all Poland, to revise the history of the WWII and make Russia responsible for its launching. Particularly Kremlin's efforts could be seen in Putin's proposal to settle down global insecurities through the summit of the five permanent members of the UN Security Council that was supported by French President Macron ("Putin calls for summit", 2020). Furthermore, during Munich security conference Foreign Minister Lavrov repeated President's proposal (The Ministry of Foreign Affairs,

2020). Russia's statements as to the Polish version of the WWII (Malic, 2020) and protection of the Soviet officer's monument in Czech Republic ("Russia opens criminal case", 2020) or Soviet soldiers' cemetery in Bulgaria ("Posol'stvo v Bolgarii vozmutilos", 2020) demonstrate how Russia tends to control its version of Russia (USSR)'s role in the victory and how it is eager to protect it. Article 67 of the new Constitution also recognizes Russia an assignee of the USSR (Article 67.1, 1). This provision allows Russia usurping memory of the WWII on behalf of the former Soviet Union republics. Besides, Russia's proposal about special format may remind the West about success of their joint efforts in fighting enemy. Abovementioned material culture pieces are also used by Russia as border stones that map the region of particular interest for Kremlin and are the reminders of the Russian presence there. Therefore, in his 15 January address Putin once again mentioned the responsibility of the winner states that possess nuclear weapons to secure peace in the world. His emphasis on the openness to collaboration with the interested countries also points out at the cooperative and friendly nature of the Russian foreign policy but also remind about readiness of Kremlin to defend. (Poslanie Prezidenta Federal'nomu, 2020).

In his 2020 address, Putin underlined the duty of Russia to protect historical truth in the face of the spreading 'insolent' lies. As Putin set it forth, it is an obligation of Russia as a winner state and is for the sake of the young generations:

We are obliged to defend the truth about the Victory, otherwise what shall we say to our children if a lie, like an infection, spreads all over the world? We must contrast the facts to the insolent lies or attempts to rewrite history. In Russia, the largest and most complete set of archival documents, films and photo materials on the Second World War accessible to both our citizens and the whole world will be created. Such work is our duty as a winning country and responsibility to future generations. (Poslanie Prezidenta Federal'nomu, 2020).

The corresponding amendment to the Constitution says that "the Russian Federation honors the memory of the defenders of the Fatherland, ensures the protection of historical truth. Diminishing the significance of the feat of the people in the defense of the Fatherland is not allowed". (Poslanie Prezidenta Federal'nomu, 2020). Earlier, in May 2014, the first step was made. So called 'Yarovaya law' is directed against those who "spread information on military and memorial commemorative dates related to Russia's defense that is clearly disrespectful of society" or who "spread intentionally false information about the Soviet Union's activities during World War II." (Sokolov, 2014). Possible punishment would be large fines and up to five year of prison. Constitutional status of the winner state not only makes Putin a protector of the historical truth for the former USSR but also makes him a leader that values conservative principles and older generations. That is supported by the annual tradition of the 'immortal regiment' when the younger generations march the streets of their cities with the photos of their grandfathers that fought in the WWII. On the other hand, this a suitable moment to mobilize population of Russia and draw attention of its citizens away from, first of all, assault on democracy and human rights that the new Constitution bears. In order to avoid cancellation of the Victory Day celebration due to the COVID-19 pandemic, Putin announced postponement of the mass events from 9 May till 3 September. ("Prezident ob'javil o perenose", 2020).

4. CONSERVATIVE IDEOLOGY IN THE CONSTITUTION

Apart from the protection of the historical truth and memory about grandfathers, one can trace two other main expressions of the Russian neo-conservatism in the Russian constitution. The first one concerns family issues, while the second is the mentioning of God in the Russian Constitution. Although new Constitution proclaims Russia a secular state, upon the proposition of Putin the following amendment was added:

The Russian Federation, united by a thousand-year history, preserving the memory of the ancestors who transmitted to us ideals and faith in God, as well as the continuity in the development of the Russian state, recognizes the historically established state unity,

says the amendment (Article 67).

Putin has long lasting relations, so called 'symphony of powers' (Demydova, 2019: p.254), with the Russian Orthodox Church and this amendment is aimed at strengthening position of the one. Patriarch Kirill was sitting in the front row during the 15 January address of Putin. Starting from the year of 2008 when he chaired ROC, Church received serious concessions, properties and even the law that protects the feelings of the believers. Church is also an important actor in the affairs of diaspora. It is active in public diplomacy and following the cancellation of the relations with Constantinople Patriarchy is a sole supreme body for the Orthodox Russians. That is why inclusion of God into the Constitution is gratitude of the Russian government.

Another example of traditionalism in the amended Constitution is the article on family (Article 67). It defined marriage as a union of a man and a woman. In this way, same sex marriages have no prospects for future in Russia. LGBT propaganda was prohibited in Russia in 2013 through the Law "On the Protection of Children from Information Harmful to Their Health and Development ". The author of the bill, chair of the Duma's Committee on Family, Women, and Children Yelena Mizulina argued that 'traditional' relations between a man and a woman required special protection under the Russian law. ("Elena Mizulina o zaprete", 2013) Traditional family values were protected through the institution of ROC that introduced classes into the school syllabi. New Constitution cemented the conservative, traditional and homophobic nature of Russia and now the Government of the Russian Federation "ensures the implementation in the Russian Federation of a unified socially oriented state policy in the field of preservation of traditional family values" (Article 114, part 1, point B). There was a clear demographic need for these policies: decreasing birth rates posed a serious threat. However, through the amendment on the nature of the family, private affairs are being transferred to the public sphere.

Patriotism was also fixed in the Constitution. Thus, state official cannot have bank accounts anywhere but in Russian banks. They also are prohibited from having the second citizenship or residence permit (Article 77, part 2; Article 78, part 5). Though this was done to prevent opposition from participating the election for the sake of Conservative ideology it also looks attractive in the ordinary minds.

5. SOCIAL STATE

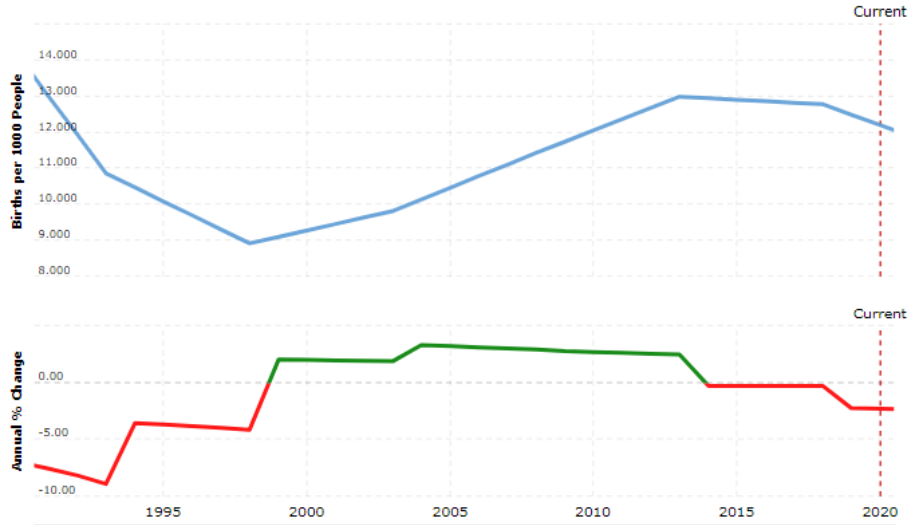
As it was mentioned earlier in this article, by January 2020, demography became one of the key issues. Taking into consideration low birth rates in Russia, president proposed the increase in maternity payments for different categories of citizens. Particularly, the payment for the first child is now equal to 466 thousand rubles¹, for the second – 616 thousand rubles. Another call of the president was the social contract. Putin also mentioned the mortgage interest rate as a measure to support young families. ("Poslanie Prezidenta Federal'nomu", 2020). Reference to the Soviet Union was made. Discussing lunches for pupils in the schools Putin drew attention to the fact that even in the USSR there was no infrastructure for such social provisions. (*Ibid.*).

1998 was the year of the lowest birth rate in the post-Soviet years when 8.912 births per 1000 people were recorded. The birth rate in Russia started to grow steadily in 1998. It was growing till 2013 and set a record of 12.91. However, birth rate started to fall again. The birth rate for Russia in 2019 was 12.482 births per 1000 people; a 2.26% decline compared to 2018 can be traced. The birth rate for

¹ 1 USD equals 61 rubles (as of 15 January, 2020)

Russia in 2018 was 12.770 births per 1000 people, that is a 0.33% decline from 2017. (Macrotrends, 2020).

Tab.1. Birth rates in Russia, 1990 - 2020

Source: Macrotrends, 2020.

New Constitution proclaims children the most important state policy priority in Russia. Correspondingly, “the state creates conditions conducive to the comprehensive spiritual, moral, intellectual and physical development of children, the education of patriotism, citizenship and respect for elders in them” (Article 67.1, part 4). Besides, during the COVID-2020 pandemic in Russia, Putin introduced few more social payments to the families with children (Cordell, 2020). Under these conditions, in case of referendum on the amendments conducted right after the end of quarantine state he has a chance to obtain serious support because his staying in power till 2036 will mean social security for the population.

Furthermore, new Constitution defined that minimal wage cannot be lower than the living wage (Article 75, part 5). The same article promises social security payments and pension system that would support elderly Russians and emphasizes annual indexation of the pensions. The latter provision obtained the highest support of Russians according to the surveys discussed below. Both provisions would be particularly useful during pandemic COVID-19. Discussed above policies were also important as a smokescreen in order to divert public attention from the issue of the unlimited power of Putin. Discussion of the amendments by the working group was made public. In order to gain legitimacy recognizable celebrities were engaged into the public discussions.

6. NATIONAL AND LANGUAGE ISSUES

In the new version of the Russian Constitution, Russian language is defined as the “language of a state-forming nation that is part of the multinational union of equal peoples of the Russian Federation” (Article 68, part 1). Issue of the Russian language is closely connected to the issue of the nation building and particularly, definition of the Russian nation. This question was answered through the 1993 Constitution. Then, nation was defined as ‘multinational union of equal peoples’ (Article 2) and opened the way to the regional separatisms. Different actors made attempts to re-define nation.

However, the real work has been done only in including the Russian speakers abroad into the definition of the Russian nation since it was a demand of the foreign policy considerations.

Thus, regarding definition of the Russian nation in the new Constitution, different opinions and groups emerged in Russia. (Garifullin, 2020). Thus, according to the words of the Tatarstan State Council Chairman Farid Mukhametshin, the preamble of the Constitution would be changed by writing simply 'Russia' instead of the term 'Russian Federation' in it. But this is transforming a country from a multinational federal into a Russian national state. In reinforcing these intentions, Russian Academy of Science member Valery Tishkov suggested including a clause on the Russian nation in the number of amendments, changing the second article of the current Constitution. Namely: the concept of 'multinational people' should be replaced by 'multi-people Russian nation'. This idea was immediately supported by a deputy of the State Duma, chairman of the Committee on Education and Science, Vyacheslav Nikonov. ("Put' demontazha federalizma", 2020). Opinion of Tishkov is the strongest as he is not only an academician but also a member of the Public Chamber. Thus, on his Facebook page, he asks Konstantin Zatulin, first deputy chairman of the Committee of the State Duma for the Commonwealth of the Independent States (CIS) and Relations with Russian Nationals Abroad, a question about the nature of the Russian nation. That is

Are we going to expand Russian (*russkoe*)² to the Russian (*rossijskoe*)³ without harm for Russianness (*russkost*)⁴ or are we going to narrow down all others to Russian (*russkij*)⁵ or former Great Russian? (Tishkov, 2020).

Tishkov suggests that the neglect of the interests of different nations – parts of the Russian Federation may lead to serious conflicts. However, by introducing the concept of the 'multi-people Russian nation' he deprives nations of the Russian Federation their right to form national republics insofar as he levels down their status from nation that has potential to form statehood to *ethnos* or ethnic group. Therefore, substitution of the 'multinational people' concept with the 'multi-people Russian nation' means a change in the structure of the Russian state.

The concept of Russian nation existing in the 1993 Constitution assumes that Russia consists not only of entities, but also of internal states and republics. Definition promoted by Nikonov and Tishkov suggests that the population of the republics and the subject/ federal unit are the same. This is an attempt to politically minimize the presence of such entities as republics, that is, internal states, internal nations organized as a state. This formula suggests that those amendments to the Constitution are a further setback from federalism in Russia. This cannot be supported by the Russian republics in any way, because, according to the Constitution, these republics are states. In the final draft of the Constitution, the Preamble part still refers to Russian citizens as multinational people. Obviously, the law makers could not afford to change this part being afraid of the national republics and separatist movements. To support the unity of the state, Article 76 of the Constitution proclaims that the "Russian Federation protects its sovereignty and territorial integrity. Actions aimed at alienating part of the territory of the Russian Federation, as well as calls for such actions, are not allowed" (Article 67, 2.1.).

Furthermore, the same chapter of the Constitution that defines federal structure of Russia now includes provisions about God, protection of the historical truth and protection of children (Article 71.1, parts 2, 3, 4). The incorporation of these provisions is very illogical and ruins the structure and flow of the document's text.

² Ethnic Russian

³ Civic or state Russian

⁴ Ethnic Russian nature; essence; Russianness

⁵ Ethnic Russian

Compatriots are now mentioned in the constitution. Article 69 now says that “the Russian Federation provides support to compatriots living abroad in the exercise of their rights, ensuring the protection of their interests and preserving the all-Russian cultural identity”. Russian Federation has been implementing foreign policy regarding compatriots. Starting from 1990s, compatriots are the matter of debates among different political groups in Russia. Vera Tolz (1998) mentions five different projects as to the Russian nation (Tolz, 1998: p. 995 - 996). However, Yeltsin was not very determined on the issue and Putin did much more in this regard compared to Yeltsin. In Russia, the concept of ‘compatriot’ was made a legal status in 1999 and is regulated by the Federal Law “On the State Policy of the Russian Federation with Respect to Compatriots Abroad”. (1999). Traditionally, Putin get higher support among compatriots during the election. For example, the results of 2018 election in favor of Putin constituted 85% abroad compared to 76.69% of results in Russia. (Vyborny, referendumy i inye formy, 2020). However, one should note significant change in the nature of compatriots. If in 1990s these were people residing outside of actual Russia on the moment of the USSR’s break-up, in 2010s compatriots are the people escaping from Russia. Compatriots is the important part not only for the nation-building but also for the public diplomacy goals. They bear the potential to soften position of the West on Russia’s aggressive foreign policy and together with the Russian language, culture and ROC aim at changing the image of Russia abroad.

7. HYPER POWER OF THE PRESIDENT

From the initial address of the president, possible changes in the separation of branches and balance of powers were unclear. At first, Putin proposed to introduce the article about State Council. New amendments say that the president forms the State Council in order to ensure the coordinated functioning and interaction of state authorities, to determine the main directions of domestic and foreign policy of Russia and priority directions of the socio-economic development of the state. (Article 82, e.5). In the same address, Putin granted State Duma the right to approve chairman of the government, as well as all his deputies and federal ministers upon his recommendation. Now, president can appoint the heads of all law enforcement agencies and regional prosecutors following the consultation with the Federation Council. Under the 1993 Constitution, regional prosecutors are appointed by the president without consulting the Federation Council. (Article 82, e).

It was proposed to remove the words ‘in a row’ from the constitutional restriction on the terms of the president, which allowed the same person to occupy the presidential term for more than two terms, provided that only the number of consecutive terms should not be more than two. Putin also proposed to give the Constitutional Court the right to verify the constitutionality of bills before they are signed at the request of the president. This was particularly important from the perspective of public approval of Tereshkova’s proposal by the Constitutional Court. However, the Federation Council obtained the right to remove the judges of the Constitutional and Supreme Courts from office if they commit misconduct that defames honor and dignity and if it is impossible to maintain the status of a judge. (Article 102, part 1.zh) Recommendation of president would be enough.

From the 15 January speech it was unclear how Putin is going to prolong his grip on power after 2024. Russian president decided to expand the role of the State Council, consultative body established in 2000 by the decree of the President (Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii, 2000), just as Nursultan Nazarbayev, shortly before his resignation from the presidency of Kazakhstan, strengthened the powers of the Security Council. (“Kazakhstan: Nazarbayev takes back”, 2019). In addition, Nazarbayev leads the ruling Nur-Otan party, and his role as ‘leader of the nation’ (*elbasy*) is enshrined in the constitution of this country. In Kazakhstan, therefore, two elite teams have formed and certain cleavages exist between them. Initially, it looked like Putin is going to chair State Council after 2024. On the other hand, if the Kazakhstan model is preferred Putin could have chosen the post of the

Security Council chairperson. Another possibility was that Putin would try to pursue the idea of the unification with Belarus. In this case, the presidential term in the new state will not consider previous terms in Russia. However, under such conditions Putin would have to collaborate with Lukashenko, leader of Belarus. As it can be seen from the previous 20 years of Putin's presidency he has no desire to work with another strong leader.

In consonance with the amendments to the Constitution, the powers of the president have been extended. The detailed analysis of these changes is provided below. Firstly, Russian president has the right now to dismiss the Prime Minister from his post (Article 83, a). Before, the Prime Minister could resign. Now this is still active provision while the president can reject the resignation (Article 117). Now, the Prime Minister only organizes the work of the government according to the decisions of the President (Article 113). Compared to the previous version, this is a serious change insofar as before Russian Prime Minister had the power to determine the main directions of the government's work. The head of the government was also changed: instead of Dmitry Medvedev Putin appointed Mishustin, the former head of the federal tax service. He is known for introduction of the online tax system in the Russian Federation. The powers of the Prime Minister were also limited in the sphere of appointment and dismissal of the ministers (Article 112). Before, the Prime Minister's suggestion was important. According to the new Constitution, President can do it on his own. The State Duma can partially approve the ministers. Article 109 allows President to dismiss State Duma if it does not approve presidential appointees. In this case, the ministers will be appointed by the president upon the suggestion of the Prime Minister. President can also guide the work of the executive federal organs including Cabinet without interference by the Government (Article 83).

President received the immunity even after the end of his term (Article 92, part 1). He may be deprived of this status through the decision of the Federation Council upon the charges issued by Duma and supported by the Supreme Court. The charges should include accusation of state treason or other serious crime and should be complemented by the decision of the Constitutional Court (Article 93, part 1). However, even in this case president remains the lifelong senator and the member of the Federation Council (Article 95, part 2, b) and can also decide on the issue of the former president's immunity (Article 93, part 1). At the same time, senators also have immunity (Article 98, part 1). To sum up, to lift the immunity of the president means to deprive him of the immunity twice as a president and as a member of the upper house of the parliament.

As stated in the acting Constitution of 1993, president has the right to appoint up to 10% of the senators that means up to 17 positions. The term of their work is limited by the term of the corresponding federal unit's organ. New Constitution proposed to increase the amount of the senators appointed by the president up to 30. At the same time, they do not have to represent federation units' organs of power. Up to 7 members of the Federation Council may be appointed lifelong (Article 95, part 2, c). The danger of this amendment is in the following. Upper house of the Russian parliament should act independently from the president. The only way he can affect decision making is when both houses of the Russian parliament could not reach 2/3 of the votes. Under such conditions the president may reject the bill. Under new amendments, president's impact over the Federation Council is increasing: he can dismiss the half of the Senate coming from the executive branches of the federal units (Article 95, part 2.a). This is possible due to the article that pronounces the federal executive organs and the organs of the executive branch of the units form the sole system (Federal'nyj zakon, 1999: Article 1, b).

In the legislation, president has the right to apply for the expertise of the law to the Constitutional Law. In this case, he may postpone signing the document until the decision of the Constitutional Court. If the Constitutional Court announces the constitutionality of the bill, president has to sign it within three days. Otherwise, the bill may be sent back to the State Duma without signing. (Article 107, b).

Finally, Article 81 lifted the limits on the number of the presidential terms a person can be elected for (Article 81, part 3.1). However, the same article says that since the moment Constitution enters into force the person cannot occupy more than two terms (Article 81, part 3). Furthermore, in order to become a president a person has to live in Russia for 25 years continually. This measure allows Putin to block Khodorkovsky and Navalny as possible candidates in the future elections.

On January 15, 2020, a working group on the amendments to the Constitution composing of 75 people was formed. Its main goal was to prepare proposals for amending the Constitution of the Russian Federation. Members of the group included politicians, social activists, political scientists, lawyers and academicians. Also, the first woman in the space Valentina Tereshkova, famous filmmaker Karen Shakhnazarov, sportswomen Elena Isinbaeva and Irina Rodnina, pro-Putin journalist Vladimir Solovyov, writer Yevgeniy Prilepin, actor and producer Vladimir Mashkov known for 2011 Mission Impossible – Ghost Protocol and others participated in molding the new Constitution. (“Obrazovana rabochaja gruppа”, 2020). The main idea of this ‘celebrity’ working group was to attach the public and transparent character to the process of discussion and draw attention away from Putin’s actual goal that is to get unlimited power. Participation of not simple artists or singers, but mature, well-known veterans of culture, sport and science was initiated in order to make people concentrate on the process of molding the new Constitution and achievements of the state. The legitimacy gained through these people should persuade Russians that so many honorable people cannot make bad choice. At the same time this would divert attention of the Russian citizens from the further usurpation of power by Putin.

During the second reading of the Constitutional amendments in the parliament, former Soviet Union cosmonaut and the first woman in space Valentina Tereshkova made proposal to cancel the previous terms of Putin’s presidency. (“Putin paves way”, 2020). First of all, one should answer the question why she was chosen for this role? Valentina Tereshkova is known as the first woman in space. She completed her mission in June 1963 in the spaceship Vostok-6. Her political activism started in 1960s: in 1962, she was accepted to the Communist Party of the Soviet Union. Later, after the dissolution of the USSR, she occupied the position of the chair at the International Cooperation Center. In 2011, she was elected to the State Duma from Putin’s United Russia party. She is known as an active lawmaker: particularly, the law raising retirement age in Russia was introduced by Tereshkova in 2018. That law produced serious debates in Russian society. At the same time, Tereshkova is known for her speech in 1977 when she asked Secretary General Leonid Brezhnev to stay in power. (“Valentina Tereshkova”, 2020).

Another important mission Tereshkova was needed for is the Russian national brand where space research plays important role. In 1961, the USSR launched not only Gagarin’s Vostok spaceship but also a space race. For more than 60 years the space programs have remained one of the strongest sides of the Russian science and technologies while cooperation in this sphere is useful for the soft power goals. Tereshkova as the first female in the space is a good reminder of the Russian (or Soviet) strength.

Putin agreed on Tereshkova’s proposal to cancel previous presidential terms only if the Constitutional Court would approve the decision. In the second reading, 382 members of Duma voted for amendments, nobody voted against and 44 members abstained. Communist Party fraction of 43 deputies abstained. (“Russian Lawmakers OK”, 2020). The next day, the final third reading was held, according to the results of which 383 deputies supported the draft while the same 43 MPs abstained. (“Russian parliament approves,” 2020). Immediately after, the Federation Council supported the amendments. (“Russia's Federation Council”, 2020). Legislative assemblies of all regions of the country (minimum required - $\frac{2}{3}$ of the subjects) also approved the proposed changes. (“All Russian Regions”, 2020). On March 14, 2020, the president, by signing the law on amendments, sent a request

to the Constitutional Court to verify them. On March 16, the body issued an approving decision. (“Russia's Constitutional Court”, 2020).

Unlike 1993 Constitution, the 2020 version was approved smoothly and univocally. This shows how within 27 years, political system of Russia cemented and purified itself from the opposition and liberal voices. In 1993, Boris Yeltsin had to use military force against the parliament that opposed strengthening the executive branch. Control of the 76% of State Duma by the United Russia Party made it possible to adopt changes without any voice against it. Moreover, Prime Minister Dmitry Medvedev was fired just before the annual address. (“Russian government quits”, 2020). New Prime Minister Mishustin is known as a former head of the Federal Tax Service. (“Mikhail Mishustin appointed”, 2020). Technocrat Mishustin appeared to be a surprise for the elites. Nevertheless, expert on Russian elites Tatyana Stanovaya (2000) does not consider him politically weak. Mishustin, unlike Medvedev, managed to secure the appointment of four out of nine ‘his’ deputies Dmitry Grigorenko, Victoria Abramchenko, Alexey Overchuk and Dmitry Chernyshenko. He received Putin’s personal blessing to solve politically significant problems. His government looks more consolidated and capable. However, Mishustin cannot be considered a political prime minister: the lack of experience in public politics, his own agenda, ambitions and ideology do not allow him to be transferred to the category of politicians. Stanovaya points at the large intra-elite split between the increasingly technocratic civic part of the elite, that is, those who are forced to remain politically neutral, but continue to be responsible for the modernization of the state, and conservatively, anti-Western guards, occupying the vacuum of scorched public policy. (Stanovaya, 2020). Former Prime Minister Medvedev was appointed a Deputy Chair of the Security Council, position established by Putin the day after 15 January address. It is obvious that Putin decided to mold a government that would be totally responsible and dependent on the president till 2024. After the amendments enter into the force, Putin will have to collaborate with the government approved by Duma. At the same time, Mishustin government will act till 2021 election and is interim insofar as new Duma should form new Cabinet after the election.

8. REFERENDUM AND PUBLIC SUPPORT FOR THE AMENDMENTS

Public voting on the amendments is to be a package voting. In this way, it is impossible to approve amendments on social guarantees while reject political amendments. Definitely, this system is very convenient for the President Putin. Initial date of the referendum on amendments was scheduled for April 22. (Hoke, 2020). Being a Wednesday, it was a symbolic day because of Vladimir Lenin’s birthday. Besides, it was scheduled between two religious events: Orthodox Easter was celebrated on April 19, while the first date of the Muslim Great Feast Ramadan is 24 April. It was planned to announce April 22 a paid holiday. In this way people would not be able to escape from cities on weekend and have to attend the referendum. Due to the spread of Covid-19 pandemic, on March 25 Putin announced postponing of the referendum. (“Kremlin Mulls Date”, 2020). On the one hand, rescheduling the referendum let him avoid low turnout. What is more important, rescheduling the referendum would allow Putin to demonstrate how effective he and his government are in the fight with the global pandemic and in this way gain support of the people.

As to the public support for the changes, the following results of the surveys may demonstrate people’s attitudes towards amendments. According to Levada Center survey conducted on April 20, 47% of the participants would support the amendments while 31% would vote against it. (Levada-Center, 2020d). Compared to 20 March survey that was conducted ten days after the Tereshkova’s proposal, the support of the amendments increased. In March, 40% of the people would support changes while 34% would vote against. (Levada-Center, 2020c). In the end of the January, nevertheless the support for the presidential proposal was much higher. Thus, according to the same

Levada Center, 72% of the participants said they would support the draft. As the same survey suggest, people rather vote for the social package presented by Putin. Thus, 92% would vote for regular pension indexation while 83% would support the minimal wage provision in the Constitution. At the same time, ban on more than two consequent terms for the president was supported by 64% of the participants on 31 January, 2020. (“Rossijane odobrajut popravki”, 2020). Carnegie Moscow Center expert Andrei Kolesnikov suggests that changes in the social sphere are the main request, people want the Constitution to ‘feed’ them, without really understanding what it is:

People believe that the Constitution should primarily provide social guarantees, not political. Putin is meeting this request. Russians also have a request for political changes, the president also responds to it - changing the balance of power, but, most importantly, changing the government”. (“Rossijane odobrajut popravki”, 2020).

People do not understand what the structure of power will be after 2024. This is proved by the findings of Levada Center: only 25% of the participants said they understood the amendments to the Constitution. 59% of them noted they have heard about it. Also, citizens do not understand anything about the State Council, so it is difficult to assess whether they approve this body or not, Levada Center sociologist Denis Volkov adds. (Levada-Center, 2020b).

Since the referendum on the amendments was postponed till unknown date due to the pandemic COVID-19, Russian government has a good chance to demonstrate that it is able to cope not only with the Western threats to Russian security or regimes violating the rights of the Russian speakers but also to take care of the Russians inside Russia. The current period seems to be challenging for Kremlin and may seriously damage rating of Putin. Thus, Levada Center announces the following results of the rating that dropped from 69% in February to 63% in March and to 59% in April 2020 the lowest within last 20 years. According to expert Lilia Shevtsova, “Putin stopped giving orders, leading to chaos and in the process destroying his vertical: the center won’t take responsibility, and those below cannot take it because they lack the means and will.” (Goble, 2020). Under these conditions much serious fraud should be expected from Putin in his lust for the public support of the new Constitution. Thus, partially in order to avoid mass gatherings and protests against the Constitutional amendments, Moscow Mayor Sergei Sobyenin through his decree banned all public events in Russian capital. (“Russia’s Constitutional Court”, 2020). Although the official reason was the COVID-19 pandemic, Moscow municipality managed to avoid mass rallies similar to those in 2011 and 2012. Similar tactics was used during 2018 World Cup that was held in Russia. Then, government increased the pension age during the period of ban on mass gatherings related to championship. (Mackinnon, 2018). Furthermore, in late May, Putin signed the law on online voting. (“Putin signs law”, 2020). According to this law, people may vote through email or through the remote online voting system. This will definitely allow serious cyberattacks and fraud during the plebiscite.

CONCLUSION

On January 15, 2020, Vladimir Putin proposed a comprehensive social package that became the focus of discussion in the Russian society. Citizens concentrated on the pensions and minimal wages, i.e. social guarantees and till March 10th ignored Putin’s main goal that is to stay in power until 2036. Surveys show, Russians have little knowledge about political system, particularly future changes. Also, surveys demonstrate that Russian society is passive and is concerned about wellbeing only. In fact, Putin came up with a deal according to which he stays in power, but Russians receive social guarantees.

As to the less significant amendments, Putin offered to introduce provision about the preservation of the historical truth that would secure Russian memory politics regarding World War II. Besides,

provision about the God was added. The definition of the Russian nation was not changed despite pro-Kremlin sociologist Tishkov's suggestion that shows how Kremlin is afraid of the possible separatist tendencies in Russia. At the same time, amendments to the Constitution map the acutest problems in Russian society such as low birth rates, need for protection of the traditional heterosexual family, attempts of the West to revise the WWII history and particularly the role of the USSR in its beginning.

In general, the year of 2020 was to become a triumph for Putin. His 20th anniversary in power would be marked by the amendments to the Constitution and military parade on 9 May, Victory Day. COVID-19 pandemic changed the image of Putin for Russians. The referendum was postponed and the new date is still not known.⁶ Military parade that was planned with the participation of the European leaders was also cancelled. Finally, Russians do not see their strong leader anymore. Isolation and online communication with the people do not fit the image of the strong former KGB officer and a leader who is able to cope with the pandemic. Russia may be declared a winner state in its Constitution, however it fails to cope with the virus. There is a high probability that mismanagement of the Russian government during pandemic may affect the outcome of the referendum. Therefore, Putin will have to utilize administrative resources to achieve adoption of the Constitution through the public vote. This is not to mention online voting where fraud is even easier. To sum up, despite the coronavirus obstacle, Putin does not seem to leave his post soon. In this regard, the fraud during the online referendum as well as an extended ban on mass gatherings should be expected.

REFERENCES

- All Russian Regions OK Constitutional Amendments Paving Way For Putin To Run Again. (2020, March 13). *Radio Free Europe/ Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/all-russian-regions-ok-constitutional-amendments-allowing-putin-to-seek-reelection/30485352.html>
- Cordell, J. (2020, June 23). "Russia Will Raise Taxes on Top Earners, Putin Announces". *The Moscow Times*. Retrieved from <https://www.themoscowtimes.com/2020/06/23/russia-will-raise-taxes-on-top-earners-putin-announces-a70675>
- Demydova, V. (2019). Independence of the Ukrainian Church: How Russia Is Losing Its Soft Power Tool in Ukraine. *Akademik Hassasiyetler*, 6(11), 251-274.
- Elena Mizulina o zaprete propagandy gomoseksualizma. (2013, June 11). *Parlamentskaja Gazeta*. Retrieved from <https://www.pnp.ru/opinions/2013/06/11/elena-mizulina-ozaprete-propagandy-gomoseksualizma.html> 11.06.2013
- Federal'nyj zakon "O vnesenii izmenenij v stat'ju 5 Federal'nogo zakona "O zashhite detej ot informacii, prichinjajushhej vred ih zdorov'ju i razvitiju" i otdel'nye zakonodatel'nye akty Rossijskoj Federacii v celjah zashhity detej ot informacii, propagandirujushhej otricanie tradicionnyh semejnyh cennostej". (Federal Law "On Amendments to Article 5 of the Federal Law "On the Protection of Children from Information Harmful to Their Health and Development" and certain legislative acts of the Russian Federation with a view to protecting children from information propagating the denial of traditional family values"). (2013, June 29). Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148269/
- Federal'nyj zakon (1999, October 6, edited 2020, April 24). "Ob obshhijh principah organizacii zakonodatel'nyh (predstavitel'nyh) i ispolnitel'nyh organov gosudarstvennoj vlasti sub'ektov

⁶ As of May 22, 2020

- Rossijskoj Federacii". (Federal Law On General Principles of the Organization of Legislative and Executive Organs in the Russian Federation Units). Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_14058/0a3187a92004fc5d48842f6460bd89893c5ade64/
- Federal'nyj Zakon "O gosudarstvennoj politike Rossijskoj Federacii v otnoshenii sootchestvennikov za rubezhom (Federal Law "On the State Policy of the Russian Federation with Respect to Compatriots Abroad") (1999). Retrieved from http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/
- Garifullin, I. (2020, February 11). Russkie. Mnogonarodnaja. I ne federacija. Otkryl li Putin jashhik pandory? *Idel.Realii*. Retrieved from <https://www.idelreal.org/a/30418839.html>, February 11). Russkie. Mnogonarodnaja. I ne federacija. Otkryl li Putin jashhik pandory? *Idel.Realii*. Retrieved from <https://www.idelreal.org/a/30418839.html>
- Goble, P. (2020, May 15). 2020, Intended to Be Putin's Triumph, Becoming Instead His Waterloo, Shevtsova Says. Window on Eurasia -- New Series. Retrieved from https://windowoneurasia2.blogspot.com/2020/05/2020-intended-to-be-putins-triumph.html?fbclid=IwAR3gl1vBzkYdU7WvBliMc_xEiwUrGICDpmw_8Z8MRq0xIzMEZ1FUG-2bpGc
- Hoke, Z. (2020, March 17). Putin Sets April 22 for Vote on Term-Limit Amendments. *Voanews*. Retrieved from <https://www.voanews.com/europe/putin-sets-april-22-vote-term-limit-amendments>
- Kazakhstan: Nazarbayev takes back control. (2019, October 21). *Eurasianet*. Retrieved from <https://eurasianet.org/kazakhstan-nazarbayev-takes-back-control>
- Kremlin Mulls Date for Post-Virus Vote on Putin's Constitution Reform. (2020, April 22). *The Moscow Times*. Retrieved from <https://www.themoscowtimes.com/2020/04/22/kremlin-mulls-date-for-post-virus-vote-on-putins-constitution-reform-a70073>
- "Levada": rejting Putina vzletel iz-za krymskoj kampanii. (2014, June 26). *BBC News*. Retrieved from https://www.bbc.com/russian/russia/2014/06/140626_putin_rating_crimea
- Levada-Center. (2020a). *Putin's Approval Rating*. Retrieved from <https://www.levada.ru/en/ratings/>
- Levada-Center. (2020b, February 11). *Rossijane odobryajut popravki v konstituciju, no ne ponimajut smysl Gossoveta*. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/02/11/rossiyane-odobryajut-popravki-v-konstitutsiyu-no-ne-ponimayut-smysl-gossoveta/>
- Levada-Center. (2020c, March 27). *Obshherossijskoe golosovanie po popravkam v konstituciju*. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/03/27/obshherossijskoe-golosovanie-po-popravkam-v-konstitutsiyu/>
- Levada-Center. (2020d, May 6). *Obshherossijskoe golosovanie po popravkam v konstituciju*. Retrieved from <https://www.levada.ru/2020/05/06/obshherossijskoe-golosovanie-po-popravkam-v-konstitutsiyu-2/>
- Mackinnon, A. (2018, July 1). In Russia, Plan to Raise Pension Age Draws Protests. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2018/07/01/in-russia-plan-to-raise-pension-age-draws-protests/>
- Macrotrends. (2020). *Russia Birth Rate 1950-2020*. Retrieved from <https://www.macrotrends.net/countries/RUS/russia/birth-rate>

- Malic, N. (2020, May 23). Is there hope for Russian-Polish reconciliation? WWII baggage says no. *Russia Today*. Retrieved from <https://www.rt.com/op-ed/489534-poland-russia-poll-conflict/>
- Mikhail Mishustin appointed Prime Minister of the Russian Federation. (2020, January 16). *Kremlin.ru*. Retrieved from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/62593>
- Nikoliuk, S. (2016). The Civilizational Measure “Krymnash” [“Crimea Is Ours”]. *Sociological Research*, 55(6), 410-429.
- Notte, H. (2016). Russia in Chechnya and Syria: Pursuit of strategic goals. *Middle East Policy*, 23(1), 59-74.
- Obrazovana rabochaja gruppa po podgotovke predlozhenij o vnesenii popravok v Konstituciju. (2020, January 15). *Kremlin.ru*. Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/62589>
- Poslanie Prezidenta Federal'nomu Sobraniju. (2020, January 15). *Kremlin.ru*. Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/messages/62582>
- Posol'stvo v Bolgarii vozmutilos' oskverneniem mogily sovetskih soldat. (2020, April 16). *RIA Novosti*. Retrieved from <https://ria.ru/20200416/1570159084.html>
- Prezident objavil o perenose Parada Pobedy i akcii "Bessmertnyj polk". (2020, April 16). *Vesti.ru*. Retrieved from <https://www.vesti.ru/doc.html?id=3257666>
- “Put' demontazha federalizma”: stanet li Rossija ‘mnogonarodnoj’ vmesto ‘mnogonacional'noj’? (2020, January 27). *BIZNES Online*. Retrieved from <https://www.business-gazeta.ru/article/455218>
- Putin calls for summit of key UN Security Council members. (2020, January 24). *France 24*. Retrieved from <https://www.france24.com/en/20200123-putin-calls-for-summit-of-key-un-security-council-members>
- Putin paves way for another presidential term. (2020, March 11). *BBC News*. Retrieved from <https://www.bbc.com/news/world-europe-51815667>
- Putin signs law on remote online vote at federal level. (2020, May 23). *TASS*. Retrieved from <https://tass.com/politics/1159665>
- Rossijane odobrajut popravki v Konstituciju, no ne ponimajut smysl Gossoveta. (2020, February 9). *Vedomosti*. Retrieved from <https://www.vedomosti.ru/society/articles/2020/02/09/822584-popravki-v-konstitutsiyu>
- Russia opens criminal case after Czech officials remove Soviet statue. (2020, April 10). *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/10/russia-opens-criminal-case-after-czech-officials-remove-soviet-statue>
- Russian government quits as Putin plans to stay in power past 2024. (2020, January 15). *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/15/putin-calls-for-constitution-changes-that-would-weaken-successor>
- Russian Lawmakers OK Constitutional Change That Would Allow Putin To Run In 2024. (2020, March 10). *Radio Free Europe/ Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/russian-lawmaker-proposes-constitutional-change-allowing-putin-to-run-for-reelection/30479581.html>
- Russian parliament approves bill allowing Putin to stay in power after 2024. (2020, March 10). *Daily Sabah*. Retrieved from https://www.dailysabah.com/world/europe/russian-parliament-approves-bill-allowing-putin-to-stay-in-power-after-2024?gallery_image=undefined#big

- Russia's Constitutional Court Approves Amendments Allowing Putin To Rule Until 2036. (2020, March 13). *Radio Free Europe/ Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/russia-constitutional-court-approves-constitutional-amendments/30490913.html>
- Russia's Federation Council Approves Bill Allowing Putin To Run For New Term. (2020, March 11). *Radio Free Europe/ Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/russia-s-lower-chamber-approves-bill-allowing-putin-to-run-for-new-term/30481215.html>
- Skorkin, K. (2019, February 7). Putin's Game Plan in Ukraine How Moscow Aims to Force Concessions Out of Kiev. *Foreign Affairs*. Retrieved from <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2019-02-07/putins-game-plan-ukraine>
- Smirnov, V. (2016, June 10). Monument honoring 'polite people' installed in Crimea. TASS. Retrieved from <https://tass.com/society/881438>
- Sokolov, M. (2014, May 7). "Zakon Jarovoj": konec istorii? *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.svoboda.org/a/25376086.html>
- Stanovaja, T. (2020, February 27). Pjat' putinskih jelit na fone tranzita. *Carnegie Moscow Center*. Retrieved from https://carnegie.ru/2020/02/27/ru-pub-81158?fbclid=IwAR1u_UaofRSQ-1ve2hxQ1mVZCOpW4awKnmhDXXKD9HfHcfHI06Ob8X3kI4
- The Constitution of the Russian Federation. (1993). Retrieved from <http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm>
- The Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation. (2020, February 15). Foreign Minister Sergey Lavrov's remarks during a roundtable meeting at the Primakov Readings forum on the sidelines of the Munich Security Conference, Munich, February 15, 2020. Retrieved from https://www.mid.ru/en/posledniye_dobavlennnye/-/asset_publisher/MCZ7HQuMdqBY/content/id/4043242
- Tishkov, V. (2020, February 14). Pohožhe, chto konstitucionnuju preambulu pravit' pobojalis'... [Facebook status update] Retrieved from <https://www.facebook.com/ValeryTishkovRAN>
- Tolz, V. (1998). Forging the nation: National identity and nation building in post-communist Russia. *Europe-Asia Studies*, 50(6), 993-1022.
- Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii. (Decree of the President of the Russian Federation). (2000, September 1). O Gosudarstvennom Sovete Rossijskoj Federacii (On the State Council of the Russian Federation). Retrieved from <http://www.kremlin.ru/acts/bank/16037>
- Valentina Tereshkova. (2020, March 06). *Polit.ru*. Retrieved from <https://polit.ru/news/2020/03/06/tereshkova/>
- Vybory, referendumy i inye formy voleiz'javlenija. (2018, May). Svodnaja tablica rezul'tatov vyborov. Retrieved from http://www.vybory.izbirkom.ru/region/region/izbirkom?action=show&root=1&tvd=100100084849066&vrn=100100084849062®ion=0&global=1&sub_region=0&prver=0&pronetvd=null&vibid=100100084849066&type=227
- White House. (2020, May 8). On May 8, 1945, America and Great Britain had victory over the Nazis! "America's spirit will always win. In the end, that's what happens." Retrieved from https://www.instagram.com/p/B_8F5i5BZQO/
- Zakon "O popravke k Konstitucii Rossijskoj Federacii" (Law "On the Amendments to the Constitution of the Russian Federation"). (2020, March 14). Retrieved from <http://duma.gov.ru/news/48045/>

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0003-3477-1877

Makale Gönderim Tarihi: 05.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.732074

OECD ÜLKELERİNDE 2000 SONRASI DÖNEMDE ENERJİ KULLANIMI VE ENERJİ VERGİSİ GELİRİ¹

Energy Use and Energy Tax Revenue in Post-2000 Period in OECD Countries

Dilek GÖZE KAYA

Dr. gr. Üyesi

Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

dilekkaya@sdu.edu.tr

zet: Kirliliğin temelinde üretim ve tktim sürecindeki enerji ihtiyaı yatmaktadır. Enerji üretmekte kullanılan kömür, petrol, doğalgaz gibi yakıtlar zehirli gazlar salmaktadır. evre sorunlarına karşı politika geliştirebilmek sürdürülebilir kalkınmayı amaçlayan tüm ülkelerin gndemindeydir. Negatif evresel dışsallıklar bir tür piyasa başarısızlığı olarak ifade edilmektedir. Çünkü kirliliği yayan; diğer canlıların, kişilerin ya da firmaların olumsuz yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Söz konusu piyasa aksaklıklarının ortadan kaldırılabilmesi için devletin müdahalesi gerekmektedir. Devlet daha çok kirliliğe neden olanın vergilendirilmesi yoluyla müdahalede bulunmaktadır. Doğanın kirlenmesi ile ortaya çıkan negatif dışsallıkların giderilebilmesi için evre vergileri alınmaktadır. Enerji vergileri ise evre vergileri içinde en yüksek orana sahip vergilerdir. Enerji tktimi üzerine konulan vergiler ile dışsal maliyetler ielleştirilmektedir. Enerji vergisi ile enerji kullanımı yüksek olanın, daha fazla tazmininin sağlaması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada dünyanın, OECD lkelerinin ve OECD dışı ülkelerin enerji kullanım oranlarının yıllar içerisinde nasıl değiştiği irdelenmektedir. Her OECD ülkesinin enerji kullanım oranları ile enerji vergisi gelirlerinin 2000 yılı sonrası ne şekilde geliştiği grafikler yardımıyla gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: evre, Enerji Tktimi, Enerji Vergisi, OECD lkeleri

¹ Bu alışma IV. Uluslararası Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Sempozyumunda, 05-06 Aralık 2019'da (yalnızca zet olarak) sunulan "Enerji Tktimi ve Enerji Vergisi Gelirleri: OECD lkeleri zerine Durum Tespiti" başlıklı bildiri özetinden esinlenerek geliştirilmiştir.

Abstract: At the root of the pollution lies the need for energy in the production and consumption process. Fuels such as coal, oil, natural gas used to produce energy emit toxic gases. Develop policies against environmental problems is on the agenda of all countries aiming sustainable development. Negative environmental externalities are expressed as a kind of market failure. Because emitting pollution; causes other creatures, people or companies to be negatively affected. The intervention of the state is necessary in order to eliminate these market failures. The state intervenes mostly through taxation of what causes pollution. Environmental taxes are levied to compensate for negative externalities caused by nature pollution. Energy taxes are the highest taxes among the environmental taxes on energy consumption are internalize external costs. It is aimed to provide more compensation for the high energy use with the energy tax. This study examines how the energy usage rates have changed over the years of the world, OECD countries and non-OECD countries. Each OECD country's energy usage rates and energy tax revenues improved after the year 2000 are shown with the help of graphs.

Keywords: Environment, Energy Consumption, Energy Tax, OECD Countries

GİRİŞ

İnsanoğlu yaşam kaynağı olan dünyayı her geçen gün biraz daha yıkmaktadır. Söz konusu yıkım neticesinde oluşan çevre kirliliğinin altında yer alan esas neden ise üretime ya da tüketime dayalı olarak enerji ihtiyacının karşılanabilmesi çabasıdır. Üretim ve tüketimin en önemli kaynağı olan enerji diğer yandan kirliliğin de en önemli sebebi olarak görülmektedir. Enerji sağlamak için kullanılmakta olan fosil yakıtlar çevrenin başlıca düşmanlarındadır. Fosil yakıtların yanması ile yeryüzüne karbondioksit, azot oksit, karbon monoksit, kükürt oksit gibi kirliliği tetikleyici gazlar yayılmaktadır. Fosil yakıtların yanması ile salınan gazlar ozon tabakasının tahribine, atmosferin kirlenmesine, küresel ısınmanın artmasına ve daha birçok zarara sebebiyet vermektedir (Bhattacharyya, 2011: 531).

Bu doğrultuda günümüzde hemen hemen tüm dünya ülkeleri doğaya karşı değil doğa ile örtüşen politikalar üreterek sürdürülebilir kalkınmayı hedeflemektedirler. Hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve birçok organizasyon doğanın ve dolayısıyla insanın uğradığı negatif zararı önleyebilmek için enerji tüketimi ile ilgili ortak bir bilinç oluşturma çabası içerisinde. Ayrıca enerji tüketiminin çevresel maliyetlerini kapsayacak vergi politikaları da geliştirilmektedir. Dışsal maliyetleri tazmin etmek ya da içselleştirmek amacıyla geliştirilen enerji vergileri dünya genelinde yürütülen enerji zirvelerinde meşrulaştırılmıştır. Temiz çevre bilinci ile ilk başta İskandinav ülkelerince benimsenmiş ve uygulamaya konulmuş olan enerji vergileri, artık pek çok ülkenin uyguladığı veya uygulamayı taahhüt ettiği bir vergi türü olmuştur. Bir firma veya hane halkı tarafından enerji üretimi veya tüketimi ile ilgili olarak merkezi veya yerel yönetime para transferini içeren enerjinin vergilendirilmesi hem endüstriyel hem de gelişmekte olan ülkelerdeki çoğu hükümet için önemli bir gelir kaynağı olarak ta görülmektedir (Bacon, 2004: 13).

Gelecek nesillerin refahı için özellikle doğal kaynaklardan biri olan enerjinin etkin ve verimli şekilde kullanımı çok büyük önem arz etmektedir. Dünyada enerji kullanımı neticesinde oluşan negatif dışsallıkların kontrol edilebilmesi için ortak bir akıl oluşturulmuştur. Bu ortak akıl sayesinde enerji vergileri hemen hemen tüm dünya ülkelerinde uygulanmaya konulmuştur. Bu çalışmada ülkemizin de içerisinde yer aldığı OECD ülkelerinin enerji tüketimleri ve tahsil edilen enerji vergisi gelirleri grafik yardımıyla resmedilmektedir. Böylece dünya ekonomisinde önemli paya sahip olan OECD ülkeleri arasında enerji tüketim ve enerji vergisi verileri üzerinden karşılaştırılmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. Düzenleyici Vergiler İçerisinde Enerji Vergisi Kavramı

Kirlilik neticesinde oluşan dışsallıkların yarattığı piyasa aksaklıklarını ortadan kaldırmada piyasa mekanizması tek başına yetersiz kalmaktadır. Ortaya çıkan dışsallıkların fiyat mekanizmasına dahil edilerek içselleştirilmesi devletin politika alanlarından biri olarak görülmektedir. Kamu ekonomisi dışsallıkların içselleştirilmesinde vergilerden, sübvansiyonlardan, kanuni düzenlemelerden, sınırlamalardan yararlanabileceği gibi doğrudan üretimi gerçekleştirme yoluna da gidebilmektedir (Bakırtaş, 2002: 11).

Dışsallıkların çıkardığı negatif etkiyi azaltmak ya da ortadan kaldırmak için devlet tarafında en çok tercih edilen yöntemlerden birisi vergilendirme. Kirleten öder prensibine dayanan düzenleyici vergilendirme (Pigoucu Vergi) ilk defa Pigou tarafından ele alınmıştır. Pigou (1952: 224)'ya göre eksik rekabet durumunda marjinal net özel hasıla, marjinal net sosyal hasıladan büyükse söz konusu endüstri vergiye tabi tutulmalıdır. Çünkü üretim seviyesi optimum üretim seviyesinin üzerinde gerçekleşmektedir. Kamu ekonomisinin vergilendirmeye gitmesi ile endüstri optimum düzeyde üretim seviyesini yakalamakta ve ekonomik refah artmaktadır (Öz ve Buyrukoğlu, 86). Pigoucu vergiler ile dışsallığın olduğu endüstride toplumsal optimumun sağlandığı düzeyde üretim yapılmasının sağlanması hedeflenmektedir. Böylece devlet düzenleyici Pigoucu vergiler ile oluşan refah kaybını ortadan kaldırmış olmaktadır (Sağbaş ve Saruç, 2019: 184).

Uluslararası arenada yarattıkları refah kayıpları ile özellikle çevre kirlilikleri ve dışsal maliyetleri gündem oluşturmaktadır. Çevre sorunları evrensel düzeyde ilk olarak Stockholm Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ele alınmıştır (Keleş ve Hamamcı, 1997: 17). 1972 ve 1974 yıllarında uluslararası arenada çevre problemlerini masaya taşıyan Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) kirliliğin önlenmesi ve çevrenin muhafazası amacıyla ülkeler arası koordinasyonu sağlayarak politikalar üretilmesine öncülük etmiştir. Bu kapsamda yapılan toplantılar neticesinde OECD tavsiyeleri uyarınca "kirleten öder prensibi" benimsenmiştir. Kirleten öder prensibi özetle kirletme maliyetlerine katlanma yükümlülüğüdür. Çevre kirliliği negatif dışsallıklar yayılmasına neden olmaktadır. Kirleten öder ilkesi ile dışsallıkların içselleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu prensibe göre kirlilik sonucunda ortaya çıkan maliyetlerin kirliliğe sebebiyet veren tarafından karşılanması gerektiği kabul görmüştür. Yani çevreye verilen zararın maliyetlerine vergiler yoluyla ya da yasal düzenlemeler yoluyla kirletenin katlanması gerekmektedir (OECD, 1992: 5; Sezer ve Dökmen, 2018: 165).

Dışsallığa neden olan üretim girdilerinin, tüketim mallarının veya atık miktarının üzerine düzenleyici bir vergi konulması söz konusu olabilir. Ekonomik olarak diğer vergilerden ayrılan özelliğiyle denge sağlayıcı unsurlar içeren düzenleyici vergilere en güzel örnek enerji vergileri (çevre vergileri içerisinde yer alan) olarak gösterilmektedir. (Plott, 1966: 84-87'den aktaran Kargı ve Yüksel, 2010: 194). Gerçekleştirilen uluslararası toplantılar sonrasında 1992'de çevre vergileri ile ilgili Avrupa Birliği ülkelerinde karbondioksit salınımı ve enerji kullanımlarının vergilendirilmesi kararı alınmıştır (Cural ve Saygı, 2016: 80).

Enerji vergileri hem sabit amaçlar hem de ulaşım için kullanılan enerji ürünlerine konulan vergileri içermektedir. Ulaşımında kullanılan en yaygın enerji ürünleri benzin ve motorin iken sabit tüketimde mazot, kömür, elektriktir ve doğalgazdır. Karbon vergileri de enerji vergileri altında yerini almaktadır, çünkü karbon vergileri enerji vergileri ile entegre halde vergilerdir ve karbon vergilerini vergi istatistiklerinde ayrı ayrı tanımlamak genellikle mümkün olmamaktadır. Karbon vergileri kısmen diğer enerji vergilerinin yerine geçmektedir ve bu vergilerden elde edilen gelir genellikle kirlilik vergilerinden elde edilen gelirden daha yüksek olmaktadır. Ayrıca konvansiyonel veya nükleer enerji üreticilerine konulan vergiler, çevrede oluşturabileceği zararlar nedeniyle uzun vadede üretim maliyetlerinde artışa sebep oldukları için bu kapsamda yer almaktadır (EC, 2010: 539; Steinbach, Viveka, Cederlund, Georgescu ve Hass, 2009: 4).

Enerji vergileri hemen hemen her ülkede önemli bir gelir kaynağıdır. Petrol ve gaz üreticisi ülkelerde devlet için başlıca gelir kaynağı olabilirler. Hükümetler, yüksek gelir gruplarını doğrudan vergilendirse bile, enerji de dahil olmak üzere mal ve hizmetler üzerinde dolaylı vergilendirmeyi gelir elde etmede daha etkin bir yol olarak görmektedirler. Enerji vergileri, genellikle fiyat değişimlerinden etkilenmeyen birim başına sabit tutarlar olarak ayarlanmaktadır. Birçok ülkede enerji vergileri karbon vergisi uygulaması yanı sıra, özel tüketim vergisi adı altında toplanmakta ve üzerine bir de katma değer vergisi uygulanmaktadır. (Bacon, 2004: 15-16). Enerji vergileri yalnızca gelir sağlama aracı olmanın dışında piyasa içerisinde düzenleyici ve denge sağlayıcı özellikleri ile tercih edilmektedir. Ayrıca uygulama şekilleri farklılık gösterse de enerji vergilerinin sürdürülebilir kalkınma sağlamada her ülke için zorunluluk olduğu (Ağbal, 2001: 90-91) konusunda literatürde genel bir kanaat oluşmuştur.

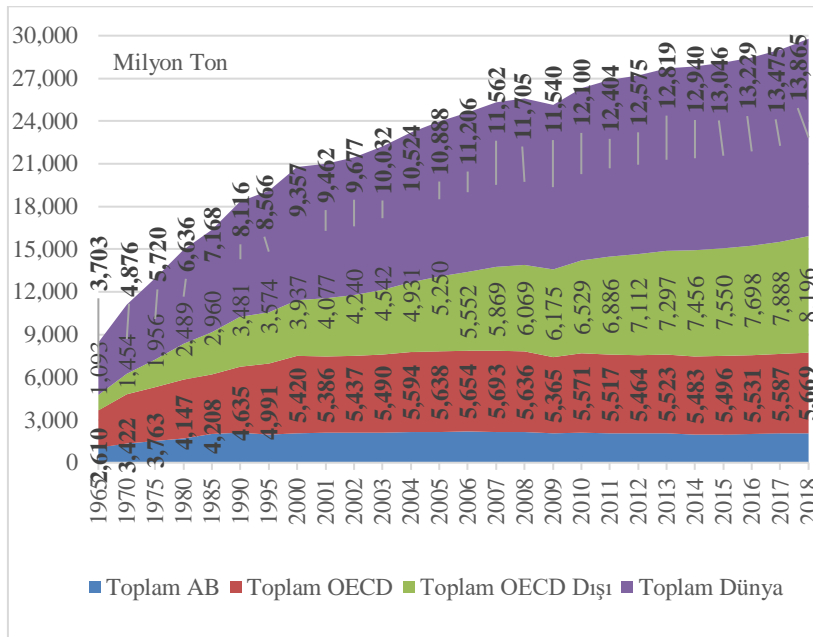
2. Dünyada ve OECD Ülkelerinde Enerji Kullanımı

Ülkelerin enerji tüketim seviyeleri arttıkça çevreye yaydıkları kirlilik oranı da artış göstermektedir. Bir ülkenin toplam enerji talebi birincil enerji tüketim seviyesi hesaplanarak ölçülmektedir. Bu kapsamda birincil enerji üretim ve tüketiminin ne ifade ettiğini bilmek gerekmektedir.

Birincil enerji üretimi, enerji ürünlerinin kullanılabilir şekilde doğal kaynaklardan çıkarılması işlemidir. Birincil enerji ürünleri, ya kömür madenlerinde, ham petrol sahalarında, hidroelektrik santrallerinde doğal kaynaklardan ya da bio-yakıt imalatında ortaya çıkmaktadır (EUROSTAT, 2019a). Birincil enerji tüketimi; enerji sektörünün tüketimini, dönüşüm sırasındaki kayıpları (petrol veya gazdan elektriğe), enerjinin dağıtımını ve son kullanıcıların nihai tüketimini kapsamaktadır. Birincil enerji tüketimi ile bir ülkenin toplam enerji talebi ölçülmektedir (EUROSTAT, 2019b). Aşağıdaki grafik 1-2-3 ve 4 yardımıyla dünyanın ve OECD ülkelerinin birincil enerji tüketimi toplamda ve ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmektedir.

Dünyada 1965'te 3703 milyon ton olan birincil enerji tüketimi, 1975'te 5720 milyon ton, 1985'te 7168 milyon ton, 1995'te 8566 milyon ton ve 2018'de 13865 milyon tona ulaşmıştır. Dünya birincil enerji tüketimi elli dört yılda yaklaşık 3,75 kat artış göstermiştir.

Grafik 1: Dünya ve OECD Ülkelerinde Toplam Birincil Enerji Tüketimi (1965-2018)

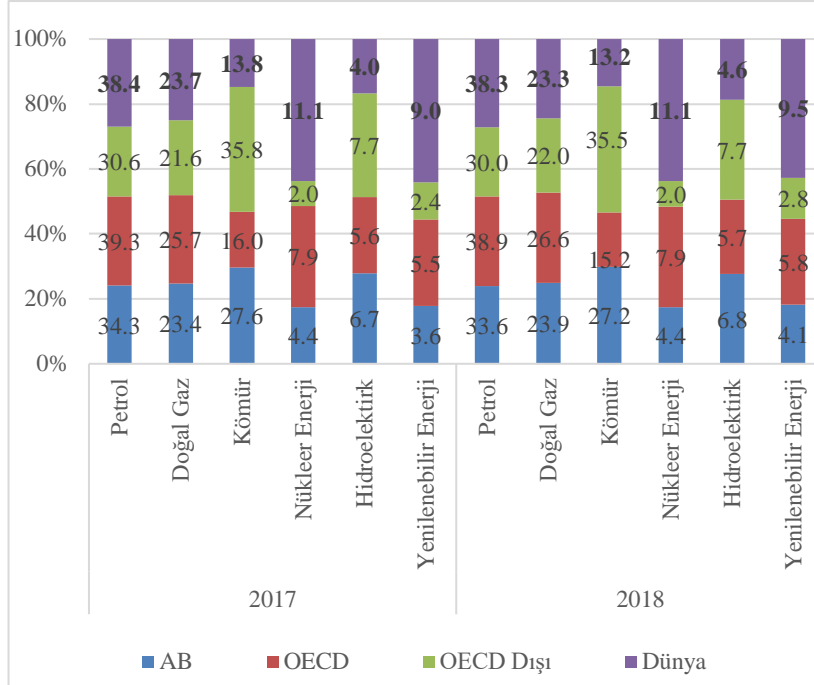

Kaynak: BP (2019). <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics.html>, tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

2004 yılında dünya birincil enerji tüketiminin yaklaşık %77,8'i fosil yakıtlardan (%32,8 petrol, %21,1 doğal gaz, %24,1 kömür), %5,4'ü nükleer yakıtlardan, %16,5'i yenilenebilir kaynaklardan oluşmaktadır. %16,5 yenilenebilir enerji kaynaklarının da %5,5'i hidroelektrikten, geri kalan %11'i ise kırsal ekonomilerde hala ana kaynağı teşkil eden odun, saman ve diğer yem türleri gibi ticari olmayan biokütle maddelerinden oluşmaktadır (Beretta, 2007: 100). 2017 yılında ise dünya birincil enerji tüketiminin %75,90'ı fosil yakıtlardan (%38,4 petrol, %23,7 doğal gaz, %13,8 kömür), %11,1'i nükleer enerjiden, %4'ü hidroelektrikten ve %9'u yenilenebilir enerjiden karşılanmıştır. 2018 yılında ise dünya birincil enerji tüketiminin %74,8'i fosil yakıtlardan (%38,3 petrol, %23,3 doğal gaz, %13,2 kömür), %11,1'i nükleer enerjiden, %4,6'sı hidroelektrikten ve

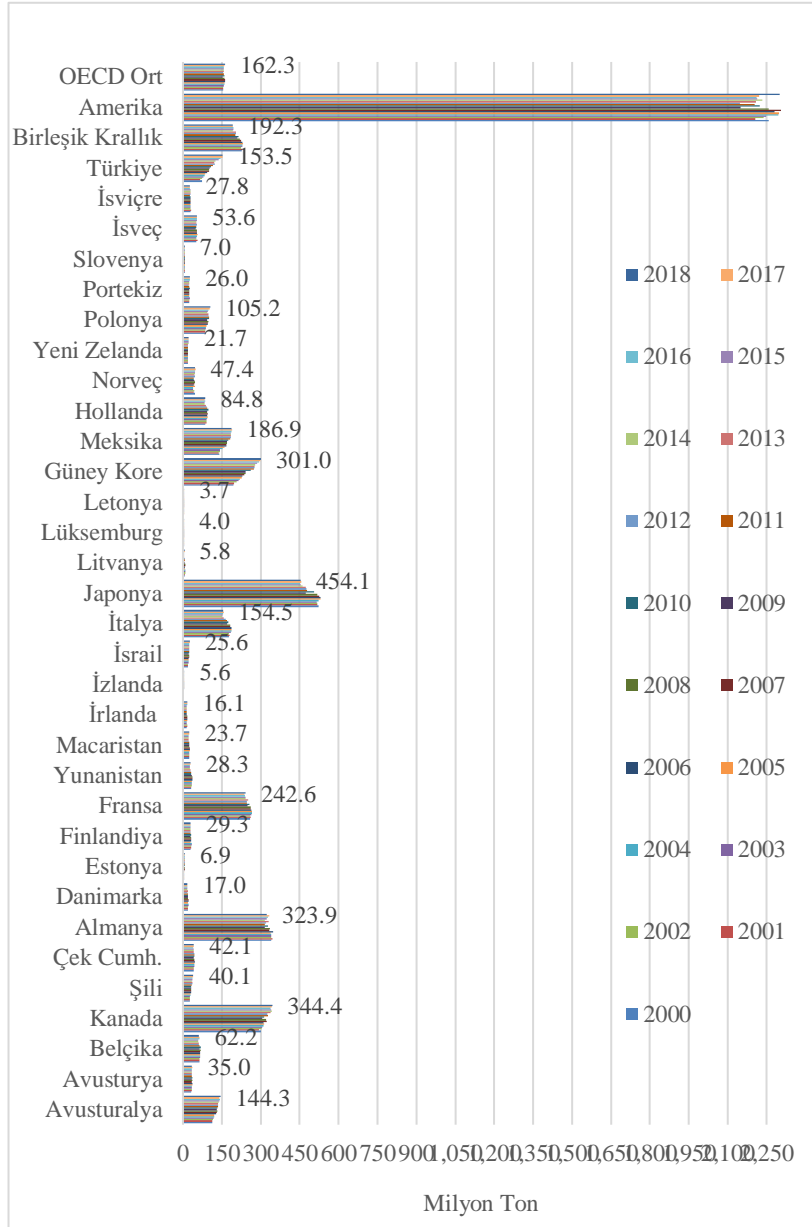
%9,5'i yenilenebilir enerjiden karşılanmıştır (BP, 2019, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics.html>).

Grafik 2: Dünyada ve OECD Ülkelerinde Türlerine Göre Birincil Enerji Tüketimi (2017-2018)

Kaynak: BP (2019). <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics.html>, tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

OECD ülkelerinin 2018 yılı dünya birincil enerji tüketiminin %81'i fosil yakıtlardan (%38,9 petrol, %26,6 doğal gaz, %15,2 kömür), %7,9'i nükleer enerjiden, %5,7'si hidroelektrikten ve %5,8'i yenilenebilir enerjiden karşılanmıştır. 2018 yılında OECD dışı ülkelerin en çok CO₂ salınımı yapan yakıtların başında gelen kömür kullanımı, OECD ülkelerinin kömür kullanımının yaklaşık 2,3 katı kadar gerçekleşmiştir. Nükleer enerji kullanımı OECD ülkelerinde, OECD dışı ülkelere oranla 3,95 kat fazla gerçekleşmiştir. Yenilenebilir enerji kullanımı da OECD ülkelerinde, OECD dışı ülkelere oranla yaklaşık 2 kat daha fazla gerçekleşmiştir.

Grafik 3: OECD Ülkelerinde Birincil Enerji Tüketimi (2000-2018)

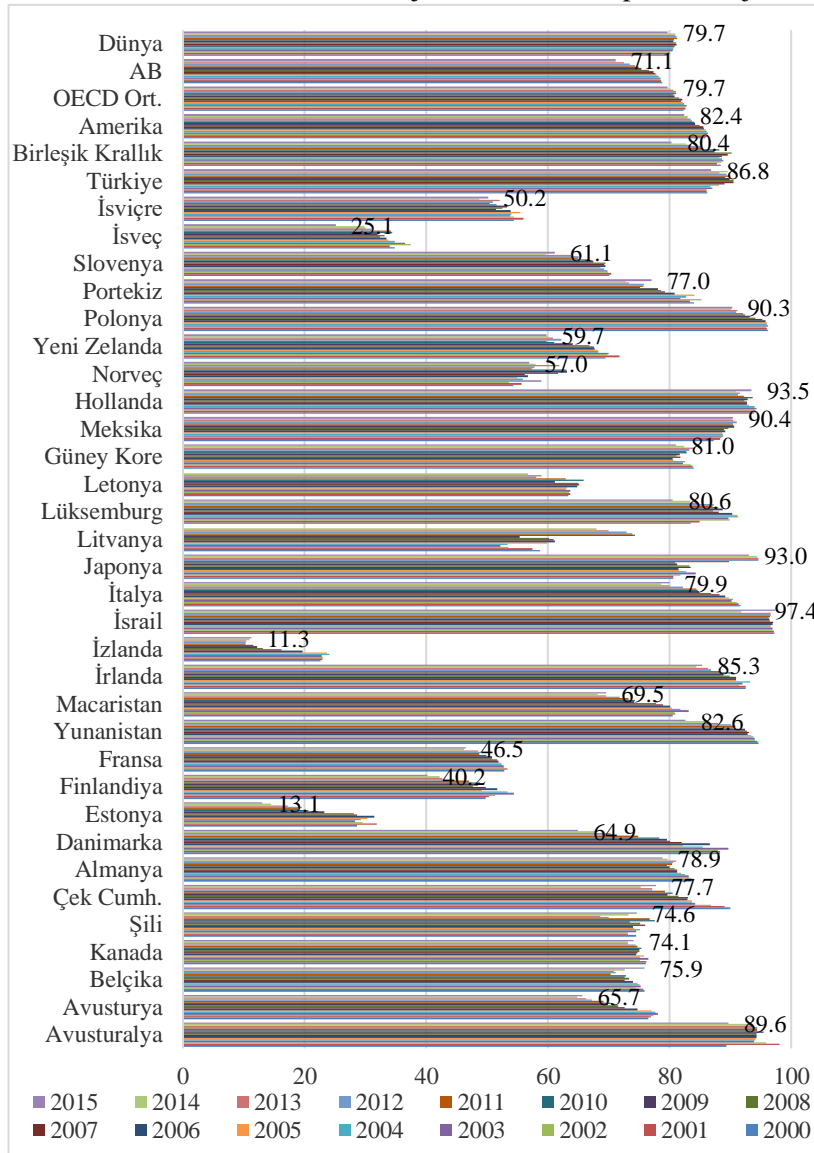
Kaynak: BP (2019). <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics.html>, tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

OECD ülkelerinin ayrı ayrı ele alındığı Grafik 3'ü incelediğimizde 2000-2018 arası dönemde; Amerika, Japonya, Kanada, Almanya, Güney Kore, Birleşik Krallık ve Fransa'nın OECD ortalamasının üzerinde birincil enerji tüketimi yaptıkları görülmektedir. Sayılan ülkeler dünya ticaret hacmi içerisinde önemli bir paya ve dünya ekonomisi içerisinde güçlü ekonomilere sahip olan ilk sıralarda yer alan ülkelerdir. Bu ülkelerde hem sanayide hem de son kullanıcıların nihai tüketiminde kullanılmak üzere enerji ihtiyacı çok yüksektir. Bu nedenle söz konusu endüstri ülkelerinin birincil enerji tüketimi OECD ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Meksika'nın da 2005 sonrası OECD ortalamasının üzerinde enerji tüketimi yaptığı görülmektedir. Meksika, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) sonrasında ABD ve Kanada'nın adeta sanayi ürün imalatçısı haline gelmiştir. Bu nedenle 2005 sonrası dönemde Amerika ve Kanada ile ihracatı artan Meksika'nın imalat sanayinin giderek canlanması ile enerjiye olan ihtiyacı da artmıştır. İtalya ise 2013 yılına kadar OECD ortalamasının üzerinde seyrederken, 2013 sonrası

ortalamanın çok az altında seyretmiştir. 2018 yılında İzlanda 5,6, Estonya 6,9, Letonya 3,7, Lüksemburg 4, Litvanya 5,8, Slovenya 7 milyon ton ile OECD ülkeleri arasında en az enerji tüketen ülkeler olmuşlardır. Baltık ülkelerinin birincil enerji tüketimlerinin daha az olması altında ise nihai tüketim açısından nüfus yoğunluklarının az olması yatarken, sanayi açısından çevreci sürdürülebilir ekonomik kalkınma sürecini benimsemiş olmaları yatmaktadır. Sürdürülebilir çevreci ekonomi anlayışı konusunda dünya ülkelerine öncülük etmektedirler.

Türkiye ise 2000 yılında 73,5 milyon ton enerji tüketirken, 2018’de 153,5 milyon ton enerji tüketimi yapmış, ancak yine de OECD ortalamasının altında kalmıştır.

Grafik 4: OECD Fosil Yakıt Enerji Tüketiminin Toplam Enerji Tüketimine Oranı (2000-2015)

Kaynak: WBDdata (2019).

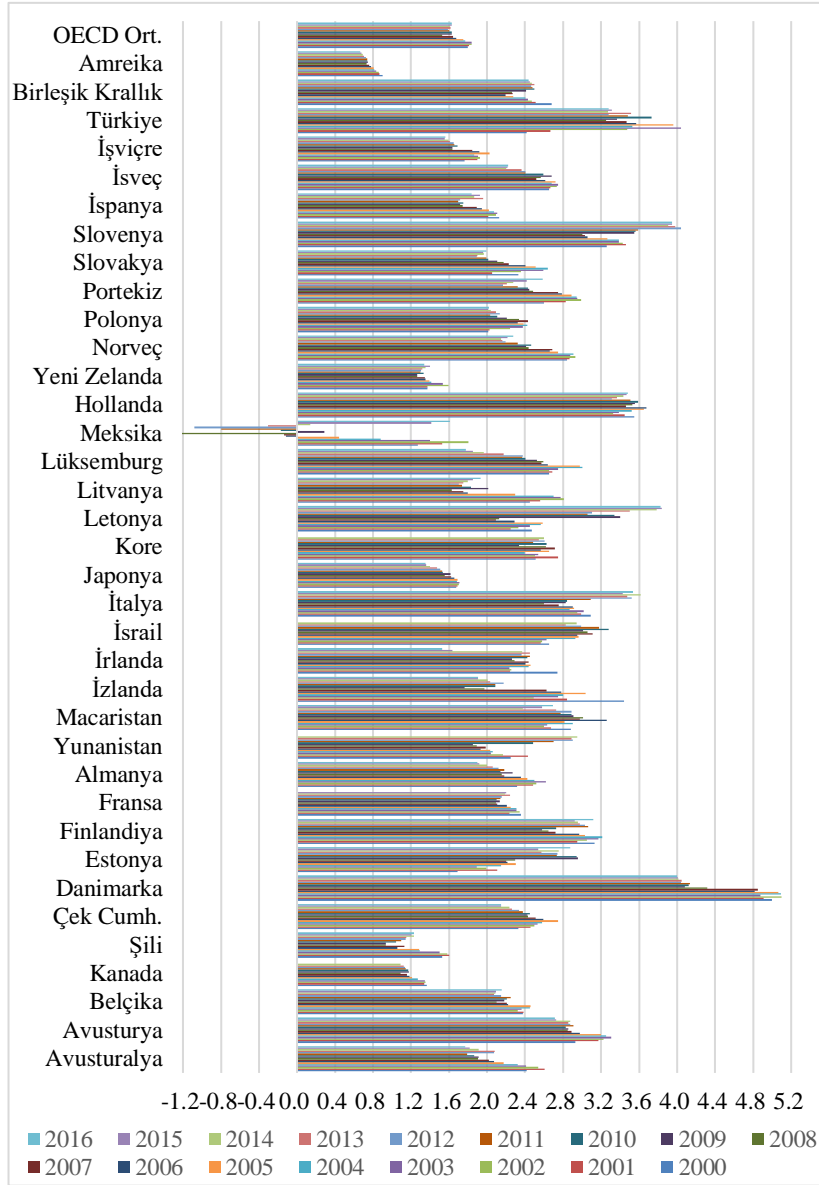
https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.COMM.FO.ZS?end=2015&locations=OE&name_desc=false&start=2000 tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

OECD ülkelerinde sera gazı emisyonlarının başlıca sorumlusu olarak tutulan fosil yakıt kullanımı Amerika, Birleşik Krallık, Avusturalya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Lüksemburg, Güney Kore, Meksika Hollanda, Polonya, Yunanistan ve Türkiye’de dünya ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Danimarka 2009 yılından itibaren, Portekiz 2007 yılından itibaren, Estonya, İzlanda, Finlandiya, Litvanya, Letonya, Norveç, Yeni Zelanda, Fransa, Slovenya, İsveç, İsviçre ise 2000-2015 arası dönemde hep dünya fosil yakıt tüketiminin altında seyretmiştir. Türkiye’de ise fosil yakıt tüketimi dünya ortalamasının ve OECD ortalamasının hep üzerinde gerçekleşmiştir. 27 OECD ülkesinde fosil yakıt enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içerisindeki payının 15 senelik ortalaması %60’ın üzerinde gerçekleşmiştir. Bu da OECD ülkelerinde enerji tüketiminin büyük kısmının hala fosil yakıtlardan karşılanmakta olduğunu göstermektedir.

3. OECD Ülkelerinde Enerji Vergisi Gelirinin Gelişimi

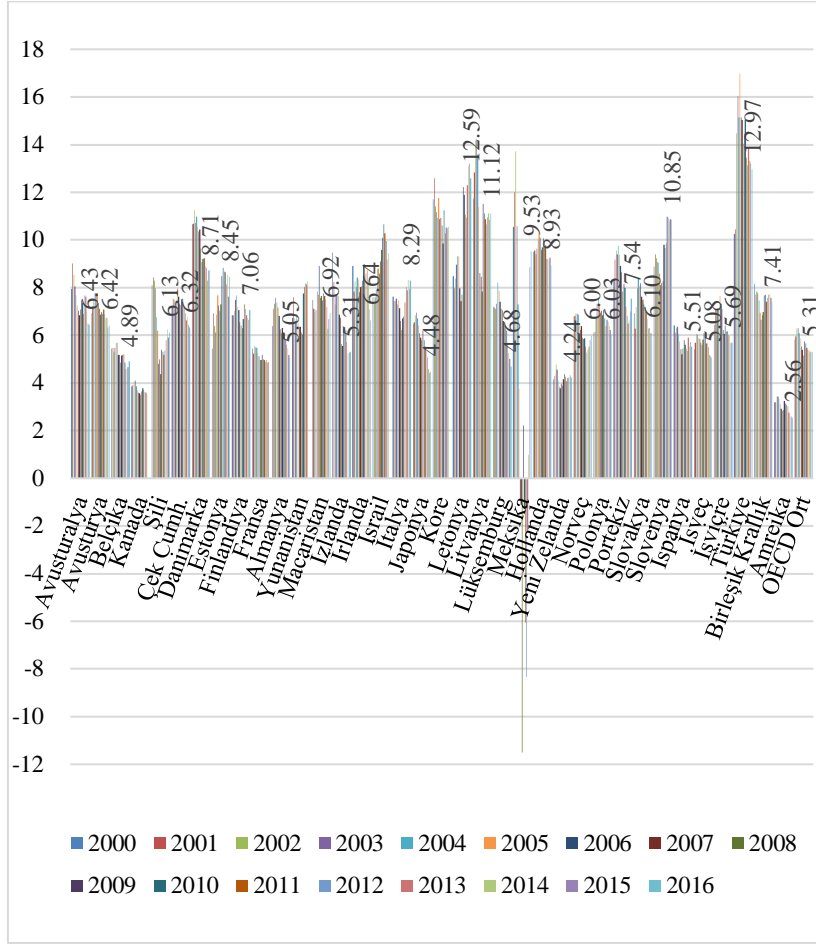
OECD ülkeleri ayrı ayrı ele alınarak çevre vergileri ve enerji vergilerinin içinde en büyük paya sahip enerji vergileri değerlendirilmek istenmektedir. Grafik 5’e göre toplam çevre vergilerinin GSYH’ye oranına bakıldığında OECD ortalaması 2000-2016 yılları arasında sırayla %1,80, %1,81, %1,84, %1,83, %1,77, %1,75, %1,67, %1,64, %1,53, %1,63, %1,63, %1,60, %1,59, %1,62, %1,61, %1,63, %1,63 olarak gerçekleşmiştir. 17 yıllık süreçte Belçika, Avusturya, Avusturalya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Danimarka, Fransa, Estonya, Macaristan, Almanya, İzlanda, İrlanda, İsrail, Norveç, Slovakya, Slovenya, Hollanda, Lüksemburg, Letonya, Litvanya, Polonya, Portekiz, Birleşik Krallık, İtalya, İspanya, Yunanistan, Türkiye, İsveç, Kore’de yaklaşık olarak çevre vergilerinin GSYH içerisindeki payı OECD ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. Kanada, Şili, Japonya, Meksika, Yeni Zelanda, Amerika ise OECD ortalamasının altında kalan ülkelerdir.

OECD ülkelerinde 2000-2016 arası çevre vergilerin GSYH içindeki payı ortalama %1,68 olarak gerçekleşmiş ve OECD ülkelerde çevre vergilerinin büyük bir kısmı vasıtaların kullandığı yakıtlar üzerinden alınmıştır (SBB, 2014: 24).

Grafik 5: OECD Ülkelerinde Toplam Çevre Vergilerinin GSYH'ye Oranı (2000-2016)

Kaynak: OECDData (2019). <https://data.oecd.org/environment.htm>, tarafımda düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

Grafik 6'da OECD ülkelerinin 2000-2016 yılları arası toplam çevre vergisi gelirinin toplam vergi gelirine oranları verilmektedir.

Grafik 6: OECD Ülkelerinde Toplam Çevre Vergisi Gelirinin Toplam Vergi Gelirine Oranı (2000-2016)

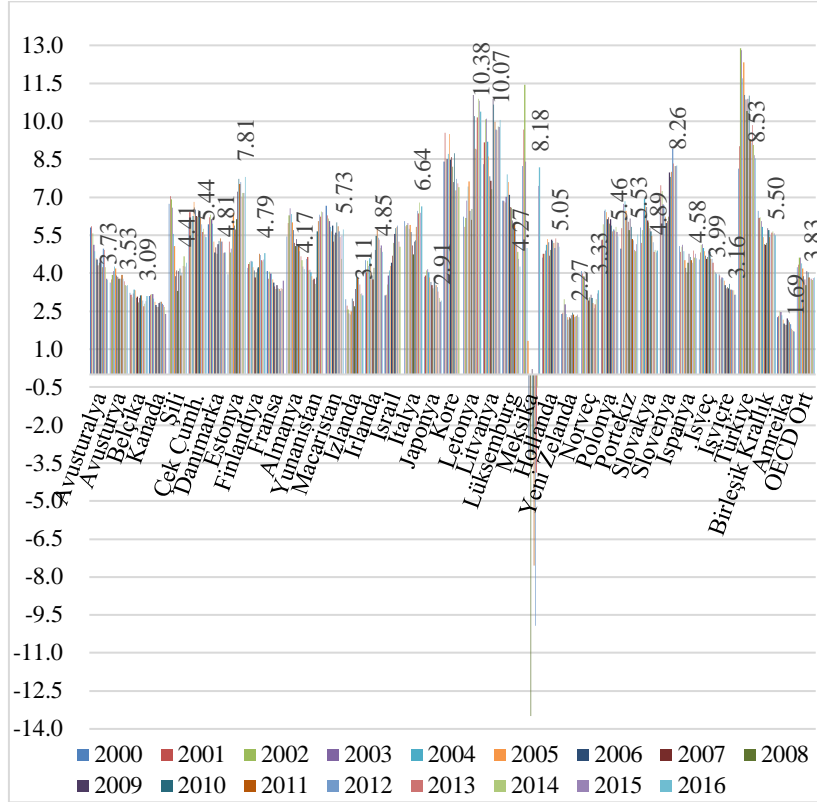
Kaynak: OECDData (2019). <https://data.oecd.org/environment.htm>, tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

Grafik 6'ya göre toplam çevre vergisi gelirinin toplam vergi gelirine oranına bakıldığında OECD ortalaması 2000-2016 yılları arasında sırayla %5,82, %5,96, %6,28, %6,32, %6,10, %5,89, %5,54, %5,39, %5,14, %5,74, %5,67, %5,48, %5,39, %5,36, %5,28, %5,32, %5,31 olarak gerçekleşmiştir.

17 yıllık süreçte genel olarak vergiler içerisinde çevre vergilerinin payı Avustralya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, Almanya, Macaristan, İrlanda, İtalya, İsrail, İzlanda, Kore, Litvanya, Lüksemburg, Letonya, Norveç, Hollanda, Portekiz, Polonya, Slovenya, Slovakya, Türkiye İsviçre ve Bileşik Krallık' ta OECD ortalaması üzerinde seyretmiştir. Amerika, Fransa, Belçika, Kanada ve Meksika ise genel olarak OECD ortalaması altında seyretmiştir.

Grafik 7'de OECD ülkelerinin 2000-2016 yılları arası enerji vergisi gelirinin toplam vergi gelirine oranları verilmektedir.

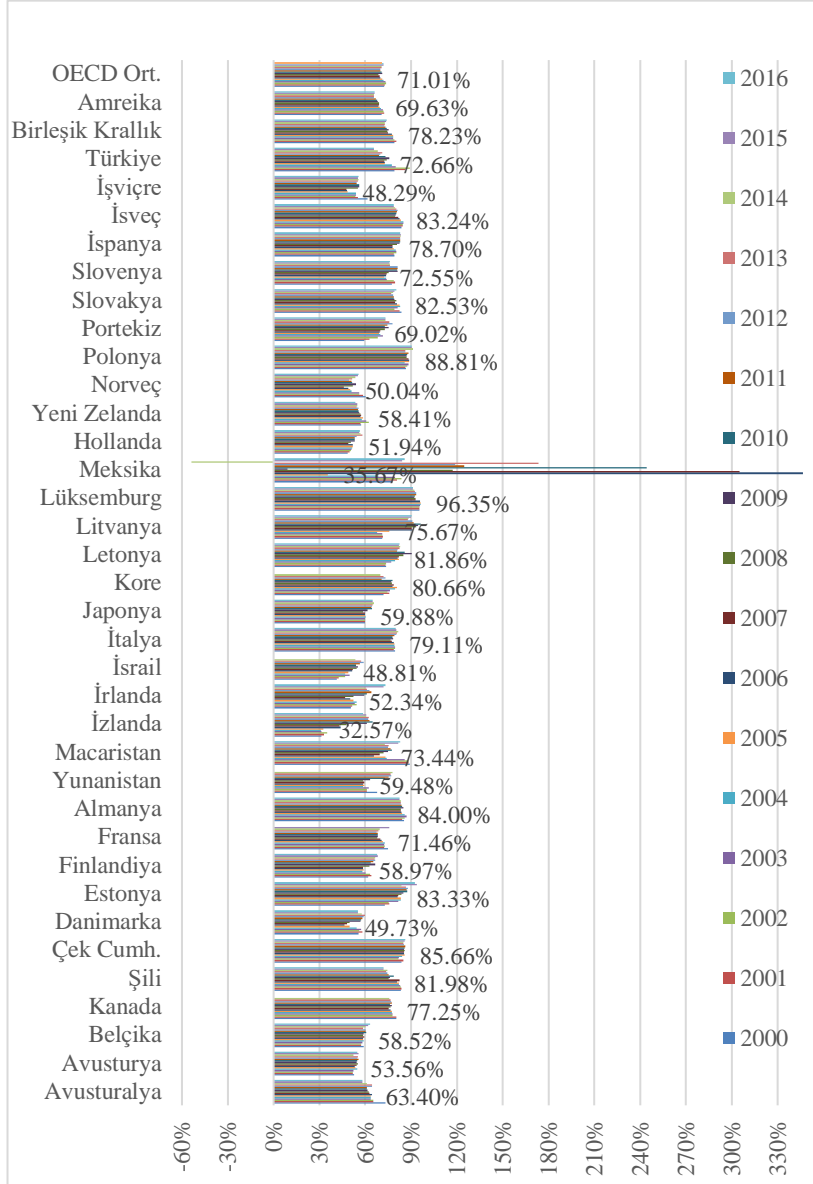
Grafik 7: OECD Ülkelerinde Enerji Vergisi Gelirinin Toplam Vergi Gelirine Oranı (2000-2016)

Kaynak: OECDData (2019). <https://data.oecd.org/environment.htm>, tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

Grafik 7'ye göre enerji vergisi gelirinin toplam vergi gelirine oranına bakıldığında OECD ortalaması 2000-2016 yılları arasında sırayla %4,57, %4,49, %4,43, %4,38, %4,42, %4,50, %4,22, %4,34, %4,62, %4,62, %4,40, %4,18, %3,88, %3,74, %3,53, %4,09, %4,02, %3,83, %3,77, %3,79, %3,74, %3,82, %3,83 olarak gerçekleşmiştir. Avusturya, Şili, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Danimarka, Finlandiya, Yunanistan, Almanya, İrlanda Macaristan, İsrail, İtalya, Letonya, Kore, Lüksemburg, Litvanya, Hollanda, Portekiz, Polonya, Slovenya, Slovakya, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık ve Türkiye 17 yıllık süreçte yaklaşık olarak OECD ortalaması üzerinde seyretmiştir. 2000-2016 arası dönemde OECD ülkeleri içerisinde vergiler içerisinde enerji vergilerinin payı en yüksek olan ülkeler Türkiye, Litvanya ve Letonya'dır.

Grafik 8'e göre 17 yıllık periyotta toplam çevre vergileri içerisinde enerji vergilerinin payının OECD ortalaması %71,20 olarak gerçekleşmiştir. OECD ülkelerinde enerji vergileri çevre vergilerinin neredeyse dörtte üçünü oluşturmaktadır. Amerika, İsveç, Norveç, Yeni Zelanda, Hollanda, Japonya, İrlanda, İzlanda, Finlandiya, Danimarka, Belçika, Avusturya OECD ortalamasının altında seyreden ülkelerdir. Yunanistan ise 2009 sonrası dönemde enerji vergilerinin payını artırarak OECD ortalaması üzerinde seyretmiştir.

Grafik 8: OECD Ülkelerinde Enerji Vergisi Gelirinin Toplam Çevre Vergisi Gelirine Oranı

(2000-2016)

Kaynak: OECDData (2019). <https://data.oecd.org/environment.htm>, tarafınca düzenlenip grafik haline getirilmiştir.

SONUÇ

2000-2018 yılları arasında dünya enerji tüketiminin ortalama %40,9'u OECD ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. OECD ülkelerinin birincil enerji tüketimi içerisinde petrol, kömür ve doğal gaz vb. fosil yakıtların kullanımı yaklaşık olarak %80'ler civarında gerçekleşmektedir. Kalan %19'luk enerji ihtiyacı ise yenilenebilir enerji, nükleer enerji ve hidroelektrik enerjisi ile karşılanmaktadır. 2018 yılında OECD ülkeleri OECD dışı ülkelere yaklaşık 1,5 kat fazla yenilenebilir enerji, nükleer enerji ve hidroelektrik enerjisi kullanmışlardır. Özellikle karbondioksit salınımı en yüksek fosil yakıtlardan olan kömür kullanımı ise OECD ülkelerinde OECD dışı ülkelere kıyasla yaklaşık 2,3 kat daha düşük gerçekleşmiştir.

OECD ülkeleri içerisinde agresif enerji tüketimi ile göze çarpan ilk ülke Amerika'dır. Amerika dünya enerji tüketiminin de lideri konumundadır. 2000-2018 yılları arasında Amerika OECD üye ülkelerin birincil enerji tüketimi ortalamasından yaklaşık 14 kat daha fazla enerji tüketiminde

bulunmuştur. 19 yıllık periyotta dünya toplam birincil enerji tüketiminin %19,4'ü, OECD ülkeleri toplamı içerisinde ise birincil enerji tüketiminin %40,4'ü Amerika tarafından gerçekleştirilmiştir. 19 yıllık periyotta OECD ülkelerinin toplamı içerisinde toplam birincil enerji tüketiminde yaklaşık %9'luk pay ile ikinci sırada Japonya ve sırasıyla %6 ile Almanya, %5,8 ile Kanada, %4,6 ile Fransa, %4,5 ile Güney Kore, %3,9 ile Birleşik Krallık ve %3,1 ile İtalya gelmektedir.

2000-2016 yılları arasında toplam çevre vergilerinin GSYH'ye oranına bakıldığında OECD ortalaması %1,68 olarak gerçekleşmiştir. Dünya enerji tüketiminin ve OECD enerji tüketiminin lideri olan Amerika'da ise toplam çevre vergisi tahsilatının GSYH içerisindeki payı %0,7 ile OECD ortalamasının yaklaşık iki kat daha düşük gerçekleşmiştir. Enerji tüketiminde OECD ülkeleri içerisinde ikinci sırada yer alan Japonya'da %1,5 ile ve dördüncü sırada yer alan Kanada'da %1,2 ile çevre vergisi tahsilatı konusunda OECD ortalamasının gerisinde kalmıştır. Sırasıyla Amerika, Japonya ve Kanada dışında kalan OECD'nin enerji tüketimi liderleri Almanya, Fransa, Güney Kore, Birleşik Krallık, İtalya ise OECD ortalamasının (toplam çevre vergilerinin GSYH'ye oranı) üzerinde çevre vergisi tahsilatı gerçekleştirmişlerdir. Dünya ve OECD enerji tüketim lideri Amerika ve Japonya doğayı en çok kirleten ülkelerken, aksine GSYH içerisinde çevre vergisi gelirinin payı düşük olan ülkeler arasında yer almaktadır.

17 yıllık periyotta toplam çevre vergileri içerisinde enerji vergilerinin payının OECD ortalaması %71,20 olarak gerçekleşmiştir. 2000-2016 arasında enerji vergilerinin çevre vergilerine oranı Amerika'da %68,5, Japonya'da, %61,9, Fransa %70,6 ile OECD ortalaması altında kalmıştır. Almanya %84,1, Kanada %77,3, Güney Kore %75,6, Birleşik Krallık %75,8, İtalya %79,2 ile OECD ortalamasının üzerinde seyretmiştir. OECD ülkelerinde vergi gelirlerinin ana kaynağının enerji üzerinde alınan vergiler olduğu da açıkça anlaşılmaktadır.

Toplam vergi gelirleri içerisinde enerji vergisi gelirlerine bakıldığında OECD ortalaması 17 yıllık periyotta yaklaşık %4 olarak gerçekleşmiştir. Toplam vergi gelirleri içerisinde enerji vergisi gelirlerinin payı yaklaşık Amerika'da %2,1, Japonya'da %3,6, Almanya'da %5,3, Kanada'da %2,9, Fransa'da %5,6, Güney Kore'de %8,3, Birleşik Krallık %5,7, İtalya %5,9 olarak gerçekleşmiştir. En çok kirleten Amerika, Japonya ve Kanada enerji vergisi gelirinde OECD ortalamasının altında kalmıştır. Kirletme oranı en düşük ülkelere birisi olan Türkiye'nin ise enerji vergilerinin toplam vergiler içerisindeki payı 17 yıllık süreçte %10,3 ile OECD ülkeleri içerisinde en yüksek enerji vergisi gelirin sahip ülke olmuştur.

Grafiklerden de anlaşıldığı üzere OECD ülkelerinin toplam birincil enerji tüketiminin yaklaşık %50'sini yalnızca Amerika ve Japonya gerçekleştirmektedir. Dünyaya en çok kirlilik yayan ve birincil enerji tüketiminde de lider ülkelere Amerika ve Japonya çevre vergisi gelirinde ve enerji vergisi gelirinde OECD ülkeleri arasında en düşük seyri gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Aksine dünyada ve OECD ülkeleri arasında en az kirlilik yayan ve en az enerji tüketimi yapan ülkeler (özellikle İskandinav ülkeleri) ise en çok çevre vergisi ve enerji vergisi uygulayan ülkeler arasında yer almaktadır. Bu nedenle enerji tüketimi ve CO₂ salınım oranı en yüksek OECD üyesi ülkelere Amerika, Japonya, OECD dışı ülkelere Çin, Rusya, Hindistan gibi ülkelerin uluslararası platformda sıkı şekilde takip edilmesi gerekmektedir. Gerekirse söz konusu ülkelerin temiz çevre bilincine duyarlı olacak şekilde vergileme politikaları gerçekleştirmesi konusunda uluslar üstü organizasyonlarca yaptırımlar da uygulanmalıdır. Ancak dünya genelinde ve uluslar üstü takip mekanizması ile bu ülkelerin kirlilik oranlarında bir düşüş sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Ağbal, N. (2001) “Çevrenin Korunması ve Çevre Vergileri II”, Yaklaşım Dergisi, (101): 85-91.
- Bacon, R. (2004). Taxation Of Energy. Cutler J. Cleveland (eds.) Encyclopedia Of Energy, 6: 13-26.
- Bakırtaş, İ. (2002) “Dışsallıklar Sorununun İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler Ve Sübvansiyonların Etkinliği: Analitik Bir Yaklaşım”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (7): 11, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55243>, 06.06.2020.
- Beretta, G. P. (2007). World Energy Consumption And Resources: An Outlook For The Rest Of The Century. International Journal Of Environmental Technology And Management, 7(1/2): 99-112.
- BP, British Petroleum, “Statistical Review Of The World Energy”, <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics.html>, 17.10.2019.
- Cural, M. ve Saygı, H. E. (2016) “Avrupa Birliği’nde Çevre Vergisi Uygulamaları Ve Çevre Vergilerinin Gelişimi”, Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1): 77-92.
- EC, European Commission, “Taxation Trends In The European Union-Data For The Eu Member States Iceland And Norway”, https://ec.europa.eu/taxation_customs/business/economic-analysis-taxation/taxation-trends-eu-union/taxation-trends-eu-union_en, 17.10.2019.
- EUROSTAT, European Statistics, (2019a). “Statistics Explained”, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Primary_energy_production, 17.10.2019.
- EUROSTAT, European Statistics, (2019b). “Statistics Explained”, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Primary_energy_consumption., 17.10.2019.
- Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010) “Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri”, Maliye Dergisi, (159): 183-202.
- Keleş, R. ve Hamamcı, C. (1997) “Çevrebilim”, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- OECD, Organisation For Economic Co-operation And Development, “General Distribution The Polluter-Pays Principle OECD Analyses And Recommendations”, [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD\(92\)81&docLanguage=En.](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=OCDE/GD(92)81&docLanguage=En.), 17.10.2019.
- OECDData, Organisation For Economic Co-operation And Development Data, “Environment”, <https://data.oecd.org/environment.htm>, 17.10.2019.
- Öz, E. ve Buyrukoğlu, S. (2012) “Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması” Tisk Akademi, (11): 85-107.
- Pigou, A. C. (1952) “The Economics of Welfare”, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Plott, C. R. (1966) “Externalities and Corrective Taxes”, *Economica*, 33(129): 84-87.
- Sağbaş, İ. ve Saruç, N. T. (2019) “Vergi Teorisi, İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi 2019-2020 Ders Kitapları”, http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/maliye_ue/vergiteorisi.pdf

SBB, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, “10. Kalkınma Planı (2014-2018) Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_Vergi.pdf, 17.10.2019.

Sezer, Ö.ve Dökmen, G. (2018) “Kirlenen Öder İlkesi Çerçevesinde Türkiye’de Çevre Vergileri Ve Negatif Dışsallıklar Sorunu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (57): 163-181.

Steinbach N., Viveka P., Cederlund M., Georgescu A. ve Hass J. (2009), 14th Meeting Of The London Group On Environmental Accounting Canberra LG/14/18, “Outcome Paper: Environmental Taxes”, http://unstats.un.org/unsd/envaccounting/londongroup/meeting14/LG14_18a.pdf., 17.10.2019.

WBData, World Bank Data, “Fossil Fuel Energy Consumption”, https://data.worldbank.org/indicator/EG.USE.COMM.FO.ZS?end=2015&locations=OE&name_desc=false&start=2000, 17.10.2019.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0001-7675-3453

Makale Gnderim Tarihi: 01.04.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.712718

THE PRESENCE OF TURKEY IN AFRICA: RESULTS AND PERSPECTIVES

Türkiye Afrika'da: Sonuçlar ve Perspektifler

Tt Jean-Philippe GUNN

Research Associate

Universit Sorbonne Paris Nord, France

filgunn@gmail.com

Abstract: The aim of this study is to point out the different aspect of the presence of Turkey in Africa. In 2005, the government of the Republic of Turkey declared 2005 the « Year of Africa ». Since that period, the cooperation between Turkey and Africa has increased and has become more significant. Other countries such as China, India, Brazil and European Union are present in Africa in various activities. Turkey is using soft diplomacy to be present in Africa. During fifteen years, the whole Africa is more connected with Turkey as it has been never before. Many investments are made in Africa by turkish companies and african businessmen are coming to Turkey. After fifteen years of cooperation and presence in Africa, it is important to evaluate the impact of this presence in Africa. It has been established that Turkey entered in Africa very late. The goal of Turkey in Africa is different than other countries' goals. The political cooperation between Turkey and the continent is in good health and will continue to be strong for the following years. For doing so, it is important to determine the perspectives of this relation.

Keywords : Turkey, Africa, cooperation, results, perspectives

INTRODUCTION

In 2005, Turkey turns its interests to Africa after a long period of poor cooperation. Since that period, the Turkish-African cooperation reached a peak and is very dynamic. Turkey is actually an important partner for Africa in term of development and exchanges. The presence of Turkey in Africa surprised the traditional partners of African countries which are operating in the continent for a long period. During fifteen years, Turkey is operating in Africa by using another approach in term of international cooperation. Turkey's presence in Africa is not a spontaneous phenomenon. It is a result of some past actions started during the Ottomans period. Turkey is taking place in Africa and is about to overthrow some traditional great powers which were active in the continent. The globalization of the economy and the emergence of some African States changed the strategic approach in term of cooperation. Turkey has the ambition to be counted as one of the great partners for Africa. Unlike the traditional partners, Turkey is using new method to establish its partnerships with African States. Turkey foreign policy in Africa is not aggressive. It relies on a structured programme which involves all sectors. Turkey is defining a new step in the international cooperation arena. The presence of Turkey in Africa is based on multiple aspects. Turkish authorities used liberal system by giving priority to the private sector to discover the african market. Then, political decisions determined the economic politics of Turkey in Africa. Turkish presence is not limited to these two aspects. It goes beyond through the military presence, education, aid and islamic cultural cooperation. The results are significant and need to be studied. In front of this reality, it is important to ask this question: what is the dynamism and the developement of Turkish-African cooperation from 2005 to the present days ?

The aim of this research is to analyse and evaluate the presence of Turkey in Africa since 2005 through a historical perspective. The present study is based on a selective litterature review about the question. Diplomatic and political interventions about the question were consulted. Scholars studied the relation between Turkey and Africa by pointing out the military, political and economical aspect of the question (Özkan & Akgün, 2010 ; Kaya & Warner, 2012 ; Angey, 2014 ; Bilgic&Nasciemento, 2014; Van den Berg & Meester, 2019). Some scholars studied the historical presence of Turkey in Africa (Panetier, 2012 ; Nora, 2015) and also the social aspect of the presence of Tukey in Africa (Toguslu, 2015; Binaté, 2019). The medothology of this research consists of the analysis of the litterature by bringing out the evolution of the presence of Turkey in Africa. This research outlines three aspects which will be developed. The first point brings out the historical relation bewteen Turkey and Africa through the Ottomans' actions. The second aspect analyses the nature of the Turkish-African relation. The last part outlines the results from the presence of Turkey in Africa and the perspectives for the future.

1. HISTORY OF THE RELATION BETWEEN TURKEY AND AFRICA

The relation between Turks and Africans has been established during the Ottoman Empire between the 15th and 16th centuries. The Ottoman Empire was more linked to North Africa because this region was part of its administration. From Egypt to Algeria, there was a share of historical heritage related to Muslim culture and religion (Nora, 2015). The North Africa region constitutes for the Ottomans the « new abroad ». This region was familiar to Turks and relations became more powerful and were consolidated for several years (Angey, 2014, p.6 ; Kaya & Warner, 2012, p.3).

The other region of Africa, especially the Sub-Sahara region were unknown to the Ottoman Empire and after to the Republic of Turkey. During the Ottoman period, some relations but not regular were established with African Kingdoms and Empire such as the Kanem Bornu Empire and Hausa States. The Ottoman's presence was also visible in the South of the continent when the Ottoman Honorary Consulate was established in Cape Town in 1861 and when the first ottoman Imam, Abu Bakr Effendi was sent to the Muslim community (Özkan & Akgün, 2010, p.530-531 ; Panetier, 2012, p.29). The cultural relation reached even some communities in West

Africa. In 1894, the ottoman Empire participated in the construction of a mosque in Lagos and gave the title of Bey to Mouhamed Shita, the leader of the Muslim community. But, in general, the Sub-Saharan Africa was considered as «a distant geographic land of poverty, hunger, communicable diseases and civil wars ». The Turkish presence was visible in Sudan and in the Horn of Africa. But the relation was not so closed like it was established with the North Africa region (Van den Berg and Meester, 2019).

From 1923 to the end of the cold war, the Turkish-African relation was very poor. The internal situation of Turkey was the priority of the government. Turkey interests were in the Caucase region and also in central Asia. Only few turkish international organizations and individual actions of some diplomats were visible in the African continent. However, Turkey supported the decolonization process and recognized the independence of new African States. Turkish embassies were opened in Egypt, Libya, Tunisia, Algeria, Morocco and later in Sudan, Ghana, Kenya, Democratic Republic of Congo, Nigeria, Senegal, and after the apartheid in South-Africa (Angey, 2014, p.7 ; Özkan & Akgün, 2010, p.531). But after the cold war, the nature of the relation with Africa has changed.

2. THE NATURE OF TURKEY-AFRICA COOPERATION

In 1998, Turkey adopted a new plan called « Opening up to Africa ». This plan is the beginning of the come-back to Africa of Turkey. The aim of this plan is to develop political, economic and cultural relation with Africa. Turkey joined other emerging countries in their relation with Africa. For example in 2009, turkish participation in Africa is about 6,5% (Angey, 2014, p.2-3). The goal of this relation is to build a new strategy to « deepen Turkish relation with Africa ».

The nature of the Turkish-African relation depends on some factors. Africa constitutes a boom in various domains. The continent will reach soon the billion of population and its population is young. The perspective to have a solid relation with African countries is vital for Turkey. Africa is a big market and has natural resources and raw materials which interest a lot Turkey. The Turkish economy is growing and the demand in energy, raw materials and agricultural products has increased in the last decade. Africa is a potential market in which these products can be found. In this perspective, a solid cooperation with African countries seems to be necessary because it will reduce Turkey's dependency on european markets and the energy dependency from Russia.

Turkey has not a colonial presence in Africa. Instead of former western colonial powers such as France and Great Britain which have settled a cooperation in Africa, the nature of Turkish-Africa relation is based on « win-win » partnership and a mutual respect. This sentiment has been expressed by Abdullah Gül¹ during his visit in Kenya in 2009 by saying that :

We view the problems of the African continent as our own problems... Africa's pain is our pain, and Africa's success and welfare is our happiness.

The Turkish government considers Africans as « friends » and affirms that they have the same anticolonial struggle. In 2011, Ahmet Davutoğlu² explained this position at the Africa-Turkey Partnership Ministerial Review Conference in the following words:

Stretching hundreds of years back, our history tells us that the well-being of Africa and Turkey cannot be separated from each other. Within a relationship based on equality, mutual respect, cooperation and common stance against adversaries, the rise of African and Turkish civilizations were always closely linked. At times when we were able to strengthen our interactions, cultural links, trade connections and political positions, we were triumphant and prosperous. However, when our ties and defenses were weakened due to many reasons including imperialism, colonialism, conflicts, or inner strife, we were both weakened and fell back behind other nations and groupings. Economically, we have everything to gain from ever closer interaction.

¹ Former President of Turkey.

² Former Prime Minister and former Ministry of Foreign Affairs.

These affirmations of Turkish politicians express the political and diplomatic relation with Africa.

2.1. Political and diplomatic aspect of the relation

The diplomatic aspect of Turkey-Africa relation varies in different ways. One of the goals of the Turkish « Opening to Africa Action Plan » is to increase Turkish diplomatic mission in Africa. This plan is to implement exchanges and then increase them for the benefit of Turkey and African countries.

Turkey started its foreign policy with Africa by declaring the year 2005 the 'Year of Africa' in Turkey. In the same year, Turkey obtained the observer status at the African Union (AU). In 2008, the Turkish-African cooperation got a high level stage. The Turkey-Africa cooperation summit was the take off of this relation. Still in 2008, Turkey became a strategic partner for the African Union and also as a non-regional member of the African Development Bank (Angey, 2014, p.12).

In the same manner, Turkey opened 53 diplomatic representations in African countries. In return, more than 30 African States opened diplomatic representations in Ankara. The establishment of embassies is a proper gateway to a solid patnership. African countries support Turkey in the international arena by giving their vote in favor of Turkey. In 2008, Turkey is admitted as a nonpermanent member at the United Nation Security Council with the vote of African countries. In the diplomatic arena, African countries are sure to have the support of Turkey on all issues. Turkey is assured for the 53 votes from African countries in the UN and became the spokesman for Africans at the international arena (Kaya&Warner, 2012, p.9).

The Turkish-Africa relation is a soft diplomacy. The entrance of Turkey in Africa is an offensive option but not aggressive. Even though Turkey is in need of African products, its foreign policy is based on a pragmatic cooperation and a tranfert of competencies. This kind of diplomacy is different and African leaders are willing to deal with Turkey with assurance. The political and diplomatic expansion of Turkey in Africa is naturally followed by economic and trade perspectives.

2.2. Economic partnership

Turkey economy reached a boom after the arrival on power of the liberal and conservative political party, Justice and Development Party, AKP. The domestic growth increased from 200 billion USD in 2001 to 950 billion USD in 2013 (Van den Berg and Meester, 2019, p.3). This domestic growth was the results of the private sector represented by the « Anatolian Tigers », a group of private businessmen who invest in several sectors in Turkey. After the internal market and central Asia market, these « Tigers » turned their attention to the African market with the benediction of the AKP government. The participation of the Turkish private sector in the expansion of Turkey in Africa was explained by Recep Tayyip Erdogan, during the first Turkish-African congress in 2008 as follows :

In a liberal economy, it is the private actors who are the first actors of Turkey. We are therefore counting on businessmen and Turkish associations to turn to the African continent.

The « Tigers » constitutes a middle class group who emerged by investing in the private sector. This new elite composed by Turkish entrepreneurs integrated the international market (Toguslu, 2015, p.75-76). In 2005, this group created the Turkish businessmen and industrials confederation TUSKON (Türk Sanayici ve İş Adamları Konfederasyonu). This organization constitutes a bridge between Turkish businessmen and Africans. In 2007, during the TUSKON conference, an agreement about 3 million USD was signed between Turkish and Africans and the following years, economic cooperation was established in Nigeria, Ghana and South Africa (Özkan & Akgün, 2010 ; Toguslu, 2015, p.78). Even, the government of Turkey knows the economic power

of this group and Recep Tayyip Erdogan affirms in 2012 that « Turkey grows on shoulders of 'Patriotic Anatolian tigers' »³.

The Turkish international trade activity in Africa constitutes the major aspect of the economic cooperation. Significant progress have been realized in term of trade and business with Sub-Saharan African countries. In 2000, trade activities were about 742 million USD and increased in 2008 to 5.7 billion USD (Bilgiç&Nascimento, 2014, p.2). Products like while steel, iron, textiles, medical equipment, jewellery, hygienic products, food industry, construction articles, machinery are the most exported from Turkey to Africa (Panetier, 2012, p.31). The amount of the exportation is about 1 billion USD in 2012. In return, Turkey imports from Africa raw materials, pearls, valuable stones and jewellery up to 813 million USD in 2013. To facilitate more the mobility between Turkey and African countries, Turkish airlines (THY) operates in 52 African cities and makes the link between Turkish and African businessmen and investors (Habiyaremye & Oguzlu, 2014, p.80). Actually, turkish companies like Summa-Limack, Tosyanli, Yapi Merkezi are present in Africa and contribute to the development of Turkey and Africa. They are present in Senegal, Ghana, Democratic Republic of Congo, Tanzania, Nigeria, Kenya, Sudan, Ethiopia etc. Ruhsar Pekcan, turkish minister of trade affirmed that during the past 15 years, turkish companies realized in Africa 1150 projets which represent 65 billion USD. For the trade with Africa, the profit has been multiplied by 7 and reached 20.6 billion USD⁴. Turkish companies are investing in enegy especially in electricity in Ghana. They are operating in Nigeria by exporting natural gaz and petrol. The « win-win » copporation between Turkey and Africa continue and in 2022, Turkey wants to increase commercial exchanges to 100 billion USD.

The cooperation between Turkey and Senegal is a suitable example for this research. Senegal marks the achievement of the presence of Turkey in Africa. In january 2020, president Erdogan visited Senegal. This visit reflects tke kind of cooperation between Turkey and Africa. In Senegal, turkish companies are effective in all sectors. President Macky Sall affirms that turkish companies are vital for Senegal⁵. For the following years, turkish companies will invest 400 million USD in Senegal. In case of infrastructure, Summa-Limack constructed the new Blaise Diagne airport of Dakar and is about the construct a sport complex. In 2018, Alper agricultural machinery, Kolin construction and Force group obtained from Senegal an agreement for 474 million €⁶.

Kolin construction has an agreement for road construction for 400 million €⁷. Alper agricultural machinery will provide this sector in new engines for 60 million €⁸. This group has the ambition to participate to the development and the modernization of agriculture in Africa. Senegal will be the first example and then the succes will be generalized to the whole continent.

The economic partnrship is very important for cooperation between Turkey and Africa. But another aspect of this cooperation such as education, aid and culture needs to be developed.

2.3. Education, humanitarian aid and cultural cooperation

Turkey established its cooperation with Africa through education. Since 2010, turkish schools have been constructed in some African countries. The aim of this action is to bring turkish culture to Africans but also to create cultural bridge between Turkish and Africans. Most of these private schools was created by the Gülen mouvement also known as *Hizmet* (service). Most of the Anatolian Tigers contributed fiancially to the construction of turkish schools in Africa. One of the important school operating in Africa is the internation turkish school *Şafak*. The goal of these

³ Today's Zaman, 1st April 2012.

⁴ <https://www.agencecofin.com/hebdop1/1809-69303-en-toute-discretion-la-turquie-tisse-son-reseau-diplomatique-commercial-et-industriel-en-afrique>.

⁵ <https://www.aa.com.tr/fr/afrique/macky-sall-les-entreprises-turques-jouent-un-r%C3%B4le-vital-aus%C3%A9n%C3%A9gal/1717134>.

⁶ <https://www.actualite-news.com/fr/international/afrique/4668-des-entreprises-turques-remportent-des-contrats-d-une-valeur-de-474-m-au-senegal>.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid.

schools is to create a new african elite group who will reflect turkish values and culture. Students come from the african middle class or poor families. The languages of the education are english, french, arabic and turkish.

After the military coup of July 2016 in Turkey, the relation between the Gülen movement and the Turkish authorities collapsed. Turkish government took control of the *Hizmet* schools in Africa. They are under the administration of the Turkish Maarif Foundation. This agency in collaboration with the Ministry of Education « is the sole entity authorized to provide educational services abroad⁹ ». The establishment of these schools is to highlight the turkish Muslim Heritage but also to create an « Afro-Turkish elite » (Kaya & Warner, 2012, p.2). Turkish government goes beyond by creating research centers exclusively to topics related to Africa. For example, Africa Foundation and the Institute of African Studies located in Akara are publishing scientific researches and organizing conferences and seminars related to Africa. The education cooperation is more suitable through scholarship programs for international students. In this manner, Turkey scholarships under the administration of the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB) and the Scientific and Technological Research Council of Turkey (TÜBİTAK) brought international students from Africa to Turkey to pursue their education in turkish universities. These African students constitute the link between Turkey and their countries because they are the most visible aspect of the strength of the relation. After their education in Turkey, they become volunteer ambassadors for turkish culture in their respective countries. In the other hand, turkish universities are emerging in Africa. Nile University located in Abuja in Nigeria is the best example in the field of the international cooperation through education.

Humanitarian aid is another aspect of the presence of Turkey in Africa. The aid program was established in Africa by turkish associations and NGOs such as *Kimse Yok Mu ?*, *Timetohelp*, *Bosphore* all related to the *Hizmet* group (Toguslu, 2015, p.83; Binaté, 2019, p.216 ; 221). In 2010, They operated in fifteen countries in Africa. Their intervention in Africa is to fight against hunger, poverty, diseases. In Côte d'Ivoire, *Kimse Yok Mu ?* helped the islamic NGO Orphan Smile by giving food and assistance to children in difficulty (Binaté, 2019, p.222). The turkish aid continued in Africa in medical domain. Turkish medical doctors are present in Africa by fighting against malaria and other diseases. They helped by building hospitals in Kenya, Somalia, Ethiopia.

In 2016, the Turkish government took control of the international aid program. Turkey humanitarian aid is conducted now by the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TIKA). This agency is located in 150 countries and its goal is to bring development through aid and social actions. From 85 millions USD in 2005, the aid amount reached 8.120 billion USD in 2017¹⁰. In Africa, TIKA is located in 20 countries and represents a serious link between Turkish actions and Africans. Tika increased the turkish international aid. Development projects were implemented in Burkina Faso, Mauritania, Democratic Republic of Congo and the Gambia.

The Directorate for Religious Affairs of Turkey is involved in humanitarian affairs in Africa. Turkey used this directorate to implement its soft diplomacy through Muslim religion and culture. The goal of this action is to develop a solid bond between Turkish religious leaders and African Muslims. In this perspective, mosques with ottoman styles were built in many countries in Africa (Özkan & Akgün, 2010, p.538). In Ghana, Turkish government built the greatest mosque in West Africa in the Ottoman style. This construction is the visible aspect of the cultural cooperation between Turkey and Africa. In 2009, the Directorate of Religious Affairs elaborate an educational programme which permitted to 300 Muslim students to come to Turkey through a religious scholarship programme.

⁹ <https://turkiyemaarif.org/page/524-turkish-maarif-foundation-12>.

¹⁰ <https://www.tika.gov.tr/en/page/about-us-14650>.

2.4. The Turkish-African military cooperation

The presence of Turkey in Africa is also visible in military aspect. Turkey takes part to peace and security missions of the UNO in Africa. The stability in the Horn of Africa has been taken into account by Turkish government. For doing so, Turkey implements military bases in Somalia, Sudan, Djibouti and actually is present in Libya. The military presence in Africa constitutes a geopolitic perspective. This perspective will permit to Turkey to deal with western great powers but also to secure the growth of its economy.

As a strategic partner for Africa, Turkey is playing an important role in defense and security in Africa. The Turkish military assistance towards some African States can be identified in two ways. The first one is qualified as an equitable military partnership with some African great powers such as South Africa, Nigeria, Ethiopia. The second aspect is a protectionism like the military presence in Somalia, Djibouti and Lybia.

The military cooperation with African great powers constitutes of the acquisition of military infrastructures such as guns, helicopters from countries like South Africa. With Nigeria, Turkey made an agreement for the procurement of naval ships and training. In this perspectives, Nigerian Forces will participate to the training of the Turkish Navy. In Ethiopia, Turkey signed a cooperation agreement in 2006 in which, the Ethiopian Armed Forces will be trained by Turkey. Apart this aspect, Turkey exports to South Africa, Nigeria, Kenya, Ghana, Ethiopia, Cameroon, electronic military equipments, armored vehicles, defense equipments etc. (Kaya & Warner, 2012, p.5 ; Angey, 2014, p.16).

The military cooperation in some African States is based on protectionism. In Somalia, Turkey uses its military force to protect this State against instability and terrorist attacks from the Shebab groups. At the back stage, the military presence in Somalia is of course to safe the country and bring peace and security but also to control the Horn of Africa. The region is a strategic zone for worldwide trade and its stability is vital for the international economy. (Van den Berg & Meester, 2019, p.4). In this perspective, after the UN Somalia summit in May 2010, Turkey implements the « capacity building » program by taking in charge the training of Somali troops, the implementation of a military base in Mugadishio and also the construction of a State's administration.

Turkey shows its military presence in Africa by taking part to peacebuilding missions. In 2012 for example, Turkey participated in different UN missions. In Côte d'Ivoire, Turkey participated in ONUCI missions, in Liberia (UNMIL), in Democratic Republic of Congo (MONUC), in Sudan (UNMIS), in Darfur (UNAMID) (Panetier, 2012, p.12).

3. THE RESULTS OF THIS RELATION

The last section of this research is to analyse the impact of the presence of Turkey in Africa. During fifteen years, Turkey presence in Africa was in crescendo. The relation became more and more serious and powerful. Turkey presence is considered as a positive cooperation by African States. In the international arena, Turkey and African States are sharing the same position concerning the reform of the United Nations Organization. Like Eylem Erice mentioned it, there is a « common vision and common interest between Turkey and Africa »¹¹. Turkey has an important credibility in Africa due to the quality of turkish products and the expertise of Turkish experts in the continent. The Turkish government respects Africans in general not like former colonial powers who still show a form of paternalism towards African governments.

Through the presence of Turkey in Africa, the mobility between the two spaces has increased. More and more Africans are now going to Turkey for several purposes. In Africa, there is an

¹¹ <https://www.la-croix.com/Monde/Moyen-Orient/LAfrique-terrain-predilection-Turquie-2018-07-25-1200957548>.

important interest to Turkish products. African businessmen are now willing to collaborate with Turkish. Actually, Turkish people know more about Africa than fifteen years ago. African products such as agricultural ones are present in Turkey during the agricultural trade fairs organized in many cities in Turkey. The soft and underground diplomacy used by Turkey in Africa opened a new era for a solid relation.

The perspectives of Turkey and Africa cooperation is qualified as positive. From the beginning of the relation to the present days, there is not a complain from both side. Turkey and African States are taking benefit from this kind of cooperation. All African countries established a strong relation with Turkey. For the future, the relation will be more consolidated. For a better future, Moustapha A. Idriss stated that Africa :

*must be able to choose its partners according to its priorities and to be inspired by the development models of emerging economic powers*¹².

Turkey has a long experience in security affairs and its location in a trouble region constitutes an advantage that African States, especially in the Sahel region, must take into account. For the next years, terrorism and arm groups constitute another challenge in the Turkish-African partnership. The presence of Turkey in Lybia actually is the significant aspect of the new stage of the presence of Turkey in Africa.

But, the Turkish-African relation is more political, diplomatic and economic than other aspect. The type of relation established is oriented to the political, economical and humanitarian level. The Turkish-African cooperation has a limit. The social aspect is few even though Turkish NGOs and associations are present in Africa. The African civil society is not implicated in this new relation. For the next years, the Turkish-African cooperation must integrate the African civil society in the partnership. It looks like just some Islamic organizations in Africa have a certain relation with the Turkish civil society. There is a few presence of Turkish civil society in Africa. It seems that African civil society is not concerned by the cooperation with Turkey. Since 1990, the civil society and NGOs are fighting against corruption, promoting good governance, democracy and human rights in Africa. The cooperation in this sector must reach all the civil society so that this relation will benefit to everybody. The Turkish government must promote the cooperation between the Turkish civil society and the African civil society. Because it will help to understand the real problem faced by the local population. The civil society is able to determine the exactly needs of the population. The civil society is close to the population and knows the needs than the government. By taking this action, the relation between Turkey and Africa will increase more and will be positive in the future.

It is a fact that Turkey-Africa relationship will continue. In this perspective, it urges Turkey and African countries to seek for the future by taking into account the next generation. As it has been said, Africa has a young population and the youth will be the leaders in the future. African young leaders want to cut off the colonial link with the former colonial powers. They want to deal equal to equal with anybody in mutual respect. Most of the African population is connected to the world and the cooperation in the future must be also in the advantage of the next generation.

CONCLUSION

The relation between Turkey and Africa started during the Ottoman period. The Ottomans through their expansions are connected to some African regions, especially the North, the East and established a few connection with the South of Africa. The creation of the Republic of Turkey in 1923 didn't established a normal connection with African countries even though Turkey recognized the independence process in Africa. After the cold war, Turkey and Africa established new type of partnerships. It is a multidimensional cooperation based on « win-win » partnership.

¹² <https://www.aa.com.tr/en/africa/analysis-turkey-africa-partnership-a-development-oriented-approach/1696640>.

Since 2005, all sectors of cooperation has been established between Turkey and African countries. On the political hand, Turkey used soft diplomacy to establish a cooperation with Africa. Turkey didn't intervene in african States internal affairs. Turkish authorities respect the sovereignty of African States. The nature of this relation is oriented to economy. Turkish investments in Africa are significant. Trade activities are also important due to the presence of turkish companies in various african countries. The cooperation reached also education through the presence of turkish schools and universities but also the massive presence of African students in turkish universisties. The Turkish presence is also effective in the humanirarian domain and religious affairs. The results of this partnership is in majority very positive due to the intensification of exchanges through political, economic and cultural activities. Turkey and Africa are well known by the population living in both spaces. Turkish and Africans are showing intrests to oppotunies which can bring development to each countries. The positive aspect of this presence in Africa must not avoid some negative aspects. Turkey must cooperate more with the civil society and helps to avoid corruption and promote more human rights in some African countries. The integration of the young African leaders will make strong the cooperation in the future.

Fifteen years after the begining of the presence of Turkey in Africa, the results are good. But lot of things suppose to be done. Turkey-Africa partnership will not stop. In contrary, it will progress for the future and will involved new challenges faced in the contemporary world. Things will move forward and it will be another history.

REFERENCES

- Angey G. (2014). La recomposition de la politique étrangère turque en Afrique subsaharienne. Entre diplomatie publique et acteurs privées. Institut français des relations internationales (IFRI).
- Bilgic A. & Nascimento D. (2014). Turkey's new focus on Africa : Causes and Challenges. Norwegian Peacebuilding Resource Center, 1-3.
- Binaté I. (2019). La présence turque en Côte d'Ivoire contemporaine : entreprise transnationale au service de l'éducation, l'humanitaire et l'islam en Afrique de l'ouest. Canadian Journal of African Studies / Revue canadienne des études africaines, 53:2, 215-233, DOI: 10.1080/00083968.2019.1597743
- Davutoğlu A. (2011). Speech delivered by H.E. Ahmet Davutoğlu, minister of foreign affairs of the Republic of Turkey at Africa-Turkey Partnership Ministerial Review Conference. http://www.mfa.gov.tr/speech-delivered-byh_e_-ahmet-davutoglu_-minister-of-foreign-affairs-ofthe-republic-of-turkey-at-africa-turkey-partnership_en.mfa.
- Habiyaremye A. & Oguzlu T. (2014). Engagement with Africa: Making Sense of Turkey's Approach in the Context of Growing East-West Rivalry, Uluslararası İlişkiler, Volume 11, No. 41 (Spring 2014), 65-85.
- Idriss A. M. (2020). Turkey-Africa partnership : A development oriented approach. <https://www.aa.com.tr/en/africa/analysis-turkey-africa-partnership-a-development-oriented-approach/1696640>
- Kaya K. & Warner J. (2012). Turkey and Africa : A Rising Military Partnership ? FMSO publications, 1-15.
- Nora L. (2015). L'Empire ottoman en Afrique : perspectives d'histoire critique. Cahiers d'histoire - Revue d'histoire critique [En ligne], 128 | 2015, consulted 29 march 2020. URL : <http://journals.openedition.org/chrhc/4505>.

- Özkan M. & Akgün B. (2010). Turkey's Opening to Africa. *The Journal of Modern African Studies*. Vol. 48, 525-546. DOI: 10.1017/S0022278X10000595.
- Panetier M. (2012). *La Turquie en Afrique, une stratégie globale*. Institut Français d'Etudes Anatoliennes, Master thesis.
- Toguslu E. (2015). Hizmet en Afrique : Les acteurs transnationaux du mouvement Gülen. *Hizmet Studies Review* Vol. 2, No. 3, Spring 2015, 73-91.
- Van den Berg W. & Meester J. (2019). *Turkey in the Horn of Africa : Between the Ankara Consensus and the Gulf Crisis*. Netherlands Institute of International Relations, 1-13.

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0002-3592-0996

Makale Gönderim Tarihi: 13.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 03.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.750563

COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE DİJİTALLEŞEN EĞLENCE ANLAYIŞI: ÇEVİRİM İÇİ KONSERLER

*The Conception of Digitalized Entertainment in the Period of Covid-19 Pandemic:
Online Concerts*

Aysun KAYA DENİZ

Dr. Öğretim Üyesi

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

akaya@gelisim.edu.tr

Özet: Bireylerin gündelik yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlarından birisi de sosyalleşmektir. Günümüzde birbirleri ile paylaşım içerisinde olup iletişim sürecini yürüten bireyler gerek yüz yüze gerekse de iletişim araçları ile sosyalleşme ihtiyaçlarını gidermektedir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan Yeni Koronavirüs hastalığı olan Covid-19 salgını ile birlikte tüm dünya “evde kal” çağrısı ile birlikte aylarca dışarı çıkmadan ve birbirleri ile yüz yüze iletişime geçmeden evlerinde kalarak sürecin geçmesini beklemiştir. Bu dönem içerisinde iletişimden tüketime, iş yaşamından eğitime kadar gündelik yaşamı oluşturan birçok süreç bir anda tamamen dijital ortamlar üzerinden var edilmeye başlanmıştır. Konser, tiyatro gibi toplu halde gerçekleştirilen eğlence faaliyetlerinin dijital dönüşümü de bu süreç içerisinde ortaya çıkan yeniliklerden birisidir. Sosyal ve fiziksel izolasyon süreci içerisinde birbirinden uzak, evlerinde yaşam süren bireylere destek olmak amacıyla dünyaca ünlü sanatçılar başta olmak üzere birçok sanatçı konserlerini çevrim içi olarak gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu çalışmada sosyal ve fiziksel izolasyonun yaşandığı salgın döneminde eğlence anlayışının dijital dönüşümü çevrim içi konserler üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal ve fiziksel izolasyon, Sosyal Medya, Eğlencenin Dijitalleşmesi, Çevrim içi Konserler

Abstract: One of the basic needs of individuals to sustain their daily lives is to socialize. Today, individuals are carrying out their communication process both face to face and with communication tools. With the epidemic of the Corona virus, which influenced the whole world in 2020, the whole world waited for the process to pass by staying in their homes for months without going out and communicating with each other face-to-face with the call to stay at home. During this period, many processes that constitute the life from communication to consumption, business life to education started to be given over completely digital media. The digital transformation of the sense of entertainment is one of the innovations that emerged in this process. Many artists, especially world-renowned artists, started to perform their concerts online in order to support individuals who are distant from each other and live in their homes during the social isolation process. In this study, the digital transformation of the sense of entertainment during the social isolation process will be discussed through online concerts.

Keywords: Social and physical isolation, Social Media, Digitalization of Entertainment, Online Concerts

GİRİŞ

Türk kültüründe bireyler kişilerarası iletişim sürecinde kişisel mesafe sınıflandırılmasına çok dikkat etmeden ve aynı zamanda da dokunma davranışının iletişimsel anlamına önem vererek iletişim süreçlerini var etmektedir. Birbirini tanımayan iki yabancıya bile toplum içerisinde çok kısa bir süre içerisinde sosyalleşebilmesi ve yeni tanışmış olmalarına rağmen iletişim boyutunun bir anda derinleşebilmesi söz konusudur. Birçok farklı kültürde kişisel mesafe sınıflandırılması doğrultusunda bireyler birbirlerine belirli mesafeler içerisinde yaklaşmış iletişim süreçlerine devam ederken, Türk kültüründe bu mesafeli duruş olumsuz bir davranış olarak anlamlandırılmaktadır.

Bireyler toplum içerisindeki konumlarını belirleyebilmek ve saygınlık elde edebilmek için sosyalleşmeye ihtiyaç duymaktadırlar. Sosyalleşmek, bireylerin toplum içerisindeki varlığının sürekliliği için temel bir ihtiyaçtır. Bir toplumun siyasi, ekonomik ve sosyolojik yapısı ve aynı zamanda da yaşanan teknolojik gelişmeler o toplumda yer alan bireylerin sosyalleşebilme davranışlarını da etkilemektedir. Ayrıca toplum içerisinde yaşanan beklenmedik olaylar da aynı zamanda bireylerin sosyalleşme davranışlarında değişimlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Bu beklenmedik durumlardan birisi de sağlık alanında ortaya çıkan salgın hastalıklardır. Bireyleri hazırlıksız bir şekilde yakalayan salgın hastalıklar toplumun sosyal yaşantısından ekonomik yapısına kadar her alanını etkisi altına almakta ve kurulu olan toplumsal düzen içerisinde yeni yapılanmaların ortaya çıkması ile sonuçlanmaktadır. 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan ve çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını ile birlikte tüm dünyada gerek toplumsal gerekse de ekonomik anlamda büyük değişimler ve dönüşümler yaşanmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde ortaya çıkan ve ciddi sayıda ölümlerin yaşanması ile sonuçlanan salgın hastalıklar sürecinde bireylerin birbirlerinden izole bir şekilde yaşamaya teşvik edilmesi alınan ilk önlemlerden biri olmuştur. Covid-19 salgınının ortaya çıkması ve çok kısa bir süre içerisinde tüm dünyayı etkisi altına alarak ciddi sayılarda ölümlere yol açması, bireylerin toplumsal yaşamdan ev yaşamına geçişi ile sonuçlanmıştır. Evlerde izole bir yaşam ile salgının etkisinden korunabilmek için yaşam mücadelesi veren bireylerin eğitimden iş yaşamına, sosyal hayatlarından ekonomik durumlarına kadar birçok alanda değişimler yaşanmaktadır. Alınan tedbirler doğrultusunda sokağa çıkma yasaklarının yaşanması ve gündelik yaşamın eve sığdırılması ile birlikte bireyler yaşamlarını yeniden şekillenmeye başlamıştır. Gündelik yaşamın yeniden şekil almasında sanal ortamların katkısı oldukça fazladır. Temel ihtiyaçların giderilmesinden sosyal aktivitelere kadar birçok gündelik yaşam alanları sanal ortamları üzerinden var edilmeye başlanmıştır. Tiyatrodan konserlere kadar eğlence faaliyetlerinde yaşanan dijitalleşme de bu sürecin bir ürünüdür. "Hayat eve sığar" çağrısı ile virüsten korunmak amaçlı

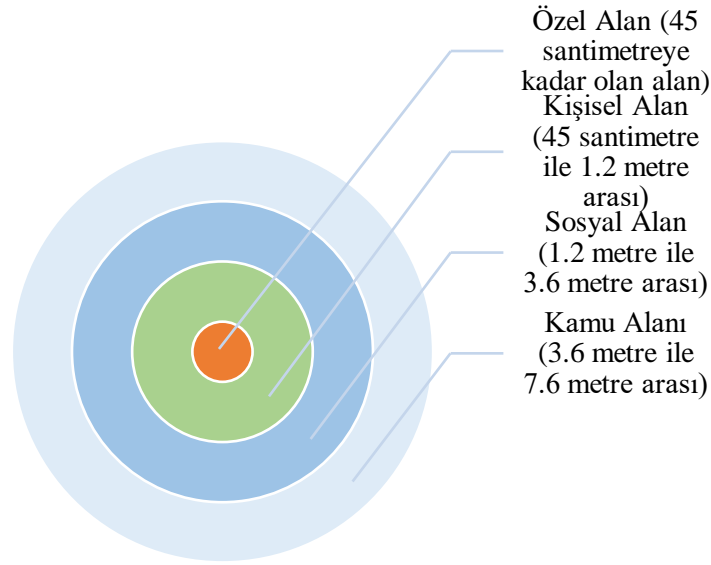
aylarca evlerine kapanan bireyler, sosyal medya platformları üzerinden çevrim içi olarak birçok tiyatroları ve konserleri canlı olarak izleyebilme olanağına sahip olmuştur.

Normalleşme sürecinin yaşanmaya başlaması ile birlikte artık birçok yaşam alanının ve faaliyetlerinin eskisi gibi olmayacağı ve “yeni normalleşme” adı altında yeniden yapılacağı gerçeği çerçevesinde sosyal faaliyetlerde yaşanan bu dönüşüm Covid-19 salgını sonrasında da sürekliliğini devam ettirecektir. Bu çalışmada, Türkiye’de ilk vakanın görülmeye başladığı Mart ayından itibaren Youtube ve Instagram üzerinden gerçekleştirilen çevrim içi konserler incelenerek, bir eğlence faaliyeti olan konserlerin salgın döneminde yaşadığı dijital dönüşümü ele alınacaktır.

1. YAKIN TEMASTAN SOSYAL MESAFELİ İLETİŞİM SÜRECİNE GEÇİŞ

İnsanoğlu gözlerini açtığı andan itibaren farkında olmaksızın gereksinimlerini karşılamak için ilk kişilerarası etkileşiminde bulunmaya başlamaktadır. Çevresiyle etkileşime geçmeye başlayan bir bebeğin bulunduğu bu etkileşim süreci gereksinimlerini giderebilmek için bir araçtır fakat ilerleyen zaman diliminde bebeklikten çocukluğa ve çocukluktan da birey olmaya başladığı anlardan itibaren iletişimin kendisi anlam kazanarak bir gereksinim olmaya başlamaktadır. Doğduğu andan itibaren ilk sosyal davranışını ebeveynleri ile yaşayan bir bebeğin bebeklik döneminden çocukluk dönemine geçiş ile birlikte toplum içindeki sosyalleşme süreci ortaya çıkmaya başlamaktadır. Büyüdükçe diğer bireyler ile iletişim içerisinde olmaya başlayan çocuklar artık toplum içinde sosyalleşmeye başlayarak kendi toplumsal kimliklerini var etme çabası içerisine girmektedir. İçinde yaşadığı toplumun bir üyesi haline gelen birey, aynı toplum içerisindeki diğer bireyler ile benzer davranış faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bireyin toplum içindeki çevre faktörü ve topluma katılımı onun toplumsallaşma sürecinin oluşmasında oldukça etkilidir. Sosyalleşme bireyin toplumsal varlığının devamlılığı için temel unsurlardan birisidir.

Türk kültüründe kişilerarası iletişim sürecinde bireylerin birbirleri arasındaki mekânın kullanımı ve dokunmanın iletişimsel boyutu büyük bir yer sahiptir. Canlılar arasındaki fiziksel mesafeler onların iletişim sürecinde bir role sahiptir. Bu mesafelerin sahip oldukları rolleri bölgesel alanı ve bireysel mesafeyi kapsayan proksemi kavramı ile ele alan Hall’a göre tüm canlılar iletişim süreçlerinde farkında olarak ya da olmayarak merkeze kendilerini konumlandırmakta ve diğer canlılar ile aralarında oluşturdukları mesafelerin anlamlarına göre davranışlarını şekillendirmektedir. Hall ayrıca bireylerin birbirleri arasında oluşturulan bu mesafelerin bireylerin kültürleri ile bağlantılı olduğunu belirtmekte ve her kültürde bireylerin arasındaki mesafelerin farklılaşabileceğine ve farklı anlamlara sahip olabileceğinin altını çizmektedir. (Hall, 1966, s.99). Hall, özel alan, kişisel alan, sosyal alan ve kamu alanı olarak adlandırdığı dört çeşit mesafenin varlığından bahsetmektedir. (Hall, 1966, s.116-125).

Şekil-1 Mesafe Sınıflandırılması

Bireylerin etrafında yer alan bu görünmez sınırlar kültürden kültüre değişiklik göstermekte ve ona göre de bireylerin iletişim boyutları ve yaşam alanları da farklılaşmaktadır. (Dinç, 2018, s.212). Etkileşim ve iletişim süreçlerinde kişisel ilişkiler için öngörülen alanın yakın olmasının sürece kolaylık sağladığı görüşünde olan toplumların yanında, kişisel ilişki alanlarının mesafeli olması gerektiğini savunan toplumlar da söz konusudur. İngiltere ve Almanya gibi bireyciliği ön planda tutan kültürler toplulukçu kültürlerle oranla kişisel ilişkilerinde daha fazla bir alanın olmasını tercih etmektedirler. Bireyciliğe önem veren kültürlerin aksine toplulukçu kültüre sahip olan bireyler kişisel ilişki alanlarında birbirlerine oldukça yakındırlar ve iletişim süreçlerinde birbirlerine yakın mesafede olmaya özen gösterirler. (Hall, 1966, s.129). Bireyciliği ön planda tutan kültürler daha çok sanayileşmenin etkisi altında olan batı medeniyetlerdir. Toplulukçu kültürün ise doğu medeniyetlerinde hâkim olduğu bilinmektedir. (Özyer, Orhan ve Orhan, 2012, s. 178). Allosantrik olarak adlandırılan toplulukçu kültürün hüküm sürdüğü bir toplumda yaşayan bireyler birbirleri ile işbirliği içerisinde olmaya, eşitliğe ve sosyal dayanışmaya önem vermektedir. İdiyosantrik olarak adlandırılan bireyci kültürün hüküm sürdüğü toplumlarda ise, bireylerin birbirlerinden yabancılaşması söz konusudur. Bu bireyler yalnız ve rahat yaşamaya daha çok meyillidirler. (Hogg ve Vaughan, 2007:665). Türk toplumunda bireyci mi yoksa toplulukçu kültürün mü hüküm sürdüğüne dair kesin yargılarda bulunmak güçtür. Bu konu üzerine birçok farklı çalışmalar ve tartışmalar vardır fakat Hofstede tarafından yapılan araştırmaya göre, bireycilik anlayışı Türkiye’de düşük orandadır. (Hofstede, 2001, s.41). Türk kültüründe bireylerin iletişim süreçlerinde birbirlerinin özel alan ya da kişisel alanlarına kadar girmiş olması bir samimiyet göstergesi, mesafelerin egemen olduğu tersi bir iletişim süreci söz konusu olduğu zaman ise ilişkilerde bir samimiyetsizliğin olduğu algılanmaktadır.

İletişim ve etkileşim süreçlerinde kültürel temelli oluşturulan mesafe alanlarına ek olarak, dokunma davranışının iletişimsel açıdan öneminin altının çizilmesi gerekmektedir. Farklı kültürlerde dokunma eyleminin hangi anlamlar taşıdığını ve işlevlerini araştıran çalışmalar “haptik” olarak tanımlanmaktadır. Dokunarak iletişime geçmenin taşıdığı anlamlar ve dokunma miktarı kültürden kültüre değişmektedir. (Dinç, 2018, s.215). Dokunsallığın iletişim işlevi vardır. İletişim sürecinde kaynaktan alıcıya giden mesajlar dokunsallık ile gelişmektedir. İletilen mesaj sonrasında alıcının verdiği dokunsal geribildirim ile de iletişim sürecine tamamıyla dâhil

olmaktadır. Bu süreçte el, mekân ve beden ile dokunma gibi sınıflandırılmaların da yapılması davranışın anlamlandırılmasında etkili olmaktadır. (Çamdereli, Şener, 2016, s.153). Hall'a göre iletişim sürecinde temas etmeyi tercih edenler ve etmeyenler olarak kültürler arası bir iki ayırım söz konusudur. Güney Amerika, Akdeniz ve Arap kültürleri gibi temas etme davranışı içerisinde olan kültürlerde bireyler etkileşim halindeyken birbirlerine daha yakın durmakta ve birbirleriyle göz teması içerisinde olmaktadır. Ayrıca etkileşim süreçlerinde dokunma eylemi aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Kuzey Avrupa, Doğu Asya ve Uzakdoğu kültürleri gibi etkileşim sürecinde temas etme davranışı sergilemeyi tercih etmeyen kültürler ise birbirleriyle belirli bir mesafe içerisinde iletişim sürecine girerken aynı zamanda da daha az göz teması kurmaktadır. (Hall, 1963, s.1005- 1017). Türk kültüründe birbirleriyle iletişim sürecinde olan bireyler arasında dokunma davranışı oldukça tercih edilmektedir. Baş, kol, el ve sırt iletişim sürecinde olan bireylerin gündelik yaşamlarında en çok dokunma davranışı sergilediği bölgelerdir. (Kartarı, 2006, s.196-197).

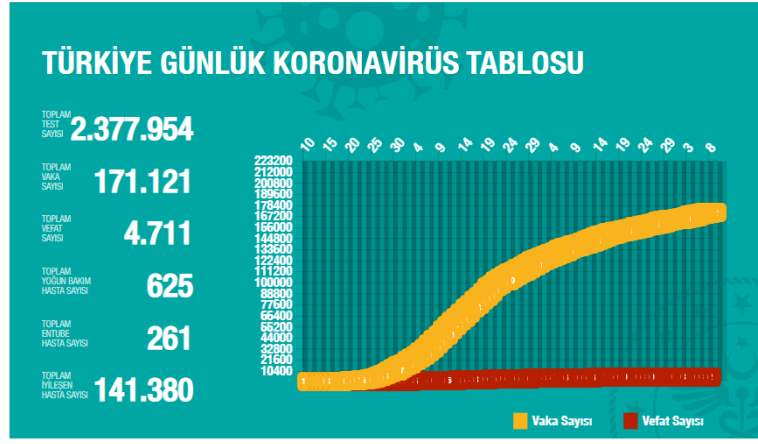
Türk toplumunda yakın mesafe içerisinde birbirlerine dokunarak iletişim sürecinde bulunmayı tercih eden bireyler için salgın hastalık dönemi ile birden bire sosyal mesafeli iletişim sürecine geçiş alışılmadık bir durumdur. Sokağa çıkma yasağı uygulaması çerçevesinde aylarca evlerinde yaşam sürerek gündelik yaşamı evlerine sığdırmaya çalışan bireyler için yasakların kaldırılmasıyla birlikte sosyal mesafeli yeni normalleşme sürecine uyum sağlamaları zaman alacak bir süreçtir.

1.1.“Evde Kal” ve “Hayat Eve Sığar” Çağruları ile Salgın Döneminde Sosyal ve Fiziksel İzolasyon

21. Yüzyıl'da hastalıklar iki ana grupta ele alınmaktadır. Bunlar; tansiyon, şeker hastalığı, kalp,kanser olarak ele alınan hastalıklar diğer grup ise virüs ve bakteriden kaynaklanan hastalıklardır. Ülkemizde de tarih boyunca toplumsal ve ekonomik alanlarda derin etkiler yaratan verem ve lepra gibi bulaşıcı hastalıkların yaşandığı bir süreç söz konusudur. (Alpago ve Alpago, 2020, s.101-104). Ülkemizde yaşanan salgın hastalıklardan uzun bir dönem sonrası Covid-19 salgınının ortaya çıkıp küresel boyutta tüm dünyayı etkine almasıyla birlikte tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de ekonomiden toplumsal yaşantıya kadar birçok alan derinden etkilenmiştir.

Çin'in Wuhan kentinde yaşayan bireylerin enfekte olmasıyla birlikte 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan Covid-19 küresel boyutta tüm dünyaya yayılarak ortaya bir pandeminin çıkmasına sebep olmuştur. (Yanardağ ve Selçuk, 2020, s. 1). Tüm dünya bu pandemi dönemine hazırlıksız yakalanmıştır. Hazırlıksız olmanın vermiş olduğu durum ile ülkeler ekonomiden sosyal yaşantıya, eğitimden çalışma hayatına kadar her alanda olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Yaşamın her süreci pandemi dönemi ile birlikte köklü bir şekilde yeniden şekillenmeye başlamıştır. (Alpago ve Alpago, 2020, s.109).

Tarih boyunca ortaya çıkan ve kitlesel ölümlere yol açan salgın hastalıklar söz konusu olduğu zaman salgının daha fazla yayılmaması için alınan önlemlerin başında izolasyon gelmektedir. Covid-19'un küresel bir pandemiye dönüşmesiyle birlikte ülkeler sınırlarını kapatarak kendi içlerinde sosyal izolasyon başta olmak üzere birçok önlemler almışlardır. Ülkemizde resmi makamlar tarafından onaylanan ilk vaka 10 Mart 2020'de kendini göstermiştir. 10 Mart 2020 tarihinden günümüze vaka sayılarında oldukça değişkenlik söz konusudur. Hızlı bir şekilde ülke içerisinde yayılmaya başlayan salgın karşısında enfekte olmuş birey sayısı belirli bir dönem oldukça yüksek rakamlara erişmiştir. (covid19.saglik.gov.tr, 2020).

Grafik-1 Türkiye’de Koronavirüs Salgı

Bu rakamlar karşısında devletin aldığı önlemlerin başında sokağa çıkma yasaklarının getirilmesi olmuştur. Sosyal izolasyon amacı altında “evde kal” ve “hayat eve sığar” çağrıları ile bireylerin mümkün olduğunda dışarı çıkmamaları konusunda uyarılar yapılmış ve hafta sonları da sokağa çıkma yasakları getirilmiştir. Yüz yüze eğitimlere ara verilirken gündelik yaşamın birçok alanı dijital platformlara aktarılmaya başlanmıştır.

Sosyal izolasyon, genel anlamı ile ele alındığı zaman, bireylerin birbirleriyle ilişki içerisinde olmaması veya iletişim sürecinin çok az olması anlamına gelmektedir. Sosyal izolasyon sürecinde olan bireyler kendilerini bir kuyunun dibindeymiş gibi yalnız hissedebileceği gibi aynı zamanda da başkalarının onu önemsemediğini, yardım isterse bile kimsenin onu duymayacağını fikri ile bu dünyada görünmez olduklarını düşünmektedirler. (Erbaş ve Zaganjori, 2017, s. 41). Koronavirüsün dünya genelinde bir pandemiye dönüşmeye başlaması ile sosyal izolasyon kavramı artık herkes tarafından bilinir bir hal almıştır. Salgının hızlı bir şekilde yayılmasının önüne geçebilmek amacıyla bireylere yapılan sosyal izolasyon çağrısı kavramın sahip olduğu gerçek anlamından sıyrılarak farklı bir anlama sahip olmaya başlamıştır. Salgın sürecindeki sosyal izolasyon bireylerin yalnızlık hissetmeleri ya da toplumdan yabancılaşmış hissine kapılmalarını teşvik etmek anlamı ile değil, tamamen bireyleri daha az temas ile salgından korumak amacını barındırmaktadır. Bu bakımdan salgın döneminde çağrıları yapılan sosyal izolasyon kavramı aslında temelinde bir fiziksel izolasyonu barındırmaktadır. (Taştan, 2020, s.10).

Türkiye’de de sosyal ve fiziksel izolasyonun öneminin vurgulanması ve herkes tarafından bilinir bir hal alması için “evde kal” ve “hayat eve sığar” çağrıları çok sık yapılmış ve medyada her fırsatta vurgulanmıştır. Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanan “hayat eve sığar” uygulaması ile de bireylerin vaka haritalarına ulaşabilmesi ve salgının fazla olduğu bölgeler yaklaştığı zamanda uyarılmasıyla da salgından korunabilmeleri amaçlanmıştır.

Covid-19’un salgın hale gelmeye başlaması ile bazı ülkeler sosyal izolasyona dikkat ederek çok katı kuralları hemen uygulamaya başlarken, bazıları ise bu salgını çok önemsemediği için sosyal izolasyon yerine toplu etkinliklere devam etmiştir. Salgının ortaya çıktığı Çin’de vakalar fark edilmeye başladığı andan itibaren sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ve bireylerin toplu halde bir yerde bulunmasının engellenmesi ile salgın daha erken kontrol altına alınırken, İspanya ve İtalya gibi salgını ilk başlarda çok ciddiye almayarak bireylerin toplu halde bir arada buldukları etkinliklere devam etmesi ile vaka sayılarında kısa sürede hızlı bir artış yaşanmıştır. Sosyal ve fiziksel izolasyonun vakaların yayılımının durdurulması ve kontrol altına alınmasındaki

yeri oldukça büyüktür. Salgının yayılımının engellemesini sağladığı gibi salgının yavaşlatılmasını sağlaması ile de hastanelerde vaka sayılarının yavaş yavaş artmasını sağlamıştır. (Temel ve Ertin, 2020, s. 71).

Salgın sürecinde yapılan çağrılara uyarak sosyal ve fiziksel izolasyon kurallarına uyan ve hayatlarını eve sığdırmaya çalışan bireylerde zaman içerisinde kaygıların oluşması oldukça olası bir durumdur. (Taştan, 2020, s.5). Özellikle toplulukçu kültür anlayışının baskın olduğu Türk toplumunda bireylerin iletişim kurarken fiziksel olarak sosyal mesafe kuralına uyum sağlaması bireyciliğe önem veren kültürlerle göre daha zaman alacak bir süreçtir.

2. EĞLENCE KAVRAMI, TOPLUM VE MEDYA

Kültür kavramı toplumların eğlence anlayışını etkileyen bir kavramdır ve farklı kültürlerle sahip toplumların eğlence anlayışında da farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bireylerin eğlence anlayışı ve tercihleri bireyler hakkında bilgi edinilmesini sağlamaktadır. Bireylerin eğlence tercihleri onların kültürünü ve kimliklerini yansıtmaktadır. (Fincham, 2018, s. 43). Kültür kavramına ek olarak toplumların üretim şekillerinden iletişim ve ulaşım araçlarında yaşanan gelişmelere kadar tarihsel süreç içerisinde yaşanan birçok toplumsal gelişme ve değişme toplumun eğlence anlayışında da dönüşümlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Toplumların eğlence yaşamındaki değişim, o toplumların gelenek ve göreneklerine, inanç ve değer yargıları bakımından yaşanan değişimlere kadar birçok alanı kapsamaktadır. Bu değişimleri gözlemlemek o toplumların eğlence yaşamındaki değişimler hakkında da bilgi edinilmesini sağlamaktadır. (Çoruk, 2010, s. 491). Eğlence kavramının anlamlandırılabilmesi için toplumsal şartların neler olduğuna bakılması gerekmektedir. Eğlencenin tanımlanmasında toplumsal şartların ne ve nasıl olduğu çok önemlidir çünkü eğlence beraberinde toplumsal ilişki inşasını getirmektedir. (Podilchak, 1991, s. 135).

Eğlence kavramının kelime anlamı üzerinde çok farklı açıklamalar bulunmaktadır. Eğlence fiziksel ya da fiziksel olmayan etkinlikler sonucunda bireylere mutluluk veren ve onları tatmin eden bir deneyim olarak ele alınmaktadır. (Vogel, 2014, s. 15). Eğlence, bireylerin yoğun tempo içerisinde çalıştıkları ve bunun sonucunda da bunaldıkları iş yaşamından bir kaçış olarak da ele alınmaktadır. Eğlence ortamları ile birlikte bireyler keyif ve haz aldıkları faaliyetler içerisinde bulunmaktadırlar. Eğlence ile birlikte bireyler toplumsal sorunlardan uzaklaşmakta ve birlikte keyif aldıkları güzel zaman dilimleri geçirmektedirler. (Tellan, 2016, s. 148). Sanayileşme ve üretim süreçlerinin makineleşmeye başlaması ile birlikte işlerin belirli bir rutin içerisinde yapılmaya başlanması boş zaman ve iş kavramı arasındaki çizgilerin belirginleşmesini sağlamıştır. İş sürecinde belirli bir tempoda çalışan birey için eğlence bir ihtiyaç olarak doğmaya başlamıştır. (Blythe ve Hassenzahl, 2004, s. 92). Adorno'ya göre de eğlence, geç kapitalizm şartlarında çalışmanın bir uzantısıdır. Bireylerin üretim süreçlerine ve emeklerine hâkim olmaya başlayan makineleşmeden uzaklaşmak isteyen bireyler eğlence arayışı içerisine girmektedir. (Adorno, 2007, s.68). Özellikle büyük ve kalabalık şehirlerde yaşayan ve çalışan bireyler günlük yoğun tempolarından sonra rahatlayabilmek için eğlence faaliyetlerinin arayışı içerisine girmektedir ve bu süreçte eğlence faaliyetleri için harcayacakları ücretlerden ziyade ne kadar eğleneceklerini ön plana almaktadırlar. (Argan, 2007, s.7). Eğlence, yoğun iş temposu ile baş edebilmenin bir yolu olarak günümüzde bireylerin karşısına bir çözüm olarak çıkmakta ve gündelik yaşamın temel dinamikleri arasında yer almaktadır.

Özellikle toplulukçu kültürün hüküm sürdüğü toplumlarda bireyler genel olarak birbirleriyle eğlenmeyi ve vakit geçirmeyi tercih etmektedirler. Böylelikle bireyler arasındaki ilişkiler de güçlenmektedir. (Fincham, 2018, s. 42). Bireyler eğlence ortamlarında yer almaya ve eğlenmeye

başladıkları anda kendi kimliklerinden farklı olarak başka bir kimliğe bürünmeye başlamaktadırlar ve bu durum da birbirleri ile aynı eğlence ortamının paylaşan bireyler arasında bir eşitlik durumunun oluşmasını ortaya çıkarmaktadır. (Podilchak, 1991, s. 145).

Eğlence genel olarak çocukluk dönemine ait bir kavrammış gibi görünse de bireylerin gelişim süreçlerinin her evresinde eğlence anlayışlarının da farklılık yaşandığını söyleyebiliriz. Çocukluk döneminde ilgi çekmeyen ve sıkıcı gibi görünen şeyler yetişkinlikte eğlenceli bir hale dönüşebilmektedir. Bireylerin yetişkinlik sürecinde mekân ve eğlence arasında bir ilişkinin varlığından bahsedilmektedir. Açık hava gibi eğlenceye elverişli müzikli ortamlarda eğlenebilmek söz konusu iken, kütüphane ortamında eğleniyormuş gibi görünmek pek mümkün olamamaktadır. Çocukluk ve yetişkinlik döneminde eğlence ortamlarına ait iki özellik bulunmaktadır. Bunlar; eğlence ortamlarında başka bireylerin de yer alması ve eğlencenin açık havada gerçekleşmesidir. Eğlence ortamları ve eğlence ortamlarına eşlik edenlerin yaş ve benzeri unsurları değişkenlik gösterse de eğlencenin temelinde yaratan düşünce aynıdır; eğlence sosyallik içeren toplumsal bir faaliyettir. (Fincham, 2018, s. 83-120).

Teknolojik alanda yaşanan gelişmeler toplu halde yapılan ve bireylerin sosyalleşebilmesine olanak sağlayan eğlence ortamlarında değişimlerin yaşanmasına yol açmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde dönemlerin şartlarına ve teknolojik gelişmelerine göre eğlence araçları değişse bile, araçların kullanım amacı hep aynı kalmıştır. Antik dönem içerisinde arenalarda ve meydanlarda yapılan gösteriler eğlence kültürünün bir parçası iken, modern dönemde bu süreç kitle iletişim araçları üzerinden var edilmeye başlanmıştır. (Kırık ve Altun, 2018, s.117). Sinema filmlerinin ortaya çıkıp yaygınlaşması ile endüstrileşmeye başlayan eğlence kavramı, televizyonun icadı ile de geniş izleyici kitlesine ulaşabilmeyi başarmıştır. Sinema, televizyon ve radyo gibi kitle iletişim araçları bireylerin gündelik yaşamlarında eğlenceli vakit geçirebilmeleri için ortamların hazırlanmasında oldukça etkili olmuştur. Devam eden teknolojik gelişmelere bağlı olarak internetin ortaya çıkması sonrasında eğlence endüstrisi çok hızlı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. İnternetin de kendi içerisinde gelişerek bireylere daha kapsamlı ve etkileşim temelli sanal ortamlar sunmaya başlaması ile eğlence içerikli sanal ortamların çeşitliliği artmaktadır. (Argan, 2007, s. 91). İletişim araçlarında yaşanan gelişmelerden önce bireyler eğlence ortamlarına erişebilmek için eğlencenin gerçekleştiği ortamlara gitmek zorunda kalırken, sinema ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarında yaşanan gelişmeler sonucunda buldukları yerlerden eğlenceye erişebilme olanağı bulmuşlardır. Özellikle internet ile birlikte eğlence küresel bir köy içerisinde evrensel bir boyutta geniş kitlelere yayılabilmektedir. İnternetin bireylerin gündelik yaşamlarında eğlence aracı olarak çok yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ile birlikte eğlence sektörü çok hızlı bir şekilde dönüşüme uğramıştır. (Kaser, Oelkers, 2005, s. 16).

İnternetin kendi içerisinde gösterdiği teknolojik gelişmeler sonucu web 1.0'dan Web 2.0'a geçişi ile birlikte bireylerin iletişim süreçlerine etkileşim kavramı girmeye başlamıştır. Etkileşim kavramı ile birlikte bireyler pasif kullanıcılıktan aktif kullanıcıya geçiş yapmışlardır. Web 2.0 ile birlikte bireylerin yaşamlarına sosyal medya platformları girmiştir. Geleneksel kitle iletişim araçları karşısında pasif bir konuma sahip olan bireyler bu platformlar aracılığıyla artık kendi içeriklerini üreten aktif bir konuma sahip olmuştur. Facebook, Youtube ve Instagram gibi bireyler tarafından oldukça yoğun kullanılan sosyal medya platformlarının bireylerin gündelik yaşamını ele geçirmeye başlaması ile birlikte bu platformlar eğlence kültürünün yayılmasında oldukça etkili ortamlara dönüşmeye başlamıştır. Bireylerin sanal ortamlarda kendi içeriklerini üretmeye başlaması haz alma güdülerini arttırmaktadır. Kendi içeriğini üreten ve paylaşan bireyler bu durumdan bir haz elde ederek mutlu olmaya başlamaktadır. İçeriğin oluşturulması, oluşturulan içeriğin beğenilmesi, fotoğraf paylaşımları, düşüncelerin rahat bir şekilde ifade edilebilmesi ve bunları gerçekleştirirken bireylerin eğlenebilmesi sosyal medya platformlarında bireylerin haz

alabilmelerini sağlamaktadır. İnternet ile birlikte eğlence mekânlarında değişimler yaşanmıştır. Birliktelik içerisinde açık ve müzikli ortamlarda eğlenmeyi tercih eden bireyler artık eğlence ihtiyaçlarını sanal ortamlar üzerinden gidermektedir. (Kırık ve Altun, 2018, s.117).

3. COVID-19 SALGINI SÜRECİNDE SOSYAL MEDYA İLE DİJİTALLEŞEN EĞLENCE ANLAYIŞI: ÇEVİRİM İÇİ KONSERLER

İletişim araçlarında yaşanan ilerlemeler bireylerin eğlence anlayışlarında ve mekânlarında bir dönüşümün yaşanmasına yol açmaktadır. Tarihsel süreçte birliktelik içerisinde eğlence mekânlarında toplu bir şekilde eğlenerek sosyalleşen bireyler günümüzde bu anlayışı sanal ortamlar üzerinden var etmektedir. İnternetin ortaya çıkması, web 1.0'dan web 2.0'a geçiş ve bireylere sunulan etkileşim temelli sosyal medya platformları ile aktif bir şekilde kendi içeriğini üretme imkânına sahip olan bireyler için eğlence mekânları da belirli çerçeveler doğrultusunda sanal ortamlar üzerinden dijitalleşmeye başlamıştır. Bireyler sosyal medya platformları üzerinden canlı yayınlar, anlık hikâye ve fotoğraf paylaşımları yapabilmekte ve filtreler sayesinde paylaşımlarını daha da eğlenceli bir hale getirebilmektedir. Bireyler artık sinemaya gitmek, televizyon izlemek ya da birlikte toplu halde oyun oynamak yerine tüm bu eğlence ihtiyaçlarını sosyal medya platformları üzerinden gidermeye başlamışlardır. İnternetin gelişmesi zaman ve mekân kavramındaki sınırlılıkları ortadan kaldırarak bireylerin küresel bir köy içerisinde yaşamalarına olanak tanımaktadır. Bu olanak doğrultusunda bireylerin faydalandığı alanlardan birisi de bu salgın sürecinde gerçekleştirilen çevrim içi konserler olmuştur.

2019 Aralık ayında Çin'in Wuhan bölgesinde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılarak küresel bir salgına dönüşen Covid-19 süreci ile birlikte konser, tiyatro ve dinleti gibi eğlence faaliyetlerinin mekânlarında da bir dijitalleşme söz konusu olmaya başlamıştır. Sosyal ve fiziksel izolasyon ile birlikte gündelik yaşamı eve sınırları içerisinde sürdürmeye başlayan bireylerin bu süreçte moral ve motivasyonlarının yüksek olması adına bazı firmalar sponsorluğunda sosyal medya platformları üzerinden canlı çevrim içi konserler gerçekleştirilmektedir. Video paylaşım sitesi olan Youtube ve görsel içerikli paylaşımların gerçekleştirildiği Instagram sanatçılar tarafından çevrim içi konserler için tercih edilen sosyal medya platformlarıdır.

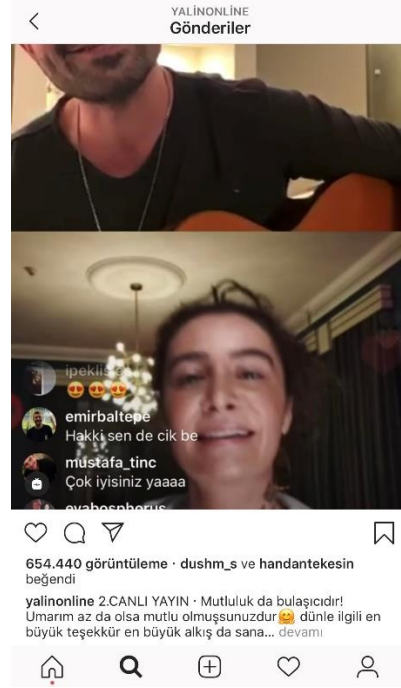
3.1 “#evdekalmüziklekal” Etiketi Altında Instagram Konserleri

Salgın döneminde sosyal ve fiziksel izolasyon kuralları gereği evden oldukça az çıkan bireyler, birbirlerine psikolojik olarak destek olmak amaçlı Instagram üzerinden çevrim içi konserler gerçekleştirmektedir. Herhangi bir enstrüman çalabilen ya da sadece şarkı söylemeyi tercih eden bireylerin çevrim içi konser faaliyetlerine ünlü sanatçılar da eşlik etmeye başlayınca instagram çevrim içi konserlerin gerçekleştirilmeye başlandığı bir platform haline gelmeye başlamıştır. Instagram'da “#evdekalmüziklekal” etiketi altında müzik faaliyetlerine ilişkin 17.4 bin gönderi yer almaktadır. (instagram.com, 2020). Bireyler herhangi bir ücret ödemedi sosyal medya platformları üzerinden buldukları yerden ünlü sanatçılar tarafından gerçekleştirilen çevrim içi konserlere dâhil olabilmekte ve onlarla iletişime geçebilme imkânına erişebilmektedir.

Instagram üzerinden gerçekleştirilen konserler alışılmış gösterişli sahne dekorlarının yer aldığı konserlerin aksine gündelik yaşamdan bir kesit şeklinde bireylere sunulmaktadır. Genellikle akustik performansların tercih edildiği bu çevrim içi konserlerde sanatçılar bireylerden gelen mesajlar doğrultusunda onlarla iletişime geçebilmekte ve istenilen şarkıyı anında çalabilmektedir. Canlı yayında anında mesaj gönderebilme özelliğinin olması ile bireyler çevrim içi konser veren ünlü sanatçılar ile hızlı ve kolay bir şekilde iletişime geçebilmektedir. Ayrıca sanatçılar Instagram hesapları üzerinden başka bir sanatçıyı da çevrim içi konserine dâhil ederek çevrim içi

konserlerinde düet yapabilme imkânına erişmekte ve izleyiciler de aynı anda iki ünlü sanatçının düetini dinleyerek onlarla etkileşime geçebilme şansına sahip olabilmektedir. Instagram üzerinden çevrim içi konserlerin bireyler tarafından büyük ilgi görmesiyle birlikte firmaların sponsorluğunda konserler de düzenlenmeye başlanmıştır.

Görsel-1 Çevrim içi Instagram Konserleri

Instagram üzerinden evinden çevrim içi konser vermeye başlayan Türk pop müziği sanatçılarından biri Yalın'dır. Yalın'ın 18 Mart 2020 tarihinde ilk olarak verdiği çevrim içi konserine anlık olarak 32 bin 400 kişi, toplam da ise canlı yayınına 102 bin izleyici katılmıştır. 20 dakika süren çevrim içi konserinde Yalın, Harbiye Açık Hava Sahnesinin toplam kapasitesinin 7 katı daha fazla büyüklüğünde bir kitleye seslenmiştir. (haberler.com, 2020). Yalın, ikinci çevrim içi konserini Sıla ile düet yaparak gerçekleştirmiştir. Böylelikle konsere katılan izleyiciler Yalın ve Sıla'yı aynı anda evlerinden izleyerek onlarla anında iletişim kurabilme olanağına sahip olarak dinlemek istedikleri şarkıları sohbet kısmından belirtebilmişlerdir. Yalın Instagram üzerinden farklı tarihlerde devam ettiği çevrim içi konserlerine çeşitli sanatçılara da yer vererek izleyicilerinin bu salgın döneminde evlerinde keyifli vakit geçirmelerini sağlamıştır.

Yalın gibi birçok sanatçı Instagram üzerinden çevrim içi konserler vermeye başlamıştır. İlginin artması ile firmalar çevrim içi konserlere sponsor olmaya başlayarak dijitalleşen eğlence endüstrisine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Görsel-2 Çevrim içi Instagram Konserlerine Örnekler

3.2. Andrea Bocelli Youtube Konseri “Umut İçin Müzik” Konseri

İtalya Covid-19 salgınından en ağır bir şekilde etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Bu süreçte ülkesine destek olmak amacıyla İtalyan tenor Andrea Bocelli İtalya'nın Milano kentinde bulunan Duomo Katedrali'nde 12 Nisan 2020 tarihinde yaklaşık olarak 25 dakika süren bir çevrim içi konser gerçekleştirmiştir. Zaman ve mekân sınırlılıklarına takılmadan sanatçının Youtube kanalı üzerinden ünlü sanatçıyı dünyanın birçok yerinden 25 milyondan fazla kişi izlemiştir. (bbc.com, 2020).

Görsel-3 Andrea Bocelli Umut için Müzik Youtube Konseri

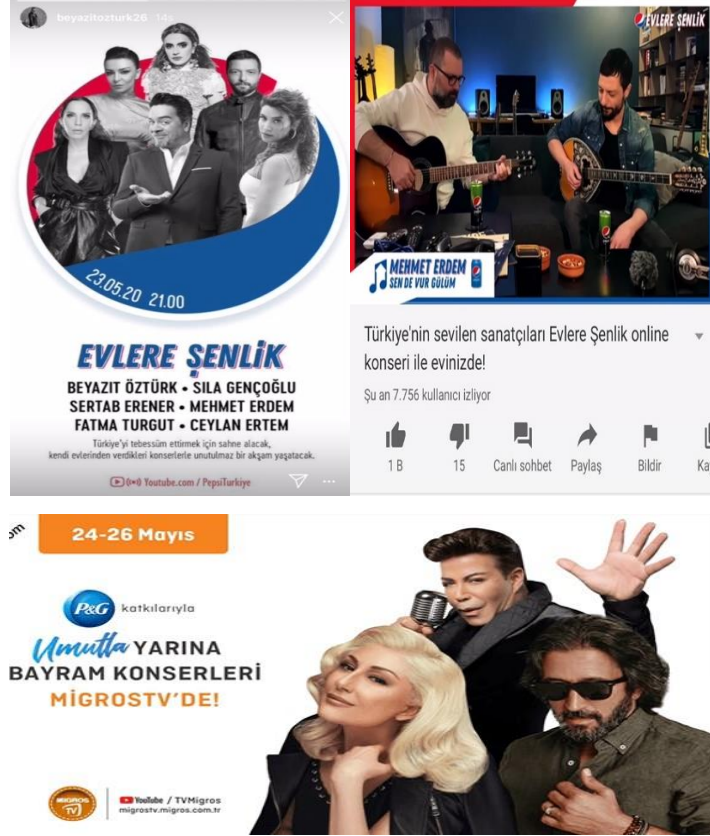
3.3. “Evlere Şenlik” Pepsi Türkiye ve Migros Youtube Konserleri

Birlik ve beraberlik içerisinde kutlanan bayramların sosyal ve fiziksel izolasyonun yaşandığı salgın dönemine denk gelmesiyle birlikte bu sene Ramazan Bayramı'nı bireyler birbirlerinden uzak bir şekilde geçirmişlerdir. Bayramların anlamları Türk kültürü açısından oldukça yoğundur ve sevdiklerinden ayrı bir şekilde bayramı evde geçirmek zorunda kalan bireyler ister istemez bu durumdan psikolojik olarak etkilenmiştir. Bu süreçte bireylere destek ve moral olması amacıyla bazı firmalar sponsorluğunda video paylaşım sitesi olan Youtube üzerinden canlı konserler gerçekleştirilmiştir. Bu firmalardan birisi olan Pepsi sponsorluğunda 23 Mayıs 2020 tarihinde Ramazan Bayramı arifesinde “Pepsi ile evlere şenlik” sloganı ile altı ünlü sanatçının katılımı ile canlı konserler gerçekleştirilmiştir. Konserler Pepsi Türkiye Youtube kanalından yayınlanmış ve binlerce izleyicinin katılımı ile yaklaşık olarak 1.5 saat sürmüştür. (eventnews.online.com, 2020).

Çevrim içi konserlere sponsor olan bir başka firma da Migros'tur. Bayram günleri dışında da çevrim içi konserlerine Migros TV Youtube kanalı üzerinden devam eden firma, etkinlikleri ile binlerce izleyiciye ulaşmaktadır. Bayram sürecinde de “umutla yarına bayram konserleri” sloganı altında 24-26 Mayıs 2020 tarihinde konserlerini Youtube kanalından canlı olarak yayınlamıştır.

Konserlerin afişlerinde de asıl amacın bu süreçte bireyleri tebessüm ettirebilmek ve onlara umut olmak olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Alışagelmişin dışında bir süreçten bireyler için bu tarz etkinliklerin gerçekleştiriliyor olması gerçek anlamda onlara destek olmaktadır. Bireylerde sağladığı psikolojik destek boyutunun yanında belirli bir firmalar sponsorluğunda konserlerin gerçekleştirilmesi aslında temelinde reklam unsurunu da barındırmaktadır. Marka bilinirliğinin artması ve aynı zamanda markaların bu süreçte bireylerin yanında oldukları hissini yaşatabilmesi markaya olan güvenin ve sadakatin artmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda da markanın Youtube kanalının ziyaretçi akınına uğraması da yine markaya maddi bakımdan bir katkı sağlamaktadır. Sosyal medya platformlarının farklı özellikleri sayesinde eğlence endüstrisi de yenilenmekte ve dijitalleşmeye ayak uydurmaktadır.

Görsel-4 Pepsi ve Migros Sponsorluğunda Çevrim içi Youtube Konserlerine Örnekler

SONUÇ

Tarihsel süreç boyunca bireylerin eğlence faaliyetleri aynı zamanda kültürlerinin bir yansıması olarak da değerlendirilmiştir. Yıllar boyunca eğlence araçlarında ve ortamlarında değişiklikler söz konusu olsa bile her dönem birlik ve beraberlik içerisinde bir eğlence anlayışı söz konusu olmuştur. Özellikle büyük ve kalabalık şehirlerde yoğun bir tempo içerisinde çalışan bireyler bu yoğun tempolarından bir kaçış olarak eğlence faaliyetlerine daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır. Birey için bir gündelik yaşamında bir rahatlama olarak değerlendirilen bu eğlence faaliyetlerine ne kadar para harcadığından ziyade ne kadar zaman geçirdiği ve eğlendiği daha fazla ön plandadır.

Yoğun bir tempo içerisinde gündelik yaşamın karmaşasında yaşamlarına devam eden bireyler 2020 yılının Aralık ayından itibaren alışılmışın dışında bir süreç yaşamaya başlamıştır. Çin'de ortaya çıkarak çok kısa bir süre içerisinde küresel bir salgına dönüşen Covid-19 ile birlikte bireyler günlerce evlerine kapanarak kendilerini toplumdan sosyal ve fiziksel olarak izole etmeye çalışmıştır. Mart ayında Türkiye'de de vakaların ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte sosyal teması azaltabilmek için birçok önlem alınmıştır. Bunların başında bireylere evde kalmalarına yönelik çağrılarının yapılması, hafta sonları sokağa çıkma yasaklarının getirilmesi ve birçok kamusal alanın kullanımının kısıtlanması yer almaktadır. Türk kültüründe iletişim süreçlerinde mesafeli durmak yeri geldiği zaman samimiyetsizliğin göstergesi olarak değerlendirilmektedir. İletişim süreçlerinde samimiyete ve içtenliğe önem veren bir toplum olarak birdenbire sosyal ve fiziksel izolasyonun ön planda olduğu bir süreçte girmek bireylerin psikolojik olarak da bir etkilenmesine yol açmaktadır.

“Hayat eve sığar” çağrısı ile gündelik yaşamını ev içerisinde sığdırmaya çalışan bireyler alışverişten boş zaman faaliyetlerine kadar birçok temel ve psikolojik ihtiyaçlarını sanal ortamlar üzerinden gidermeye başlamıştır. Sosyal medya platformları üzerinden gerek iletişim gerekse de eğlence faaliyetlerini daha yoğun bir şekilde gidermeye başlayan bireyler bu süreci daha keyifli bir hale getirip birbirlerine destek olmak amacıyla çevrim içi konserler vermeye başlamıştır. Başlarda enstrüman çalan ya da şarkı söyleyebilen bireyler #evdekalmüziklekal gibi çeşitli konu başlıkları altında sosyal medya platformlarında bir ara gelmiş, daha sonra bu sürece ünlü sanatçılar da dahil olmaya başlamıştır. Fiziksel ortamlarda gerçekleştirilen konserlerin aksine ev ortamında gerçekleştirilen çevrim içi konserlerde bireyler sosyal medya platformlarında yer alan kişi ile anında iletişim kurabilme özelliklerinden yararlanarak ünlü sanatçılarla iletişime geçip dinlemek istedikleri şarkıları belirtebilme imkânına sahip olmaktadır. Sosyal medya platformları sayesinde çevrim içi konserler ücretsiz bir şekilde dünya genelinde de gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Salgın sürecinde eğlence mekânlarında yaşanan dönüşüm sosyal medya platformları ile yeniden şekillenmiştir. Salgın öncesi konser ve tiyatro gibi toplu halde gerçekleştirilen eğlence faaliyetlerine salgın süreci ile birlikte belirli bir süreliğine ara verilmiştir. Sosyal medya platformları bireylere toplu halde gerçekleştirdikleri bu faaliyetlerine sanal ortamlar üzerinden devam edebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Çalışmada ele alınan Instagram ve Youtube üzerinden gerçekleştirilen çevrim içi konserlerde olduğu gibi bu tarz faaliyetlere ilgi ve destek beklenenden daha fazla olmuştur. Temelinde bu sıkıntılı olan salgın sürecinin ev içerisinde keyifli bir hale dönüşmesi ve bireylerin birbirlerine destek olma düşüncesi yer alsa da çevrim içi konserlere gösterilen yoğun ilgi sonucunda firmaların sponsorluğunda konserlerin gerçekleştirilmeye başlanması ile eğlence endüstrisine yeni bir boyut getirilmiştir. Çevrim içi konserlere sponsor olan firmalar hem marka kimliğini kuvvetlendirmek hem de bilinirliğini arttırmak ve bu süreçte bireylerin yanında olduğunu gösterebilmek için sanal ortamlar üzerinden gerçekleştirilen bu tarz eğlence faaliyetlerine desteklerini sağlamaktadır. Yeni normalleşme sürecinin temelinde sosyal mesafeli yaşam yer almaktadır. Bu durum da, bu tarz toplu halde gerçekleştirilen faaliyetlerin yakın bir zamanda eskisi gibi bol eğlence odaklı olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu süreçte eğlence endüstrisinde yaşanan dijital dönüşüm bazı eğlence faaliyetlerinde yeni bir kültürü ortaya çıkmasını sağlayarak eğlence anlayışına yeni bir boyut kazandırmıştır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. (2007). *Kültür Endüstrisi, Kültür Yönetimi*. Nihat Ülner, Mustafa Tüzel, Elçin Gen (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alpago, H., Alpago, D. (2020). Koronavirüs Salgının Sosyoekonomik Sonuçları, *Ibad Sosyal Bilimler Dergisi*, 8:99-114. DOI: [10.21733/ibad.716444](https://doi.org/10.21733/ibad.716444)
- Argan, M. (2007). *Eğlence Pazarlaması*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Blythe, M., Hassenzahl, M. (2004). The semantic of fun: Differentiating enjoyable experiences. In M. Blythe, K. Overbeeke, A. Monk, P. Wright (Eds.) *Funology: From usability to enjoyment içinde* (s.91-103). London: Kluwer.
- Çamdereli, M., Şener, N. (2016). Dokunsal İletişimi Anlamak Ya da Dokunsalın Dokusuna Dokunmak. 2. Uluslararası Medya Çalışmaları Kongresi, 148-160. <http://aves.akdeniz.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=2683&NO=35>

- Çoruk, A. Ş. (2010). Tanzimattan Cumhuriyete Gündelik Hayatın Tarihi Açısından İstanbul Hatıratları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 8(16): 489-522. <https://www.talid.org/tr/Dergi/Makale/16/508>
- Dinç, M. (2018). Farklı Kültürlerde İletişim ve Algılama Süreci. İstanbul: Hiperyayın.
- Erbaşı, A., Zaganjori, O. (2017). Sosyal İzolasyonun Örgütsel Sinizm Üzerine Etkisi, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İ.İ.B.F, Yönetim ve Ekonomi*, 24 (1). DOI: 10.18657/yonveek.307490
- Fincham, B. (2018). Eğlence Sosyolojisi. Fatma Ülkü Selçuk (Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Hall E.T. (1966). The Hidden Dimension. Anchor Books, Doubleday.
- Hall, E.T., (1963), A System for the Notation of Proxemic Behavior, *American Anthropologist New Series*, 65(5):1003-1026. <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1525/aa.1963.65.5.02a00020>
- Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values. Newbury Park: Sage Publications.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2006). Sosyal Psikoloji. İbrahim Yıldız Aydın Gelmez. (Çev.). 1. Baskı. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kartarı, A. (2006). Farklılıklarla Yaşamak: Kültürlerarası İletişim. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kaser, K., Oelkers, D. B. (2005). Sports and Entertainment Marketing. Ohio: Thomson and Higher Education.
- Kırık, A.M., Altun, E. (2018). Eğlence Kültürüne Instagram Üzerinden Yaklaşmak: Etiketleme Özelliği Üzerine Bir Çözümleme. 2. *Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı: Eğlence ve Ürün Yerleştirme*. 113-123. http://acikerisim.ticaret.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/11467/1834/2_ntccconf_master.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Özyer, K., Orhan U., Orhan, D. (2012). Sağlık Sektöründe Çalışanların Demografik Özellikleri, Kişilik Özellikleri Ve Kültürel Değerleri Üzerine Bir Çoklu Durum Çalışması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 9 (19): 177-189 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19551/208379>
- Podilchak, W. (1991). Distinctions between fun, leisure and enjoyment. *Journal of Leisure Studies*. 10(2): 133-148. DOI: [10.1080/02614369100390131](https://doi.org/10.1080/02614369100390131)
- Taştan, C. (2020). Kovid-19 Salgını ve Sonrası Psikolojik ve Sosyolojik Değerlendirmeler. Ankara: Polis Akademisi Yayınları.
- Tellan, D. (2016). Mekân, Eğlence ve Popüler Kültür İlişisini Değerlendirmek, *Trt Akademi*, 01 (01): 136-153. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/trta/issue/22014/236119>
- Vogel, H. L. (2014). Entertainment Industry Economics: A Guide For Financial Analysis. New York: Cambridge University Press.
- Yanardağ, U., Selçuk, O. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Sosyal Hizmet. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(1):1-2. <http://static.dergipark.org.tr/article-download/4854/7982/fac2/5ed6e39716b0a.pdf?>

Andrea Bocelli: İtalyan tenorun 'Umut için Müzik konseri' YouTube'dan canlı yayınlandı. (2020, 13 Nisan). BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52269803>

<https://www.instagram.com/explore/tags/evdekalm%C3%BCziklekal/> (2020, 10 Haziran).

Türkiye Günlük Koronavirüs Tablosu. (2020, 9 Haziran). T.C. Sağlık Bakanlığı.

(<https://covid19.saglik.gov.tr/#>)

Ünlüler “Pepsi İle Evlere Şenlik” Konseriyle Sahne Aldı. (2020, 24 Mayıs). Aktüel Haber Portalı.

<https://eventnews.online/2020/05/24/unluler-pepsi-ile-evlere-senlik-konseriyle-sahne-aldi/>

Yalın'ın Instagram'dan verdiği mini konseri 102 bin kişi izledi. (2020,19 Mart). Haberler.com.

<https://www.haberler.com/yalin-in-instagram-dan-verdigi-mini-konseri-kac-13029829-haberi/>

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0002-5345-1935

Makale Gönderim Tarihi: 23.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 07.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.756811

TÜRK SANATINDA EJDER VE SU BİRLİKTELİĞİ

The Togetherness of Dragon and Water in Turkish Art

J. Özlem OKTAY ÇEREZCİ

Dr. Öğr. Üyesi

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü

jale.ozlem.oktay@msgsu.edu.tr

zet: Türk kültüründe, evren başta olmak üzere pek çok sembolik anlamı bulunan ejderin yer-gök-su unsurları kapsamında değerli bir yeri vardır. Bazen iyilik bazen de kötülüğün sembolü olmuş bu gerçeküstü hayvan, zaman zaman da söz konusu iki zıt kavramı tamamlayan bir motif olarak Türk sanatında karşımıza çıkar. Çalışmamızı oluşturan Türk sanatında ejder ile su birlikteliği ise oldukça geniş bir yelpazede gerek erken devir gerekse Türk İslam sanatlarında izlenebilmektedir. Bununla birlikte ejderle su tasvirlerinin bulunduğu eserler detaylı olarak şimdiye kadar çalışılmamıştır. Ejder ile su birlikteliğini birkaç başlık altında toplamak mümkündür: Deniz, gl ya da nehirdeki ejder tasvirleri; havuzdaki ejder tasvirleri; rten; su kemeri; köprü; eşme; sürahi/ibrik ile maşrapalardaki ve şifa taslarındaki ejder tasvirleri. Tüm bu başlıklarda ejder tasvirlerinin ve sembolizminin ağlar boyu Türk sanatında, değişmeden ya da çok az farklılıklar göstererek gelmesi ilk dikkati çeken özelliktir. Söz konusu çalışmamızda yukarıda değinilen başlıklar altında, örneklerle ve sembolizme değinilerek Türk sanatında ejder ve su birlikteliği tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ejder, su, Erken devir Türk Sanatı, Türk İslam Sanatı, sembolizm.

Abstract: The dragon motif has an important place in the case of earth-sky-water concept in Turkish culture. And “Cosmos” is the most identification point for this fantastic animal. The dragon was sometimes symbolised good side and sometimes the bad side and also sometimes it combined these two opposite sides. The togetherness representations of dragon and water, which forms our research, has a very huge place not only in pre Islamic Turkish but in Turkish Islamic period art. However, this togetherness has not been studied before in details. We can categorise these representations under some topics such as: the dragons in the lake, river or sea; the dragons in the pool; the representations of dragons at the waterspout, bridge, aquaduct, fountain; ewer/jug and cup and healing bowls. The first point that take attention about these topics is, both the representations and the symbolic meanings of dragon’s motifs can be traced for centuries without any changes or with small differences. In this research we will try to represent these dragon and water togetherness representations with the examples and symbolism at the Turkish art.

Keywords: Dragon, water, Early Period Turkish Art, Turkish Islamic Art, symbolism.

Sanat tarihi çerçevesi içinde ele alınan nesnelere, eserlerin çoğu zaman işlevsel özelliklerinin yanı sıra sembolik yönleri de bulunmaktadır. Bu nedenle Türk sanatında ejder ve su birlikteliğinden bahsetmeden önce ejderin su ile ilişkili sembolik anlamına kısaca değinmekte fayda vardır.

EJDERİN SU İLE İLİŞKİLİ SEMBOLİK ANLAMI

Bilindiği üzere su, sadece insanlar için değil tüm canlılar için yaşam kaynağıdır. Yaşam için bu kadar önemli olan bir unsur ile ejderin zaman zaman birlikte tasvir edilmesi gerek sanatsal gerekse sembolik anlamda bahsettiğimiz birlikteliğin değerini vurgular. Türklerde ejder tasvirine ve bununla ilgili sembolizme çok erken tarihlerden itibaren rastlanılmaktadır. Bazen iyilik bazen de kötülüğün sembolü bu gerçeküstü hayvan, zaman zaman da söz konusu iki zıt kavramı tamamlayan bir unsur olarak Türk sanatında karşımıza çıkar. Ayrıca ejder, özellikle erken dönemlerden itibaren bereket, refah, güç, kuvvet simgesidir ve “iyi” kavrama işaret etmektedir (Çoruhlu, 2015: 172).

Evren başta olmak üzere pek çok sembolik anlamı bulunan ejderin yer-gök-su kavramı kapsamında değerli bir yeri vardır; ejder Çin kültüründe olduğu gibi Türk kültüründe de suyun (sıvının) kudretidir. Chou Devri ve öncesine ait kayıtlardan edinilen bilgilere göre ak ejder ya da yarı-insan yarı-balık şeklinde ejder ongunlu “*mabud*”lar ve “*mabude*”ler bulunmaktaydı. Bunların merkezi ise Yeşil-Ögüz olarak isimlendirilen yer idi. Buradaki efsanelerin benzerlerine Hotan’da, yeşim taşı çıkan bir dere çevresinde rastlanılmaktadır. Bu husus önemlidir çünkü aşağıda değineceğimiz üzere ejder kulplu bazı maşrapaların yeşim taşından üretilmesi belki de bu efsanelerden kaynaklanmaktadır. Göktürklerle ilgili bir efsanede bir Göktürk avcısı, ejder unsurları taşıyan bir su “*mabude*”si ile evlenmişti (Esin, 1979: 37). Ejder ile su ilişkisinin ne derece güçlü olduğunun başka bir kanıtı da Göktürklerin yaz dönümünde su ejderine kurban sunmalarıdır. Ejder, bahsettiğimiz anlamlarına ek olarak yeniden doğuşu, hayatı, ölümsüzlüğü ve sonsuzluğu ifade eder. Çünkü yukarıda da değindiğimiz üzere, insanların varlığını devam ettirmesindeki en önemli unsurlardan birinin içinde, suda yaşamaktadır. Özellikle gölde yaşayan ejder ölümsüzlük veya ölümsüzlük getiren hayat suyu ile ilişkilendirilir (Çoruhlu, 2011: 128).

Ejder ayrıca, göllerden ya da nehirlerden geçerken nemi, yağmuru dünyaya dağıtır ve böylece yeryüzündeki bereketi kontrol etmiş olur. Derin sularda yaşayan yer ejderi bahar döneminde sudan çıkar; sakala, pullara, kanatlara ve boynuza sahip olarak gökyüzüne uçar ve bulutların arasına girer. Böylelikle yağmur yağmasını sağlar, başka bir deyişle suyun yani yine hayatın devamının önemli bir simgesi olarak yeryüzüne bolluk ve bereket getirir (Çoruhlu, 2010: 132). Bu özelliği, aşağıda ele alacağımız gerek erken devir Türk gerekse Türk İslam tasvir sanatındaki tasviri ile gözler önüne serilmektedir. İlaveten, Esin’den edinilen bilgilere göre “*Kök-luu*” (Kutadgu Bilig’de *evren* adıyla geçmektedir) yani gök ejderi, gök gürültüsü ve yağmur simgesi olarak, Türk Budist metinlerinde hükümdar niteliği taşımaktaydı (Esin, 2001: 83-85, 116). Ayrıca bulutların arasına girmesinden dolayı ejder, zaman zaman bulut motifinin kendisi ile de

ilişkilendirilmiştir (Boydak, 2017: 283-288). 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nde de yerini alan bu hayvanın yılında çok yağmur yağar, bolluk ve bereket olacağına inanılır (Öney, 1969: 192). Bunlara ek olarak ejder, mevsim dönüşümlerine ve dolayısıyla astrolojik birtakım sembollere işaret eder.

Ejderin bulutlar arasına karışıp yağmur yağdıran bir sembol oluşu ve astroloji ile bağlantısı Türk İslam inançlarında ve sanatında devam etmiştir (And, 1998: 326); ejder bazen Tenniyn Yıldızı ile ilişkilendirilmiştir. Acaib-ül-Mahlukat'tan iki örnekte ise bulutların arasına dolanmış olarak gösterilen ejderler Uygur Dönemi örneğini anımsatırcasına göğe yükselmişler ve sanki yağmur yağdıracakmış izlenimi vermekteler (Görsel 1c-d).

Ejderler mimari unsurlarda da karşımıza çıkmakta ve yukarıda değinilen sembolik anlamları devam ettirmektedirler. Özellikle çörtlenlerde bereketi getiren suyun bekçisi olarak görülürler (Doğanay, 2017: 131). Ejder figürlü çörtlenlerden gelen suyun şifalı olduğuna inanılır. Lale Devri şairi Nedim'in "*Görelim âb-ı hayat aktığın ejder- hadan*" mısraı da Hayat Suyu'nun ejderin ağzından aktığı inancı ile paralellik göstermektedir. Bu açıdan baktığımızda ejder tasvirlerinin çörtlenler dışında çeşme lülelerinde, maşrapalarda ve şifa taslarında yer alması anlam kazanmaktadır. Görüldüğü üzere Türk kültüründe ejderin su ile ilgili sembolizmi nerdeyse her zaman iyiliğe, berekete, şifaya işaret eder. Ayrıca nadir olsa da suluklarda görülen, ortasında inci taşıyan ve spiral gövdeli ejder çifti, çarkifeleği çeviren ejder çiftlerini anımsatır ve bu anlamda Kutadgu Bilig'de geçen ejderlerin "evren" olarak anılmalarını hatırlatır (Atalay, 1992: 109).

Esin'in de evren diye nitelendirdiği ve Türklerde "*luu*" ya da "*nek*" adıyla anılan ejderin (Esin, 1970: 161-162) suyla ilişkisine bağlı olarak balık, ejderin kozmik simgelerinden biridir (Esin, 1979: 89). Ayrıca, ağaç motifi ve su bitkisi olan nilüfer yani lotus da zaman zaman ejder ile birlikte tasvir edilmiştir (Esin, 1970: 163) (Görsel 17 a). Söz konusu durumdan anlaşılacağı üzere ejderler burada dolaylı olarak su ile ilişkilidir. Bununla ilgili başka bir örnek de 13. yüzyıl sonuna ait N. Sivasî'nin Malik Abû Ahnaf'ın tasviridir (Görsel 17b); Malik Abû Ahnaf, aslan bineği üzerinde bir elinde kap diğer elinde suyun timsali olan ejderi tutmaktadır.

Araştırma konumuzu oluşturan Türk sanatında ejder ile su birlikteliğine baktığımızda bunları üç ana grup altında toplamak mümkündür.

DENİZ, GÖL VE NEHİRDEKİ EJDER TASVİRLERİ

Ejderlerin göl, nehir vb. içindeki tasvirleriyle ilgili erken döneme işaret eden bir sahne Asya Hunları Dönemi'ne aittir. Noin Ula Kurgan 20'den ele geçen (Polosmak vd, 2011: res. 6) iki adet at koşum takımına ait altın yaldızlı kanatlı ejder örneği (Görsel 1 a) bir yandan Uygur Dönemi'nden freskolarda göreceğimiz bahar getiren ejderleri anımsatır diğer yandan Türklerdeki ejder kültürünün köklerinin geçmiş hakkında bize fikir verir.

Su içindeki ejder tasvirlerinin belki de en bilindik örneği Bezeklik 19. Tapınak'taki Uygur duvar resminde (Görsel 1b) bahar getiren ejder yani gök ejderidir (Le Coq, 1924: 49). Bir gölden çıkan bu ejder, çıkışı sırasında gök unsurunun özelliklerini barındırmaya başlar; başı üzerinde tepe gibi bir yumru oluşur, kanatlar, pullar ve boynuzlara sahip olarak değişimini tamamlar (Çoruhlu, 2011: 128). Bu ejderin başka bir özelliği de, Türk İslam sanatında da göreceğimiz üzere, badem gözlerinin olmasıdır. Değişimini tamamladıktan sonra bulutlar arasında uçmaya başlar. Bahar getiren ejder, yukarıda da değinildiği üzere aslında suların derinliklerinde yaşamakta, ekinoksta yeraltından yukarıya doğru çıkarak yeryüzüne erişmekte ve bulutların arasına karışarak yağmur yani bereket getirmekteydi (Çoruhlu, 2019: 58).

7. yüzyıla ait bir sahnede ise ejder mucize gerçekleştiren bir unsur olarak tasvir edilmiştir. Bir kıyıda karşı tarafa geçmeye çalışan Buddha'ya yardım için ejder, nehirden ya da denizden çıkar

ve gövdesini spiral yapacak şekilde kıvrılarak sandal formuna sokar; böylece Buddha'nın karşı kıyıya ulaşmasını sağlar (Görsel 2) (Hartel, 1982: 58).

Türk İslam sanatına baktığımızda da bu anlayışın yani sudan çıkan ejderin iyi tarafının ve mucize gerçekleştiren yönünün çok değişmediği görülür. Örneğin, Hz. Yûnus'un, Cebrâil'in yardımıyla balığın karnından çıkması sahnesinde (her ne kadar Hz. Yûnus bir balık tarafından yakalanmışsa da balık ona zarar vermez ve onu tekrar kavminin olduğu yere bırakır) (Görsel 3) (Pakyüz, 2015: 100) ejder, tartışmalı olarak, olumlu yöne işaret etmektedir. Bu sahnede ejderin Uygur örneğindeki benzer biçimde boynuzlu olması, kaplumbağa, balık gibi çoğunlukla olumlu tarafa işaret eden hayvanlarla birlikte resmedilmesi, ejderi "iyi" en azından zarar vermeyen yönde algılamamızı sağlar. Ejderin nehir, göl ya da denizden çıkıp "mucize" ve "iyilik" ile ilgili sahnelerde yer almasının konu edildiği başka bir eser de Hamdî'nin (15. yüzyıl) Yûsuf-u Züleyhâ isimli minyatürlü yazmasında (Chester Beatty Library'deki 16. yüzyıl örneği) görülmektedir (Görsel 4). Hz. Yûsuf çok güzel bir insandır, bunu bilen herkes onu görmek istemektedir. Hz. Yûsuf bir gün yıkanmak için Nil Nehri'ne girer, bunu duyanlar nehir kenarına gelip onu seyretmeye başlar. "Hz. Yûsuf kendisini örtecek bir yardım isteyince nehirden bir ejderha çıkar, dimdik durup Hz. Yûsuf'a bakılmasını engeller" (And, 1998: 409). Söz konusu sahne, mucize-iyilik-su-ejder ilişkisi bakımından değindiğimiz 7. yüzyıl örneğini çağrıştırmaya yönünden dikkat çekmektedir.

HAVUZ, ÇÖRTEN, SU KEMERİ, KÖPRÜ, SULUK VE ÇEŞMELERDEKİ EJDER TASVİRLERİ

Ejderin, Türk kültüründe önemli bir yere sahip havuz ile ilgili sahnelerdeki tasviri de erken tarihlerden itibaren izlenebilmektedir. Bezeklik 9. Tapınak'taki Uygur duvar resminde, dünyanın merkezindeki denizi temsil eden havuz ile bu havuzdan çıkan ejder çifti görülmektedir (Esin, 1982: 5) (Görsel 5a). Bu bağlamda onların hayat suyunu kontrol eden yönü öne çıkmıştır; söz konusu çift, çintemaniyi havuzdan çıkartıp göğe doğru yükseltmektedir. Ejderlerin bu inciyi yuttukları vakit yağmur getirdiklerine inanılmaktadır (Çoruhlu, 2019: 68). Uygur Dönemi'nden diğer bir örnek Koço A Tapınağı'ndan gelmektedir (Görsel 5b). Freskonun, parçalı olmasından dolayı, fazla detay vermediği bu örnekte havuz içinde ejder açık ağız ile gösterilmiştir. Havuzda yer alan lotuslar su unsuru ile bağlantılı olarak ejder-lotus birlikteliğini yinelemektedir.

Türk İslam sanatı için havuzların özellikle fiskiyeli havuzların önemi yüzyıllar boyu devam etmiştir. Bunlar arasından ejder başlıklı havuz fiskiyeleri gerek mimari anlamda gerekse minyatür sanatında karşımıza çıkmaktadır (Görsel 6.a-b). Fiskiyelerin gövde ve başlarını oluşturan ejderlerin açık ve bazen dişlere sahip açık ağızlarından su çıkmaktadır. Örneğin, bir Şecaatnâme'de yer alan "Osman Paşa, Sultan III. Murad'ın Huzurunda" (İÜK. T. 6043, y.7b) isimli sahnenin aşağı kısmında görülen havuzun köşelerindeki fiskiyeler, yılan ya da ejder başına sahiptir, bu havuzun ortasında yükselen dairevi formdaki fiskiye de benzer biçimdedir.

Türk İslam sanatında özellikle minyatürlerde tanık olduğumuz ejder başlı ya da gövdeli havuz fiskiyeleriyle ilgili bilgilere Evliya Çelebi'den de ulaşılmaktadır: "Macaristan'daki Peçuy şehrinde bulunan Ferhad Paşa Hamamı'nın havuzundaki suların on iki ejderin ağızından fışkırdığı ve bu fiskiyenin üç öküz başı ile üç kaplumbağa üzerine oturduğu" bildirilmiştir (Bozkurt, 1998: 100).

Havuz ile ilgili ejder-su ilişkisi tasviri sadece yukarıda değindiklerimizle sınırlı değildir; minyatürlerde zaman zaman gördüğümüz havuzdan akan kıvrımlı su da görüntü olarak ejder gövdesini anımsatması bakımından ele alınabilir. Hünernâme I.cilt'te yer alan "Bağdad'dan getirilen bir arslanın Sultan I. Osman'ın çizmesini yalaması" (TSMK. H. 1523, y. 57b) sahnesinde havuzun suyu, açıklıktan zikzak seklinde inerek sahnenin alt kısmında sonlanır. Benzer sahneleri

çoğaltmak mümkündür; Hünernâme I. cilt, “Orhan Gazi'nin Kaluyaven Bey'e kendi çektiği bir oku hediye etmesi” (TSMK. H. 1523, y.72a) sahnesinde de altıgen havuzda bir kaynaktan çıkan ve kıvrılarak aşağı inen su görülmektedir (Görsel 7) (Şimşek, 2019: 51, 58, 94).

Türk İslam sanatında binaları, insanları koruduklarına ve şifa getirdiklerine inanılan mimari ile ilişkili dikkat çeken diğer bir gruba da çörtlenler oluşturmaktadır. Bununla birlikte ejder başlı çörtlenlere nadir olarak rastlanmaktadır. Karaman Arapzade (Arapoğlu) Camii'nde batı cephede ahşap çatı altında ejder başlı çörtlenler yer almaktadır (Görsel 8a); ağızları açık vaziyettedir ayrıca açık ağızlarından dişler, badem gözler ve sivri kulaklar seçilebilmektedir (Özudoğru, 1989: 32). Bursa'da Abdullah Mustafa Türbesi'nde (15. yüzyıl) mevcut olan çörtlen de ejder başına sahiptir (Görsel 8b) (Doğanay, 2017: 132).

Ejder ile su birlikteliğinde, mimari anlamda çörtlenlerden sonra Türk İslam sanatında eşine çok rastlanmayan birkaç örnek ise su kemerlerinde ve suluklarda karşımıza çıkar. I. Mahmud Su Kemerli kilit taşlarından bir tanesi ejder/yılan şeklindedir (Görsel 9a). Günümüze oldukça harap olmuş bir durumda gelen ejderin burun delikleri, açılmış ağız, sivri dişler ve öne doğru uzayan dil gibi detayları görülebilmektedir (Şahin ve Sönmez, 2017: 114).

Edirne Meriç/Mecidiye Köprüsü (Osmanlı Dönemi, 19. yüzyıl) birinci boşaltma gözü üzerinde tasvir edilen ejder/yılan çifti konumuz açısından yine ender örneklerden birini teşkil etmektedir (Görsel 9b) (Akçıl Harmankaya, 2018: 153). Gövdeleri birbirine karşılıklı olarak yerleştirilmiş kabartma tekniği ile meydana getirilmiş bu gerçeküstü hayvanların başları birbirlerine zıt yönde bakmaktadır. Detaylarda ise geleneksel olarak badem gözleri ve kulakları seçilebilmektedir.

Yine nadir bir örnek olarak, Acun'un bize aktardığı Eyüp'ten kareye yakın planlı taş suluk, ortasında dairevi formda iç içe geçen dört spiralden oluşan bir düzenlemeye sahiptir. En dış kısımda iki ejder vardır. Bunlardan bir tanesi daha net olarak seçilebilmektedir. Bu ejder badem gözlere sahiptir ve açık ağızından dişleri görülmektedir. Açık ağızından bir bakıma dişleri arasından suyun akabilmesi için bir dairevi formulu delik yer almaktadır. Benzeri durum diğer ejder için de söz konusudur. Ejderlerin kuyrukları ile Rumi motifi ile son bulur ki bu nokta suyun döngü yaptığı yerdir (Görsel 10) (Acun, 1997: 198-199). Ağızlarında ya da ortalarında inci tanesi tutan ejder çiftleri gök gürültüsü ile yağmur ve dolayısıyla bereketi sembolize eder (Esin, 2001: 28). Ejder çiftlerinin ortasında yer alan inci tanesi aynı zamanda özellikle Uygularda çintemani ile ilişkilendirilmekte ve ejder çifti tarafından korunmaktadır (Çoruhlu, 2019: 67-68). Söz konusu örnekte bir detay daha dikkati çekmektedir. Kare içindeki daire şeması Türklerde evren ile ilişkilendirilen unsurlardan biridir; Türkler yeryüzünü dörtgen ve bunun içinde yer alan daireyi de gök olarak kabul etmekteydiler.

Türk sanatında ejder ve su birlikteliği kapsamında ikinci ana grup altındaki son alt gruba çeşme lüleri meydana getirmektedir. Örneğin, Anadolu'daki çeşmelerin bir kısmı ejder başlı lülelere sahiptir. Bunlardan bir tanesi Hatun Hanı'nın (1239) çeşmesidir (Görsel 11a). Ejder başları boyun kısmından iç içe dairelerle meydana getirilmiş bir yaka ile çeşme aynasına bağlanmıştır (Önge, 1970: 183). Ejderlerin doğal olarak, su akması için ağızları açık tutulmuştur, hafif sivri kulakları ve badem gözleri ile çörtlenlerdeki tasvirleri tekrarlarlar. Bu gruba ait daha stilize bir örnek ise Karakaya Kaplıca çeşmesine aittir (Görsel 11b); açık ağızında dişleri seçilebilmektedir, çene kısmında tüy izlenimi veren kıvrımlar yer alır. Ankara, Ayaş İlçesi'nde yer alan Karakaya Kaplıcası yanında bulunan çeşmenin (muht. 16. yüzyıl), ejder başlı bir lülesi olduğu bilinmektedir ancak ilerleyen yıllarda eskidiği için pirinçten yenisi yapılsa da birtakım detayları kaybolmuştur. Benzeri durum aynı yerdeki kaplıca havuzuna akan ejder başları için de geçerlidir. Çeşmelerde ejder ya da stilize ejderlere sonraki dönemlerde de rastlanılmaktadır; 18-19. yüzyılda Osmanlı Dönemi'nde bu tarz lüleler sevilerek kullanılmıştır (Görsel 11c).

MAŞRAPA, SÜRAHİ/İBRİK VE ŞİFA TASLARINDAKİ EJDER TASVİRLERİ

Türk İslam sanatında ejder su ilişkisinin işlendiği en büyük grubu maşrapalar ve onları izleyen grubu ibrikler oluşturmaktadır. Maden başta olmak üzere porselen vd. malzemelerden yapılmış, Türk İslam Dönemi sürahi ve maşrapalarının bazılarında kulp ya da emzik kısımlarında ejder gövdelerini ve/veya başlarını görmek mümkündür.

Bunlar arasından özel bir grubu Türk İslam sanatında maşrapalar meydana getirir. Söz konusu kulplar genelde “S” şeklindedir; ejderlerin başları tasvir geleneklerine uygun olarak badem gözlere, kulaklara, boynuza, açık ağızlarından zaman zaman seçilebilen dişlere sahiptir ve kuyrukları çoğu kez içe doğru kıvrılarak delik işi tekniğinde bitkisel süsleme ile son bulur. Maşrapa kulplarındaki ejderler ağız kısımları ile maşrapanın ağzına, kuyruk kısımlarından ya da kuyruğa yakın bir yerden ise maşrapanın gövdesine sabitlenirler.

İlk başta maşrapa denildiğinde madenden yapılanlar akla gelse de yeşim taşından üretilmiş olanların sayısı da az değildir. Bununla ilgili nadir örneklerden ilki Lizbon Gulbenkian Koleksiyonu’na ait Calouste Gulbekian Müzesi’nde bulunan beyaz yeşim taşından yapılmış bir maşrapadır (Görsel 12a). Söz konusu eserin muhtemelen Uluğ Bey zamanında Semerkant’ta üretildiği düşünülmektedir. Boyun kısmında Uluğ Bey’in adı geçmektedir (<https://gulbekian.pt>, Erişim Tarihi: 18.02.2020). Uluğ Bey’in adının geçtiği ve yeşim taşından yapılmış konu ile ilgili iki örnek daha bilinmektedir. Ejder kulplara sahip bu iki örnekten biri British Museum’da (Görsel 12b) diğeri ise Benares Bharat Kala Bhavan’da (Görsel 12c) yer almaktadır (Lentz ve Lowry, 1989: kat. 52, 124). Son iki örnek Uluğ Bey’in adını taşımakla birlikte üslup olarak Timurlu Dönemi kaplarından farklılık göstermektedir. Kulp kısımlarındaki ejder gövdeler “S” çizmez, “C” formunda kap gövdesine birleşir ancak böyle kulplara erken devir Orta ve İç Asya bozkır kültüründe sıkça rastlanıldığını hatırlatmak gerekmektedir. Bu kaplar Çin’den getirilmiş ya da Semerkant’ta Çinli bir usta tarafından yapılmış izlenimi vermektedir (Pinder-Wilson, 1962, s. 49-50). Söz konusu gruba, bize göre, San Francisco, Asian Art Museum’da the Avery Brundage Koleksiyon’da bulunan yine ejder kulplu oval bir kap (15. yüzyıl) da dahil edilmelidir (Görsel 12d) (Lentz ve Lowry, 1989: kat. no. 120).

Topkapı Sarayı Müzesi’nde 1844 numara ile kayıtlı olan yeşim taşından maşrapa ise değineceğimiz madeni örneklere benzerliği ile dikkat çekmektedir (Görsel 12e) (Malekzadeh, 1976-1977: 263). Şah İsmail Safevi için dekore edilmiş bu eserin Tebriz’de üretildiği bilinmektedir (Lentz ve Lowry, 1989: 310). Eserin kulp kısmı ejder şeklinde tasarlanmıştır, ejderin gövdesi “S” formuna sahiptir; ağzı ile maşrapanın ağız kısmına ve kuyruğu ile gövde kısmına bitişiktir. Ejderin açık ağzından dişleri görülmektedir, badem gözlü ve kulaklıdır. Ejderin kuyruğu ise pek çok maşrapa örneğinde olduğu üzere içe doğru kıvrılarak rozet şeklini alır. Ense kısmında ise maşrapanın kapağının zincirinin geçirilmesi için tasarlanmış ufak bir ilmik yer almaktadır.

Madeni örneklerden birini Herat’ta üretilmiş ve Habib Allah İbn Ali Barzani tarafından yapılmış olan, Londra Victoria ve Albert Müzesi’ndeki 1461-62 tarihli maşrapa oluşturur (Görsel 13a). Nuhad es-Said Koleksiyonu’ndan ejder kulplu maşrapa ise 1484 tarihlidir (Görsel 13b). Üzerindeki Farsça beyitte “*bu kapta yaşam suyu var*” (Allan, 1982: 110) şeklindeki ifade sembolik olarak ejder ve su birlikteliğindeki saflık ve ölümsüzlüğü bir kez daha gözler önüne sermektedir. Paris’te ele geçen bu maşrapa üzerinde ayrıca Hüseyin İbn Mübarek Şah imzası yer almaktadır. TİEM’de yer alan 2963 Envanter Numaralı Timur Dönemi 1467 tarihli piriç maşrapa (Görsel 13c); kulp kısmında “S” formu, ağzı açık bir ejdere sahiptir; ejderin başı üç boyut oluşturacak şekilde ele alınmıştır. Kuyruğu daire yaparak içe kıvrılır ve iç kısımda rozet formunu alır. Ağız ve kuyruklarından maşrapanın gövdesine bitişik olan ejderin belirgin gözleri, kulakları ve pullu gövdesi ile erken dönem yani Uygur Dönemi örneklerini hatırlatır (Çevrimli, 2012: 200). Benzeri bir örnek 1512 tarihli Afganistan, Herat’ta ele geçmiştir (Görsel 13d), söz konusu eser

David Koleksiyonu'nda yer almaktadır. Aynı koleksiyondan Osmanlı Dönemi'ne ait (yak. 1550) diğer bir maşrapa kulpunda yine bir ejdere rastlanmaktadır ancak buradaki ejderin kuyruğu içe doğru kıvrılmaz (Görsel 13e) (von Folsach, 2014: fot. 523, 531).

Bu maşrapalardaki ortak özelliklerden başta geleni yukarıda değinildiği üzere ejderlerin açık ağızları ile maşrapaların ağız, kuyrukları ile gövde kısımlarına bitişik olmalarıdır. Kuyrukları ajurlu olarak ve çoğunlukla rozet ya da bitkisel formda içe doğru dönüş yapar. Çoğu zaman kulakları ve ense kısmında bir çıkıntı/topuz seçilebilmektedir. Badem gözleri, kulak ve boynuzları ve açık ağızları ile Türk sanatındaki ejder ikonografisini tekrarlarlar.

Konumuz açısından ele aldığımız ibrikler de maşrapalardakilere benzer şekilde özellikle kulp kısımlarındaki ejderler ile karşımıza çıkmaktadırlar. Kaçkar Dönemi (1795-1925) ibriklerinden örneklerde bu tarz özellikleri görmek mümkündür. Örneğin Erzurum Arkeoloji Müzesi'nde söz konusu döneme ait bir grup ibriğin (Çınar, 2014: 163-183) çoğunun kulbunun ejder formunda olduğunu belirtebiliriz. Özellikle adı geçen müzedeki 31-98; 9-89 (Görsel 14a); 8-89 ve 7-89 envanter numaralı ibriklerin kulplarını oluşturan ejderlerin kuyruk uçlarının içeri doğru kıvrılması ve ajurlu olarak ele alınmaları yukarıda verdiğimiz maşrapa kulplarına benzerliği ile dikkat çekmektedir. Osmanlı Dönemi'nde ejder emzikli ya da kulplu ibriklerin kullanımlarının geç dönemlere kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Meselâ, Adell Armatür Koleksiyonu'ndan (Gök, 2010: 149) 18. yüzyıla işaret eden gövde üzerinde damla formlu bir ibrik kulbunda ejder görülmektedir; ejderin kuyruğu topuz formunda sonlanır. Başında kulaklar, badem göz ve açık ağızı bulunmaktadır; ağzında bir inci tanesi tutuyor izlenimi vermektedir. Bu noktada ejderin inci tanesini yutması ile yağmur yağmasının bağlantısını bir kez daha hatırlarmakta fayda vardır; ayrıca gövde üzerindeki damla formu ile ejder-su birlikteliği pekiştirilmiş olur (Görsel 14b). 19. yüzyıla ait pirinç ibrik, hem emzik kısmında hem de kulbundaki ejder ile dikkati çeker (Görsel 14c). Kulptaki ejderin kuyruğu maşrapa kulplarındaki ejderlerin kuyrukları gibi daire şeklinde içe doğru kıvrılır. Emzik ve kulptaki ejderin başlarında kulaklar ve badem gözler seçilmektedir. Yanak kısımlarındaki yatay damla formu, açık ağızları ile birlikte düşünüldüğünde laleyi anımsatmaktadır. Burada Osmanlı minyatürlerindeki bazı havuz fiskiyelerinin lale formunda olduklarına değinmekte fayda vardır.

İbrikler ile ilgili tasvirler ise çoğunlukla El Cezeri tarafından ele alınmıştır. El-Cezeri'nin "El-Câmi' Beyne'l-İlm Ve'l-Amel En-Nâfi' Fi Es-Sınaâ'ti'ül-Hiyel" (El Cezerî, 2002: LIV-LV; LXXIV-LXXV) adlı eserinde yer alan "Abdest Almak İçin Düzenlenmiş Otomat" (Görsel 15a), "Abdest Almak İçin Su Döken Çocuk" (Görsel 15b), "Köleli Leğen" (Görsel 15c) sahnelerinde ibriğin emziğinin ejder başı ile sonlandığı görülmektedir. Bu da ejderin ağzından akan suyun şifalı, hayırlı olduğu görüşünü bir kez daha kanıtlar. Ejderlerin başında da kulak ve gözler seçilebilmektedir, su dökülmesi için ağızları açık verilmiştir. Yine aynı eserden su saatleri ile ilgili sahneler, ejderlerin yer alması bakımından dikkat çekicidir. "Kayık Su Saati" (Görsel 15d) isimli sahnede kayığın kirişlerinin ortasından geçen direğe bir ejder sarılmıştır. "Filli Su Saati"nde ise (Görsel 15e) hisarın filin başı yönündeki tarafında bir balkon, balkonun sütunları arasında uzanan ve üzerine iki ejder sarılmış bir direk yer almaktadır. Buradaki ejderler de tıpkı gök ejderleri gibi kanatlı ve boynuzludur. Ağızları açık verilmiştir; son örnektekinde diller de bulunmaktadır (Korkutata, 2012: 47-56).

Ele alacağımız son grubu oluşturan şifa tasları ise daha çok tılsımla ilişkilidir ve bunlar üzerlerinde âyet ve duaların işlendiği kap ya da taslardır. Başka bir deyişle bu kaplardan su içen insan ya da hayvanların, hastalıklardan kurtulacaklarına inanılmaktadır (Gedük, 2017: 359). Bunlardan bazılarının iç kısımlarında yer alan tılsımlı hayvan tasvirleri arasında ejder de karşımıza çıkmaktadır. TSM Kutsal Emânetler Bölümü, 21/86 numaralı pirinç bir şifa taşı (Görsel 16) konumuzla ilgili olarak ele alınabilir. Selçuklu Dönemi'ne ait söz konusu şifa tasında birbirine karşılıklı olarak bakan ve kuyrukları yaklaşık olarak ortada birbirine dolanmış ejder çifti görülmektedir. Ejder çiftinin evren düzenini, evren çarkını çeviren sağlayan ve sonsuzluğa işaret

eden sembolizmi düşünüldüğünde, ejder ve su birlikteliği kapsamında şifa veren tastaki tasvirleri daha da anlamlı olmaktadır. Ayrıca birebir suyla ilişkili olmamakla birlikte ejder tasvirlerinin, “iyi”, “güç”, “kutsallık” gibi anlamlarını koruyarak, Türk İslam sanatında şamdan ve âlem kollarında da bulduklarına kısaca değinmekte fayda vardır (Karamağaralı, 1976: 250).

SONUÇ

Ejder ile su birlikteliğinin tasviri görüldüğü üzere Türk sanatında gerek İslam öncesi gerekse İslam sanatında oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Söz konusu tasvirlerin kullanım alanlarını Deniz, Göl ve Nehirdeki Ejder Tasvirleri; Havuz, Çörtten, Su Kemerli, Köprü ve Çeşmelerdeki Ejder Tasvirleri; Maşrapa, Sürahi/İbrik ve Şifa Taslarındaki Ejder Tasvirleri olarak üç ana başlık altında toplamam mümkündür. İlk gruptaki örnekleri daha çok duvar resimleri yani freskolar ve minyatürler oluşturmaktadır.

Mimariye bağlı elemanlarla ilişkilendirebileceğimiz ikinci grupta ise alt başlıklar altında çok fazla örnekle karşılaşmamaktadır. Havuzla ilgili su ve ejder birlikteliği gerek minyatürlerden gerekse Evliya Çelebi'den edindiğimiz bilgilere göre oldukça değerli bir yere sahiptir. Mimari anlamda bu gruba dahil çörtten, lüle vb. diğer örnekler ise oldukça sınırlı sayıdadır bununla birlikte ejderlerin tasvirlerinin değişmediği ve kullanım tarihlerinin geç Osmanlı Dönemi'ne kadar sürmesi ejderin su ile ilişkisinin Türk sanatındaki önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Türk İslam sanatında ejder su ilişkisinin işlendiği en büyük grubu maşrapalar ve ibrikler oluşturmaktadır. Maden başta olmak üzere porselen vd. malzemelerden yapılmış, Türk İslam Dönemi sürahi ve maşrapalarının bazılarında, kulp ya da emzik kısımlarında ejder gövdelerini ve/veya başlarını görmek mümkündür. İkonografik açıdan ele aldığımızda Uygur Dönemi'nden itibaren özelliklerini çok fazla ya da hiç değişmeden korudukları dikkat çekmektedir: Başında badem gözleri, kulakları, bazen topuz benzeri çıkıntısı, kanatları, balık pullu gövdesi ile yüzyıllar boyu Türk İslam sanatlarında varlık göstermişlerdir. Bu hâli ile Asya Hunlarından itibaren karşımıza çıkan kanatlı gök ejderi tasvirini yansıtmaları da diğer önemli özelliklerinden biridir.

Ejderi, gök, yer ve su unsurları ile birlikte düşündüğümüzde bu gerçeküstü hayvanın Türk sanatında yüzyıllar boyu oldukça çok kullanıldığı bilinmektedir. Bu kadar çok kullanım alanına sahip ejderin, yaşam kaynağı olan su ile birlikteliğinin tasvir edilmesi sembolik anlamda tesadüf değildir. Ejderin sembolik anlamı İslam öncesi dönemde çoğunlukla olumlu yöne işaret etmektedir. İslamiyet ile birlikte bu anlam neredeyse ikiye bölünür; ejder bazen kahramanların düşmanı bazen de şifa dağıtan bir figür hâline gelir. Bahsettiğimiz bu detay önemlidir çünkü ejder tasviri eğer su ya da suya ait unsur ile birlikte tasvir edildiğinde baharı, doğanın canlanmasını, bereketi, şifayı, iyiliği ve sonsuzluğu temsil eder. Özellikle çörtten, çeşme, maşrapa, ibrik, şifa taşı vb. eserlerde şifa getirmelerinin yanı sıra ölümsüzlük suyu ile de ilişkilendirilmektedirler. Sonuç olarak kısaca diyebiliriz ki Türklerin inancı ve sanatında ejder ile su birlikteliği her zaman “olumlu”yu gösteren taraf olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acun, H. (1997). Eyüp'ten Ejderli Bir Taş Suluk. *I. Eyüpsultan Sempozyumu: Tebliğler*. İstanbul: Seçil Ofset: 198-201.
- Akçıl Harmankaya, N. Ç. (2018). Edirne Meriç/Mecidiye Köprüsü ve Üzerindeki Figürlü Taş Süslemeler. *Art Sanat*. 10: 148-167.
- Allan, J. W. (1982). *Islamic Metalwork The Nuhad Es-Said Collection*, London: Sotheby.

- Altın, A. (2019). 12-14. Yüzyıl Türk-İslam Mimarisi ile Gotik Mimarisindeki Figürlü Yağmur Olukları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi. *Art Sanat*. 12: 19-56.
- And, M. (1998). *Minyatürlerde Osmanlı-İslam Mitologyası*. İstanbul : Akbank Kültür ve Sanat Müdürlüğü.
- Atalay, B. (1992). *Divanü Lûgati 't Türk Tercümesi*. I. cilt. Ankara: TDK Yayınları.
- Boydak, F. Ş. (2017). Bulut Motifinin Köken İtibarıyla Ejderle Bağlantısı Üzerine. *VIII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*: ss. 283-288.
- Bozkurt, N. (1998). Hayvan. C Maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.17: 99-101.
- Çaycı, A. (2002). *Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri*. Ankara : Kültür Bakanlığı.
- Çevrimli, N. (2012). Değişik İşlevli Bir Grup Madeni Eser Üzerinde Görülen Ejder Figürleri Hakkında Bir Değerlendirme. *Vakıflar Dergisi*. Haziran, Sayı 37: 193-222.
- Çınar, S. (2014). Erzurum Arkeoloji Müzesi Deposunda Bulunan Kaçkar Dönemine ait Bir Grup İbrik. *Art Sanat*, 2: 163-183.
- Çoruhlu, Y. (2011). Bezeklik XIX.Tapınak'ta Bulunan Ejderha Figürlü Uygur Duvar Resmi. *Özsait Armağını. Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler*: ss. 127-141. Antalya: Sunan-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Kozmolojik, Mitolojik, Astrolojik Dini ve Edebi Tasavvurlara Göre Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi: Proto-Türk Devrinden, MS. 14. Yüzyıla Kadar Efsanevi ve Yırtıcı Hayvanların Sembolizmi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Doğanay, A. (2017). Koca Sinan'ın Üç Büyük Eserinde Rahmet Olukları: Çörtlenler. Mimar Sinan ve Su. *Sultangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları*: ss. 127-179. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.
- El Cezerî (2002). *El-Câmi' Beyne'l-İlm Ve'l-Amel En-Nâfi' Fi Es-Sinaâ'ti'ül-Hiyel*. (çeviri, inceleme, teknik açıklamalar, Sevim Tekeli, Yavuz Kanat, Melek Dosay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Esin, E. 2001. *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Esin, E. 1979. *Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Esin, E. 1970. Evren (Selçuklu Sanatı Evren Tasvirinin Türk İkonografisinde Menşeleri). *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1: 161-182.
- Esin, E. 1982. Bezeklik Külliyesi'nde Dokuzuncu Tapınak. *Türkiyemiz*, 37: 1-6.
- Gedük, S. (2017). Suyun İyileştirici Gücü Şifa Kapları. *Z Dergisi*, 2: 358-361.

Gök, M. (edt.) (2010). *Ab-ı Hayat: Geçmişten Günümüze İstanbul'da Su ve Su Kültürü*. İstanbul : Adell Armatür Vana.

Hartel, H. vd. (1982). *Along the Ancient Silk Routes: Central Asian Art From the West Berlin State Museums*. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Karamağaralı, B. (1976). Anadolu'da XII-XVI. Asırlardaki Tarikat ve Tekke Sanatı Hakkında. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.XXI: 247-284.

Korkutata, Y. (2012). *El-Cezeri'nin Hayatı ve Terazili Sürekli Çalan Flüt Adlı Çalışması*. Dicle Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İnşaat Mühendisliği Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.

Le Coq, A. von. (1924). *Die Buddhistische Spätantike in Mittelasien*. Vol.3-vol.4, Berlin.

Lentz, T. ve Glenn Lowry. (1989). *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture of the Fifteenth Century*, Los Angeles.

Malekzadeh, F. (1976-1977). Topkapı Sarayı Müzesinde Bulunan Şah İsmail-i Safevi'ye ait Kupa. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7-8: 263-276.

Önge, Y. (1970). Anadolu'da Ejder Başlı Madenî Çeşme Lüleleri. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*. I, 1969. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 183-185.

Özüdoğru, Ş. (1989). Karaman'da Türk Mimari Eserleri Süslemeleri. Basılmamış Doktora Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Pakyüz, A. (2015). *Osmanlı Minyatüründe Melek İmgesi (16. yüzyıl Sonuna Kadar Melek Figürüne İkonografik Bir Bakış Denemesi)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi/ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı. İstanbul.

Polosmak, N. vd. (2011). *Dvatsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan*. Infolio: Novosibirsk.

Pinder-Wilson, R. H. (1962). A Persian Jade Cup. *The British Museum Quarterly*, Vol. 26, No. 1/2 (Sep.): 49-50.

Şahin, S. ve Ş. Sönmezer. (2017). Osmanlı Mimarisinde Figürlü Tasvir Sanatı Hakkında Daha Önce Bilinmeyen Bir Örnek: 1. Mahmut Su Kemer. *Sanat Tarihi Yıllığı*, XXVI, Sayı 26. 105-140.

Şimşek, F. (2019). *Klasik Osmanlı Minyatüründe Havuz İmgesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi/Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul.

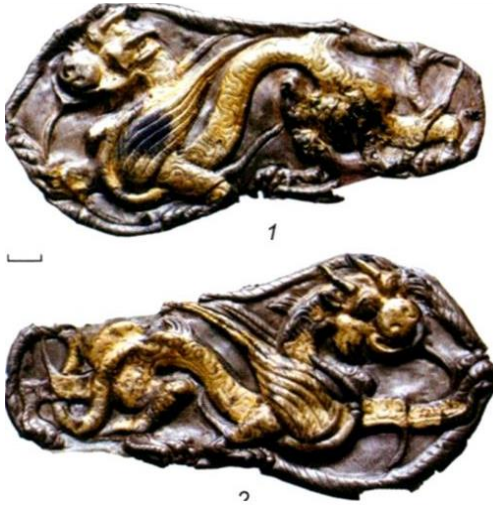
von Folsach, K. (2001). *Art of the World in the David Collection*. Copenhagen.

<https://gulbekian.pt>. Erişim Tarihi: 18.02.2020.

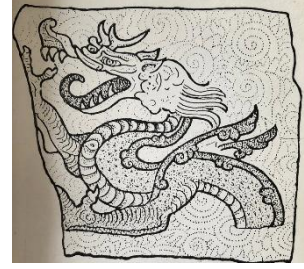
Görsel Listesi

- Görsel 1a. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait ejder figürleri, Polosmak-vd., 2011, res.6.
- Görsel 1b. Sudan Çıkan Gök Ejderi, Fresko, Bezeklik 19. Tapınak, 9-10.yüzyıl, Çoruhlu, 2019, resim 105.
- Görsel 1c. Ejder biçiminde temsil edilen Tenniyn Yıldızı, Acaibü'l Mahlukat, BL Add 7894. And, s.326.
- Görsel 1d. Bulutlar arasında ejder, Acaibü'l Mahlukat TSM. Env. A3632, vr.123b, 13-14.yüzyıl. Çaycı, r. 36.
- Görsel 2. Duvar resmi, Ejder Sandalı Üzerinde Budha, Kızıl/Müziyenler Mağarası, 600-650 yılları arası. Hartel vd., 1982:85.
- Görsel 3. "Hz Yûnus'un, Cebrâil'in yardımıyla balığın karnından çıkması", Ravzatü's-Safâ, SK Damat İbrahim Paşa. And: 218.
- Görsel 4. Ejderha'nın Nil'de Yıkanacak olan Yûsuf'u bakışlara karşı örtmesi, Yûsuf-u Zileyhâ, And: 409.
- Görsel 5a. Bir Çift Gök Ejderi, Bezeklik 9. Tapınak, 9-14.yüzyıl, Çoruhlu, 2019, çiz.17.
- Görsel 5b. Koço A Tapınağı'ndan fresko parçası üzerinde havuzda ejder tasviri, Çoruhlu, 2011, r. 5.
- Görsel 6a. "Osman Paşa, Sultan III. Murad'ın Huzurunda" isimli minyatür ve bu minyatürden havuz detayı. Şecaatnâme, İÜK. T. 6043, y.7b. Şimşek, fot.4.67; çiz.4.34.
- Görsel 6b. Tombak fiskiye detayı, 16.yy. Ülkü, 1995, kat. No.47.
- Görsel 7. Orhan Gazi'nin Kaluyaven Bey'e kendi çektiği bir oku hediye etmesi. Hünernâme, I. cilt, TSMK. H. 1523, y.72. Şimşek, Fot. 4.33.
- Görsel 8a. Karaman Arapzade (Arapoğlu) Camii, Altın, G.19.
- Görsel 8b. Abdullah Mustafa Türbesi, Doğanay, resim 12.
- Görsel 9a. I. Mahmud Su Kemerli kilit taşı;Ejder/yılan başı. Şahin ve Sönmezer, f.5.
- Görsel 9b. Edirne Meriç/Mecidiye Köprüsü'nden detay. Akçıl Harmankaya, 2018, G.4.
- Görsel 10. Eyüp'ten taş suluk. Acun, fotoğraf 3-4.
- Görsel 11a. Hatun Han çeşmesine ait lüle, Önge, resim 5.
- Görsel 11b. Karakaya Kaplıcası çeşmesine ait lüle, Önge, resim 4.
- Görsel 11c. Çeşme lülesi, Osmanlı Dönemi, (18.yüzyıl), Adell Armatür Koleksiyonu,
- Görsel 12a. Caloueste Gulbekian Müzesi'nden beyaz yeşim taşından ejder kulplu maşrapa.<http://gulbekian.pt>
- Görsel 12b. Yeşim Taşı kap, Lentz – Lowry, cat. 124.
- Görsel 12c. Yeşim taşı kap, Lentz – Lowry, cat. 52.
- Görsel 12e. Şah İsmail Safavi için dekore edilen yeşim taşından maşrapa, Lentz – Lowry, fig.102.
- Görsel 13a. Londra Victoria ve Albert Müzesi, maşrapa, Kaya, resim 7a.
- Görsel 13b. Nuhad es-Said Koleksiyonu'ndan maşrapa, Allan:111.
- Görsel 13c. TIEM'den maşrapa. Çevrimli, resim 19.
- Görsel 13d. Afganistan Herat'tan ejder kulplu maşrapa, Von Folsach, Fot. 523.
- Görsel 13e. Osmanlı Dönemi ejder kulplu maşrapa, Von Folsach, Fot. 531.
- Görsel 14a. Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden envanter 9:89 no.lu ibrik, Çınar, fot.6.
- Görsel 14b. 18.yy bronz ibrik, Gök, fot.35.
- Görsel 14c. 19.yy Osmanlı Dönemi pirinç ibrik, Gök: 149.
- Görsel 15a. Abdest Almak İçin Düzenlenmiş Otomat, Korkutata, şekil 11.
- Görsel 15b. Abdest Almak İçin Su Döken Çocuk, Korkutata, şekil 12.
- Görsel 15c. Köleli Leğen, El-Cezeri, Şekil 2.119.
- Görsel 15d. Kayık Su Saati, Yusuf Korkutata, şekil 15.
- Görsel 15e. Filli Su Saati, Yusuf Korkutata, şekil 16.
- Görsel 16. Selçuklu Dönemi şifa taşı, Gedük: 359.
- Görsel 17a. Dünya ağacının dalları ejder arasında ejder başları, 8. yüzyıl, Esin, 1970, res. 4.
- Görsel 17b. 13. yüzyıla sonuna ait N. Sivasî'nin Malik Abû Ahnaf'ın tasviri, Esin, 1970, res. 16.

GÖRSELLER

Görsel 1a. 20 no.lu Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait ejder figürleri, Polosmak-vd., 2011, res. 6).

Görsel 1b. Sudan Çıkan Gök Ejderi ve detayı Fresko, Bezeklik 19. Tapınak, 9-10.yüzyıl, Çoruhlu, 2019, resim 105; Esin, 1970, res.17.

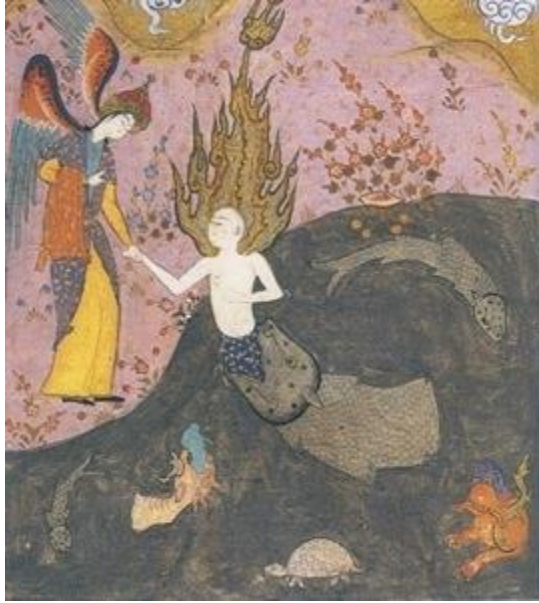
Görsel 1c. Ejder biçiminde temsil edilen Tenniyn Yıldızı, Acaibü'l Mahlukat, BL Add 7894. And, s.326

Görsel 1d. Bulutlar arasında ejder, Acaibü'l Mahlukat, TSM. Env. A3632, vr.123b, 13-14.yüzyıl. Çaycı, r. 36.

Görsel 2. Duvar resmi, Ejder Sandalı Üzerinde Budha, Kızıl/Müziyenler Mağarası, 600-650 yılları arası. Hartel vd., 1982:85

Görsel 3. “Hz Yunus’un, Cebrâil’in yardımıyla balığın karnından çıkması”, Ravzatü’s-Safâ, SK Damat İbrahim Paşa. And: 218.

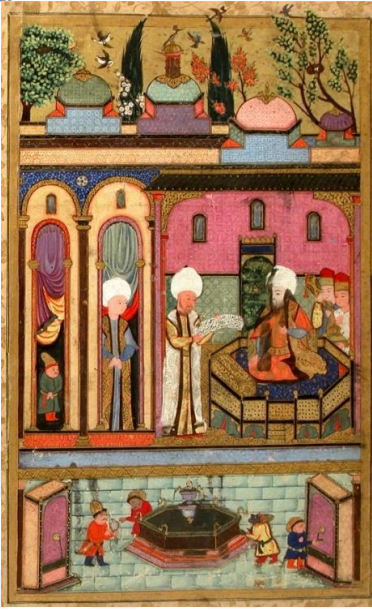
Görsel 4. Ejderha’nın Nil’de Yıkanacak olan Yûsuf’u bakışlara karşı örtmesi, Yûsuf-u Züleyhâ, And: 409.

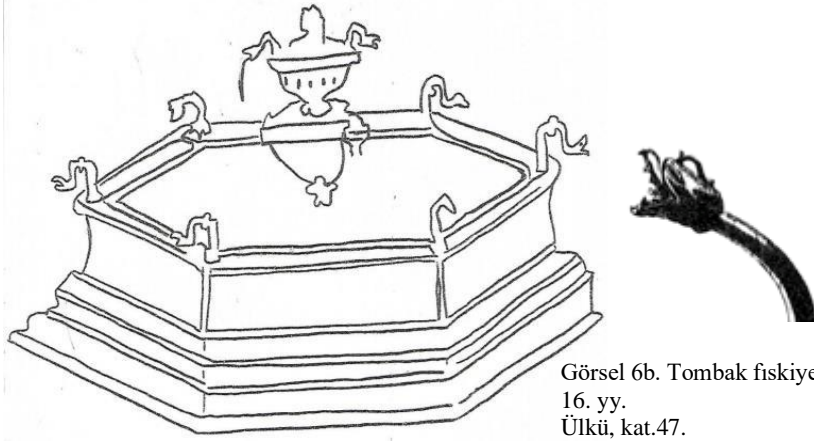
Görsel 5a. Bir Çift Gök Ejderi,
Bezeklik 9. Tapınak, 9-14.yüzyıl,
Esin, 1970, res. 2.

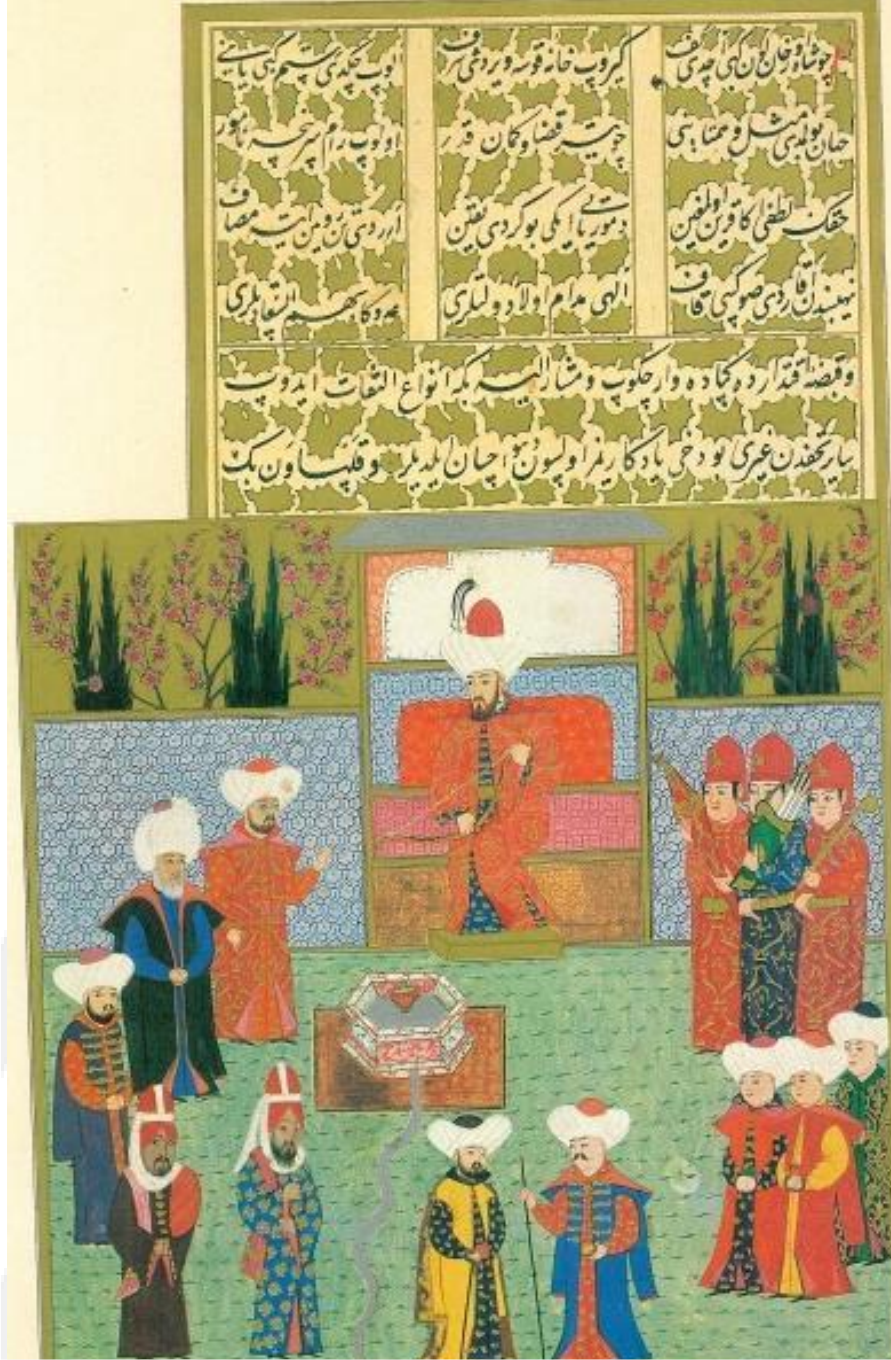
Görsel 5b. Koço A Tapınağı'ndan fresko parçası üzerinde
havuzda ejder tasviri, Çoruhlu, 2011, r. 5.

Görsel 6a. "Osman Paşa, Sultan III. Murad'ın Huzurunda" isimli minyatür ve bu minyatürden
havuz detayı. Şecaatnâme, İÜK. T. 6043, y.7b.
Şimşek, fot.4.67; çiz.4.34.

Görsel 6b. Tombak fiskiye detayı.
16. yy.
Ülkü, kat.47.

Görsel 7. Orhan Gazi'nin Kaluyaven Bey'e kendi çektiği bir oku hediye etmesi. Hünernâme, I. cilt, TSMK. H. 1523, y.72. Şimşek, Fot. 4.33.

Görsel 8a. Karaman Arapzade (Arapoğlu) Camii,
Altın, G.19.

Görsel 8b. Abdullah Mustafa Türbesi
Doğanay, resim 12.

Görsel 9a. I. Mahmud Su Kemerli kilit taşı;Ejder/yılan başı.
Şahin ve Sönmezer, f.5.

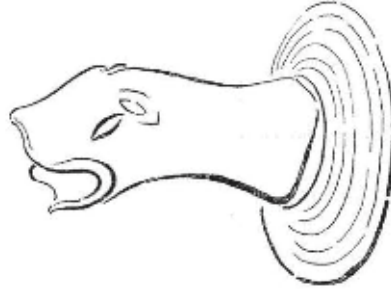

Görsel 9b. Edirne Meriç/Mecidiye Köprüsü'nden detay
Akçıl Harmankaya, G.4.

Görsel 10. Eyüp'ten taş suluk.
Acun, fot. 3-4.

Görsel 11a. Hatun Han çeşmesine ait
lüle,
Önge, resim 5.

Görsel 11b. Karakaya Kaplıcası çeşmesine ait
lüle,
Önge, resim 4.

Görsel 11c. Çeşme lülesi, Osmanlı Dönemi,
(18.yüzyıl), Adell Armatür Koleksiyonu,

Görsel 12a. Caloueste Gulbekian Müzesi'nden beyaz yeşim taşından ejder kulplu maşrapa.
<http://gulbekian.pt>

Görsel 12b. Yeşim Taşı kap,
Lentz – Lovry, cat. 124.

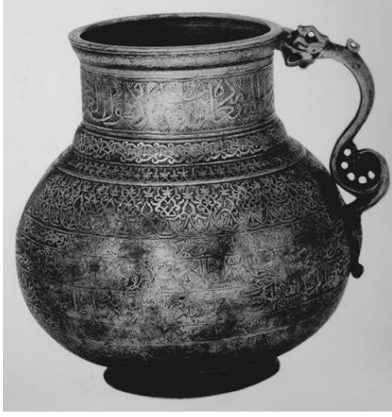
Görsel 12c. Yeşim taşı kap
Lentz – Lowry, cat. 52.

Görsel 12d. Oval formlu yeşim taşından kap,
Lentz – Lowry, cat.no.120.

Görsel 12e. Şah İsmail Safavi için dekore edilen yeşim taşından maşrapa.
Lentz – Lowry, fig.102.

Görsel 13a. Londra Victoria ve Albert Müzesi, maşrapa, Kaya, resim 7a.

Görsel 13b. Nuhad es-Said Koleksiyonu'ndan maşrapa, Allan: 111.

Görsel 13c. TİEM'den maşrapa. Çevrimli, resim 19.

Görsel 13d. Afganistan Herat'tan ejder kulplu maşrapa, Von Folsach, Fot. 523.

Görsel 13e. Osmanlı Dönemi ejder kulplu maşrapa, Von Folsach, Fot. 531.

Görsel 14a. Erzurum Arkeoloji Müzesi'nden envanter 9:89 no.lu ibrik, Çınar, fot.6.

Görsel 14b. 18.yy bronz ibrik, Gök, fot.35.

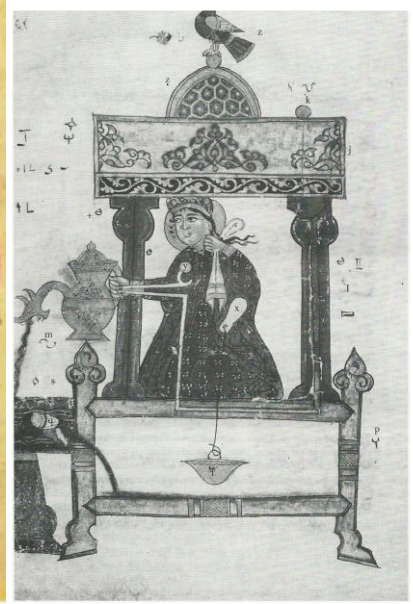
Görsel 14c. 19.yy Osmanlı Dönemi pirinç ibrik, Gök, s.149.

Görsel 15a. Abdest Almak İçin Düzenlenmiş Otomat, Korkutata, şekil 11.

Görsel 15b. Abdest Almak İçin Su Döken Çocuk, Korkutata, şekil 12.

Görsel 15c. Köleli Leğen, El-Cezeri, Şekil 2.119.

Görsel 15d. Kayık Su Saati, Yusuf Korkutata, şekil 15.

Görsel 15e. Filli Su Saati, Yusuf Korkutata, şekil 16.

Görsel 16. Selçuklu Dönemi şifa tası,
Gedük: 359.

Görsel 17a. Dünya ağacının dalları
ejder arasında ejder başları,
8. yüzyıl, Esin, 1970, res. 4.

Görsel 17b. 13. yüzyıla sonuna ait N.
Sivasî'nin Malik Abû Ahnaf'ın
tasviri, Esin, 1970, res. 16.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 14.04.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.716059

BURDUR MÜZESİ'NDEKİ ANADOLU SELÇUKLU DÖNEMİ SİKKELERİNDEN ÖRNEKLER*

Coins of the Seljūqs of Rūm in Burdur Museum

Merve YAMAN

Yüksek Lisans Öğrencisi

Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-1744-7998

merve_yaman94@gmail.com

Günnur AYDOĞDU

Dr. Öğretim Üyesi

Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Orcid ID: 0000-0002-1273-8251

gunnur.aydogdu@usak.edu.tr

* Bu makale 09.08.2018 tarihli Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğine İlişkin Senato Esaslarının 25. maddesi uyarınca, “Burdur Müzesi’ndeki Anadolu Selçuklu Dönemi Sikkelerinden Örnekler” başlıklı Merve Yaman’ın Yüksek Lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

Özet: Anadolu'da Lidyalılar tarafından M.Ö 7. asrın ortalarından itibaren kullanılmaya başlanılan sikke, devletlerin garantisi altında ve ayarı önceden belirlenmek suretiyle ticaretin ve ekonominin temelini oluşturmuştur. Ait olduğu dönemin sosyal yaşantısına, ekonomik yaşantısına ve tarihine ışık tutmanın yanı sıra hükümdarların saltanat gücünün göstergesi niteliğindedir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuruluşunun ilk evrelerinde, kaliteli Bizans altın paraları başta olmak üzere tedavüldeki diğer sikkeler kullanılmıştır. I. Rükneddin Mesud (1116-1155) zamanında Konya'da kendilerine ait sikkeler darp edilmeye başlanmıştır.

Bu çalışmada, Burdur Müzesi'nde bulunan Anadolu Selçuklu Dönemi sikkelerinden müze idaresinin uygun gördüğü miktardaki örneklerin ölçüleri alınıp tartılarak üzerlerindeki yazılar okunmuştur. Kronolojik hazırlanan katalog sonrasında gelişim değişim aşamaları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Araştırmada Anadolu Selçuklu Dönemi sikke örneklerinden Süleyman Şah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzedin Keykavus, I. Alaeddin Keykubat, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzedin Keykavus, Üç Kardeşler Müştereken, III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mesud dönemine ait sikkeler bulunmaktadır. Çalışmada en erken tarihli sikke Süleyman Şah bin Kılıç Arslan H. 592/3-600/1 (M.1195/6-1203/4) zamanına aittir.

Anahtar Kelimeler: Sikke, Anadolu Selçuklu Dönemi, Burdur Müzesi

Abstract: The coin, which was used by the Lydians in Anatolia from the middle of the 7th century BC, has been the basis of trade and the economy, under the guarantee of the states and coin's setting by pre-setting. In addition to shedding light on the social life, economic life and history of the period it belongs to, it is an indicator of the reign power of the rulers.

In the early stages of the establishment of the Anatolian Seljuk State, other coins in circulation were used, especially high quality Byzantine gold coins. In the time of I. Rükneddin Mesud (1116-1155), their own coins started to be beaten in Konya.

In this study, the samples of the Anatolian Seljuk period coins found in Burdur Museum, in the amount deemed appropriate by the museum administration, were measured and weighed and the writings on them were read. After the catalog prepared chronologically, development change stages are tried to be revealed.

Süleyman Şah, I. Gıyaseddin Keyhüsrev, I. İzzedin Keykavus, I. Alaeddin Keykubat, II. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. İzzedin Keykavus, Üç Kardeşler Müştereken, III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mesud's periods of coins samples belong to Anadolu Selçuklu period in this research. As a result of the examination, the earliest dated coin in the study belongs to the time of Süleyman Şah bin Kılıç Arslan H. 592/3-600/1 (M.1195/6-1203/4)

Keywords: Coin, Seljuqs of Rüm, Burdur Museum

GİRİŞ

Birincil yazılı/görsel kaynak niteliğinde olduğu açık olan sikkelerin hak ettiği ehemmiyeti henüz görmeye başlamasıyla, nümizmatik bilimi alanında yeni çalışmalara hız verilmiştir. Kazı, define buluntu, satın alma vb. çeşitli yollarla müzelere gelmiş pek çok sikke depolardan gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Bunların her birinin ayrı ayrı ve titizlikle elden geçirilmesi, yeni bulguların gözden kaçırılmaması için gereklidir. Küçük objeler olmaları nedeniyle dikkatlerden kaçabilecek en küçük yeni/farklı bilgi tarihin aydınlatılmasında boşluk oluşturacağından, tüm müzelerdeki her bir sikkenin uzmanlarca tanımlanması ve kayıt altına alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda alana küçük de olsa bir katkı sunulması, çalışmanın öncelikli amacını oluşturmaktadır.

Burdur şehir merkezinde 1969 yılında hizmete açılan Burdur Müzesi deposunda bulunan sikkelerden çalışma kapsamında Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait olanları incelemek üzere müze müdürlüğü ile iletişime geçilmiştir. Gerekli izinlerin sağlanmasının ardından güvenlik önlemleri altında ve görevlilerin uygun gördüğü sayıda sikke, önce ön elemeye tabi tutulmuştur. Bunlardan ilgili döneme ait olabilecekler ayrılarak hassas terazide tartılmış ve çapları kumpasla ölçülmüştür. Sikkelerin üzerindeki yazılar okunabilirlikleri ölçüsünde okunarak kaydedilmiş ve varsa figür, şekil vb. tespiti yapılarak örnekler/katalog bölümü oluşturulmuştur. Değerlendirme ve sonuç ile çalışma tamamlanmıştır.

Anadolu'nun Türkleşmesi süreci fetih ve ardından yoğun Türk göçü ile devam etmiştir. Ancak hemen sonrasında baş gösteren Haçlı saldırıları ve Bizans ile mücadele Türkleri meşgul etmiştir.

Bu esnada 1075 yılında İznik'e yerleşen ve kurduğu devleti güçlendirmeye çalışan Kutalmış'ın oğlu Rükneddin Süleyman Şah, Büyük Selçuklu Devleti ile ayrılığa düşüp çatışması sonucunda hayatını kaybetmiştir (Turan, 2014, s.104). Sonraki sultanlardan I. Mesud zamanına (H.500-550 M.1107-1155) gelinceye kadar Anadolu Selçukluları'nda kendilerine ait sikke darbı yapılmamıştır. Tedavüldeki itibarlı Bizans sikkesi ile Arap İslam sikkeleri kullanılmaya devam etmiştir (Artuk-Artuk, 1970, s.50). Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde, İslam Dönemi başlangıç evrelerinde olduğu gibi, tedavüldeki para sistemine yoğun bir şekilde müdahale etmeyip, önceleri piyasaların muteber parası olan Bizans sikkelerini kullanmakta herhangi bir sakınca görmemişlerdir (Tabakoğlu, 2005, s. 83).

Anadolu'da Müslüman idareciler tarafından bastırılan en erken sikkeler, Sivas'daki Danişmendî Gümüştiğin adınadır. İri boyutlu bakır sikkelerde Grek alfabesiyle yazılmış yazılar bulunur. Hemen ardından, Danişmendliler, üzerinde Arapça yazıların bulunduğu tarih içermeyen sikkeler tasarlamışlardır (Broome, 1990, s.110-111).

I. Mesud Dönemi'nde (H.500-550 / M.1107-1155) basılan ilk Selçuklu paraları bakır madeninden olup henüz altın ve gümüş sikke basmanın piyasanın darlığı ve talep yapısının düşüklüğü nedeniyle riskli olacağı düşünülmüş olmalıdır (Merçil, 2007, s.98). Sultan Mesud'un erken bakır sikkelerinin bir yüzünde Bizans tarzında imparator büstü, diğer yüzünde sultanın ve babasının adı yer almıştır. Bazı araştırmacılara göre bu sikkeler, aynı dönemdeki Zengi ve Artuklu sikkeleriyle benzerlik göstermekle birlikte Bizans sikkeleri geleneğine daha ziyade yakındır (Broome, 1990, s.111). İsmail Galip bunun tam aksi düşüncede olup, Artukoğulları, Zengiler ve Danişmentli gibi İslam Devletleri'nin sikkelerinin tarz ve usullerinin üzerlerinde halife adı bulunmakla birlikte Hristiyan sikkelerini taklit eder mahiyette olmalarına karşın, Selçukluların hilafet makamına, İslami gerekliliklere olan bağlılıkları nedeniyle Arap-İslam sikkelerinin tarz ve usullerini benimseyip Hristiyan sikkelerini taklide yönelmediklerini ifade etmektedir (Galib, 1971, s.5). Ancak günümüze ulaşan sikke örneklerindeki figürlü tasarım tarzı, bu düşünceyi desteklememektedir.

Selçuklular, darp yeri ve darp tarihi bilgisi vermeyen bakır para basımına savaşlar nedeniyle uzun süre devam etmiştir (Yılmaz, 1984, s.30). (H.581 / M.1185-1186) tarihinde artık yerini sağlamlaştırmış ve prestiji artmış bulunan Selçuklular'da, mali açıdan da lüzum görülmesi üzerine, gümüş sikke darbına karar verilmiş olmalıdır (Galib, 1971, s.5). Kuruluş dönemlerinde sikke darbına bakır paralar ile başlayan Türkiye Selçukîleri, refah seviyelerinin yükselmesiyle gümüş ve altın sikke basımına geçmişlerdir.

Hanedanlığın ilk gümüş ve ondan iki yıl sonra da altın sikkeleri, II. Kılıç Arslan (H.550-588 M.1155-1192) Dönemi'nde basılmıştır. Selçuklu altın dinarları sayıca az ve nadir sikkeler olup, günümüze kalan en erken tarihlisi (H.573 / M.1177-78) yılında, Konya'da ve II. Kılıç Arslan adına basılmıştır. Basılan bu sikkenin ön yüzünde لا اله الا الله وحده لا شريك له “Lailahe illallah vehdehu la şerike leh” yazısı ile birlikte o dönemde iş başında olan Abbasi halifesinin adı ve unvanı (el-Mustazi biemri'llah emirü'l-mü'minin) yer almaktadır. Ayrıca darp yeri Konya da sikke üzerinde verilmiştir. Sikkenin arka yüzünde محمد رسول الله صلى الله عليه “Muhammed Resullullah sallallahu aleyh” yazısı okunmaktadır. Yanı sıra sultanın adı ve unvanı ve darp tarihi bilgileri de yer almıştır (Tekin, 2005, s.246). II. Kılıç Arslan sikkelerinde Es-Sultanu'l-Muazzam / السلطان المعظم unvanı uygun görülmüş olup bundan sonra bu unvanı kullanmak gelenek haline gelmiştir. İsminin başına İzzeddin lakabını/unvanını kullanmayarak sadece Kılıç Arslan ismiyle yetinilmiştir. Gümüş sikkelerinde babasının adı geçmemektedir. II. Kılıç Arslan'ın gümüş sikkelerinde dikkat çekici durum ise, هذا الدرهم (Haze'd-dirhem) yazması gerekirken هذا الدينار ibaresinin yazıyor olmasıdır. Uygulama uzun ömürlü olmayıp Sultan Kılıç Arslan'dan sonra devam etmemiştir (Galib, 1971, s.6-7). Bu durum sikkenin devlet tarafından uygun görülen ayarı/kıymeti ile ilgili olmalıdır. Farklı şekildeki bir örneği ile Artukoğulları sikkelerinde karşılaşılar. Bakır sikkelerin bazılarının üzerindeki dirhem yazısından, dirhem ayarından işlem gördüğü anlaşılmaktadır. Selçuki gümüş sikkeleri kaliteli saf gümüşten imal edilmiş olup ayarı % 90-80 arasındadır. Bakır sikkeleri ise incelikli bir işçilik göstermez (Galib, 1971, s.8).

II. Süleyman Şah Dönemi (H. 592-600 / M.1195-1203) sikkeleri üzerindeki süvari betimi, hem değişik bir yaklaşım hem de sultanı, gücünü, iktidarını sembolize etmesi bakımından önemli ve etkileyicidir. Süvarilerden bazılarının baş kısmında seçilebilen hale, Bizans etkisini düşündürmektedir (Şahin, 2017, s.378). Gümüş ve bakır sikkeler üzerinde görülen başları haleli ve halesiz süvari betimlemeleri farklılar gösterebilmektedir (Şahin, 2010, s.65). Bizans sikkelerinde genellikle İmparatora atıfta bulunduğu bilinen bu haleli figürler, Selçukluların siyasi arena ve farklı bir coğrafyada varoluş, tutunma ve yükselme gayeleri hatırlandığında, sultanlar için aynı etkiyi yapması düşüncesiyle uyarlanmış olmalıdır.

I. Gıyaseddin Keyhusrev, (H.589-592 / M.1193-1195) gümüş ve bakır sikkelerini babası Süleyman Şah'ın sikkelerine benzer şekilde bastırmakla birlikte, gümüş sikkelerine süvari betimi koydurmamıştır. Saltanatının ikinci evresinde (H.601-606 / M.1204-1210) bastırıldığı sikkeler ise, tamamen başka tarz ve görünümündedir. El-minnetü lillah الله المنة ibaresinin dikkat çektiği sikkelerde, sultanın adının yanı sıra lakap/unvanlarının da eddünya veddin ibareleriyle eklenmiş olduğu görülür. Gelenek haline gelmesi muhtemelen bununla başlamış olmalıdır. Bu şekildeki sikkeler, Abbasi sikkeleri tarzına daha çok benzemektedir (Galib, 1971, s.19).

I. İzzeddin Keykavus (H.606-616 / M.1209-1220)'un ihtilafı olan tahta geçiş tarihinin sikkeler aracılığıyla açıklığa kavuşması nümizmatik biliminin önemini anlaşılması bakımından oldukça anlamlıdır¹ (Galib, 1971, s.24). Keykavus Dönemi gümüş sikke tasarımı tamamen değişmiştir. Ortadaki yatay yazılar kare çerçeve içerisine alınıp karenin dış kenarlarına da Kelime-i Tevhid, darp yeri ve tarihi yazılmıştır. Bu tasarım, hem Eyyubilerin Damascus/Şam baskılı sikkelerini hem de Kuzey Afrika'daki Muvahhid ve Beni Hafis sikkelerini akla getirmektedir (Örnekler için bkz. Broome, 1990, s.113; Galib, 1971, s.21-24).

I. Alaeddin Keykubad (H.616-634 / M.1219-1237) zamanında ekonomik refahın pek çok alanda kendini hissettirmesi para basımında da etkili olmuş ve altın, gümüş sikke basımında artış ve iyileştirmeler yaşanmıştır. Başlangıçta bakır sikke basımına ağırlık verildiği, daha sonra I. Alâeddin Keykubad ile birlikte gümüş sikke basımında artış olduğu gözlenmektedir. Bu durum İmparatorluğun kuruluş yıllarında fetihlere ağırlık verilmesi ve ekonominin henüz güçlenmemiş olması; I. Alâeddin Keykubad zamanında ise devletin güçlü dönemine erişmiş olmasıyla açıklanabilir (Erkiletlioğlu-Güler, 1996, s.22). Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemindeki sikke basım yoğunluğu, sultan'ın ticarete önem vermiş olması ve ekonomik seviyedeki yükselmeye doğrudan alakalı olmalıdır (Teoman, 2008, s.164). Anadolu Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemi olan I. Alaeddin Keykubad devrinde "Sikke-i Alai" veya "Sikke-i Keykubadi" olarak anılan ayarı yüksek altın sikkeler bastırmıştır (Koca,1994, s.152). Hem Kayseri hem Sivas'ta basılan sikkelerde dekoratif amaçlı bitki ve yıldız motifleri yer almıştır. Önceki yazıların kare çerçeve içerisine alındığı ve kare dışına da yazı ilavelerinin yapıldığı tasarım terk edilerek tüm sikke alanı bir bütün olarak kullanılmıştır.

II. Gıyaseddin Keyhusrev (H.634-644 / M.1236-1247) zamanında basılan sikkeler gümüş ve bakır ağırlıklı olup altın sikke basımı azalmıştır (Galib, 1971, s.43). Sikke tasarımında oldukça çarpıcı bir betimlemeye yer verilmiştir. Şir-i Hurşid adı verilen tasarım, güneş ve aslan figürlerinin birlikte verilmesidir. Eski İran sikkelerinde de olan bu görüntü, Selçuklular'ın çeşitli alanlarda ortaya koydukları eserlerinde de mevcuttur. Eski İran anlatılarında Hüsrev ile Şirin'e dayandırılırken, buradaki anlamı hakkında kesinleşmiş bir bilgi bulunmamaktadır (Galib, 1971, s.53). Bu dönem sikkelerinde diğer bir yenilik divani rakamla tarih verilmesidir.

Üç Kardeşler olarak adlandırılan (Keyhusrev'in üç oğlu): II. İzzeddin Keykavus; IV. Rükneddin Kılıç Arslan; II. Alaeddin Keykubad (H.647-655 / M.1249-1257) adına müştereken bastırılmış gümüş sikkelerin çoğunda yine divani rakamlı tarih yer almıştır. Bu sikkelerde ilk kez olmak üzere, Sultan anlamında olduğu tahmin edilen "Berahin" ibaresi bulunmaktadır. Üç kardeş adına müşterek basılmış sikkelerin bakır olanına henüz rastlanılamamıştır (Galib, 1971, s.68).

¹ Pek çok tarih araştırmacısı cülus tarihini H. 608/609 M1211-1212/ 1213 olarak vermekte iken, bunun H. 606 tarihi olduğu sikkesi vasıtasıyla kesinlik kazanmıştır.

1280'lerden itibaren, büyük bir bölümü İlhanlı egemenliğine giren, dolayısıyla onların para sistemlerine bağlı olmak zorunda kalan Anadolu'da, Selçuklu altınları piyasadan kalkmış, İlhanlı, Mısır ve Floransa altınları piyasada itibar görmüştür (Aydoğdu, 2015, s.455)

SEÇİLMİŞ SİKKE ÖRNEKLERİ

Örnek No	: 1
Müze Envanter No	: 21288
İnceleme Tarihi	: 05.11.2019
Müzeye Nereden Geldiği	: Veli Coşkun'dan satın alınma
Müzeye Geliş Tarihi	: 16.12.1994
Malzeme	: Bronz
Ölçüsü (Çap)	: 14.7 mm.
Ağırlığı	: 2.8 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: Süleyman Şah bin Kılıç Arslan H. 592/3-600/1 (M.1195/6-1203/4)
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde elinde teber veya kargı tutan atlı süvari figürü yer almaktadır.
Arka Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Es-Sultan/ Süleyman bin / Kılıç Arslan" yazmaktadır.

السلطان
سليمان بن
قلاج ارسلان

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 2
Müze Envanter No	: 8252
İnceleme Tarihi	: 05.11.2019
Müzeye Nereden Geldiği	: Ahmet Bozova'dan satın alınma
Müzeye Geliş Tarihi	: 30.06.1976
Malzeme	: Bakır
Ölçüsü (Çap)	: 24.0 mm.
Ağırlığı	: 7.4 gr.
Yazı Karakteri	: Kufi
Darp Yaptıran Sultan	: Süleyman Şah bin Kılıç Arslan H. 592/3-600/1 (M.1195/6-1203/4)
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde elinde kargı veya teber tutan atlı süvari yer almaktadır.
Arka Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Es-Sultan El Kahir / Süleyman Şah bin / Kılıç Arslan" yazmaktadır.

السلطان القاهر
سليمان شاه بن
قلاج ارسلان

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 3
Müze Envanter No	: 9134
İnceleme Tarihi	: 05.11.2019
Müzeye Nereden Geldiği	: Mustafa Bozoklu'dan satın alınma
Müzeye Geliş Tarihi	: 16.02.1977
Malzeme	: Bakır
Ölçüsü (Çap)	: 22.7 mm.
Ağırlığı	: 6.6 gr.
Yazı Karakteri	: Kufi
Darp Yaptıran Sultan	: Süleyman Şah bin Kılıç Arslan H. 592/3-600/1 (M.1195/6-1203/4)
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: Sikkenin ön yüzünde elinde teber tutan atlı süvari figürü yer almaktadır.
Arka Yüz	: Sikkenin arka yüzünde "El-Melikü'l-Kahir / Süleyman Şah / bin Kılıç Arslan" yazmaktadır.

الملك القاهر
سليمان شاه
بن قلع ارسلان

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 4
Müze Envanter No	: 21775
İnceleme Tarihi	: 20.11.2019
Müzeeye Nereden Geldiği	: Kadir Gürdal'dan satın alınma
Müzeeye Geliş Tarihi	: 15.05.1995
Malzeme	: Bronz
Ölçüsü (Çap)	:15.3 mm.
Ağırlığı	: 3.0 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan M. 1192-1196/1205-1211)	: I. Gıyaseddin Keyhusrev bin Kılıç Arslan H.587-593/ 602-608
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde elinde teber tutan atlı süvari figürü yer almaktadır.
Arka Yüz	: Sikkede dört satırlık yazıda "Es-Sultan / El-Muazzam / Keyhusrev bin / Kılıç Arslan" yazmaktadır.

السلطان
المعظم
كبحسرو بن
قلج ارسلان

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 5
Müze Envanter No	: 21928
İnceleme Tarihi	: 20.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Mustafa Gün'den satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 07.06.1995
Malzeme	: Bronz
Ölçüsü (Çap)	: 22.0 mm
Ağırlığı	: 4.7 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: I. İzzeddin Keykavus bin Keyhusrev H.607-616 M.1211-1219/20
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden daire çerçeve içerisinde, "El-İmam En-Na / sırlidin Allah / Emire'l-mü'minin" yazmaktadır.

الامام النا
صر لدين الله
امير المؤمنين

Arka Yüz : İnci dizisinden daire içerisinde "Es-Sultan / El-Galib Keykavus / bin Keyhusrev" yazmaktadır.

السلطان
الغالب كيكافوس
بن كيجسرو

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 6
Müze Envanter No	: 29723
İnceleme Tarihi	: 28.10.2019
Müzeye Nereden Geldiği	: Adnan Bacak'dan satın alınma
Müzeye Geliş Tarihi	: 04.02.2003
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 17.2 mm.
Ağırlığı	: 2.8 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: I. Alaeddin Keykubad bin I. Keyhusrev H.616-634 / M.1220-1237
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden daire çerçeve içerisinde, “El-İmam En-Na / sırlidin Allah / Emire'l-mü'minin” yazmaktadır.

الامام النا
صر لدين الله
امير المؤمنين

Arka Yüz : İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde “Es-sultan'ül / Muazzam / Alae'd dünya ve'd-din / ebu'l feth Keykubad / bin Keyhusrev” yazmaktadır.

السلطان
المعظم
علا الدنيا و الدين
ابو الفتح كيقباد
بن كبحسرو

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 7
Müze Envanter No	: 31950
İnceleme Tarihi	: 18.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: İbrahim Seçilmiş'ten satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 09.02.2007
Malzeme	: Bronz
Ölçüsü (Çap)	: 14.8 mm.
Ağırlığı	: 2.5 gr.
Yazı Karakteri	: Kufi
Darp Yaptıran Sultan	: I. Alaeddin Keykubad bin Keyhusrev H.616-634 / M.1220-1237
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Ez Zahir bi /emrillah emir / el mü'minin" yazmaktadır.

الظاهر با

مر الله امير

المومنين

Arka Yüz : İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Es-Sultan / El-Muazzam Keykubad / bin Keyhusrev" yazmaktadır.

السلطان

المعظم كيقبا د

بن كيجسرو

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 8
Müze Envanter No	: 1075
İnceleme Tarihi	: 19.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Mustafa Bozoklu'dan satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 30.12.1970
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 16.6 mm.
Ağırlığı	: 2.9 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. Gıyaseddin Keyhusrev bin Keykubad H.634-644 M. 1237-1246
Darp Yılı	: H. 640 (M.1242/1243)
Darp Yeri	: Konya
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde Şir-i Hurşid figürü işlenmiştir. Stilize güneş motifi göz, burun ağız ve işlenmesiyle kişileştirilmiş olarak verilmiştir. Aslanın ön ayakları ve arka ayakları arasında yıldız görülmektedir. Aslanın baş kısmı ile kuyruk kısmı arasındaki yazıda , “El- İmam el- Mustansır billah emir el-mü'minin” yazmaktadır:

الامام المستنصر بالله امير المؤمنين

Arka Yüz : Ön yüzde olduğu gibi, inci dizisinden dairevi bordür içerisinde ortadaki üç satırlık kufi yazıda “Es-Sultan el-a'zam / Gıyas'ed-dünya ve'd-din / Keyhusrev bin Keykubad” yazmaktadır:

السلطان الاعظم

غياث الدنيا و الدين

كيجسرو بن كيقباد

Üç satırlık yazının üst, alt ve sağ kenarında sırasıyla, “Duribe bi Konya / fi sene erbain / sittemi'e” yazmaktadır.

ضرب بقونيه

في سنة اربعين

ستمائة

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 9
Müze Envanter No	: 1227
İnceleme Tarihi	: 05.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Pierre Nicholas'tan müsadere yoluyla alınma.
Müze Geliş Tarihi	: 21.04.1971
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 16.5 mm.
Ağırlığı	: 2.7 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. Gıyaseddin Keyhusrev bin Keykubad H.634-644 M. 1237-1246
Darp Yılı	: H.640 (M.1242/1243)
Darp Yeri	: Konya
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde Şir-i Hurşid figürü işlenmiştir. Stilize güneş motifi göz, burun ağız ve işlenmesiyle kişileştirilmiş olarak verilmiştir. Aslanın başının üst kısmında ve karın kısmının altında yıldız motifi dikkati çeker. Aslanın baş kısmı ile kuyruk kısmı arasındaki yazıda "El- İmam el- Mustansır billah emir el-mü'minin" yazmaktadır.

الامام المستنصر بالله امير المؤمنين

Arka Yüz : Ortadaki üç satırlık kufi yazıda, "Es-Sultan el-a'zam / Gıyas ed-Din ve'd-dünya / Keyhusrev bin Keykubad" yazmaktadır:

السلطان الاعظم

غياث الدنيا و الدين

كيجسرو بن كيقباد

Üç satırlık yazının üst, alt ve sağ kenarında sırasıyla, "Duribe bi Konya/ fi sene erbain/ sittemi'e" yazmaktadır.

ضرب بقونيه

في سنة اربعين

ستمائة

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 10
Müze Envanter No	: 14329
İnceleme Tarihi	: 19.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Şakir Ünay'dan satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 23.12.1988
Malzeme	: Bakır / Bronz
Ölçüsü (Çap)	: 18.2 mm.
Ağırlığı	: 3.9 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. Gıyaseddin Keyhusrev bin Keykubad H.634-644 M. 1237-1246
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "La ilahe illa Allah/ Muhammed Resul Allah" yazmaktadır.

لا اله الا الله

محمد رسول الله

Arka Yüz : Ön yüzde olduğu gibi İnci daire içerisinde yer alan üç satırlık yazıda, "Es-Sultan / Keyhusrev / bin Keykubad" yazmaktadır.

السلطان

كيجسرو

بن كيقباد

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 11
Müze Envanter No	: 1135
İnceleme Tarihi	: 04.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Abdullah Büyükkuşçular'dan satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 16.04.1971
Malzeme	: Bakır
Ölçüsü (Çap)	: 17.9 mm.
Ağırlığı	: 4.0 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. Gıyaseddin Keyhusrev bin Keykubad H.634-644 M. 1237-1246
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İki satırlık yazıda "La ilahe illa Allah / Muhammed Resul Allah" yazısı okunmaktadır.

لا اله الا الله

محمد رسول الله

Arka Yüz : İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Es-sultan / Keyhusrev bin Keykubad" yazmaktadır.

السلطان

كيجسرو

بن كيقباد

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 12
Müze Envanter No	: 12028
İnceleme Tarihi	: 20.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Musa Topalak'dan satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 11.09.1981
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 17.5 gr.
Ağırlığı	: 2.9 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. İzzeddin Keykavus bin Keyhusrev II H.644-647 M.1246-1249
Darp Yılı	: H.646 M.1248/49
Darp Yeri	: Konya
Ön Yüz	: İnci dizisinden kare çerçeve içerisinde dört satır yazıda “La ilahe illa Allah / Muhammed Rasul Allah / El-İmam El-Musta’sım / billah Emir’el Mü’minin yazmaktadır.

لا اله الا الله
محمد رسول الله
الامام المستعصم
بالله امير المؤمنين

Kare çerçevenin dört kenarında sırasıyla Divani rakamla, “sene / sitte er / ba’in ve / sittemi’e” yazmaktadır.

سنة / ستة ار / بعين و / ستمائة

Arka Yüz: Yine inci dizisinden kare çerçeve içerisinde dört satır yazıda, “Es-Sultan’ül-A’zam / ZillAllahu fi’l-Alem / İzze’d-dünya ve’d-din / Keykavus bin Keyhusrev” yazmaktadır.

السلطان الاعظم
ظل الله في العالم
عز الدنيا و الدين
كيكاوس بن كيخسرو

Kare çerçevenin dört kenarında sırasıyla, “Duribe haza / ed-dirhem / biKo / nya” yazmaktadır.

ضرب هذا / الدرهم / بقو / نية

Fotoğraflar :

Örnek No	: 13
Müze Envanter No	: 7775
İnceleme Tarihi	: 19.11.2019
Müzeye Nereden Geldiği	: İsmail Erarslan'dan satın alınma
Müzeye Geliş Tarihi	: 23.05.1975
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 16.2 mm.
Ağırlığı	: 2.6 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. İzzeddin Keykavus bin Keyhusrev II H.644-647 M.1246-1249
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden kare çerçeve içerisinde dört satır yazıda "La ilahe illa Allah / Muhammed Rasul Allah / El-İmam El-Musta'sım / billah Emir'el Mü'minin yazmaktadır.

لا اله الا الله
محمد رسول الله
الامام المستعصم
با الله امير المؤمنين

Arka Yüz : Yine inci dizisinden kare çerçeve içerisinde dört satır yazıda, "Es-Sultan'ül-A'zam / Zillallahu fi'l-Alem / İzze'd-dünya ve'd-din / Keykavus bin Keyhusrev" yazmaktadır.

السلطان الاعظم
ظل الله في العالم
عز الدنيا و الدين
كيكاوس بن كيخسرو

Fotoğraflar :

Örnek No	: 14
Müze Envanter No	: 29687
İnceleme Tarihi	: 18.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Fethi Özdoğan'dan satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 21.07.2003
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 15.9 mm.
Ağırlığı	: 2.6 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: Üç Kardeşler Müştereken (Keyhusrev'in üç oğlu) : II. İzzeddin Keykavus; IV. Rükneddin Kılıç Arslan; II. Alaeddin Keykubad H.647-655 /M. 1249-1257
Darp Yılı	: H.652 / M. 1254-55
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: Beş satırlık yazıda "La ilahe illa Allah/ Muhammed Rasul Allah El-İmam/ El-Musta'sım billah Emir El-Mü'/ minin Duribe fi sene isneyn hamsin sittemi'e yazılıdır.

لا اله الا الله

محمد رسول الله

الامام المستعصم

بالله امير المؤمنين

ضرب/ في سنة / اثنين / خمسين / ستماثة

Arka Yüz : Beş satırlık yazıda "Es-Selatinü'l-E'azim / İzze'd-dünya ve'd-din Keykavus / ve Rükne'd-dünya ve'd-din Kılıç Arslan / ve 'ala'd-dünya ve'd-din Keykubad / benü Keyhusrev Emire'l-Mü'minin" yazmaktadır.

السلطين الاعظم

عز الدنياو الدين كيكافوس

و ركن الدنياو الدين قلع ارسلان

وعلا الدنيا و الدين كيقباد

بنو كيجسرو امير المؤمنين

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 15
Müze Envanter No	: 16361
İnceleme Tarihi	: 19.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Kenan Evcil'den satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 31.07.1992
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 16.4 mm.
Ağırlığı	: 2.7 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: Üç Kardeşler Müştereken (Keyhusrev'in üç oğlu) : II. İzzeddin Keykavus; IV. Rükneddin Kılıç Arslan; II. Alaeddin Keykubad H.647-655 M. 1249-1257
Darp Yılı	: H.652 / M. 1254-55
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "La ilahe illa Allah / Muhammed Rasul Allah El-İmam / El-Musta'sım billah Emir El-Mü' / minin Duribe fi sene isneyn hamsin sittemi'e yazılıdır.

لا اله الا الله
محمد رسول الله
الامام المستعصم
بالله امير المؤمنين
ضرب/ في سنة / اثنين / خمسين / ستماثة

Arka Yüz : İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Es-Selatinü'l-E'azim / İzze'd-dünya ve'd-din Keykavus / ve Rükne'd-dünya ve'd-din Kılıç Arslan / ve 'ala'd-dünya ve'd-din Keykubad / benü Keyhusrev Emire'l-Mü'minin" yazmaktadır.

السلطين الاعظم
عز الدنياو الدين كيكافوس
وركن الدنياو الدين قلع ارسلان
وعلا الدنياو الدين كيقباد
بنو كيحسرو امير المؤمنين

Fotoğraflar :

Örnek No	: 16
Müze Envanter No	: 8784
İnceleme Tarihi	: 19.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Ömer Osman Tekin'den satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 15.12.1976
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 17.4 mm.
Ağırlığı	: 2.2 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: III. Gıyaseddin Keyhusrev Bin Kılıç Arslan H.664-682 M.1266-1283
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: Sikkenin ana merkezinde "El-Mülkü Lillah" yazmaktadır.

الملك لله

Arka Yüz : Sikkenin ana merkezinde "Es-sultanü'l-azam / Gıyase'd-dünya ve'd-din / Keyhusrev bin Kılıç Arslan" yazılıdır.

السلطان الاعظم

غياث الدنيا و الدين

كيخسرو بن قلیج

ارسلان

Fotoğraflar

:

Örnek No	: 17
Müze Envanter No	: 15048
İnceleme Tarihi	: 18.11.2019
Müzeye Nereden Geldiği	: Ahmet Danişman'dan satın alınma
Müzeye Geliş Tarihi	: 17.04.1990
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 17.4 mm.
Ağırlığı	: 2.8 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: III. Gıyaseddin Keyhusrev Bin Kılıç Arslan H.664-682
M.1266-1283	
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz	: Sikkenin ana merkezinde "El-mülkü Lillah" yazmaktadır.

الملك لله

Arka Yüz :Sikkenin ana merkezinde "Es-sultanü'l-azam / Gıyase'd-dünya ve'd-din / Keyhusrev bin Kılıç / Arslan" yazılıdır.

السلطان الاعظم

غياث الدنيا و الدين

كيخسرو بن قلیچ

ارسلان

Fotoğraflar :

Örnek No	: 18
Müze Envanter No	: 8771
İnceleme Tarihi	: 18.11.2019
Müze Nereden Geldiği	: Ömer Osman Tekin'den satın alınma
Müze Geliş Tarihi	: 15.12.1976
Malzeme	: Gümüş
Ölçüsü (Çap)	: 16.9 mm.
Ağırlığı	: 2.6 gr.
Yazı Karakteri	: Sülüs
Darp Yaptıran Sultan	: II. Gıyaseddin Mesud bin Keykavus H.682-697 M.1283-1297
Darp Yılı	: Yazmıyor
Darp Yeri	: Yazmıyor
Ön Yüz yazmaktadır.	: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "El-azamete Lillah"

العظمة لله

Arka Yüz : İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde "Es-sultanü'l-azam / Gıyase'd-dünya ve'd-din / Ebu'l feth Mesud / bin Keykavus" yazılıdır.

السلطان الاعظم

غياث الدنيا و الدين

ابو الفتح مسعود

بن كيكافوس

Fotoğraflar

:

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma kapsamında, Burdur Müzesi'nde bulunan sikkelerden müze idaresinin uygun gördüğü 2.476 adedi incelenmiş olup bunlardan 200 adedi Anadolu Selçuklu Dönemi'nde basılanlardır. Burada hepsi verilmeyip seçilmiş örnekler sunulmuştur.

İncelenen örneklerde otuz adet sikke Süleyman Şah, otuz üç adet sikke I. Gıyaseddin Keyhusrev, on adet sikke I. İzzeddin Keykavus, otuz adet sikke I. Alaeddin Keykubat, elli adet sikke II. Gıyaseddin Keyhusrev, on bir adet sikke II. İzzeddin Keykavus, on iki adet sikke üç kardeşler (II. İzzeddin Keykavus; IV. Rükneddin Kılıç Arslan; II. Alaeddin Keykubad), on dokuz adet sikke III. Gıyaseddin Keyhusrev, beş adet sikke ise II. Gıyaseddin Mesud'un saltanat yıllarına aittir.

Sikkeler üç ana malzemeden imal edilmiştir. Altın, gümüş ve bakırdır. Çalışmada yer alan sikkeler, gümüş ve yoğunlukla bronz/bakırdır. Çalışmada altın sikke yer almamaktadır. Altın sikkeler devletin ekonomik gücünü gösterirken, gümüş, bronz ve bakır sikkeler günlük ticaret için kullanılmıştır.

Çalışmada yer alan gümüş sikkelerde ağırlık 2.9 gr. ile 2.2 gr., çap ise 17.4 mm ile 15.9 mm., Bakır sikkelerde 7.4 gr. ile 3.9 gr., çap ise 24.0 mm. ile 17.9 mm., Bronz sikkelerde 4.7 gr ile 2.5 gr. çap 22.0 mm ile 14.7 mm arasındadır. Burdur Müzesi'nde incelenen örneklerde genel olarak ağırlıklar 7.4 gr. ile 2.2 gr., Çapları 24.0 mm. ile 14.7 mm. arasında değişim göstermektedir.

Tanıtilan on sekiz sikkeden on yedisi satın alınma, biri müsadere yoluyla müzeye kazandırılmıştır.

Örneklerdeki Abbasi halife isimleri, (I. İzzeddin Keykavus sikkelerinde:) El-İmam El-Nasır lidinillah الامام الناصر لدين الله ; (I. Alaeddin Keykubat sikkelerinde:) El-İmam El-Nasır lidinillah الامام الناصر لدين الله, El-İmam El-Zahir biemrillah الامام الظاهر بامر الله ; (II. Gıyaseddin Keyhusrev sikkelerinde:) El-İmam El-Mustansır billah الامام المستنصر بالله ; (II. İzzeddin Keykavus ve üç kardeşler (II. İzzeddin Keykavus; IV. Rükneddin Kılıç Arslan; II. Alaeddin Keykubad) sikkelerinde:), El-İmam El-Musta'sım billah الامام المستعصم بالله olarak görülmektedir.

II. Gıyaseddin Keyhusrev, II. İzzeddin Keykavus ve üç kardeşler zamanına ait sikkeler üzerinde Kelime-i Tevhid لا اله الا الله محمد رسول الله yer almıştır. Örneklerdeki sultan unvanları olarak, Süleyman Şah için الملك القهار ve السلطان القهار; I. Gıyaseddin Keyhusrev السلطان المعظم; I. İzzeddin Keykavus için السلطان الغالب; I. Alaeddin Keykubat için السلطان المعظم; II. Gıyaseddin Keyhusrev için السلطان الاعظم; II. İzzeddin Keykavus ile üç kardeşler adına müştereken bastırılanlar için السلطين الاعظم kullanılmıştır. Darp yeri bilgisinin bakır sikkeler üzerinde yer almadığı görülmektedir.

Anadolu Selçuklu erken dönem bakır sikkelerinde figürlü kompozisyon dikkati çekmektedir. Sikkenin bir yüzünde bulunan süvari betimlemesindeki figür sultan olmalıdır. Binici figürün başında kutsallık alameti olan hale bulunması onun hükümdar olabileceğinin işaretidir. Elinde mızrak (bazı örneklerde teber/kargı) bulunan figür hareket halindedir. Bir av gereci olan mızrak, sultanın avlanma anını akla getirmektedir (Aydoğdu,2015, s.345). Selçuklu sultanlarından birçoğunun sürgün avlarına düşkün olduğu bilinmektedir. Avcılığın ayrılmaz parçaları ise at ve avcısıdır (Kolektif, 2009, s.70-71). Ata sporu olması nedeniyle avcılığa olan rağbet, av sahnelerinin tercih nedeni olmalıdır. Ancak av sahnelerinin sanat eserleri üzerinde görülmesi çok daha gerilere gider. 6.-8. yüzyıllar arasında yapılmış olabileceği düşünülen Göktürk gümüş kase üzerindeki sahne buna işaret eder.² Sikkeler üzerindeki süvari betimlemesinde hayvan ve insan figürü, Avrasya figür sanatının ana özelliklerine uygun olarak stilizasyonla uzuvları deforme edilip, realist olmayan dekoratif karakterli bir yaklaşımla uygulanmıştır (Öney, 1992, s.34). Şayet betimleme bir av ortamı değilse, kuruluş yıllarında olması nedeniyle savaş anı olabileceği de düşünülebilir.

II. Gıyaseddin Keyhusrev'in Şi-ri Hurşid tasvirli sikkelerinde aslan ve güneş birlikte betimlenmiştir. Stilize güneş motifi, göz ağız burun işlenmesiyle kişileştirilmiş olarak verilmiştir

² Detaylı bilgi ve sahnenin fotoğrafı için bkz. Aydoğdu,2015: 500-501.

(Aydoğdu, 2015, s.506). Aslan ve güneş motifinin birlikte kullanılmasının eski Mezopotamya medeniyetlerine kadar gittiği, astrolojik içerikli bir anlam yüklendiği ve belki on iki burcu temsil eden hayvanlardan biriyle ilgili olabileceği ifade edilir (Duymaz, 1996, s.41). İslam öncesi İran sikkelerinden bazılarında, Artuklu yapısı olan Malabadi Köprüsü üzerinde bu birlikte betim görülür. II. Gıyaseddin Keyhusrev'in sikkelerinde Şir-i Hurşid betimlemesi için çeşitli efsanevi anlatılar³ bulunmakla birlikte, sultanın mimari eserlerinden Isparta-Antalya arasındaki İncir Han'da da görülmesi, sultanın kendisi için bir arma olarak uygun gördüğü şekilde yorumlanabilir (Ögel, 1992, s.38).

Çalışmadaki gümüş sikke örneklerinin tasarımları da çeşitlilik arz etmektedir. Örneklerdeki kompozisyonlar genel itibarıyla;

- a. Ön yüz: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde dönemin Abbasi halifesinin adı + darp yılı, arka yüz: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde adına darp yapılan sultan, lakabı, baba adı + birim ve darp yeri,
- b. Ön yüz: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde güneş ve aslan (Şir-i Hurşid) figürü + dönemin Abbasi halifesinin adı, arka yüz: İnci dizisinden dairevi bordür içerisinde adına darp yapılan sultan, lakabı, baba adı + darp yeri + darp yılı,
- c. Ön yüz: İnci dizisinden kare çerçeve içerisinde Kelime-i Tevhid + dönemin Abbasi halifesinin adı + (Karenin dört dış kenarında) darp yılı, arka yüz: İnci dizisinden kare çerçeve içerisinde adına darp yapılan sultan, lakabı, baba adı,
- d. Ön yüz: Dilimli çerçeve içerisinde El-Mülk lillah/ El-Azamet lillah, arka yüz: Adına darp yapılan sultanın adı, lakabı, baba adı, şeklinde bir tasnife tabi tutulabilir.

Birinci grup I. Alaeddin Keykubad sikkelerinde (örnek no:6), ikinci grup II. Gıyaseddin Keyhusrev sikkelerinde (örnek no: 8-9), üçüncü grup daha sonraki dönemlerde II. İzzeddin Keykavus sikkelerinde ve üç kardeş adına müstereken basılan sikkelerde (örnek no:12-13-14-15), diğer grup da son dönem, III. Gıyaseddin Keyhusrev, II. Gıyaseddin Mesud sikkelerinde (örnek no:16-17-18) görülmektedir.

Sonuç itibarıyla, başlangıçta Anadolu'daki yerel Bizans kültürü tesiriyle kestirilen bakır sikkelerin ardından, Anadolu Selçukluları, diğer hususlarda olduğu gibi sikkelerinde de kendilerine has özellikleri olan fakat İslami temelli sikkeler darp etme yoluna gitmişlerdir. Anadolu Selçuklu bakır, gümüş ve altın sikkeleri, farklı sultanların dönemlerinde farklı kompozisyon ve tasarımlarla, ekonomiyle yakından alakalı olarak da bazen azalarak bazen yoğun şekilde darp edilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, C. (1994). Türkiye Selçuklu Sikkelerin İlk Örnekleri ve Bunlar Hakkındaki Bazı Mülâhazalar”, IV. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri, Konya, s.127-134.
- Akkaya, N. (2011). Mardin Müzesindeki İslami Dönem Sikkelerinden Örnekler, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Artuk, İ. ve Artuk, C. (1970). İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Kataloğu (Cilt 1), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Artuk, İ. (1988). “Erzurum Meliki Mugis el-din Tuğrul ve Oğlu Cihanşah Adına Basılan Sikkeler”, IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, C.2, Ankara, s.729-741.

³ Efsanevi anlatılar için bkz. Duymaz 1996:41-43.

- Artuk, İ. (1993). "II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler", Malazgirt Armağanı, Ankara, s.269-286.
- Artuk, C. (1993). "III. Keyhüsrev ve Sahte Selçuklu Sultanı Cimri Adına Kesilen Sikkeler", Malazgirt Armağanı, s. 287-296.
- Aydoğdu, G. (2015). İslam Sikkeleri Kahramanmaraş Müzesi Ölçeğinde, Saarbrücken/ Almanya: Türkiye Alim Kitapları.
- Aykut, Ş. N. (2000). Türkiye Selçuklu Sikkeleri I. (I. Mesuddan I. Keykubada Kadar 510-616/1116-1220), İstanbul: Eren Yay.
- Balkan, K. (1981). "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Adına Basılan İki Ani Parası", Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.1, Konya, s.47-54.
- M. Broome. (1985). A Handbook of Islamic Coins, London: Seaby.
- Cecile M. (2002). Antik Sikkeler Bilimi Nüvizmatik Genel Bir Bakış, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çaycı A. (2002). Anadolu Selçuklu Sanatında Gezegen ve Burç Tasvirleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çaycı A. (2008). Selçuklularda Egemenlik Sembolleri, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Damalı, A. (2001). 150 Devlet 1500 Sultan İslam Sikkeleri, İstanbul: Nilüfer Damalı Eğitim Kültür ve Çevre Vakfı Yayınları.
- Duymaz, A.Şevki. (2002). Anadolu Selçuklu Devleti Ticaret Hayatının Günümüze Yansımasının Mimari Bir Örneği: "İNCİRHAN", Burdur Araştırmaları, Sayı 3, ss.19-24.
- Duymaz, A. Şevki. (1996). Isparta-Antalya Arasında Yer Alan Anadolu Selçuklu Hanlarından "İncir Han", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ekinci, Y. (2016). Burdur Kültürü, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Erkiletlioğlu, H. Ve Güler, O. (1996). Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Erkiletlioğlu, H. (1988). "Sultan I. Alaeddin Keykubad Adına Metbu Meliklerce Bastırılan Müşterek Sikkeler", Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi, I. Alaeddin Keykubad Özel Sayısı, S.3, s.89-95.
- Galib, İ. (1971). Takvim-i Meskukat-i Selçukiyye (Catalogue Des Monnaies Seldoukides), Ankara: Reimpression De L'edition D'İstanbul.
- Kayacan, H. (2008). Sultan I. Alaeddin Keykubad Döneminde Devlet Sembolleri Ve Gelenekleri, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Koca, S. (1994). "Türkiye Selçuklu Devleti Hükümdarlarının Aldıkları ve Kullanılan Hakimiyet ve Hükümdarlık Sembolleri", III. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyet Semineri Bildirileri, Konya, 1994, s.149-161.
- Kolektif, (2009). Sikkeler Ne Anlatır? Ortaçağ Anadolu Sikkelerinde Simgeler ve Çok Kültürlülük, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İzmirlier, Y. (2011). Anadolu'da Paranın Tarihi, Bülent Arı (Ed.), Anadolu Selçuklu Sikkeleri(s.94), Ankara: T.C. Merkez Bankası Yay.
- Merçil, E. (2007). Selçuklular'da Hükümdarlık Alametleri, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öney, G. 1992, Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Ankara: Türkiye İş Bankası.
- Öney, G. (1971) Anadolu Selçuklu Mimarisinde Arslan Figürü. Anadolu (Anatolia), XII. s.1-64.

- Ögel, S. “Selçuklu Sanatında Çift Gövdeli Arslan Figürü”, *Bellekten*, XXVI.
- Özme, A. (2004). “Mengüceklî Beyliğı Sikkeleri”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi- Aydoğan Demir'e Armağan*, S.XIII/1, İzmir, s.101.
- Parlar, G. (2001). *Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Öğeler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Parlar, G. (2001). “Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Bitkisel Bezemeler Rumi ve Palmet Motifleri”, *Kayseri: Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı- Sanat Yazıları*, s.479-493.
- Parlar, G. (2000). *Yıldız Kompozisyonlu Anadolu Selçuklu Sikkeleri*, *Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi Bildiriler*, s.149-156.
- Sağlam, F. (1945). “Şimdiye Kadar Görülmeyen Cimri Sikkesi”, *Bellekten*, C.IX, S.35, Temmuz, s. 299-303.
- Sözen, M. ve Tanyeli U. (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Şahin, M.K. (2017). “Akhisar Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”, *Sanat Tarihi Yazıları*, Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı, Ed. Dr. S. Murat Topçu-Dr. Remzi Aydın, Konya: Çizgi Kitapevi, s. 359-384.
- Şahin, M.K. (2010). “Amasya Müzesi'nde Bulunan Anadolu'da Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi- The Journal of Çorum Historical and Cultural Studies*, C.1. S.2, Ankara, s. 53-70.
- Şahin, M.K. (2006). “Aydın Müzesi'nde Bulunan Anadolu Selçuklu Dönemine Ait Sikkeler”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Dergisi*, Sayı XV, s.125-165.
- Tabakoğlu, A. (2005). “Ortadoğu'da ve Osmanlılarda Altın Para”, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları, Yapı Kredi Para Koleksiyonu Altın Sikke Sergisi*, İstanbul, s. 83.
- Tekin, O. (2009). *Sikke. (Cilt 37). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tekin, O. (2005). “Devletler, Hükümdarlar ve Sikkeleri”, *Altının İktidarı, İktidarın Altınları, İstanbul: Yapı-Kredi Para Koleksiyonu Altın Sikke Sergisi*, ss. 246.
- Teoman, B. (2008). *Konya Darplı Anadolu Selçuklu Sikkeleri*, Konya Kitabı XVI. Konya Ticaret Odası Yeni İpek Yolu Dergisi Özel Sayısı, ss.154.
- Turan, O. (2014). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Yapı Kredi Sikke Koleksiyonu Sergileri-3 (1994). *(Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgar Beylikler Dönemi Sikkeleri/ The Wind Blowing From Asia to Anatolia- An Exhibition Of Beylik Period Coins)*.
- Yılmaz, Y. (1984). “Anadolu Selçuklu Sikkelerinin Sultanlara Göre Gelişimi”, *Müze (Müzeler Haftası Özel Sayısı-3)*, Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi, s.30-33.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0002-6437-5704

Makale Gönderim Tarihi: 19.02.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.691361

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK RESİM SANATINDA “BEN ANADOLU” KAVRAMI

The Concept of Anatolia in Turkish Painting in the Early Republican Period

Candaş KESKİN

Dr.

Arkeolog ve Sanat Tarihçisi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

candakeskin@ktb.gov.tr

candas5206@hotmail.com

zet: Birinci Dünya Savaşı ve var olabilme mücadelesinin yaşandığı Kurtuluş Savaşı kazanılması ile birlikte ilan edilen Türkiye Cumhuriyeti’ni bekleyen sorunlar arasında sosyal, ekonomik, toplumsal kalkınma, eğitim, sağlık ve belki de en büyüğü kendi benliğini bulma çabasıdır. Bilinçlenme her alanda gerçekleştirilmeli ve bir adı olmalıdır. Anadolu coğrafyası sınırları üzerinde yaşayan Anadolu topraklarıyla bütünleşik yorgun insanına Mehmet Akif’in yazdığı İstiklal Marşı’mızın dizelerine yansıyan uğruna can verilecek topraklar için “*Ben Anadolu’yum zm budur*” ifadesi vatan sevgisini anlatan en uygun kavramdır.

Batı anlayışında modernleşme sürecine giren Türk resmi, kendi oluşumu sırasında dünyaya açılabilme kaygısı ile birlikte içinde bulunduğu toplumun sorunları karşısında benliğini ve yerini bulma çabasını gösterirken, kavramsal ve gdml sanat/sanatı eleştirileri ile sanatsal varlığını yaşatmak ve ifade etmek zorundadır.

Anahtar Kelimeler: Türk resim sanatı, Modernizm, Anadolu, II. Meşrutiyet, Gzel Sanatlar,

Abstract: Social, economic, social development, education, health and perhaps the largest of the problems waiting for the young Republic of Turkey, which was established after the First World War and the War of Independence, is an effort to find its own self. Awareness should be carried out in all areas and should have a name. The expression "I am Anatolia is my solution" is the most appropriate concept that expresses the love of the homeland for the lands that will be dying for the tired person of the Anatolian lands living on the borders of the Anatolian geography, reflected in the lines of our İstiklal Anthem, written by Mehmet Akif.

The Turkish painting, which is in the process of modernization in western understanding, has to live and express its artistic existence with conceptual and guided art/artist criticisms while showing the effort to find its self and place in the face of the problems of the society in which it is with its concern to open up to the world during its formation.

Keywords: Turkish painting art, Modernism, Anatolia, II. Constitutionalism, Fine Arts.

GİRİŞ

Kurtuluş Savaşından sonra Anadolu coğrafyası üzerinde kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti, dünya üzerinde kendini kabul ettirebilmek için eğitimden sağlığa, sanayileşmeden sanata her alanda yenilikler yapmak zorundadır. Bu geçiş sürecinde plastik sanatlar kavramı, sanat-sanatçı ve izleyici kuramını, sanatla iç içe toplum modeli ve yaşam tarzını oluşturulması devletin sanat politikasının olması gereğini doğurur.

Milli Sanat modeli için devlet tarafından yapılması gerekenler, dönemin şartlarına göre planlı veya plansız girişimler hepsi birden bütün imkânların kullanılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yurt dışına öğrenci gönderimleri, yurt gezileri (yurdu gezen ressamlar), sergi düzenlemeleri, ödüllü resim ve heykel yarışmaları, sanat eğitimi veren okulların yaygınlaştırılması, sanatçı grupları, tiyatro gösterileri ve buna benzer birçok etkinliklerin arttığı bir döneme girilmiştir.

Sanat faaliyetlerinin yoğunlaştığı bu dönemde gözden kaçan değerler ve genç cumhuriyeti bekleyen Büyük Savaşın (II. Dünya Savaşı) ekonomik ve sosyal yıkımının ayak sesleri duyulmaya başlar. İlk yıllarda Osmanlıyı tamamen reddeden bir anlayışın çağdaş sanatı yakalama çabası, gelenekselleşmiş Türk tasvir sanatını, Türk el sanatlarını, Türk etnografyasını toplumun kültür hafızasında yer olarak olumsuz yönde etkilemiştir.

Unutulan diğer önemli nokta, Anadolu insanının verdiği var olma mücadelesidir. Yaklaşan büyük savaşın toplum üzerinde sosyal ve psikolojik hazırlığının olmayışı ve bu yüzden Anadolu coğrafyasından başka gidilecek bir yer olmadığı, halkın benliğine anlatılması gerekliliğinden doğan "Ben Anadolu" kavramının edinilmesi için milli mücadele yıllarının hatıraları toplumun hafızasına kazandırılması boyutudur. Dönemin şartları altında "Ben Anadolu" kavramının halk üzerinde etkili olabilmesi için devlet tarafından görsel sanatlara daha fazla önem verilir.

Resim 1: Sami Yetik, “Hücuma Kalkış”

<https://www.google.com/search?q=Sami+Yetik&rlz>

II. Dünya Savaşına hazırlık yılları, tarihsel, sosyal, sağlık, ekonomik, milli eğitim modeli şeklinde günümüzde birçok inceleme-araştırma var olarak gözüke de devletin kendi eliyle tuttuğu bir sanat programı arşivi zayıftır. Dönem için en önemli kaynaklar sanat-kültür dergi ve gazeteleridir. Bu dönemin kaynaklarında ise yurdu gezen ressamlar ve eserleri, halk evleri resim programı, devlet tatbiki güzel sanatlar okulu gibi sanat okulları, resim dersi veren devlet okullarındaki sanat faaliyetleri yeterince yer bulamamıştır. Bu makalede incelemesi yapılan görsel sanatların materyal olarak kullanıldığı “Ben Anadolu” kavramı çalışmaları hakkında bilgiyi dar bir çevreden edinilen belgeler ışığında ele alınmıştır. Ayrıca söz konusu “Ben Anadolu” kavramı hakkında incelemesi yapılmış günümüz kaynaklarına yazımızın içeriğinde yer verilir.

18. yüzyıldan itibaren İstanbul’u ziyaret eden batılılar arasında bulunan yabancı ressamlar, Pera ve civarına yerleşerek resim atölyeleri kurmaya yönelik çalışmalar sonucu, bu atölyelerde üretilen resimlerin satışı ile Osmanlı’da ilk sanat ticareti ile batı anlayışında plastik sanat pazarı oluşur. Ressam atölyeleri çoğalmasıyla resim sanatı İstanbul’un sosyal hayatında yerini alır. Resim tabloları dükkânlarda, otel lobilerinde, fotoğrafhanelerde, tiyatro kulislerinin duvarlarında görülürken, yerli ve yabancı ressamların bulunduğu birçok resim sergisi açılır. Galatasaray resim sergileri, yurt dışı Viyana resim sergisi bu sergilere örnektir.

Batılı tarzda resim yapma geleneği doğan bu dönemde, Süleyman Seyyid, Şeker Ahmet, Ferik İbrahim gibi Avrupa’ya resim sanatı eğitimi amaçlı öğrenci gönderilmesi yanı sıra, babası tarafından hukuk eğitimi için Paris’e gönderilmesine rağmen Boulanger ve Gérôme’dan resim yapmayı öğrenen Osman Hamdi gibi dönemin ünlü ressamlarındandır.

Resim 2: Süleyman Seyyid, “Portakallı Natürmort”

https://tr.wikipedia.org/wiki/S%C3%BCleyman_Seyyid#/media/Dosya:Portakalli_Nat%C3%B5rmt.JPG

(Erişim Tarihi: 05.02.2020)

Aynı dönemde İstanbul’a yerleşip Sultan Abdülhamit Döneminde Saray Ressamlığına kadar yükselen İtalyan Ressam Fausto Zonaro, Akaretler yokuşunda saray tarafından kendisine tahsis edilen evini sanat atölyesi ve bir tür sanat merkezi haline getirir.

Resim 3: Fausto zonaro, “Ertuğrul Süvari Alayı” (Fausto Zonaro bu tablosundan sonra saray ressamlığına getirilmiştir.)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a8/Ertugrulsuvarialayi_zonaro.jpg (Erişim Tarihi: 05.02.2020)

Yine bu dönemde kurulan “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti” kendi adını taşıyan “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi” ‘ni, II. Meşrutiyetin ilanından sonra Şevket Dağ, Sami Yetik, Hikmet Onat, İbrahim Çallı, Feyhaman Duran, Hüseyin Avni Lifij, ve diğer birkaç ressam ve heykeltıraş, Şehzade Abdülmecid Efendi’nin maddi desteği ile çıkarır.

Osmanlı Ressamlar Cemiyeti 1911-1914 arası kendi adıyla çıkardığı “Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi” dönemin sanat faaliyetini anlatan çok önemli bir belge ve yegane kaynağıdır. Türk resim sanatının geçmişte nasıl şekillendiğini gelecekte nasıl bir yol izleyeceğine dair gelecek kuşakları bilgilendirmektedir.

Resim 4: Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi. (İlk sayılarında Şehzade Abdülmecid Efendi’nin derginin çıkartılabilmesi için sağladığı maddi desteğine ithafen giriş sayfasında resim fırçası ve boya paleti ile Abdülmecid Efendi’nin portresi vardır.)

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ea/ORC_gazetesi.jpg

(Erişim Tarihi: 05.02.2020)

Tanzimat’ın ardından ve II. Meşrutiyet Dönemi sosyal hayatında batıya yönelişler başlar. Avrupa sosyal hayatına özentilme duygusu, duvarlara tablo asılması dönemin modası olmuştur. Osmanlı’da her yönüyle sanat ortamı tam canlanmaya başlarken, patlak veren I. Dünya Savaşı ve ardından Kurtuluş Savaşı ile var olma savaşına giren bir ulusun sanatla bağı kopar (Germaner, 2008: 131). Mili Mücadele sonrası Osmanlı mirası üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte sınırları çizilen Anadolu coğrafyasında artık sosyal yaşam, sanat ve kültüre yönelik değişim zamanı gelmiştir. Üstelik bu değişim, her alanda olmak zorundadır.

Değişim, her alanda olmalı düşüncesi kendi içinde sancılarını yaşarken, genç Cumhuriyet, Osmanlı’dan devraldığı her türlü sorunlu mirasını çözümlemesi gerekmektedir. Neredeyse ülkenin tamamının okuma yazması olmayışı ve birey olmanın getirisinden faydalanamamış bir halk kitlesi vardır. Bu nedenle, değişim ve çağa ayak uydurma yolunda izlenen politikaları uygulama zorunluluğu doğar. Uygarlığa giden yol, halkın refahından, bilinçlenmesinden, geleneklerinden ve toplumun sanat hafızasından geçer. Aynı zamanda millî benlik kavramı ve millî mücadele şuurunun aşılması ise görsel sanatlar aracılığı ile okuma yazma oranı düşük olan toplumda o yıllarda en iyi hitap formatıdır.

Kurtuluş Savaşı mücadelesi verilirken Anadolu’dan başka toprağı olmadığı gerçeğini anlayan Anadolu insanı, farkında varılmamış ya da düşüncesi dahi planlanmamış Milli Mücadele kavramı ile II. Dünya Savaşına doğru tanışır. Bu büyük savaşa toplumun sosyal psikolojisini hazırlamak için, Erken Cumhuriyet’in gelişim ideolojisinin algılanmasında, resim sanatının ayrı ve çok önemli bir yeri olduğu devlet tarafından keşfedilmiş olup, devlet destekli Kurtuluş Savaşı Sonrası ve gelişen Türkiye temalı resimler “Ben Anadolu” düşüncesinde üretilir.

Resim 5: Şeref Akdik, “Okula Kayıt” (Harf İnkılabından sonra tüm yurttan okuma yazma seferberliğini anlatan bu tabloda baba figürü yoktur. Var olabilme mücadelesi veren Anadolu insanının ödediği bedeli simgeler.)

<https://www.google.com/imgres?imgurl=http%3A%2F%2Fwww.turkishpaintings.com>

(Erişim Tarihi: 08.03.2020)

Sevr’e karşı verilen mücadele ve Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan genç Cumhuriyette, “Ben Anadolu” kavramında ne amaçlamıştır? Düşüncesi nedir? Oluşturulan yeni nesil Türk Sanatında, millî benliğin ve ruhunun ortaya çıkarılmasının altında yatan nedenleri ve karşılaştığı sorunlar nelerdir? Günümüzdeki çağdaş sanat kuramının çözümlenmesi meselesinde Türk modernitesi ile postmodernizmin arayışından doğan ayrışmalar sonucu ortak hedeften sapmanın siyasi ve sosyal yaşam şekli ve alanlarının sanata uygunluğunu görebilmemiz açısından Millî Sanat modeli düşüncesinin oluşum temellerini izlememiz gerekir.

Türk Resim Sanatı Olgusunun İlk Yılları

Toplum bilinçlenmesi için ortaya çıkan “Ben Anadolu” düşüncesi altında yatan nedenleri ve karşılaştığı sorunlar incelendiğinde Ben Anadolu düşünce temellerinin Tanzimat Dönemi’ne kadar indiği söylenilebilir. Tanzimat yıllarına rastlayan batı üsluplu Türk resminde II. Meşrutiyet ile birlikte millî kimlik doğar. Batı’yı izleme modeli, felsefi alandan çok ahlaki boyutta önemli tartışmalara neden olur. Tanzimat sonrası Türk sanatı, İslami, batı ve Türkçülük yani milliyetçilik kavramları olmak üzere üç ayrı yönde ilerler. Millî sanat modelini benimseyen sanatçılar diğer iki gruba karşı kendi mücadelesini verir (Düben, 2007: 237-245).

Resim 6: Nuri İyem, “Dededen Toruna” (Ankara Resim Heykel Müzesi Arşivi)

Ancak bir sorun vardır. Millî sanat modelini uygulayan sanatçı, eserlerinde kendi fikirlerinden çok toplumun düşünce yapısına önem vermelidir. Sanat için sanat kavramını benimsemiş de olsa sanatçı, halkın düşünce ve istekleri doğrultusunda hareket eder. Sanatçı Anadolu’yu tanımadan millî sanat modelini asla öğrenemez. Bu nedenle sanatçının İstanbul’dan çıkıp Anadolu’ya açılması gerektiği fikri Cumhuriyet sonrası dönemin yöneticilerinden önce Muallim Vecihi tarafından ortaya atılmıştır. Muallim Vecihi’ye göre, dönemin Türk ressamı kendi kabuklarından çıkarak, üçer kişilik gruplar halinde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde resim yapmaları ve bu sanatı gittikleri yerlerdeki insanlara öğretmeleri için çeşitli imkânlar sağlanmalıdır (Düben, 2007: 244-245).

Aslında bu politika, Cumhuriyet öncesi millî sanat modelinin devamı niteliğindedir. Cumhuriyet öncesinde düşünülüp de bir türlü uygulamaya geçilemeyen, sanatçılar tarafından Anadolu’yu gezme fikri, Cumhuriyetin ilanından on beş yıl sonra hayat bulur. Yurt gezileri, dönemin sanatçıları için Anadolu’yu tanıma fırsatıdır. Aynı şekilde devletin millî mücadeleyi topluma anlatmanın en kolay yolu da budur.

Ülkenin çeşitli illerine gönderilmesi planlanan bu fikir, dünyanın diğer bölgelerinde varsa örneği nasıl uygulandığı araştırıldıktan sonra, 1938-1943 arası her yıl on sanatçı görevlendirilir. Bu sanatçılar halkın içine girerek resim yapma tekniğini öğretecekler ve bu sayede toplum sanata uzaklaşmamış olacaktır (Keskin, 2012:141-151).

Resim 7: Saim Özeren, “Konya” (I. Yurt Gezisi, 1938, Konya)

<https://www.google.com/search?q=saim+%C3%B6zeren&rlz=>

(Erişim tarihi: 09.03.2020)

Bununla birlikte, tarihsel sürecin içerisinde yer alan ressam Mihri Müşfik Hanım’ın büyük desteği ile 1914 yılında bayan öğrencilerin eğitimi amaçlı İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi ve (Toros, 1988: 47). 1926’ da Sanayi-i Nefise Mektebi, “Güzel Sanatlar Akademisi” adı altında toplanır. İlk müdür Namık Kemal’dir. Akademiyi bitiren ilk ressamlar “Güzel Sanatlar Birliği” adı altında görevini sürdürür (Özsezgin, 2000: 129). 1800’lerin sonlarına doğru Türk plastik sanatında kurumsallaşma çabası vardır (Başkan, 1997: 61).

Resim 8: Mihri Müşfik Hanım, “Yaşlı Kadın”

<https://www.google.com/search?q=mihri+m>

(Erişim tarihi: 16.03.2020)

Cumhuriyetin ilanından sonra saray çevresinden çıkan resim sanatı, zaman içinde İstanbul dışına açılır. Özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında, İstanbul, Ankara gibi merkez dışı illerde kurulan halkevlerinde sanat kolları topluma öğretilir. Resim sanatı öğretisi ile yine taşra illerini gezen ressamların, kişinin sanata nasıl bakması gerektiğini anlatan çabaları oldukça yoğundur.

Yazılı basın, dönemin Türk resim sanatının aynası görevini üstlenir. Cumhuriyetin ilk yıllarında topluma güzel sanatlar benliğini öğretmeyi amaç edinen gazete ve dergilerdeki sanat ve kültür yazıları, ilerleyen dönemlerde izleyicinin esere nasıl bakması gerektiği boyutunu alır. Bu öğretici çabalarının sonucunda resim sanatının kısıtlı da olsa devinimi gösterir.

Resim 9: Beş Sanat Dergisi, (1 Aralık 1950 tarihli kapak sayfası)

Bu süreç, 1960'lara doğru izleyiciye uygulanan öğretici metodunda değişikliklere uğrar. Bu durum devletin sanat ve sanatçı üzerinde desteğinin azaltılması ve çağın getirdiği gelişim sürecine uyma zorunluluğundan kaynaklandığı da düşünülebilir.

Çağdaşlaşma Sürecine Geçiş

Çağdaşlaşma yolunda Batı'yı hedef alan, bununla birlikte, öz kültürümüz olarak geleneksel Anadolu Türk Sanatını kabul eden. Ancak, düşünce sistematığında batıcılık ile İslamiyet arasında kalmış ve birinden birini yok sayan çıkmazda oluşturulmaya çalışılan sanatta ulusal kimlik sentezi, konu ve teknik üslup problemlerini aşmayı başaramaz. Günümüzde hala Türk resim sanatı denilince akılda kalan imgenin oluşmayışının nedeni ise sorunun kökeninin Erken Cumhuriyet Dönemi'nde fikir birliğine varılamamış olması yatar. Dönemin ressamı, Batının düşünce, teknik ve akımı etkisinde aldığı eğitimin etkisinde kalarak "Ben Anadolu" kavramında ürettiği eserinde, yapmacık hissi uyandırır.

Günümüzde bile Türk resim sanatına olan ilginin, toplumun belirli bir zümresi etrafında sınırlı kalmasının ve o sınıfın ticari ilgisini çekmesinin asıl nedeni, Anadolu'yu sadece macera ve heyecan olarak gören sanatçıların millî benlik kavramından önce kendi benliklerini ön plana

çıkarma gayreti içinde oldukları, dönemin kültür sanat konulu süreli yayınlarında açıkça anlatılır. Sonuçta devletin istediği millî sanat modeli, ne batı eğitimi almış sanatçı ile ne de dinsel kalıplar içerisinde eser üreten sanatçılarla başarılı olmuştur.

Resim 10: Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Sarı Saz.

<https://www.google.com/search?q=bedri+rahmi+ey%C3%BCbo%C4%9Flu&rlz=>

(Erişim tarihi: 17.03.2020)

Aslında izleyicinin "ben resimden anlamam" sözü samimi bir itiraftır. Çünkü o dönemde sanatçılar, soyut veya sanat için sanat kavramına bağlıydılar. Zamanla resimden anlamam düşüncesi toplum içinde artmıştır. Çünkü ressamlar toplumun kendi düzeylerine ulaşamayacağını düşünerek, pratik ve kârlı olanı, sıradan insanın kültür düzeyine inme kararı almıştır. Ressamlar satılabilir resimleri yaparak, eğitilmemiş halkın anlayabileceği resim yapma suçu işliyorlardı. Bütün sanat galerileri ise daha çok satmak için piyasa işi resimlere yönelmişti. Ressam Özdemir Altan, tüm bu çelişkileri şu soruyla irdeler; "*Türk resmi henüz yeterli bir birikime sahip değilken, yeni bir fenomen olan para aşkı ürünlerin, sanatın giderek öz malı biçimine dönüştüğünü ve kültür birimlerinin değiştirilmez bir hastalıklı temel oluşturduğunu, bunun da geleceği şimdiden yıktığının farkında mıdır?*" (Altan, 1985: 3).

Batılaşma sözcüğü, bazı çevrelerce etimolojik olarak kimliğin yitirilmesi şeklinde algılansa' da, Türk toplulukları Orta Asya'dan itibaren Batıya yönelimi hep vardır. Fatih ve Kanuni dönemlerinde çağdaş olmak; Rönesans'ı anlamak, sonraki dönemleri yakalamak, küresel dünyaya eklenmektedir (Ödekan, 1996: 6).

Kültür politikamızın bile millî mi? yoksa evrensel mi? olacağı, halka dönük mü? ya da elit bir anlayış düzeyinde mi? ele alınacağı dönemin siyasal tercihleri doğrultusunda gündeme gelir. Aynı zamanda sanat için eleştiri yapılmaması, bunu yapacak yeterli eleştirmen olmaması, bu sürecin devam etmesini sağlamış ve bunun gerekliliğini ve eksikliğini ne sanatçı ne de galeriler anlamıştır (Çelik, 2008:38).

Çağdaşlık kavramı, bize batılılık anlamında verilir. Aslında toplumun kendisi kültür ve tarihi gelişimi içerisinde çağdaşlaşma standartlarını kendisi belirlemelidir. Ülkenin sorunu da budur,

yani kendi standartlarının bulunmamasıdır. Toplum ya ulusallık değerleri içinde kaybolmuş ya da küresel yaklaşımla Batı'yı taklit etmiştir (Turgut, 1993: 65).

Bu dönemde oluşan millî sanat düşüncesinde Türkçülük esastır. Milli mücadelede halkın çektiği sıkıntılar, ülke ve toplum sorunları işlenir. Türk sanatçısının eğitim aldığı uygarlık artık düşmandır. Bunun sonucunda “toplum için sanat” modeli düşünce yapısına girer. Yakup Kadri Karaosmanoğlu kendi kimliğine yabancılaşan, yozlaşan aydınları, romanlarında anlatır (Buğra, 2005: 147).

29 Ekim 1923’de adı resmileşen Türkiye, iktisadi imkânsızlıklar içindedir. Arka arkaya gelen savaşların yıkıcı etkisi sonrası kurumları farklı devlet yapısı oluşturulur. Cumhuriyet’in ilânından birkaç ay sonra, Halifelik kaldırılır (3 Mart 1924). Halifeliğin kaldırılmasıyla, halifelığe bağlı olan bağlı kurumların ve zihniyetin de değişmesi sağlanır. 3 Mart 1924’te Evkaf Vekâleti yerine hükümete bağlı Diyanet İşleri kurulur. Eğitim kurumları Maarif Vekâlet’ine bağlanır. 24 Mayıs 1924’te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1924 Anayasası) yürürlüğe girer. 25 Kasım 1925’te şapka inkılâbı yapılır. 17 Şubat 1926’da Türk Medeni Kanunu çıkarılır. 1 Kasım 1928’de harf inkılâbı gerçekleşir.

5 Nisan 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (T.T.K) kurulur. Aynı yıl ezanın ve namaz dualarının Türkçe okunmasına, Kuran’ın Türkçeye çevrilmesine başlanır. 12 Ekim 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti (T.D.K) kurulur. 1934’de kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınır, soyadı kanunu çıkarılır. 2 Eylül 1938’de Hatay Misak-ı Milli sınırları içine alınır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kısa süre içerisinde çıkarılan toplumun çağdaşlaşma yapısını değiştiren yasa, kanun ve inkılâpların yanı sıra, Anadolu dışı sorunlar bertaraf edilmiştir.

Bütün bu sosyal yapı değişikliklerine rağmen sanat için şartlar hala oluşturulamamış durumdadır. Üretilen eserlerin sergilenmesi için mekân sıkıntısı devam etmektedir. Bu kısıtlı ortamda sanatçılar grup halinde ortak sergiler düzenlerler. Yeni kurulan ressam grupları, yeni sergiler açabilme gayretindedir (Üstünipek, 1999: 40). Bu sorunlara rağmen, Türk resim sanatı, 18. yüzyıldan itibaren batılılaşma döneminde en hızlı gelişen ve taban bulan sanat koludur. Geçmiş yüzyıllarda Türk tasvir sanatı, konu ve uygulama alanları bakımından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Geleneksel Türk tasvir sanatının birikimi ile çağdaş resim sanatına uyumu daha kolay olmuştur. (Başkan, 2009: 207).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, yetenekli genç sanatçılar devlet sınavı ile seçilerek devlet bursu ile yurt dışında resim eğitimine gönderilir. Ayrıca dönemin hükümeti tarafından seçilen sanatçıların yurt içi çalışma gezileri düzenlenmesine karar verilir. Halkevleri şubelerinde amatör resim çalışmaları eğitimi, resim ve heykel sergileri ve sonraki yıllarda resim öğretmenleri ilk ve orta öğretim ders programlarında yer alan resim derslerini vermek için öğretmen olarak atanırlar. Akademi’nin resim eğitimi programlarına yeni düzenlemeler getirilmiştir. Bu eğitim döneminde yabancı sanatçı ve eğitimcilerde yer alır. Bu durum devletin sanata verdiği desteğin göstergesidir (Tansuğ, 1991: 44).

Cumhuriyet yönetiminin ulusçuluk-halkçılık ilkesine uygun olarak, daha önce yasaklanmış plastik sanatlar özgürce ve devlet destekli yerini bulur (Korur, 2008: 147). Cumhuriyet Dönemi Türk sanatı, sanatın çeşitli alanlarındaki boşluklarını Türk Devrimi ilkeleriyle bütünleştirme gayretindedir. Örneğin, Cumhuriyet anıtlarının yapılması ile müzik, tiyatro, temsil ve opera çalışmaları bu alandaki en önemli gelişmelerdir. Dönemin sanat çevreleri, Türk Devrimi’nin gelişim sürecinde Cumhuriyet Hükümetlerinin istekleri doğrultusunda yanıt verirler. 1933-36 arasında devlet tarafından düzenlenen İnkılâp Sergileri ile devletin sanat ortamına katkısı artar. 1933’deki ilk sergide, mili mücadele ruhunu taşıyan eserler sergilenir. Daha sonraki sergilerdeki eserlere “Güdümlü Sanat” eleştirileri yapılır. Sanat eleştirmenleri ve sanatçılar, inkılâp konularını işlemekten çok yapıtın inkılâpçı olması gerektiğini savunmuşlardır (Germaner, 1999: 17).

Sorunlar, Çözumsuzlük, Özgün Olabilme Çabası ve Sonuç

Erken Cumhuriyet Dönemi yeni sanat olgusu ile batılı yaşama ayak uydurma çabası, yüzyılın başlarından itibaren Türk sanatçılarının sorunu olmuştur. Sanatçı geleneksel ile çağdaş arasındadır. 1930’lu yıllarda manzara ve meyve resmi eleştirilmeye başlanırken, kuruluş mücadelesi temasının tuallerde işlenmesi gerekliliğine dair eleştiri yazıları sanat dergilerinin sütunlarında yerini alır. Bu isteğe uygun eserler yapılmasına rağmen nicelik ve nitelik bakımından büyük önem kazanamazlar. Devlet, kendine bağımlı bir sanata açık olmamıştır. Ayrıca, ulusal temalı kompozisyonlar sanatsal değer getirmez. Bu yönde çağdaş Türk sanatını oluşturma çabaları sonucu, dışarıdan belli ölçülerle ithal edilen ve uygulanan yöntemler tepki çeker (Tansuğ, 1993: 93).

Resim 11: Namık İsmail, “Harman”

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nam%C4%B1k_%C4%B0smai#/media/Dosya:İsmail-threshing.JPG

(Erişim tarihi: 09.06.2020)

Geçmiş yeni batılı anlayışlı Türk resmi, ünik olabilme arayışındadır. Bu süreç içerisinde çabalar sonuçsuz kalır. Özgün ya da çağdaş kavramları oluşmamıştır. Sanatçıda ünik olamamıştır. Doğu-batı köprüsünde kalan sanatçı kendisini oyalanmış hisseder ve girift uçlara yönelir. Sentez çözüm değil olağan durumdur (Yarar, 1991: 33).

Cumhuriyet’in kurulmasıyla birlikte yeni ilkeler benimsenir. Ülkemizdeki rejim değişikliği toplumun her kesimine olduğu gibi sanata da direkt yansımıştır. O günün koşulları göz önüne alındığında bu doğal karşılanmalıdır. Toplumsal sorunları konu alan resimler yapılmaya başlanır.

Erken Cumhuriyet dönemi sanat faaliyeti açısından yoğundur. “Sanayi-i Nefise Birliği”, “Müstakil Ressamlar Cemiyeti”, “d grubu”, “yeniler grubu”, “tavan arası ressamı”, “onlar grubu”, “helikoncular” gibi ressam ve heykeltıraşların oluşturduğu bu sanat grupları birçok sergi düzenlemiştir. Bu döneme kıyasla batıda görülen sanat akımları yerine sanatçı daha çok toplum sorunlarıyla ilgilenirler. Sanatçının görevi, birçok savaştan yoksul ve yorgun çıkan, eğitimi geride bırakılmış Anadolu coğrafyasında yaşam mücadelesi veren halka görsel materyaller aracılığı ile sosyal, siyasi ve kültürel hafızayı yeniden benimsetilerek, Milli Mücadele ruhunu, “Ben Anadolu” kavramı ve mantığını yerleştirebilme çabası görülür.

Devlet tarafından düzenlenen resim heykel sergileri, inkılap sergilerinde eser üreten çeşitli ressam gruplarına mensup sanatçıların tablolarında ivme kazanmış figürler üzerinde çalışmalarında yoğunluk görülür. Türk toplum ülküsüne göre şekillenmiş olan, Cumhuriyetin yeni devlet sistemine üzerinden eserler üretilmesi, sanatçının yolunu açar. Batı tarzında eser üretimi, sergiler, yurt gezileri, Anadolu'yu gezen ressamların topluma resmi anlatması ve tablolarının sergilenmesi ve devlet destekli yeni sergilerin açılması ile Galatasaray Sergilerinin hız yitirdiği bir dönemde Cumhuriyet yönetiminin yansız bir hakem olduğu anlaşılmaktadır (Özsezgin, 1987: 23).

Sanatın özü eserin izleyicide uyandırdığı estetik beğeni ve coşkuda aranmaktadır. Bir tür izleyici durumunda bulunan eleştirmen, ne kadar objektif olsa da kendi duygularını bir şekilde eseri değerlendirirken ortaya koyacaktır. İzleyiciye yönelik eleştiride; eleştirmen herhangi bir ölçü tanımamakta tek kıstas kendi beğenisi olmaktadır. Eser eleştirmenin hoşuna gitmişse beğenir, gitmemişse beğenmez. Yapılan eleştirilerin bazılarında ise izleyicinin eser karşısındaki duruşuna yönelik olduğu görülür.

KAYNAKÇA

- ALTAN, Ö. (1985.Nisan) Türkiye'de Sanatın Bugünü ve Yarını. Ankara. *Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını*. (1. Ulusal Sanat Sempozyumu, Tebliğler) 17-19
- BAŞKAN, S. (1997) *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Resmi*. Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BAŞKAN, S. (2009) *Başlangıcından Cumhuriyet Dönemine Kadar Türklerde Resim*. Ankara. T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- BUĞRA, H. B. (2005) "1914'lerden 1940'lara Türk Resmi ve Romanında Gerçeklik". İstanbul. yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü.
- ÇELİK, S. (2008) "Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Dönüşümünde Sanat Piyasasının Oluşumu Plastik Sanatların Rolü ve Osman Hamdi Bey Örneği". İstanbul. yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Anabilimdalı.
- DAL YARAR, E. (1991) *Türk Resminde Kaligrafik Eğilimler*. İstanbul. Türkiye'de Sanat, Sayı:1.
- DÜBEN, İ. (2007) *Türk Resmi ve Eleştirisi (1880-1950)*. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- GERMANER, S. (1999) *Cumhuriyet Döneminde Resim Sanatı*. İstanbul. Cumhuriyetin Renkleri, Biçimleri, Tarih Vakfı Yayınları.
- GERMANER, S. (2008) *Batı Tarzı Resmin İstanbul Yaşamına Katılışı ve Yer Aldığı Ortamlar, Modern ve Ötesi 1950 – 2000*. İstanbul. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,
- KESKİN, C. (2012) *Yurdu Gezen Ressamlar*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Aralık, Sayı 27.
- ÖDEKAN, A. (1996) Türk Sanatının Niteliği. İstanbul. *Doğan Kuban'a Armağan, Eren Yayıncılık*.
- ÖZSEZGİN, K. (2000) *Cumhuriyetin 75. Yılında Türk Resmi*. Ankara. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- ÖZSEZGİN, K. (1987) *Çağdaş Türk Resminde Yenileşme Süreci ve Bazı Sorunları, Türk Resminde Modernleşme Süreci*. İstanbul. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- TANSUĞ, S. (1991) *Çağdaş Türk Sanatı*. İstanbul. Remzi Kitabevi Yayınları.

TANSUĞ, S. (1993) *Türk Resminde Yeni Dönem*. İstanbul. Remzi Kitabevi.

TOROS, T. (1988) *İlk Kadın Ressamlar*. İstanbul. Ak Yayınları.

TURGUT, İ. *Sanat Felsefesi*. (1993) İzmir. Akademi Kitabevi.

ÜSTÜNİPEK, M. (1999) İstanbul. 1923-1950 Yılları Arasında Açılan Sergiler. Türkiye'de Sanat. Sayı: 40.

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0002-7657-8859

Makale Gönderim Tarihi: 22.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.741470

CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA ADANA’DAKİ İNGİLİZ İSTİHBARAT YUVASI: GİLODO NEBATİ YAĞ VE SABUN FABRİKASI

*British Intelligence Center in Adana in the First Years of the Republic:
Gilado Vegetable Oil and Soap Factory*

Servet AVŞAR

Dr.

Gazeteci, Yazar, Televizyon Programcısı

Özet: Rusya’dan Wrangel Ordusu ile gelen ve bu orduda subay olan S. Rafael Gilodo, Mütareke sırasında İstanbul’da İngiliz istihbaratının Beyoğlu ve Kadıköy kısımlarını idare eden Rus Yahudilerindendir. 1924 yılında kardeşi ile birlikte İstanbul’dan Adana’ya gelerek bir süre pamuk ticareti yapmıştır. Adana’ya gelişinden bir yıl sonra İngiltere’den getirdiği makinelerle kendi ismini taşıyan fabrikasını kurmuştur. Fabrika kendi ismini taşımakla birlikte, sermayesi ve idaresi tamamıyla İngilizlerin kontrolündedir. Elindeki maddi imkânlarla ve bazı memurların da desteği ile kısa sürede büyüyen bu fabrika, kuşkuyla yabancılarla temasta olan bir yabancı istihbarat yuvası hâline gelmiştir.

Fabrika; Adana’da İngilizlerin istihbarat yuvası olduğu, askerî, siyasî ve iktisadi casuslukla meşgul olduğu ihbarı ile emniyet tarafından denetim ve gözetim altına alınmıştır. Fabrikada çalışan tüm üst düzey idareci ve çalışanların, bütün hareket ve faaliyetlerinin takibi yapılmıştır.

Bu kapsamda; fabrika dışındaki seyahat ve temasları kontrol altında tutularak casusluklarını ispatlayabilecek tüm şüphe çeken davranış ve vaziyetleri rapor hâline getirilerek Dahiliye Vekâletine bildirilmiştir. Adana’da pamukçuluğu öldürmeyi hedefleyen çalışmaların yanı sıra Yahudi işleri ile alakadar oldukları, Filistin’e gidecek Alman Yahudilerine her hususta yardımcı oldukları tespit edilmiştir.

İşte bu çalışmada; Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinde 11312-36 numaralı dosyada kayıtlı bulunan belgeler ve takip raporları değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Adana, S. Rafael Gilodo, İngiliz istihbaratı, casusluk, Yahudi faaliyetleri.

Abstract: S. Rafael Gilado, who came from Russia with the Wrangel Army and was the Officer in this Army, is one of the Russian Jews who administered the Beyoğlu and Kadıköy sections of British Intelligence in Istanbul during the Armistice. In 1924, he came to Adana from Istanbul with his brother and traded for a while. A year after his arrival in Adana, he established his own factory (by his name) with the machines he brought from England. Besides the factory carries his own name, its fund and administration are completely under the control of the British. This factory, which has grown in a short time with the financial possibilities, it has and the support of some officers has become a foreign intelligence center that is in contact with suspicious foreigners.

The factory was taken under control and surveillance by the police with the notice of the British were an intelligence center in Adana and were engaged in military, political and economic espionage. All movements and activities of all senior administrators and employees working at the factory were followed. Within this scope; By keeping the travel and contacts outside the factory under control, all suspicious behaviors and situations that could prove their spying were reported and informed to the ministry of interior In addition to its efforts aimed at killing cotton in Adana, it has been determined that they are interested in Jewish affairs and they help German Jews who will go to Palestine in every respect.

Here in this study; Documents and follow-up reports recorded in the file number 11312-36 in the Archives of the Police headquarters will be evaluated.

Keywords: the ministry of interior, Adana, S.Rafael Gilado, British Intelligence, espionage, Jew's business.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf devletleri yanında katılan Rusya, 1917'de meydana gelen Bolşevik devriminden sonra savaştan çekilmek zorunda kalmıştır. Devrimden sonra Rusya'da Çarlık taraftarı güçlerle Bolşevik güçleri arasında uzun sürecek kanlı bir iç savaş¹ başlamıştır. Çarlık taraftarı güçlerin amacı Rusya'yı Bolşeviklerden kurtarmaktır. Daha sonraları "Beyaz Ordu" olarak da adlandırılan bu kuvvetlere General Denikin, General Wrangel ve Amiral Kolçak komuta etmiştir (Şahiner, 2003, s.135).

1920 yılının sonlarına kadar devam eden iç savaşta Kolçak, Denikin, Wrangel'in komuta ettiği Beyaz Ordular Kızıl Ordulara mağlup oldular. Yenilgiden sonra bu orduya bağlı asker ve sivil, yüzden fazla gemi ile 15-23 Kasım 1920 tarihleri arasında İstanbul ve çevre illere gelmeye başlamıştır (Şahiner, 2001, s.37); (Yüceer,1998, s. 107).

Wrangel Ordusu İstanbul'a geldiği sıralarda, İstanbul, Mondros Mütarekesi gereğince 16 Mart 1920'de İtilaf devletleri tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Dolayısıyla ordunun İstanbul'a gelişi de bu ülkelerin kontrolü altında olmuştur.

Özellikle Fransa, bu iş için yoğun bir faaliyet göstermiştir. Fransızların yanı sıra İngilizler ve İtalyanlar filo göndermişler, Amerikalılar da bu girişime savaş gemileri ile katılmışlardır. Wrangel Ordusunun İstanbul'a gelişi parça parça olmuştur. General Wrangel 17 Kasım 1920'de İstanbul'a gelmiş ve Dolmabahçe'den karaya çıkmıştır. Wrangel'le beraber, Rus harp gemilerinin bir kısmı da İstanbul Limanı'na demirlemiştir. Bu gemilerle beraber yine Rus muhacirlerini taşıyan vapurlar da İstanbul limanına gelerek Kalamış önlerindeki diğer vapurların yanlarına demirlemişlerdir(Şahiner, 2001, ss.37-39).70.000'i sivil olmak üzere 135.000 kişi ile Türkiye'ye gelen Wrangel Ordusu önemli bir askerî güce de sahiptir (Şahiner, 2001, s.65).

Bu denli çok sayıdaki Rus mültecinin İstanbul'a, sonrasında da Anadolu'nun diğer şehirlerine gelmelerinin birçok nedeni bulunmaktadır. Ancak, bunlardan şu üç tanesi çok önemlidir. Bunlardan ilki, hiç kuşkusuz Beyaz Rus Ordusunun aldığı yenilgilerden dolayı, Bolşevik iktidarının kesinleşmesi ve eski Çarlık rejimiyle anılan bazı Rusların kendilerini ülkelerinde güvende hissetmemeleridir (Kaplan, 2019, s.5). İkinci önemli bir nedeni de İstanbul'un ulaşabilecekleri en yakın ve en güvenli merkez olmasıdır. Üçüncüsü de maliyetin diğer yerlere göre düşük olmasıdır (Baran, 2006, ss.127-128).

¹ Rus İç Savaşı ve Beyaz Ordu hakkında detaylı bilgi için bkz.; Kezban Acar, "Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:14, sayı:20 (Bahar 2016), ss.3-6; Bülent Bakar, *Esir Şehirin Misafirleri:Beyaz Ruslar*, Tarihi Kitabevi, İstanbul, 2012, ss.1-4.

İstanbul'a gelen bu ordu birliklerinin büyük bir kısmı Beyaz Rus, Tatar ve Çerkezlerden oluşuyordu. Müslüman Tatar subaylar Türklere sempati duymaktaydı. Yine bu ordu içinde Bolşevikler de vardı. Bunların bir kısmı Wrangel Ordusu Rusya'da iken "Beyaz Rus Merkezi" adı altında orduya sokulmuş olan Bolşevik propagandistlerdi. Bir kısmı da sığınmacı adı altında İstanbul'a gelen Bolşevik kadın ve erkek propagandistlerdi (Yüceer, 1998, ss.109-110).

İtilaf devletlerinin Wrangel Ordusuna sahip çıkmaları elbette sebepsiz değildir. Wrangel Ordusunun Türkiye'ye gelmesinde önemli rol oynayan Fransa başta olmak üzere, Yunanistan ve İngiltere bu orduyu kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı istemişlerdir, özellikle Yunanistan Ankara Hükûmetinin Sovyetlerle olan iyi ilişkilerini belirterek General Wrangel'i Anadolu hareketi aleyhine işbirliği yapmak için ikna etmeye çalışmıştır (Şahiner, 2001, s.65).

Fransızlar da aynı şekilde, bunları Anadolu işgalinde kullanmak için her türlü girişimde bulunmuştur. 1921 yılında Fransız gemileri Samsun ve Sinop limanlarına kötü hava şartları sebebiyle sıkça gelmektedir. Fransızların 1920-1921 tarihleri arasında Türklere yönelik Ereğli ve Zonguldak'ın işgalinden başka bir etkinliği bulunmazken karakol faaliyetleriyle Wrangel Ordusuna yardım hususunda ise sıkça girişimlerde bulunmuşlardır (Karadoğan,2011, s.145).

Başlangıçta bu ordudan yararlanma konusunda çekimser davranan İngilizler, sonrasında diğer devletlerin yaptığı gibi Anadolu'daki Millî Hareket karşısında kullanmak istemişlerdir. Bunlardan İstanbul'da casusluk faaliyetlerinde istifade etmişlerdir. Söz konusu orduda Alman subaylar da görev yapmaktaydı. Bunların bir kısmı daha önceleri Rusya'da yerleşmiş Alman muhacirlerden yetişmiş subaylardı ve İngilizlere yakın değildiler. Diğer kısmı ise doğrudan Almanyalıydı ve Alman ihtiyat subaylarıydı. İşte bu son zikredilenler İngilizler tarafından casus olarak kullanılmaktaydı. Bunlar İstanbul'da İngiliz istihbaratından aldıkları talimat çerçevesinde çalışıyorlardı. Bu çevrede Türk subaylarıyla yakınlık kurarak İstanbul'daki Kuva-yı Milliye'ye mensup olanlar hakkında bilgi almaya çaba sarf ediyorlardı (Yüceer,1998, ss.112-113).

Ancak, General Wrangler amaçlarının sadece Rusya'ya dönmek ve Bolşevik yönetimi yıkmak olduğunu ve "Rusya'dan başka yerler için kan akıtmayacaklarını" belirtmiştir. Bununla da kalmayarak Wrangel Ordusu yetkilileri "Biz üç milyonluk ordularımızı kendi menfaatimizden çok, İngiltere ve Fransa'nın menfaati için kullandık. Onlar niçin şimdi böyle Rusya'nın yıkılmasına seyirci kalıyorlar?" diyerek bu ülkelere olan tepkilerini dile getirmişlerdir (Şahiner, 2001, s.65).

Fransa ve İngiltere, Wrangel Ordusundan umdukları faydayı yeterli düzeyde alamamaları nedeniyle, biran önce onlardan kurtulmanın yolunu aramaya başlamışlardır. Dolayısıyla, İstanbul'a iltica eden Beyaz Rusların durumu da gün geçtikçe içinden çıkılmaz bir durum almaya başlamıştır. Bu durum dünya gündemini de oldukça meşgul etmiş, birçok devlet çözüm önerilerinde bulunmuştur. Brezilya Hükûmeti kahve tarlalarında istihdam etmek için çok sayıda Rus kabul edeceğini bildirirken Bolşevik Hükûmeti ise "genel af" ilan etmiştir. İngiltere ve Fransa ise Beyaz Ruslara Brezilya'ya ya da "genel af" dolayısıyla Rusya'ya gitmelerini önermiştir. Özellikle mültecilerin Rusya'ya geri gitmeleri yönünde propaganda yapmışlardır. Hatta vapurla birkaç sefer yapılmış ise de gidenlerin akıbetinin belirsizliği ve alınan olumsuz haberler üzerine bu propaganda başarılı olmamıştır.

Amerikan Kızılhaç'ı ve diğer yardım kuruluşları da askerlere terhis olup mülteciliği kabul etmelerini tavsiye etmiştir. Fransızlar açısından Beyaz Ordunun dağıtılıp mülteci statüsüne geçirilmek istenmesinin ardındaki en önemli sebep olayın maddi boyutundan kaynaklanmıştır. 1921 yılı Ocak ayı itibarıyla askerî ve sivil kampların en kısa sürede tahliye edilmesine karar verildiği açıklanarak bir dizi talimat yayımlanmıştır. Fransız Hükûmeti, bu talimatlara uyulmadığı takdirde yapmış olduğu erzak yardımını kesme tehdidinde bulunmuştur. Fransa, Beyaz Orduyu Bolşevizm tehdidine karşı bir araç olarak kullanma fikrinin yanlış olduğunu görmüş ve artık ciddi bir problem hâline gelmiş olan bu meseleden kurtulmanın yollarını aramıştır (Bulut,2013, s.220).

Bunun için de Wrangler Ordusunun İstanbul'un güvenliği için bir tehdit olduğu ve uluslararası hukuk açısından bu durumun uygun olmadığı fikri öne sürülmüştür. Fransa17 Nisan 1921'de

yayımladığı resmî bildiri; “General Wrangel’in İstanbul’da kendi hükümetini kurduktan başka, Kırım’dan gelen askerleri de ordu durumunda korumak istemektedir. Böyle bir ordunun Osmanlı topraklarında varlığı uluslararası hukuka aykırıdır ve müttefik işgaliyle güç koşullarda korunabilen İstanbul ve çevresinin sükunu ve barışı için tehlike yaratmaktadır.” ifadelerine yer vermiştir.

Bu tebliğ ile Fransa çok açık bir şekilde Wrangel Ordusunun başka ülkelere gönderileceğini duyurmuştur. Bütün bu gelişmelerden sonra ordunun iase ve barınak masraflarının artık ağır gelmesi bahanesiyle maddî yardımda bulunmayı kesmiştir. Wrangel Ordusu bu olumsuz durumdan fazlasıyla etkilenecek dağılma tehlikesi belirince 1921 yılının Kasım ayında Türkiye’den ayrılmak zorunda kalmıştır (Süer, 1997, s.325); (Şahiner,2001, s.62);(Şahiner, 2003, s.157-158).

İşte Gilodo da Çarlık döneminde Rusya’dan firar eden, Beyaz Ruslardan ve Yahudi milletindedir. Bolşevikliğin ilanı üzerine İstanbul’a gelmiş, Wrangel Ordusu ile Bolşeviklerin aleyhindeki savaşlarda bulunmuş, İstanbul’da kaldığı sürede İngiliz istihbaratına² hizmet etmiş, İngiliz casuslarındanır. Wrangel Ordusunun yenilgisi üzerine İstanbul’dan ayrılmıştır.

Fakat daha sonraki süreçte tekrar İstanbul’a gelmiştir. Kardeşi ile birlikte bir süre ticaret ile meşgul olduktan sonra 1924 yılında Adana’da³ mecburî ikamete gönderilmiştir. Burada bir süre pamuk ticareti ile meşgul olmuştur. Cumhuriyet’in kurulduğu yıllardaki ekonomik çöküntünün bir an önce iyileştirilmesi amacıyla izlenmeye başlanan kalkınma politikalarından da istifade ederek⁴1925 veya 1926 yılında İngilizlerden almış olduğu sermaye ile Gilodo Nebati Yağ ve Pamuk Fabrikası’nı kurmuştur.

28 Mayıs 1927 tarihinde yenilen Teşvik’i Sanayi Kanunu’nun sanayi kuruluşlarına sağladığı kolaylıklardan da yararlanarak fabrikasını çok kısa bir sürede genişletmiştir. Adana’da edinmiş olduğu özel dostluklarla, birtakım ayrıcalıklar edinmiş ve Adana’nın hatırı sayılır fabrikatörlerinden biri hâline gelmiştir. 1934 yılına kadar işlerini istediği şekilde yürüten ve her

² Mütareke döneminde İstanbul’daki İngiliz İstihbarat Servisi’nin Faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.;Serdar Yurtsever, *Millî Mücadele İstihbaratında İstanbul’da Gizli Bir Grup: "Felah"*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2015, ss.58-72.

³1924-1933 yılları arasında Adana’ya yerleştirilen mübadil sayısı ile bunlara verilen taşınmaz mallar; Aile:1640, nüfus:5862, Ev:1640, Dükkan, 344, Arsa:41, Toprak (dönüm):45.187, Bağ(dönüm):2870, Bahçe (dönüm):84, bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; H.Yıldırım, Ağanoglu; *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Balkanların Makûs Talihi: Göç, İz Yayınları*, İstanbul, 2017,s.331.

⁴ Millî Mücadele zaferle sonuçlanıp, Lozan Barış Antlaşması görüşmelerinin başladığı dönemde, görüşmelerin anlaşmazlık nedeniyle askıya alındığı bir ortamda, 17 Şubat 1923’te İzmir’de bir “İktisat Kongresi” toplanmıştır. Bu kongrede şu dört başlık altındaki hedeflerin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir:1-Kurulacak devletin izleyeceği iktisat politikalarına ve iktisadî sisteme ışık tutmak, 2-İstanbul ve İzmir’deki sermaye çevrelerinin Ankara ile yakınlaşmasını sağlamak, 3- Millî Mücadele’yi yöneten askerî ve siyasi kadroların toplumdaki tüm kesimlerin askerî ve siyasi alanda değil, ekonomik alanda da tam desteğine sahip olduğunun Lozan Barış görüşmesi taraflarına ve dünyaya göstermek,4-Batılı ülkelere, liberal düzenden komünist düzene geçilmeyeceği güvencesini vermek. Kongrede belirlenen bu hedefler o günün şartları içinde büyük bir önem taşıyordu. Özellikle de ilk hedef çok önemli idi. Çünkü o dönemde Türkiye’de iktisadî sistemle ilgili farklı üç görüş bulunuyordu. Bunlar; 1- Kapitalist ekonomi sistemlerine dayanan “Liberal Düşünce”, 2- Müslüman esnaf ve tüccarı geleneksel kurumlar içinde örgütlemeyi amaçlayan “Meslekçi Görüş”, 3-“Millî iktisat” görüşleridir. Bu görüşlerin ortak yönü, millî burjuvaziyi yaratmak ve kapitalist yoldan ekonomik kalkınmayı sağlamaktır. Sonuç olarak, İzmir İktisat Kongresi kararları, 1923-1929 arasındaki dönemde takip edilecek, kalkınma politikasının temel ilkelerini belirlemiştir. Ülke kalkınmasının sanayileşmeden geçtiği kabul edilince, geriye sanayileşmenin nasıl ve kimin eliyle sağlanacağı konusu kalmış, kongre sonrasında ise alınan karar, özel girişimin desteklenmesi, kalkınmanın özel girişim eliyle sağlanması olmuştur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Erinç Yeldan; *Türkiye’nin Ekonomi-Politigi, 1923-2007*, Orion Kitabevi, Ankara, 2008, ss.64-77; İzlenen bu politikalar sonucunda, sanayi sektöründe, 1926-1939 arasında görülen gelişme çok çarpıcıdır. Bu dönemde; sanayi üretiminin gerçek değeri yılda % 9 gibi oldukça yüksek bir hızla büyüdü. Bu sektördeki istihdam da yılda % 3 oranında arttı. Kişi başına düşen sanayi hâsilasının 1948 fiyatlarıyla değeri, 1926’da 40 TL’den 1939’da 90 TL’ye yükselmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.;Yahya Sezai Tezel; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih ve Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s.274.

geçen yıl daha da zenginleşen Gilodo, Adana siyasetine de yön veren etkili bir kişilik hâline gelecektir.

Ancak, 1934 yılında Başvekil İsmet Paşa'ya iletilmek üzere, Adana'da esnaftan Kıbrıslı Ahmet Rasim imzası ile gönderilen bir ihbar mektubu sonrasında Gilodo'nun, gerçek kimliği ortaya çıkacaktır. Gilodo'nun fabrikanın asıl sahibi olmadığı, buranın İngiliz sermayesi ile kurulmuş, tamamen İngiliz emel ve çıkarları doğrultusunda faaliyet yürüten bir bozgun yuvası olduğu anlaşılacaktır. Bu fabrikanın İngiliz istihbaratının Adana'daki gizli bir şebekesi olarak faaliyet gösterdiği görülecektir.

Gelen bu ihbar mektubundan sonra Gilodo ve fabrika çalışanları devamlı surette bir takip ve gözetim altına alınacak, İngiliz istihbaratı ile olan ilişkisi araştırılacaktır. Yeni gelişmekte olan sanayide yaşanan bu ilginç olay tüm gözlerin Adana'ya çevrilmesine neden olacaktır. Herkes bu işin nasıl sonuçlanacağını büyük bir merakla izleyecektir.

1. Gilodo Fabrikası'nın İngiliz İstihbaratının Adana'daki Bir Şubesi Olduğu Bildiren İhbar Mektupları

Gilodo, Adana'da kendisini son derece halim selim, işinde gücünde bir iş adamı gibi gösterip İngilizlere hizmet eden bir casus olduğunu uzunca bir süre gizleyebilmiştir. Ancak, 5 Eylül 1933 tarihinde, Nişantaşı'ndan, H. Hilmi imzası ile Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'ne (Emniyet Genel Müdürlüğü'ne) gönderilen ihbarla birlikte şüpheleri üzerine çekmiştir.

Gilodo hakkında gönderilen bu ihbar mektubunda; bir kötülük yuvası olarak nitelendirdikleri, Gilodo Fabrikası'nın, ülkemizde faaliyet gösteren yabancı istihbarat servisinin bir şebekesi olduğu bildirilmiştir. Bu ihbar şu şekildedir:

“Efendim, sevgili yurdumuzun en önemli kısmını ve oldukça çok pamuk üretimi ile âdeta altın kaynağını oluşturan Çukurova'nın, her tarafında, bozgunculuk ve kışkırtıcılık yürütmekte olan bir işletmenin varlığını, bir buçuk yıldır Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde seyahat etmekte olan güvenilir bir arkadaşımızdan çok net bir şekilde öğrendik.

Bu bozgunculuk yuvası, Adana'da S.R. Gilodo işletmesi olup İngilizlerin İstihbarat teşkilatının bir şubesi olduğu Fransa'da ortaya çıkarılmıştır.

Yüksek zekâsıyla bütün dünyaya ün salmış olan saygın polisimizin dikkatli bakışlarından böyle bir şeyin kaçmayacağına ve er geç, bu bozgun yuvasının ortaya çıkarılacağına emin olmakla birlikte, yurt sevgisi ve vatan endişesi nedeniyle biz de duyduğumuzu bildirmeyi, kendimize kutsal bir borç bildik, bu vesile ile saygılarımızı arz ederiz efendim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:138).Son derecede dikkat edilen bir konuda, devletin güvenliğini direkt ilgilendiren böyle bir casusluk ihbarına karşı derhâl harekete geçilmiştir. Olayın gerçekliğinin araştırılması için Gilodo ve fabrikasında çalışanlar, Adana Valiliğince takip ve gözetim altına alınmıştır. Bu durum yaklaşık bir yıl devam etmiştir.

Bu ihbardan bir yıl sonra Adana'da esnaftan Kıbrıslı Ahmet Rasim imzası ile Başvekil Paşa Hazretlerine yazılmış olan ikinci bir ihbar mektubu ile Gilodo ve fabrikasının gizli işlerle meşgul olan bir casusluk merkezi olduğu ikinci bir kez daha gündeme gelmiştir. Gilodo fabrikasıyla ilgili yapılan bu ikinci ihbar, bilgi ve gözleme dayalı olarak çok daha ayrıntılı bir şekilde yapılmıştır. Okuyanı hayrete düşürecek derecede ilginç bilgileri ve bir o kadar da karmaşık ilişkileri içermektedir. Bu nedenle, olayın üstünün kapatılmaması için en üst düzeyde soruşturulması gerekmektedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğinden (Genel Sekreterliğinden), Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya⁵ Bey'e gönderilmiş olan, 3 Temmuz 1934 gün ve 3/42110 sayılı gizli ve kişiye özel bir yazıda ihbarın detayı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“Adana’da (S.R.Gilodo) nebatî yağ ve sabun fabrikası sahibi, Rus Yahudilerinden (Gilodo) ile bu işletmede bulunan bazı kişilere ve kendisine yardım edenlere ait, Adana’da esnaftan Kıbrıslı Ahmet Rasim imzası ile Başvekil Paşa Hazretlerine yazılmış ve Seyhan Fırka reisimiz (ilçe başkanımız) tarafından bana gönderilmiş olan ve önemli bazı bilgileri içeren ihbarın örneğini ekte bilgilerinize arz ediyorum.” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:13).

Cumhuriyet Halk Fırkası Kâtibi Umumi (Genel Sekreteri) ve Kütahya Milletvekili Recep Peker⁶ imzası ile İçişleri Bakanlığına gönderilen bu yazı, bir süre ön araştırması yapıldıktan sonra, 27 Mayıs 1934 tarihinde, Başvekil İsmet Paşa’ya arz edilmiştir.

Bu mektubun içeriğinde şu bilgilere yer verilmiştir: “Adana’daki Gilodo Yağ ve Sabun Fabrikası’nın resmiyette sahibi gibi görünen Gilodo ismindeki adam, Çarlık Rusyası’ndan firar eden Beyaz Ruslardandır. Kendisi Yahudi’dir.

İstanbul’a geldiği zaman çırılçıplak bir vaziyette bulunan bu kişi, her nasılsa Mütareke yılları olması nedeniyle, İngiliz casusu Kaymakam Benson ile tanışmıştır. Benson’un yatı ile karışık bir durumda bulunan Rusya’dan altın kaçakçılığı yapmışlardır.

Millî Mücadele’nin bitimi ile birlikte, vatanın ilk gelişim dönemlerinde Gilodo Adana’ya geliyor. Birkaç ay sonra Gilodo’nun kardeşi Salomon ve ilk zamanlar fabrikanın müdürü ve sözde ortağı olan Emin Bey ismindeki kişi geliyor. Fabrikayı kuran mühendisler İngiliz olduklarından, Türk işçiler ile anlaşabilmeleri için İngilizce bildiğinden dolayı bu fabrikaya tercüman olarak girdim.

Bir yaz günü idi, Türk muhasebeci, o zamanki Adana Emniyet Müdürü olan İbrahim Bey’in⁷ akrabasından ve şu anda Ziraat Bankası müfettişlerinden olan Tahsin Bey ile İngiliz Muhasebeci Makenzi ile birlikte fabrikaya geldiler. Birbirlerine (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:131) amirlik tasladıkları için kavga ediyorlardı. Gerek Tahsin Bey ve gerekse Makenzi

⁵ Paris’te Hukuk eğitimi alan, İstanbul 1883 doğumlu Şükrü Kaya, müfettişlik öğretmenlik gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Mondros Mütarekesi’nden sonra İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne girerek Millî Mücadele safalarında savaşıma başlamıştır. Şükrü Bey, İzmir’e ilerlerinde Cami Bey’de olmak üzere birkaç arkadaşı ile birlikte İtalyan Torpidosu ile gelmiştir. İtalyan Yunan rekabeti herkes tarafından bilindiğinden Şükrü Bey ve arkadaşları Yunanlılara karşı İtalyan tarafını tutarak yardım alınabileceğini savunuyorlardı. 1919 yılının Şubat ayında tutuklanmış ve meşhur Bekirağa Bölüğünde hapis yatmıştır. İstanbul’un işgali sonrasında Malta’ya sürgün yollananlardandır. 1921 yılında Malta’dan kaçanlardan olan Şükrü Bey, Ankara’ya gelir ve 1922’de Lozan Konferansına giden heyette danışman olarak bulunur. İzmir’in Yunanlılardan kurtarılmasından sonra İzmir Belediye Başkanı olmuştur. İkinci Mecliste Mentеше (Muğla) Milletvekili olarak görev yapan Şükrü Kaya, pek çok hükümette İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın da Genel Sekreterliğini yapan Şükrü Kaya, 1939 yılında siyasî yaşamdan çekilmiştir. 1959 yılında vefat etmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hür; *Millî Mücadele’de Kahramanlar, Hainler*, Puslu Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.569.

⁶ Recep Peker, 23 Nisan 1920’de açılan TBMM’nin Genel Sekreterliğini yapmıştır. Meclisin İkinci Döneminde, Kütahya Milletvekili seçilerek, TBMM’ye girmiştir. Aynı yıl, Cumhuriyet Halk Fırkası genel sekreterliğine, bir yıl sonra İçişleri Bakanlığı görevine getirilmiştir. Ayrıca Mübadele, İmar ve İskân bakanlıklarına vekâlet etmiştir. Üçüncü ve dördüncü İsmet (İnönü) Paşa hükümetlerinde Savunma ve Bayındırlık bakanlıkları yapmıştır. 1931 yılında ikinci defa CHP Genel Sekreterliğine seçilen Peker, bu görevini, 1936 yılına kadar yapmıştır. 1936’da faşizmi incelemek üzere İtalya’ya gönderilmiştir. Dönüşünde, yazdığı TBMM üzerinde bir “Faşist Konsey” kurulmasını öngören raporu, Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından reddedilerek, Genel Sekreterlik görevinden alınmıştır. Recep Peker, 7 Ağustos 1946 - 10 Eylül 1947 tarihleri arasında da başbakanlık yapmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Hür; *a.g.e.*, 2017, s.512.

⁷ Nesibe ve Mehmet oğlu İbrahim Ünalp, 1886 yılında Adapazarı Sancağı Sapanca Kazası’nda dünyaya geldi. 10 Mayıs 1909 tarihinde İstanbul’da polis neferi 19 olarak göreve başladı. 1911 yılında komiser muavinliğine, 1918 yılında da ser komiserliğe terfi etti. 1927’de merkez memurluğuna terfi etti. Daha sonra Adana, Samsun, Çanakkale, Diyarbakır ve Antalya’da görev yaptı. 25 Temmuz 1940 tarihinde vefat etti. Millî Mücadele’de bilfiil cephede ateş altında ortaya koyduğu olağanüstü gayret ve takdire değer kahramanlığından dolayı, “Beyaz Şeritli İstiklâl Madalyası” ile ödüllendirildi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Eyüp Şahin; *Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Birakan Polisler*, EGM Yayın No: 371, Ankara, 2004, ss.98-102.

Ruşça bilmelerine rağmen anlayamayıp aralarında beni Türkçe-İngilizce tercüman olarak kullandılar.

Bu münakaşa sırasında Tahsin Bey, Makenzi'ye: "Fabrika İngilizlerin midir Gilodo'nun mudur? diye sorması üzerine Makenzi bir anlık şaşkınlıktan sonra, Gilodo'nundur. Ben de onun vekiliyim." diye cevap verdi. Bu sırada Gilodo İngiltere'de idi. Bu olay benim Tahsin Bey ile fabrikanın durumu hakkında daha çok sohbet etmeme neden olmuştur.

Bir gün, Tahsin Bey ile görüşürken bu fabrikanın İngiliz sermayesi ile kurulduğunu, Makenzi'nin de Gilodo'yu kontrolle görevli olduğunu, ancak, durumu kurtarmak için Makenzi'nin muhasip sıfatı ile fabrika idaresine görevli olduğunu söylemişti.

Tam bu zamanlarda, fabrikanın yıllık hesaplarını kontrol etmek üzere, Vayt'ın Adana'da bulunduğu ve Adana'da ölmüş İngilizlerin kemiklerini toplamak üzere bir heyet gelmişti. Vayt'ın bunlar ile görüştüğünü ve Adana pamukçuluğunu öldürmek için, Adana'da pamuk ticareti yapan yabancı müesseselerle bir toplantı düzenlediğini ve bu durumu zabitanın (kolluk kuvvetlerinin) tespit ettiğini, Tahsin Bey bana bir sohbetimizde söylemişti. Tahsin Bey, bu durumu akrabası olan Emniyet Müdürü İbrahim Bey'den öğrendiğini de söylemişti.

Vayt işini bitirdikten sonra, Emniyet Müdürlüğüne pasaportunu almak için o zaman komiser olan ve şu anda da Baş Komiser Kıbrıslı Salih Niyazi Bey'in yanına gittik. Salih Niyazi Bey bize ertesi gün gelmemizi söyledi. Biz de ertesi gün gittik. O gün de yine bir gün sonra Vayt'ın yalnız gelmesini söyledi. Ben Vayt'ın sorgulanacağı düşüncesindeydim. Fakat Vayt gayet hızlı bir şekilde pasaportunu aldı ve gitti.

İngiltere ve İzmir'den defalarca İngiliz müfettişler gelmesine rağmen, Vayt bir daha gelmemiştir. Vayt gittikten bir süre sonra, Gilodo İngiltere'den geri geldi. O zamanki Adana Valisi Reşat Bey⁸, 22 Ekim 1926 tarihinde fabrikaya ziyarete geldi. Gilodo'yu odasında ziyaret etti. 15 dakika kadar bir süre görüşmeden sonra kendisine ikram edilen çayı bile içmeden ayrıldı. Valinin gidişinden sonra, Gilodo'nun çocuk gibi ağladığını, şaşkınlık içinde gördüm.

Valinin, bu ziyaretini Vayt'ın gelmesi üzerine gelişen olay ile ilgili olduğunu sanıyorum. Fakat her nedense, bundan bir sonuç çıkmadı. Bu olayın kapanması için fabrikadan şahsi menfaat sağlayanların başında Fabrika Müdürü Emin, Ticaret Bölge Müdürü Mansur, Borsa Genel Sekreteri Süleyman (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:130), Avukat Nazif, Adana Valiliği Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) Raif, Emniyet Müdürü İbrahim, Hukuk İşleri Müdürü Cemal Beylerin aracılık ve yardımlarıyla olmuş olsa gerek...

Gilodo daha bu fabrikayı kurmadan önce, Adana pamukçuluğuna darbeyi hazırlamış idi. Bunu şuanda dükkân komşusu Gilodo'nun en büyük şefaatchilerinden Borsa Genel Sekreteri Süleyman Bey'in kayınbiraderi ve eski taharri (araştırma) polislerinden Bahri Efendi'den öğrendim.

Gilodo, Sudan'dan hastalıklı pamuk tohumu getirmiş, hükümet bu tohumların gümrükten geçmesine izin vermemiştir. Buna rağmen Gilodo, ne yapıp edip bu tohumların bir kısmını gümrükten çaldırılmış. Ve bunları çiftçiye ücretsiz olarak dağıtmıştır. O sene Adana pamuklarında pembe kurt hastalığı baş göstermiştir.

Kolluk güçleri bu olayı haber almış ve duruma hemen el koymuşlardır. Bunun üzerine telaşlanan Gilodo'nun kardeşi Salomon kaçarken Tarsus'ta yakalanmıştır. Adana'da Pamuk Pazarı Karakolunda gerek Salomon'un kaçıışı gerekse memlekete hastalıklı tohum getirmesi olayı bir tutanak ile tespit edilmiştir.

Ancak, Gilodo'nun koruyucularından olan Süleyman Bey'in Soruşturma Polisi Bahri Efendi'ye ricası üzerine, Bahri Efendi polisteki bu kayıt evraklarının değiştirilmesini suçluların lehine göre yeniden düzenlenmesine yardımcı olmuştur. Buna karşılık hiçbir çıkar sağlamadığını bana yana

⁸ Bu tarihlerde, Adana Valisi M.Reşat Mimaroğlu'dur. 3 Eylül 1925 ile 16 Ağustos 1927 tarihleri arasında Adana'da görev yapmıştır. Bu konuda bkz.:<http://www.adana.gov.tr/>

yakıla anlattı. Ve benim bildiğimi düşünerek bu fabrikanın İngiliz subaylarından oluşan bir gruba ait olduğunu söyledi.

Ben o ana kadar fabrikanın İngilizlere ait olduğunu biliyor isem de İngiliz subaylarına ait olduğunu bilmiyordum. Bunu duyar duymaz arz ettiğim ve arz edeceğim bütün olayları hatırladım. Bu olayın daha çok takibine çalıştım.

Yine bu sıralarda, Adana elektrik şirketinden çıkartılan Raysfelt isminde bir Yahudi ile görüşüyordum. Bu Gilodo fabrikasının İngiliz muhasibi Makenzi'nin ev komşusu olduğu için onun ağzından bir şeyler koparabilirim düşüncesi ile kendisine Gilodo fabrikasına müracaat etmesini, bu fabrikanın İngiliz sermayesi ile kurulduğunu ve kendisine iyi bir maaş verilebileceğini söyledim.

“Raysfelt” fabrikanın İngiliz sermayesi ve subaylarından oluşan bir grubun malı olduğunu, Makenzi'nin de bu grubun bir mensubu olduğunu söyledi. Makenzi, fabrika hesaplarından 10 bin lira gibi önemli bir parayı zimmetine geçirmişken ve bu olayın yargıya intikal ettirilmesi (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:129) gerekirken, sessiz bir şekilde, fabrikanın haberleşme görevlisi tarafından vapura bindirilerek uğurlanmıştır. Makenzi'nin yerine başka bir İngiliz gelmiştir.

Gilodo fabrikasının İstanbul'un Galata yakınlarında İngiliz Konsoloshanesine çok yakın bir uzaklıkta sapa bir sokak içinde Çitoris Hanı'nda “Gilodo ve Nates” ismi ile bir büroları vardır. Mersin'de Suriye'den kaçak olarak gelen ve her nasılsa Türk vatandaşlığında olan Arap ırkından Bahaettin Guspari ismine kayıtlı olan bu büro, yine Gilodo'ya aittir.

Çok şaşılacak bir nokta varsa, o da “İş Limited'in Adana pamukları üzerine ticaret yapmak için Adana'daki şubesine Gilodo'nun ortak, kardeşi Salomon'un da müdür olmasıdır. Gilodo tarafından bu işe yatırılan 10 bin lira sermaye, El HadeF Ticarethanesi tarafından verilmiş olup bu ticarethane piyasada Pamuk İş Limitet'e rakip bir durumdadır.

Gilodo Fabrikası'nın dikkat çeken bir yönü de makine mühendis ve kimyagerlerini Türklerden almamasıdır. Bu fabrikanın mühendis ve kimyagerleri Filistin'den gelme İngiliz vatandaşı Yahudilerdir. Bunlar diplomasız olup, yazılı olduğu şekli ile bir bakkaldır. Kimyager Herman ise, ortaokul mezunudur. Gilodo Fabrikası'ndaki çalışan bütün yabancılar genellikle Yakın Doğu'da bulunmuş kişilerden oluşmaktadır.

Örneğin, Herman, Çar Niyak, Makenzi, Şo, Nates, Şiperson, Tersk, Corc, Valans, Herman, Kun, Meşin bunlardan bazıları olup şu anda Çarniyak, Şo, Nates, Valans, Herman ve Muşin görevlidirler. Bunların dışında fabrikada çalışan birçok Türk vatandaşı olan Musevi de vardır. Bunlardan; “Nates” fabrikanın kuruluşundan beri, “Şo”, yedi yıldır, “Çarniyak” yaklaşık beş yıldır fabrikada çalışmaktadır. Şo'nun aylığı: 200, Nates'in aylığı: 150 lira olduğu hâlde, bunlar için hiçbir kazanç vergisi ödenmemektedir.

Gilodo fabrikasındaki bu sahtekârlıklarla ilişkisi olan kişiler hakkında da biraz bilgi vereyim (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:128):

Kaymakam (Yarbay) Benson: Gilodo'nun önceden beri hizmetçisi olan Yahudi'dir. Yahudi Nesim'den öğrendiğime fabrika yapılmadan önce bu İngiliz Adana'ya gelmiş ve hatta kendisini İstanbul'dan tanıdığı için Nesim'e gümüş bir saat hediye getirmiş. Bu saatin üzerinde de Benson'un ismi yazılıdır.

Yine dört sene önce bu kişi Benson yanında biri kadın, ikisi erkek olmak üzere üç İngiliz ile birlikte Adana'ya gelip birkaç gün fabrika binasında kalmış olup geri dönüşlerinde ayrı ayrı günlerde hareket etmişlerdir. Son gelişinde fabrikada çalışan Rosmat isimli İngiliz ordusundan

fırar etmiş bir Müslüman Hintli mülteciye hangi İngiliz alayından ve ne için kaçtığını sorarak kendisini memleketine göndermek teklifinde bulundu.

Bunun üzerine işçilerden bazıları bu İngiliz ile ilgilenerek kim olduğunu Yahudi Nesim'den sordukları zaman Liverpool şehrinin en büyük pamuk tüccarı olduğunu söyledi. Sonra fabrikanın kimyageri Herman'ın bu İngiliz karşısında tir tir titrediğini ve elindeki yağ derecesini düşürüp kırması da bu kişinin olağanüstü yetkileri olan bir kişi olduğunu gösterir.

Avukat Nazif Bey: Bu kişi Gilodo fabrikasının avukatı ve İhracat Ofisleri Genel Müdürü Kurtoğlu Faik Bey'in ve Adana Borsa Komiserinin çok yakın akrabası, aynı zamanda Adana Belediyesinin de avukatı olması nedeniyle saygın bir kişidir. Gilodo'nun karşılaştığı her türlü zorluğu gidermektedir. Bunun avukat olması ülkemizin kanunlarını çiğneme hakkını ona vermez.

Belediye Başkanı Turhan Bey: Bu kişiden son zamanlarda ya bilerek veyahut bilmeyerek herhâlde Belediye Avukatı Nazif Bey'in propagandası ile olacak Gilodo'nun önüne düşüp onunla birlikte geçtiğimiz yıl Ankara'ya kadar gitmişlerdir. Adana pamukçuluğunu öldürmek için çaba harcayan Gilodo'nun en büyük silahı olan ayçiçeği üretimine müsaade almıştır.

Adana Valiliği Mektupçusu (Yazı İşleri Müdürü) Nazif Bey: Bu kişinin fabrikaya olan yardımları sayılamayacak kadar çoktur. Daha fabrikanın yapılmasına başlamadan önce, o zaman vali vekili olan müdür Nazif Bey fabrikanın kurulması için gerekli olan her şeyi göstermiş ve işin kanunlar çerçevesinde uygunluğunu sağlamıştır (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:127).

Gilodo'nun kardeşi Salomon idaresinde pamuk ticareti ile uğraşan bir başka büroları daha vardır. Bu büro, vergi vermeden senelerce ticaretine devam etti. Yüz binlerce liralık iş gördü. Günün birinde bu yazıhane için müterakim binlerce liralık bir vergi tahakkuk ettirildi. Tabii Mektupçu Bey(Yazı İşleri Müdürü),Kazanç İtiraz Komisyonu Başkanı'dır.

Gilodo, hemen onu bu büroya çağırır. Ve durumu anlatır. Mektupçu Bey de kendisine bu vergiden kurtulmak için gerekli olan itiraz yollarını gösterir. Sonuçta çıkartılan bu yüklü vergiye itiraz edilerek büyük oranda vergi indirimine gidilir. Böylelikle çıkartılan bu ağır vergi yükünden kurtulmuş olunur.

Mektupçu Bey'in şehre 5 km kadar uzakta bir bağı vardır. Kendisi altı ay yaz dairesinden bağına Gilodo'nun otomobili ile gidip gelmektedir. Çok açık bir şekilde görüldüğü üzere bu bir rüşvettir. Eski Defterdar Beyin de Mektupçu Beyle sık sık yeni otomobile bağına gidip geldiği görülmektedir.

Yine bir gün Mektupçu Bey fabrikaya telefon etmiş, Gilodo'nun odacısı Hasan'ı istemiş, odacı Hasan, Valiliğe gitmiş ve mektupçu bey tarafından eline bir pusula tutuşturulmuş, pusula zarflı fakat Hasan açmış ve okumuş "Mektupçu Bey, lüzumuna binaen Gilodo'dan acil olarak 150 lira istemektedir". Gilodo, Para İtaa Amiri Makenzi'den 150 lirayı alır. Makenzi her zaman olduğu üzere bu parayı gönderirken Hasan'dan gizlemek ister ve başka bir odacı ile göndermek istemesi üzerine Gilodo, parayı zarflayıp Hasan'a verir ve Mektupçu Bey'e gönderir. Bu işte Mektupçu Bey, Hasan'a 5 lira bahşiş verir ve kahve ısmarlar. Gilodo'da ayrıca 10 lira bahşiş vermiştir. Bütün bunları Hasan'ın büyük oğlu Ahmet'ten öğrendim. Doğal olarak her şey bir emeğin karşılığı olacağından bu gönderilen 150 liranın adına ne denilebilir.

Fabrikada en küçük bir ödeme için senet almak usulü varken Mektupçu Bey'den alınmamıştır. Fabrikanın kuruluşundan beri evinin sabun ve gazı fabrikadan gönderilmektedir. Yine Mektupçu Bey'in küçük oğlu fabrikada hiçbir iş görmediği hâlde düzenli olarak maaş almaktadır. Yaz

tatillerinde diğer Türk işçilere hiçbir şekilde bir ödeme yapılmamasına rağmen Mektupçu Beyin büyük oğluna da küçüğü gibi açıktan para ödemesi yapılmaktadır.

Eski Adana Emniyet İbrahim Bey: Bu kişi de Gilodo'yu fabrikada sık sık ziyaret ederdi. İbrahim Bey'in özel veya resmî bir otomobili vardı. Mektupçu Bey'le her zaman gezinti yaparlardı. Tam fabrikanın önünden geçtikleri sırada benzinleri tükenirdi. Gilodo Fabrikası'ndan yedekli (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:126)olarak iki teneke benzin alırlardı. Böylece alınan benzinlerin toplamı birkaç yüz tenekeyi geçer. Doğal olarak bu da bir rüşvettir. Bu benzin meselesini bekçiler ve ambar memurları da çok iyi bilirler.

Eski Ticaret Bölge Müdürü Mansur Bey: Bu kişi de Adana'daki görevi sırasında Gilodo'yu her konuda korumuş ve Borsa Genel Sekreteri Süleyman Bey kadar bu fabrikanın işlerinden haberdar olmasına rağmen, görevinin gereğini yerine getirmemiş ve Gilodo'nun otomobili ile çoğunlukla gezinti yapmıştır. Bunlar sadece benim gördüklerim ve bildiklerim, benim bilgim dışında olanlar ise buna dâhil değildir.

Sanayi Müfettişi Zeki Bey: Bu kişi ise, Kimyager Herman'ın görev süresi bittiğinden dolayı, Bakanlık tarafından bu fabrikada çalıştırılmaması ısrarla istenmiş olmasına rağmen, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda⁹ yer alan özel bir hükümden yararlanarak resmî olarak müdür, gerçekte ise uzman kimyager olarak çalışmasına yardım etmiştir.

Öyle ki bir gün fabrikanın bir işi için Gilodo'dan para istediğini, fabrika muhasebecisi Necmettin Bey bana söylemişti. Zeki Bey'in evinin onarımında fabrika marangozu, fabrika adına günlerce çalışmıştır.

Emin Bey: Bu kişi Adana'ya Gilodo ile birlikte gelmiştir. Gilodo ve Emin ismi altında bir firma kurarak ticarete başlamışlardır. Fabrika yapılırken Emin Bey fabrika müdürü olarak gösterilmiştir. Emin Bey'in müdürlüğü döneminde fabrikada ancak, yılda birkaç hafta bulunur diğer zamanlarını Ankara veya İstanbul'da geçirirdi. Fabrikanın en zor ve sıkıntılı işlerini, yakın arkadaşı olan Milletvekili Mükerrerem Bey¹⁰ aracılığı ile yaptırırdı.

1927 yılında Emin Bey'in işine son verilmiş ve Gilodo ile araları açılmış ise de Avukat Nazif Bey onları barıştırmıştır. Emin Bey'in yaklaşık bir yıl önceki Adana'yı ziyaretlerinde, Gilodo tarafından çok güzel bir şekilde karşılanmıştır. 1928 yılında bu kişinin Doğu'daki Kars'ta fabrikacılık yaptığı bilinmektedir. Bu dönemlerde de İstanbul'da da Gilodo'nun çok güvendiği adamlarından (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:125) Helmer ve Çarniyak ile ortak bir büro işletiyorlardı. Öğrendiğime göre, bu büroya Mükerrerem Bey de ortakmış.

Emin Bey'in buradaki bir akrabasından öğrendiğime göre,1933 yılı ortalarında büyük bir iş yapmak için Yugoslavya'ya gitmiş ve şu anda ise İstanbul'da bir maden cilâsı (Kaol) fabrikasının

⁹ İttihat ve Terakki döneminde yasalaştırılan ve geçerliliği 1928 yılında sona erecek olan "Teşviki Sanayi Kanun-ı Muvakkatı" gözden geçirilip, günün koşullarına göre yeniden hazırlanarak 28 Mayıs 1927 tarihinde tekrar yürürlüğe konulmuştur. Yenilenen Sanayi Teşvik Kanunu, Cumhuriyet Türkiye'si'nin sanayi teşvik anlamındaki ilk yasasıdır. Bundan çok sayıda firma yararlanmıştır. Teşvik yasasıyla; yatırımcıya 10 hektara kadar arazi bağışı yapılabilmekte, kolay arazi temin edilebilme, kazanç, gümrük vergileri ve harçlarda muafiyet tanınmaktadır. Ayrıca yatırımcıların bir takım giderlerinde indirim yapılmakta ve prim ödeme desteği sağlanmaktadır. Bu teşviklerden yararlanacak kuruluşlar da belirli kurallara göre sınıflandırılmıştır. Daha sonra 8 Haziran 1929 tarihinde "Sanayi Koruma Kanunu" çıkarılmıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.; Hüseyin Yücel; *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2017, s.83.

¹⁰ Isparta Milletvekili Ahmed Mükerrerem Karaağaç (1923-1946). Mecliste II, III, IV, V, VI ve VII. Dönem Milletvekili.

temsilcisiymiş. Zan ve tahminime göre bu Kaol Fabrikası Mersin’de “Elhadev Ticarethanesi” tarafından temsil edilen “Kolman” isimli İngiliz şirketindedir.

Bunların dışında fabrikayı teftişe gelen bir müfettiş beye de Ankara’dan gelişinde üçer bin liradan 6.000 lira verilmiştir. Bunu da odacısı Hasan’dan öğrendim.

Yine eski Valimiz Mümtaz Bey¹¹ daha Adana’ya gelmeden birkaç gün önce, her çeşitten birer teneke yağla, bir sandık sabun Vali Bey’in evine gönderilmişti. Vali Bey’in daha Adana’ya gelmeden bunların evine gönderilmesi, herhâlde ona vekâlet eden biri tarafından idare edilmiş olsa gerektir.- Bunlar için eminim ki Vali Bey parasını vermiş, fakat Gilodo’ya verilip verilmediği ayrı bir olaydır.-

Yine geçen yılın Kurban Bayramı’nda (Gilodo’nun ayçiçeği ekimine izin almak için Ankara’yı ziyaretinden sonra) Ankara’dan iki mektup gelmiştir. Bunlardan birisi eski harflerle olduğundan, isim ve adresi el ile kapatılarak odacı Hasan’a okutturulmuştur. Yazılan bu mektup “gönderilen şeyin alınıp memnun kalındığı” yönünde imiş.

Gece Yarısı Verilen Üç Bin Lira: Bir gece Gilodo’nun kendisi tutuklanmak üzere iken, ismini benim bilmediğim, önemli bir makam sahibi kişiye, Türk vatandaşı olan ve Adana’nın yerli Araplarından Hamit Şadi isminde bir kişinin aracılığıyla, üç bin lira verip jandarma tarafından tutuklanmaktan son anda kurtulmuştur.

Şunu da eklemeliyim ki ara sıra Ankara’dan fabrikayı denetim veya incelemeye gelen birisi olursa fabrikadaki yabancı memurların hepsi mutfak veya yatak odalarına saklanıp içeriye kilitlenmektedir. Bunların gizlenmesi de dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Gilodo’nun bu türden denetimlerden önce bilgilendirilmesi yapılmaktadır(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:124).

Millî hislerim ile korku duygularım uzun bir süre mücadele etti.-Sonuçta milliyetim galip geldi-Bu durumu size arz etmek için kendimde cesaret buldum. Paşam, saygısızlık yaptığım için affediniz. Bu durumu samimiyetime bağışlayınız.

Paşam uzun bir süredir, yapmış olduğum kısım kısım incelemenin ve kısa görüşlerimin özeti yukarıda arz ettiğim gibidir. Bu iş namuslu ve milliyetperver bir kişiye incelettilirse gerçekler bütün açıklığı ile ortaya çıkar. Fabrikanın herhâlde, kendisine özel ve gizli dosyaları vardır. Habersiz ve ani bir arama ve soruşturma ile bunlar ortaya çıkartılabilir ümidindeyim.

Benim bu ihbarım: Yalnız yurdumun selâmeti içindir. Ben esaretin acısını çekmiş, feleğin kahrına uğramış, talihsiz biriyim. Belki birçok mevkii sahibi kişiye dil uzattım. Belki, gerçekler bir müddet için gizlenebilir. Bu sebeple acı çekerim, fakat zararı yok. Yurdumun en ufak bir çıkarına bile olsa el uzatanlar kim olursa olsun, Türk olduğum için, onlarla mücadeleyi bir vatan borcu bilirim (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:123).

Gerçekten de bu iki ihbar da içerdiği bilgiler nedeniyle, istihbarat açısından son derece önemlidir. Sanayinin kalkındırılması için elden gelen tüm uğraşların seferber edildiği bir dönemde, fabrikatör sıfatıyla, ülke çıkarlarını ve güvenliğini zora sokan işler yapan bu casusun ve beraberindeki İngiliz gizli servis elemanlarının ortaya çıkartılmasını sağlamıştır.

¹¹ Süleyman Mümtaz. Bu konuda bkz.; <https://www.5ocakgazetesi.com/yazi/adana-valileri>

2. Gilodo Fabrikası'na Yapılan Denetim ve Takip Raporları

Son yapılan bu ihbarla birlikte, Gilodo ve fabrikası hakkında detaylı bir araştırma ve soruşturma başlatılacaktır. Bu araştırmaları beş başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

- 1- Gilodo'nun Geçmişi ve Faaliyetleri,
- 2- Gilodo Fabrikası'nın Sahibinin Kim olduğu,
- 3- Gilodo Fabrikası'nın Çalışanları ve İrtibatları,
- 4- Gilodo Fabrikasının Gizli Hedefleri ve Casusluk Faaliyetleri.
- 5- İhbarda İsmi Geçen Devlet Görevlilerin Durumu.

2.1. Gilodo'nun Geçmişi ve Faaliyetleri:

Yürütülmekte olan soruşturma kapsamında, ilk başta araştırılan konu Gilodo'nun kendisi olmuştur. Gerek Emniyet Genel Müdürlüğü gerekse Millî Emniyet Hizmetleri (MAH) tarafından, Gilodo'nun geçmişi ve sakladığı sırlarının takibine başlanmıştır.

Kronolojik bir sıra takip ettiğimizde, bu konudaki ilk araştırmanın, Millî Emniyet Hizmeti Riyaseti (MAH) tarafından, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne gönderilmiş olan, 24 Ekim 1933 gün ve MAH RS Ş.B.2706 sayılı yazıyla başlatıldığı görülmektedir.

Bu yazıda şu ifadeler yer verilmiştir: “24 Ekim 1933 tarih Z: 18.10.933 B. 2665.Mütareke sonunda Bakü'de polis müdürlüğü yapan ve bir süre sonra Akhisar'da kaymakamlık görevinde bulunan ve şu anda nerede olduğu bilinmeyen, Kerim Refi Bey ismindeki kişinin, Adana'daki fabrikatör Gilodo hakkında bilgi sahibi olduğu ve Bakü'de polis müdürü iken Gilodo ile çokça uğraştığı bilgisi alındı. Adı geçen kişiden Gilodo'nun Bakü'deki vaziyeti sorularak hizmetinize de bildirilmesini rica ederim”(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:136).

Bu yazıdan sonra, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından, Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğüne gönderilen, 25 Ekim 1933 tarihli ve 9628 sayılı başka bir yazıda şu ifadeler yer verilmiştir; “Mütareke sonunda, Bakü'de Polis Müdürlüğü yapan ve bir sürede Akhisar'da kaymakamlık yaptığı öğrenilen, Kerim Refi Bey'in şu anda hangi görevde ve nerede olduğu hakkında, bir bilgi varsa tarafımıza bildirilmesini rica ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:137).

Bu iki yazıdan da anlaşılacağı üzere; geçmişte Gilodo'yla çalışmış, onu iyi tanıyan kişilerin bilgisine başvurularak Gilodo'nun geçmişindeki karanlıkta kalan hususların öğrenilmesi ve soruşturmanın bu bilgiler doğrultusunda genişletilmesi istenmektedir.

Bu kapsamda, Vilayetler İdaresi Umum Müdürlüğünden, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne (Emniyet Genel Müdürlüğüne) gönderilen 2 Kasım 1933 gün ve V.İ. U.M. Ş.I. 8990 sayılı cevabi yazıda, şu ifadeler yer verilmiştir: “C.25/10/1933 tarih ve 9628 sayılı yazıya: Eski ve yeni kayıtların incelenmesine rağmen, Mütareke sonlarında, Bakü'de Polis Müdürlüğü ve daha sonra da Akhisar Kaymakamlığında bulunduğu söylenen, Kerim Bey hakkında yapılan araştırmalarda, bu isimde herhangi bir kayda ve bilgiye ulaşılamamıştır.

Ancak, Abdülkerim Refii Bey isminde bir kişi, şu anda Salihli Kazasında kaymakamlık yapmaktadır. Söz konusu kişinin dosyasında, yukarıda arz olunan yerlerde bulunduğu ilişkin bir kayıt yoktur efendim.” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:162).

Bu yazıdan sonra, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü(Emniyet Genel Müdürlüğü) tarafından 27 Aralık 1933 gün ve I.A.11351 sayılı yazı ile Salihli Kaymakamı Abdülkerim Beyefendi'den Gilodo hakkında bilgi talebinde bulunulur. Bu yazıda şu ifadeler yer verilmiştir: “Adana'da pamuk fabrikası olan Mösyö Gilodo'nun genel durumu hakkında bir bilginiz varsa bildirmenizi rica ederim efendim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:163).

Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü'nün, Salihli Kaymakamı Abdülkerim Beyefendi'ye göndermiş olduğu bu yazıya karşılık olarak 7 Ocak 1934 gün ve 2 sayılı yazıda verilen cevapta,

Abdülkerim Beyefendi Gilodo hakkında bildiklerine ilişkin yazısında şu ifadeler yer vermiştir: 31/12/1933 gün ve I. Şube 11351 sayılı gizli soruşturmaya cevaptır:

1- Gilodo Rus Yahudisidir. Zannedersem, Taşkentlidir. Rus ihtilâlinde, ekonomik olarak zarar görmüş ve Türkiye'ye kaçımıştır. Komünizm aleyhtardır.

2- Adana'da açtığı çiğit yağı fabrikası ile pamuk çekirdeği fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Böylece, ekonomimize hizmet etmiştir. Yıllar geçtikçe, işlerini geliştirmiş ve pamuk ticaretinde bir hayli ilerlemiştir.

3- Geçen seçimlerde, Serbest Fırka'nın Adana'daki çalışmaları sırasında durumun Bolşevik ihtilâlini andırdığını ve buna bir an önce önlem alınması gerektiğini çevresinde bulunan aydınlara anlattığını ve fırkamız (Cumhuriyet Halk Fırkası) lehinde bütün gayretiyle çalıştığını biliyorum.

4- Gilodo saf ve korkak bir kişidir.

5- Gilodo'nun yanında Salomon isminde topal bir kardeşi vardır. Salomon çok tehlikelidir.

6- Gilodo'nun başında bulunduğu şirket İngiliz sermayesi ile çalışmakta ve tüm büro görevlileri de Londra'dan gelmektedir. Bu duruma bakarak şirketin bir gizli servisle ilgili olacağını kabul etmek lazımdır. Dört beş yıl önce, vilayet mektupçusunun çirkin ahlaklı oğlunun yüksek maaşla şirkete alınması da son derece de dikkat çekicidir.

7- Bana öyle geliyor ki Gilodo'nun uyandırmayan kimliği siyasi amaçlar izleyen bir şebekeye perde olarak kullanılmaktadır. Durum böyle iken ben Adana bölgesinde Gilodo ve yakınları ile ilgilenecek herhangi bir sıfat ve görevde olmadığım için burada yazmış olduğum şeyler tamamen benim kişisel görüşlerimdir. Belki yanlış bile olabilir. Bu konuda en doğru bilgileri Adana Valiliklerinde bulunmuş, şu anda Devlet Şûrası Reisi (Danıştay Başkanlığı) Reşat¹² ve Dâhiliye Müsteşarı (İçişleri Müsteşarı) (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:133) Vehbi Beyefendiler gibi yüksek idare amirlerinden edinmek mümkündür. Saygılarımla arz ederim efendim”(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:132).

Salihli Kaymakamı Abdülkerim Beyefendi'nin vermiş olduğu bilgilerle, Gilodo hakkında ihbar mektubunda bulunan bazı konularla örtüşen ifadeler de rastlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bilgi için doğru kişiye müracaat edildiği görülmektedir.

Gilodo'nun geçmişini belirleme amacıyla bu yapılan ilk yazışmalardan sonra, soruşturmanın esasına yönelik araştırmaların derinleştirildiğini, İçişleri Bakanlığı ve diğer ilgili yerler ile sıkça gizli yazışmaların yapıldığı görülmektedir.

Yapılan araştırmalarda, sıkça ifade edilen sorulardan bir diğeri de bu fabrikanın sahibinin kim olduğu ve sermayesinin kaynağının nereden geldiği konusudur. 1933 yılından başlayarak, 1942 yılına kadar devam eden tüm yazışmalarda ağırlıklı olarak bu konu ele alınmıştır. Çünkü bu fabrikanın İngiliz sermayesi ile kurulduğu ve İngiliz İstihbaratçılarının Adana'daki bir merkezi durumunda olduğu iddiasına cevap verilmek istenmiştir.

¹² Mustafa Reşat Mimaroglu; 1931-1938 yılları arasında Danıştay Başkanlığı yapmıştır. Bu konuda bkz.; www.danistay.gov.tr/kurumsal-15-cumhuriyet-donemi-danistay-baskanlari-1927-.html.

2.2. Gilodo Fabrikası'nın Sahibinin Kim Olduğu:

Gilodo Fabrikası'nın mülkiyeti hakkındaki ilk yazışmanın, 3 Ekim 1934 tarihinde İçişleri Bakanlığıyla, Seyhan Valisi Tevfik Hamdi Efendi¹³ arasında yapıldığı görülmektedir.

Bu yazının içeriği şu şekildedir: “Adana’da (S.R.Gilodo) nebatî yağ ve sabun fabrikası sahibi Rus Yahudilerinden Gilodo ile bu işletmede çalışan bazı kişiler ve kendisine yardım edenlere ilişkin, Adana tüccarlarından Kıbrıslı Ahmet imzasıyla, Başvekil Paşa Hazretlerine yazılan ve Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliğinden, Bakanlığa gönderilen ihbarın örneği ekte gönderilmiştir. Bu konuda yapılacak, soruşturmanın sonucunun gönderilmesini rica ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:14).

İçişleri Bakanlığı'nın bu yazısı üzerine; Seyhan Valiliğinin, 21 Ocak 1935gün ve E.M.I.Ş.4295 sayılı yazısında, yapılan soruşturma ile ilgili detaylı bir bilgi verilmiştir. Valilikçe verilen bilgiler, İçişleri Bakanı imzasıyla, özet bir rapor hâlinde ilgili tüm yerlere gönderilmiştir. Bu rapor özeti şu şekildedir: “**Gilodo ve Gilodo İşletmesi hakkında gönderilmiş olan ihbar üzerine yapılan soruşturmada:**

Gilodo: Çarlık Rusyası'ndan firar eden Beyaz Ruslardan ve Yahudi milletindedir. Bolşevikliğin ilanı üzerine İstanbul'a gelmiş, Wrangel Ordusu ile Bolşeviklerin aleyhindeki savaşlarda bulunmuş, Wrangel Ordusunun yenilgisi üzerine¹⁴ tekrar İstanbul'a dönmüştür.

İstanbul'da bulunduğu zamanlar, İngiliz istihbaratının Beyoğlu ve Kadıköy kısımlarını idare ettiği söylenmekte ise de bu durum henüz belgelenecek doğrulanmamıştır.

Gilodo'nun kardeşi Salomon: Yanında Emin ismindeki kişi ile birlikte 1924 yılında Adana'ya gelerek pamukçuluğa başlamışlardır. Bunlardan kısa bir süre sonra da Gilodo Adana'ya gelmiş ve iki yıl sonra fabrikasını kurmuştur. Gilodo Türk vatandaşlığına geçinceye kadar, fabrikanın müdürü olarak Emin Bey gösterilmiştir.

Fabrika: Merkezi Londra'da bulunan, Turkish Trading Companies Limited İşletmesi'nin malıdır. Kurucularının çoğunluğu İngiliz yedek ve emekli subaylardır.

Fabrikada murakıp (denetçi) olarak, muhasebeci sıfatıyla Londra'dan gönderilen ve yedek subay olan bir kişi bulunmaktadır. Hesapları teftiş için her yıl, Türkiye'deki işletmelerini teftişle görevli Russel ve Lorimer isminde müfettiş Adana'ya gelmektedir.

Fabrikanın ilk kuruluşunda, şirketin yönetim kurulu üyelerinden ve sermayedarlarından olan Benson, fabrikanın yapılmasına nezaret etmiştir. Hükûmet tarafından fabrika, Gilodo'nun malı olarak bilindiğinden gelecekte Gilodo'dan fabrika binası için bir kötülük gelmemesini (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:20)sağlamak için binbaşı rütbesinde bulunan Benson'a ipotek edilmiştir.

Fabrikanın kime ait olduğu konusuna gelince:

Bu fabrikanın merkezi Londra'da bulunan, Turkish Trading Companies Limited İşletmesi'dir. Fabrika bu işletmenin malı olup, sermayesinin tamamı bu şirkete aittir. Kurucularının çoğunluğu İngiliz yedek ve emekli subaylardır. Bu nedendir ki fabrikanın ilk kuruluşunda, şirketin yönetim kurulu üyelerinden ve sermayedarlarından olan Benson, Londra'dan gelerek fabrikanın yapılmasına nezaret etmiştir. Fabrika inşaatının bitiminden sonra da yönetimin Gilodo tarafından Benson'a ipotek edilmiştir.

¹³ Tevfik Hamdi Baysal, 18 Eylül 1934 ile 26 Ağustos 1939 tarihleri arasında Seyhan (Adana) Valiliği görevinde bulunmuştur. Bu konuda bkz.;<http://www.adana.gov.tr/>

¹⁴ Wrangel Ordusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.; Kerime Şahiner, *Wrangel Ordusu'nun İstanbul'a Gelişi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

Ayrıca, fabrikayı ilk kez, “Vaytin” ismindeki bir müfettiş tarafından teftiş edilmiştir. Bu müfettiş, Çukurova pamuklarında hastalık çıkması ve Adana’da pamukçuluğun bitirilmesi için Gilodo ile birlikte çalışmıştır. Fabrika’ya muhasip olarak Londra’dan Makenzi isminde bir İngiliz gönderilmiştir. Bu kişi uzun bir süre çalıştıktan sonra, merkezden geri çağrılarak yerine yine Londra’dan muhasebeci olarak, “Corc Doglas Wallas Hamilton” ile İngilizce haberleşme kısmında şef unvanıyla denetçi olarak çalışan, yine İngiliz kanından bir yedek subay gönderilmiştir. Bu kişiler uzun bir zaman bahsedilen fabrikada çalıştırılmıştır”(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:21).

Gilodo Fabrikası hakkında yürütülmekte olan soruşturmaya ilişkin detaylı rapor Seyhan Valiliği’nin, 13 Şubat 1935 gün ve 386 sayılı gizli yazısı ile İçişleri Bakanlığına arz edilmiştir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:89;90;91;92;93).

Daha sonra, bu rapor doğrultusunda, söz konusu fabrika kurucuları hakkında gönderilmiş olan bilgiler, 17 Nisan 1935 gün ve Özel Kalem 3/112 sayılı yazı ile Başvekil İsmet Paşa’ya arz edilmiştir(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:21).

Yine aynı şekilde, soruşturmada gelinen son durumdan, Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği de bilgilendirilmiştir. Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya imzası ile Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreterliği’ne gönderilen, 15 Nisan 1935 tarihli ve 1A.Sayıli yazıda, Gilodo firması hakkında şu bilgilere yer verilmiştir:

“3 Temmuz 1934 gün ve 3-42110 sayılı yazıya cevaptır: Adana’da bulunan Gilodo Fabrikası hakkında Seyhan Valiliğince yapılan soruşturmayı içeren, 13 Şubat 1935 gün ve 386 sayılı yazı örneği ilişik olarak sunulmuştur. İncelemeye devam edilmektedir. Saygılarımla arz ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:102).

İlişikteki soruşturma raporu ise özetle şu bilgileri içermektedir:

1- Adana’da madeni yağ ve sabun çıkaran ve pamuk işleri yapan S.R. Gilodo ismi ile bilinen bir fabrika vardır. Gilodo Çarlık Rusya’sından kaçmış beyaz Ruslardandır. Ve Yahudi soyundandır. Wrangel Ordusu ile İstanbul’a gelmiştir. Mütarekede İngiliz istihbaratının Beyoğlu ve Kadıköy kısımlarını idare ettiği söylenmektedir.

2- Bu kişinin Salomon adlı bir kardeşi de yanındadır. Bu iki kardeş, 1924 senesinde Adana’ya gelerek pamukçuluğa başlamış ve iki yıl sonra da bugünkü muazzam fabrikayı kurmuşlardır. Gilodo sonradan Türk vatandaşlığına geçmiştir.

3- Bu fabrika merkezi Londra’da olan, Turkish Trading Companies Limited İşletmesi’nin malıdır. Kurucularının çoğunluğu İngiliz yedek ve emekli subaylarıdır. Bu fabrikanın denetçisi yedek subay olan İngiltere’den gönderilmiş bir kişidir. Bu kişi aynı zamanda fabrikanın muhasebesini de tutmaktadır.

4- Bu fabrika yönetim kurulu üyesi ve sermayedarlarından olan binbaşı rütbesindeki Benson isimli bir İngiliz’e ipotek edilmiştir. 1927 yılında İngiltere’den İstanbul’a gelmiş ve İstanbul’dan da Adana’ya geçmiş olan Benson’un casus olduğu, Gilodo’nun da bu kişi adına çalıştığı ihbar ve iddia edilmiştir.

5- Bu fabrikayı ilk defa teftişe gelen “Vaytin” isminde bir İngiliz müfettişidir. Bu kişi Türk pamuklarını mahvetmek ve satıştan düşürmek için neler yapılması gerektiğini Gilodo’dan sormuş ve Gilodo’dan öğrendiği bilgiler doğrultusunda, Gilodo Fabrikası adına Sudan’dan hastalıklı pamuk göndermişse de bu pamuklar Mersin Gümrüğünden (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 98;101) çıkarılmayarak geri gönderilmiştir. Fakat yukarıda adı geçen Gilodo, bu pamuklardan birkaç kilosunu gümrükten çaldırarak Adana, Mersin ve Tarsus çiftçilerine numune diyerek dağıtmıştır. Bu nedenle, ertesini yıl bu çevredeki pamuklara hastalık ve bir çeşit kurt bulaşmıştır.

6- Bu fabrikada muhasip olarak İngiliz milletinden Makenzi isimli bir kişi daha görev yapmaktadır. Bu kişinin bütün şüpheli hâl ve hareketleri Hükûmetçe yakından takip edilmekteydi. Bu şahsın takip edildiğini hisseden İngiliz şebekesi 1932 yılında bir soruşturma heyeti göndererek güya zimmetine 10 bin lira para geçirdiği iddiası ile fabrikadan ve dolayısı ile Adana'dan uzaklaştırmışlardır.

7- Bu fabrikada Filistin vatandaşı Pases Herman, İngiliz vatandaşlarından Boğlaf Vallas Hamington, yine İngiliz vatandaşlarından Nicola Çarılşoh ve Litvanya vatandaşlarından Jak Nakos Bernak ve İran vatandaşlarından Madam Mari Güstav olmak üzere beş yabancı vardır. Bunların içinde en çok şüpheli görüleni, Boğlaf Vallas Hamington'dur.

Diğer görevlileri Türk vatandaşı Yahudilerdir. Fabrikada Yahudiler her zaman için Türklere tercih edilmektedir. Bu fabrikada çalışanların ve yüksek para alanların bir kısmı kazanç vergisi ödemedikleri bilgisi de kısmen doğrudur.

8- Adana Mektupçusu Raif'in 8-10 seneden beri mektupçu olarak orada bulunması ve gerek fabrikanın açılması sırasında ve gerekse sonrasında fabrika kurucularında Gilodo ve kardeşi Salomon'a kolaylık gösterdiği, oğullarını bu fabrikada işe yerleştirdiği anlaşılmış ise de şu ana kadar fabrika sahibi Gilodo'dan yüklü miktarda para aldığına ilişkin bir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 97;100)delil elde edilememiştir.

9- Bu fabrikayı teftiş için Ankara'dan gelen görevlilerin fabrikada çalışan yabancı uyruklu vatandaşları görmemesi için sakladıkları ve müfettişlerin de bunları arayıp sormadıkları birçok kez söylenmiş ise de gelip giden bu müfettişlere altı bin lira kadar paranın verildiği tespit edilememiştir.

Bu fabrikada bir de İngilizce haberleşme kısmı vardır ki bunun şefi de İngiltere'den gönderilmiştir. Bu kişi muhasip süsü verilmiş ve şu anda denetçi görevini yürütmekte olan bir İngiliz yedek subayıdır. Bu subayın haberleşmesi ve tutmuş olduğu dosyaları oturduğu odadaki kasada korunmaktadır. Bunun dosyalarının görülmesi ancak, bütün fabrika dosyalarının incelenmesi ile mümkün olabilecektir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 96;99).

İçişleri Bakanlığı tarafından, 16 Nisan 1935 gün ve I.A sayılı yazı ile yapılan soruşturmada, öncelikli olarak İktisat Vekâleti bilgilendirilmiştir. Gilodo Fabrikası'nın genel durumuna ilişkin bilgi özeti gönderilmiştir. Daha sonra da yine, İçişleri Bakanlığının, 17 Nisan 1935 gün ve 3/112 sayılı yazısı ile Maliye, Ziraat ve İktisat Bakanlıkları da Gilodo Fabrikası ile ilgili yürütülen bu gizli soruşturma hakkında bilgilendirilmişlerdir.

Bu bilgilendirme yazısının içeriği şu şekildedir: "Adana'da bulunan Gilodo Fabrikası hakkında, Seyhan Valiliğinden yapılan incelemeyi içeren, 13 Şubat 1935 gün ve 386 sayılı yazı örneği ekte sunulmuştur. İncelemeye devam edildiğini saygılarımla bildiririm.

Maliye, Ziraat ve İktisat Vekâletlerine (Bakanlıklarına) ve C.H.F. Genel Sekreterliği'ne yazılmıştır" (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 104).

Maliye Bakanlığının 27 Nisan 1942 tarih ve 42432/950 sayılı Dahiliye Vekâletine gönderdiği yazısında şu bilgilere yer verilmiştir: "Adana'da bulunan ve Gilodo isminde ülkemize mülteci olarak gelen bir Musevi tarafından idare edilmekte olan, pamuk ve nebati yağlar fabrikasının hesaplarından İstanbul Baş Hesap Uzmanı Rasim Baydar tarafından yapılan inceleme sonucunda, bahsi geçen fabrikanın gerçekte Gilodo'ya ait olmayıp merkezi Londra'da bulunan Turkish Trading Companies Limited Kuruluşu'nun malı olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, şirkete kesilen cezalı 800 bin kûsur liranın tahsilini temin için, fabrika ve müstemilatına ihtiyati haciz konmuştur.

Bunun üzerine, Gilodo tarafından mahkemeye müracaat edilerek, hacizli mala hak sahibi olma iddiası ile bir dava açılmıştır.

Hazine tarafından da karşılık olarak, fabrikanın Gilodo adına mevcut olan kaydının, Turkish Trading Companies Limited Kuruluşu'nun adına düzeltilmesi talebi ile yeni bir dava açmıştır. Şu anda her iki davanın da görülmesine başlanmıştır.

Bu arada, Samoel oğlu Rafael Gilodo'nun; genellikle İngiltere ile olan özellikle de Turkish Trading Companies Limited Kuruluşu'yla ilişkileri çok dikkat çekmektedir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 26). Gerek fabrikanın kuruluşu sırasında ve gerekse sonraki zamanlardaki genel durumu hakkında, emniyet tarafından yapılan araştırmalarda, bu ilişkinin belgelere dayandırılarak, doğrulandığı bildirilmiştir.

Devam eden davalarda, hazine iddialarının güçlendirilmesine yarayacak böyle bir incelemenin yapılıp yapılmadığının ve yapılmış ise sonuç bulup bulmadığının, elde edilen bilgi ve delillerin içeriğinin tüm detaylarıyla birlikte gönderilmesini arz ederim" (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 25).

Bu yazıya karşılık olarak, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü (Emniyet Genel Müdürlüğü) tarafından 18 Mayıs 1942 gün ve Ş.B.I.18864 sayılı yazı ile Maliye Vekâletine Gilodo Fabrikası ile ilgili yürütülen soruşturmasında şu ana kadar olan kısa geçmiş bilgisi verilmiştir.

Bu yazının içeriği şu şekildedir: "27 Nisan 1942 gün ve Hukuk Müşavirliği 940/42432 sayılı yazıya karşılıktır.

I- Adana'da bulunan ve Gilodo tarafından idare edilen fabrika hakkında, ilimizce tespit edilen tüm bilgiler, özel kalem 17 Nisan 1935 gün ve 3/113 sayılı yazımızla arz edilmiştir.

Bu sefer bir örneği de ekte sunulan ve Seyhan Valiliği'nden verilmiş olan bu bilginin beşinci paragrafında:

"Fabrika, merkezi Londra'da bulunan Turkish Trading Companies Limited Şirketini'nin malıdır."

Yine Seyhan Valiliğinin 24 Eylül 1933 gün ve 1940 sayılı yazısının bir kısmında:

"Beşte dört sermayesi İngilizlerin olan Adana'daki Gilodo Fabrikası" denilmektedir.

Ayrıca Millî Emniyet Hizmeti Reisliği'nin dosyamızda saklı olan 9 Ekim 1933 gün ve 2595 sayılı yazısının bir yerinde ...Fabrika kendi ismini taşımakla birlikte sermayesinin tamamının İngilizlerin elinde olduğu, her yıl fabrikanın teftişinin İngiltere'den gelen müfettişler tarafından yapıldığı ve Gilodo'nun fabrikanın müdürü durumunda olduğu bildirilmiştir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 28)

Halen, Giresun'un Alacura Kazası Kaymakamı olan ve mütareke sonunda Bakü'de polis müdürlüğü yapan, Gilodo'yu o zamandan beri tanıdığı anlaşılan Refi Kerim'in dosyasında bulunan 4 Ocak 1934 tarihli mektubunun altıncı maddesinde: Gilodo'nun başında bulunduğu şirket, İngiliz sermayesi ile çalışmaktadır. Büro çalışanları da Londra'dan görevlendirilmektedir" denilmektedir.

II- Bütün bu bilgilerin kaynağı hakkında dosyamızda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bu konuda daha fazla ve detaylı açıklama almak için, Hazineyi temsilen bir avukatın Seyhan Valiliği ile görüşmesinin uygun olacağı, ayrıca gerekirse Millî Emniyet Hizmeti Reisliğinden, adı geçen Kaymakam Refi Kerim'den bilgi istenilmesini, saygılarımla arz ederim" (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 27).

Bütün bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, Adana'da kurulan Gilodo nebati yağ ve sabun fabrikası İngilizlerin parası ile kurulmuş bir işletmedir. Bu işletmenin sahibi gibi görünen Gilodo ise, İngilizlerin gizli emellerine hizmet eden, bir ajandır.

İşte bu ihbar mektubuna kadar, Adana'da kurmuş olduğu kirli çıkar ilişkileri sayesinde durumunu gizlemiştir. Bu kişilerin yardımları ile kısa sürede çok büyük bir işletme hâline gelmiştir.

2.3. Gilodo Fabrikası'nın Çalışanları ve İrtibatları:

Bu yazılarından sonra İçişleri Bakanlığı'nın 18 Nisan 1935 gün ve 3484 sayılı yazısı ile Seyhan Valiliğine, Gilodo Fabrikası çalışanlarının şüpheli hareketlerinin takibi görevi verilmiştir. Bu yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

“Gilodo Fabrikası ile bu fabrikada çalışan kuşkulu (şüpheli)yabancılarla bazı memurların ilişki ve irtibat hâlinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu fabrikanın bir yabancı istihbarat yuvası olduğu da bilginiz dâhilindedir. Bu nedenle, fabrikada çalışanların durumlarındaki değişikliklerin ve bu kişilerle şüpheli temasları olan memurların tespitine devam edilerek sonucunun bildirilmesi rica olunur” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 106).

Dâhiliye Vekâletinden (İçişleri Bakanlığında) İktisat Vekâletine (Ticaret Bakanlığına) Gilodo hakkında gönderilen bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: “1/5/1935 gün ve 999 sayılı yazıya cevaptır:

“**Gilodo**” ve Kardeşi “**Salomon**”un taşıdıkları firmanın kudret ve emniyeti bu adamların memleketimizin siyasi emniyetini bozmayacakları hakkında bize bir teminat vermez. Ülkemize faydalı olacak ve aynı zamanda da ülkemizin siyasi güvenliğini bozmayacak ticari işletmelerimizin serbestçe ve Cumhuriyet Kanunları esaslarına uygun bir şekilde çalışmaları Bakanlığımızca da istenilen bir durumdur.

Gilodo firması hakkındaki ihbar büyük Fırkamızdan bildirilmiş ve Seyhan Valiliği'nce de çok ayrıntılı bir şekilde sorgulanmıştır.

Yazılarının birinci maddesinde Gilodo ve kendisi ile birlikte çalışan “**yabancıların**”, “**güvenlik**” açısından durumlarının Bakanlıklarınca bilinmediği hususu bildirildiği hâlde, aynı yazının 4. maddesinde bu firmanın “**ülke güvenliği**” aleyhinde çalışmayacağı garanti edilmek gibi gereksiz açıklamalar yapılmaktadır.

Bu firma hakkındaki gerçeği aydınlatmak için, yapılan gizli soruşturmayı Bakanlığınıza da bildirmiştik (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 5).

Ortada haysiyet ve hürriyeti sınırlanan hiçbir kişi yoktur. Bakanlığımızca görülen lüzum üzerine yapılmakta olan gizli bir soruşturma vardır.

Cumhuriyet polisinin görevini çok iyi bir şekilde yaptığını bildirir ve firma hakkındaki soruşturmaya büyük bir gizlilik içinde devam edileceğini bilgilerinize saygılarımla arz ederim” (28.6.1935) (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 4).

Bu kapsamda; Ankara Valiliğinden, Dahiliye Vekâletine (İçişleri Bakanlığında) gönderilmiş olan 29 Mart 1937 gün ve E.İ.U.M.Ş.I 3422 sayılı yazıda şu ifadelere yer verilmiştir; “23 Mart 1937 gün ve E.İ.U.M.Ş.I 2746/5655 sayılı yazıya cevaptır.

Casusluktan işkilli (şüpheli) Beyaz Ruslardan fabrikatör Rafael Samoel Gilodo hakkında istenilen bilgilerin 18 Mart 1937 tarih ve 2954 sayılı yazımızla bildirildiğini arz ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 10).

Ankara Valiliğinin göndermiş olduğu bu yazıya ek olarak verilen, Gilodo hakkında olarak toplanmış bilgiler şu şekildedir: “Rus Yahudisi Gilodo Wrangel Ordusu döküntüleri ile İstanbul'a gelmiştir. Mütarekede, bunun İngiliz istihbaratının Beyoğlu ve Kadıköy kısımlarını idare ettiği duyulmuştur. Kardeşi Salomon ile 1924 yılında Adana'ya gelerek Türk vatandaşlığına geçmiştir. Adana'da pamukçuluğa başlamış ve iki yıl içinde bugünkü geniş fabrikayı kurmuşlardır.

Bu fabrika merkezi Londra olan, Turkish Trading Companies Limited Kuruluşu'nun malıdır. Kurucularının çoğunluğu İngiliz yedek subay ve emekli subaylardır. Sermayenin çoğunluğu, sermayedarlardan binbaşı rütbeli “**Benson**” isminde bir İngiliz'e “**ipotek**” edilmiştir.

Yine İngiltere’den gönderilen bir İngiliz yedek subayı fabrikanın murakıp ve muhasipliğini, yine aynı kişi İngilizce haberleşme biriminin şefliğini de yapmaktadır. Benson’un casus olduğu ve Gilodo’nun bunun hesabına çalıştığı duyulmuştur.

Fabrikayı ilk defa teftişe gelen, İngiliz müfettişi “**Vaytin**” Türk pamuklarını imha ve satıştan düşürmek için neler yapılması gerektiğini Gilodo’dan sorup öğrendikten sonra Sudan’dan fabrika adına hastalıklı pamuk getirtmişse de bunlar Mersin Gümrüğünden çıkartılmadığı için geri gönderilmiştir. Gilodo, bu pamuklardan birkaç kilosunu gümrükten çalarak Adana, Mersin, Tarsus çiftçilerine numune diye dağıtmış ve bir sonraki yılda bu çevredeki yetişmiş olan pamuklarda hastalık belirmiş ve bir çeşit kurt görülmüştür.

Fabrika muhasibi “**Makenzen**” isimli İngiliz’in şüpheli durumunu izlediğimizi hissederek İngiliz şebekesi, 1932 yılında bir inceleme heyeti göndererek Makenzen’in güya on bin lira açığı olduğunu söyleyerek onu zimmetine para geçirmekle suçlamasıyla fabrikadan ve dolayısıyla Adana’dan (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:110;112)uzaklaştırmışlardır.

Fabrikada yabancı olarak İngiliz vatandaşı “**Boglaf Vallas Hamington**”, “**Nikola Carilaşoh**” ve Filistin vatandaşı “**Pasen Herman**” ve Litvanya vatandaşı “**Ja Makos Bernak**” ve İran Vatandaşı “**Madam Mari Güstav**” bulunup, **diğer görevlileri de daima Türklere tercih edilen “Türk vatandaşı Yahudilerdendir”**. Bu fabrikada çalışanların ve yüksek para alanların bir kısmının kazanç vergisi ödememiş oldukları anlaşılmıştır.

Sekiz-on yıldır, Adana’da Mektupçu (Yazı İşleri Müdürü)bulunan Bay Raif’in fabrika açılırken ve sonradan fabrika ve kurucularına Gilodo ve kardeşi Salomon’a çok yardımcı olduğu tespit edilmiştir. Bu hizmetlerin karşılığı olarak da oğullarını fabrikada çalıştırdığı anlaşılmıştır. Yine, Mektupçu Raif’in Gilodo’dan değişik zamanlarda para aldığı hakkında herhangi bir delile rastlanmamıştır.

Fabrikadaki yabancıların Ankara’dan teftişe gelen memurlara görünmemek için saklandıkları ve müfettişlerin de bunları arayıp sormadığı şayi olmuşsa da bu müfettişlere altı bin lira verildiği konusu tespit edilememiştir” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:109;111).

2.4. Gilodo Fabrikası’nın Gizli Hedefleri ve Casusluk Faaliyetleri:

5 Eylül 1933 tarihinde, Nişantaşı’ndan, H. Hilmi İmzası ile Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne gönderilen ihbarda, bir kötülük yuvası olarak nitelendirdikleri, Gilodo Fabrikası’nın, ülkemizde faaliyet gösteren yabancı istihbarat servisinin bir şebekesi olduğu bildirilmiştir.

Bu ihbar üzerine Dahiliye Vekâleti tarafından, Seyhan Valiliği’ne gönderilmiş olan 12 Eylül 1933 gün ve 8626 sayılı yazı ile bu konunun araştırılması istenecektir. Bu yazıda, şu ifadelere yer verilmiştir: “İlinizde bulunan, S.R. Gilodo İşletmesinin İstihbarat servisinin memleketimiz içinde çalışan bir şubesi olduğu bilgisi alınmıştır.

Bu işletme hakkında çok dikkatli bir şekilde inceleme yapılarak bu bilginin doğruluk derecesinin araştırılmasını ve sonucun bildirilmesini rica ederim efendim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:139).

Bu yazıya cevaben Seyhan Valiliğinden 24 Eylül 1933 gün ve Emniyet 1940 sayı ile Dâhiliye Vekâletine gönderilmiş olan karşılıklıta şu ifadelere yer verilmiştir: “16/9/1933 tarih ve Emniyet Ş.I.8626 sayılı soruşturmalarına cevaptır: Rafael Gilodo aslen Türkistanlı Rus Yahudilerindendir.

Çarlık zamanında Taşkent’te pamuk ticareti yaparken Rus ihtilali üzerine Türkiye’ye kaçarak beşte dört sermayesi İngilizlerin olan, Adana’daki Gilodo Fabrikası’nı kurarak müdürlüğünü üstlenmiştir. Kardeşi Salomon da fabrikada ve dışında ticaretle uğraşmaktadır.

Daha sonra Türk vatandaşlığına geçen Rafael Gilodo, söz konusu fabrikada, pamuk çekirdeğinden yağ üretmekte, sabun imal etmekte ve her çeşit pamuk işiyle uğraşmaktadır. Sermayesinin büyük çoğunluğu İngilizlerindir.

Fabrikanın muhasibi olan şüpheli şahıslardan ilimizin (1) numaralı fişine kayıtlı olan Makenzen isimindeki İngiliz, geçen yıl ülkesine gitmiş, yerine bir başka İngiliz gelmiştir.

İlimiz kolluk güçlerince, bu işletme uzun zamandır gözetim altında tutulmasına rağmen, mevcut olan şüpheyi ve Entelijans servisin bir şubesi olduğunu gösteren doğrulayıcı bir delil ve ipucu elde edilememiştir. Söz konusu işletme, polislin gizli takibi ve sıkı kontrolü altındadır efendim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:140).

Bunun üzerine, Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından, 4 Ekim 1933 gün ve Ş.I.B. 9069 sayılı yazı ile Millî Emniyet Hizmetleri MAH/MEH Reisliğinden Gilodo Fabrikası'nın İngiliz istihbaratına hizmet edip etmediğinin araştırılması istenmiştir.

Bu yazıda şu ifadeler yer verilmiştir; “Rus mültecilerinden olup, yedi yıl önce Adana'da yerleştirilen ve daha sonrasında da Türk vatandaşlığına geçen, Rafael Gilodo tarafından kurulmuş olan pamuk fabrikasının, dörtte üç hissesinin İngilizlere ait olduğu gibi söz konusu fabrikanın, İngiliz istihbaratının bir şebekesi olduğu söylenmektedir. Bu işletme hakkında başkanlığımızca bilinen veya elde edilecek bilgilerin tarafımıza gönderilmesini rica ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No: 141).

Millî Emniyet Hizmetleri MAH/MEH Reisliği tarafından, 9 Ekim 1933 gün ve 2595 sayılı Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne gönderilmiş olan cevap yazısında şu ifadeler yer verilmiştir; “4.10.1933 Ş.I.B.9069 sayılı yazıya cevaptır. Adana'da Gilodo Fabrikası sahibi, Rafael Gilodo hakkında mevcut bilgiler aşağıda yazıldığı gibidir Efendim.

Rusya'dan Wrangel Ordusu ile gelen ve bu Orduda subay olan Gilodo, Mütareke sırasında İstanbul'da İngilizlere hizmet etmiştir.

1924 yılında İstanbul'dan Emin Bey isimindeki bir kişinin eşliğinde, kardeşi Salomon ile birlikte Adana'ya gelmiş ve bir yıl pamuk ticareti yapmıştır. Adana'ya gelişinden bir yıl sonra İngiltere'den getirttiği makinelerle, şu anda kendi ismini taşıyan Gilodo Fabrikasını kurmuştur. Kendisi Türk vatandaşlığına geçinceye kadar, bu fabrikanın müdürlüğünü Emin Bey yapmıştır.

Fabrika kendi ismini taşımakla birlikte, sermayesinin tamamı İngilizlerin elindedir. Her yıl, İngiltere'den gönderilen müfettişler tarafından fabrikanın denetimi yapılmaktadır. Gilodo fabrikada müdür durumundadır.

Kendisi ve kardeşi Buhara şivesiyle Türkçe konuşmaktadır. Gayet güler yüzlü ve herkese iyilik eder, hoş görülü bir insan olarak bilinen, bu şahıs Adana'nın tüm üst düzey devlet bürokrasisi ile ilişkisi olup hürmet ve saygı görmektedir.

Gilodo Fabrikası'nın bir İngiliz (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:145) istihbarat yuvası olduğu ve askerî, siyasi, iktisadi casusluk yaptığı konusundaki şüphe yıllardır devam etmekte ise de bu konuda henüz doğrulayıcı bir delil ve belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır”(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:144).

Bu cevap üzerine, takip ve kontrolün yapıldığı ana merkezin Seyhan Valiliği olması sebebiyle, Dâhiliye Vekâletinden, 15 Ekim 1933gün ve 9435 sayılı Seyhan Valiliğine gönderilmiş olan bir yazıda, Gilodo Fabrikası çalışanlarının casusluklarını ispat edebilecek tüm hâl ve hareketlerinin izlenmesi emredilmiştir. Yazının içeriği şu şekildedir:

“ 24/9/1933 tarih ve 1940 sayılı yazıya cevaptır.

İlinizde bulunan Gilodo Fabrikası'nın; İngiliz sermayesiyle kurulmuş, İngilizlerin denetim ve kontrolünde bir işletme olduğu, şu anda da müdürlük görevini yürütmekte olan Gilodo'nun daMütareke yıllarında, İngilizlerle birlikte çalışmış bir İngiliz ajanı olduğu anlaşılmıştır.

Dolayısıyla: fabrikada çalışmakta olan tüm görevlilerin ve işçilerin yapacakları hareket ve faaliyetlerinin izlenmesi, fabrika dışındaki seyahat ve temaslarının sürekli denetim ve kontrol altında tutulması, casusluklarını ispat edebilecek, durum ve davranışlarının toplanmasına çalışarak şüphe çekici durumlarından, peyderpey bilgi verilmesini önemle rica ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:146).

Konunun çok önemli olmasından dolayı ilgili bütün kurumlar birbirleri ile sürekli bir iletişim hâlinde ve bir bütün olarak takip ve araştırmayı sürdürmüşlerdir. Edinilen tüm yeni bilgiler de ivedilikle istihbarat paylaşımında olan makamlara arz edilmiştir.

Bu durumun güzel bir örneğine, Millî Emniyet Hizmetleri MAH/MEH Reisliği tarafından, 18 Ekim 1933 gün ve 2665 sayı ile Emniyet İşleri Umum Müdürlüğüne gönderilmiş olan bir yazıda rastlanmaktadır. Bu yazının içeriği şu şekildedir: “ 9.10.1933 B.2594 sayılı yazıya cevaptır.

1- Adana’da Gilodo ve işletmesi hakkında alınan yeni bir bilgiyi, 2 ve 3. Madde ile arz ederim efendim.

2- Başta Gilodo olmak üzere işletmenin, aynı zamanda Yahudi işleri ile ilgili olduğu öğrenilmiştir.

Gilodo’nun Siyonist üyesi olduğu ve Filistin’e gidecek Alman Yahudilerine her konuda yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Dört beş ay önce ellerinde muntazam pasaport olduğu hâlde, Adana’ya gelen ve Gilodo işletmesi ile görüşükten sonra İskenderun’a giden beş Alman Yahudisinden biri, İskenderun’da pasaportunu zayi ettiği için tutuklanmış ve talebi üzerine, Türkiye’ye iade edilerek Adana’ya gelmiştir.

İfadesinde: Alman Yahudisi olduğunu, Almanya’da Yahudilere yapılan baskıdan dolayı Filistin’e gitmek için arkadaşları ile birlikte yola çıktıklarını, Adana yolu ile İskenderun’a gittiğini, pasaportunu kaybedince tutuklandığını, parası olmadığı için Adana’da bulunan Siyonist Cemiyeti reislerinden Gilodo’dan yardım görmek üzere Türkiye’ye iade edilmesini rica ettiğini söylemiştir.

Alman Yahudisinin bu ifadesi, Gilodo’nun ve doğal olarak da işletmesinin Siyonist işleri ile (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:148) ilgili olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Gilodo’nun son zamanlarda, ülkemizdeki Yahudileri de korumaya başlamıştır. İşletmesinde, Türklere iş olmadığından bahsetmesine rağmen, kapatılan demiryolu kumpanyasından açıkta kalan Yahudileri fabrikasında işe almıştır.

Bu fabrikada çalışan Türk görevliler: Gilodo’nun; özellikle, Yahudilerin Almanya’dan uzaklaştırılmalarından sonra, Yahudileri korumaya başladığını, işletmedeki Türk çalışanlara çok az maaş verdiği, askerlik hizmetleri sırasında ise bu parayı ödemediği, buna karşılık işe aldığı Yahudilerin bol maaşla çalıştığı, Adana Hastanesinde askerliklerini yaparken de maaşlarının tamamının ödendiği, burada çalışan Türk görevlileri de çeşitli bahanelerle dışarı atarak onların yerine Yahudileri yerleştirdiği söylemişlerdir.

3- Gilodo’nun ve Gilodo işletmesinin Filistin Siyonist merkeziyle ve Filistin’deki İngiliz istihbaratıyla irtibatla olduğu yönünde çok güçlü şüpheler bulunmaktadır.

Makenzi; Adana’daki görevinden uzaklaştırınca, önce Filistin’e gitmiş ve oradan döndükten sonra görevinden ayrılarak İstanbul yolu ile Londra’ya gitmiştir.

Yerine gelen Corc Doglas’ın da Filistin’e giderek bir ay kaldıktan sonra Adana’ya geldiği bilinmektedir”(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:147).

Bu yeni bilgilerden sonra, Dâhiliye Vekâletinin, 28 Ekim 1933 gün ve 9681 sayılı yazısıyla Seyhan Valiliğinden, Gilodo’nun Siyonizm faaliyetlerinin ve Filistin’deki İngiliz istihbaratı ile olan ilişkisinin araştırılması emredilmiştir.

Bu yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: “5/10/1933 tarihli ve 2014 sayılı yazıya cevaptır.

İlinizde bulunan Gilodo Pamuk Fabrikası'nın, Siyonizm faaliyetlerinde de bulunduğu ve bu nedenle Filistin'deki İngiliz istihbaratı ile ilişkili olduğu bilgisi alınmıştır.

Mösyö Gilodo'nun Siyonist üyesi olduğu ve bu işletmenin de Yahudilik olaylarına ve özellikle de Alman Yahudilerinin, uzaklaştırılmaları nedeniyle, onlara kolaylık göstermek, yardım etmek, Adana yolu ile Filistin'e gitmelerini sağlamak ve iş bulma konusunda çok yakın bir ilgi gösterdiği tespit edilmiştir.

İlinizdeki, Siyonist Cemiyeti Reislerinden olan Gilodo'nun son zamanlarda, ülkemizdeki Yahudileri de himaye ettiği anlaşılmıştır. İşletmesinde, Türklere iş olmadığından bahsetmesine rağmen, kapatılan demiryolu kumpanyasından açığa kalan Yahudileri fabrikasına almıştır.

Yahudilerin Almanya'dan uzaklaştırılmalarından sonra son derece yakın ve sıcak bir ilgi gösterilerek Türk görevlileri de çeşitli bahanelerle, dışarı atarak(EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:135) onların yerine Yahudileri yerleştiği, mevcut Türk görevlilere de çok az maaş verdiği, askerlik hizmetleri sırasında ise bu parayı ödemediği, buna karşılık işe aldığı Yahudilerin bol maaşla çalıştığı, askere gittiklerinde de maaşlarının ödendiği anlaşılmıştır.

Filistin Siyonist merkeziyle ve Filistin'deki İngiliz istihbaratıyla irtibatla bulunan Gilodo'nun verilen bu bilgiler çerçevesinde, soruşturulması ve durumun acele bildirilmesini rica ederim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:134).

Bu yazıya cevaben Seyhan Valiliğinden 7 Kasım 1933 gün ve Emniyet Siyasî Ş. 2245 sayı ile Dâhiliye Vekâletine gönderilen cevapta, şu ifadeler yer verilmiştir: “28/10/1933 tarih ve Emniyet Ş.I.9681sayılı soruşturmalarına cevaptır:

Gilodo'nun kendisi Musevi olması nedeniyle, fabrikasında çalıştırdığı kişilerde daha çok Musevileri tercih ettiği, onları istihdam ettiği bilgisi doğrudur.

24/9/1933 tarih ve Emniyet 1940 numaralı soruşturma sonucunda da arz edildiği gibi Valilikçe bu durumu mümkün olduğunca sınırlamaya büyük bir önem verildiğini arz ederim efendim” (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:161).

İhbarın buraya kadar olan kısımlarını ve yapılan takiplerde alınan ifadeler ve tutulan raporları değerlendirdiğimizde;

1- Yapılan bu ihbarın, önemli bölümlerinin gerçekleşmemiş ve muhbire bu sözleri söyleyenler, böyle bir şeyden haberleri olmadığını iddia etmişlerdir.

2- Gilodo Fabrikası'nda çalışanların yukarıdaki maddelerde ayrıntılarıyla verilen kısımları birçok yönden kuşkulu durumlar içermektedir. Bu kuşkulu durum çok açık bir şekilde görülebilmektedir.

3- Gilodo Fabrikası'nda “İngilizce haberleşme” kısmında bulunan ve İngiltere'den gönderilen muhasebeci ve kontrolör durumundaki kişinin birtakım şüpheli davranışları hissedilmiştir. Emniyet tarafından bu kişinin faaliyetlerinin takip edildiği anlaşılınca 1932 yılı sonuna doğru, fabrikayı teftişe gelen heyet tarafından, zimmetine 10 bin lira geçirdiği gerekçesiyle ülkesine geri çekilmiştir.

Makenzi'nin İngiltere'ye çekilmesinde gerekçe olarak gösterilen, bu 10 bin liranın, zimmete geçirilmiş bir para olmasından daha çok, hesabı gösterilemeyecek, casusluk işlerinde kullanılmış bir para olması daha kuvvetli ihtimaldir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:19)

Böylece, zekice bir taktikle, bölgede izlemiş oldukları gizli siyasi emellerinin¹⁵, polis ve maliye tarafından yapılacak bir araştırma sonucunda açığa çıkmasının önüne geçmişlerdir. Tıpkı bölgedeki siyasi emellerini perdelemeye Gilodo'nun ticarî kimliğini öne çıkardıkları gibi bu olayda da dikkatleri başka yöne çekmeye çalışmışlardır.

¹⁵ İngiliz İstihbaratının çalışma tarzı ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Bora İyiat; *20.Yüzyıl Başında İngiltere'nin Orta Doğu'daki İstihbarat Faaliyetleri, İngiliz Ajanlar*, Kripto Yayıncılık, Ankara, 2019.

4-Adana'ya ayçiçeği ekimi, Gilodo tarafından sokulmuştur. Bunun gerekçesi pamuğun iyi para kazandırılmaması ve uzun bir süre pamuksuzluktan fabrikasını atıl kapasiteden kurtarmak için hammadde sağlaması gösterilmişse de gerçekte bunun Adana pamukçuluğunu öldürmek için İngilizlerin kurguladığı ekonomik bir politika olduğundan hiçbir şekilde kuşku duyulmamalıdır.

5- Ayçiçeği ekiminden iyi sonuçlar alınmadığı için, Adana çiftçileri çok fazla ilgi göstermemiştir. Bu nedenle, Gilodo ve hizmet ettiği İngilizler bu stratejik arzularını gerçekleştirememişlerdir.

2.5. İhbarda İsmi Geçen Bazı Devlet Görevlilerinin Durumu:

Gilodo Fabrikası'nın bu gizli çalışmaları sırasında yakınlık gördüğü ve çıkar ilişkisi içinde bulunduğu devlet görevlileri ve bunların aldığı söylenen paralar konusu sadece söylentide kalmıştır. Bu durumu ispat edebilecek herhangi bir delil ve belgeye rastlanmamıştır. Ayrıca bu konularda bilgi verdiği söylenen kişiler de bu iddiaları kabul etmeyerek konu hakkında herhangi bir bilgilerinin olmadığını iddia etmişlerdir.

Kimlere özel durumlarda para verdiğini tespit etmek çok güçtür. Özel durumlarda verilen bu paraları, Gilodo'nun fabrika muhasebesinden kendi adına, bir senet karşılığında aldığı tespit edilmiştir. Fabrikadan herhangi bir devlet görevlisine verilmiş olan paraya ilişkin olarak defterlerde kayıtlı herhangi bir bulguya rastlanmamıştır (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:15).Ancak Gilodo'nun kendi adına aldığı bu paralardan özel durumlar için ödemelerin yapıldığı daha akla yakın görünmektedir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:16).

Yazı İşleri Müdürü Raif'in Gilodo ile fazlaca yakın ilişkide bulunması, oğullarını bu fabrikada yerleştirmesi dışında dikkate değer bir bilgiye ulaşılmamıştır. Gilodo'nun, çok uzun bir süredir, Yazı İşleri Müdürü'nün birtakım ihtiyaçlarını karşılaması, dikkatli bakan gözlerden kaçmayacak şeylerden görünüyorsa da bu çıkar ilişkisinin iddia edildiği gibi gizli bir çalışmaya yönelik olmadığı değerlendirilmiştir.

Bu ilişkinin bu denli ciddi boyutlara ulaşmadığı, Yazı İşleri Müdürü'nün, fabrikanın ilk kuruluş zamanlarında, bir takım sorunlu işlerde sağladığı kolaylıklar ve izlenmesi gereken yolları göstermiş olmasından ileriye gitmemektedir. Ancak bu işler karşılığında kendisine herhangi bir rüşvet verildiği hakkında ortalıkta dolaşan bu söylentileri ispatlayacak herhangi bir delile rastlanmamıştır.

Gilodo'nun kardeşi Salomon'un kazancını gizleyerek az vergi ödemesinde Yazı İşleri Müdürü'nün etken olduğu iddiaları sıklıkla dile getirilmişse de bu işin fabrikanın avukatı Nazif Bey tarafından takip edilerek tamamen yasal yollardan ve yürürlükteki kanunların bazı açıklarından istifade edilerek fabrika lehine kazanç vergisi tahakkuk ettirilmiş olduğu anlaşılmıştır.

Fabrikanın işlemediği dönemlerde diğer görevliler gibi Yazı İşlerinin Müdürü Raif'in de maaş aldığı, müdürün diğer oğlu Salim'in de parasız kaldıkça Gilodo'ya gelip tehdit ederek para aldığı Gilodo'nun bazı yerlere yaptığı şikâyetlerden anlaşılmakta ise de bu tehdidin nedenleri ve Gilodo üzerindeki etki derecesi tespit edilememiştir.

Ancak, raporlardan tespit edildiği kadarıyla, Gilodo'nun işlerinde en çok istifade ettiği destekçisinin Yazı İşleri Müdürü Raif Bey olduğunda hiçbir kuşku yoktur. Yazı İşleri Müdürü Raif Bey tarafından gerçekleştirilen tüm işler de “görevi kötüye kullanma” ve “çıkar temin etme” olarak değerlendirilebilir.

Sanayi Müfettişi Zeki Bey'in fabrikada müdür sıfatıyla İngiliz vatandaşı “Pişah Ermen”in kimyagerlik yaptığını bildiği hâlde, herhangi bir resmî işlem yapmaması dikkat çekmektedir. Bu durum Bakanlığın “emirlerini dikkate almamak” ve “görevi kötüye kullanmak” olarak değerlendirilebilir (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:17).

Raporlara yansıyan diğer bir isim Fabrika Müdürü Emin Bey de dikkat çeken isimlerden birisi olarak görünmektedir. Aslen Bursalı olan bu kişi, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş, Kurtuluş Savaşı'nda ise Askerî Polis (A.P.)Teşkilatında çalışmıştır. Gilodo ile Rusya'dan tanışıyorlarmış. O zamanlar Gilodo Türk vatandaşı olmadığı için Emin Bey fabrikanın müdürlüğünü üstlenmiştir.

Gilodo'nun vatandaşlığa geçmesinden sonra bu görevinden alınmış fakat fabrikanın işlerinin yürütülmesinde kendisine çok yardımları olduğu iddia edilen Mecliste II, III, IV, V, VI ve VII. dönemlerde (1923-1946) Isparta milletvekili olan Ahmed Mükerrerem Karaağaç ile olan ilişkisi kesin olarak tespit edilememiştir.

Bu soruşturmada ismi geçen isimlerden en önemlisi ise eski Adana Polis Müdürü İbrahim Ünal'dır. İstiklal Madalyalı bir polis müdürünün ismin bile böyle bir olayda geçmesi çok üzüntü vericidir. Fabrika'dan benzin alması dışındaki diğer tüm iddialar söylentide kalmış ve Gilodo ile kurduğu çıkar ilişkisi sonucu onun tutuklanmasının önüne geçtiği yönündeki iddiaları, ispat edilecek herhangi bir delile ulaşılamamıştır.

Yine fabrikayı Ankara'dan teftişe gelen müfettişlere 6.000 lira rüşvet ödendiği yolundaki iddialar da söylentiden öteye gitmemiştir. Bu konuda herhangi bir delil ve belgeye ulaşılamamıştır (EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya, Belge No:16).

Son derece önemli bir konuda yürütülen bu gizli soruşturmada, gerek Adana bürokrasisinden, gerekse Meclisten bazı önemli isimlerinin de para alış veriş i iddiasıyla olayla ilişkilendirilmesi, soruşturmanın daha titiz bir şekilde yürütülmesine neden olmuş görünmektedir. Soruşturmanın gidişatından Başvekil İsmet Paşa'nın bilgi sahibi olması, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ve Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker'in titiz takipleri de çok etkileyici olmuştur. Fabrika sahibi ve çalışanları uzun bir süre takip ve kontrol altında tutularak bozguna faaliyetleri önlenmiştir.

SONUÇ

Tarihin her döneminde kendisine sığınanlara karşı kucak açan ve onlara şefkat sunan Türkiye, Rus ihtilali üzerine Türkiye'ye firar eden, Rus Yahudisi S.Rafael Gilodo'yu da aynı şekilde kabul etmiştir. Zaman içinde kendisine verilen imkânlarla Adana'da ticaret yapıp çok zengin ve hatırlı bir fabrikatör düzeyine ulaşmıştır.

Ancak, Türkiye'ye geldiği ilk dönemden itibaren kendisine yapılan tüm iyilikleri unutup, ülkemizin içinde bulunduğu kötü durumdan istifade ile işgal güçleriyle iş birliği içine girmiş, onlara hizmet etmiştir. Mütareke döneminde İngilizlerin Beyoğlu ve Kadıköy'deki istihbaratını yönetmiştir. Kısacası, kendisine yardım eli uzatan aziz Türk milletine ihanet etmiştir.

Mütareke sonrasında ise sanki hiçbir şey yapmamış gibi İstanbul'dan Adana'ya gelerek yapmış olduğu hainliği ve karanlık işlerini gizlemek istemiştir. Bir süre burada kendi halinde görünerek pamuk ticareti ile meşgul olmuş, sonra da İngiliz sermayesi ile kurduğu fabrikasında tamamen onların çıkarlarına uygun bir şekilde hareket etmiştir.

Yapmış olduğu bütün ticari faaliyetlerini daha önce İngiliz istihbaratında çalışmış ve Yakın Doğu'da bulunmuş, deneyimli ve alanlarında uzman olan İngilizler yönlendirmiştir. Bu süreçte, her ne kadar ülkemizin sanayine hizmet etmiş gibi görünse de vermiş olduğu zarar daha fazladır.

Gilodo ve beraberindeki İngilizlerin, fabrikanın kuruluşundan itibaren, gizlice yürüttükleri politika, Adana'daki pamukçuluğu öldürmeye ve Çukurova'nın verimli pamuk tarlalarını kullanışsız hâle getirmeye yöneliktir. Tamamen düşmanca ve sinsice yürütülen bu çalışmaların arkasında İngiliz aklı ve stratejisi olduğu görülmektedir.

Türkiye'deki siyasi amaçlarını çok titiz bir şekilde takip eden İngiliz istihbaratının faaliyetlerine, Gilodo'nun "ticari kimliği" perde olarak kullanılmıştır. İngilizlerin çalışmaları bilinmesine ve

kolluk kuvvetlerince denetim ve gözetim altında tutulmasına rağmen, mevcut olan şüpheleri doğrulayan ve güçlendiren bir sonuca ulaşılammıştır.

Gilodo Nebati Yağ ve Sabun Fabrikası'nın kısa sürede büyük bir ticari yapıya ulaşmasındaki en büyük payın o dönemde Adana'da görev yapan ve para ile etki altına alınmış makam sahibi kişilerin olduğunu görülmektedir. Bunların yardım ve desteği ile bir takım usulsüz işlemlerin yapıldığı tespit edilmiştir.

Bütün bu usulsüzlüklerinin dışında, başta Gilodo olmak üzere fabrikanın, Yahudi faaliyetleri ile ilgilendiği, Gilodo'nun Siyonist Cemiyetinin bir üyesi olduğu ve Adana'daki Siyonist Cemiyetinin Reisi sıfatıyla, Filistin'e gidecek Alman Yahudilerine her konuda yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Bu yönü ile Gilodo'nun ve Gilodo Fabrikası'nın Filistin'deki Siyonist merkezi ile ve Filistin İngiliz istihbaratı ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Çünkü: uzun bir süre fabrikanın muhasebesini yöneten Makenzi Adana'dan ayrıldıktan sonra, önce Filistin'e uğramış, dönüşünde ise İstanbul yolu ile İngiltere'ye gitmiştir.

Onun yerine gelen Corc Duglas da yine önce Filistin'e giderek, orada bir ay süre ile kaldıktan sonra, Adana'ya gelmiştir. Bütün bunlar, Gilodo'nun İngiliz İstihbaratına hizmet eden, ajan olduğu şüphesini kuvvetlendirmektedir.

Bütün bu anlatımlarımızdan sonra bu olayın istihbarat ve casusluk açısından değerlendirilmesi gerekirse;

İstihbarat servisleri tarafından yöneltilen gizli savaşın hiçbir zaman ateşkes veya barış dönemi yoktur. Bu savaşlar, aralıksızdır ve sonsuza kadar da bu şekilde devam ettirilecektir. Bu sebeple, gelecekteki olası düşmanlarla, sürekli bir mücadele içinde olacak olan İstihbarat Teşkilatımızın kritik önemi ve konumu, devlet kurumları ve milletimiz tarafından daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Örneğini verdiğimiz iki ihbarda olduğu gibi, ülkesini seven maddi ve manevi yönden olgun bir düzeye gelmiş olan her Türk vatandaşının, düşmanların açık veya gizli bir şekilde, ülkemize verebilecekleri zararlara karşı uyanık bulunması ve mücadele etmesi gereklidir.

Tüm vatandaşlarımız, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi, istihbarat çarkının doğal olarak fahri bir üyesidir. Ülkemiz ile ilgili edinmiş oldukları herhangi bir bilgiyi, formalitesiz ve herhangi bir endişe taşımaksızın başta Millî İstihbarat Teşkilatımız olmak üzere, diğer tüm ilgili birimlere bildirmelidir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Emniyet Genel Müdürlüğü (EGM) Arşivi

EGM Arşivi, 11312-36 Numaralı Dosya.

Kitap ve Makaleler

- ACAR, K. (2016). "Rusça Kaynaklarda Gelibolu ve Beyaz Ruslar", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı: 20, ss.1-33.
- AĞANOĞLU, H.Y. (2017). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi: Göç, İz Yayınları*, İstanbul.
- BAKAR, B. (2012). *Esir Şehrin Misafirleri: Beyaz Ruslar*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- BARAN, T.A. (2006). "Mütareke Döneminde İstanbul'daki Rus Mültecilerin Yaşamı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 64-65-66, (Mart-Temmuz-Kasım 2006), ss.119-140.
- BULUT, S. (2013). "İşgal İstanbul'unda Bolşevik Faaliyetler: İtilaf Devletleri'nin Bolşevizm Endişesi ve Uyguladıkları Politikalar", *Tarihin Peşinde, Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 9, ss.207-233.
- HÜR, A. (2017). *Milli Mücadele'de Kahramanlar, Hainler*, Puslu Yayıncılık, İstanbul.
- İYİAT, B. (2019). *20. Yüzyıl Başında İngiltere'nin Orta Doğu'daki İstihbarat Faaliyetleri, İngiliz Ajanlar*, Kripto Yayıncılık, Ankara.
- SÜER, Aydın (1997). "Gelibolu'da Ruslar". *Belleten*, Sayı: 199, Ankara, ss.314-354.
- ŞAHİN, E.(2004).*Türk Polis Teşkilatının Şanlı Geçmişinde ve Cumhuriyete Giden Yolda İz Bırakan Polisler*, EGM Yayın No: 371, Ankara.
- KAPLAN, K.A.(2019). "Rusça ve Türkçe Kaynakların Işığında Beyaz Rus Mültecilerinin Anadolu'daki Yaşamları", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXIV / 1, ss. 1-22.
- KARADOĞAN, Umut C. (2011). "İşgal Döneminde İstanbul ve Gelibolu'da Bolşevik Aleyhtarı Wrangel Ordusu," *Bilig*, Sayı: 57, ss. 135-157.
- ŞAHİNER, K.(2001).*Wrangel Ordusu'nun İstanbul'a Gelişi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- ŞAHİNER, K.(2003). "Bolşevik İhtilâlden Sonra Türkiye'ye Gelen Wrangel Ordusu ve Faaliyetleri", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, Ankara, ss.135-159.
- TEZEL, Y. S.(2002).*Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*,Tarih ve Yurt Vakfı Yayınları, İstanbul.
- YELDAN, E. (2008). *Türkiye'nin Ekonomi-Politiği,1923-2007*, Editörler: Dikkaya, Mehmet-Özyakışır, Deniz-Üzümcü, Ahmet, Orion Kitabevi, Ankara.
- YURTSEVER, S. (2015). *Millî Mücadele İstihbaratında İstanbul'da Gizli Bir Grup: "Felah"*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- YÜCEL, H.(2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Anakara.
- YÜCEER, S.(1998). "Vrangel Ordusu'nun İstanbul'daki Faaliyetleri," Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 21, ss. 107-117.

İnternet Siteleri

<http://www.adana.gov.tr>

<https://www.5ocakgazetesi.com/yazi/adana-valileri>

EKLER

Ek 1: Gilado Hakkında Gönderilen İhbar Mektupları

Cumhuriyet Umman Müdürlüğü Canibi Alisine

138

B.13

Efendim,
Sevgili yurdumuzun en mühim kısmını ve kıliyetli pamuk mahsülü ile adeta sığınan manbaımızı teşkil eden çukur ovanın her tarafında İcrayı mefeedet eden bir müessesinin mevcut olduğunu bir buçuk senedenberi Avropanın muhtelif memleketlerinde seyahat etmekte olan bir arkadaşımızdan katiyetle öğrendik,
Bu mefeedet yuvası Adanada S. R. Gilodo müessesesi olup İngilizlerin Entolejan servis teşkilâtının bir şubesi olduğu Fransada tahakkuk etmiştir.
Yüksek zekâsile bütün dünyaca iktihar etmiş olan muhterem polisimizin nazır nazarlarından böyle bir şeyin kaçmıyacağına ve ergec bu melenet yuvasının meydana çıkarılacağına emin olmakla beraber, yurt sevgisi ve vatan endişesi dolayısıyla bizde eşittigimizi bildirmeyi kendimize mukaddas bir borç bildik, bilveails hurmetlerimizi tayıt ederiz efendim. 5/9/933

Nigantaş

M. R. GILODO
M. R. GILODO
M. R. GILODO

CUMHURİYET HALK FIRKASI
KATİBÜMUMULİĞİ

131 C-6

Adana : 27.5.934

MAHREMDİR :

Başvekil Paşa Hazretleri;

Kulâsa :Adanada(S.R. Gilodo) nebati yağ ve sabun fabrikası namında bir müessese vardır . Bu meşhur İngiliz vavas teşkilâtının - sıyasî cegilise bile - İktisadî bürosunun bir şubasıdır . Hatta burası casus askeri kaymakam Major Benson ve daha bir çok İngiliz müfettişlerinin daimî teftişinden başkalarının İngiliz Konsolosunun kontrolundadır .Yalnız İngiliz zabıtlarından müteşkil bir grupun malıdır . Bunların şimdiye kadar yurdumuzda serbest faaliyete geçmelerinin sebebi : Adanada mevki sahibi bazı kimselerin bu müesseseden rüşvet almalarıdır .Kaymakam Bensonun Adanaya geldiği sene muhtelif kimselere 25.000 liralık rüşvet verildiğini öğrendim . Bu müessesenin hedef ve gayesi Adana pamukçuluğunu öldürmektir .

MİHRO Fİ
CEAL

Adanadaki Gilodo yağ ve sabun fabrikasının resulyette sahibi gibi görünen Gilodo namındaki adam,çarlık rusyasından firar eden beyaz ruslardanbir Yahudidir .İstanbula geldiği zaman çiril çiplak bir vaziyette bulunan bu efendi her nasılsa - mütarake seneleri olması hesabıyla İngiliz casusu kaymakam Benson ile tanışıyor .Bensonun yeti ile kariyak bir vaziyette bulunan Rusyadan altın kaçakçılığı yapıyorlar . Millî mücadelenin hitamı, vatanın ilk inkişafı devrelerinde Gilodo efendi adanada beliriyor . Bir kaç ay sonra Gilodunun kardeşi Salamon ve ilk zamanlar fabrikanın müdürü ve sözde ortağı olan Emin Bey namındaki zat ile birleşiyorlar . Bir çok müşkülâtlar ile karşılaşarak emelleri atılıyor ,fabrikayı kuran mühendisler İngiliz olduklarından türk işçiler ile anlaşabilmeleri için İngilizce bilmekliğine binen - tercüman olarak bu fabrikaya girdim .

Bir yaz günü idi . Türk muhasebeci , o zamanki adana polis müdürü İbrahim Beyin akrabasından ve şimdi Ziraat bankası müfettişlerinden Tahsin bey ile İngiliz muhasebeci Kakenzi Bir bir

Ek 2: Gilado Hakkında Yapılan Araştırma Sonucu

C. Misam B.
R# 26/10/933

10 30
C2

1.A.

9681
28.10.1977

Seyhan Vilâyetine

C. 5/10/933 tarihli ve 2014 numaralı yazıya :
Vilâyetiniz dahilinde bulunan Kilodo Pazar fabrikasının Siyonizm faaliyetinde de bulunduğu ve bu itibarla Filistin İngiliz istihbaratı ile de ilişkiler olduğu haber alınmıştır .

Müşşö Kilodo'nun Siyonist esasından olduğu ve bu müessesenin de Yahudilik cereyanlarına ve bilhassa Alman yahudilerinin memleketten tardedilmeleri sebebiyle onlara kolaylıklar göstermek ve Adana terikile Filistine sevklerini temin etmek ve iş bulmak hususunda yakın bir alaka gösterdiği tesbit olunmuştur . Vilâyetinizdeki Siyonist cemiyeti reislerinden bulunan Kilodoman son zamanlarda memleketimizdeki Yahudileri de himaye ettiği anlaşılmıştır . Müessesesinde Türklere iş olmadığından bahsettiği halde mülge şimendifer kuşanyosundan açığa kalan Yahudileri fabrikasına almıştır . Yahudilerin Almanya'dan tortları den sonra bu himayeye geçmi verildiğini ve Türk memurları birer bahane ile dışarı atarak

TANZİM EDİLDİ.

MİNERO FİLM
SERİSİ 1

2

Yahudileri istihdam eylemekte olduğu ve mevcut Türk memurlara da pek az maaş verilmekte ve mükellefiyeti askeriyeleri esasında bu parayı da kesmekte olduğu halde Yahudilerin bol maaşla çalışmakta ve askerliklerinde de para almaktayken oldukları anlaşılmıştır .

Filistin Siyonist merkezile ve Filistin İngiliz istihbaratı ile münasebette bulunan Kilodo müessesesi hakkında şu esas dahilinde verilen mülumatın tahkikiyle acele iş'ar buyurulmasını rica ederim efendim .

Dahiliye Vekili

MİNERO FİLM
SERİSİ 1

TANZİM EDİLDİ

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0001-6234-5176

Makale Gönderim Tarihi: 12.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.735977

TÜRK ULUSAL KİMLİĞİNİN DÖNÜŐMÜ VE YENİ OSMANLILIK

Transformation of Turkish National Identity and New Osmanism

Şenol DURGUN

Prof. Dr.

İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

sendurgun@gmail.com

Özet: Son yıllarda Türk siyasal hayatında, cumhuriyetin kuruluş yıllarında kapsam dışı bırakılan İslami dönem Türk tarihine ilginin artmaya başladığını görüyoruz. Bu ilginin sadece siyasi tercih ve uygulamalarda değil, toplumsal alanda da görünür hale geldiğine şahit olmaktayız. Bu ilgi yeni bir durum olmayıp Türkiye’de çok partili siyasal hayata geçişle birlikte ortaya çıkmış; uluslararası alanda meydana gelen olayların etkisiyle 1980’li yıllar sonrasında toplumsallaşmaya ve 2002’den sonra da devlet içerisine yerleŐmeye başlamıştır. Devletin merkezine giderek yerleŐmesi ise, Cumhuriyet’in kurucu anlayışının ve ona dayalı kimlik inşasının da dönüşmesi demektir. Çünkü Cumhuriyet’le Türk tarihinin İslami geçmişi paranteze alınmıŐtı. Özellikle Osmanlı dönemi adeta tekileŐtirilmiŐti. Ulusal kimlik de bu anlayış üzerine geliŐtirilmeye çalıŐılmıŐtı. Ancak 1980 sonrasında gerek iç siyasette gerekse dış siyasette yaŐanılan gelişmeler, İslami geçmişi ve Osmanlı’yı ne çıkarmış ve bu doğrultuda bir aidiyet duygusu ve kimlik oluşumunu gündeme taşımıştır. Ortaya çıkan bu değişim kamuoyunda “Yeni Osmanlılık” olarak adlandırılmaktadır. Bu makale de; “Yeni Osmanlılık” olarak adlandırılan bu eğiliminin ortaya çıkış sürecinden günümüze kadar geçirdiği aşamaları ve ne çıkarmaya çalıştığı unsurları dikkate alarak; özellikle tercih edilen sembol, mit ve simgeler yönünden Türk ulusal kimliğindeki dnŐm analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sembolik Siyaset, Tarih Yazımı, Ulus Devlet, Ulusal Kimlik, Yeni Osmanlılık.

Abstract: In recent years, we see that the interest in the Turkish history in Islamic period, which was left out of the scope during the foundation years of the republic, has started to increase. We witness that this interest has become visible not only in political choices and practices, but also in the social sphere. This interest is not a new situation in Turkey; it emerged with the transition to multiparty political life and started to socialize after the 1980s with the effect of the events occurring in the international arena and to settle in the state after 2002. Its settlement in the center of the state indicates the transformation of the founding mentality of the Republic and the construction of the identity based on it. Because the Islamic past of the Turkish history was put inside the parenthesis with the Republic. Especially the Ottoman period was almost positioned as "the other". National identity was also tried to be developed on this understanding. However, the developments in both domestic and foreign politics after 1980 highlighted the Islamic past and the Ottoman and brought a sense of belonging and identity to the agenda in this direction. This change is called "Neo-Ottomanism" in public. By taking into consideration the phases it has undergone and the elements it tries to highlight since the emergence of this trend called "Neo-Ottomanism", this study aims to analyze the transformation of the Turkish identity especially in terms of preferred symbols, myths, and the images

Keywords: Symbolic Politics, Historiography, Nation State, National Identity, Neo-Ottomanism.

GİRİŞ

Türk siyasal hayatının son yıllarında, Cumhuriyet'in kuruluş aşamasındaki anlatı ve sembollerin yerine; Osmanlı geçmişini yücelten alternatif bir ulusal aidiyet anlayışı hâkim olmaya başladı. Aslında bu durum yeni olmayıp, kökleri çok partili döneme kadar uzanmaktadır. Tek Parti Dönemi ulusal bilincin ve kimliğin oluşumuna yönelik tarih yazımı anlatısı, çok partili hayata geçişle birlikte değişim emareleri göstermiştir. Zira çok partili siyasal hayata geçişle birlikte; toplum temelli siyaset öne çıkmış ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında öteki olarak kurgulanan Osmanlıya, olumlu anlam yüklenmeye başlamıştır. Bu dönem bir anlamda Türk ulusal kimliğinin dönüşümü açısından bir hazırlık sürecidir. Bu süreç, Turgut Özal'la 1980 sonrasında toplumsallaşmaya, Recep Tayyip Erdoğan'la da 2002 sonrasında devletleşmeye geçiş yapmıştır.

Çok partili dönemde başlayan Osmanlı ve İslam geçmişine yönelik ilgi; 1980 sonrası dışa açılma politikası ile daha da canlanmış olması, özellikle eski Osmanlı coğrafyası üzerinde kurulan devletlerle geliştirilen ekonomik ve siyasi ilişkiler, kültürel yakınlaşmalardan kaynaklanmaktaydı. Bu yakınlaşmalar devletin Tek Parti Dönemi siyasetini dönüştürmek üzere yeni arayışlara girilmesine de zemin hazırlamıştır. Yeni Osmanlılık olarak adlandırılan bu yeni siyaset anlayışını bazıları dışa açılmanın doğal bir sonucu olarak değerlendirirken; bazıları yayımlacılığın yeni şekli olarak ifade etmiştir. Şüphesiz, eski Osmanlı coğrafyasındaki ülkelerle artan ilişkiler Türk ulusal kimliğinin de şekillenmesine etkide bulunmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan sonra Yeni Osmanlıcı anlatıyı tesis edip dolaşıma sokmakla karakterize olan Türkiye'nin iç ve dış siyaseti, temelde yeni bir ulusal tarih anlatısı ve ulusal kimlik kurgusunu yerleşik hale getirmeye başlamıştır. Başka bir ifadeyle, Cumhuriyet rejiminin Osmanlı ve İslam geçmişinden keskin bir kopuş sergilemesinin sonucu olarak bastırılan kültürel öğelerin, siyasal hayata geri dönmesi durumu söz konusudur. Bu husus sadece işbaşında olan siyasal iktidarların veya siyasal aktörlerin tercihleri ile izah edilerek anlaşılacak bir durum değildir. Olayın iç ve dış siyasetteki değişikliklerle de ilgisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, ulusal kimlik sorununu sadece ideolojik ya da bireysel siyasal aktörlerin tercihleri üzerinden değil, ülke içi ve dışı siyasi dönüşümlerle açıklamayı amaçlamaktadır.

Ulusal Kimliğe Genel Yaklaşım

Ulusal kimlik temelde çok boyutludur. Asla tek bir unsura indirgenemeyeceği gibi, bir halkın bünyesine yüzeysel yollardan kolay ve hızlı bir şekilde zerk edilebilmesi de mümkün değildir. Bu bakımdan ortak mitler ve tarihi bellek, herkesi bir siyasi topluluk içinde birleştirmek için zorunluluk arz etmektedir (Smith, 1994, s.32). Aidiyet duygusu oluşturabilmede önce gönüllere ve ardından da zihinlere hitap etmek gerektiğinden, bir toplumdaki anlatıların yeniden yapılandırılması kolektif siyasal kimlik açısından önem arz etmektedir. Bu durumda semboller

büyük önem kazanmaktadır. Sembollerle ilgili siyasi tutum, ulusal kimliğin inşâsı ve aidiyet bilinci oluşturulmasında etkili olmaktadır. Sembolik siyaset olarak da adlandırılan bu durum genel olarak iktidar ilişkilerinin normatif ve duygusal temsiller aracılığıyla yapılması anlamına gelmektedir. Nitekim sembolik siyaset çalışmalarının temel iddialarından biri; siyasal davranışı bireysel çıkarların değil, duygu yüklü sembollerin belirlediğidir. Gerçekten de siyasette sembollerin kullanımının temel işlevi, insanlarda belirli bir duygu durumu yaratmak olarak görülmektedir. Siyasal iktidarlar tarafından seçilen ve kullanıma dâhil edilen semboller, belli değerlere ve fikirlere gönderme yaparak insanların eyleme kapasitesini arttırmakta ve onları mobilize edebilmektedir (Tokdoğan, 2018, s.38). Anılan bu durum, daha çok siyasal değişim dönemlerinde görülmektedir. Bu dönemlerde ülkeler, ulusal kültür ve değerler yönünden yeni bir inşâ sürecine veya yeniden bir revizyona kendilerini tabi kılabilmişlerdir. Bunu da daha çok tarih, dil, din ve kültür üzerinden yapmaktadırlar. Dolayısıyla kurucu/kurulu iktidarlar geçmişle bir tür pozitif veya negatif ilişki içine girebilmekte, mevcut kimliklerine meydan okuyabilmekte, geçmişi yeniden yazmaya ve geçmişin sembolik inşâsını yeniden dönüştürmeye yönelebilmektedirler. Birer sembolik siyaset aracı olarak ritüeller ve mitler, tam da bu noktada devreye girmektedirler. Bunun da birkaç nedeni vardır. Birincisi, farklı kültürel unsurların çeşitli birleşimleri cemaat, grup ve kurumlar arasındaki ilişkileri tanımlayıp meşrulaştırarak, toplumsal yapıların ve kültürlerin şekillendirilmesinde hayati bir rol oynayabilmeleridir. Bu sayede söz konusu unsurlar, kriz ve hızlı değişim dönemlerinde, birliği değilse de ortak bilinci bir dereceye kadar temin edebilmektedir. İkincisi, aynı kültürel unsurların her topluluğun kendi üyelerini diğer topluluklardan dil, din, âdet ve kurumlar açısından ayırt edilmesini sağlayabilmeleridir. Üçüncüsü ise; paylaşılan değer, hatıra, ritüel ve geleneklerin topluluğun önceki nesillerle bir devamlılık hissine sahip olmasına yardımcı olabilmeleridir (Smith, 2017, s.40). Dolayısıyla geçmiş ya da tarih yeniden kurgulanarak ritüellere dayanak oluşturabildiği gibi, ritüeller de mitlerin, tarihsel hafızanın dolaşıma girip yayılması için kuvvetli bir mekanizma olarak iş görebilmektedirler. Bu şekilde ritüeller aracılığıyla, bir siyasal topluluğun birlik tahayyülünü oluşturan ortak duygular ve fikirler güçlendirilebilmektedir. Modern dönemin başlangıç yıllarındaki genel kanının aksine, siyaset yalnızca rasyonel tercihlerle değil hem yönetenlerin hem de yönetilenlerin ihtiyaç duyduğu halet-i ruhiyeleri yaratma ve sürdürme işleviyle hareket etmektedir. Bu halet-i ruhiyelerin yaratılmasının en temel aracını ise ortak duygular ve onları resmeden siyasal semboller teşkil etmektedir. Duygularla donatılan sembollerin bazıları akla yatkın olabilirken, bazıları hayali ya da bilinçli bir fantezi olabilir. Her iki durumda da siyasal gerçeklik semboller aracılığıyla yaratılmaktadır. Zira siyaset kendini kitlelere sembollerle açmakta ve kitleler de sembollere yaptıkları duygusal yatırım aracılığıyla geçmişi, bugünü ve geleceği anlamlandırıp, bir çeşit sembolik kültürlenmeyle mensubiyet duygusunu inşâ edebilmektedirler (Kalyoncu-Yücel, 2019, s.254-255). Dolayısıyla sembolik kültürlenme; etnik hatıra, değer, mit ve geleneklerden oluşan çok geniş bir yelpazeyi kapsayabilmektedir. Bu kapsam içindeki unsurların çoğu yerel kökenli olmakla birlikte, özellikle devlet veya uzman seçkinler tarafından desteklendiği takdirde, ortak sembolik servet veya mirasın bir parçası olarak benimsenip uyarlanabilmektedir. Bu amaçla siyasal otoriteler kolektif hafızayı biçimlendirmek ve kolektif duygular yaratmak için sembollerin kamusal alana yayılımını her zaman için sağlamaya çalışırlar. Çünkü sembollerin toplumsal ve kültürel alanda yoğun biçimde dolaşıma girmesi, “duygusal buluşma” dediğimiz süreci getirmektedir. Ulusun üyeleri arasında gezinen ve birer duygu unsuru olan semboller, kültürel alanda ve gündelik yaşam pratiklerinde görünürlük kazandıkça, duygusal buluşma süreci de gerçekleşmektedir (Tokdoğan, 2018, s.42). Haliyle siyasal alanı yalnızca materyalist ve rasyonalist düşünme kalıplarıyla ele alarak siyaset yapma tarzı, günümüzde artık mümkün olmaktan çıkmış bulunmaktadır.

Türk Ulusal Kimliği: Gelişmeler ve Farklılaşmalar

19. yüzyılda modern ulusalcı hareketlerin hemen hepsinin sembollerle çeşitli düzeylerde ilişki kurmakla birlikte, Fransız Devrimi'nin de etkisiyle, duyguların ulusal kimlik inşasının temel bir belirleyeni olarak ele alınmasını ihmal ettiklerini görüyoruz. Oysa Antony Smith ulusal kimliği; bir topluluktaki bireylerin özdeşleşecekleri, aidiyet hissi duyacakları, onları bir arada tutacak ortak bir anlayış, emel ve fikirler oluşturduğu zaman anlamlı bir kategori olarak ele alınabileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla modern çağda değişimin hızı göz önüne alındığında, hiçbir toplumun değişim baskılarına direnemediği ve bunun sonucunda toplumu bir arada tutacak ulusal kimlik ve aidiyet duygusuyla ilgili birçok unsuru revize etmek durumunda kaldığı ve yeni unsurları ilave ettiği görülmektedir. Gerçekten de “ulusal kimlik” konusunda yapılan tartışmalar, tüm katılımcılar arasında ulusal bilinç düzeyini artırmaya yardımcı olmaktadır. Çünkü tüm tarafları, ulusal tarihin önemine ve ulusal kader hakkındaki muhalif görüşlerin faydasına odaklanmaya zorlamaktadır. Bu görüşler, çoğu zaman zıtlık içinde olan yapıları vasıtasıyla, ulusal cemaatin üyelerini “kim olunduğuna” ve “varlığın hangi amaca hizmet ettiğine” dair temel sorularla da karşı karşıya bırakmaktadır. Dolayısıyla ulusal kimliğin siyaseten belki de en belirgin işlevi, millete özgü kişilik ve değerleri tanımlayan ve halkın kadim gelenek ve adetlerini yansıtan, ortak yasal hakların ve kurumların görevlerinin meşrulaştırıcısı olmasıdır ki, bu da onu toplumsal düzen ve dayanışmanın tesisi bakımından temel referans noktası haline getirmektedir. Zira millet tanımı gereği mitleri ve anıları olan teritoryal bir topluluk olarak ifade edilmektedir. Etni ile arasındaki fark; etni de bir ülke ile bağ sadece tarihi ve sembolik kalabilirken, millette bu bağ fiziki ve fiili bir boyut kazanabilmesidir (Yücel, 2018, s.79). Çünkü milletlerin ülkeleri vardır. Dolayısıyla teritoryal bir yurda dair ortak mit ve anılar olmaksızın milletleri kavramak, anlamak imkânsızdır. Buradan hareketle Türkiye'ye bakıldığında; Türkiye'de ulusal kimlik inşasının rengini daha çok içinde bulunduğu bağlamdan aldığı görülmektedir. Nitekim çeşitli tarihsel ve siyasal gelişmelerin etkisiyle dönem dönem ulusal kimliğin muhtevisiyatına eklemeler ve çıkarmalar yapıldığı; ulusal kimliğinin Cumhuriyet döneminin başlangıcından günümüze kadar değişiklikler yaşadığı ve esnek bir yapı arz ettiği izlenmektedir.

Ulusal kimlik bağlamında ilk olarak “Osmanlılık” olarak gelişen aidiyet oluşturma duygusu, Osmanlının son döneminde kültürel çoğulculuk vizyonu ekseninde uzun vadede farklılıkları tek potada eritme gayesiyle, modern vatandaşlık esası üzerinden yeni bir rasyonalist yönetim tekniği olarak karşımıza çıkmıştır. Rasyonalist bakış açısıyla modernlik bu dönemde güçlü bir sembolik sermaye olarak Osmanlıcılığın bir ideali haline gelmiştir. Burada kültürel çoğulculuk ekseninde farklılıkları bir araya getirme amacıyla hareket edildiğinden, İslam öngörülen yeni kimlik içerisindeki yerini tam olarak bulamamıştır. Çünkü Osmanlılık kimliği, Tanzimat ricali tarafından yukarıdan aşağıya doğru, çok etnili unsurları kaynaştıracak bir sosyo-politik bağ olarak görülmüştür. Dolayısıyla Osmanlıcılığı çok etnili yapıların ortaya çıkardığı sorunları çözmeye dönük toplum temelli bir ulusal kimlik inşasından çok, devlet merkezli sosyo-politik bir kimlik olarak değerlendirmek daha yerinde olacaktır. Bu durumundan ötürü Osmanlı kimliği son derece yapay kalmıştı. Zira kimliği güncel hayatta rasyonalize edecek ve siyasal alana taşıyacak süreçler oluşmamıştı. Süleyman S. Ögün'ün ifadesiyle; Osmanlının son döneminde baş gösteren farklı etnik unsurların ulusal kimlik taleplerini kucaklamaya dayalı siyasi bir kimlik olarak ileri sürülen Osmanlılık, ulusal bir kimlik değildir; zaten bu iddiayla da ortaya çıkmamıştır (Ögün, 1998, s.25).

Osmanlılık fikrinin rasyonalist bir devlet projesi olarak, toplumla duygusal buluşma ve yerleşiklik kazanamadığından, bu kez imparatorluğun baskın kimlik bileşenlerinden biri olan İslam ön plana çıkarılmıştır. Aynen Osmanlılık kimliği gibi, “İslamcılık” da rasyonel bir devlet projesi olarak ortaya çıkmış ve din üzerinden kurulması istenen duygusal buluşma ve aidiyet yine sağlanamamıştır. Zira Arnavut ve Arap isyanlarıyla, İslamcılık yaklaşımından umulan sonuçlar elde edilememiştir. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrası dönemde din temelli bir ulusal kimlik arayışından uzaklaşarak, soy temelli “Türkçülük” yaklaşımı çerçevesinde ulusal kimlik oluşumuna geçilmiştir. Ancak bu dönemdeki Türkçülük yaklaşımının bileşenleri, Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte dolaşıma sokulan Türkçülük yaklaşımının bileşenlerinden farklıdır. Osmanlı'nın son dönemindeki Türklük anlayışı; Ziya Gökalp'in ifadesiyle; Türkleşmek,

İslamlaşmak ve Muasırlaşmak üzerine kuruluyken, Cumhuriyet’le birlikte Türklük inşâsı seküler temelde, yani İslam ötelenerek, Türkleşmek ve Muasırlaşmak üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte Türk ulusal kimliğine daha seküler bir vizyon kazandırılarak uygulamaya konulması, duygusal buluşma yönünden sonraki zamanlarda sorunlar oluşturmuştur.

Cumhuriyet’in kuruluş aşaması olan tek parti dönemine bakıldığında, her ne kadar farklı unsurlar üzerinden yürütülse de kimlik inşâsı yine rasyonalist bir devlet projesi olarak gündeme gelmiştir. Buna göre, kalkınmacı ve dayanışmacı bir Cumhuriyet için; İslam öncesi Türk tarihini işaret eden bir ulusçuluk, bireyselleştirilmiş ve İslam medeniyeti ile bağları kopartılmış vicdan temelli bir Müslümanlık; Batı aydınlanmasının pozitivist değerleri, yüksek Batı sanatı, onu dengeleyen dini öğelerden arındırılmış Anadolu folk kültürü ve kapitalizm ürünü Batılı yaşam tarzları gibi unsurlar, ideal vatandaşı tanımlayacak öğeler olarak öne çıkarılmıştır. Bu noktada halkın eşit vatandaşlardan oluşan siyasi bir topluluğa sağlıklı şekilde ulaşabilmesi için yüzyılların eklentilerinden arınması gerekli görülmüştür. Bu amaçla halkı ilgi odağı haline getirmek ve kitleleri ulusal değer ve mitlerle yeniden eğitmek suretiyle; halka sivil, toplumsal ve siyasal haklar vererek farklı etnik kökenlerden oluşan üyeleri yasal yurttaşlar haline dönüştürmek öne çıkarılmıştır (Smith, 1994, s.107). Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki bu kimlik tahayyülü, bir yandan özcü bir nitelik sergilerken; diğer yandan vatandaşlık bağıyla belirlenen siyasi ve hukuki bir kimlik görünümüne de sahiptir. Bununla birlikte Cumhuriyet’in kurucu kadrosu, ülkeyi siyasal ve toplumsal düzen açısından baştan aşağı yeniden yapılandırma çalışmalarında; laiklik ve ulus devlet temelinde siyasal yapılanma arayışlarında bulunmuş, Osmanlı-İslam geleneğini “karanlık çağ” olarak niteleyerek, onu tarih öğretiminin dışında tutmuştur. Bu şekilde Türk ulusal kimliğinin ötekisi Osmanlı olarak sunulurken, milletin duygusal buluşma noktasında sorunların ortaya çıkmasına neden olunmuştur. Özellikle resmi ve toplumsal düzlemde İslami gündelik pratiklerle bağlantıların koparılmasıyla, Cumhuriyet yönetimi yüzünü tamamen Batı’ya çevirmiştir. Bu amaçla 1930’lı yıllarda Türk Tarih Kurumu vasıtasıyla yeni bir tarih ve mitoloji geliştirme çalışmaları yapılarak, Osmanlı tarihi ve kültürünü yok sayan, onun yerine İslam öncesi Orta Asya ve Anadolu merkezli “Türk Tarih Tezi” ve “Güneş Dil Teorisi” gibi bir geçmiş anlatısı ile Osmanlı ve İslam geçmişi, Batılı idealler çerçevesinde dizayn edilen yeni kimliğin karşıtı ve ötekisi olarak sabitlenmiştir. Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet’in ilk dönem Türkçü tarih yazımı; Müslüman, Arap-İran kültürüne uzak, kozmopolit Osmanlı kültürünün reddi üzerine kurulu rasyonalist ulusal bir anlayışa dayalı olarak inşâ edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışmalar hatırlamanın asla mümkün olmayacağı bağlantılar üzerinden yürütüldüğünden, Tek Parti Dönemi içindeki kültür çalışmaları, genelde unutmak ve unutturmaktan yana olmuştur (Öğün, 1998, s.33). Haliyle Kurtuluş Savaşı sürecinde halkın dini değerleriyle uyumlu bir profil arz eden Cumhuriyet projesi, savaş sonrasında yeni yörüngesine paralel olacak şekilde kültürel alanla (halk) politik alan (laikçi, Batıcı seçkinler) arasındaki mesafenin açılmasını sağladığı gibi, bir gerilim de doğurmuştur. Zira Cumhuriyet; önce Osmanlılığı, bir süre sonra da Müslümanlığı dışlayan yeni bir ulusal kimlik inşâ etme arayışına girişmiştir. İnşâ edilmeye çalışılan kimlik eski-yeni, geleneksel-modern, Osmanlı-Türk gibi karşıtlıklar üzerinden meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Türklerle Doğu kimliği arasındaki bağlantıyı koparmak, Şarkiyatçılığın Doğulu kimliğe yakıştırdığı bütün olumsuzlukları Osmanlı-İslam geçmişine atfetmek çabaları, daha çok yeni ulusal kimliği şarkiyatçı söylemden muaf tutmak içindir. Nitekim Türkler dışındaki Doğulu halklara bakış Şarkiyatçı söylemle tamamen uyumludur. Türkler konusunda ise; Şarkiyatçı anlayışa karşı mücadele bayrağı açılmış, Türklüğün Batılı Şarkiyatçılar tarafından Doğululukla ilişkilendirilmesi, adeta ulusal haysiyetimize yöneltilmiş bir saldırı olarak görülmüştür. Türkleri uzak geçmişlerinde Batı gelişme çizgisinin ortağı, hatta kaynağı haline getiren tarih tezleri; aynı zamanda bir cevap olarak düşünülmüş ve bu zamandaki Türklük, Osmanlı-İslam geçmişine karşıt, Batıyla uyumlu bir kimlik olarak yeniden inşâ edilmeye çalışılmıştır (Ayas, 2014, s.68). Dolayısıyla yeni ulusal kimliğin inşâsı, Osmanlı-İslam geçmişiyle ilişkilendirilen ve kurumsal, kültürel, toplumsal ve gündelik hafızanın bileşenlerinden pek çok unsurun unutulması veya unutturulması üzerinden ilerlemiştir. Smith’in ifadesiyle; halkı saflaştırmak ve etkin hale getirmek için etnik geçmişten kaynaklanan numunelere ihtiyaç duyulmakta ve bu şekilde

toplumun şanlı geçmişi yeniden canlandırılabilir. (Smith, 1994, s.109). Bundan dolayı Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı-İslam geçmişi atlanarak, İslam öncesi döneme geri dönüş arayışları önemsizdir. Ancak İslami dönem Türk tarihinin yok sayılmasının taban nezdinde yarattığı bir travma söz konusu olmuştur ki, bunun izleri günümüzde hala görülebilmektedir.

Bütün bu süreç bize Türkiye'de ulus devletinin kuruluş sürecinde dönemin anlayışına uygun benimsenen modernlik anlayışının oldukça idealize edildiğini göstermektedir. Ancak bu modernlik idealinin sınırları net olarak çizilemediği için içeriği muğlak kalmış ve sonraki süreçlerde de sürekli dönüşmüştür. Nitekim Türkiye'de ulusalcılığın laik bir çerçevede siyasi proje olarak başladığı ve daha sonra dinselleştirildiği çok sık vurgulanmaktadır. Bu durum bize siyasal alanla ulusal alan arasındaki mücadelenin devam ettiğini ve ortak bir duygusal buluşmanın hala gerçekleşmediğini göstermektedir. Benzer durum, süreçler farklı olsa da Fransa ve Almanya içinde geçerlidir. Fransa'daki mücadelede Fransız Devrimi'nin ilkeleriyle özdeş olan Fransız devleti (siyasal alan) önde götürülürken, Almanya'da ise tersi olmuş ve ulus, devlet karşısında öne çıkarılmıştır. Türkiye'de, daha önce de ifade edildiği üzere, bu mücadele tamamlanmış olmadığından, değişik dönemlerdeki popülist politikalar bağlamında, dönem dönem farklı durumlar ortaya çıkmıştır (Öğün, 1998, s.36). Nitekim siyasal alanla ulusal alan arasındaki gerilimle ilgili tepkilerin -diğer bir ifadeyle modernlik idealinin içeriğine yönelik kırılmaların- ilki, teknik ve ekonomik gelişmelerin (kapitalistleşmenin) modernliğin temel belirleyicilerinden biri haline geldiği Demokrat Parti (DP) döneminde gerçekleşmiştir. Evrensel medeniyeti temsil ettiği düşünülen Fransa, modernlik referansı olarak II. Dünya Savaşı sonrasında popülerliğini kaybetmiş, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Menderes döneminde yeni modernlik idolü haline gelmiştir.

İkinci bir kırılma ise; 1980 darbesini takiben, darbe hükümetinin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığını da yapmış olan Turgut Özal'ın kurduğu ve iktidara taşıdığı Anavatan Partisi döneminde yaşanmıştır. Bu dönemde Türkiye hızlı bir ekonomik liberalleşme sürecine girmiştir. Bu zamanda liberal ekonomi taraftarlığı, tüketim eğilimi ve küresel eğilimlerin bazı yerel unsurlarla sentezi, dönemin modernlik anlayışının önemli unsurları haline gelmiştir. Modernlik idealinin içeriğinde yaşanan bu değişim, ulus devlet alanında sahaya girmek fakat bunu İslami sermayesi ile yapmak isteyenlerin ulaşabilecekleri bir ideal haline gelmiştir. Bu durumun Turgut Özal'ın ANAP'ından sonraki dönemde en başarılı uygulaması, AK Parti iktidarları döneminde olacaktır.

Yeni Osmanlılığın Hazırlık Dönemi

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda değişen siyasal konjonktürün de etkisiyle; Türkiye'de devlet siyasal sistem değişikliğine giderek, tek partili yönetim yapısından çok partili bir yönetim yapısına geçiş yapmıştır. Bu Türk siyasal hayatı için çok önemli bir değişikliktir. Zira bu değişiklikle siyaset; devlet temelli bir konumdan toplum temelli bir konuma geçiş yapmıştır. Siyasal iktidar için halkın belirleyici bir unsur olarak öne çıkmasıyla, devlet ve toplum kaynaşması açısından duygusal buluşma önem kazanmaya başlamıştır. Bu durum dayatmacı ya da tepeden inme siyaset etme biçiminden uzaklaşmak demektir. DP'nin 1950 yılında iktidara gelişiyle birlikte, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca bastırılan yakın geçmişe, yani Osmanlıya, yeniden ilgi duyulmaya başlanmıştır. Tek parti döneminin laik-otoriter iktidarı ile halk arasındaki gerilimin aksine, "Yeter söz milletindir" sloganı doğrultusunda halkın siyasette belirleyici bir unsur olarak önem kazanmasına paralel devlet-toplum yakınlaşması gerçekleşmeye başlamıştır. Cumhuriyetçi ulusal kimlik tanımına karşılık, DP'nin iktidarı zamanında gerek yerel İslami gelenekler gerekse yakın geçmiş olarak Osmanlı ruhunun yeniden canlanma çabalarına, yani demokratik siyasetle alternatif bir ulusal kimlik kurgusu ve söylemi inşa edilmesine tanık olunmaktaydı. Nitekim DP döneminde tarih kitaplarında Osmanlı İmparatorluğu ve onun siyasal-toplumsal sistemine daha geniş yer verilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde "din bir vicdan işidir" söylemiyle bastırılan, Tek Parti Dönemi'ni zorunlu bir suskunluk içinde geçiren dini düşüncenin ve hayatın 1940'ların sonunda başlayan canlanması, 1950'ler boyunca artarak devam etmiştir.

DP döneminde Osmanlı geçmişinin yeniden canlanmasının/hatırlanmasının yarattığı duygusal miras, Cumhuriyet'in kurucu partisine muhalif olarak sonradan siyaset sahnesine çıkacak sağ partiler tarafından her dönem sahiplenilecektir. Bu duygusal miras sadece devletin kurucu partisinden değil, 1960'lar boyunca yükselişe geçen sol siyasal dalganın da karşısında olmuştur. Toplum temelli siyasetin giderek yerleşmesiyle, Türkiye şartlarında bu alanı daha iyi temsil eden sağ siyasal pozisyonun, ancak Osmanlı-İslam geçmişini ve ruhunu, bu ruha eşlik eden duyguyu geri getirmekle güçlenebileceği fikri de bu süreci hızlandırmıştır. Nitekim 1960-1980 arasındaki yirmi yıllık dönemde genelde sağ partiler Batıcı ve sol siyasetle baş etme yöntemini Osmanlı-İslam geçmişini yeniden sahiplenmekte görmüşlerdir.

1950 ile 1980 arasına uzanan otuz yıllık dönemde, Cumhuriyet'in katı ulusal kimlik kurgusu, gerek Osmanlı-İslam geçmişini sahiplenmekte ısrar eden entellektüellerin, gerekse siyasal alanda ilk kez kendisini ifade alanı bulan İslami geleneğin eleştirileri aracılığıyla bir nebze aşınmıştır. Bu eleştiriler, ilerleyen yıllarda ortaya atılacak alternatif ulusal kimlik kurgularının siyasal ve toplumsal alanda karşılık bulması ve Osmanlı geçmişi anlatısının siyasal jargonun başat unsurlarından biri haline gelmesinin zeminini oluşturması bakımından önemli olmuştur. Diğer bir ifadeyle 1950 ile 1980 arası, Osmanlı-İslam geçmişine tarihsel söylem içindeki yerini geri verme ve onu Türk ulusal kimliğinin temel bir bileşeni kılma çalışmalarının olduğu dönem olmuştur. DP döneminde Cumhuriyet rejimine yönelik ortaya konulan tüm bu eleştiri noktaları, Türkiye'nin sonraki yıllarında da siyasal söyleme kuvvetli bir biçimde etki ederek Yeni Osmanlıcı anlatının omurgasını oluşturacaktır.

Yeni Osmanlıcılığın Toplumsallaşma Dönemi

1980'li yıllara kadar siyasal alanda daha ziyade pragmatik ve duygusal saiklerle sahiplenilen ve mütemadiyen yeniden canlandırılması istenen Osmanlıcı romantizm, ilk kez 1980'li yıllarda tek başına güçlü bir siyasal anlatı olarak dile gelmeye başlamıştır. Genel olarak 1980'li yıllar, Türkiye'nin hem iç siyaseti hem de dış ilişkileri bakımından yeniden biçimlendiği bir dönem olmuştur. 12 Eylül askeri darbesini yapanların resmi anlayış olarak Türk-İslam-Atatürkçülük sentezini benimsemesi, din olarak İslam'ın resmi alanda ulusal kimlik içerisinde yer edinmesi açısından önemliydi. Burada din olarak İslam; 12 Eylül 1980 darbecilerine hem toplumsal alanda aradığı meşruiyeti sağlamak, hem de ayrılıkçı terör hareketlerine karşı kaynaştırıcı ve koruyucu bir faktör olarak gündeme gelmesiyle yeniden değer kazanmıştır. Bu şekilde din, dönem içerisinde devletin hizmetinde olan ve ulusal birliğin tanımlayıcı bir unsuru haline gelmiştir (White, 2013, s.113). Aynı zamanda 1980'li yıllar genel olarak uluslararası alanda ideolojik büyük anlatıların çöküşe, dini hareketlerinde yükselişe geçtiği yıllar olmuştur. Bu zamana kadar modern kültür, insanlığın benzersiz milletlere ayrıldığını, siyasi gücün millete ait olduğunu, insanın özgür olabilmek için bir milletin mensubu olması gerektiğine dair inancı Tanrı'ya referansla değil, insana referansla yaptığı ve bunun da ancak seküler bir ideolojiyle mümkün olabileceği anlayışını öne çıkarmıştır. Bu yaklaşım çerçevesinde gelişen ulusalcı anlayışın başlıca hedefleri; özerklik, birlik, kimlik ve bireysellik olarak öne çıkmış, bunun da ilahi müdahaleyle değil, kendini bunlardan özgürleştirmekle sağlanabileceğine işaret etmekteydi. Nitekim milletin doğal sınırları içindeki bütünlüğü, halkın egemenliği ve kendi kaderini tayini ile milletin dilinin ve toplumsal kültürünün eşsiz bir doktrin olarak ilk kez ilan edildiği Fransa'nın Jakoben liderleri, radikal düzeyde seküler olan ulusalcı anlayışlarını Hıristiyanlıktan uzaklaşmayla oluşturmuşlardı. Bu anlayış doğrultusunda Fransa yalnızca ulusalcı devrimini zorla yaymakla kalmamış, sonraki iki yüzyıl boyunca dünyanın yeni kurulan çoğu ulusları tarafından da örnek alınmıştır. Ancak 1980'li yıllardan sonra dini alanın yeniden yükselişe geçtiğine şahit olmaktayız. Müslüman ülkeler, Hindistan, Güneydoğu Asya'nın bazı bölgelerinin yanı sıra Kuzey Amerika'da da geleneksel dini liderler, seküler milliyetçilerden daha fazla milleti kucaklamaya başlamıştır.

Böyle bir durumda din artık dünyevi ve insan odaklı olup seküler bir karakter kazanmakta, fakat yine de din olduğu gerçeğinden uzaklaşmamaktadır. Bu durumda yegâne ilah millet olmakta ve din, kendi ulusal ritüellerine sahip olduğundan mit ve semboller ile yabancılarla arasına çizgi

çekmekte, bu şekilde ulusal tarih ve kadere kuvvetli bir inanç duyulmaktadır. Böyle bir anlayış içerisindeki din; geleneksel dinlerle birlikte var olabilmekte, hatta kimi zaman onlarla ittifak kurabilmekte, bununla beraber hem onlardan farklı hem de onlara karşı bir pozisyonda oluşturabilmektedir. Bu durumdaki din; iç dünyaya dair bir dindir, halkın dinidir, kült nesnesi ise ölüleri, yaşayanları ve henüz doğmamış olanları birbirine bağlayan milletin ortak kutsal duygularıdır. Bu açıdan ulusalcılık yeni ve modern gibi görünüyorsa da aynı zamanda, geleneksel dinlerin pek çok motif, inanç ve ritüellerinin yanı sıra; vatanın kutsallığı ve liderin Mesihvari rolü gibi hususlardan da faydalanabilmektedir (Smith, 2017, s.109).

Anılan gelişmelerden ötürü 1980’li yıllardan sonra eski tarzda olmasa da dine dönük yeniden bir başvuru olup, siyasal veya ekonomik girişimler bunun üzerinden meşrulaştırılmaya başlanmıştır. Nitekim Yahudi-Hıristiyan değerler kavramının ortaya atılıp dolaşıma sokulması, Rönesans’tan beri geçerli olan Batı’nın Yunan-Roma köklerine olan inancının sarsılarak yerine ikame edilmesi demektir. Diğer bir ifadeyle, Batı’nın mega kimliği, laik ve kozmopolit hümanizmi terk ederek, içeriğinin tekrar Yahudi-Hıristiyan haline getirilmesiyle, 21. yüzyılın belirleyici çatışması artık ne 19. yüzyılda başlayıp ve 20. yüzyılın iki dünya savaşında yoğunlaşan ulusalcılıklar çatışması ne de iki büyük laik ideolojinin, liberal kapitalizmin ve sosyalizmin, Soğuk Savaşı doğuran ve 20. yüzyıl sonuna kadar süren kapışmasıdır. Temel çatışma bundan böyle “hoşgörülü, şeffaf, ilerlemenin meşalesini taşıyan liberal Yahudi-Hıristiyan dünya” ile “gerici, baskıcı, kendi içine kapalı ve zalim Müslüman dünya” arasında olmaktadır. Dolayısıyla ortaya çıkan yeni durumla artık uygarlığın militan ideolojilerinin merkezinde dini bulmaktayız. Artık Batı’da Yahudi-Hıristiyan değerler, Doğu’da ise esas olarak İslami değerler giderek öne çıkmış bulunmaktadır (Durgun, 2019, s.64).

Uluslararası alanda yaşanan bu değişim Türkiye’yi de kapsamına almıştır. 1980 askeri darbesi sonrası tekrardan demokratik siyasal düzene geçiş ve neo-liberal iktisadi anlayışın tatbikiyle, dinsel yönelim siyaset alanında giderek daha fazla yükselişe geçtiği gibi, Anadolu’da yaşanan iktisadi ve siyasi dönüşümlerle birlikte yeni bir muhafazakâr dini yapı ortaya çıkmıştır. İç politikaya ait bu gelişmeler, 1980’li yılları Türk siyasal hayatı açısından çok önemli kılmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, bölgesel ve uluslararası gelişmelere bağlı olarak içeride yaşanan gelişmeler, dini ve unutturulmaya çalışılan İslami dönem tarihsel geçmişi canlandırarak Yeni Osmanlı söylem ve arayışları kuvvetlendirerek ortaya çıkarmış oldu. Çünkü bu dönemde gerek ekonomik gerekse toplumsal alandaki restorasyon ihtiyacı, Batıcılık ile İslami söylemi, ilerleme ile muhafazakârlığı, serbest piyasa ile devleti ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı geçmişini uzlaştırma arayışlarını gündeme getirmişti. Dolayısıyla Yeni Osmanlı anlatının 1980’li yıllardaki görünümü; iç ve dış dinamikler arasındaki etkileşimin diyalektik bir sonucu olarak pragmatik, sınırları belirsiz fakat birleştirici motife, yani bir tür ulusal aidiyet kategorisine ait ve büyüme teşvik eden bir özgüven duygusuna işaret etmekteydi (Tokdoğan, 2018, s.64). Ayrıca darbe sonrası dönemde Türkiye ağır bir ulusal kimlik bunalımıyla karşı karşıya kalmış ve ülkenin içinde bulunduğu koşullar yeni bir ulusal kimlik tanımı yapmayı zaruri kılmıştı. Radikal dini örgütlerin ve etnik hareketlerin bu yıllarda yükselişe geçmesi, kolektif düzlemde aidiyet unsurlarının ve ulusal kimlik tanımının yeniden gözden geçirilip sorgulanmasını gündeme taşımıştı. Resmi tarih anlatısının dışına itilmiş veya unutturulmuş dini, kültürel toplulukların farklı geçmişlerin yeniden keşfi, resmi bakışa alternatif toplumsal hafızaları açığa çıkararak siyasal söyleme ekleme arayışları artmıştı. Kemalizm’in kültürel birlik, Batılılaşmacı ve laik toplum vizyonu çerçevesinde homojenleştirici siyaseti dolayısıyla ihmal ve inkâr edildiği öne sürülen toplumsal kimlikler (dini, mezhebi, etnik vs.), ilk kez ve güçlü biçimde bu dönemde yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle, iç politika da uzun süredir uygulanmaya çalışılan tektipleştirici siyaset, farklılıkları öne çıkaran çoğulcu bir anlayışın benimsenmesi talebini getirerek, Osmanlı modeline geri dönme tartışmalarını, eğilimlerini de öne çıkarmıştır. Bu alanda duygusal bağlamda Osmanlı’nın geri dönüşünde etkili olmuş en önemli figürlerden biri Turgut Özal’dır. Özal gerek başbakanlığı (1983-1989), gerekse cumhurbaşkanlığı döneminde (1989-1993), güç ve ihtişamla karakterize edilen Osmanlı geçmişini, darbe sonrası dönemde

kolektif hafızayı ve kolektif özgüveni yeniden tesis etmeye dönük bir araç olarak kullanmıştır (Korkusuz & Kutluk, 2015, s.252).

Özal'a göre Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi kimlik tanımında, etnik ve dinsel unsurlar yeterince dikkate alınmadığı için toplumsal bir aidiyet sorunu ortaya çıkmıştı. Haliyle de farklı kimliklerin ifade alanı bulabileceği bir üst kimlik arayışını gerekli görmüş, bu da Özal'ı içte yeniden Osmanlılık fikrine gidecek bir çizgiyi takip etmeye yöneltmiştir. Bu bakımdan Özal dönemi Yeni Osmanlıcılığın, Osmanlı yönetimi uygulamalarını çoğulculuk ve hoşgörü perspektifinden sahiplenilen bir yorum üzerine kurulu olduğunu ifade etmek mümkündür (Kloss, 2016, s.540). Diğer bir ifadeyle, Özal dönemi Yeni Osmanlılık; Osmanlı mirasının kolektif hafızayı uyandırmak, ulusal kimliği yeniden tanımlamak ve şimdiki yeniden inşâ etmek için siyasal düzlemde kendine ilk kez geniş yer bulduğu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Osmanlı geçmişinin, milletin ortak tarihine ilişkin görkemli bir anlatı olarak hatırlanması ve Osmanlı'nın çoğulcu ve hoşgörüye dayalı bir düzen olarak olumlanması, miadını doldurduğu düşünülen ve dönüştürülmesi hedeflenen Kemalizm eleştirisiyle paralel bir seyir takip etmiştir (Özkan, 2016, s.406).

Özal dönemi Yeni Osmanlılık anlatı, iç siyasette genel olarak sağ siyaset, özellikle de İslamcı siyasal kesimler aracılığıyla yayılma imkânı bulmuştur. Bu zamanda Yeni Osmanlılık anlatı; içeride birleştirici ve vaat yüklü bir motifken, dış politika bağlamında artan ekonomik ilişkilerle paralel olarak genişlemeci bir siyasal vizyon olarak öne çıkmıştır. Bunda da dönemin dış politik gelişmelerinin payı büyüktür. Çünkü 1980'li yılların sonuna doğru, Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çökmesi ve ardından Sovyetler Birliği'nin dağılışı, mevcut etnik çatışmaların daha da alevlenmesine yol açtığı gibi, bu yıllar neo-liberal küresel düzene eklemlenen Türkiye açısından Kafkasya ve Orta Asya'da önemli jeopolitik fırsatlar da ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde Yugoslavya'nın dağılması, Irak'ta Saddam yönetiminin zayıflaması hem Balkanlar'da hem Ortadoğu'da Türkiye'ye Müslüman toplulukların liderliğini yapabileceği fırsatı vermiştir. Bu gelişmeler çerçevesinde Türk dış politikasının daha önceki ana eksenleri yeniden gözden geçirilerek, emperyal misyona ve Osmanlı mirasına sahip çıkılması önemsenmiştir. Bu amaçla Misak-ı Milli'nin yorumlanış biçimi ve Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" ilkesi ve Batıcılık gibi yönelimler, statükoculuk olarak eleştiriyeye tabi tutulmuştur. Bu eleştirilerle öne çıkarılmak istenen, Türkiye'nin kendi gücünün farkına varması ve uluslararası alandaki potansiyelini kullanmasıydı. Bununda ancak Osmanlı mirasına sahip çıkılmakla mümkün olacağına inanılmaktaydı. Zira 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında dışarıda meydana gelen gelişmeler, diğer bir ifadeyle geçmişte Osmanlı Devleti'nin bünyesinde yer alan ülkelerin uluslararası siyasetin gündemine oturmasıyla, Osmanlı bakiyesi ve ana mirasçısı olan Türk halkında kaçınılmaz bir biçimde Osmanlı nostaljisinin toplumsal hafızada güçlenmesini getirmiştir (Çalık, 1992, s.57). Nitekim Özal, 18 Şubat 1993 günü Taksim Meydanı'nda düzenlenen Bosna Hersek Mitingi'nde yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'daki emperyal medeniyetin varisi olduğunu, ülkenin önünde "hacet kapılarının" açıldığını, 21. yüzyılın Türk asrı olacağını ifade ederek, böyle bir fırsatın 400 yılda bir geleceğini ve Balkanlar'dan başlayarak Kuzey Irak ve Suriye'de dâhil olmak üzere Adriyatik'e kadar uzanan bölge de Türkiye'nin etki alanını yaratması gerektiğini ileri sürmüştür (Türkiye Günlüğü, 1993, s.9). Bu bakış açısından hareketle, Özal dönemi dış politik anlayışın Osmanlı emperyal geçmişine dönük arzuya referansla kurulduğunu söylemek mümkündür.

Aslına bakılırsa Özal dönemini Yeni Osmanlılık anlatı açısından önemli kılan temel unsur, seksen yıldır devlet söyleminde üzeri örtülen, kendine yer bulamayan ama hissedilen, bilinen ve dillendirilmeyen bir geçmiş özleminin yeniden uyanışıdır. Bu özlem beraberinde bir tür duyu iklimi değişikliğini de getirmiştir. Bu şekilde 1980'li yıllarda Osmanlı geçmişi sadece hatırlanmakla kalmadı, şimdiye ve geleceğe yönelik bir umutta yaratmış oldu. Nitekim dış politika bağlamında bu zamana kadar çok önemsenmeyen eski Osmanlı coğrafyası, tekrar ülkenin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Özal döneminde ilk kez kuvvetli bir biçimde dile gelen Yeni Osmanlılık anlatı, ayrıca Cumhuriyet'le yüzleşme ve hesaplaşma girişimlerinin devlet düzleminde gerçekleşmesine vesile olmuştur. Uzun yıllar boyunca belli belirsiz görünüp kaybolan bu

görkemli geçmiş anlatısının, 1980’li yıllarda yoğun bir biçimde dile getirilip ulusal kimliğin bir bileşeni olarak tedavüle sokulması, sonraki zamanlarda bu anlatının giderek daha da güçlenmesine yol açmıştır. Ancak Özal’ın öncülük ettiği Yeni Osmanlıcı anlatı, onun 1993 yılında ani ölümüyle birlikte bir ara rafa kaldırılmıştır. Bu dönemde ülke içerisinde PKK sorunu gerekçe gösterilerek, laikçi siyaset görünümündeki anti demokratik uygulamalar yeniden siyasetin merkezine oturmuştur. Özellikle 1990’ların ikinci yarısında Refah Partisi-RP’nin iktidara gelmesiyle, Özal döneminde canlanan Yeni Osmanlıcı anlatının Millî Görüş çevreleri tarafından daha da İslamileştirilerek programa alınması, alttan altta işleyen Kemalizmle hesaplaşma arzuları, RP döneminde otoriter laik siyaset anlayışının güç kazanmasına yol açmıştır. Her ne kadar RP döneminde Özal’ın Yeni Osmanlıcı vizyonunun İslami rengi daha çok öne çıkarılmış olsa da RP’nin Yeni Osmanlıcılığı’nın Özal’inkinden esas farkı, aynı zamanda rövanşizmi de içermiş olmasıdır. Nitekim 1990’ların ikinci yarısında RP’nin öncülüğünde ülkenin Osmanlı-İslam geçmişinin yeniden hatırlanması için ilk kez seküler Cumhuriyet törenlerine alternatif resmî törenler organize edilmesine tanık olmaktadır. Özellikle şehir olarak İstanbul, Yeni Osmanlıcılık vizyonu içinde bir sembol olarak Türklerin Osmanlı-İslam geçmişinin yuvası ve İslami tonu baskın olacak biçimde, Cumhuriyet’in Ankara’sına karşı yeniden kimliklendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca İstanbul’un fethi kutlamalarının yeniden fetih şiarıyla gerçekleştirilmesinin, sadece Türkiye bağlamında değil, bütün İslam devletlerini kapsayacak şekilde genişletilmesiyle, Osmanlı mirası ve Cumhuriyet’in kurucu kültürel öğeleri arasında açıktan bir karşı çıkışın yürütülmeye başlandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Tokdoğan, 2018, s.71). Kısaca RP anlayışı nezdinde köklerini Osmanlı geçmişinde bulan din, Türkiye’nin gerçek ulusal kültürü olarak sunulmuş ve bu çizgide bir ulusal kalkınma tahayyül edilmiştir.

Bu farklılıklara rağmen RP döneminin Yeni Osmanlıcılığı, dış siyaset bağlamında “Lider Türkiye”, “Yeniden Büyük Türkiye” gibi sloganların çağrıştırdığı emperyal vizyon yönünden Özal dönemiyle benzerlikler taşımaktadır. Ancak bu benzerlikler yanında, dış siyaset alanında da farklılaşmalar vardır. Zira Millî Görüş hareketinin kurucu lideri ve RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan; Türkiye’nin Cumhuriyet’le birlikte yüzünü Batı’ya dönmesini siyasi hayatı boyunca hep eleştirmiş, İslam NATO’su, İslam Dınarı, İslam Birleşmiş Milletleri gibi projeler öne sürerek, dış politika vizyonunun da Batı yerine İran, Malezya ve Libya gibi Müslüman ülkelerle işbirliği yapmayı önermiştir. Bu bakımdan Özal’dan farklı olarak Erbakan’ın dış politik bağlamdaki Yeni Osmanlıcılığı, küresel stratejinin bir parçası olarak değil, neo-liberal küresel düzene karşı çıkan bir hareket olarak daha çok karakterize olmaktadır. Bu dış politik vizyonun ideolojik ve düşünsel arka planını Osmanlı’nın cihan hâkimiyeti anlayışı oluşturmaktadır. Bu şekilde Türkiye’nin devlet olarak yüzünü Batı yerine Doğu’ya dönerek yeniden Müslüman ülkelerin lideri olması yönündeki emperyal arzu öne çıkarılmaktaydı. Ancak RP’nin 28 Şubat 1997’de postmodern darbe ile iktidardan uzaklaştırılmasıyla, 2002’ye kadar din ve Osmanlı geçmişine duyulan yakınlıkta duraklama olmuştur. Yine Özal döneminde iç siyasette bir kültürel çoğulculuk formülü olarak gündeme gelen Yeni Osmanlıcılık üzerindeki genel ilgi dağılmıştır. Bununla beraber 28 Şubat süreci, birçok yönden Türkiye’deki İslamcı kesimler ve Yeni Osmanlıcı arayış ve pratikler açısından yeni bir dönemin başlangıcı için de bir başka hazırlığın başlatıcısı olmuştur. Bu zamanda RP; “laikliğe karşı eylemlerin odağı olma” iddiasıyla mahkeme kararıyla kapatılmış, yerine kurulan Fazilet Partisi’de kısa sürede benzer gerekçelerle aynı akıbete uğratılmıştır. Bundan sonraki süreçte Millî Görüş çizgisi içerisinde gelenekçiler-yenilikçiler çatışması siyasi ayrılığa sebebiyet vermiş; gelenekselciler Saadet Partisi (SP) olarak varlığına devam ederken, yenilikçiler de başka bir oluşuma giderek Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) altında toplanmıştır.

Yeni Osmanlıcılığın Devletleşme Süreci

Millî Görüş Hareketi içinde tarihsel kırılma ve kopuş yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. SP’den farklı bir oluşum olarak AK Parti siyasal kimliğini muhafazakâr demokrat olarak tanımlayarak iktidara gelmiştir. AK Parti; dindar olduklarını gizlemeyen Müslüman siyasetçilerce

yönetilmesine rağmen İslamcı olmadığını, Türkiye'nin geniş ve farklı seçim bölgelerine hitap eden merkez sağ bir muhafazakâr parti olduğu iddiasında olmuştur. Özellikle ekonominin dünyaya açılmasıyla birlikte AK Parti dönemi içerisinde bilinçli Müslüman olmak, modern ve bireysel düşünen biri olmak anlamına gelmekteydi. Dindarlık alanındaki bu farklılaşmaların yanı sıra, daha önce çok partili siyasal hayata geçişle cılız bir şekilde başlayan Osmanlı nostaljisi, AK Parti'nin 2002'deki iktidarından sonra giderek daha yoğun bir şekilde görülmeye başlanmıştır. Nitekim 2002 seçim sonuçlarından sonra İslamcı siyasi görüş, küresel ümmet fikrine daha az önem vermeye, bunun yerine Osmanlı zamanında olduğu gibi, Müslüman ülkelerle Türkiye'nin lider pozisyonunda olduğu bir ilişki kurmaya dönük yaklaşımı öne çıkarmıştır. Böyle bir yaklaşım içerisinde din ya da İslam, mevcut sistemi değiştirerek yerine şeriat getirmeye yönelik bir ideolojik pozisyon olarak değil, siyasetçilerin işlerine etik değer katan bir unsur olarak tabloya dâhil edilmiştir. Müslümanın iç dünyasına yönelik dini bir anlayış, siyasal hedef ve eylem arayışlarını öteleyerek bireysel Müslümanlık anlayışını öne çıkarmış, çoğulcu bir İslami kamusal alan söylemi baskın bir konuma gelmiştir. Özetle, İslami kimliğin kişiselleştirilmesi, Türk medeniyetine ve Müslüman inancına dayanan yeni bir ulus anlayışı getirmiştir (White, 2013, s.83) Yeni bir ulus anlayışı aynı zamanda geçmiş dönemdeki Osmanlı ile ilgili siyasal tartışmaları daha güçlü bir şekilde kamuoyunun gündemine taşımıştır. Nitekim bu dönemde Osmanlı-İslam düşüncesine ilişkin Tek Parti Dönemi'ne yönelik eleştiriler genelde dört dayanak üzerine kurulmuştur. Bunlardan ilki, Türkiye tarihinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri arasında bir kopuş olarak kurgulanmasıdır ki, bu durum eleştiri konusu yapılmıştır. İkinci olarak Cumhuriyet elitlerinin modernite algısıyla, Batı ve Batılılaşma arasında tahayyül ettikleri yakın ilişkinin aslında Türkiye tarihini sekteye uğratan ve güçten düşüren bir bakış açısı olduğu değerlendirmesidir. Üçüncü olarak, bu durumdan kurtulmak için dinden uzaklaşmak yahut Batılılaşmayı yüceltmekle değil, bizi birbirimize sıkı sıkıya bağlayan ortak vatan ve tarih bilincinin güçlendirilmesiyle sağlanabileceğinin ifade edilmesidir. Son olarak bu dönemin öncülerinin, kendilerini Osmanlı dönemindeki öncülerinden Türklük kimliğini benimseyerek ayırmalarıdır. Ancak resmî ideolojinin savunucularından farklı olarak; Türklüğün Osmanlı'daki kültürel köklerini (özel olarak İslam'ı) tanıyıp sahiplenmeleriyle ayrılmaktadırlar. Bu durum en güzel Necip Fazıl'ın "Bizim için Türk, Müslümanca Türktür" sözünde billurlaşmaktadır (Tokdoğan, 2018, s.60). Nitekim AK Parti'nin genel başkanı, başbakan ve şimdiki Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan konuşmalarında sık sık Necip Fazıl, Mehmet Akif Ersoy, Arif Nihat Asya gibi sağ muhafazakâr kesimin önemli düşünürlerine referans yaparak, bu söylemi ve Osmanlı duygusallığını öne çıkarmaya çalışmaktadır. Artık soya dayalı Türk kimliğinden ziyade, büyük ölçüde kültürel Türklüğe dayanan, ulusu da tarihsel olarak Cumhuriyet'in sınırlarına sıkıştırmak yerine, Osmanlı'nın ve Müslüman Türk dünyasının daha esnek sınırlarına sahip olacak şekilde genişleten bir yaklaşım söz konusudur (White, 2013, s.40). Diyebiliriz ki, AK Parti 2002'den bu yana, yoğunluklu olarak 2009 yılı ve sonrasında, Yeni Osmanlıcı anlatıyı tesis edip dolaşıma sokmasıyla, temelde yeni bir ulusal tarih anlatısı ve ulusal kimlik duygusunu büyük oranda yerleştirmiştir. Dolayısıyla bu gelişmeler sonucu AK Parti iktidarları ile devlet içerisinde Osmanlılık özlemi daha fazla yerleşiklik kazanarak hem dış politika bağlamında hem de ulusal kimliğin şekillenmesinde etkili olmaya başlamıştır.

Antony D. Smith bir milletin mensupları açısından ortak bir devamlılık, bellek ve kader duygusu yaratmak ve ulusal kimliği inşa etmek için tarihi sembollerin yoğun bir biçimde kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Ona göre; kuramsal olarak kültürel kaynaklar belirli bir toplumda ne kadar fazlaysa, kapsam ve yoğunlukları ne denli büyükse, toplum üyelerinin aklındaki ulusal kimlik anlayışı da bir o kadar güçlü ve yaygın olacaktır (Smith, 2017, s.140). AK Parti döneminde de Smith'in bu bakış açısına benzer bir durum söz konusudur. Türk tarihine, özellikle İslami döneme ve bilhassa da Osmanlı geçmişine resmî ideolojinin yaptığı dışlayıcı, seçici ve dar bir okumaya karşılık, daha geniş bakılarak, ulusal kimliğin içeriği genişletilmeye ve tüm toplumu duygusal anlamda buluşturacak şekilde yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde bir milleti tanımlayan ulusal kimlik unsurları; geçmiş, günümüz ve gelecek zaman kipleri içerisinde (2023, 2053, 2071) bir bütün olarak yeniden okunmaya çalışılmaktadır. Yalnız AK Parti dönemi Yeni Osmanlıcı söylemi, öncülerinden farklı kılan temel özellik, bu fikrin toplumsal boyutuna verilen

olağanüstü önemlidir. Öncekilerden farklı olarak bu söylem, yüzergezer siyasal söylemler ve dış politika hamleleriyle sınırlı kalmayıp, topluma bir şeyler de sunuyor olmasıdır. Bu dönemde Türkiye'nin şanlı tarihinin unutulması ya da unutturulması hatası düzeltilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi Kut'ül Amare Savaşı; Osmanlı Türk tarihi için büyük bir zafer olmakla birlikte, 1944 yılında Batı dünyasıyla (özellikle İngiltere ile) yakın ilişkiler pahasına tarih kitaplarından anlatımı çıkarılmıştı. Bu ve buna benzer durumlar AK Parti iktidarları süreci içerisinde tekrar kamuoyunun gündemine getirilerek, tarih kitaplarında ve toplumsal hafıza da yerini almasına gayret edilmektedir. Bu şekilde AK Parti iktidarları gerek siyasal gerekse kültürel ve tarihi değerleri toplumsal alanla bağlantı kuracak, duygudaşlık yaratacak şekilde kullanarak iktidar pozisyonunu güçlendirme gayretindedir. Diğer bir ifadeyle, AK Parti döneminde, Cumhuriyet Türkiye'si tarihi boyunca Osmanlı mirasına yönelik yeniden hatırlama mücadeleleri, yeni bir ulusal kimlik inşa etme çabalarına eşlik edecek şekilde kuvvetli bir biçimde işlenmeye çalışılmaktadır.

Gelinen durum açısından bakıldığında, genelde Cumhuriyet tarihi boyunca uluslararası alanda Türkiye'nin medeniyetler arası bir köprü olarak tasavvur edilen pozisyonu açısından değil de, Osmanlı'dan devraldığı İslam medeniyetinin varisi olacak şekilde bölgede aktif bir aktör olması gerektiği anlayışı öne çıkarılmıştır. Türkiye'nin sadece bir köprü değil aynı zamanda merkez ve kilit bir ülke olduğunu, bütün Ortadoğu'nun, Asya'nın, Afrika'nın ve Avrupa'nın eğitim merkezi olmak gibi bir potansiyeli olduğunu ve bunun sadece ekonomik değil aynı zamanda eğitim, kültür ve dış politika alanında da bulunduğunu, dolayısıyla Türkiye'nin yıllarca atıl kalan kapasitesini harekete geçirmesi gerektiği hem söylem hem de eylem düzeyinde öne çıkarılmıştır. Aslında bu söylemin ipuçları Özal döneminde vardı. Ancak bunun eylem boyutu daha çok AK Parti döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun ulusal kimliği Batı medeniyeti ile özdeşleştirerek, ülkeyi Avrupa ve daha sonra Atlantik eksenli bir dış politika yönelimine mecbur etmesine karşı, AK Parti "Medeniyetler İttifakı Girişimi" ile dış politika stratejisinde önemli bir değişiklik yaratmış ve bu strateji ulusal kimlik vizyonunun değişmesinde de etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle, "Medeniyetler İttifakı Girişimi"; geleneksel Avrupa ve Atlantik yöneliminden vazgeçmeden, yeni bir yaklaşımın ve vizyonu ortaya koymanın yolu olmuştur. Bu stratejide de Türkiye'ye dair geleneksel "köprü" söylemi kabul edilmekle birlikte, Türkiye'nin ülke olarak bir ayağını sağlam bir biçimde ait olduğu medeniyete, Osmanlı-İslam medeniyetine, basması gerektiği fikri çok daha fazla önemsenmekte ve Batı ile ilişkilerde de bu medeniyetin temsilciliği rolüne soyunulmaktadır. Bu durum mülteci krizi konusunda da kendini göstermektedir. Bilhassa Suriyeli mülteciler ile ilgili Ensar-Muhacir söylemi, yaşanan değişim hakkında bize bilgi sunmaktadır. AK Parti'nin muhalefet partilerine göre Suriyeli sığınmacılara karşı tavrı, kullanılan kavramlar göz önüne alınıp incelendiğinde; dini ve tarihsel sorumluluklar hissiyatı ile yani Yeni Osmanlıcı bir tutum içerisinde hareket ettiği görülmektedir. Tek partili yıllarda merkezi bir yer işgal eden seküler Türklük vurgusu, mülteci krizi karşısında da gözlemlendiği gibi, yerini dini ve Osmanlı geçmişi üzerinden yeni bir kimlik yaklaşımıyla ikame etmeye başlamıştır (Kloss, 2016, s.547). Bu şekilde Türkiye'nin gerek siyasi gerek kültürel gerekse ekonomik anlamda potansiyel gücü açığa çıkartılarak, etki alanının başta eski Osmanlı sınırları içerisinde kalan Müslim ve gayrimüslim toplumları da içerisine alacak şekilde genişlemesi arzulanmıştır. Önceki dönemlerde ülkenin genel olarak Avrupa'ya tutkulu bir şekilde entegre edilmeye çalışılması durumu, özellikle Ortadoğu-Balkanlar-Kafkaslar'dan oluşan yakın kültürel çevresini ihmal etmesi sonucunu doğurması, eleştiri konusu yapılmıştır. Avrupa'ya ya da Batı'ya entegrasyon, Türkiye'nin jeokültürel çevresi ile yaklaşmasını engelleyen çift kutuplu dönemde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmasa da Soğuk Savaş sonrası dönemde bir eksiklik olarak hissedilmiş, ülke insanına tarihi hakimiyet dönemlerinde siyasi merkez rolü üstlenmiş olmanın verdiği psikolojiyi, kimliği ve siyasi kültürü tekrar hatırlatmaya vesile olmuştur. Bu durumun sadece iç siyaset açısından değil, dış siyaset açısından da yansımaları olmuştur. Nitekim Bosna ve Kosova'da yaşanan etnik kıyımlardan sonra gerek Boşnak gerekse Arnavutluk unsurların ilk başvurdukları ülkenin Türkiye olması, tarihi bir zorunluluğun ve mesuliyetin kendini önemli bir dış politika parametresi olarak dikte ettirmesinin yansımasıdır. Yani AK Parti dönemi dış politika anlayışında Osmanlı'dan kalan tarihsel miras ister istemez sahiplenilmek durumunda kalınmakta, eski Osmanlı sınırları içinde yer alan bölgelerde aktif bir rol oynamak ve bir bölgesel güç gibi hareket etmek durumu söz

konusu olmaktadır. Sadece ideolojik değil, zorunlulukların getirdiği bu durum, Kemalist anlayışa üç temel nokta üzerinden eleştiri yapılarak rasyonalize edilmeye çalışılmaktadır. Buna göre Cumhuriyet projesi; kendi toplumunu eğitim sistemiyle tarihinden, yani Osmanlı geçmişinden, dış politikasıyla coğrafyasından, yani Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar'dan ve ideolojisiyle dininden ve kültüründen, yani İslam'dan uzaklaştırdığı kabulünden hareketle; AK Parti iktidarları koşullarında dayatmasıyla bu süreci tersinden güçlendirmeye çalışmıştır. Aslında bu yaklaşım daha önceki sağ iktidarlar döneminde de vardır. Ancak daha önceki sağ iktidarlardan farklı olarak AK Parti, insan unsurunu da işin içine katarak geçmişteki öncüllerinden ayrılmaktadır. Bu şekilde içeride yeni bir milli halet-i ruhiye yaratma çabası öne çıkarılmıştır (Tokdoğan, 2018, s.78). Dolayısıyla AK Parti dönemi Yeni Osmanlıcılığı, yeni bir ulusalcılık anlayışının düşünsel dayanakları ve sembolik bileşenleri ile yeni bir milli halet-i ruhiye ortaya koyma arayışının da adı olmuştur (Tuncer, 2019, s.141). Bu yeni tip halet-i ruhiye Osmanlı'nın özgüvenli başarılarına dayandığından, Kemalist devlet projesinden kopuşu öngören bir karakter de arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle, AK Parti'nin ulusalcı anlayışı, Kemalizm'in çeşitli versiyonlarından ve MHP'nin temsil ettiği anlayıştan farklı olarak, millet kavramının içini ortak İslami kültürel öğeler ve Osmanlı geçmişi vurgusuyla doldurma arayışı içerisinde olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, önceki dönemlerde daha çok seküler bir Türklük ile ilişkilendirilen ulus tasavvurunun resmi söylemdeki ağırlığının, bugün Osmanlı'yı karakterize eden din ve kültür lehine azaldığına tanık olmaktadır (Kloss, 2016, s.546).

Artık AK Parti dönemi ulusal kimliğin bileşenlerini, İslami dönem Türk tarihinin tarihsel mirasına yönelik göndermeler belirlemektedir. Bu durum Türk siyasal hayatında yaşanan bir sürecin sonucudur. Nitekim Tek Parti Dönemi ulusal kimlik anlayışı dinin dışarıda tutulduğu, seküler karakterdeki Türklük anlayışı üzerine kuruluyken, çok partili hayata geçişle birlikte İslam ve Osmanlı geçmişi, ulusal kimliğin kurucu unsurlarından bir yapılmaya çalışılmıştır. Bu gayret 1980'li yıllara kadar devam etmiştir. Bu zamana kadar din faktörünün ve Osmanlı geçmişinin ulusal kimliği oluşturan faktörler arasında yer almasının mücadelesi verilmiştir. 1980 askeri darbesi sonrasında, ulusal kimlik Türk-İslam-Atatürkçülük sentezi fikrini çağrıştırmakla birlikte, yani din bir bileşen olarak kabul edilmekle birlikte, günümüzdeki anlayışla arasında çok temel farklılıklar söz konusudur. Türk-İslam-Atatürkçülük sentezinde temel olarak Türklük ve Atatürkçülük, İslam'a göre daha ön planda bulunmaktadır. Burada İslam'a daha çok siyasal meşruiyet ve entegrasyon sağlama yönünden önem verilmektedirken, AK Parti ile birlikte inşa edilmeye çalışılan ulusal kimliğin omurgasını, daha çok İslam ve Osmanlılık unsurları oluşturmaktadır. Buradaki ulusal kimlik kurgusunda, İslam öncesi tarih anlayışı ve Atatürkçülük vurgusunun daha alt seviyede, hatta sembolik düzeyde kaldığını söyleyebiliriz. Benzer farklılaşma AK Parti ile Millî Görüş geleneği tarafından benimsenen yaklaşım arasında da söz konusudur. Her ne kadar iki siyasal pozisyonun da Osmanlı geçmişi ve İslam'ı ulusal kimliğin başat unsurları olarak kucakladıkları düşünülse de AK Parti'nin mensubiyetçiliği ekonomik gelişmelere eklenme çabasıyla, SP'nin siyasal geleneğinden ya da mensubiyetçi yaklaşımından uzaklaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle Erbakan'ın benimsediği anti-kapitalist söylemle tam bir karşıtlık arz etmektedir. Çünkü Erbakan siyasal yaşamı boyunca; Batıcılığı yanlış, Türkiye'yi geri bırakan bir zihniyet olduğunu ifade etmiş ve dış politikada temel amaç olarak Müslüman ülkelerle birlikte hareket etmeyi öne çıkarmıştır. Nitekim Erbakan'ın ana mirasçısı olarak varlığını devam ettiren SP; uluslararası neo-liberal ekonomik sisteme ve IMF politikalarına karşı bir tutum takınırken, AK Parti icraatlarıyla, Turgut Özal dönemi gibi, Türkiye'nin modernleşmesi için küresel ekonomik düzene uyumlu bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. AK Parti'nin özgürlük, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü vurgulayan siyasal bir söylem kullanması, AB yanlısı ve neo-liberal anlayışa uygun yaklaşımları, ona devlet içerisinde muktedir olmak için hareket imkânı da sağlamıştır (Özkan, 2016, s.425). Zaten partinin kurucusu Erdoğan, partisini muhafazakâr demokrat olarak adlandırmasıyla, aslında geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim anlayışı içerisinde hareket ettiğini göstermeye çalışmıştır. Burada gelenek, yerellik ve mana ile İslam'a referans verilmektedir. Bununla birlikte AK Parti dönemi Yeni Osmanlıcı yaklaşımın RP'den farklılaştığı yön, sadece Osmanlı'nın Müslüman halklarına yönelik

İlgisi değil, gayr-i müslim halkların yaşadığı coğrafyaları da kapsamına dâhil etmesidir. Oysa RP bağlamında Necmettin Erbakan'ın Yeni Osmanlıcı söylemi sadece İslami içerikle savunduğunu, önermiş olduğu çeşitli İslam Birliği kuruluş projeleriyle genelde siyasi hayatı boyunca bunun üzerinde durduğunu, gayr-i müslim halkları ve bölgeleri siyasal söylemine dâhil etmediğini gözliyoruz.

Bu şekilde Millî Görüş çizgisinden gelip AK Parti içerisinde siyaset yapanlar daha önceki dönemin İslamcı anlayışını terk etmiş oldular. Bununla beraber uluslararası alanda AK Parti hala İslamcı olarak nitelenmektedir. Oysa AK Parti içerisinde siyaset yapanlar, İslamcılıklarına vurgu yapmamakta, hatta bundan ödün vererek küresel ölçekteki kuruluşlarla yakınlaşmaya çalışmaktadır. Nitekim AK Parti ile hâkim konuma gelen Türk İslamcılar, peygamberimize hürmet etmekle birlikte; altın çağ olarak daha çok 7. yüzyılı değil, Osmanlı Devleti'nin en şanlı günlerini yaşadığı 16. yüzyılı öne çıkarmaktadır. Bunlar Türkiye'ye şeriatın getirilmesinden çok, dini alandaki özgürlüklerin genişletilmesini, siyasal alanla sivil alan arasında mevcut olan gerilimlerin giderilmesini ve zorunlu laikleşmenin aşırılıklarının düzeltilmesini öne çıkarmaktadırlar (Durgun, 2019, s.26). Diğer bir ifadeyle, AK Parti dönemi Yeni Osmanlılık yaklaşımında kimlik içerisinde İslam vurgusu önemli olsa da ancak bu kimlik İslam dünyasının tamamına seslenen ümmetçi çizgiden uzaktır. Çünkü AK Parti Yeni Osmanlılığı, eski Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan gayri müslim halklara da sahip çıktıkları gibi, ulus tanımlarını, ulus devletin mevcut sınırlarına ve Orta Asya soy bağına atıf yaparak değil; tarihsel, esnek sınırlara sahip, çok mezhepli Osmanlı Devleti'ni model alarak yapmaktadırlar. Ulusal gelenek; soya dayalı veya dil temelli Türklükten ziyade, siyasi tarihsel Türk/Osmanlı kimliğiyle dolu bir kültürel Müslümanlığa/İslam'a dayanmaktadır (White, 2013, s.151). Burada tahayyül edilen ulus anlayışı İran, Endonezya veya Arabistan'daki gibi değildir. Öne çıkarılan anlayış, daha çok ulusalcı Müslüman özneyi Türk dışı kültürler karşısında korumaya dönük olmaktadır. Bu amaçla Türk İslamı ve Türkler zirveye yerleştirilmeye çalışılmakta ve Türkler tarafından tanımlanmamış ve yönlendirilmeyen bir uluslararası İslam istenmemektedir. Dolayısıyla AK Parti dönemi Yeni Osmanlılığın temelindeki esas saik, ne pür anlamda Türkçülük ve ne de İslamcılıktır denilebilir. Toplumsal bağlamda dine belli bir değer atfedilmekte birlikte, atfedilen rol gereği onun seküler bir proje olduğu da söylenebilir. Yeni durumda Türk kimliği; Kemalist devlet projesinden kopmuş olsa da Cumhuriyet'in çerçevesine yerleştirilen, İslami geçmişi de kapsayan ve Osmanlı'nın emperyal geçmişinin şekillendirdiği bir gelecek vizyonuna ve öznelliğine sahip bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yaşam tarzından kamusalığa ve dış politikaya kadar her şey, zorunlu olarak İslami ilkelere ve İslami hukuka göre değil, Türk'ün emperyal hassasiyetleri açısından yeniden yorumlanmaktadır. Dolayısıyla Yeni Osmanlılık Batı'ya meydan okumayan, Avrupa Birliği ve ABD ile yakın ilişkiler içinde bulunmaya özen gösteren, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Türkiye'nin çevresinde oluşan güç boşluğunu doldurmaya talip olan siyasi bir büyüme projesidir (Özkan, 2016, s.415). Bu şekilde AK Parti bir yandan Cumhuriyet modernleşmesinin kalkınmacı söylemini hatırlatan bir coşkuyla gelişen güçlü ve büyük Türkiye resmini vurgularken, bir yandan da bu süreçte topyekûn bir ulusal motivasyona temel oluşturacak şekilde, dağılmış ulusal kimlik söylemini Osmanlı geçmişi ve İslam'a referans yaparak yeniden konsolide etmenin arayışındadır. Bunun içinde sadece Cumhuriyet'e değil; Osmanlı'ya da dayanan, tutucu olmayan bir ulusal tarih tanımlaması, kuruluş anıları, tarihi anlatılar ve anma ritüelleri geliştirme gayreti içerisinde oldukları.

Bu konu ile ilgili en önemli çalışmalardan biri mekân ve mimari alanında karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı-Selçuklu mimarisıyla uyumlu biçimde inşâ edilen pek çok projeye birlikte, gündelik hayatın içine serpiştirilen yeni yapılar; tarihi hatırlama-hatırlatma politikasının başat araçlarından biri haline gelmiştir. Ayrıca Fetih kutlamalarına iktidar seçkinleri tarafından atfedilen olağanüstü önem ve taban tarafından gösterilen yoğun ilgi de bu görünürlüğü artırmıştır. Kutlamalar aynı zamanda, yeni ulusal tarih anlatısının Cumhuriyet'in ilanıyla değil, Müslüman Osmanlı'nın Hıristiyan İstanbul'u fethi ile başladığını ima etmektedir (Koyuncu, 2014, s.81; Tokdoğan, 2018, s.89). İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'nın camiye çevrilişi bir fetih nişanesi olarak hem İslam'ın Hıristiyanlığa hem de yeni imparatorluğun eski imparatorluğa olan üstünlüğünü sembolize etmektedir. Bu durum genelde milliyetçi muhafazakâr çevrelerin kendi meşreplerince

fethi yükledikleri anlam uyarınca kimi zaman İslami kimi zaman Türkçü söyleme konu olabilmektedir. Ancak söyleme konu olan ortak sembollerin içeriklendirilmesi farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla Ayasofya'nın cami ve müze olma tartışmaları günümüze kadar gündemden düşmemiştir. Ayasofya'nın müzeden camiye çevrilmesi ya da Taksim'e cami yapılması, nasıl cami ihtiyacından başka anlamlara geliyorsa, müze olarak kalması ya da Taksim'e cami yaptırılmaması da başka anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla Ayasofya meselesi Türk sağı için ortak mevzuken, içerik yönünde anlatım farklılığı oluşabilmektedir. Daha dini söyleme sahip olanlar için Ayasofya İstanbul'un fethinin İslamiliği'nin göstergesi, milliyetçi eğilimi yüksek olanlar için Kızılelma olarak Türklüğün başarısının göstergesidir. Temelde milliyetçi mukaddesatçı bir kamuoyu yaratmanın önemli aracı olması hasebiyle; 1950'lerin sonundan itibaren Türk kamuoyunun gündemine giren ve 1960'larla birlikte oldukça yoğun şekilde işlenen İstanbul'un fethi ve Ayasofya meselesi, 1980'lerle beraber eski ağırlığını kaybetmiştir. Bu kaybediş öneminin azalmasından değil, milliyetçi ve mukaddesatçı kesimin devlet yönetiminde muktedir konuma gelmesinden, kitleleri daha başka yollarla etkileyebilme imkânlarına kavuşmasından kaynaklanmaktadır (Özekmekçi, 2012, s.304). Nitekim 2003 baharında açılan Miniaturk de bu imkânlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Miniaturk; Osmanlı-İslam eserlerinin ağırlıkta olduğu ama Cumhuriyet dönemine de sahip çıkan bir ulusal tarih tasarımı olup, ulusal kimliğin yeniden inşâ projesi olarak nitelenebilir. Miniaturk'ün içeriği; AK Parti'nin nasıl bir ulusal kimlik vizyonu tasarladığı konusundaki ipuçlarını da vermektedir. Miniaturk'ün amacı, ortak bir kültür üzerine inşâ edilmiş yeni bir vatandaşlık tahayyülüdür. Cumhuriyet döneminden eserlerin de bulunduğu parkta, ağırlığın Osmanlı eserlerinde olduğu görülmektedir. Zamanında Osmanlı sınırları içinde kalan Kudüs, Kahire, Budapeşte, Bosna, Selanik gibi şehirlere ait eserlerin parkta yer alması, Osmanlı/İslam/Türk medeniyetinin ve yeni kimlik tahayyülünün sembolik sınırlarının alanını bize göstermektedir (Koyuncu, 2014, s.94). Bahsettiğimiz bu imgeler ve semboller bir yandan Doğu-Batı izdüşümünde Müslümanlık-Hıristiyanlık karşıtlığının, bir yandan da Batılılaşma devri hariç Osmanlı geçmişi-Cumhuriyet dönemi zıtlığının kurulmasında ve bu çerçevede bir siyasal hareket alanı geliştirilmesinde önemli referans noktaları olmaktadır (Özekmekçi, 2012, s.290). Kültürel öge olarak İslami geçmişe dönüş arzusunun mekânları (Ayasofya, Taksim'e cami ve Çamlıca Cami), iki kültür savaşının mekânları (Atatürk Kültür Merkezi ve Topçu Kışlası), emperyal arzu ve Batı karşısında simgesel üstünlük gösterisinin mekânları olarak (Panaroma 1453 Fetih Müzesi ve Yenikapı Fetih Şölenleri) Yeni Osmanlıcı yönde kimlik dönüşümünü hızlandırmış (Tokdoğan, 2018, s.172) ve bu anlamda Yeni Türkiye söylemi, hem geçmişe dönük bir tarihyazımını, hem de bugünkü uygulamaların önemine dönük tarihsel bir inşâ girişimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve onun kudretinin bu denli idealize edilerek kurucu bir ulusal kimlik bileşeni olarak kurgulanmaya çalışılması, yeni bir kimliklendirmenin ve yeni bir hâkimiyet anlayışının kurulmakta olduğunu işaret etmektedir. Nitekim AK Parti dönemini Yeni Osmanlıcı hamleler bağlamında özgün kılan temel özelliklerden biri, Osmanlı geçmişini öncelikle siyasal söylem üzerinden hatırlatmadaki başarısıdır. Bugünkü siyasal jargonu domine eden kelime dağarcığına baktığımızda; "ecdad", "medeniyet", "fetih", "yeniden diriliş", "yeniden yükseliş", "restorasyon", "Yeni Türkiye" gibi söylemler Osmanlıyı çağrıştırdığı kadar, mevcut/önceki siyasal yapı ve anlayışın da eleştirisini içermektedir. Özellikle "Yeni Türkiye" kavramı, eski olana yönelik yoğun bir negatif vurguyla doğrudan statükocu yapının eleştirisine ve oradan da Osmanlı dönemi güzellemesine geçmektedir. Diğer bir ifadeyle, Yeni Türkiye burada modernliğin mutlak ötekisini (Osmanlı) ve geçmişin asr-ı saadetini yeniden üretmeyi arzulamaktadır. Bu şekilde vatandaşlar arasında fitne ve düşmanlıklar, medeniyet değerleriyle giderilmeye çalışılmaktadır. AK Parti'nin söylemlerinde sıkça yer alan Yunus Emre'nin "Yaratılanı severiz yaratandan ötürü" sözü adeta tahayyül edilen birlikte yaşama idealini anlatmaktadır. Bu birlik ve beraberlik mesajı, vatandaşlık etiğine Türk tarzı dini bir nitelik kazandırmak istendiğini göstermektedir (Kloss, 2016, s.543).

Bu şekilde Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi yüzünden kesintiye uğradığı düşünülen toplum ve devlet arasındaki bağın yeniden kurulacağına, devletini arayan toplumun hayalinin

gerçek olacağına inanılmaktadır. Söylem ve icraatları ile din ögesini, büyük ölçüde modernist ulus devlet stratejilerine uygun olarak, ulusal kimlik tahayyülünün içerisinde yeniden konumlandırarak, hem ulusal kimliğin Türk tarzı dini anlayış doğrultusunda İslamlaşarak yeniden pekişmesini sağlayacağı, hem de bu şekilde zaman zaman modern yapılarla etkileşime giren İslam algısının da sekülerleşmesine hizmet edeceği düşünülmektedir.

SONUÇ

Siyasi semboller; duyguları harekete geçiren, kitlelerin duygusal yatırım yapabildikleri ve bu sayede siyasal ve toplumsal alanda eyleyebildikleri ile birer duygu haznesidir. Sembollerin toplumun mensuplarını birleştirici ve ayrıştırıcı, ortaklaştırıcı ve farklılaştırıcı yönleri bulunmaktadır. Bu anlamda ulusal mitlerin, sembollerin etnografik ve siyasal bağlamda kullanılmış olması önem arz etmektedir. Nasıl inşaat malzemeleri olası yapı çeşitlerini sınırlandırıyor, ama tam olarak hangi yapıların inşa edileceğini belirlemiyorsa, tarihi miraslar da siyasal ideolojilerle aynen bu şekilde bağdaşmaktadır.

Ulusal kimliğin asıl işlevi, inançları unutulmaktan kurtarmak ve kolektif imanı ihya etmek için ortak tarihi ve kaderi olan güçlü bir topluluk duygusu oluşturmaktır. Zira ulusal kimliği inşa eden ve onun koruyuculuğunu üstlenen devlet, kendini güven içinde hissedebilmek ve güçlendirebilmek için toplumla duygusal buluşmasını gerçekleştirmek zorundadır. Bu noktada tarih okuması ve bilinci çok önemli olup, bunu sembolize eden simgelerin, unsurların devlet-toplum buluşmasını sağlaması için kullanımda olmaları gereklilik arz etmektedir. Ancak dönemlere göre ulusal kimliğin bileşenlerinin farklılaşmasının veya bileşenlerden birinin diğerlerine göre öne çıkmasının da ihtimal dâhilinde olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Bu bakımdan ulusal kimlikleri sadece siyasal rasyonel projelerden müteşekkil görmeyip, onları sabitlemeyip, dinamik bir yapı içerisinde ele alarak gözetmek gerekmektedir.

Her ulusal projede olduğu gibi, modern Türkiye'nin doğuşu da kullanılan sembol, imge, nesne, eylemler ile bir dizi tasfiye ve bastırma pratiğine sahne olmuştur. Yüzünü Batı'ya ve siyasetlerini Batılılaşmaya çeviren yönetici seçkinler, Osmanlı İslam mazisini adeta kolektif bir unutulmuşluğa terk etmişlerdi. Bu bakımdan Cumhuriyet'le birlikte tesis edilmeye çalışılan Türk kimliğinin inşası, ulus temelli olmaktan çok rasyonel siyasal bir proje olup genel tarih bilincinin yapı taşı olan İslami söyleme ve Osmanlı geçmişine karşı yürütülen bir mevzi savaşın tarihi olarak da okunabilmektedir. Bu zamanda neyin ulusal olup, neyin olmadığı Batıcı siyaset doğrultusunda belirlenmeye çalışılmıştır.

Çok partili siyasal hayatta toplum temelli siyasal yaklaşımların öne çıkmasıyla, kitlelerle siyasal yakınlık, duygusal buluşma artmış ve Osmanlı geçmişi, dini ve kültürel unsurlar giderek öne çıkmış ve bu durum özellikle AK Parti iktidarları dönemiyle Türk kimliğinin temel bileşenleri arasında yer alarak gerek topluma yönelik ilişkilerde gerekse dış politikanın yeni şekil almasında etkili olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Yeni Osmanlıcılık olarak adlandırılan yaklaşım, Türkiye siyasal tarihi boyunca, özellikle önceki sağ iktidarlar tarafından başvurulan, siyasal söylemin içine çekilmeye çalışılan bir anlatı olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak AK Parti dönemine kadar ulusal siyaset açısından kayda değer bir konum elde edememiştir. Bu dönemde Yeni Osmanlıcılık, AK Parti'nin siyasal jargonuna bir dış politika vizyonu olarak girmiş bulunsa da bu vizyon daha çok içeriye hitap eden, kitlelerde belli duyguları harekete geçiren, ulusal kimliğin restorasyonunu amaçlayan bir politik anlatı olarak öne çıkmıştır. Artık yeni durumda Türk kimliği, Türk-Müslüman kültürüne dayanmaktadır. AK Parti ile ulusal kimliğin vizyonu, Türkiye'nin diğer Müslüman milletlerle eşit bir şekilde yer alacağı İslam ümmeti değil; Türkiye'nin liderliğinde bölgesel ölçekte ekonomik ve siyasal bütünleşmedir. Yeni durumla seküler karakterli soya dayalı bir Türk kimliği anlayışından, daha çok geleneksel kültürle ve tarihle tanımlanmış Türk kimliğine geçiş yapılmaktadır. Diğer bir ifadeyle, güçlü seküler milliyetçilik-zayıf dinsellikten, güçlü milliyetçilik-güçlü dinsellik durumuna geçiş yapılmıştır. Yeni durumda kültürel Müslümanlık, siyasal İslamcılığın yerini almış bulunmaktadır. Temel olarak Cumhuriyet'in kuruluşuyla

tedavüle giren ve Osmanlı geçmişine olumlu bir içerik yer vermekten imtina eden resmi tarih anlatısına ve ulusal kimlik kurgusuna alternatif olacak biçimde siyasal söyleme sirayet eden Yeni Osmanlılık, beraberinde getirdiği semboller eşliğinde belki de her şeyden çok duygulara hitap etmekte, yeni bir milli halet-i ruhiye yaratımına önyak olmaktadır. Osmanlı geçmişinin ihtişamı, kudreti ve azametine ilişkin vurguyla karakterize olan bu anlatı, gündelik hayatın pek çok unsurunun içine sızarak toplum nezdinde güçlü bir karşılık bulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayas, G. (2014). *Musiki İnkılabı'nın Sosyolojisi; Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Çalık, M. (1992). Neo-Osmanlılık Tartışmalarına Sade Bir Derkenar. *Türkiye Günlüğü*, S.21, Kış 1992.
- Durgun, Ş. (2019). Post İslamcılık: İslamcı Siyasetin Sonu mu?. V. Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu: Orta Doğu'da Tarih ve Kimliği Yeniden Okumak (9-11 Nisan 2019), (derl). Viktoria Demydova, Hakkı Göker Önen ve Emine Akçadağ Alagöz. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Kalyoncu, Ş., Yücel, G. (2019). Soğuk Savaş Sonrası Kosova'da Yükselen Etnik Milliyetçilik ve Balkan Güvenliği. *Akademik Hassasiyetler*, Cilt.6, S.12, Aralık 2019, ss. 251-267.
- Kloos, S. (2016). The Neo-Ottoman Turn in Turkey's Refugee Reception Discourse. *Alternatif Politika*, Cilt.8, S.3, Ekim 2016.
- Korkusuz, M. H., Kutluk, E. (2015). From the Ottoman Empire to the Republic of Turkey Manifestation of Nationalism and National Imaginations. *Mukaddime*, Cilt.6, S.2, ss.237-262
- Koyuncu, B. (2014). "Benim Milletim..." -Ak Parti İktidarı, Din ve Ulusal Kimlik-, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öğün, S.S. (1998). Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü. *Türkiye Günlüğü*, S.50, Mart-Nisan 1998.
- Özekmekçi, M.İ. (2012). Türk Sağında Ayasofya İmgesi. (derl). İnci Özkan Kerestecioğlu ve Güven Gürkan Öztan, *Türk Sağ-Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri-*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özkan, B. (2016). Yeni-Osmanlılık ve Pan-İslamcılık. Evren Haspolat ve Deniz Yıldırım (Ed.), *Türkiye'de Yeni Siyasal Akımlar (1980 Sonrası)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Smith, A. (1994). *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlılık-Hınc, Nostalji, Narsizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncer, F.F. (2019). Discussion About The Ottoman Image In Kosovo's History Writing: Kosovo War And Skanderbeg. *Akademik Hassasiyetler*, C.6, S.11, Mayıs 2019, ss. 127-145.
- Türkiye Günlüğü* (1993). Turgut Özal'ın Bosna Hersek Mitingi Konuşması. S.22, Bahar 1993
- White, J. (2013). *Müslüman Milliyetçiliği ve Yeni Türkler*. Fuat Güllüpnar ve Coşkun Taştan (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yücel, G. (2018). Türklerin Varoluş Yolculuğunda İlk Adım: Devlet-Kimlik-Mekan. Mehmet Akif Okur (Ed.), Güvenlik: Kargaşa ve Belirsizlik Çağından Nereye?, İstanbul: KOCAV Yayınları, ss.77-89.

SSAD

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 12.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 07.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.751827

ALEKSİAD VE KİTÂBÜ'L-İ'TİBÂR'DA HAÇLILAR*

The Crusaders in Alexiad and Kitabu'l İ'tibar

İlkay Bayer KÖŞGER

Yüksek Lisans Öğrencisi

Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi

ORCID ID: 0000-0002-4151-2665

ilkaybayer@hotmail.com

Mehmet ŞEKER

Prof. Dr.

Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

ORCID ID: 0000-0002-4732-5190

mehmet.seker@usak.edu.tr

* İlkay Bayer'ın "Anna Komnena'nın ve İbn Münkız'ın Gözünden Haçlı Seferleri" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Özet: Bu çalışmada, Haçlı Seferleri'nin başladığı dönemde, Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnena'nın babasının iktidarı döneminde yaşanan hadiseleri anlattığı meşhur eseri Aleksiad ile aynı dönem Orta Doğu coğrafyasından diğer bir vakanüvis Üsâme b. Munkız'ın eseri Kitâbü'l-İ'tibâr'ın Haçlı Seferleri'ne bakışlarının karşılaştırma yapılarak incelenmesi amaçlanmıştır. Bu eserlerden birincisi Doğu Roma'nın başkentinde, diğeri Hama yakınlarındaki Şeyzer şehrinde kaleme alınırken Haçlılar ile bizzat karşılaşmış bu iki yazarın gözlemleri, benzerlikleri ve farklılıkları ile ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çağının çok ilerisinde kendi dönemlerinde pek de fazla kişinin niyetlenmediği bir çaba içine girerek tarih bilimine katkıda bulunmuş bu iki yazar, günümüze kadar etkileri sürmüş olan Haçlı Seferleri hareketinin etkilediği coğrafyalarda insanların hüznünü, acılarını, savaşları ve yıkımları genelde gerçekliğe sadık kalarak anlatmışlardır. Anna, tarih ve zaman ilişkisini, fani olmak ve ebedi olmak bağlamında şairsel bir üslûp ile aktarırken, Üsâme b. Munkız ise bu ilişkiyi Allah'ın her şeye kâdir olması üzerine kurmuştur.

Bu iki yazarın buldukları aristokratik konumları göz önüne alınca yazdıkları eserlerin önemi de o derece artmaktadır. İçinde buldukları toplumdaki konumları ve olaylara bakışları açısından vakaları değerlendirdikleri ayrıca önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Haçlı Seferleri, Aleksiad, Kitabu'l İ'tibâr, Anna Komnena, Üsâme b. Munkız

Abstract: In this study, famous work of Anna Komnena, the daughter of the Byzantine emperor I. Alexios Komnenos, about the events that took place during her father's rule, a work named Aleksiad, which came out from the pen of a medieval chronicler named Anna Komnena in the period when the Crusades began, and another chronicler Üsâme b. Munkız's book, The Book of Crusades, were aimed to analyze by comparing their perspectives on the Crusades. While the first of these works was written in the capital of Eastern Rome and the other in Şeyzer, near Hama, the observations, similarities and differences of these two authors who met the Crusaders themselves were tried to reveal.

Ahead of their time, these two authors, who have contributed to the science of history by making an effort that many people did not intend in their own periods, have generally expressed people's sadness, suffering, wars and destructions in the geographies influenced by the Crusades, the effects of which took place until today. While Anna, in a poetic way, conveys the relation between date and time in regard to being mortal and eternal, Üsâme b. Munkız, on the other hand, builds this relationship on the fact that Allah is omnipotent.

Considering the aristocratic positions of these two authors, the importance of their works increases accordingly. In this respect, how they evaluate the cases is also important in terms of the positions they occupied in the society and their points of view.

Keywords: The Crusades, Aleksiad, Kitabu'l İ'tibar, Anna Komnena, Üsâme b. Munkız

GİRİŞ

Haçlı Seferleri, Orta Çağ tarihinin en etkili olaylarından biridir. “Haçlı Seferleri” deyimini 1096 yılında başlayıp 1291 yılında Hıristiyanların Akka'dan çıkarılmalarına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık süre boyunca Avrupa'nın doğuya yönelik askerî harekâtına verilen genel addır. (Demirkent,1996: 525) İlk olarak, 1096 yılının sonlarında doğuya gelen haçlılar, güzergâhları itibarıyla önce Bizans başkenti İstanbul'a uğradılar. Bizans prensesi Anna, haçlıların gerek şehre gelişleri öncesinde gerekse sonrasında yaşananları eserinde detaylı bir biçimde anlatmıştır. Anadolu'da Türklerin saldırıları ile ağır kayıplar verseler de Kudüs'e olan yolculuklarına devam edebilen haçlılar, bu yolculukları sırasında Şeyzer Prensi Üsâme b. Munkız(öl.1188) ile de birebir temasta bulunmuşlar, aralarında bazen çatışmalar yaşanırken bazen de dostluklar kurulmuştur. İki yazar da ilerleyen yaşlarında kaleme aldıkları eserlerinde, geçmişi hatırlayarak, kendi hayatlarını anlatırken karşılaştıkları haçlılara kayıtsız kalmamış, bu beklenmedik sürece de bizzat şahitlik etmişlerdir.

Aleksiad ve Kitabu'l İ'tibar kuşkusuz kendi dönemlerine ışık tutabilen birinci el kaynaklardır. Bu iki yazma eserin Türkçe'ye kazandırılmış çevirileri çalışmamızda kullanılmıştır. Aleksiad'ın çevirisi Rumca asıl metin dikkate alınarak, Bilge Umar tarafından yapılırken, Kitabu'l İ'tibar'ın iki ayrı Türkçe çevirisi yapılmıştır. Bu çevirilerden ilki Philip Hitti'ye ait İngilizce çevirisinden “İbretler Kitabı” adıyla Yusuf Ziya Cömert tarafından, diğeri ise 2018 yılında Arapça aslından Selahaddin Hacıoğlu tarafından “İbn Munkız Haçlılara Karşı” adıyla yayınlanmıştır. Bilge Umar'a ait çeviri ile Yusuf Ziya Cömert'e ait çeviri esas alınarak karşılaştırılmış ve Haçlıların bu iki kaynakta nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Hem Anna Komnena'nın, hem de

Şeyzer Prensi Üsâme b. Munkız'ın eserleri otobiyografi özelliği göstermektedir. İbretler Kitabı'nda bazı hikâyeler de gerçekçi olmayıp, Arap edebiyatında "âdab" olarak bilinen bir türe girmektedir. (McDonald: 2007, U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı:2, 393-403) Âdab türü Arap edebiyatında, bilgi vermeyi amaçlarken eğlenceli, oyalayıcı malzemeler kullanır. İki yazar da hem kendi gündelik yaşamlarını hem de tarihe ışık tutacak olayları aktarırken yansız davrandıklarını belirtmiş olsalar da, siyasî ve dinî yakınlıklarından dolayı elbette kendi bakış açılarından ve kendi dönemlerine ait anlayış ve yorumlardan kendilerini alamamışlardır. Bu iki eser tarihçiler tarafından birçok kez araştırma konusu yapıldığından, kabul görmüş incelemeler ve bu kitapların konu olduğu diğer kaynaklar da araştırmamız sırasında gözden geçirilmiştir.

Anna Komnena'nın ve Şeyzer Prensi Üsâme b. Munkız'ın Eserlerindeki Ortak Bulgular

Anna Komnena, kendisinin de belirttiği üzere 1048-1118 yıllarını kapsayan babası Aleksios'un yaşam öyküsünü konu alan nesir şeklinde yazılmış eserinde, başta haçlı liderlerinden Bohemond (öl.1111) olmak üzere, kişileri tasvir ederken ve savaş sahnelerini anlatırken sahici, canlı bir dil kullanmıştır. Üsâme b. Munkız ise anlatımında tasvirlerle pek yer vermez. Daha çok kaleme aldığı hikâyeler ya kendi başından geçmiş olaylardır veya kaynağını belirttiği kişilerden aktarmıştır. Hikâyelerin sonunda genellikle ders çıkarma veya ibret almayı hedeflemiştir. Her şeyin Allah'tan geldiğine ve her şeyin onun takdir ettiği kadar olduğuna her daim atıfta bulunur. Üsâme b. Munkız'ın eseri yazma nüshada yalnızca iki bölümden oluşurken, Anna'nın eseri Aleksiad, on beş bölümden oluşmaktadır.(b.Munkız,2012:206), (Komnena, 1996:527-533)

Her iki vakanüvis de haçlıları âciz, sözünde durmayan, yeminini bozan, hilekâr, yalancı, kendi ordusuna ve yapılan anlaşmalara ihanet eden zalimler olarak tanımlar. Haçlıların en çok güvenilmez oluşları ve faziletten yoksun olmaları üzerinde duran Üsâme b. Munkız onları şöyle tanımlar: "*Frenkler, cesaret dışında insanların faziletlerinden hiç birine sahip değillerdir. Hamaset sahibi de değildirlir.*"(b.Munkız:172) Aynı düşüncüyü Anna da dillendirmiştir. "*küstahlıklarını ve cür'etlerini İmparator sarayı altında, bir İmparatorun vaktiyle çok büyük din adamı Nikolaos onuruna yaptırdığı kilisenin yakınında bulunan sur kapısını ateşe verecek ölçüye vardırıdılar.*" (Komnena,19996: 308-314-454)

Anna, Latinleri cesaretlerinden ötürü ayrıca övgüye layık bulmuştur. (Komnena, 1996: 85-86)"*Kelt ulusu, zaten çok ateşli ve coşkuludur; bir kere harekete geçince artık durdurulamaz.*" Üsâme b. Munkız, "*Her şeyi yaratan Allah'ın işleri ne kadar esrarlı! İnsan Franklarla ilgili durumları anlatmaya koyulduğunda, Yüce Allah'a hamd ve sena etmekten kendini alamaz, zira onların cesaret ve dövüş meziyetlerine sahip hayvanlardan başka bir şey olmadığını görür, aynen hayvanların sadece dayanıklılık ve yük taşıma meziyetlerine sahip olması gibi...*" diyerek, haçlılar hakkında kendi zamanının görüşlerini yansıtmıştır. Üsâme b. Munkız, bu satırlarda "*Haçlıları kendilerinden olmayan hiçbir kimseyle dostluk, ahbaplık kurmayan, tıpkı kuvvetli ve yük taşıma yeteneğine sahip hayvanlar gibi cesaret ve savaşçılıktan başka hiçbir insani meziyeti olmayan kişiler olarak nitelemektedir.*" (b. Munkız,167) Dönemi itibariyle, Haçlılar hakkındaki Müslümanların düşüncelerini yansıtan eserinde, Haçlıları Üsâme b. Munkız, "*diğerleri ile imtizaç etmeyen, gururlu, lanetli bir kavim*" olarak tanımlar. (b.Munkız:165)

Anna, haçlılar arasında gördüğü din adamlarının savaşa katılmalarına anlam veremez. Bizans'ın bu konudaki genel düşüncesini yansıtmaması açısından değerli bilgiler verir. "*Papas'ın nasıl olması gerektiği konusundaki düşünce, Latinlerde, bizde olanın aynı değildir; bizde, kilise törelerine, yasalara ve özellikle şu buyurduğuna bağlı kaldığımız İncilin istediklerine bakılır: "Elini sürme; yakınma; saldırma, çünkü sen kutsal dinin adamısın."* Barbar Latin ise, [*Papas diye görevlendirilmiş de olsa*] bir yandan kutsal ayinlere katılır, kalkanı sol koluna geçirir ve sağdakiyle muzrağı tutar; bir yandan da kilisedeki ekmek-şarap töreninde İsa'nın kanını simgeleyen şarabı içer; insanların birbirini kıyımdan geçirdiği çatışmaları izler ve kendisi de, Davut'un bir Mezmurunda söylendiği gibi, Kan adamı olur." (Komnena:313) Üsâme b.

Munkız'ın batıdan gelen din adamlarının savaşa katılmalarından ziyade kişisel davranışları ile ilgili hikâyeler anlatmış, (b.Munkız:119) haçlıların “hac” görevini yerine getirmeleri ile ilgili olumsuz bir fikir beyan etmemiştir. Müslümanlar arasında haçlılara karşı daha sonra oluşacak “*cihat*” düşüncesi henüz şekillenmemiş ise de, Müslümanların haçlıları Bizanslılar'dan çok farklı görmedikleri Üsâme b. Munkız'ın eserinde ortaya çıkar. (b.Munkız: 129) Hem Anna hem de İbn Munkız, batılıların “Kutsal Savaş” dedikleri haçlı savaşlarının kutsallığı hakkında şüpheye düşmüşlerdir, her iki yazar da haçlı savaşlarının kutsallığını sorguladıkları görülür.

Anna, babasının her zaman barıştan yana tavır koyduğunu, savaşın kaçınılmaz olmasının dışında savaşın yıkıcı bir zulümden başka bir şey olmadığını vurgular. Üsâme b. Munkız da, hâtıratında, Antakya hâkimi Roger'ın şövalyesinin amcasına söylediklerinden amcasının da, barış yanlısı bir siyaseti savaşa tercih ettiğini anlatmaktadır. Roger'ın şövalyesi, Şeyzer ve etrafının harabeye dönmeyip, yaşanabilir olarak kalmasını da bu yaklaşıma bağlayacaktır. (b.Munkız:121)

Her iki eser de Türk Tarihi açısından kaynakların pek az olduğu bir dönemi ihtiva etmesi bakımından ayrıca değerli olup, Haçlı Seferleri sırasında Türkler'in ne derece etkili olduklarını da gözler önüne serer. Anna, Türkler ile birlikte yapılan mücadeleler sırasında yer yer Türkleri överken, Türkler'e karşı yapılan mücadelelerde ise nefretini gizlemez. İbn Munkız da Türkler ile bazen karşı karşıya gelirken, bazen de yan yana saf tutmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun((1040-1157)) etkileri elbette ki Bizans'ta olduğu kadar Suriye'de de hissediliyordu. Anna'nın eseri Aleksiad'da; Sultan Muhammed Tapar(1105-1118)'in akını detaylı bir biçimde anlatılmıştır.

“...Arkasından, en ileri gelen Baş Satraplar, Kontogmen ve Emir Muhammed, Lentiana yolundan, Poimanenon/Eski Manyas'a kadar ilerlemişler ve oradan hem bol ganimet, hem de çok sayıda tutsaklar getirmişlerdi. Monolykos ise, yöre halkının Barenos dediği, birçok diğer derenin, [örneğin] Skamandros/Kara Menderes'in, Angelokomites Deresinin ve Empelos'un da çıktığı, İbidos adı verilen bir dağdan akar...”Yine Anna'nın eserinde “... 500 asker alarak Barbarları [uzaktan] izlemesini, onların hareketlerini kendisine mektupla bildirmesini, [ama] onlarla her çeşit çatışmadan kaçınmasını buyurdu. Beriki, İznikten çıktı; Kontogmen'e, Emir Muhammed'e ve bunların yoldaşlarına, Aorata yakınında ulaştı ve sanki İmparatorun buyruğunu unutmuş gibi, hemen onlara saldırdı...”(Komnena,458-459) ifadeleriyle anlattığı bu savaşa diğer yazarımız Üsâme b. Munkız'ın da değindiği görülür. Sultan Muhammed Tapar'ın emriyle düzenlenen bu sefer için gelmiş olan Selçuklu kumandanı Sipahsâlâr Porsuk İbn Porsuk'un 1115 yılında katıldığı ve birçok Horasan ve Suriye bölgesinden emirin/komutanın da içinde bulunduğu büyük bir ordudur.(Komnena: 459)Bilge Umar'ın, 1113 tarihinde Emir Muhammed'in akını dediği tarihlerde vuku bulan sefer ile yaklaşık tarihte olan seferdir. Sultan Muhammed Tapar'ın 1111 yılındaki Komutan Mevdud idaresindeki büyük seferinden İbn Munkız da bahseder. (b.Munkız:100) Antakya hâkimi Tankred'e karşı Tell el-Turmesî'de konaklayan Sultanın ordusu ile haçlılar karşı karşıya gelmişlerdir.

Hem Anna hem de İbn Munkız, Türklerin düşmanlarının suya ulaşmalarını engellemeleri konusunda uyguladıkları savaş taktiğine yer vermiştir. (b.Munkız:101) Türkler, düşmanlarını su kaynaklarına yaklaştırmaz ya da güzergâhlarındaki su kaynaklarını düşmanının yararlanmaması için tahrip ederlerdi. Anna, Türklerin meşhur Turan taktiğini de detaylı biçimde anlattığı eserinde, cesaretleri ve savaşlarda gösterdikleri üstün başarılar nedeniyle Türkleri övmekten kendini alamaz. Onların okçuluk ve at binme konusundaki hünerlerini de görmezden gelemeyen Anna, eserinde bunu açıkça belirtir. (Komnena:487) Aynı şekilde İbn Munkız'da Türkler'in nasıl yaman savaşılar olduğunu anlatırken onlara olan hayranlığını gizlemez. (b.Munkız: 107)

Haçlı liderlerinin en meşhurlarından Bohemond, onun babası Robert de Guiscard (öl.1085) ve bütün ailesi ile ilgili bilgileri Anna, ayrıntılı biçimde vermiştir. (Komnena: 41-45:131) 1081 yılının Haziran ayında, Draç'ı kuşatan Guiscard, Bizans'ı ele geçirmek için çok çabalamıştır. Bohemond da babasının izinden gitmiştir. Hırsı sayesinde Bohemond, Antakya Haçlı Prenslığı'nin başına geçmiştir.(Komnena: 357-387) Bohemond'un kırklı yaşlarında olmasına

rağmen genç görünümü, beyaz tenine karışmış al yanakları ve yiğit hali Anna'nın tasvirlerinde zikredilir. Anna, Bohemond'un gülüşünün bile çevredekileri tedirgin ettiğini anlatır. (Komnena: 419) Birinci Haçlı seferinde Norman Haçlı lideri ve Antakya Haçlı Prensiği'nin kurucusu Bohemond, 1100 yılının yazında, kuzeni Richard de Salerno ile Danişmendli Emîri Gümüştegin Gazi(ö.1104) tarafından yakalanıp, hapsedilmişti. İtalya'dan gelen Lombardlar, Sivas ve Niksar'ı alarak Bohemond'u kurtarmayı istemişlerdi. Bu amaçla haçlı ordusundan ayrılıp farklı bir güzergâh takip ettiler. Anna'nın eserinde izlenen bu yol şu ifadelerle anlatılır:

“Baudoin'ı çağırdı ve onu Kudüs Krallığına getirdi. İmparator, Baudoin'ın Kudüste taht'a geçtiğini öğrenince, [İstanbul'a gelişinde] sevinçle karşıladığı Saint-Gilles'i yanında ahkoydu; tam bu sırada, Blandrate kardeşlerin komutasında bir Norman birliği de [İstanbul'a doğru] gelmekte idi. İmparator, [İstanbul'a geldikleri zaman] bunlara ısrarla, Latinlerin diğer ordularıyla buluşmalarını sağlayacak olan, daha önceki birliklerin izlemiş bulunduğu yolu aynıyla izleyerek, kıydan Kudüs'e gitmelerini öğütledi; ama gördü ki bunlar, Frank'larla birleşmek istemedikleri için ve [Horasan sandıkları, Danişmendliler ilini] zapt etmek üzere Horasan'a gitmek amacıyla bir başka yolu izlemek istediklerinden, onları ikna edemeyecektir. Bu tasarının kesinlikle felaket getireceğini bilen ve böylesine kalabalık bir ordunun -gerçekten bunlar [bu ordu] 50 .000 atlı ve 100.000 yaya askerinden oluşuyordu.”

Baudoin, 25 Aralık 1100'de kral olurken, Bohemond'u kurtarmak isteyen haçlıların takip güzergâhı konusundaki ısrarını anlatan Anna, Bohemond'un tutsak edilmesiyle ilgili bir bilgi vermez. Burada Horasan ve Danişmendliler ilini karıştırmaktadır. 1101 yılının yazında Türkler ile Haçlıların mücadelelerini anlatan Anna, Türklerin başarılı olduğunu söyler. (Komnena:346-347) Başka bir araştırmada ise Bizans İmparatoru Aleksios'un, Bohemond'un kendisine teslim edilmesi için 260.000 Bizans altını vaat ettiğini belirtir. Danişmendli Emîri, bu teklifi uygun bulsa da fidye için alınacak altından hak iddia eden Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan(1092-1107)'in devreye girmesi ile görüşmeler yarım kalır. (Runciman, 1998: c.II,31) Niksar kalesinde bir müddet tutsak olan Bohemond, 1103'te fidye karşılığında serbest bırakılmıştı. Ancak bu durum müttefik konumundaki Anadolu Selçuklu Sultanı I. Kılıçarslan tarafından yeni, güçlü bir Haçlı ittifakının oluşmasına neden olacağı gerekçesi ile hoş karşılanmamıştı. (Özaydın:1993,470)

Anna'nın, Bohemond'un 1104 yılı sonunda, öldüğü söylentisi çıkartıp, tabutta yolculuk ederek, Rum ülkesini alt üst etmek niyetiyle 1105 yılı ocak ayında İtalya'ya yaptığı yolculuğu, ölü bir horozun da kokusuyla inandırıcılığını arttırdığı hikâyesine bilinen başka bir kaynaktan rastlanmaz. (Komnena: 357) Anna, daha sonra Bohemond'un bugünkü Arnavutluk ve yakın çevresini işgal etmek amacıyla olduğunu belirtir. Fransa Kralı I. Philippe'in kızı Constance ile evlendiğini kaydeder. Bohemond'un bu evliliğinden olan oğlu II. Bohemond'un, 1112'de Tancred'in ölümünden sonra Antakya Haçlı Kontluğu'nun başına geçtiğini İbn Munkız'ın kitabından takip edebiliriz. (b.Munkız: 156) Vaftiz ismi Marc olmasına rağmen, iri ve güçlü fiziklerinden dolayı, efsane kahramanı devden mülhem olarak kendisine Bohemond deniliyordu. (Nicolle, 2013:14) Anna, Bohemond'un “*sanisko ve ya saniskos lakaplı*” (Komnena:142-151) olduğunu belirtiyor. Bu kelimeyi Bilge Umar, tespit edemediğini yazarken, san- kutsal yüce anlamına gelebileceği gibi Robert'in başkenti Salerno şehri ile ilgili olup, Salerno'lu anlamında kullanılması ihtimalinden de söz edilebilir.

Anna'nın anlatımı bu noktada sona ererken eserinde bahsi geçen Roger ve Baudoin'in daha sonra yaptıkları İbn Munkız'ın eserinde yer almaktadır. Üsâme, Haçlılara karşı önemli savaşlarda bulunmuştur. Antakya, Roger adlı bir Frenk tarafından yönetiliyordu. (Komnena: 401) Artukoğlu Necmeddin İlgazi 14 Ağustos 1119 tarihinde Danis'te Roger ile savaştı. O'nu öldürdü. (Ziya Cömert'in notu; Roger, Üsâme b. Munkız'ın söylediği gibi Danis'te değil Balat'ta öldürüldü.)

“Baldwin Antakya'ya gelerek, şehri teslim aldı. Kırk gün sonra, Baldwin, savaşa hazır olarak İlgazi'nin karşısına çıktı. İlgazi için, Üsâme, “ne zaman şarap içse, yirmi gün sarhoşluğu geçmez” diyor. Frenkleri yendiğinden şarap içmiş, sarhoşluk periyodu gereği henüz sarhoşluğu

geçmemişti. Kral Baldwin, ordusuyla Antakya'ya girinceye kadar da sarhoşluğu geçmedi. İlgazi ile Baldwin arasındaki ikinci savaş Balat'ta idi. Bazı Frenkler, bazı Müslümanları yendiler. Müslümanlar, Sihyevn, Balatunus ve çevresinin hâkimi olan Robert'i esir aldılar. Robert o zamanlar Şam'ın hâkimi olan Atabek Tuğtekin'in dostuydu. "Robert, Atabek Tuğtekin'in de İlgazi'ye yardım için katıldığı bu savaşta esir alındığında, kendi fidyesini on bin dinar olarak belirlemişti. İlgazi, "onu Atabek'e götürün, belki Atabek, onu korkutur da belki daha fazla fide alırız dedi. Robert'i Atabek'e götürdüler. Atabek, çadırında içiyordu. Robert'in kendisine doğru geldiğini görünce kalktı. Kılıcını çekerek, Robert'in kellisini uçurdu. Türkmen askerlerin parasını ödeyebilmek için bir dinara ihtiyacımız varken, biraz korkutursun belki daha fazla fide alırız diye sana gönderdik" dediklerinde Atabek, "Ben bundan başka bir korkutma usulü bilmiyorum" cevabını verdi. (b.Munkız:155) Haçlılar bu yenilgiyi, Kanlı Meydan Savaşı "Ager Sanguinis" olarak anarken her zaman hatırlamışlardır. Üsâme b. Munkız'ın Kitâbü'l-İ'tibâr'da verdiği bilgiye göre; 40.000 kişilik Haçlı ordusundan Antakya'ya dönmeyi başaranların sayısı yirmi kişi bile değildi. (b.Munkız:154)

Bizans'ın o yıllarda, Anadolu ve Suriye'ye yönelik bir denge politikası takip ettiği anlaşılıyor. Haçlı Seferleri sırasında, Aleksios Komnenos, Anadolu'nun batı kıyılarının bir bölümünü Türkler'den almak için hâlihazırda bulunan gücünü kullanmış, Bohemond ile çatışmaya girmesiyle beraber, Suriye'nin kuzeyinde Bizans'ı yok sayan bir Norman Prenslüğünden ise, geçici olarak iyi teşkilatlanmamış yarı göçebe Türklere bırakmayı tercih etmişti. 1138 yılında, İmparator II. Ioannes Komnenos, Haçlılar ile babası zamanında yapılmış olan vasallık yeminini hatırlatmak, Ermeniler'i yeniden Bizans'ın kontrolüne sokmak ve Zengî (1127-1146)'yi bertaraf etmek amacıyla Antakya'ya gelmişti. Bizans İmparatoru Ioannes Komneos, Haçlı kuvvetleri ile birleşerek Nisan 1138'de Halep topraklarına girdi ve Halep yakınlarındaki Buzaa'yı aldı. 19 Nisan'da Halep'i kuşattılar ama karşılarındaki Zengî hazırlıklı idi. Bizans ve Haçlı kuvvetleri bir başarı elde edemediler. Ardından Esarib'i kuşattılar. 21 Nisan'da burayı aldıktan sonra Munkızoğulları'nın elindeki Şeyzer'i kuşattılar. Zengî'nin örgütlediği savunma sayesinde Şeyzer'i alamadan döndüler. Anna da bu sefere eserinin ön kısmında değinmiştir. O, eserinde 1138 yılında Antakya ve Suriye üzerine yapılan seferde eşinin Bizans İmparatorunun yanındaki komutanlardan biri olarak Antakya'yı Haçlılar'dan geri alıp, kardeşinin emrine kazandırdığını belirtir. Suriye üzerine yapılan saldırıda eşinin de bulunduğunu Anna anılarında yazmıştır. Bu sefer sonunda Anna'nın eşi hastalanmış ve ölmüştür. (Komnena: 11-12; b. Munkız:26-148) Suriye üzerine yapılan bu sefer sırasında İbn Munkız de bizzat savaşa katılanlar arasındadır.

SONUÇ

Haçlılar, Kudüs Krallığını kurarak, bölgedeki Müslümanlar ile uzun süren bir komşuluk dönemi yaşadılar. Bu komşuluğun sonuçları, siyasi ve sosyal bakımdan ayrıca üzerinde durulacak kadar büyük olmuştur. Haçlı Seferlerinin, iki yekpare dini bloğun karşılaşması biçiminde vuku bulduğu fikri çalışmamız boyunca da değerlendirilmiştir. Hıristiyan Bizans ve Müslüman Ortadoğu'nun Haçlı Seferlerine bakışı gösterir ki, Haçlılar, Ortadoğu'ya yeni bir enstrüman eklemekten başka bir durum yaratmamıştır. Dini bir blok, çoğu kez mezhepsel kavgalar, kişisel çıkarlar gölgesinde kurulamamıştır. Anlatsal tarihin iyi bir örneğini sunan Anna, eserinde Ermeni inancı için sapık derken, Üsâme, Ermeni Rubal'ın oğulları (Theodoros ve Leon) ile iyi ilişkiler içinde olduklarını anlatır.(Komnena,344,474,287;b.Munkız,240) 1100 yılında babalarının ölümü üzerine büyük oğlu Theodoros (Toros) baron olmuştur. Kardeşi Leon'da ağabeyinin yanında yer almıştır. Haçlılar, Ermenilerden yardım almışlar hatta kalelerini ve kentlerini Haçlılara teslim etmişlerdir. Anna eserinde, Bizans İmparatoru Aleksios'un Süleyman-şah ile Kırkgeçit (Dragos) Çayı antlaşması yaptığını belirtir. Bu antlaşma ile İzmit Körfezine dökülen Dragos Çayı iki taraf arasında sınır kabul edilmiş ve dini farklılıkların dikkate alınmadığı bir bağ oluşturulmuştur. (Komnena:126) Bizans İmparatoru I.Aleksios'un elçilerini göndererek Kont Bertrand'dan vasallık yeminine sadık kalarak imparatorun yanında Tankred'e karşı savaşmasını istemişler, Bertrand da bunu kabul etmiştir. (Komnena:445-447)

Ünlü Bohemond'un babası Robert Guiscard, İmparator Aleksios'un tahta yeni geçtiği 1082 yılında Dryyhakhion'u(Draç) ele geçirir.(Komnena:131) Robert Guiskard'ın Bizans'a karşı duruşunu oğlu Bohemund sürdürmek niyetindedir. Aleksios ve diğer bir Haçlı Kontu Raymond aralarında bir dostluk kurarken, Bohemond'a hasım olurlar. Anna, eserinde Bohemond, Antakya'nın ele geçirilmesine rağmen doğuda varlık göstermek bir yana, batıya dönüp yeniden asker toplayıp, Bizans'ın üzerine bir saldırı planlayarak, babası Robert'in amacına sadık kalarak İstanbul'u ele geçirmek için çalışmıştır. Anna Komnena, Bohemond'un Larissa'daki yenilgisinden dolayı İmparator Aleksios'a karşı düşmanca tavrının sürdüğünü ve yenilginin öcünü almak için beklediğini belirtir. (Komnena:313) Anna, Frenklerin haçlı seferlerini, Bizans'ı almak için düzenledikleri fikrine dördüncü haçlı seferinden çok önce varmıştır.

Üsâme'nin anlattığına göre “1124 yılında Şeyzer’de Frenk ve Ermeni savaşçılardan bir miktar esirimiz vardı. Frenklerin kralı Baldwin, onların güvenliği karşılığında Mardin Emiri Hüsameddin Timurtaş İlgazi’ye borçlu olduğu meblağı vermeyi kabul etti. Gerekli meblağ ödenip rehinelere yurtlarına dönmeyi beklerken Humus hâkimi Hirkan’ın gönderdiği pusuya yatmış bir grup süvari çıkıp onları esir almıştır”. (b.Munkız:137) Timurtaş İlgazi ve Hirkan arasında işbirliğinden ziyade birbirlerini pusuya düşürme çabası vardır.

Üsâme, Nureddin Zengî ile bir görüşmesini aynen Nureddin Zengî'nin kelimeleriyle şöyle aktarır: “Ey Fulan, Şam halkı bizim düşmanımızdır. Frenkler de bizim düşmanımızdır. İki arasında olduğumda ne onlara ne ötekilere güvenirim.” (b.Munkız:39)

Bizans ve Haçlılar arasında olası bir işbirliği, yukarıda da değindiğimiz gibi karşılıklı güvensizlik, inanç esaslarındaki farklılıklar, görüş ayrılıkları, geçmişe dayalı husumetler, batıların İstanbul'u zapt etmek gibi bir niyetleri de olduğundan gerçekleşmemiştir. Anna'nın eseri bize Haçlıların gelişyle birlikte Bizans'ın tavrı ile ilgili bilgileri detaylı biçimde vermektedir. Doğu'da kurulan Latin Prenslüklerini kendileri için tehdit gören Bizans, bu konuda yanılmamış, İstanbul'un yağmalanmasını geciktiren bir politika izlemiştir. Anna, babasının ve Bizans'ın iç ve dış politikaları ile ilgili de bilgileri paylaşmış, belki de daha sonraki idarecilerin ders çıkaracağı edebi değer de taşıyan eserini ortaya koymuştur. Anna da Üsâme b. Munkız gibi haçlıların tavır ve davranışlarını betimlerken olumsuz unsurları ön planda tutmuştur. “Latinlerin çok oynak davranışlı” olduklarını söylerken, güvenilmez oldukları, boğazın akıntısı gibi bir aşırıktan diğerine sürüklendiği, mal ve mülk düşkününü kişiler olarak tanımladığı Frenklerden şikâyet etmiştir. Çok kalabalık olduklarını da söyleyerek babasının neden Haçlı Seferine iştirak etmediğini açıklamaktadır. (Komnena:327) Anna'nın eserinde, dönemin Bizans'ının Haçlı Seferleriyle artan Ortadoğu'daki hareketli sürece, el değiştirmelere, savaşlara, entrikalara fazla müdahil olmadığını görüyoruz. 1138 yılında, Anna'nın kardeşi olan Bizans İmparatoru Ortadoğu'ya sefer düzenlediğinde çok da başarılı olamamıştır. Bu seferde Anna'nın eşi de bulunmuştur.(Komnena,11-12: b.Munkız, 148) Bizans ordularının Şeyzer'i kuşatması sırasında İbn Munkız de bizzat savunmada yer almıştır.

Üsâme İbn Munkız, haçlıların güzergâhında bulunan emirliği nedeniyle, sık sık Anna gibi haçlılarla münasebette bulunmuş, onların alışkanlıkları, inanç ritüelleri, adalet anlayışları, saldırgan tavırları, tedavi yöntemleri karşısında çokça hayret etmiş, bazen de onlarla dostluk kuracak kadar samimi olmuştur. İbn Munkız, Frenklerin bayramlarından birinin kutlamaları sırasında Taberiyye'deki eğlenceleri izlemiştir. (b.Munkız:174)Her iki eserimiz de sosyal tarih yazımında özellikle hatırat tarihçiliğinin önemli ve özgün eserleridir. Tarih biliminin ana malzemesi olan insan, kendisinin ve çevresinin yaşam tarzını kaydetme ihtiyacı duymaz. Aynı kültür öğeleri, farklı kültüre sahip kişilerin ilgisini çeker ve sonraki dönemlere ışık tutabilecek değerli bilgiler aktaran kayıtlar ortaya çıkar. Orta Çağ Tarihinde, Ortadoğu'da birçok önemli olaya şahit olmuş, bizzat olaya iştirak etmiş birçok kişi, bunu yazmayı denememiştir. Pek az kişinin yazmayı denediği bu olgunun, belirli bir üslupla yazıldığına da çok sık rastlanmaz.

İki kültür, iki devlet, iki inanç ve tek bir coğrafyada yaşamayı başarmış iki komşu olarak Müslümanlar ve Bizanslılar, Haçlıların gelişi ile daha önce şahit olmadıkları kadar vahşi yıkımlara, katliamlara şahitlik etmişlerdir. Kudüs'ü kurtarmak ve hac ziyaretini gerçekleştirmek amacıyla başlamış Haçlı Seferleri, geçmişe aitmiş gibi görünse de seferlerin oluşturduğu bilincin, bazen toplumsal bazen de siyasi platformlarda halen kendisini göstermekte olduğu söylenebilir.

Her ne kadar, iki tarihçi de kendi pencerelerinden eserlerini kaleme almış olsalar da kuşkusuz kendi toplumlarının bakış açılarını da bir bakıma yansıtır. Her iki eserde de Haçlıların geçtikleri bölgelerde nasıl bir yıkıma sebep olduklarını, saldırgan ve yok edici tutumlarının diğer insanları etkilerken insanlık tarihi bakımından çok acı günlerin yaşandığı da bu eserlerdeki anlatımlarla kayıt altına alınmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, her iki eserinde, hem Türk, hem İslâm, hem de haçlı tarihleri bakımından olduğu kadar, aynı zamanda Avrupa ve dünya tarihine kaynaklık edecek özellikte olduklarıdır.

KAYNAKÇA

Komnena, Anna,(1996). “Alexiad: Malazgirt'in Sonrası”, B. Umar (Çev.), İstanbul, İnkılap Kitabevi.

Özaydın, Abdülkerim, (1993). “Dânişmendliler”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, C.8, İstanbul, TDV Yayınları.

Demirkent, Işın, (1996) “Haçlılar”, DİA Merçil, E. ve Demirkent, I. “Haçlılar”, DIA, C. XIV, İstanbul.

M. V. McDonald,(2007) “Bir Tür Olarak Arap Edebiyatında Hayvanı Konu Alan Kitaplar, “Animal-Books as a Genre in Arabic Literature” başlığıyla British Society for Middle Eastern Studies (c.15, No.1/2, (1988) s. 3-10) adlı dergide yayımlanmış olan makalenin çevirisidir. Şener Şahin(Çev.), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2*

Müeyyüddevele Ebu Muzaffer Üsâme İbn Munkız b. Mürşid el- Kinânî eş- Şeyzerî Kitâbü'l-İ'tibâr, haz. Philip K. Hitti,(Beyrut 1999); Türkçe çevirisi için bkz. Üsâme İbn Munkız, İbretler Kitabı,(İstanbul, 2012), Yusuf Ziya Cömert (Çev).

David Nicolle, (2013). “ Birinci Haçlı Seferleri 1096-99”, L. Ece Sakar (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Runciman, Seteven, (1998). “Haçlı Seferleri Tarihi, I-II” Fikret Işıltan(Çev.), Ankara, T.T.K. Basımevi.

Üsâme İbn Munkız,(2012) “İbn Munkız Haçlılara Karşı”, Selahattin Hacıoğlu (Çev.), İstanbul, Bordo Siyah Yayınları.

EKLER:**1. Kitâbü'l-İ'tibâr'ın Arapça Orijinal Metni**

الأول الباب

وأسفار حروب

الإفرنج قتال

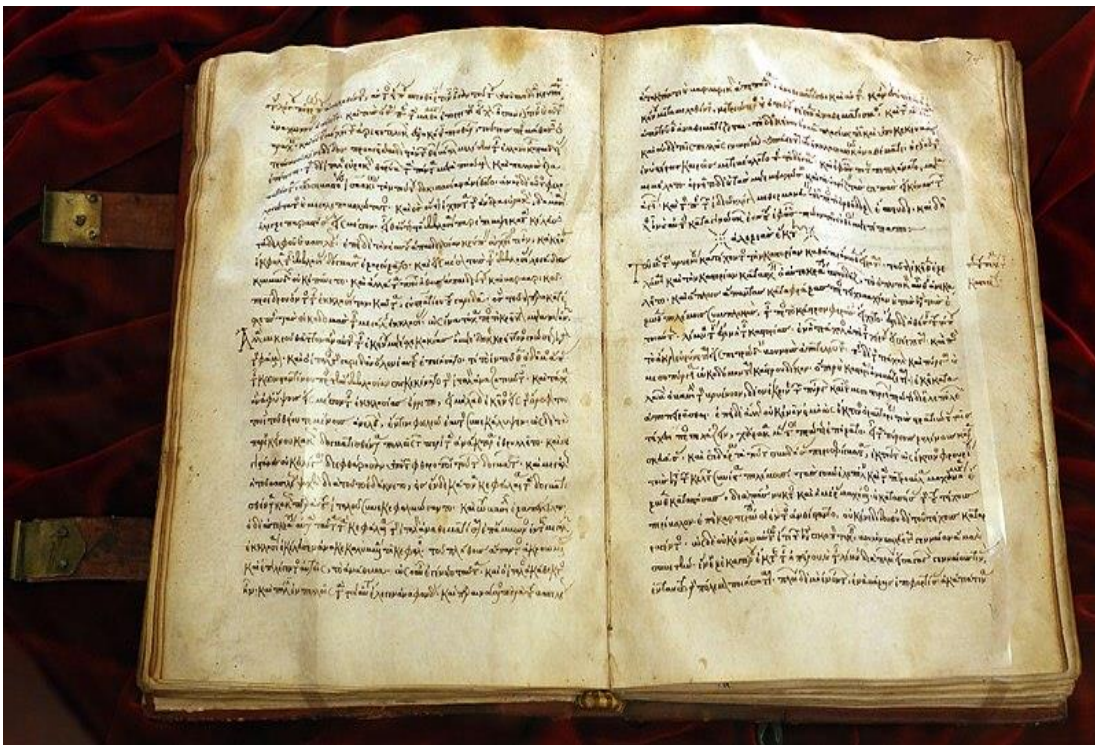
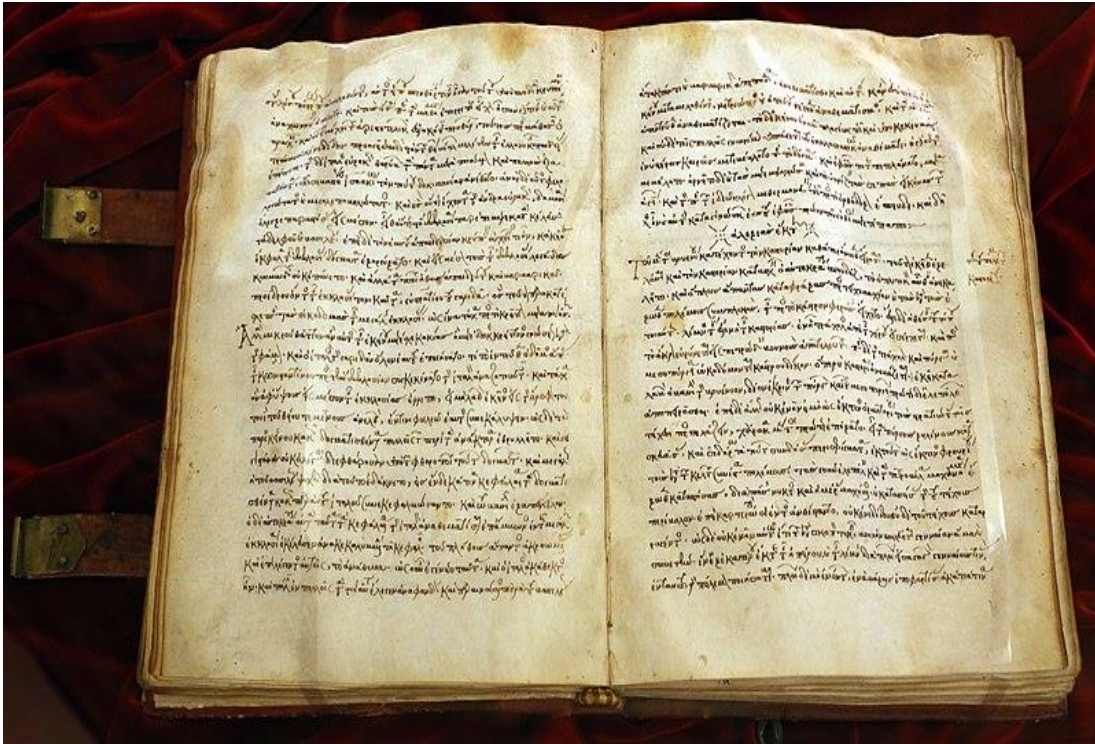
الراشد الإمام من وصل وكان. ايركذين سلمدا في صافدا ذلك في القتل يكن لمو قنسرين معركة بن المسترشد رحمهما الله، ابن بشر رسولاً إلى أتاك يستدعيه. فحضر ذلك المصاف وعليه جو شن مذهب، فطعنه فارس من الإفرنج، يقال له ابن الدقيق، في صدره اخرج الرمح من ظهره رحمه الله، بل قتل من الإفرنج خلق كثير. وأمر أتاك رحمه الله، فجمعت رؤوسهم في حقل مقابل الحصن، الحصن، فكانت قدر ثلاثة آلاف رأس ثم إن ملك الروم عاد خرج إلى البلاد في سنة اثنتين وثلاثين وخميس مائة، واتفق هو والإفرنج خذلهم الله، واجمعوا على قصد شيزر ومنازلتها. فقال لي صلاح ؟ قال "الدين ماترى ما فعله هذا الولد المثل ؟" يعني ابنه شهاب الدين احمد قلت "وأى شيء فعل تسلم أقول أتاك لي نفذت" قال عملت شيء وأى قلت". بلدك لي يتو من أبصر يقول لي أنفذ" موضعك "قلت "بئس ما فعلت" "أما يقول لك أتاك لما كانت لوماً أكلها، وما صارت عظماً رماها علي ؟" قال "فأى شيء أعمل ؟" قلت أنا جالس فيها. فإن سلم الله تعالى كان بسعادتك، ويكون ويكون وجهك ابيض عند صاحبك. وإن اخذ الموضع وقتلنا كان بأجالنا، وأنت معذور" قال "ما قال لي هذا القول أحد غيرك" وتوهمت أنه يفعل ذلك، فحفلت الغنم والدقيق الكثير والسمن وما يحتاجه المحاصر، فأنا في داري المغرب ورسوله جاء ☒ قال "يقول لك صلاح الدين نحن بعد غد سائرون ☒ واخو أولادي اترك" وقلت عظيم هم هذا من بي قل على فورد". ير للمسد شغلك فاعمل وصلدا لي إلى وأهلي في الحصار وأسير إلى الموصل ؟ فأصبحت ركبت إليه وهو في الخيام استأذنته في الرواح إلى شيزر لاحضر لي نفقة ومالاً نحتاج إليه في الطريق. فأذن وقال "لا تبطىء"، فركبت ومضيت إلى والسلاح شيزر، فبدا منه ما أوحش قلبي، وعرك ابني فنازل، فنفذ إلى داري فرفع كل ما فيها من الخيام . رائعة قيرك نكبة فكانت ☒ أصحا وتتبع تي أحبر رأم على وقبض والرحل

منقذ بن أسامة-

منقذ بن أسامة الاعتبار كتاب

2. Orijinal Metin. Aleksiad. Forse da Costantinopoli.

Wikimedia

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 19.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.740030

KRİZ KOŞULLARINDA IRAK TOPLUMUNDA İNSANİ GÜVENLİK VE GELİŞİMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ*

*An Analysis on Human Security and Its Development in Iraqi Society Under Crisis
Conditions*

Ümit AKCA

Prof. Dr.

Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

ORCID ID:0000-0002-8986-5873

umitakca@sdu.edu.tr

Hassan Hamad Abd ABD

Doktora Öğrencisi

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0002-2819-3428

hassan93hamad@gmail.com

*Bu çalışma Hassan Hamad Abd ABD'in Süleyman Demirel Üniversitesi SBE'nde yürütmekte olduğu "Kriz Toplumlarda Güvenliğin İnşası ve Gelişiminin Sosyal Dinamikleri (Irak Örneği)" isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

Özet: Toplumsal gelişmenin temel dayanaklarından biri olarak nitelenen *insani güvenlik*, *bireylerin statülerini, saygınlıklarını, geçimlerini ve hayatlarını tehdit eden tehlikelerden koruyup kurtarmak* şeklinde tanımlanabilir. Toplumsal gelişmenin bir boyutunu oluşturan *insani gelişme* de bireylerin yeteneklerini ve kendilerine sağlanan fırsatların gelişmesini artırmaktadır. İnsani güvenlik konusunda yapılan araştırmalar, bu olgunun sadece *kriz toplumlarında* mevcut güvenlik koşullarına değil, bütün toplumlarda insan hayatının varlığına bağlı olan geniş bir anlama sahip olduğunu göstermektedir. Toplumsal hedeflerin ve önceliklerin farklılığına rağmen, insani güvenlik, bütün toplumlar için ortak bir endişe kaynağıdır. Irak toplumu özelinde, yaşanan *güvensizlik* durumunun, bireyler ve gruplar arasında kendileri için çok önemli olan emniyet durumunun kaybolması hissini uyandırmış olduğu söylenebilir. Irak'ta toplumsal hayat içinde bireyler sürekli olarak tehdit altında yaşadıklarını ve bu tehdit kaynaklarının gelecekte de karşı konulamaz veya kontrol edilemez hale geldiğini hissetmektedir. Irak devletinin politikasına hakim olan terörizmle savaş ile çabası, bireylerin hak ve güvenliğine yapılan baskının artmasına ve birçok şehirde altyapının tahrip edilmesine neden ve böylece de toplumun eskisinden daha az güvenli bir ortam yaratmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Irak, İnsani Güvenlik, Toplumsal Gelişme, Kriz Toplumu.

Abstract: Human security, which can be described as one of the main pillars of social development, can be defined as protecting and saving individuals' status, dignity, livelihoods and lives from threats that threaten their lives. Human development, which forms a dimension of social development, does not increase the abilities of individuals and the development of opportunities provided to them. Research on human security shows that this phenomenon has a broad meaning, which depends not only on current security conditions in crisis societies but on the existence of human life in all societies. Moreover, despite the diversity of goals and priorities in societies, human security is a common concern for all societies. It can be said that the insecurity experienced in the Iraqi society has caused the feeling of loss of the security situation, which is very important for them among individuals and groups. Because in Iraq, individuals feel that they are constantly threatened and these sources of threats become irresistible or uncontrollable in the future.

Keywords: Iraq, Human Security, Social Development, Crisis Society

GİRİŞ

Birleşmiş Milletlerin, (BM) 1994 yılında açıkladığı insani güvenlik ile ilgili raporuna göre *insani güvenlik*, toplumu ihtiyaçlarını karşılamak ve korkudan kurtarmak anlamına gelmektedir. Bu tanımlamayla, Birleşmiş Milletler, geleneksel anlamda sadece siyasi ve askeri alanlara odaklanmış olan *güvenlik* kavramına daha geniş bir anlam yüklemiştir. Bu şekli ile insani güvenliğin ayrılmaz parçası olan *insani gelişme* ile ifade edilen toplum fertlerinin ekonomisinin korunması ile toplum fertlerinin hayatını ve varlığını tehlikelerden koruyan güvenlik arasında kopmaz bir bağlantı söz konusudur (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1994: s. 26).

Bireysel ve toplumsal anlamda *güvenlik*, insanın düşünce eksenini oluşturmaya devam etmektedir. Güvenlik olgusu, toplumların ilk önceliğidir ve *yüksek çıkarınadır*. Çünkü güvenlik ve istikrarın dayanaklarının güçlendirilmesinden ve pekiştirilmesinden önce ne ekonomik kalkınma sağlanabilir, ne de toplumun yönetim sistemi düzelebilir. Tarihi gelişmelerin ürettiği yeni toplumsal olgular ve hem birey, hem de toplum yaşamının gittikçe karmaşıklaşmasının, güvenlik kavramı üzerinde çeşitli etkiler yaratmasına ek olarak güvenlik olgusu da karmaşık ve komplike bir içeriğe sahip hale gelmiştir. Ayrıca insanlık tarihinin çeşitli dönemlerinde özellikle de Soğuk Savaş sonrasında yaşadığı hızlı değişim ve dönüşümlerden dolayı, güvenlik olgusu insanın fikri ve kavramsal gelişimini yansıtan aynası olmuştur (Şenin, 2011: parag. 13).

İnsani güvenlik yokluğu yani *insani güvencesizlik*, ciddi, sık ve yüksek düzeyde etkili tehditlere yol açıp toplumun büyük bir bölümünü etkileyebilecek şekilde ardışık karmaşa ve kargaşaların ortaya çıkmasının sebebidir. Çünkü insani güvenliğin kaybolması açık bir şekilde kalkınma fırsatlarının azalmasına ve insani güvenlik pahasına bile olsa da tüm ilginin ve kaygının devlet güvenliğine ilişkin konulara odaklanmasına neden olacaktır. Bireylerin *korkulardan* kurtarılması ve *ihtiyaçlarının* giderilmesi, kendilerinden sorumlu olan ve çıkarlarını koruyan devlete yönelik sosyal, politik ve ekonomik meşruiyet açısından daha fazla destek vermelerini sağlar ve aynı zamanda devletin karşılaşılabileceği risklerle mücadele etmek amacıyla devletle beraber çalışma hissini uyandırır. Bireysel güvenliğin dengeli ve doğru bir şekilde sağlanması, devlet ve kamu kurumları ile toplum bireylerinin arasındaki dengenin tekrar sağlanmasına yönelik katkıda bulunacaktır.

Konumuz özelinde, 2003 yılından sonra Irak devletinin politikasına hakim olan terörizmle ilişkilendirilen savaş ile uğraşması, bireylerin hak ve güvenliğine yapılan baskının artmasına ve birçok şehirde altyapının tahrip edilmesine neden ve böylece de toplumun eskisinden daha az güvenli bir ortam yaratmasına sebep olmuştur (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2009: s. 19). 2003 yılından sonra Irak'ta yaşanan geçiş süreci toplumsal gelişme ve kalkınma üzerinde ağır zararlara neden olmuştur. Bu anlamda bireyler hem terörizm ve şiddet ortamına maruz kalmış, hem de ikamet ettikleri yerlerden ve sosyal çevrelerinden zorla göç ve yerinden etme tehditleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, toplumun büyük kesimini kötü bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca devletin altyapısının çökmesine, kamu hizmetlerinin aksamasına, genel sistemin tahrip edilmesine ve en kötüsü toplumu iç savaş risklerine sürükleyen yeni bir karmaşık toplumsal durumun ortaya çıkmasına yol açılmıştır (Mustafa, 2015: s. 9).

Irak toplumu özelinde ve entegre bir çerçeve içerisinde yansıtmak için, Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen kriterlere uygun olarak insani güvenlik olgusu *ekonomik güvenlik, gıda güvenliği, sağlık güvenliği, çevre güvenliği, bireysel güvenlik, sosyal güvenlik ve siyasi güvenlik* başlıkları altında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1. Ekonomik Güvenlik

Ekonomik güvenlik, bireylerin sahip olduğu, istikrarlı şekilde yaşayabileceği ve temel ihtiyaçlarını karşılayabileceği mali imkân ve araçlardır. Bu imkânlardan en önemlisi *gıda, uygun konut, sağlık bakımı ve eğitim* alanlarıdır. Yani ekonomik güvenlik, yaşam koşulları için gerekli olan minimum ihtiyaçların sağlanması ve sürdürülmesi için alınan tedbirlerdir (Al-zaziye, 2015: s. 53). Ekonomik güvenliği sağlamak, herhangi bir toplumda kalkınma ve güvenliğin temel taşıdır. Aynı bağlamda kişi başına düşen ortalama gelire dayanır ve birey için yeterli yaşam standartlarını sağlamak amacıyla toplum üyeleri arasında dağılımına büyük ölçüde bağlıdır. Bu da, toplumun yaşam şartlarını iyileştirme sürecini destekleyen ekonomik istikrar faktörüne bağımlı ve aynı zamanda Irak'ın farklı bölgeleri arasında gelirin adil dağılımı yoluyla bireylerin maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte sosyal tatminin sağlanması ile bağlantılıdır (Mehmed ve Odeh, 2016: s. 37).

Geçen otuz yıl içerisinde Irak'ın uğradığı zorluklar, Irak ekonomisinin yapısal sorun ve dengesizliklerle malul olmasına neden olmuştur. Üstelik iç ve dış faktörlerin etkisi ile de büyük zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Çünkü Irak ekonomisi hala bağımlı bir ekonomidir; yani devletin genel döviz gelirini sağlayan gelir kaynağı %95 oranında petrol ihracatıdır. Irak'ta çeşitli doğal kaynakların bulunmasına rağmen Irak'ın iç sorunlarından kaynaklanan nedenlerle diğer doğal kaynakların göz ardı edilmesi ve sadece petrol gelirlerine dayanılması ülkenin gelişimini aksatmıştır. Ayrıca Irak'ın karmaşık iç sorunları ülkenin genel güvenini ve istikrarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu nedenle altyapı yok olmuş ve kalkınma süreci aksamıştır. Bu durum da işsizlik oranının artmasına ve fertlerin yaşam seviyesinin düşmesine yol açmıştır (Salem, 2012: 2012, ss. 42-43). Irak toplumunun büyük kesimi, ekonomik güvenlik eksikliği ve temel ihtiyaçlarının karşılanamaması tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Ayrıca yolsuzluk ve yaygın şiddetten dolayı istikrar ve güvenlik duygusunu yitirmiş bir durumda yaşamaktadırlar. Ekonomik güvenlik ile bireysel güvenlik olguları birbiriyle bağlantılı olduğundan, birey toplumda bir işle meşgul olduğunda kendisini güvende hissederek geleceğini güvence altına almakta ve bu durum suç oranının düşmesine katkıda bulunup genel refah düzeyini yükseltmektedir. Ancak işsizlik oranının yükselmesi güvensizlik ve hayal kırıklığı hissini besler. Bunun yanı sıra eşitsiz muamele ve hak yoksunluğu bazen derin bir ayrımcılık durumuna da yol açabilir, bazen de bazı gruplar hissettikleri haksızlığa uğramışlık hissini gidermek amacıyla şiddet uygulamaya başlarlar (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2014: s. 24).

2003 yılından sonra etkin bir sosyal güvenlik ağı politikası olmadan ülkenin dünya ekonomi piyasasına açılmasının sosyal yaşamdaki bedeli ağır olmuştur. 2015 yılına ait insani gelişme endeksine göre, Irak *orta düzeyde insani gelişmişlik* seviyesine sahip olan ülkelerin arasında 121. sırada ve en son 10 ülke arasında yer almıştır. Irak hükümeti 2010-2013 ve 2013-2017 yılları

arasındaki dönemde beş yıllık planlar yoluyla gelişme programları uygulamaya çalışmıştır. Bu planların amacı, sosyal adaletin ve insani onurun geliştirilmesini; yoksulluğun ve hastalıkların azaltılmasını; fırsat eşitliğinin gerçekleştirilmesini, kişi başına düşen gelirin yükselmesini, işsizliğin azaltılmasını sağlamaktır. Ancak gelişme oranının düşmesi ve gelecek için belirgin bir ekonomik görüşün olmaması, Irak'ta yoksulluk oranının %19'a çıkması ile birlikte işsizlik oranının da yaklaşık %11.9'a ulaşmasına neden olmuştur (Mustafa, 2016: s. 26).

Irak 2003 yılından sonra, bir yandan kalıtsal ekonomik dengesizliğini ve mevcut ekonomik durumunu düzeltmek ve diğer yandan ekonomiyi çeşitli seviyelerde liberalleştirme, desteği azaltma ya da en azından şartlarını değiştirme, özel sektörü destekleme ve fiyatları serbestleştirme yoluyla dünya ekonomisine katılma koşullarını sağlamak için ekonomik reform yolunu benimsemeye başlamıştır (Irak Planlama ve Kalkınma Bakanlığı, 2006, s. 183). Ancak alınan önlemler hala başlangıç aşamasındadır ve kabul edilebilir bir refah seviyesini gerçekleştirme kabiliyetine ve başarılı bir gelişimin gereksinimlerini elde etmek için elverişli olup olmadığına karar vermek zordur. Bu alanda en büyük engel finansman kaynaklarıdır, çünkü finansman kaynakları hala merkezi hükümet tarafından belirlenmektedir.

Öte yandan devlet dışı aktörlerin katkıları da kalkınma programlarının finansmanında halen belirgin bir oran oluşturmamaktadır. Bu durum, toplum üyeleri için refah sağlamaya yetebilecek ve yoksulluğu ortadan kaldıracak bir sosyal politikaya ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Ali ve Al-Azzawi, 2012: s. 79). Irak'ın şu anda içinde bulunduğu *geçiş aşaması*, yaygın ve etkin politika uygulamak ve minimum ölçekte bile olsa gelişim programlarının etkinliğini sağlamak için büyük ölçüde merkezi yönetimin benimsenmesini gerektirir. Toplumda güvenlik ve istikrarın sağlanması için özellikle de bu aşamada merkezi yönetim önemli bir faktördür. Ayrıca merkezi yönetim, hükümetin arzu edilen politikaları desteklemesinde ve kamu hizmetlerini kontrol etmesinde ve birleştirmesinde hükümet için büyük güç sağlayabilecektir. Buna rağmen, mevcut durumdaki Irak'taki yöneticiler hala güvenlik inşası ile ilgili gelişim programları ve planları uygulayamamakta ve beşeri, maddi ve idari zayıflıklarının yanı sıra yeterince bağımsız olmadıkları için bu projeleri finanse edememektedirler. Bu durum, merkezi hükümetin toplu bir şekilde finanse etme sorumluluğunu üstlenmesine yol açmakta, ancak merkezi hükümet bu konuda yetersiz kalmaktadır (Şoman, 2006: s. 196). Irak'taki ekonomik güvenlik gerçeğine ve bununla bağlantılı faktörlere ışık tutmak için ekonomik güvenliğinin sağlanmasını etkileyen en önemli faktörlere odaklanmak gerekmektedir. Bu faktörlerden en önemlisi de *gıda güvenliği*dir.

2. Gıda Güvenliği

Gıda güvenliği kavramı, devletlerin ideolojisi ve kültürüne göre toplumdan topluma değişir. İnsani güvenliğin bir unsuru olarak gıda güvenliği ile diğer güvenlik olguları arasında karşılıklı bir ilişki vardır ve bu olgulardan birinin kaybı gıda güvenliği olgusunu etkilerken gıda güvenliğinin yokluğu da diğer hepsinin etkilenmesine neden olur. Ancak gıda güvenliği insani güvenliğin diğer unsurlarından daha etkin bir değişkendir. Bu nedenle gıda güvenliği, *yaşam hakkı* ve insan onuru ile ilgili en önemli ilke ve değerlere yönelik ciddi bir tehdittir. Dolayısıyla yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde istikrar ve güvenliği tehdit edebilecek en önemli değişkendir (Prinstrup-Andersen, 2001: p. 11).

2003 yılından sonra, Irak toplumu istikrarsız *siyasi* ve *ekonomik* ve güvenlik koşulları altında kaldığından ve Irak devletinin yapısını tahrip etmeye çalışan Amerikan işgal gücünden kaynaklanan karmaşaya ek olarak asayişin bozulmasına yol açan terörizm sorununun daha da kötüleşmesinden dolayı gıda güvenliği büyük sarsıntılara maruz kalmıştır. Aynı bağlamda, gıda güvenliğinin ana kaynağı olan tarım sektöründe artan ihmal sonrasında, gübre, ilaç, makine, tarım aletleri ve modern sulama teçhizatlarının ithalında yüksek fiyatı ve kalitesizliği nedeniyle değerini yitiren yerel ürünlerle kıyaslayarak düşük fiyatlı ve kaliteli yabancı tarım ve gıda ürünlerinin ithalatı için sınır kapıları açılmıştır (Al-Şemeri, 2010: s. 207).

Gıda güvencesizliği, güvenlik inşasını ve kalkınma planlarının uygulanmasını ve başarıya ulaşmasını etkileyen en büyük engeldir. Çünkü tarımsal alanda yaşamakta olan bireylerin şehirlere göç etmesine, büyük şehirlerin etrafında gecekonduların yayılmasına yol açar. Bu durum ise asayişî doğrudan etkiler ve toplumdaki sosyal kontrol normlarına ters düşen hırsızlık, dolandırıcılık, fuhuş, dilencilik ve çocukların sokakta çalıştırılmaları gibi olumsuz sosyal olguların yayılmasına katkıda bulunmuş olur. Asayişsizlik, üretimin yetersiz olmasına ve toplumdaki gıda güvenliğinin olumsuz bir şekilde etkilenmesine yol açar. Böylece, toplum, üreticiler ve yatırımcılar için uzaklaştırıcı bir ortam haline gelmenin yanı sıra kriz, savaş ve silahlı çatışma bölgelerinde olduğu gibi güvelik önemli ölçüde bozulup üretimin tamamen durdurulmasına da yol açabilir. Çünkü asayişsizlik gıda ve insani yardım şemsiyesi altında dış güçlerin müdahale etmelerine bahane oluşturur. Bu durum da toplumu güvenlik, ahlaki ve kültürel açıdan etkilenmesine sebep olur (Al-Tayeb, 2008: s. 11). Gıda güvencesizliğinin neden olabileceği insani güvenlik tehlikesini ekonomik, sosyal ve siyasal olmak üzere üç boyutta analiz etmek mümkündür.

Ekonomik anlamda tarım sektörünün, toplum üyeleri için gıda ürünlerinden özellikle de stratejik ürünlerden ihtiyaçlarını karşılamada kusurlu ve yetersiz kalma tehlikesi vardır. Irak, gıda ihtiyaçlarını karşılamak için büyük miktarda para ödemek zorunda kalmakta ve bu durum da devlet bütçesini zorlamakta ve özellikle de tarım sektöründeki yatırım tahsislerinin ağır yüküyle ortaya çıkan dışa bağımlılık, tarım sektörünün açıkta kalmasına yol açarak milli ekonomiyi doğrudan doğruya tehdit etmektedir.

Sosyal anlamda ortaya çıkacak etkiler ise yoksulluk çemberinin genişletmekle temsil edilir ve milyonlarca insanın yoksulluk sınırı altında yaşamasına sebep olur. Irak ölçeğinde 2003 yılında yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfus 12 milyonu aşmıştır. Bu rakam, Irak nüfusunun yarısının kıtlık riskiyle karşı karşıya kaldığı anlamına gelmektedir. Ayrıca, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açabilen kentsel ve kırsal bölgelerinin arasındaki uçurum daha da genişlemiştir (Cuma, 1985: s. 52).

Siyasal anlamda gıda ürünlerine bağımlılığının etkisi uluslararası düzeyde daha da belirgindir. Bu durum da toplumu, özellikle gıda üreten ülkelerden geleni başta olmak üzere uluslararası ve bölgesel baskılara karşı savunmasız hale getirir. Bu nedenle de genelde uluslararası kararlarını etkileyebilen ve pazarlık yapma gücüne sahip olan bu ülkeler, kendi iradelerini yürütmek için Irak yönetimini zorlayabilirler. Netice olarak da Irak bağımsız ulusal kararını kaybetmiş olur, özellikle de Irak'ın dış dünyaya gıda bağımlılığı %81'e ulaşmaktadır (Jasim, 2016: s. 117).

3. Sağlık Güvenliği

Sağlık, bireyler için doğuştan gelen ve herkes için erişebilir olması gereken bir haktır ve kamusal sorumluluk alanıdır. Bu ortak-genel ve doğal hakkın sağlanması devletin görevidir. Zira, hem devletin ahlaki bir yükümlülüğü olarak, hem de kendi bekasının ve menfaatlerinin sürekliliği nedeniyle, devlet bu temel hakkı sağlamak zorundadır. Sağlık güvenliği birkaç boyutlu bir olgudur. İnsan odaklı olmasıyla birlikte içinde birkaç gelişme alanlarını da bulundurmaktadır. İnsani Güvenlik Raporu 1994 yılında gelişme açısından insani güvenliğin temel unsurlarından biri olarak sağlık güvenliğine odaklanmıştır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2009: s. 146).

1991-2003 yılları arasında sağlık ve tıbbi malzemeler ve ilaçlar özellikle de hayat kurtarıcı ilaçlar ve acil tıbbi malzeme tedarikinin azalması nedeniyle sağlık sektöründe büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca ülkede yaşanan şiddet ve güvenlik koşullarının kötüleşmesi nedeniyle sağlık sektöründe çeşitli tıp dallarında çalışan uzman ve ihtisas sahibi doktorlar Irak dışına göç ettiği için sağlık tesislerinde doktor sayısı ciddi bir şekilde azalmıştır. Bunun neticesinde ise Irak'ta sağlık sistemi performans düzeyinde hem nicel hem de nitel düşüş ortaya çıkmıştır (Irak Planlama ve Kalkınma Bakanlığı, 2007: ss. 8-9).

Irak'ta sağlık sistemi ve sağlık politikaları, son kırk yıl içerisinde terapötik tıp ve onu geliştirmenin yollarına odaklanırken, toplum üyelerinin sağlığı için etkin faktör olan sosyal ve insani boyutlarını ihmal etmiştir. Aynı bağlamda, savaş, işgal, iç çatışmalar, belirsiz görüş, iyi siyasi yönetimin yokluğu, devletteki liderlik görevi üzerindeki kavga ve adem-i merkeziyet kavramının sistematik olmayan bir şekilde uygulanmasının yanı sıra, insan kaynaklarının ciddi bir şekilde eksikliği, hizmetlerin kentsel alanlarda kırsal alanlara göre daha yoğun ve haksız dağılımı nedeniyle özellikle de 2003-2006 yılları arasında Irak'ta sağlık yapısı bozulmuştur. Bu durum bir yandan, kırsal bölgelerde yaşayan insanların yeterli sağlık hizmetlerine erişimlerini sınırlandırmış ve aynı zamanda sağlık kurumlarının altyapısının eskimesi ve etkin hizmet sunumu için gözetim ve denetleme sistemlerinin zayıflaması vatandaşlara sunulan sağlık hizmetlerinin kalitesinin ve niceliğinin azalmasına neden olmuştur (Irak Planlama ve Kalkınma Bakanlığı, 2008: s. 17).

2006 yılında Irak'ta yapılan *Yoksulluk ve Yaşam Standartları* çalışması, 2003 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) işgali sonrası sağlık sektörünün yağma ve yıkıma maruz kalmasının bir sonucu olarak, Irak düzeyinde sağlık alanında yoksun aile oranının %21'e ulaştığını göstermektedir. Bu dönemde, ilk yardım sağlık kurumlarının 1/3'ü ve 12'den fazla hastane yağma ve yıkıma maruz kalmıştır. Ayrıca, halk sağlık laboratuvarları ve aşı enstitülerinin tahribinin yanı sıra sağlık ihtiyaçlarını karşılayan sağlık çalışanlarının ve hekimlerin sayısında büyük ölçüde eksiklik de kaydedilmiştir (Irak Planlama ve Kalkınma Bakanlığı, 2006: s. 37)

Artan şiddet, istikrarsızlık, krizler ve göreceli güvensizlik ile riskler özellikle de çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve hastalar arasında yüksektir. Savaş nedeniyle, kronik sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalan birey sayısı 223,000 olarak tahmin edilmektedir. Iraklı çocukların 1/4'ü hala yetersiz beslenmeye maruz kalırken, 1/4'ü ise normal kilo altında doğmaktadır. Irak'ta özellikle güneyde Kadisiyye vilayetinde, akut malnütrisyonu (beslenme bozukluğu) olan çocukların oranı oldukça yüksektir ki çocukların %17'si ciddi beslenme bozukluğu geçirmektedir. Birleşmiş Milletler ayrıca, zihinsel ve ruhsal bozukluğa uğrayan insanların sayısının 1998 yılında 500,000'den fazla olduğunu ve bu oranın doksanların başında yaklaşık 200,000 olduğunu tahmin etmektedir (Simmons, 2001: s. 86).

2003 yılından sonra şiddet, silahlı çatışmalar, savaş ve ardışık krizler, özellikle erkekler arasında ölüm oranının artmasında önemli rol oynamıştır. 2008 yılında yapılan *Hanehalkı Anketi*, 2003-2006 yılları arasında meydana gelen çatışma ve silahlı şiddet sonucu 151,000 kişinin öldüğünü doğrularken, yapılan başka bir araştırma ise ABD'nin Irak'ı işgal etmesinden sonra 18 ay içerisinde meydana gelen silahlı çatışma ve şiddet eylemlerin de ölümlerin ana sebebi olduğunu doğrulamıştır. Öte yandan işgal sonrası sağlık hizmetlerinin eksikliği ve annelerin güvenlik tehditleri nedeniyle evde doğum yapma tercihi sebebiyle çocuk ölümü oranı %37 oranında arttığı da doğrulanmıştır. 2006 yılında United Nations Children's Fund (UNICEF) yani Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çocukların sadece %39'u tamamen aşılammış ve %21'i ise orta ve şiddetli düzeyde boy kısalığına sahip olduğuna işaret edilmiştir (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2016: s. 113).

4. Çevre Güvenliği

Biyolojik çevreye ilişkin hak ve sorumluluklar diğer hak ve sorumluluk alanlarına kıyasla daha yakın bir zamanda sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiştir. 1980 yılları ortasında, insan yaşamını etkileyen ve tehdit haline gelen doğal kaynaklara yansımış olan çevreye karşı uygulanan ihlal ve baskıların olumsuz etkileri ile mücadele etmek amacıyla akademik çalışmalar alanında çevre güvenliğine ilgi gösterilmiştir. Çevre güvenliği, önemli geçiş dönemi konularından biri olup, güvenlik ve insan haklarının sağlanmasında önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. Ayrıca toplumsal istikrarın sağlanabileceği, çevre ve kaynakları ile toplumun sosyal ve ekonomik yapısı arasındaki dinamik ve karşılıklı bağımlılığı oluşturduğu için, güvenliğin inşası ve gelişiminin sürdürülebilmesinin sağlanması için temel unsurdur.

Bu nedenle, ekonomik ve sosyal gelişmeler, politik reformlar ve gelişim planları çevreye ve çevre reformuna ilgi gösterme anlamında programlı geliştirme sistemi ile bağlantılı değilse, yararlı olmayacaktır. Devlet, çevrenin ve toplumun sorunlarına ayak uydurmak ve eğitimin çevre ile ilgili yönlerini kapsayacak şekilde başarılı eğitim planlarının geliştirilmesi yoluyla çevre güvenliğinin sağlanmasından sorumlu olurken, toplum, gelenekselciliğe, cehalete ve gelişme isteksizliğine devam etmeme inisiyatifi taşınmalıdır. Böylece, devlet ile toplum çevre güvenliği veya güvensizliğinden ortaklaşa sorumludur (Al-Tom ve Al-Fayeq, 2015).

Çevre güvenliği, insanları doğal felaketlerden korumak ve çevreyi insanların yaratabileceği yıkımdan korumak anlamına gelir. Bu nedenle, askeri operasyonlardan etkilenen çevrenin geri kazanılmasını, çevre tahribatının önlenmesini ve doğal kaynakların korunmasını kapsayan sürdürülebilir *çevre hakları* konusunda önemli bir araçtır. Bu anlamda BM Çevre Güvenliği Belgesi çevresel bileşenleri kirlilikten korumak ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik kalkınma planlarını hayata geçirmek için güvenliğini sağlamak için bağlayıcı bir belgedir. Geliştirme sürecinin devam etmesini garantilemek için de kaynakların yeterliliği dikkate alınmalıdır (Bostile, 2013: s. 6).

Çevresel kalite ile sosyal eşitlik arasında yakın bağlantı olduğu şüphesizdir. Her nerede olursa olsun çevre durumunun kötüleşmesi her zaman genel olarak eşitlik ve sosyal adalet, hak ve insanların yaşam niteliği ile bağlantılıdır. Çevresel risklerin sonuçlarının, bunlara neden olmaktan sorumlu olmayan taraflara, özellikle de fakirler gibi toplumdaki dezavantajlı gruplara yüklemek adaletsizliktir (Wenz, 1988: p. 90). Daha adil bir gelir dağılımına, daha fazla sivil özgürlüğüne ve siyasi haklara ve daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip bir toplum, eğitim, özgürlükler ve gelir dağılımı alanlarında daha az oranlar kaydeden toplumdaki daha yüksek kaliteli bir çevreye sahiptir (Agyeman et. al., 2002: p. 87).

Irak, geçen yüzyılın yetmişli yıllarına kadar dünyanın en temiz çevrelerinden birine sahip iken savaşlardan dolayı Irak'ın toprağı sistematik tahribe ve kirlenmeye hedef olmuştur. Irak toprakları kitle imha silahlarının tecrübe laboratuvarına dönüşmüş ve çevre güvenliğini tehdit eden toksik atıklarının birikim alanı olmuştur. Bunlar da insan hayatını tehdit eden tehlikeli risklerdir. Toprak kirliliği Irak'ta yaygın olan en riskli ve en tehlikeli kirliliklerden biridir. Irak çevresinin ve toprağının uğradığı kitle imha silahları sorunu ve karmaşık çevre kirliliği Irak'ın çevre güvenliği stratejisi ile karşı karşıya gelen en büyük zorluklardan biridir (Ayoub ve Fazıl, 2010: s. 250).

Irak toplumunun maruz kaldığı savaş ve krizler geniş bir coğrafi alanda çevre güvenliğini tehdit eden çeşitli yıkım biçimleri bırakmış, çoğu zaman, askeri operasyonların olduğu yerlerde modern ve yüksek yıkıcı güce sahip çeşitli ölümcül silahların kullanımı sonucunda doğaya verdiği zarar operasyon bölgelerini aşarak daha uzak bölgelere ulaşmıştır. 1980-1988 yılları arasında Irak-İran savaşı ve daha sonra 1990-1991 yılları arasında İkinci Körfez Savaşı sırasında, tüm Irak topraklarının 61,000 tonluk akıllı kitlesel bombaların kullanıldığı geniş çaplı ve yoğun bir hava saldırısına maruz kaldığı kaydedilmiştir. Ayrıca, 1000'den fazla petrol kuyusunun patlatılmasıyla bunların üçte ikisinden fazlasında büyük çaplı yangın meydana gelmesi sonucunda Kuveyt ve başka komşu Arap Körfez ülkeleri ve Hint Okyanusunun göklerinde kalın bir duman bulutunun oluşmasına neden olarak birçok alanın kirlenmesine yol açılmıştır (Al-Subaie ve Farej, 2014: s. 15).

5. Bireysel Güvenlik

Bireysel güvenlik, insani güvenliğin önde gelen yansımalarından biridir. Kişisel güvenlik alanı, silahlı çatışma, sosyal ortam şiddeti, insanlık dışı davranış, kadın ve çocuklara karşı şiddet, trafik kazaları, çalışma alanındaki şiddet, kendiliğinden doğan şiddetleri kapsamaktadır. Irak'ın uğradığı kriz ve zor koşullar toplum fertleri arasındaki güvenin sarsılmasına, suç ve yoksulluk oranlarının artmasına yol açmıştır. Böylece devlet kişilerin korunması, özlem ve yeteneklerinin neması,

onurlu yaşamın temel dayanaklarını sağlamakta karmaşık sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Bin Isa, 2001: s. 74-75).

Bireysel güvenlik, şiddetli çatışmaları aşan geniş bir anlam taşır ve insan hakları, demokrasi, eğitim alma hakkı, sağlık bakımı hakkı, yeteneklerini gerçekleştirme fırsatı sağlanması, anlaşmazlıkların giderilmesi, korkudan, yoksulluktan kurtarılması ve gelecek nesillerin güvenli bir geleceğe sahip olması gibi doğal hakları da kapsamaktadır. Bunun aksine güvenliğin ihlal edilmesi beyin göçü, çevre tahribatı ve insan hakları ihlalleri (Hakkani, 2012: s. 61) gibi gelişme ve kalkınma planlarında öngörülmeleyen olumsuz sonuçlar yaratır. Bireysel güvenlik, toplumun üretkenliği ve gelişmesi sırasında maruz kalabileceği risklerden, iç ve dış zorluklardan uzak tutulmasıdır. Sosyologlar, bireysel güvenlik ile suç oranlarını ilişkilendirmektedir. Çünkü suç oranının azalması bir anlamda toplumda güvenliğin hâkim olması anlamına gelmektedir. Genelde güvenliğin sağlanması ve suç seviyesinin sınırlanması, devlet gücünü ve kanunları uygulamak ve aynı zamanda gerektiğinde kanun adına orantılı güç kullanmak yoluyla devlet kurumlarının sorumluluğudur (Al-Benaa, 2003: s. 376).

Krizler, çatışmalar ve savaşlar genellikle bireysel güvenlik düzeyinde şoklara neden olur, çünkü şiddetin tüm biçimleri, bireylerin hayatını ve yaşam tarzını etkiler. Suç ve aile içi şiddet olayları da, kişisel güvensizliği artırır. Bu tür riskleri önleyebilmek için, kriz ve çatışmalardan etkilenen bölgelerde güvenliğin inşası için etkili bir strateji olarak toplumsal bağların güçlendirilmesi teşvik edilmelidir. Irak toplumunda toplumsal entegrasyon önemli bir sorunla karşı karşıyadır. Bu sorun, toplumsal gerilimler, bireyler geçim şartlarının tehdit altında olması ve genel olarak güvenlik inşasına katkıda bulunan, gerilimleri önleyebilecek politikaları uygulamak için gerekli planları icra etme kabiliyetine sahip devlet kurumlarının bulunmaması şeklinde ortaya çıkar (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2014: ss. 106-121).

Bireysel güvenliğin yokluğu, genellikle, toplumun kendi dinamikleri ile gelişimini engelleyip geciktiren sorunlar yaratır. Çünkü, bireysel güvenliğin yokluğu durumunda, bireysel üretim nedeysede duraklar ve bireylerin düşünceleri sadece bireysel güvenlik ve ailenin güvenliğine odaklanır. Netice olarak, toplumun etkin bir sosyal varlık olarak devamlılığı ve sosyal yapısı, istikrarsızlığa ve bozulmaya maruz kalır. Toplum, yaygın normlar ve değerler yoluyla üyelerini denetleme yeteneğini yitirdiğinde bireysel güvensizlik nedeniyle toplumsal ayrışma ve parçalanma olgusu baş göstermeye başlar. Bu durum ise, belirgin olarak kriz dönemlerinde ve sosyal değişim aşamalarında ortaya çıkar. Çünkü toplumsal ayrışma ve parçalanma hızlı sosyal değişimin sonuçlarından biridir. Bu hızlı değişimin etkisiyle, statülerin ve rollerin belirsizleşmesi sözkonusu olacaktır. Neticede, bireylerin davranışlarını yönlendiren belirli bir sosyal normların bulunmaması nedeniyle, birçok kişi, kendi rollerini ve statülerini belirleyemez hale gelir (El-Abbasi, 2016: ss. 196-197).

Irak toplumu özelinde, bu hızlı değişim sürecinde sosyal yaşamın karmaşıklığı, bireylerin güvenliğini tehdit eden ve kendilerinde endişe uyandıran yeni bir gerçeklik meydana getirmiştir. Şiddet uygulama, hırsızlık, silahlı soygun, cinsel saldırı suçları, narkotik kaçakçılığı gibi suçlar Irak toplumunda önceleri bilinen suçlar değildir. Irakta, güvenlik ihlali ve suç oranlarındaki bu artış, ailenin üyelerine yönelik rolünün ve etkisinin zayıflığı, kültürel ve medya müstehcenliği, dini inancın azalması, günlük yaşam baskıları, özellikle gençler arasında işsizliğin yayılması, devlet tarafından, caydırıcı yasaların zayıf bir şekilde uygulanması ve güvenlik güçlerinin terörle mücadelede meşgul olmasının sonucudur (Al-Saffar, 2008: s. 22).

2003 yılı sonrasında ortaya çıkan koşullar ile sosyal kontrol araçlarının zayıflaması ve dağılması, değerlerin çöküşü, yolsuzluk, ahlaki problemler ve davranış bozuklukları, politik ve sosyal huzursuzluk, cehalet, yoksulluk, eğitimsizlik ve ekonomik iflas gibi durumlar yaratarak, iç ve dış sosyal kontrol yöntemlerinin çöküşüne de yol açmıştır. Resmi ve gayr-ı resmi toplumsal denetim yollarının zayıflığı sonucunda, sapmaya uğrayan bireyler şiddet, terör ve suç dalgasına dönüşmüş ve bu davranışların kontrol edilmesi imkansız hale gelmiştir (Al-Hassan, 2006: s. 119).

Irak'ta ortaya çıkan krizler, bireylerin sosyal statü elde etmesi ve ekonomik durumunu iyileştirmesi için kendisine sağlanan fırsatlar ile kendi isteklerinin arasında bir çelişki ve çatışma

ortamı yaratmıştır. Bu durum bireyleri, toplumda benimsenmeyen bazı davranış pratiklerine itmiş, toplumun bazı kesimleri, temel ihtiyaçlarını karşılamak için kendi ahlaki değerlerini değiştirmiştir. Bu değişiklik sonucunda, mesleki güvenilirlik ile dürüstlüğü gerilemesi, toplumsal iki yüzölçümün çoğalması, rüşvet, sahtecilik ve zimmete para geçirme olaylarının artması, Irak toplum yapısında büyük bir çatlama neden olup toplumda bazı sapkın davranışların kabul görmesine fırsat sağlamıştır.

6. Sosyal Güvenlik

Sosyal güvenlik, fertlerin tehlikeden ve acil sosyal durumlardan korunması ve risklerle ilgili kaygılarının giderilmesi veya fertlerin tehlikelerden korunması yönünde atılan adımlarla ilgili duyduğu endişelerinin giderilmesidir (Gould and Kolb, 1964: p. 626). Sosyal güvenlik, geniş anlamda, vatandaşları için ödevini iyice yerine getiren ülkelerin sosyal güvenliği gelişme planları ile bağlı tutmasıdır. Bu ülkeler, vatandaşlarının arzu ettikleri refahı gerçekleştiren insani güvenliğin sağlanması amacı ile verdikleri sözleri yerine getirmektedir (Al-Meşhadani, 2007: s. 585).

Sosyal güvenlik kavramı, sosyolojinin bir bilimsel disiplin olarak kuruluşundan bu yana sosyologların odak noktası olmuştur. Fransız Devrimi, Fransız toplumunda yarattığı derin etkilerin gözlenmesiyle, toplumu heyecanlandıran şiddet dalgalarının sebebinin ekonomik ya da politik olmadığını, ancak toplumsal yapının doğuştan gelen bozukluklarından ve kamuoyu standartlarının bozulmasından kaynaklandığını ve bunun da ruhsal bozukluktan kaynaklandığı belirtilmiştir. Çünkü toplumsal ihtiyaçlar sadece karşılıklı yararlanma ve maddi çıkar uyumu değildir. Toplumun istikrarının ve ilerlemesinin güvence altına alınması için zihinsel anlaşmaya ve düşünce birliğine de ihtiyaç duyulur (Mustafa, 2009: ss. 134-135).

Bir toplumsal işleyiş sorunu olarak *normatif kaos olgusunun*, yani anominin, ikirciklilik, güvensizlik ve normların sosyal kontrol için bir araç olarak bağlayıcı gücünü kaybetmesi ile karakterize edilen bir toplumsal durum olduğunu vurgulanmıştır. Yani, bu durum, doymamışlık hali, umut ve beklenti seviyeleri ile bu seviyelere ulaşmak için mevcut bulunan araçların arasında çelişkilik duygusu hissetmektir (Jabir, 1989: s. 314). Sosyal güvenlik, öte yandan da, hakim mevcut değerler ve bu değerli çevreleyen kavram ve fikirler ve sosyal istikrarı ve uyumu sağlayan sosyal dokuyu temsil eden gelenek ve görenekler ile yakından bağlantılı olan en önemli konulardan biridir. Sosyal güvenlik, intisap duygusundan hareket eden ve istikrarı temel alan ve bileşenlerini düzenlemelerden edinen bir durumdur (Al-Marayati, 1997: s. 11).

Irak'ta bireylerin yaşadığı istikrarsızlık durumu uzun dönemler boyunca derinleşip kötüleşmiştir. Bu nedenle toplumun bireyleri arasında cinsiyete dayalı ayrımcılık, etnik aidiyet, ırk aidiyeti, kamusal tutum ve sosyal statü ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca çatışmalar, savaşlar ve krizler insani güvenlik ve sosyal güvenlik alanlarında sarsıntı yaratarak, mezhep temelli şiddetin, terör olaylarının, sokaklarda çeteler arası çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece insanların hayatı kâbusa dönüşmüş, bunun yanı sıra toplumu kargaşaya boğmak amacıyla fertlerin planlı ve kasıtlı bir şekilde hedef alınmaları ve toplumsal huzurlarının kasıtlı bir şekilde bozulması tehlikesi ortaya çıkmıştır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2014: ss. 3-21).

Sosyal güvenlik, yarı-kalıcı kurumsal bağlantıları olan bir durumdur ve etkili bir rol dengesi ile karakterize edilir. Sosyal güvenlik araçları, doğrudan doğruya toplumda hâkim olan ilişki biçimleri ile ilgili temel toplum sistemlerine bağlıdır. Bu nedenle, bunların tamamen tipik bir surette olması mümkün değildir. Çünkü savaş ve barış sırasında sürekli olarak bu ilişkileri tehdit eden sorun kaynakları bulunmaktadır. Ayrıca, güvensiz koşulların bulunması karşısında, bu koşulların etkilerini sınırlamak için toplumun kullanacağı savunma mekanizmaları da bulunmaktadır. Irak toplumunun yaşadığı zorluklar ve olgusal gelişmeler, güvensiz bir ortam yaratmakla birlikte sosyal politika yollarını da kapatmaktadır Aynı zamanda güvenlik alanında kaos yaratmanın yanı sıra, gelecek nesillerin geleceğini tehdit eden, sistematik altyapıyı sarsan,

sosyal yapının yıkımına neden olan ve güvensizlik ve kaos alanı yaratan bir ortam oluşturmuştur (Mustafa, 2008: ss. 128-130).

Sosyal güvensizlik, toplumun tamamen ya da kısmen parçalanmasına yol açan, sosyal olarak yapılmış veya kurulmuş eğilimleri etkileyen uyumsuzluk durumunun temel sebeplerinden biridir. Mannheim, birey için iş fırsatlarının yokluğunun ve bunun hoşnutsuzluk hissi üzerindeki etkisi ile temsil edilen “düzensiz güvensizlik” adı verdiği durum ile, ideolojilerin açığa çıktığı, değer ve ilkelerin güvenilirliğinin sorgulanabilir hale geldiği (düşünce alışkanlıklarının yok edildiği) sosyal koşullarla temsil edilen “düzenli güvensizlik” adı verdiği durum arasında ayırım yapmıştır (Mannheim and Mills, 1962: pp. 615-617).

Irak toplumu, hal-i hazırda, toplumun katmanları arasındaki kültürel yakınlaşmaya rağmen, olağanüstü kaotik ve normatif olmayan ve bazen de çelişki ve düşmanlıkla karakterize edilen yeni bir aşamadan geçmektedir. Aynı bağlamda, küreselleşmenin hakim olması neticesinde, özel yaşam küreselleştirilmiş, bireysel mahremiyetin parçalanması, davranış, öncelik, görüş, değer ve eğilimlerin yeni bir tarzda örgütlenmesi nedeniyle, sosyal güvenlik risk uçurumunda kalmıştır (Beck, 2000, pp. 10-12).

Art arda devam eden savaşlar dolayısıyla zamanla meydana gelen krizlerin birikimi, Irak toplumunun sosyal dokusunun parçalanmasına ve kronik bir istikrarsızlık durumunun yaratılmasına katkıda bulunmuş ve aynı zamanda alt aidiyetler, kurumsal bağlılıklar pahasına ortaya çıkmıştır. Öte yandan bu krizler, Irak’ın tüm toplumsal yapısını kapsamış, ancak toplumun kırılğan kategorileri ve tabakaları kendini korumak ve zorluklarla yüzleşmek için gereken araçlara sahip olmamasından dolayı toplumun en çok zarar gören gurubu olmuştur. Bu durum toplumun bütün olarak sosyal yapısında büyük dengesizliklere neden olmuştur ve bunlardan en çarpıcı olanı kalkınma projelerinin çoğunun devre dışı bırakılması ve yolsuzluk oranının alevlenmesidir (Jebr, 2016: s. 96).

Sosyal güvenlik eksikliğinin sonucu olarak, Irak toplumunda birçok kaygı, stres, davranışsal sapmalar ortaya çıkmış ve aynı zamanda aile parçalanması, yoksulluk, işsizlik, okuldan kaçma, sosyal kontrollerin başarısızlığı, enflasyon ve sosyal güvensizliğe eşlik eden benzer sosyal sorunlar şiddetlenmiştir. Bu yüzden, sosyal güvenliğin sağlanması ve sosyal yapıdaki olumsuzluklar karşısında ikili eylem gerekmektedir. İlk olarak, kamusal düzeyde iyileştirme çabaları, gelişim alanı ile birlikte sosyal faaliyetler yoluyla ve toplum suç ve sapmalardan korunmalıdır. İkinci olarak, özel alandaki iyileştirme çabaları aracılığıyla da, vatandaşın kendisinin, mal ve can güvenliği garanti edilmelidir (Al-Auji, 1983: s. 72).

Irak toplumunda etkin bir sosyal güvenlik yapısını tehdit eden krizlerin çoğalması, kurumsal yapılarda yapısal dengesizliğe yol açmış, gelişim dinamiklerinin bozulmasına ve sosyal yoksulluk çemberinin genişlemesine de katkıda bulunmuştur. Öte yandan, Irak toplumunun, güvenlik yapısının gelişmesi ve sosyal uyumunun artırılması için ihtiyacı olan sosyal güvenlik dinamiklerini korumaya katkıda bulunan sosyal güvenlik ağlarını oluşturmadaki başarısızlığı sonucunda, birçok sosyal grup, zayıflığın ve kırılğanlığın ana kaynağı olan, etnik, dinsel ve mezhepsel çatışmalarının yanı sıra terör eylemleri ve kriz koşulları etkisiyle sosyal güvenliğin yokluğu neticesinde kritik zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Jordan, 1996: p. 1).

Toplumun farklı grupları arasında güven ve pozitif etkileşim köprüleri kurmak, sosyal güvenlik inşasını güçlendirir ve insanları bir araya getirip onları bir birleşim, etkileşim ve katılım potasında bulundurmak yoluyla toplum istikrarı daha da artırır. Bu durum da, sosyal uyum ve güvenlik yolları üzerinde büyük olumlu etkiler bırakır. Demografik çeşitlilik gösteren ve yeni kaynak ve bilgiler sağlayan bu toplumsal ilişkiler, bireyler için toplumun arzu ettiği ilerlemeyi başarı ile sağlamalarına katkıda bulunabilir ve aynı zamanda birçok alanda farklı görüşe sahip olmalarına rağmen bireyler arasında sosyal güvenlik köprülerini kurar. Çünkü toplum üyeleri hepsi kamu yararını paylaşmaktadırlar (Putnam, 2000: p. 75).

7. Siyasi Güvenlik

Siyasi güvenlik, insani güvenliğin bir boyutudur. Bütün vatandaşlar için istisna ve ayrımcılık olmaksızın, bölünmez bir hukuki sistem içerisinde, bütün vatandaşların korkmamalarını, haklarının korunmasını sağlayan bir anlama gelmektedir. Buna göre siyasi güvenlik, fertlerin devlet tarafından zulme maruz kalmaktan korunmasını, temel haklarının koruma altına alınmasını, aynı zamanda fertlerin karar verme süreçlerine, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi hayata katılabilmesini güvence altına almak için insanın demokratik bir şekilde insani onurunu gerçekleştirebilen bir güvenlidir. Üstelik devlette geçerli olan genel siyasetlerin, zulme, baskıya, tüm dışlama biçimlerine, şiddete, karar verme özgürlüğü alanının devlet tarafından daraltılma davranışlarına karşı koyabilme rolüne gerekli bir şekilde odaklanılmalıdır (Meşri 2010: s. 4).

Siyasi güvenlik, diğer kurumları kontrol eden siyasi kurumların en önemli dayanaklarından biridir. Çünkü siyasi güvenlik, tüm topluma hizmet sunmak için karar verme ve kararların yürürlüğe girmesini kontrol etme yoluyla diğer kurumların organize edilmesinden sorumludur ve toplumun bu hayati önem taşıyan kısmı, herhangi bir değişikliğe veya arızaya maruz kaldığında, etkileri toplumun diğer kurumlarına yansıyor toplumun sosyal yapısının parçalanmasına yol açar. Zira, siyasi kurum sosyal yapının en önemli kurumlarından biri olup, siyasi güvensizlikten kaynaklanan olumsuz etkiler, sadece birey veya grup veya toplum ile sınırlı kalmaraak, toplumun tüm altyapı ve üstyapısına uzanır (Rajeb, 2005: s. 3).

Siyasi güvenlik, gelişme kavramı ve doğru yönetim kavramı ile ilişkilidir. Yani devleti yöneten iktidarın barışçıl yollarla el değiştirmesini sağlayan seçim sürecini düzenleyen, kontrolünü sağlayan ve bu konuda etkin politikalar yürütebilen kurumlar anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra vatandaşların ülkenin sosyal ekonomik faaliyetlerini yöneten bu kurumlara saygı duyması anlamına da kullanılmaktadır. Bu yüzden siyasi güvenlik, bütün vatandaşlar açısından sosyal, ekonomik ve siyasi seçeneklerine ulaşmak için yeteneklerine ve kültürlerine dayanarak eşit fırsatlar sağlamak yoluyla vatandaşların insani, medeni ve siyasi haklarına saygı duymayı da kapsar. Üstelik tüm vatandaşlar için kanun önünde eşitlik sağlanması ile birlikte vatandaşları idarinin hak ve yetki ihlallerinden veya yürütme gücü tarafından uygulanan baskıcı davranışlardan da korur (Mustafa, 2016: ss. 178-179).

Siyasi istikrarsızlık, olumsuz bir olgudur ve tehlikeli bir çağrışım uyandırmaktadır. Üçüncü Dünya Ülkeleri'nde yaygındır ve aynı zamanda savaş, ayaklanma hareketleri, ayrılık, partizanlık ve dini çatışmalar gibi pek çok biçim alır. Ayrıca, ulusal birliği tehdit eder, devletin varlığını sarsar, çoğu zaman anayasa ve siyasi kurumları felce uğratar ve siyasi hayatın huzurunu bozar (Hadi, 1989: s. 293).

Siyasal kurum karar verici bir kurum olduğundan, siyasal kurum ile siyasal krizler arasındaki köklü ilişkiler neticesinde, iktidar ve iktidar sembollerinin zayıflığı çoğu zaman topluma yansır. Şiddetli ve sert facialar ışığında, devrim ve siyasi darbeler sonucunda, çatışma ve çarpışmalar artar, sosyal huzursuzluk ve kaygı çoğalır ve toplum yapısı da istikrarsız, dengesiz ve ahlaki temellerden yoksun hale gelir. Krizler ayrıca, siyasi kurumun yeteneklerini açığa çıkarmada etkiye sahiptir. Devletin zayıflığını, kurumlarının kırılmasını ve hukukun zayıflığını ifade eden yapısal ve düşünsel gerilimleri ortaya çıkarır (Mohammed, 2015: s. 744).

Irak'ta siyasi güvenliğin desteklenmesi yeni mevzuat ve yasaların yürürlüğe koyulmasını ve karar alma sırasında şeffaflık ve güvenilirlik ve siyasi irade yoluyla halk tabanının genişletilmesini gerekli kılmaktadır. Öncelikle vatandaşın çıkarını gözetmek sureti ile siyasi sorunların halledilmesi gerekir. Ayrıca Irak toplumu için etkin siyasi güvenlik sağlamak amacıyla slogan dairesinden çıkarak pratik uygulamalara yönelmekle kanun devletinin desteklenmesini lüzumlu hale getirir (Haşim, 2011: s. 273).

Siyasi güvenlik yokluğunun ortaya çıkmasına farklı şekillerde katkıda bulunan bazı göstergeler vardır, bunlar: İktidarı barışçıl şekilde devri sorunu ve toplumsal kabul bakımından rejimin meşruluğu; Toplum menfaatinin sağlanmasına, korunmasına ve hizmetlere yönelik siyasi iktidarın ne yeteneği; iç siyasi çatışmalar ve hukukun uygulanabilirliği; ulusal aidiyet ve gücün ya da zaafın

kapsamı; güvenlik güçlerinin toplumda güvenliğin sağlanmasına ve korunması yetenekleridir. Çünkü güvenlik yetersizliği siyasi güvenlik başta olmak üzere tüm güvenlik türlerinin kaybına yol açar (Fazil, 2017: s. 173).

Siyasi güvensizlik, toplumsal gelişime projelerine yönelik arzuları yok eder, çünkü gelişim sürecinin sürdürülebilmesi için uygun çevrenin sağlanması gerekir. Bu amaçları sağlamak ve projeleri gerçekleştirmek için devlet güvenlik oluşturmak için gerekli imkan ve yeteneklerini sağlamalıdır. Devlet güvenliği, devletin saygınlığını ve egemenliğini koruma ve siyasi ve sosyal istikrarını sağlama yeteneğiyle bağlantılıdır ve netice olarak devletin gelişim hedeflerine ulaşmak için politik, sosyal ve ekonomik katılım yolunda ilerleme gücü sağlanmalıdır. Aynı bağlamda, siyasi istikrarsızlık, doğrudan doğruya gelişim hedeflerini ciddi bir şekilde etkiler, gelişim sürecini desteklemek için kaynakları kullanan sosyal ekonomik refahı tehdit eder, sosyal adalet ve siyasi özgürlük çerçevesinde, toplumun tüm üyelerine gerekli özeni ve azami refahı elde etmek için yeteneklerini ve enerjilerini geliştirme araçlarını sağlamayı amaçlayan prosedürleri ve programları zayıflatır (El-Sabbağ, 1986: s. 66).

SONUÇ

Irak toplumunun maruz kaldığı güvensizlik koşulları ve bunun beraberinde meydana gelen kaos olayları, bir dizi önemli sonuçların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu sonuçlardan en temel önemdeki bazıları altyapının ve bununla bağlı toplum bireylerinin hayatı ile doğrudan ilgilenen kamu kurumlarının imha edilmesi; sosyal kontrol güçlerinin çöküşü ve görevlerini uygun bir şekilde yerine getirememeleri olarak ifade edilebilir. Büyük bir nüfus kitlesinin hareketlenmesiyle sonuçlanan korku ve panik hali meydana gelmesi ve ne ABD işgal güçlerinin ne de devlet kurumlarının bu hareketi ve zorla yerinden edilme eylemlerini bir türlü durduramamaları da bir başka önemli sonuçtur. Vatandaşların göç edip evlerini bırakmaları, hırsızlık ve yağma olgusunun genişlemesi için bir fırsat haline gelmiş ve hatta hırsızlığı mubah kılan felsefelerin yaratılmasına yol açılmıştır.

Birçok devlet kurumlarının ve depolarının soyulması ve kundaklanması nedeniyle, sosyal yaşamdaki düzene bağlı çoğu faaliyetlerin bozulmasına yol açılmıştır. Toplumdaki orta sınıfın aşınması, hatta ezilmesi ve enerjilerinin yok edilmesi onların diğer ülkelere göç etmelerine yol açmıştır. Iraklı aileler arasında kaygı durumunun alevlenmesi nedeniyle ailelerin, genel durumları, etkileşimleri, güvenleri, kendilerinin ve çocuklarının geleceği ile ilgili artık tatmin olmamalarına yol açılmıştır. Yoksulluk ve yoksunluk oranı artmıştır. Çünkü Irak nüfusunun yaklaşık üçte biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.

Ekonomik güvenlik ile ilgili olarak, Irak toplumunun büyük kesimi, ekonomik güvenliği eksikliği ve temel ihtiyaçlarının karşılanmaması korkusu ile karşı karşıya kalmış ve yolsuzluk ile yaygın şiddetten dolayı istikrar ve güvenlik duygusunu yitirmiş bir durumda yaşamaktadırlar. Ekonomik güvenliği sağlamak, herhangi bir toplumda kalkınma ve güvenliğin temel taşıdır ve kişi başına düşen ortalama gelire dayanır ve birey için yeterli yaşam standartlarını sağlamak amacıyla toplum üyeleri arasında dağılımına büyük ölçüde bağlıdır. Kalkınma, yoksullukla ters ilişki ile bağlantılıdır, toplumda gelişme ve ilerleme arttıkça yoksulluk ve yoksunluk düşecektir. Irak'taki birbirini izleyen krizler, işgücü piyasasında ciddi bir dengesizliğe yol açarak, Irak ekonomisi işgücü piyasasına giren yeni işçileri istihdam etmekte yetersiz kalmıştır. Bu nedenle, işsizlik sorunu daha da kötüleşerek, Irak'ın modern tarihinde toplumunun karşılaştığı en büyük sosyo-ekonomik sorunu haline gelmiş ve 2003'te işsizlik oranı yaklaşık %28.1'e yükselmiştir.

Irak'ta *gıda güvenliği*, 1991'de yürürlüğe konulan ekonomik yaptırımlar uygulanmadan önce kalkınma politikalarında önemli bir önceliğe sahip değildir ve Irak-İran Savaşı yıllarında buna benzer bir durum oluşmasına rağmen bu konu dikkati çekmemiştir. Çünkü savaş döneminde gıda ithalat konusundaki güvence mevcuttur ve bu durum gıda güvenliğinin artan oranda göz ardı edilmesine neden olmuştur. 2003 yılından sonra, Irak toplumu istikrarsız siyasi ve ekonomik ve güvenlik koşulları altında kaldığı ve Irak devletinin yapısını tahrip etmeye çalışan Amerikan işgal

gücünün şaşkınlığına ek olarak güvenlik durumunun bozulmasına yol açan terörizm sorununun daha da kötüleşmesinden dolayı gıda güvenliği büyük sarsıntılara maruz kalmıştır.

1991-2003 yılları arasında *sağlık ve tıbbi malzeme* ve ilaçların özellikle de hayat kurtarıcı ilaç ve acil malzeme tedarikinin azalması nedeniyle sağlık sektöründe büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca ülkede yaşanan şiddet ve güvenlik koşullarının kötüleşmesi nedeniyle sağlık sektöründe çeşitli tıp dallarında çalışan uzman ve ihtisas sahibi doktorlar Irak dışına göç ettiğinden, sağlık tesislerinde doktor sayısı ciddi bir şekilde azalmış, bunun neticesinde Irak'ta sağlık sistemi performansı düzeyinde nicel ve nitel düşüş ortaya çıkmıştır. Aynı bağlamda, savaş, işgal, iç çatışmalar, belirsiz görüş, iyi siyasi yönetimin yokluğu, devletteki liderlik görevi üzerindeki kavga ve ademi merkeziyet kavramının sistematik olmayan bir şekilde uygulanmasının yanı sıra, insan kaynaklarının ciddi bir şekilde eksikliği, hizmetlerin kentsel alanlarda kırsal alanlara göre daha yoğun ve haksız dağılımı nedeniyle özellikle de 2003-2006 yılları arasında Irak'ta sağlık sistemi bozulmuştur.

Çevre güvenliği ve gelişimi ile ilgili olarak, Irak, geçen yüzyılın 70'li yıllarına kadar dünyanın en temiz çevrelerinden birine sahip iken savaşımlardan dolayı Irak'ın toprağı sistematik tahribe ve kirletilmeye hedef olmuştur. Irak toplumunun uğradığı savaş ve krizler geniş bir coğrafi alanda çevre güvenliğini tehdit eden çeşitli yıkım biçimleri bırakmış, çoğu zaman, askeri operasyonların olduğu yerlerde modern ve yüksek yıkıcı yeteneğe sahi çeşitli ölümcül silahların kullanımı sonucunda doğaya verdiği zarar operasyon bölgelerini de aşarak daha uzak bölgelere ulaşmıştır.

2003 yılından sonra, genel olarak güvenliğin kötüleşmesi ve yaşam hakkının ihlali Iraklıların kişisel güvenliklerinin kaybına neden olmuştur. Irak toplumu, ABD işgali sonrası meydana gelen eşi görülmemiş bir güvenlik ihlaline tanıklık etmiş ve Irak'ın farklı bölgelerinde cinayet, terör ve göç etme eylemleri yayılmıştır.

KAYNAKÇA

- Agyeman, J. et al. (2002). Exploring the Nexus: Bringing Together Sustainability Environmental Justice and Equity. Space & Polity. Vol. 6, No. 1, USA pp. 87-98.
- Al-Auji M. (1983). Sosyal Güvenlik. Lübnan: Muasasa Nofal Vakfi.
- Al-Benaa, Z. J. (2003). "Aile Ve Sosyal Güvenlik", Bağdat Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Irak 2003.
- Al-Hassan, İ. M. (2006). Kriminoloji Suçun Sosyal Yorumu Üzerine Analitik Bir Çalışma. Bağdat-Irak: Matbaa Alhadara.
- Ali, S. A. ve Al-Azzawi, M. A. (2012). Irak Tartışmalı Devlet Refahı ve Piyasa Ekonomisinde Sosyal Politika. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi. S. 69, Irak, ss. 75-84.
- Al-Marayati, K. J. (1997). Sosyolojik Düşüncede Sosyal Güvenlik Kavramı. Sosyal Güvenlik Sempozyumu Beyit al-Hikma. Irak, ss. 98-118.
- Al-Meşhadani, F. K. (2007). Bağdat'ta Çocukların Çalışma Alanları ve Erken Sosyal Güvenlik Riskleri. Sosyal Bilimler Dergisi. S. 24, Irak, ss. 585-592.
- Al-Saffar, H. M. (2008). STK'lar ve Sosyal Güvenliğin Korunması. Suudi Arabistan: Kral Fahd Milli Kütüphanesi.
- Al-Subaie, N. M. ve Farej, A. M. (2014). Çevre Güvenliği. Suudi Arabistan: Naif Arap Güvenlik Bilimleri Üniversitesi.
- Al-Şemeri, R. A. (2010) Irak Gıda Güvenliği Sorunları. Temel Eğitim Fakültesi Dergisi. Babil Üniversitesi, S. 2, Irak, ss. 207-221.

- Al-Tayeb, S. (2008) Gıda Güvenliğinde Güvenlik Kavramları. Naif Arap Güvenlik Bilimleri Üniversitesi, Araştırma Merkezi Seminer ve Bilimsel Toplantılar. Suudi Arabistan, ss. 11-21.
- Al-Tom, İ. M. ve Al-Fayeq, A. H. (2015). "Dimensions of environmental security concept and levels in environmental studies," <http://khartoumspace.uofk.edu/bitstream/handle/123456789/21992/>
- Al-zaziye, S. (2015). Petrol Devrimi ve Arap Ekonomik Güvenliği. Arap Birliği Çalışmaları Merkezi, Arap Geleceği Dergisi. Sayı 432, Lübnan, ss. 45-59.
- Ayoub, H. H. ve Fazıl, F. A. (2010). Çevre Kirliliği: Gelişim İçin Engel ve Çevre Sakinleri İçin Tehdit. Irak Pazar Araştırması ve Tüketicilerin Koruması Dergisi. 2 (3), Bağdat-Irak, ss. 98-124.
- Beck, U. (2000). What is Globalization. Cambridge-UK: Polity Press.
- Bin Isa, M. B.A. (2001). Güvenlik ve Gelişme. Riyad-Suudi Arabistan.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2009). Arab İnsani Gelişme Raporu. Lübnan-Beirut Arap Devletleri Bölgesel Ofisi.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2016). Değişen Bir Gerçeklikte İnsan Gelişiminde Gençlik ve Beklentiler. Ürdün: Arap Devletleri Bölge Ofisi.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (1994). İnsani Güvenlik Dünya Raporu. Paris-France: Economica.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (2014). Riskleri Önlemek İçin Esneklik Oluşturmaya Devam Edin. ABD: Graphics Press.
- Bostile, S. (2013). Çevre Güvenliği ve İnsani Güvenliğe Yaklaşım. Cezayir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir.
- Cuma, H. F. (1985). Arap Dünyasında Irak Sorunu ve Gıda Güvenliği. Bağdat-Irak.
- El-Abbasi, G. G. (2016). Sosyal Güvenlik ve Öğretmenlerin Sosyal Sorumluluk İlişkisi. Al-Ustaz Dergisi. C. 2, S. 216, Irak, ss. 196-197.
- El-Sabbağ, D. A. (1986). Ulusal Güvenlik ve Siyasi Karar Sorunları, Bağdat-Irak: Matbaa Al-Anesir.
- Fazıl, A. J. (2017). Arap Ülkelerinde Toplumsal İstikrarsızlığın Nedenleri ve Gelecek Beklentileri Üzerine Analitik Bir Çalışma. Siyasal Sorunlar Dergisi. S. 50, Irak, ss. 171-188.
- Gould, J. and Kolb, W. L. A. (1964). Dictionary Of The Social Science. New York: Free Press of Glencoe.
- Hadi, R. A. (1989). Üçüncü Dünyada Siyasi Sorunlar. 2. Baskı, Musul-Irak.
- Hakkani, H. (2012). İnsani Güvenliğin Sağlanmasında Gelişmenin Rolü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cezayir.
- Haşim, H. A. (2011). Irak'ta Sürdürülebilir Kalkınma Gereksinimleri Gerçeği. Kûfe Çalışmalar Dergisi, S. 21, Kûfe Üniversitesi, Kûfe-Irak, ss. 270-284.
- Irak Planlama ve Kalkınma Bakanlığı (2006) Irak'taki Yoksulluk ve Standartlar Haritası. Bağdat-Irak: BMKP Ofisi.
- Irak Planlama ve Kalkınma Bakanlığı (2007). Irak'ta Yoksulluğun ve Sağlığın Tezahürleri Üzerine Makaleler. Bağdat-Irak: BMKP Ofisi.
- Irak Sağlık Bakanlığı (2008) İstatistik Yıllığı. Bağdat-Irak: Sağlık Bakanlığı.
- Jabir, S. M. (1989) Çağdaş Sosyoloji. Beyrut Lübnan: Dar al-Nahda.

- Jasim, H. S. (2016). Irak Gıda Güvenliğinin Gerçekliği ve Gerçekleşme Beklentileri. El-Kadisiyah İdari ve Ekonomik Bilimler Dergisi. C. 16, S. 3, Kadisiye-Irak, ss. 110-123.
- Jebr, W. A. (2016). Sosyal Güvenlik Gençlik ve Şemsiyeleri. Ulusal Uyum ve Reform Vakfı. Bağdat-Irak: Dar Al Kutub.
- Jordan, B. (1996). A Theory Of Poverty and Social Exclusion. England: Cambridge University Press.
- Mannheim, K. (1962). Type of Rationality and Insecurity. C. Wright Mills (Ed.), Images of Man içinde New York-USA: George Braziller.
- Mehmet, A. J ve Odeh, M. H. (2016). Ekonomik Refahın İncelenmesi ve 1975-2011 Dönemi Irak'taki Ortalama ve Adil Gelir Dağılımı ile İlişkisinin Analizi. Al-Ghari İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 14 (38), Kûfe-Irak, ss. 33-44.
- Meşri, S (2010) Siyasi Güvenlik Hakkı. Ferhat Abbas Üniversitesi, Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cezayir.
- Mohammed, E. Ş. (2015), .Irak'ta Terör Suçu ve Sosyal Güvenlik. Uruk Dergisi C. 8, S. 4, Diwaniyah-Irak, ss. 740-755.
- Mustafa, A. Y. (2008), Irak'ta Sosyal Güvenlik Ağları Geleneksel ve Modern Rollerin Güçlendirilmesi Hakkında. Çağdaş Irak Çalışmaları Derneği Üçüncü Konferansı'nda Sunulan Bildiriler. Londra-UK, ss. 128-130
- Mustafa, A. Y. (2015) Savunmasız Gruplar ve Marjinalleşme Riski: Güvenliğin Sağlanması ve Entegrasyon Fırsatlarının Güçlendirilmesi İçin Arayışlar. Mezopotamya Stratejik Araştırmalar Merkezi. S. 1, Bağdat-Irak, ss. 1-25.
- Mustafa, A. Y. (2009) Irak'ta İnsan Güvenliği ve Toplumsal Değişmeler. Bağdat-Irak.
- Mustafa, A. Y. (2016). Irak'taki İnsani Güvenlik ve Gelişme Güvenlik Politikaları ve Politikaların Etkinliği Göstergeleri. Bağdat-Irak.
- Pinstrup-Andersen, P. (2001). Achieving Sustainable Food Security For all: Required Policy Action. Paper Presented for Mansholt Lecture. The Netherlands: Wageningen University.
- Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone, The Collapse and Revival of American Community. New York-USA.
- Rajeb, İ. H. (2005). Siyasi Kurumların Çöküşünün Sosyal Etkileri. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Musul-Irak.
- Salem, A. A. (2012). Irak'ta Ekonomik Kalkınma İçin Etkili Bir Stratejiye Doğru. Anbar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C. 4, S. 9, Anbar-Irak, ss. 42-43.
- Simmons, J. (2001). Irak'ta Kötüye Kullanılan Yaptırımlar, Hukuk ve Adalet. Arap Birliği Araştırmaları Merkezi. Beyrut-Lübnan.
- Şenin, M. M. (2011). İnsani Güvenlik Kavramının Değişimi. http://bohothe.blogspot.com/2011/07/blog-post_8892.html
- Şoman, A. (2006). Sosyal Refah Devleti. İskenderiye İsveç Enstitüsü ve Arap Çalışmaları Merkezi'nin Entelektüel Sempozyumu. Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut-Lübnan.
- Wenz, P. (1988). Environmental Justice. USA: State University Press.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

ORCID ID: 0000-0003-1178-6929

Makale Gönderim Tarihi: 07.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 20.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.733929

YÖNETİCİLERİN İŞ ORTAMINDA BİRBİRLERİNE DUYDUKLARI GÜVENİN BİREYSEL PERFORMANSLARINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

*Investigation of the Effects of Managers' Trust on Individual Performances in The
Business Environment*

Emine GENÇ

Dr. Öğretim Üyesi

Bartın Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü

egenc@bartin.edu.tr

Özet: Güven, çalışanlar arasında ve çalışanlar ile örgüt arasında etkili ilişkilerin önemli öğelerinden birisidir. Güven ortamının bulunmadığı bir örgütte bireysel ve örgütsel amaçlara ulaşılması pek mümkün görünmemektedir. Bu çalışma yöneticilerin iş ortamında birbirlerine duydukları güvenin bireysel performanslarına etkisinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda 60 orta ve üst düzey yöneticinin görev yaptığı bir otomotiv yan sanayi firmasında 45 yöneticiden anket yöntemi ile veri toplanmıştır. Yöneticilerin birbirlerine duydukları güven düzeyini ölçmek amacıyla “Bireylerarası Güven Ölçeği” ve yöneticilerin bireysel performanslarını ölçmek amacıyla “Bireysel Performans Ölçeği” kullanılmıştır. Verilerin analiz edilmesinde tanımlayıcı istatistikler, doğrulayıcı faktör analizi, korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, yöneticilerin iş ortamında birbirine duydukları güven ile bireysel performansları arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişki olduğu ($\beta=0,732$, $p<0.001$) tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Güven, Bireylerarası Güven, Bireysel Performans.

Abstract: Trust is an important element of effective relationships between employees and between employees and the organization. It does not seem possible to reach individual and organizational goals in an organization where there is no trust environment. This study was carried out to examine the effect of the trust that managers feel in each other in the business environment on their individual performances. In line with this purpose, data was collected from 45 managers in an automotive supplier industry company, where 60 middle and senior executives worked. The “Interpersonal Trust Scale” was used to measure the level of trust of managers and each other, and the “Individual Performance Scale” was used to measure the individual performance of managers. Descriptive statistics, confirmatory factor analysis, correlation analysis and multiple regression analysis were used to analyze the data. As a result of the research, it has been determined that there is a high level of positive relationship ($\beta=0,732$, $p<0.001$) between managers’ trust in each other in the business environment and their individual performances.

Keywords: Organizational Trust, Interpersonal Trust, Individual Performance.

GİRİŞ

İnsan kaynağı gelişen teknolojiye rağmen günümüz işletmelerinin en önemli kaynaklarından biri olma özelliğini korumaktadır. Yoğun rekabet ortamında örgütlerin amaçlarına ulaşabilmesi için işgören performansına gereken önemi vermesi bir zorunluluktur. Bu noktada işgörenin etkili ve verimli çalışabilmesi için örgüte, çalışma arkadaşlarına ve yöneticisine karşı güven duygusu geliştirmesi ve bu güveni sürekli kılması gerekmektedir. Butler (1991) güveni karşıdaki kişinin davranışlarının değerlendirilmesi sonucunda bu kişiye karşı geliştirilen eylemlerin savunmasız olması ve belirsizlikler karşısında riski kabul etme isteği olarak tanımlamaktadır (s.648).

Güvenin gelişimi üzerinde kişisel özellikler, kültür, deneyim gibi birçok faktör etkilidir. Kişiler karşılaştıkları davranışlara vermiş oldukları tepkiler doğrultusunda olumlu beklentiler içerisindeyse güven, olumsuz beklentiler içerisindeyse güvensizlik duygusu geliştirebilmektedirler. Das ve Teng (2004) güvenin algıya dayalı, sübjektif öncellere dayalı ve bireylerin davranışlarından kaynaklanan eylemlere dayalı olarak oluşan üç temel yapı içerdiğini belirtmektedir (s.95). Güven, tekrarlanan, işbirliğine dayalı ve başarılı etkileşimlerle gelişen birikimli bir süreç sonunda oluşmaktadır (Nicholson, Compeau ve Stehi, 2001, s.4). Örgütlerde çalışanlar arası ilişkilerin temelinde güven duygusu ele alınmaktadır.

Örgüt içerisinde güven ortamının gelişmesi çalışanların performansının artmasına olanak sağlamaktadır (Callaway, 2006, s.23). Örgütler açısından çalışanların performansları genel olarak örgütün etkinlik ve verimlilik konusundaki potansiyelinin de belirleyicisi olmaktadır. Teknolojinin giderek önem kazanmasına rağmen, çalışanların ortaya koydukları performans, örgütlerin başarıya ulaşmasında en değerli sermaye olma özelliğini yitirmemiştir. Bu nedenle modern iş dünyası içerisinde teknolojik yatırımların düzeyi arttırılırken aynı zamanda insan faktörüne verilen önem de artmıştır. Bu bağlamda bu çalışma örgütlerde yöneticilerin iş ortamında birbirlerine duydukları güvenin bireysel performanslarına etkisinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda 60 orta ve üst düzey yöneticinin görev yaptığı bir otomotiv yan sanayi firmasında 45 yöneticiden anket yöntemi ile veri toplanmıştır.

1. Örgütsel Güven

Örgütte bireylerin birbirleri ile etkileşim ve ilişkilerinde birbirlerine açık, dürüst, ilgili ve gerçekçi davranması (Mishra, 1996, s.269) ve çalışanların örgütsel ağlar içinde oluşan ilişkileri ve davranışlarına yönelik sahip oldukları beklentiler (Darrrough, 2006, s.15) örgütsel güven olarak tanımlanmaktadır. Neves ve Caetano’ a (2006) göre örgütsel güven, yönetimin çalışanlara desteği, örgüt içinde adil bir ortamın geliştirilmesi, çalışanların talep ve beklentilerinin karşılanması, örgüt içinde pozitif sosyal ilişkilerin gelişmesi ve işbirliğinin geliştirilmesi sonucunda oluşan örgüt içindeki olumlu bir atmosferdir.

Örgütsel güven ilgili alan yazında yöneticiye güven, çalışma arkadaşlarına güven ve örgüte güven olmak üzere üç alt boyutta ele alınmaktadır. **Yöneticiye Güven:** Yöneticiye güven, işgörenin yöneticinin sözlerini tutacağı, tutarlı ve adil davranacağı, açık ve doğru cevaplar vereceği inancı olarak tanımlanmaktadır (Reinke ve Baldwin, 2001; akt. Polat, 2009, s. 36). İş görenlere değer

veren yöneticilerin onlara yetki vermesi işgörenlerin motivasyonunu arttırdığı gibi tek başlarına örgüte katkı sağlamalarına olanak sağlamaktadır (Arslantaş ve Dursun, 2008, s.114-115). Yöneticiye güvenin az olduğu örgütlerde verimliliğin azaldığı, zaman israfının fazlaştığı, grup motivasyonunun düştüğü, iş yapma maliyetinin arttığı gözlemlenmektedir (Dinç, 2007, s.29). **Çalışma Arkadaşlarına Güven:** Çalışma arkadaşlarına duyulan güven, çalışanların birbirlerinin çıkarlarına ilgi göstermelerini, birbirlerine gerekli durumlarda yardım etmelerini ve birbirlerine karşı açık ve dürüst olmalarını içeren pozitif beklenti içerisinde olmak şeklinde tanımlanmaktadır (Günaydın, 2001, s.28). İş yerinde çalışanlar arası güven, iki farklı boyutta oluşabilmektedir; çalışma arkadaşlarının güvenilir niyetleri olduğuna inanç ve çalışma arkadaşlarının mesleki becerisine olan güvendir (Tokgöz ve Seymen Aytemiz, 2013, s.63). **Örgüte Güven:** Örgüte güven, örgüt ortamında işgörenlerin belirsiz ya da risk içeren bir durumda örgütün taahhütlerinin ve davranışlarının tutarlı olduğuna dair inançlarını ifade etmektedir (Demircan ve Ceylan, 2003, s.142). Örgüte güven ile yöneticiye güven birbiri ile iç içe geçmiş iki kavramdır. Çalışanlar yöneticiye yönelik güven duygusu besliyorlarsa bu duyguyu kurumun tümüne yansıtabilmektedirler.

2. Bireysel Performans

Bireysel performans, kişinin işini yerine getirmek için harcadığı tüm çabalar karşısında elde ettiği başarı düzeyidir (Morillo, 1990, s.170). Bireysel performans, belirli bir zaman içerisinde kendisine verilen bir işi yerine getirerek elde ettiği sonuçları ifade etmektedir. Çalışanın elde ettiği sonuçlar olumlu ise görev ve sorumluluklarını başarı ile tamamlamış ve yüksek bir performansa sahip olduğu anlamına gelmektedir. Çalışanın elde ettiği sonuçlar yetersiz ise, işgörenin başarısız olduğu ve düşük bir performansa sahip olduğu ortaya çıkmaktadır (Özgen, Öztürk ve Yalçın, 2001, s.209). İşgörenin örgüt içerisindeki performansının düzeyini; çalışanın kişilik özellikleri, yetenekleri, motivasyonu, çalışma ortamı, yönetici ve liderlerin tutumları gibi birçok bireysel ya da örgütsel faktör belirlemektedir. Marchant (1999)'a göre bireysel performans, kişilik, değerler, tutumlar, bireyin yetenekleri ve motivasyonu ile geliştirilebilmektedir (s.63).

Bireysel performans, çalışanın örgüt içerisindeki görevlerde iyi gayret göstermesidir (Schuler, 1995, s.307). Barutçugil (2002)'ye göre bireysel performans bireyin belli bir işi veya görevi yaparken harcadığı çabaya göre gösterdiği başarı derecesi ya da bireyin çalışmasının hedefe ulaşmadaki etkinlik derecesi ve kullandığı yetkinliklerdir (s.47).

Bireysel performans, grup performansını ve örgüt performansını artırmakta olup, örgütlerde etkin bir şekilde performans yönetimi çalışmalarını yapılabilmesi için bireysel performans çalışmalarından başlayarak örgütsel sonuçlara ulaşan bir süreç izlenmelidir (Erkiş, 2014, s.8).

3. Örgütsel Güven Ve Bireysel Performans İlişkisi Üzerine Yapılan Araştırmalar

Örgüt yapısı üzerine yürütülen çalışmalarda, örgütü başarılı kılan faktörler arasında örgütsel güven oldukça önemli bir yere sahiptir. Örgütsel güven, birçok açıdan bireysel ve örgütsel açıdan olumlu sonuçlar doğuran bir kavramdır. Bu anlamda örgütsel güvenin çalışanların olumlu davranışlarının incelenmesinde birçok değişkenle ilişkisinin incelendiği pek çok araştırma mevcuttur. Bu çalışmalara örgütsel güven ile; psikolojik sermaye (Özler ve Yıldırım, 2015), örgütsel bağlılık (Taşkın ve Dilek, 2010; Aybar ve Marşap, 2018; Vigoda-Gadot ve Talmut, 2010; Demirel, 2008), örgütsel adalet (Özdemir, Özcan ve Yalçınkaya, 2019; Akyel, 2014; Günaydın, 2001, Özdemir, 2019; İşcan ve Sayın, 2010), örgütsel vatandaşlık (Polat ve Celep, 2008; Tokgöz ve Seymen Aytemiz, 2013), bireysel performans (Özdemir, 2019; Tan ve Lim, 2009; Büte, 2011; Turhan, Köprülü ve Helvacı, 2018) değişkenleri arasında gerçekleştirilen çalışmalar örnek olarak verilebilir.

Çalışmada örgütsel güvenin çalışanlar arası güven boyutu ile bireysel performans arasındaki ilişki incelenmiştir. Buttler (1991) çalışanlar arası güven düzeyinin yüksek olduğu örgütlerde,

çalışanların işbirliği içinde çalıştığını, kendilerine olan güvenlerinin yüksek düzeyde olduğunu ve bu durumun performanslarını arttırdığını belirtmektedir (s.657). Lau ve Tan (2006) araştırmalarında örgütlerde çalışanlar arası güven düzeyinin yüksek olmasının çalışanların iş gerginliğini azalttığını ve işlerin adil bir şekilde yürütüldüğüne dair inançlarının arttığını tespit etmişlerdir. Bu durumda performanslarını arttırmaktadır.

Tan ve Lim (2009) yaptıkları araştırmada, çalışanlar arası güvenin örgütsel bağlılık ile performans arasında aracılık rolü bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özdemir (2019) Ankara ilinde 415 işgörenle gerçekleştirdiği çalışmada örgütsel güven ve örgütsel adalet algılarının işgören performansına etkisini incelemiş ve her iki değişkenin de işgören performansını arttırdığını tespit etmiştir. Büte (2011) Gaziantep ilinde 298 kişi ile gerçekleştirdiği araştırmasında etik iklim, örgütsel güven ve bireysel performans arasında olumlu ve güçlü bir ilişki tespit etmiştir.

Altaş ve Kuzu (2013) etik iklim ve örgütsel güvenin bireysel iş performansına etkisini ortaya koymak amacıyla 135 okul öncesi öğretmen ile gerçekleştirdikleri çalışmada yöneticiye güvenin bireysel iş performansı üzerinde olumlu etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Turhan, Köprülü ve Helvacı (2018) Mersin’de 100 bankacı ile gerçekleştirdikleri çalışma sonucunda işgörenlerin bireysel iş performansları ile yöneticiye güven, örgüte güven ve arkadaşlara güven arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki bulgulamıştır.

Literatür ve ilgili araştırmalar incelendiğinde örgütsel güvenin örgütsel bağlılık, psikolojik sermaye, örgütsel vatandaşlık, iş tatmini, örgütsel adalet, vb. sonuçları aracılığıyla dolaylı olarak ve doğrudan çalışanların bireysel performansını arttırdığı belirtilmektedir. Bu çalışmada yöneticilerin iş ortamında birbirlerine duydukları güvenin bireysel performanslarına etkisi sorgulanmıştır.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın amacı; yöneticilerin iş ortamında birbirlerine duydukları güvenin bireysel performanslarına etkisinin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda kantitatif araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılarak uygulama gerçekleştirilmiş ve araştırma için gerekli olan veriler toplanmıştır. Çalışmanın evrenini Tekirdağ İlinde ve otomotiv yan sanayi sektöründe faaliyet gösteren bir firmada 2019 yılında farklı birimlerde görev yapan 60 orta ve üst düzey yönetici oluşturmaktadır. Evrende yer alan tüm yöneticilere anket formu elektronik ortamda ulaştırılmış 47 dönüş olmuştur (geri dönüş oranı % 78,3). 2 anket formuna ilişkin yanıtlar eksik ve hatalı olduğu için analiz dışı bırakılmış ve araştırmanın örneklemini toplam 45 yöneticiden oluşmuştur.

Çalışmada kullanılan anket formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların tanımlayıcı bilgilerini (yaş, cinsiyet, medeni durum, çalışma süresi) içermektedir. İkinci kısım ise katılımcıların bireysel performanslarını ölçmeye yönelik 4 ifade ve bireylerarası güvenlerini ölçmeye yönelik 6 ifadeden oluşmaktadır.

Çalışmada katılımcıların bireysel performanslarını ölçmek amacıyla Kirkman ve Rosen (1999), daha sonra ise Sigler ve Pearson (2000) tarafından geliştirilip Çöl (2008) tarafından Türkçe’ye uyarlanan 4 maddeli ve tek boyutlu ölçekten yararlanılmıştır. Katılımcıların birbirlerine olan güvenini ölçmek amacıyla Cook ve Wall (1980) tarafından geliştirilen “Bireylerarası Güven Ölçeği (Interpersonal Trust Scale)” kullanılmıştır.

Ölçekler 5’li likert tipindedir ve ölçek maddeleri “1=Kesinlikle Katılmıyorum” ile “5= Kesinlikle Katılıyorum” arasında değişen cevapları içermektedir. Bu çerçevede yüksek skorlar, belirtilen değişkene ilişkin algının yüksek olduğunu göstermektedir.

Çalışmada kullanılan ölçeklerin geçerlik ve güvenilirliği doğrulayıcı faktör analizi, yakınsak geçerlik, birleşik güvenilirlik ve Cronbach alfa (α) değerinin hesaplanması ile belirlenmiştir.

Çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla korelasyon analizi ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır.

5. Bulgular

Katılımcıların demografik değişkenlere ilişkin dağılımları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Değişkenleri

Değişken		f	%	Değişken		f	%
<i>Cinsiyet</i>	Kadın	7	15,6	<i>Medeni Durum</i>	Evli	31	68,9
	Erkek	38	84,4		Bekar	14	31,1
<i>Yaş</i>	25 yaş ve altı	5	11,1	<i>Bölümü</i>	İnsan Kaynakları	2	4,4
	26-34 yaş arası	16	35,5		Kalite	4	8,9
	35-44 yaş arası	19	42,3		Lojistik	5	11,1
	45 yaş ve üzeri	5	11,1		Planlama ve Üretim	17	37,8
<i>İşyerinde Çalışma Süresi</i>	1 yıl ve daha az	10	22,2		Proje	4	8,9
	2-5 yıl arası	19	42,3		Satınalma	4	8,9
	6-10 yıl arası	6	13,3		Bakım Onarım	5	11,1
	11 yıl ve daha fazla	10	22,2		Kaliphane	4	8,9

Araştırmaya katılanların % 15,6’sı kadın, % 84,4’ü erkek, % 42,3’ü 35-44 yaş aralığında, % 35,5’i 26-34 yaş aralığında, % 68,9’u evli ve %31,1’i bekarıdır. Katılımcıların % 22,2’si 1 yıl ve daha az süredir, % 42,3’ü 2-5 yıl arası süredir, % 13,3’ü 6-10 yıl arası süredir ve % 22,2’si 11 yıl ve daha fazla süredir mevcut işyerinde çalışmaktadır. Araştırmaya katılanların görev yaptıkları bölümlerin dağılımı ise şu şekildedir; % 4,4’ü insan kaynakları, % 8,9’u kalite, % 11,1’i lojistik, % 37,8’i planlama ve üretim, % 8,9’u proje, % 8,9’u satın alma, % 11,1’i bakım ve onarım ve % 8,9’u kaliphane (Tablo 1)

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal olarak geçerli olup olmadığına doğrulayıcı faktör analizi ile bakılmıştır. Analiz sonuçlarında ölçüm modelinin uyum değerleri, ki kare uyum testi (χ^2/sd) , uyum iyiliği indeksi (GFI), karşılaştırmalı uyum indeksi (CFI), yaklaşık hataların ortalama karekökü (RMSEA), normlandırılmış uyum indeksi (NFI) aracılığıyla incelenmiştir. Modelin iyi uyum gösterebilmesi için χ^2/sd değerinin 3’e eşit veya küçük olması, GFI değerinin 0,90’a eşit veya büyük olması, CFI değerinin 0,97’e eşit veya büyük olması, RMSEA değerinin 0,05’e eşit veya küçük olması ve NFI değerinin 0,95’e eşit veya büyük olması gerekmektedir. Modelin kabul edilebilir sınırlarda uyum gösterebilmesi için ise χ^2/sd değerinin 5’e eşit veya küçük olması, GFI değerinin 0,85’a eşit veya büyük olması, CFI değerinin 0,95’e eşit veya büyük olması, RMSEA değerinin 0,08’e eşit veya küçük olması ve NFI değerinin 0,90’a eşit veya büyük olması gerekmektedir. (Bentler, 1990; Kline, 1998; Browne ve Cudeck, 1993; Meydan ve Şeşen, 2011; Schumacker ve Lomax, 2004).

Bireylerarası örgütsel güven ölçeğine yönelik gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçekte yer alan bir ifade faktör yükü 0,50’nin altında olduğu için analiz dışı bırakılarak doğrulayıcı faktör analizi tekrar gerçekleştirilmiştir. 5 madde ile gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde model test değerleri χ^2 (2,424), χ^2/sd (0,485) olarak saptanmıştır. Bu bulgulara göre doğrulayıcı faktör analizi anlamlıdır. Uyum indeks değerleri GFI (0,979), CFI (1,000), NFI (0,984) ve RMSEA (0,000) olarak bulunmuştur. Bu değerler DFA verileriyle modelin iyi uyum içinde olduğunu göstermektedir. Maddelere ilişkin faktör yükleri ise şu şekildedir; MD1 (0,967), MD2 (0,700), MD3 (0,902), MD5 (0,829), MD6 (0,521).

Bireysel performans ölçeğine yönelik gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizinde model test değerleri χ^2 (1,148), χ^2/sd (0,574) olarak saptanmıştır. Bu bulgulara göre doğrulayıcı faktör analizi anlamlıdır. Uyum indeks değerleri GFI (0,988), CFI (1,000), NFI (0,991) ve RMSEA (0,000) olarak bulunmuştur. Bu değerler DFA verileriyle modelin iyi uyum içinde olduğunu göstermektedir. Maddelere ilişkin faktör yükleri ise şu şekildedir; MD1 (0,560), MD2 (0,859), MD3 (0,991), MD4 (0,862).

Çalışmada kullanılan ölçeklere ilişkin yakınsaklık geçerliliği (AVE) ve birleşik güvenilirlik (CR) değerleri DFA analizinden elde edilen faktör yükleri kullanılarak hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 2’de sunulmuştur. Fornell ve Larcker (1981)’e göre bir ölçeğin yakınsaklık geçerliliğinin (AVE) 0.50’nin ve bileşik güvenilirlik değerlerinin (CR) 0.70’nin üzerinde olması gerekmektedir. Tablo 2 incelendiğinde bireylerarası güven ölçeğinin CR değerinin 0.894 ve AVE değerinin 0.634 olduğu, bireysel performans ölçeğinin CR değerinin 0,898 ve AVE değerinin 0,695 olduğu görülmektedir. Tüm geçerlilik analizleri sonuçları bütün olarak değerlendirildiğinde ölçeklerin geçerlilik şartlarını sağladığı görülmektedir.

Ölçeğin taşınması gereken özelliklerden birisi de güvenilirliktir. Çalışmada ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısına bakılmıştır. Ölçeklere ilişkin Cronbach alfa değerleri ve diğer tanımlayıcı değerler Tablo 2’de gösterilmektedir. Buna göre bireylerarası güven ölçeğinin α değeri 0,879 ve bireysel performans ölçeğinin α değeri 0,850 olarak hesaplanmıştır. Bu değerler doğrultusunda ölçeklerin güvenilirliğinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir (Nunnally, 1978).

Tablo 2: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı Değerler

	Ortalama	Std. Sapma	Cronbach alfa	CR	AVE	Pearson Korelasyon	
						Bireylerarası Güven	Bireysel Performans
Bireylerarası Güven	4,275	0,561	0,879	0,894	0,634	1	0,732**
Bireysel Performans	3,783	0,687	0,850	0,898	0,695	0,732**	1

**p<0,001

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların birbirine olan güven düzeylerinin oldukça yüksek olduğu (ortalama 4,275) ve bireysel performans düzeylerinin yüksek olduğu (ortalama 3,783) olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların bireylerarası güven düzeyleri ile bireysel performans düzeyleri arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü korelasyon ilişkisi bulunmaktadır ($\beta=0,732$, $p<0.001$)

Araştırmaya katılan yöneticilerin bireysel performanslarının; yaşları, medeni durumları, işyerinde toplam çalışma süreleri ve birbirlerine duydukları güven tarafından ne kadar belirlendiğini incelemek üzere çoklu doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	B	Stand. Hata	β
Yaş	-0,018	0,014	-0,205
Medeni Durum	-0,379	0,203	-0,258
Çalışma Süresi	0,019	0,016	0,149
Birbirlerine Duydukları Güven	0,918	0,125	0,749**

$R^2=0.58$; $F=14,202$, $p<0.001$

Çoklu regresyon analizi sonuçları istatistiksel olarak anlamlıdır. Düzeltilmiş R^2 değeri 0.54'dür. Bu sonuç, bireysel performanstaki % 54 oranındaki varyansın yaş, medeni durum, çalışma süresi ve yöneticilerin birbirlerine duydukları güven tarafından açıklandığını gösterir. Ancak, tablodaki Beta katsayıları incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenler regresyon modeline sokulduğu zaman bireysel performansı açıklamada sadece yöneticilerin birbirine duydukları güvenin anlamlı katsayısı vardır ($\beta=0,749$, $p<0.001$), diğer bağımsız değişkenlerin anlamlı katkısı yoktur (Tablo 3).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma yöneticilerin iş ortamında birbirlerine duydukları güvenin bireysel performanslarına etkisinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Örgütsel güven ile ilgili çalışmalar genel olarak çalışanların yöneticiye duydukları güven üzerine odaklanırken bu çalışmada yöneticilerin birbirlerine duydukları güvenin iş performansına etkisi üzerine odaklanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın evrenini bir otomotiv yan sanayi firmasında görev yapan orta ve üst düzey yöneticiler oluşturmuştur.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre yöneticilerin birbirine olan güven düzeylerinin oldukça yüksek olduğu (ortalama 4,275) tespit edilmiştir. Türkiye'de gerçekleştirilen araştırmalarda bireyler arası güven düzeyi ortalamaları Akyel (2014)'ün çalışmasında 3,70, Önder ve Yavuz (2019)'ün çalışmasında 3,74, Uslu ve Ardıç (2013)'ün çalışmasında 3,86 olarak bulunmuştur. Çalışmanın diğer çalışmalardan farklı olarak sadece yöneticileri kapsadığı düşünüldüğünde sonuçları karşılaştırarak yöneticilerin birbirlerine olan güven düzeylerinin alt çalışanlardan daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre katılımcıların bireysel performans düzeylerinin ortalaması 3,78 olarak tespit edilmiştir.

Çalışmanın ana problemine ilişkin elde edilen bulguya göre yöneticilerin bireylerarası güven düzeyleri ile bireysel performans düzeyleri arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü korelasyon ilişkisi bulunmaktadır ($\beta=0,732$, $p<0.001$). Bu sonuca göre yöneticilerin iş ortamında birbirlerine duydukları güven düzeyi ne kadar yüksek ise bireysel performans düzeyleri de o oranda artmaktadır. Elde edilen bu sonuç literatür ile benzerlik (Özdemir, 2019; Büte, 2011; Altaş ve Kuzu, 2013; Turhan, Köprülü ve Helvacı, 2018) göstermektedir.

Çalışmanın diğer bir bulgusuna göre bireysel performanstaki % 54 oranındaki varyans yaş, medeni durum, çalışma süresi ve yöneticilerin birbirlerine duydukları güven tarafından açıklanmaktadır. Ancak bireysel performansı açıklamada sadece yöneticilerin birbirine duydukları güvenin anlamlı katsayısı vardır ($\beta=0,749$, $p<0.001$), diğer bağımsız değişkenlerin anlamlı katkısı yoktur.

Örgütlerde başarıya ulaşmak için güven ortamının oluşturulması önemlidir. Ancak güven kırılabilir ve kolay zarar verilebilecek bir duygudur. Bu noktada örgütlerde güven ikliminin oluşturulması ve devamlılığının sağlanması için yöneticiler büyük çaba sarf etmelidirler. Güven ortamının oluşmasından örgütsel özellikler oldukça önemli rol oynamaktadır. Örgütün başarıya ulaşabilmesi için etkili iletişim ortamının kurulması, yetki devri, örgütsel adalet, vb. konularında başarıları

olması gerekmektedir. Bunun yanında güvenin oluşması açısından çalışanların kişisel özellikleri de oldukça önemlidir. Bu noktada işe alım süreçlerinden başlamak üzere gerekli nitelikte personelin işe alınması sağlanmalı ve hizmet içi eğitimler yolu ile çalışanların kişisel gelişimleri sürekli desteklenmelidir.

Güven oluşturmak planlı bir faaliyettir ve örgütler açısından önemli bir kaynaktır. Örgütte oluşturulacak kural ve düzenlemeler, etkili iletişim ortamının oluşturulması, etik değerlere bağlılık güven ortamı oluşturulması açısından destekleyici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyel, Y. (2014). Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven İlişkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altaş, S. S., Kuzu, A. (2013). Örgütsel Etik, Örgütsel Güven ve Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki: Okul Öncesi Öğretmenleri Üzerine Bir Araştırma. Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmalar Dergisi, 1 (2), ss. 29-41.
- Arslantaş, C., Dursun, M. (2008). Etik Liderlik Davranışının Yöneticiye Duyulan Güven ve Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisinde Etkileşim Adaletinin Dolaylı Rolü. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), ss. 111-128.
- Aybar, S., Marşap, A. (2018). Örgütsel Politika Algısı ile Örgütsel Bağlılık İlişkisinde Örgütsel Güvenin Düzenleyici Rolünün Belirlenmesine Yönelik İstanbul'daki Üniversitelerde Bir Araştırma. İşletme Araştırmaları Dergisi, 10 (2), ss. 758-782.
- Barutçugil, İ. (2002). Performans Yönetimi. İstanbul: Kariyer.
- Bentler, P. M. (1990). Comparative Fit Indexes in Structural Models. Psychological Bulletin, 107 (2), ss. 238.
- Browne, M. W., Cudeck, R. (1993). Alternative Ways of Assessing Model Fit. K. A. Bollen ve J. S. Long (Ed.), In Testing Structural Equation Models (s. 136-162). Newbury Park, CA: Sage.
- Butler, J. K. (1991). Toward Understanding and Measuring Conditions of Trust: Evolution of a Conditions of Trust Inventory. Journal of Management, 17 (3), ss. 643-664.
- Büte, M. (2011). Etik İklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 25 (1), ss. 171-191.
- Callaway, P. L. (2006). Relationship Between Organizational Trust and Job Satisfaction: An Analysis in the U.S. Federal Work Force, Ed. D. Capella University.
- Cook, J., Wall, T. D. (1980). New Work Attitude Measures of Trust, Organizational Commitment and Personal Need Non-Fulfilment. Journal of Occupational Psychology, 53 (1), ss. 39-52.
- Çöl, G. (2008). Algılanan Güçlendirme İşgören Performansı Üzerine Etkileri. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9 (1), ss. 35-46.
- Darrough, O. G. (2006). An Examination of the Relationship Between Organizational Trust and Organizational Commitment in the Workforce. Unpublished Doctoral Thesis, Nova Southeastern University, Nova.
- Das, T. K., Teng, B. (2004). The Risk-Based View of Trust: A Conceptual Framework. Journal of Business and Psychology, 19 (1), ss. 85-116.
- Demircan, N., Ceylan, A. (2003). Örgütsel Güven Kavramı: Nedenleri ve Sonuçları. Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 10 (2), 139-150.

- Demirel, Y. (2008). Örgütsel Güvenin Örgütsel Bağlılık Üzerine Etkisi: Tekstil Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15 (2), ss. 179-194.
- Diñç, S. (2007). Örgütsel Güven Yaratmada Örgüt Kültürünün Rolü. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erkiş, İ. U. (2014). Kamu Kurumlarında Performans Yönetiminin Uygulanabilirliği: 360 Derece Performans Değerlendirme Tekniği (Antalya İli Örneği). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Fornell, C., Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal of Marketing Research*, 18 (1), ss. 39-50.
- Günaydın, S. C. (2001). İşletmelerde Örgütsel Adalet ve Örgütsel Güven Değişkenlerinin Politik Algısı ve İşbirliği Yapma Eğilimine Etkisini İnceleyen Bir Çalışma. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İşcan, Ö. F., Sayın, U. (2010). Örgütsel Adalet, İş Tatmini ve Örgütsel Güven Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24 (4), ss. 195-216.
- Kirkman, B. L., Rosen, B. (1999). Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment. *Academy of Management Journal*, 42 (1), ss. 58-74.
- Kline, R. B. (1998). Software Review: Software Programs for Structural Equation Modeling: Amos EQS, and LISREL. *Journal of Psychoeducational Assessment*, 16 (4), ss. 343-364.
- Lau, C. M., Tan, S. L. C. (2006). The Effects of Procedural Fairness and Interpersonal Trust on Job Tension in Budgeting. *Management Accounting Research*, 17, ss. 171-186.
- Marchant, T. (1999). Strategies for Improving Individual Performance and Job Satisfaction at Meadowvale Health. *Journal of Management Practice*, 2 (3), ss. 63-70.
- Meydan, C. H., Şeşen, H. (2011). Yapısal Eşitlik Modellemesi AMOS Uygulamaları. Ankara: Detay.
- Mishra, A. K. (1996). Organizational Responses to Crisis: The Centrality of Trust. R. M. Kramer ve T. R. Tyler (Ed.), *Trust In Organizations: Frontiers of Theory and Research* (s. 261-287). London: Sage Publications.
- Morillo, C. R. (1990). The Reward Event and Motivation. *The Journal of Philosophy*, 87 (4), ss. 169-186.
- Neves, H., Ceatano, A. (2006). Social Exchange Processes in Organizational Change: The Roles of Trust and Control. *Journal of Change Management*, 6 (4), ss. 351-364.
- Nicholson, C. Y., Compeau, L. D., Sethi, R. (2001). The Role of Interpersonal Liking in Building Trust in Long-Term Channel Relationships. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 29 (1), ss. 3-15.
- Nunnally, J. C. (1978). *Psychometrictheory*. New York: McGraw-Hill.
- Önder, M., Yavuz, E. (2019). İşgörenlerin Örgütsel Güven Algılarının Belirlenmesi: Üniversite Çalışanları Üzerine Bir İnceleme. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1), ss. 307-329.
- Özdemir, B., Özcan, H. M., Yalçınkaya, A. (2019). Algılanan Örgütsel Destek ve Çalışmaya Tutkunluk Arasındaki İlişkide Örgütsel Güvenin Aracı Rolü: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (2), 706-724.

- Özdemir, R. (2019). Örgütsel Güven ve Örgütsel Adalet Algısının İşgören Performansı Üzerindeki Etkisi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Özgen, H., Öztürk, A., Yalçın, A. (2001). İnsan Kaynakları Yönetimi. Adana: Nobel.
- Özler, N. D., Yıldırım, H. (2015). Örgütsel Güven ile Psikolojik Sermaye Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 5 (1), 163-188.
- Polat, S. (2009). Eğitim Örgütleri İçin Sosyal Sermaye: Örgütsel Güven. Ankara: Pegem.
- Polat, S., Celep, C. (2008). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet, Örgütsel Güven, Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına İlişkin Algıları. Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi, 14 (2), ss. 307-331.
- Schuler, R. S. (1995). Managing Human Resources. USA: West Publishing Company.
- Schumacker, R. E., Lomax, R. G. (2004). A Beginner's Guide to Structural Equation Modeling. Psychology Press.
- Sigler, T. H., Pearson, C. M. (2000). Creating an Empowering Culture: Examining the Relationship Between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment. Journal of Quality Management, 5, ss. 27-52.
- Tan, H. H., Lim, A. K. (2009). Trust in Coworkers and Trust in Organizations. The Journal of Psychology, 143 (1), ss. 45-66.
- Taşkın, F., Dilek, R. (2010). Örgütsel Güven ve Örgütsel Bağlılık Üzerine Bir Alan Araştırması. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2 (1), ss. 37-46.
- Tokgöz, E., Seymen Aytemiz, O. (2013). Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma. Öneri Dergisi, 10 (39), ss. 61-76.
- Turhan, M., Köprgülü, O., Helvacı, İ. (2018). Örgütsel Güven ile Bireysel İş Performansı Arasındaki İlişki. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6 (5), ss. 47-55.
- Uslu, O., Ardıç, K. (2013). Güç Mesafesi Örgütsel Güveni Etkiler Mi? Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, 15 (2), ss. 313-338.
- Vigoda-Gadot, E., Talmud, I. (2010). Organizational Politics and Job Outcomes: The Moderating Effect of Trust and Social Support. Journal of Applied Social Psychology, 40 (11), 2829-2861.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 10.03.2020

Makale Kabul Tarihi: 13.06.2020

DOI: 10.30692/sisad.701696

**DOLARİZASYON OLGUSU: 2008 FİNANSAL KRİZİNDEN SONRA
TÜRKİYE’DE DOLARİZASYON İNCELEMESİ**

*Dollarization Phenomenon: Dollarization Review in Turkey
After the 2008 Financial Crisis*

Gencay KARAKAYA

Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Lisans Programı

ORCID ID: 0000-0002-2662-6031

gkarakaya@ticaret.edu.tr

Yemilhan KAROĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi

İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0001-8165-1435

yemilhankaroglu@gmail.com

Özet: Bu çalışmanın amacı dolarizasyon kavramı hakkında detaylı bilgiler vererek, özellikle Türkiye’de son yıllarda etkisini artıran dolarizasyon etmenleri açıklamak ve 2008 finansal ekonomik krizinden sonra ortaya çıkan ortamda Türkiye’nin dolarizasyon pozisyonlarını detaylarıyla birlikte incelemektir. Dünya ekonomilerinde belirsizliklerin arttığı kriz dönemlerinde ismi daha çok anılmaya başlayan dolarizasyon, küresel ekonomide finansal krizlerin ortaya çıkmasıyla daha da ilgi çekici bir hal almıştır.

Dolarizasyon en yalın haliyle bugünün finansal dünyasında kendisine güvenilen yabancı para birimleri üzerinden finansal işlemlerini gerçekleştirmek olarak tanımlanabilir. Bu duruma sebep olan önemli bir faktör olarak, finansal krizlerden sonra genellikle ortaya çıkan enflasyonist baskının hane halkı üzerindeki olumsuz etkisidir. Hane halkının bu duruma çözüm sağlanmasını amaçlayarak, finansal istikrarı sağlamak adına güven duyulan yabancı para birimlerine yönelmesi ve özellikle ithal ürünlerin fiyatlarının doğrudan yabancı para birimleri üzerinden belirlenmesiyle ortaya çıkan zincirleme bir süreçtir. Çalışmada, enflasyon ile dolarizasyon olgusu karşılaştırmalı olarak incelenecek ve dolarizasyonun hane halkı üzerindeki finansal etkisinin sonuçları ortaya koyulacaktır.

Anahtar kelimeler: Dolarizasyon, Yabancı Paralar, Finansal Krizler, Enflasyon

Abstract: The purpose of this study is to give detailed information about the concept of dollarization and especially explain dollarization effects on latest year in Turkey. In addition, this study examine dollarization pozitions after 2008 financial crisis with details. The concept which more remembered in financial crisis times is dollarization and also this concept was getting more and more interesting. Dollarization, in its simplest form, can be defined as performing financial transactions in foreign currencies that are trusted in today's financial world. An important factor causing this situation is the negative effect of inflationary pressure on households, which usually occurs after financial crises. It is a process that aims to provide a solution to this situation by directing households to foreign currencies in order to ensure financial stability and especially by determining the prices of imported products directly in foreign currencies. In the study, the phenomenon of inflation and dollarization will be examined comparatively and the results of the financial impact of dollarization on the household will be revealed.

Keywords: Dollarization, Foreign Currencies, Financial Crisis, Inflation

GİRİŞ

2017 ve 2018 yıllarında dünya, “Liberalizm” ilkesinin genel öğretilere karşı olan bir duruş ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ortaya çıkan tek kutuplu dünya düzeni, gelişmekte olan ülkelerin kendi hikâyelerini yeniden yazmaya başlamasıyla birlikte çok kutuplu yeni bir dünya düzenine bırakmıştır. Bu yeni düzen, ekonomik kalkınma için yeni koşullar ortaya sunmuş ve iki dönem arası geçişlerde ekonomik gücü elinde tutan devletler, bu güç merkezinden ayrılmamak için stratejik ortaklarına dahi zor günler yaşatmakta, pastadan pay almak isteyen gelişmekte olan ülkelerin sesi ise daha gür çıkmaktadır. Son yıllarda ülkemizde ve diğer bazı gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan bu güç mücadelesi, özellikle ithalata bağımlı olan ülkelerde yerli para birimlerinde kırılma noktaları artırmaktadır.

Bunların yanı sıra finansal kurumların da kar maksimize etmek amacıyla çeşitli beklentilerle serbest piyasalarda spekülasyon hareketlerinde bulunması, ulusal para birimleri için risk teşkil etmektedir. Bu bağlamda küresel para birimi koltuğuna çok zahmetli çabalarla oturulmuş Amerikan Doları, dolarizasyon terimine adını vermiştir. Uluslararası fonların serbest bir şekilde gezdiği piyasalarda bu fonların hareketleri, dolarizasyona doğrudan veya dolaylı olarak, sebebiyet vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ulusal para birimi stratejileri ekseninde dolarizasyona karşı birtakım politikalar benimsenmiştir.

Çalışmanın amacı, dolarizasyon olgusunu açıklayarak, 2008 finansal krizi sonrasında ortaya çıkan düzende Türkiye’ye yıllık periyotlarda mevcut etkisini ortaya koymak ve Türkiye’de bu dönemde mevcut döviz kuru, enflasyon ve Hofstede Insights tarafından ortaya konan kültür skorları ile ilişkisini ortaya koymaktır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik istikrarı açısından önemli bir belirleyici olan hanehalkının toplam mevduat tutarının içerisinde bulunan döviz tevdiat hesaplarında ki miktar, ayrı bir kalemde çalışmada incelenmiş olup, enflasyon ve döviz kurları ile ilişkilendirilmiştir.

Bu çalışmanın Türkiye ile ilgili diğer çalışmalardan farkı ise Hofstede Insights tarafından belirlenen kültür skorları ile de eşleştirilmesidir.

Para, en basit tanımıyla satın alma gücü olan bir kâğıt parçasıdır. Paraya bu satın alma gücünü veren şey ise yasalar ve çeşitli belirleyicilerdir. Paranın fonksiyonlarına baktığımızda ise klasik işlevleri olan hesap birimi olması, değişim aracı olarak kullanılması ve değer saklama aracı olması, bunların yanında modern işlevleri olan iktisadi faaliyetleri değiştirme özelliği, gelirleri yeniden dağıtma özelliği ve paranın nüfuz sağlama aracı olarak kullanılması bu fonksiyonlar arasındadır (Yalta, 2011, s. 63). Dolarizasyon olgusunu doğrudan ilgilendiren fonksiyonların yanı sıra, etkisi daha düşük olan fonksiyonları da mevcuttur.

Dolarizasyon, başka bir ülkenin yerel para biriminin yerli para birimi karşılığında veya buna ek olarak kullanılmasına denir ve günümüz küresel ekonomisinde oldukça yaygın bir durumdur. Dolarizasyon terimi ise Amerikan Dolarından sonra ortaya çıkmıştır. Dolarizasyon denilmesindeki asıl sebep ise doların geleneksel olarak en çok tercih edilen değişim birimi olmasından kaynaklanmaktadır. Gerçek anlamıyla dolarizasyon ise başka bir ülkenin para biriminin (ABD doları olmasa dahi) yerel para birimine ek veya onun yerine kullanılmasıdır.

Amerikan Doları, dünya ticaretinde en çok kullanılan para birimi olmayı çok uzun bir süre altın karşılığı olması sayesinde başardı. Kağıt paranın Çin’de başlayan serüveni, ardından Altın Standardı Sistemi’ne geçildikten sonra dönemde İngilizlerin çeşitli alanlardaki üstünlükleri sebebiyle İngiliz Sterlin’i 19. Yüzyılda ticarete yaygın olarak kullanıldı.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra ise yoğunlaşan altın talebi ile birlikte İngiltere, Altın Standardı Sistemi’nden çıktı. ABD ise o dönem ekonomik yapısıyla beraber Amerikan Dolar’ını sistemin içerisinde tuttu ve doların altın karşılığı olarak 1 ons = 35 Dolar olarak belirlendi (Igwe, 2018, s.112). Tüm para birimlerinin altın karşılığını yitirmesi ve doların altın karşılığı olan tek para birimi olarak kalması, dünyada dolar rezervleri üzerinde ciddi artışlara sebep oldu.

Doların altın karşılığı belirli olduğu için insanlar altın ticaretinde de altın birim hesaplamalarında doları kullanmaya başladılar. Sistem öyle bir duruma geldi ki, ülkeler kendi paralarının değerlerini de altın karşılığı olduğu için dolara göre değerlediler.1940’lara gelindiğinde ise Amerika dünya altın rezervinin yaklaşık yüzde 75’ine sahip oldu (IMF, World Currency Composition).

Amerika için oldukça maliyetli geçen Vietnam savaşına kadar sistem aynı şekilde işlemeye devam etti fakat savaş maliyetlerini karşılamakta zorlanan ABD, Altın Standart Sistemi’ne uygun olmayarak karşılığı olmayan dolarları piyasaya sürmek zorunda kaldı. Savaşla beraber dolar miktarı dünya genelinde ciddi artışlar gösterdi ve dolar küresel para olma yolunda son adımını atmış oldu. Bretton Woods ikizleri Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu doların tüm dünyada evrensel para birimi olması adına yoğun çalışmalar yaptılar. FED’e göre Amerikan Doları küresel anlamda en çok ticaret hacmine sahip para birimidir.

Günlük ortalama 2,2 trilyonluk işlem hacmine sahip olan Amerikan Doları’nın bu popülerliğinin sebebi olarak ABD’nin dünyanın en büyük ekonomisi olması ve uluslararası ticarete güç odağı olarak bulunması oldukça etkilidir. Amerikan Doları, merkezi ve ticari bankalar tarafından uluslararası işlemler ve yatırım amacıyla elde tutulan dünyanın birincil yedek para birimidir. Dünya döviz rezervlerinin yaklaşık yüzde 62’si dolar rezervidir (IMF, World Currency Composition). Bu sıralamayı yaklaşık yüzde 20’lik payı ile Euro izlemektedir.

1. Tam Dolarizasyonun Kavramsal Boyutu ve Nedenleri

Yabancı para birimlerinin kullanım oranlarının belirleyen en önemli etmen, uluslararası ticarete kullanım oranlarıdır. Para birimi ticaret işlemlerinde ne kadar kullanılırsa, dünya genelinde ulaşımı kolaylaşır ve para birimi üzerinde daha aktif bir arz-talep oluşur. Altın, petrol ve bakır dahi olmak üzere birçok ürünün değeri dolar üzerinden fiyatlandırılmaktadır. Doların değeri temel

olarak ABD’nin ekonomik performansından ve emtia talebinden etkilenirken, resmi olarak ya da fiili para birimi şeklinde dolar kullanan diğer ülkelerin ekonomik performansındaki dalgalanmalarda doların değerini etkileyebilmektedir. Bu noktada “Tam Dolarizasyon” ve “Kısmi Dolarizasyon” kavramlarıyla karşılaşmaktayız.

Tam dolarizasyon bir ülkenin kendi mevcut para biriminin kullanımını bırakıp, başka bir ülkeye ait olan para birimini resmi ödeme aracı olarak kullanmasıdır. Ülkenin ekonomik anlamda risklerini azaltmak için kullanılan bu yöntem, devalüasyon, enflasyon, genel maliyetleri azaltma amaçları güder. Uluslararası sisteme tam entegrasyon sağlanmasına aracılık eden tam dolarizasyon, olumsuz anlamda ise ülkelere kendi para ve kur politikalarını kaybettirir.

Ödemeler dengesinde verilen açıkların kapatılması noktasında bir de kur farkı maliyetine katlanmak istemeyen ülkeler, seçtikleri bu yöntemle riskleri azaltacağını umarlar. Fakat olası tehlikeli durumlarda Merkez Bankaları işlevsizleşen bu devletler, dışarıya karşı nispeten savunmasız bir konumda bulunmaktadır. Bütün bunlara ek olarak politik istikrarsızlık, ulusal güvenlik tehlikeleri, büyüyen bir gelir adaletsizliği, sosyal huzursuzluk ve diğer bazı sosyo-ekonomik olumsuz etkileri olabilmektedir.

Kısmi dolarizasyon kavramı ise bir ülkede mevcut finansal kesimlerin, döviz kuru istikrarsızlığı, zayıf kurumsal yapı, politik belirsizlik, yüksek enflasyon beklentisinin varlığı gibi sebeplerle ulusal para cinsinden varlıklar yerine yabancı para cinsinden varlıkları seçmesiyle ortaya çıkan süreçtir. Dolarizasyon mevcut bu sebeplerin bir sonucudur ve genel yönelim enflasyondan korunmak maksadıyla yabancı para biriminin değer biriktirme aracı olarak kullanılmasıdır.

Fakat zaman içerisinde yüksek enflasyondan kaçınılamaz ise sürekli enflasyon durumunda yabancı para sadece değer biriktirme değil, aynı zamanda bir ölçü birimi olarak da piyasada yer alır. Entegrasyonu yüksek bir dünya düzeninde özellikle dış ticaret açığı veren ülkelerde döviz kurunun oynaklığı, ithalat ve ihracatçılar yapanlarda kur farkı kaynaklı bir takım maliyet artışlarına yol açabilmektedir. Ekonomik birimler, kur riskini azaltmak için öngörebildikleri bir noktada ödemeleri veya çeşitli taahhütlerini yerine getirebilmek için yükümlülüklerini de yabancı para birimleri üzerinden gerçekleştirirler. Bu yükümlülük dolarizasyonu ile mevcut olan varlıkların enflasyon korkusu sebebiyle yabancı para birimlerinde tutulması yönelimine finansal dolarizasyon denir.

1.1. Tam Dolarizasyon

Ülkenin finansal sisteminde ciddi bir orana sahip ve finansal şubeler tarafından güven duyulan yabancı bir paranın yasal ödeme aracı olarak ilan edilmesidir. Tam dolarizasyon ve döviz kuru riski, enflasyon ve faiz oranları yasal ödeme aracı olarak ilan edilen ülke parasına yakınsamaktadır. Ayrıca, işlem maliyetlerinin azalmasıyla birlikte ticarete ve dolayısıyla global ekonomilerde entegrasyonda artış yaşanmaktadır. Buna karşılık, tam dolarizasyonu kabul eden ülkeler para politikası bağımsızlığını gönüllü olarak bırakmaktadırlar. Bu durum ülke ekonomileri için risk teşkil etmektedir ve entegrasyon anlamında sağlanan faydanın yanında böyle bir tehdidin varlığı da unutulmamalıdır.

1.2. Kısmi Dolarizasyon

Kamu dahil olmak üzere ekonomideki aktörlerin portföylerinin bir kısmını, nakitte dahil olmak üzere, yabancı para varlıklar cinsinden tutmaları veya özel sektör ve kamunun yabancı para cinsinden varlık ve yükümlülükleri sahip olma durumunu ifade eder. Kısmi dolarizasyona izin veren ülkelerde sermaye kaçıışı engellenmekte ve dolayısıyla yerleşiklerin tasarruflarının yurt içi finansal sistemde kalması teşvik edilmektedir. Kısmi dolarizasyon da kendi içinde para ikamesi, varlık ikamesi, yükümlülük dolarizasyonu ve finansal dolarizasyon olmak üzere dört türe ayrılır.

1.2.1. Para İkamesi

Ekonomide mevcut olan aktörlerin kendi yönelimleriyle paranın ödeme aracı fonksiyonunu yerli paradan yabancı paraya tercih etmeleri pozisyonu para ikamesi olarak isimlendirilmektedir. Para ikamesi, yurt içinde ulusal para cinsinden varlıkların yüksek enflasyon nedeniyle satın alma güçlerinin azalması ve ülke içerisi ile yabancı ülkeler arasındaki enflasyon farkının açılması sonucunda ortaya çıkar. Ekonomide oluşan para ikamesi sorunu Gresham Kanunu'nun tersine çalışması durumu olarak tespit edip, iyi paranın kötü parayı kovması olarak nitelendirilir(İlker, 2007, s.4).

1.2.2. Varlık İkamesi

Varlık ikamesi, yabancı paranın değer saklama aracı olarak kullanılmasıdır(Serdengeçti, 2005). Varlık ikamesinde, hem döviz varlığından beklenen faiz hem de ulusal paranın değer kaybetmesi ile elde edilmesi beklenen getiri mühimdir. Bu bağlamda, görece faizler yabancı para cinsi yatırım araçları lehine yüksek olduğunda ve ulusal paranın değer kaybetmesi beklendiğinde varlık ikamesine eğilim gerçekleşir. Genelde dolarizasyonun ilk aşamasının, yabancı para cinsinden varlıkların değer biriktirme aracı olarak kullanılmaya başlanması olan "varlık ikamesi" şeklinde geliştiği, yüksek enflasyonun kronik bir hal alması ile beraber de para ikamesine dönüştüğü görülmektedir. (Armas, A. ve Webb, R. , 2003)

1.2.3. Yükümlülük Dolarizasyonu

Bankacılık sektörü, Hazine ve firmalar da dahil olmak üzere tüm ekonomik birimlerin yabancı para cinsi yükümlülükleri olması durumu ise yükümlülük dolarizasyonu olarak adlandırılmaktadır. Ekonomik birimlerin yabancı para cinsinden yükümlülüklerinin olmasına karşın yeterli yabancı para varlıklara sahip olmamaları durumunda döviz kuru hareketlerine duyarlılığını artırmaktadır.(İlker, 2007, s.5)

1.2.4. Finansal Dolarizasyon

Finansal dolarizasyon birden fazla dolarizasyon türünün bir araya gelmiş halidir. Bu bağlamda hem varlık dolarizasyonunun hem de yükümlülük dolarizasyonunun bir arada görülmesiyle oluşur. Bu vaziyet, finansal şubelerin genelinin bilançolarında ağırlıklı olarak, yabancı para cinsi hem varlık hem de yükümlülük göstermelerini durumunu ifade eder.

2. Dolarizasyonun Diğer Ekonomik Olgularla İlişkisi

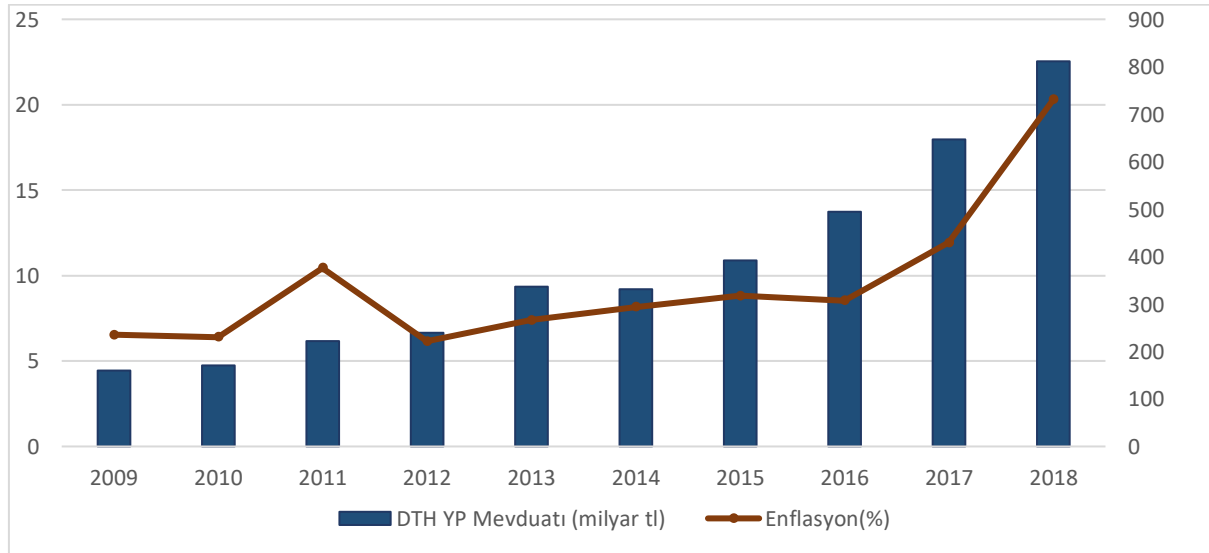
Dolarizasyon kavramının neden gerçekleştiğini anlayabilmemiz için, uluslararası sistemi incelememiz gerekir. Devlet ile finans sektörü arasında ilişkilerin en minimuma indiği nokta, finansal krizlerdir. Bretton Woods sisteminin getirdiği Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi kurumların bulunduğu ilk dönemlerde yaşanan finansal kriz miktarı, uluslararası sermayenin serbestçe dolaştığı ve denetim mekanizmalarının rolünün sınırlandırıldığı neo liberal dönemde gerçekleşen kriz miktarından çok daha fazladır.

Bu bağlamda, finansal krizlerin temel problemi finansal mimaride aranmalıdır (Tatlıyer, 2018, s.76). Çünkü dolarizasyonun en önemli gerekçelerinden birisi güvendir ve güven, piyasa oyuncuları için oldukça önemli bir olgudur. Güven, soyut bir kavram olmakla birlikte korku, çekinme ve kuşku duymadan itimat etmektir. Ekonomide güven ise çeşitli stabilizasyon çalışmalarının sonucunda ortaya çıkabilecek bir olgudur. Piyasa oyuncuları, portfolyo sepetlerinde olabilecek potansiyel riskleri en aza indirecek, güven duyacakları finans ürünleri ile doldurmak isteyeceklerdir. Hane halkı dahi tüm kesimler, mevcut birikimlerini koruma içgüdüleriyle eğer ulusal para birimine mevcut ortamda güven duymuyorsa, yerli para birimini yabancı para birimleri ile ikame eder.

Bununla birlikte, uluslararası sistem içerisinde eğer yerli para birimi, dünya ticaretinde kabul gören bir rezerv para değilse, bahsi geçen ülkelerin ve ülke içerisinde mevcut bulunan gerçek ve tüzel kişilerin döviz ihtiyacı ortaya çıkar. İthalata bağımlı olan ülkeler ise ticari ilişki içerisinde olduğu ülkelere dövizle borçlanırlar. Bu noktada ödemeler bilançosunda açık veren ülkelerin döviz ihtiyacı artacak ve bu sürecin kronik hale gelmesi sonucunda ülkeler döviz rezervlerini olası durumlara karşı kuvvetlendirmek zorunda kalacaktır. Bu kısır döngü içerisinde ithalatçı firmalarında dış ticaret açığı veren bir ülkede bulunmaları, ithalatçılar için kur riskini ortaya çıkaracak ve firmalar bile ellerinden geldiğince dövize sahip olmaya çalışacaktır. Bunlara ek olarak serbest piyasa modelinde devletin sermaye hareketleri üzerinde uyguladığı minimum denetim stratejisinin sağladığı fayda, serbestleşmenin maliyetiyle karşılaştırılmalıdır (Chang ve Gabel, 2016, s.208).

2.1. Dolarizasyon ve Enflasyon İlişkisi

Grafik 1. 2009-2018 Yılları Arasında Türkiye’de DTHYP ve Enflasyon

Kaynak: TCMB

Uluslararası ticaretin son halkası olan nihai tüketiciler, satıcıların fiyatları ulusal para biriminden belirlemede enflasyonist baskılar sonucu sorunlar yaşamaya başlaması ve sundukları ürünleri/hizmetleri yabancı para birimleri ile piyasa fiyatlarını belirlemeleri sonucunda dolarizasyonun yeni bir boyutuyla karşılaşılır. Dolarizasyonun bu noktasında firmalar, kur riskine çok kısa süreler için bile olsa katlanmak istemezler ve tüketicilere yabancı para birimleri üzerinden fiyat biçerler, bu noktada enflasyonist etki ile fiyatlarda artış gözlenirken, tüketicinin satın alma gücü ise azalma eğilimindedir.

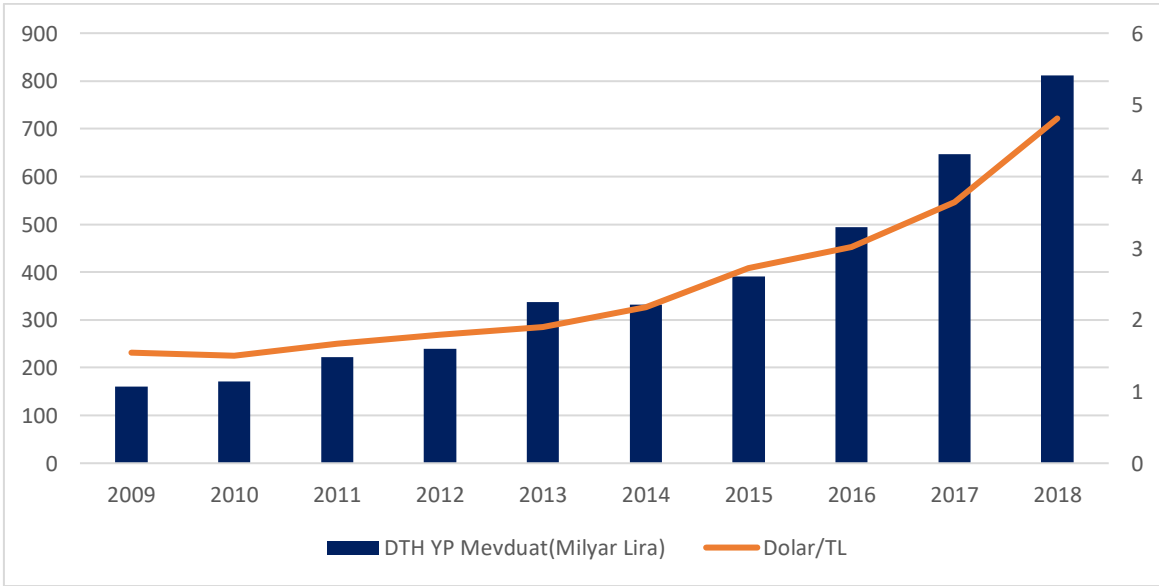
Bu durumda şu çıkarımı yapabiliriz; dolarizasyon tüketicilerde mevcut standartlarını kaybetmeye başladıkları anda ortaya çıkar. Toplam mevduat içerisindeki yabancı para miktarını pozitif, mevduatta bulunan yerli para birimlerini ise genellikle negatif etkileyen yüksek enflasyon kavramına bu noktada değinmeliyiz. Yüksek enflasyonun bulunduğu ülkelerde, piyasa oyuncuları satın alma güçlerini kaybetmemek ve olumsuz olarak gelişen tabloyu engellemek için çeşitli enstrümanlarla dengeyi sağlamaya çalışırlar.

Bu bağlamda, yabancı para birimleri ise kolay ulaşılabilirlikleri, dünya rezervi olmaları, gibi çeşitli sebeplerle aktörler tarafından sığınak olarak görülürler. Bu duruma örnek olarak Grafik 1’de Türkiye’de son 10 yıllık enflasyon verileri ile döviz tevdiat hesaplarında bulunan mevduatı karşılaştırsak; enflasyonun yükselmesi ile hesaplarda bulunan yabancı para miktarının benzer hareketler gösterdiği söylenebilir.

Dolarizasyon sürecinde enflasyon elbette ki tek ölçü değildir, fakat etkisi bakımından önemli bir belirleyicidir. Enflasyon, hanehalkının doğrudan yönelim hareketlerini etkilediği için dolarizasyon sürecinin içerisindeki davranışsal eğilimleri de gözlemleyebilmemizi sağlamaktadır. Kitleler tarafından bu reaksiyonlar her zaman anlık olarak çeşitli sebeplerle alınmayabilir, fakat zaman içerisinde piyasa aktörleri gerekli reaksiyonu gösterir. Buna ek olarak, aktörlerin karar alma süreçlerinde ekstrem durumlar haricinde ihtiyatlı davranmaya çalıştığı çıkarımı da yapılabilir.

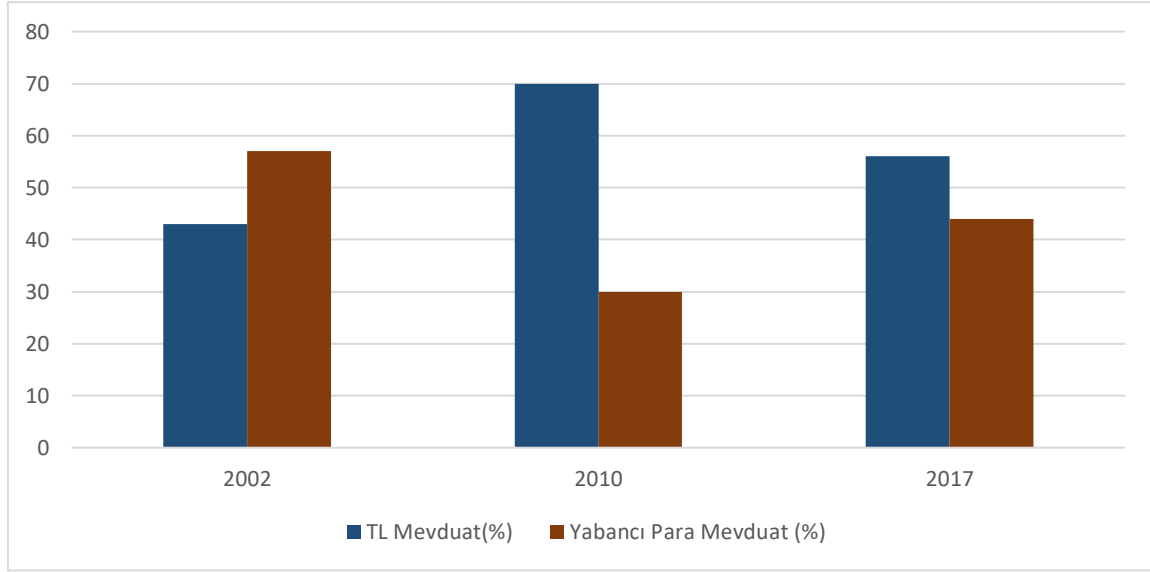
2.2. Dolarizasyonun Döviz Kurları ile İlişkisi

Grafik 2. DTHYP Mevduat (Milyar Lira) / USD-TL Kuru Yıllık Ortalama

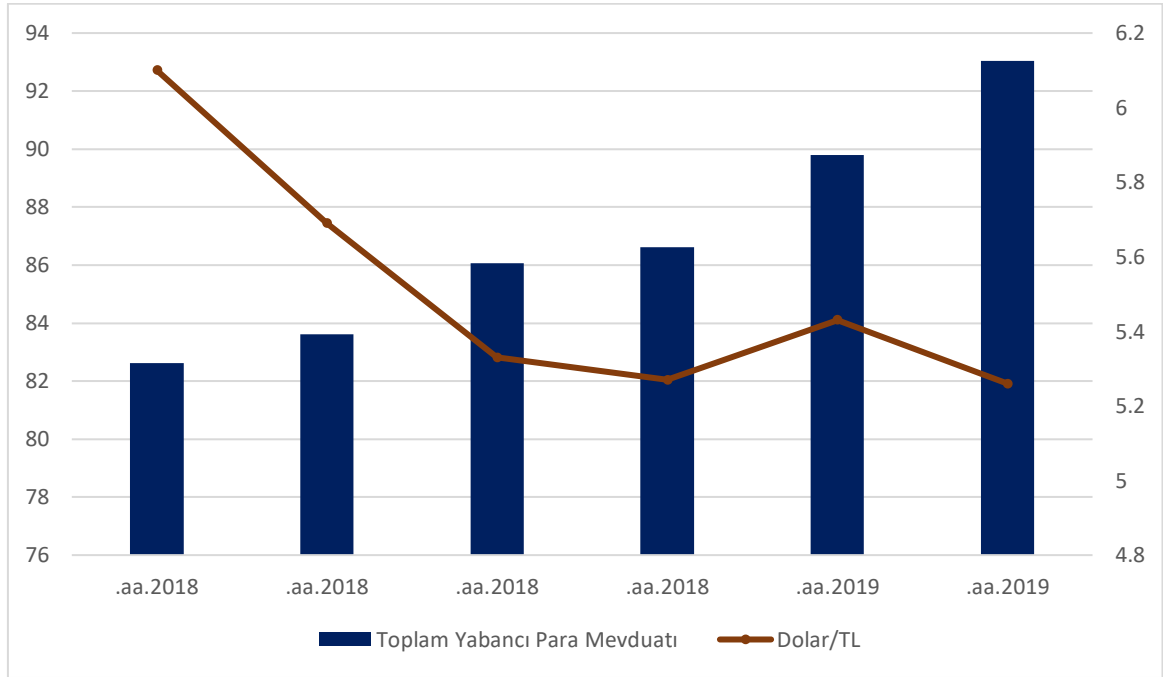
Kaynak: TCMB

Türkiye’de özellikle son üç yıllık süreçte döviz kurunda ani hareketler gözlenmektedir. Ayrıca Grafik 2’de verilen yıllık ortalama bazında döviz kurlarında 2014’den 2018’e kadar olan süreçte sürekli artış gözlenmekte ve yabancı para birimleri Türk Lirası karşısında değer kazanmaktadır. Dolarizasyon sürecinin önemli etkenlerinden olan ulusal paranın sürekli değer kaybetmesi durumu, döviz tevdiat hesaplarında mevcut bulunan yabancı para mevduatlarında da ciddi artışlara sebebiyet vermiştir.

Grafik 3. Toplam Mevduat İçerisine TL ve TP Mevduat Payları- Türkiye

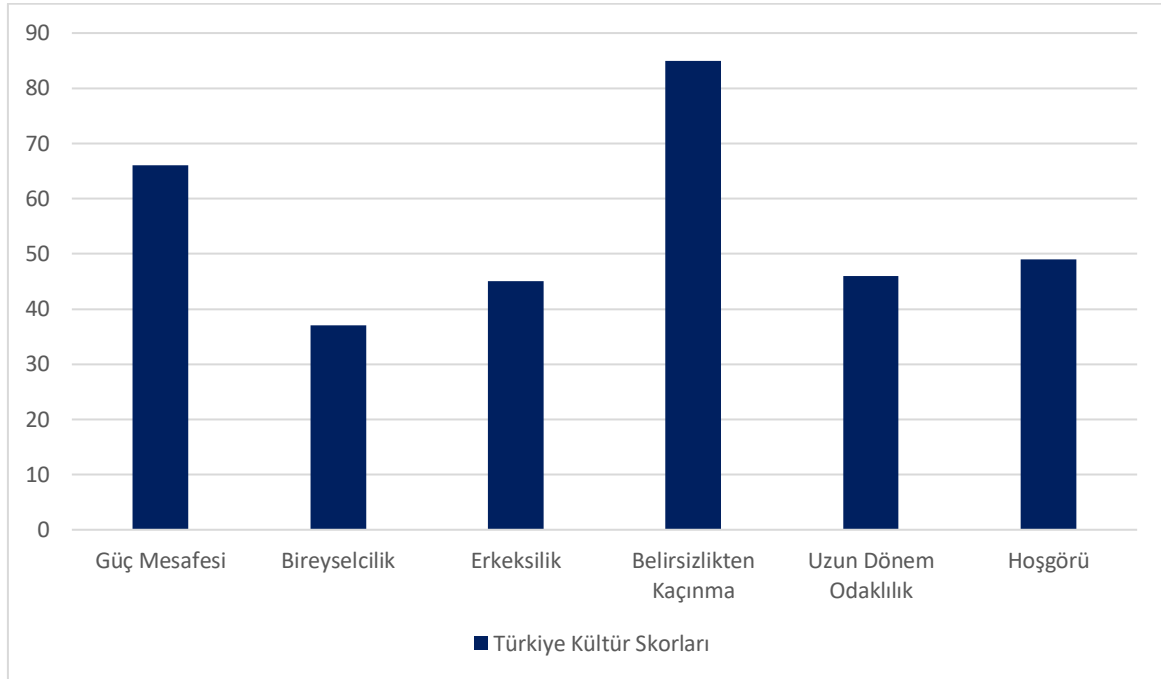
Kaynak: TCMB

Toplam mevduat içerisinde TL mevduatlarının payının en düşük seviyede olduğu 2002 senesinde 2001 krizinin etkisinin olduğunu gözlemleyebiliyoruz. Çünkü krizler, genel piyasa ortamında güvene ağır tahribatlar vermektedir. 2010 yılında ise krizin gelişmiş ülkeler ekseninde olması ile 2010 yılında küresel para fonlarının Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelere yönelmeye başlamış ve bu ülkelerde finansman açısından bir rahatlama sağlamıştır. 2010’da oluşturulan pozitif iklim, izlenen doğru politikalar ve politik belirsizliklerin olmadığı bir ortamda TL mevduatlarının toplam mevduat içerisindeki oranı yüzde 70’e ulaşmıştır.

Grafik 4. Dönem Aralıklı Dolarizasyon Göstergesi**Kaynak: TCMB**

Grafik 4'de incelenen durum, Türk Lirası'nın Amerikan Doları'na karşı değer kazandığı bir dönemde piyasa oyuncularının hamlelerini inceleyebilmemiz için seçilmiş olan bir durumdur. 10 Ekim 2018'de kur grafik içerisinde ilerleyen tarihlerle beraber düşüş eğilimi içerisine girince, hane halkı dövize yönelmiş ve yabancı para mevduatlarında döviz kuru ile ağırlıklı olarak ters orantılı bir eğilim gözlenmiştir.

Buradan çıkarımla, döviz kuru gerilerken; döviz tevdiat hesaplarındaki yabancı para miktarlarında artış olması, dolarizasyon psikolojisinin topluma nüfuz ettiği ve gerçek/tüzel kişilerin çeşitli arbitraj faaliyetleri aracılığıyla beklentilerini Türk Lirası'nın karşısında konumlandıkları söylenebilir. Gerçek ve tüzel kişilerin gelecek beklentilerinin varlığı, bu örnekte net bir şekilde piyasa aktörlerinin döviz düşüşlerini uzun vadeli de olsa bir alım fırsatı olarak gördüğü çıkarımı yapılabilir.

Grafik 5. Türkiye Kültür Skorları

Kaynak: Hofstede Insights

Ekonomi üzerinde kitlelerin davranışsal eğilimleri belirleyici olmaktadır. Mobilizasyonu yüksek bir kitle hareketi, piyasalarda büyük dalgalar yaratabilir. Bu büyük dalgalar kimi zaman yıkıcı etkilerle piyasalarda tsunami etkisi gösterir. Bir ülkede finansal krizlerin gerçekleşebilmesi o ülkenin finansal varlıklarını elinde bulunduran aktörlerin söz konusu varlıklarını göreceli olarak hızlı bir şekilde elden çıkarmaları gerekmektedir. Bu bağlamda piyasa aktörlerinde bir finansal kriz beklentisi oluşmuşsa, finansal yatırımcılar büyük satış dalgasını kaçırmamak ve zarardan korunmak için ilgili ülkenin finansal varlıklarını satarak o ülkeden çıkmak isteyebileceklerdir. Bu tarz eğilimler diğer oyuncu gruplarında da gözlenecek ve ortaya bir finansal kaos ve sonucunda ise finansal kriz ortaya çıkacaktır (Tatlıyer, 2018, s.76).

Buradan çıkarımla, Grafik 5’te yurtiçi yerleşiklerin hareketlerini anlayabilmemiz için kültür güzel bir turnusoldur. Grafik 5’te verilen Türkiye’nin kültür skorları arasında dikkat çeken ilk nokta, Türkiye’de belirsizlikten kaçınma skorunun 85 olmasıdır. Bu yüksek skor, hanehalkının bireylerin belirsizlik durumlarını kabullenme ve yeni durumlardan duyulan rahatsızlık duyma seviyesi olarak ifade edilebilir. Bu durumda bazı toplumlarda kişilerde belirsizlik, net olmayan durumlar ve şartlar stres ve endişeye sebep olmaktadır (Öğüt ve Kocabacak, 2017, s.153).

Türkiye’de aktörlerin hareketlerine yansıdığı ve Türk Lirası’ndan belirli dönemlerde yabancı para birimlerine kayma durumu bu bağlamda açıklanabilir. Aynı zamanda uzun dönem odaklılık noktasında dominant bir skoru olmayan Türkiye, bu noktada kısa dönemli planlar yapmaya az da olsa meyillidir ancak gelecek odaklı planlarda sabırla bekleme eğiliminde ise grafik 5’e göre daha çekimseldir.

SONUÇ VE TAVSİYELER

Dolarizasyona neden olarak gösterilen gerekçeler, aynı zamanda dolarizasyon sürecinin tersine döndürülmesi içinde birer fırsat olarak gözükmektedir. Ekonomilerde ve hayatta, her inişin bir de çıkış noktası olduğu unutulmamalı ve kriz ortamlarında panik yapılmasını engelleyecek politikaların oluşturulması gerekmektedir.

Dolarizasyona sebep olan tüm gerekçelerin altında güven eksikliğinin varlığından söz edilebilir. Bu güven ortamını sağlamak için devletler sağlam bir kurumsal yapı ortaya koymalıdır. Türkiye'nin kültür skorunun belirsizliklerden kaçınma eğilimi, piyasaların stabilizasyonunun sağlandığı zamanlarda ise ciddi bir avantajdır. Önünü görebilen aktörler yabancı para cinsi tutma eğiliminden uzaklaşıp Türk Lirası'na dönüş eğilimi göstermektedirler. Grafik 5 bu noktada yardımcı olmakta ve 2010 yılında yaşanan pozitif havanın, ekonomik ve siyasi istikrarın karşılığını piyasa mevduatlarında görmemizi sağlamaktadır.

Enflasyon da Grafik 1'de görüldüğü üzere dolarizasyon oranına etki eden faktörlerden biridir. Enflasyon beklentilerinin varlığı, kitleleri yabancı para birimlerine yönlendirmiştir. Bu noktada, ithalat oranının yüksek olduğu ülkelerde, dış ticaret haddi endeksinin de dezavantajlı konuma düşmesiyle vuku bulan yüksek enflasyon ve durgunluk, piyasa içi yerleşikleri de uzun vadede olumsuz etkileyecektir. Bu kısır süreç, gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için engel teşkil etmektedir. Kitleler sözde döviz kuru karı üzerinden gerçekleştirdiği faydayı, ülke içi enflasyonda zaman içerisinde kaybetmesi beklenir. Devletin yerleşik olmayanlardan yerli para birimine ulaşmalarını bir çeşit denetim altına almalı ve olabilecek döviz ataklarından yerli para birimini korumaya çalışmalıdır.

Denetleme mekanizması neoliberal yaklaşıma ters bir durum olsa da, neoliberal sistemin serbest kur rejimi çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere getirdiği fayda miktarı tartışmalıdır. Devlet piyasalarını dış dünya ile rekabet edebilir hale getirdikten sonra serbest piyasanın savunucusu olmalıdır, bu noktada gelişmekte olan ülkelerin henüz gelişimlerini tam olarak sağlayamadan serbest piyasa koşullarına adapte olmaya çalışmasıyla sonuçlanır.

KAYNAKÇA

- Yalta, Yasemin (2011), Paranın Tanımı ve İşlevleri, Ders Notları, Erişim: https://www.researchgate.net/profile/Ayşe_Yalta
- Isaac O.C. Igwe, "History of the International Economy: The Bretton Woods System and its Impact on the Economic Development of Developing Countries" *Athens Journal of Law – Cilt 4, Sayı 2*
- IMF, "World Currency Composition", <http://data.imf.org/regular.aspx?key=41175>, (Erişim Tarihi 02.04.2019)
- (İlker S.2007, S.3-8 Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım) (Erişim Adresi, <http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/ilkersari.pdf>)
- Serdengeçti, S. (3 Ekim 2005). Dolarizasyon/Ters Dolarizasyon. TCMB Başkanın Konuşmaları, Eskişehir. (Erişim Tarihi 05.04.2019), www.tcmb.gov.tr/yeni/duyuru/2005/sunumeskisehir.php
- Armas, A. ve Webb, R. (2003). "Monetary Policy in a Highly Dollarized Economy: The Case of Peru". (Editör: P.C. Ugolini, A. Schaechter, M.R. Stone). Washington: International Monetary Fund.

Mevlüt Tatlıyer, Siyasileşen Finans ve Finansallaşan Siyaset Ekseninde Finansal Spekülasyonlar, (SETA Rapor, İstanbul:2018)

Adem Öğüt, Ayşe Kocabacak, ‘‘Küreselleşme Sürecinde Türk İş Kültüründe Yaşanan Dönüşümün Boyutları’’, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sosyal Bilimler Kongresi Bildirisi (11-13 Haziran 2007)

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 25.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 14.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.757998

**KIYMETLİ METALLER ARASI NEDENSELLİK İLİŞKİSİ ÜZERİNE
EKONOMETRİK BİR ÇALIŞMA**

An Econometric Study on the Causality Relationship Between Precious Metals

Turan KOCABIYIK

Dr. Öğr. Üyesi

Süleyman Demirel Üniversitesi, Bankacılık ve Finans Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-3651-206X

turankocabiyik@sdu.edu.tr

Mert Baran TUNCEL

Öğretim Görevlisi

Şırnak Üniversitesi, Şırnak Meslek Yüksekokulu, Muhasebe Programı

ORCID ID: 0000-0001-8554-8080

mbtuncel@sirnak.edu.tr

Özet: Bu çalışmanın amacı kıymetli metaller (altın, gümüş, platin ve paladyum) arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını keşfetmektir. Çalışmada 10.01.2014 ile 02.01.2020 dönemine ait günlük veriler kullanılmış ve zaman serisi analizi yöntemleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi tespit etmek için öncelikle değişkenlerin durağanlığı tespit edilmelidir. Bu amaçla geleneksel ADF, PP ve KPSS vs. gibi yapısal kırılmaları dikkate almayan testler yerine, serilerin yapısal kırılmalarını dikkate alan Lee Strazicich birim kök testi uygulanmıştır. Ardından Akaike Bilgi Kriteri'ne göre en uygun gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Daha sonra değişkenler arasında herhangi bir nedensellik olup olmadığını ve nedensellik varsa ilişkinin yönünü belirlemek için Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Lee Strazicich bir yapısal kırılmalı birim kök testi sonucunda, bütün değişkenlerinin I(1) seviyesinde durağan oldukları ortaya konmuştur. Elde edilen Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucuna göre ise, altın değişkeninden gümüş, platin ve paladyum değişkenlerine doğru nedensellik tespit edilmiştir. Ancak gümüş, platin ve paladyum değişkenlerinden altın değişkenine doğru bir nedenselliğe rastlanılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıymetli Metaller, Yapısal Kırılma, Lee Strazicich Birim Kök Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

Abstract: The purpose of this study is to discover whether there is a causal relationship between precious metals (gold, silver, platinum and palladium). Daily data from 10.01.2014 to 02.01.2020 were used in the study and time series analysis methods were used. To determine the relationship between the variables, the stationarity of the variables must first be determined. For this purpose, instead of traditional ADF, PP and KPSS etc. tests which do not take into account structural breaks, Lee Strazicich unit root test, which takes into account the structural breaks of the series, was applied. Then the optimum lag selection was examined according to Akaike Information Criteria (AIC). After that, Toda-Yamamoto causality test was applied to determine whether there was any causality between the variables and if there was causality, the direction of the relationship.

Lee Strazicich unit root test with one structural break revealed that all variables are stationary at I(1) level. According to the Toda-Yamamoto causality test result, causality was determined from the gold variable to the silver, platinum and palladium variables. However, no causality was observed from silver, platinum and palladium to gold.

Keywords: Precious Metals, Structural Break, Lee Strazicich Unit Root Test, Toda-Yamamoto Causality Test.

GİRİŞ

Altın ve gümüş geçmişten günümüze kıymetli metaller olarak işlem görmektedir. Yeni teknolojik ürünlerin gelişim sürecinde, üretimde hammadde olarak kullanılmaya başlanan platin ve paladyum da kıymetli metaller grubuna girmiştir. Kıymetli metaller, yatırımcıların portföy çeşitlendirmesinde kullandıkları yatırım araçları haline gelmiştir. Altın, gümüş, platin ve paladyum gibi kıymetli madenlerin hem emtia özellikleri hem de finansal özellikleri yatırımcılar açısından merak edilen konular arasında yer almaktadır (Zhu vd., 2015). Kıymetli metaller piyasası, finansal piyasalarda da olduğu gibi yatırımcılardan ve yatırım araçlarından oluşan bir piyasadır. Kıymetli metaller piyasası yatırımcıları arasında üretici firmalar, spekülörler, tüccarlar ve kıymetli metalleri hammadde olarak kullananlar yer almaktadır. Bu piyasada, kıymetli madenleri üreten işletmelerin hisse senetleri satın alınarak yatırım yapılabileceği gibi söz konusu işletmelerin madenlerinin doğrudan satın alınması yoluyla ya da kıymetli madenlere yatırım yapılan fonlarla yatırım yapılabilir. Ancak son yıllarda dünya çapında yaşanan krizler, yatırımcıların geleneksel menkul kıymetlerden hisse senetleri ve tahvilleri sorgulamasına neden olmuştur. Bu durum eskiye oranla yatırımcıların portföylerinde kıymetli metallere daha fazla yer vermelerini sağlamıştır (Kamışlı vd., 2017).

Kıymetli metallerin fiyatları ve kıymetli metallerin fiyatları arasındaki ilişkiler gerek fiyatlarda yaşanan ani artışlar gerekse metallerin kullanım alanlarının genişlemesinden dolayı her geçen gün piyasada işlem yapanların (yatırımcıların, firmaların, siyasetçilerin ve kıymetli metal üreticilerinin) dikkatini daha fazla çekmektedir (Sari, vd., 2010). Son zamanlarda özellikle altın başta olmak üzere kıymetli metaller finansal piyasalarda karşılaşılan risklere karşın risk yönetimi araçları olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kıymetli metaller, yatırımcılara sundukları fırsatların yanı sıra bazı risklerde barındırmaktadır. Bu risklerden biri kısa zamanda kar elde etmeyi amaçlayan spekülörlerin oluşturduğu spekülatif volatilité hareketleridir. Ayrıca fiyat riski de göz ardı edilmemelidir. Kıymetli metaller piyasalarında fiyat değişimlerine maden türlerine bağlı olarak birçok faktör neden olabilmektedir. Söz konusu risklerden dolayı maden fiyatlarında artış

ve azalışların yaşanması, alternatif madenler arasındaki ilişkilerin karmaşıklaşmasına sebebiyet vermektedir (Kamışlı vd., 2017).

Bu çalışma ile kıymetli metaller (altın, gümüş, platin ve paladyum) arasında bir nedensellik ilişkisi var mı varsa nedenselliğin yönünün ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Kıymetli metalleri inceleyen literatürde birçok çalışma yer almaktadır. Ancak literatürde altın, gümüş, platin ve paladyum arasındaki nedensellik ilişkisini yeni nesil testler ile araştıran az sayıda çalışma bulunmaktadır. Çalışmada zaman serilerinde yapısal kırılmaları dikkate Lee Strazicich birim kök testi uygulanmıştır. İlaveeten zaman serilerinin durağanlık seviyelerini göz önüne almadan sonuca varabilen Toda-Yamamoto nedensellik testi gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın sonuçları portföy yönetimi açısından ele alındığında hem bireysel hem de kurumsal yatırımcılar için önem arz etmektedir. Bireysel yatırımcılar ve kurumsal yatırımcılar finans kurumları aracılığıyla doğrudan kıymetli metallere yatırım yapabilme imkanına sahiptir. Ayrıca portföylerinin önemli bölümlerini kıymetli metallere aktaran ulusal ve uluslararası fonlar vasıtasıyla yatırımcılar bu alanda yatırım yapma imkanına sahiptir. Kıymetli metal fiyatlarındaki değişimler doğrudan portföy değerlerini etkilemektedir. Yine kıymetli metalleri hammadde olarak kullanan işletmeler için fiyat ilişkisi ve nedensellik geçmişten beri önemli bir bilgidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında, kıymetli metallere ilgili literatürdeki belli başlı çalışmalara değinilmiş, çalışmada kullanılan veri ve metodoloji açıklanmış ve sonrasında analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

1. KIYMETLİ METALLER

Bu bölümde kıymetli metaller altın, gümüş, platin ve paladyum hakkında bilgi verilecektir.

1.1 Altın

Doğal altının, insanoğlunun yararlandığı ilk metal olduğu düşünülmektedir. Bozulmaması, ısıltısı ve az bulunması, geçmişten günümüze ilgi görmesine sağlamıştır. Altın doğada çok yaygın olmasına rağmen, yüzde oranlarının çok düşük olması nedeniyle, verimli işletmeciliğe elverişli bölgelere çok az rastlanır. Saf altına “24 ayar altın” adı verilir. 1 000’ de 900’lük altın para 22 ayar altından basılır. Merkez bankalarına yatırılan ve kuyumculara verilen altının saflık derecesi yaklaşık %99,5’tir. Saf altın kolay dövülür ve bu yüzden sertliğini artırmak için başka metallerle alaşım yapılır. Altın ile en çok karıştırılan metaller, bakır, platin ve gümüşdür. Kuyumculukta altın-gümüş alaşımının kullanımı günden güne yaygınlaşmaya ve sanayide kullanılması nedeniyle çok pahalı olan platinin yerini almaya başlamıştır (MTA Genel Müdürlüğü, 2020). Dünyada üretilen altının %60-%70’i yüzey madenlerden elde edilmektedir. Dünyada 2008-2017 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde ortalama altın talebi yıllık 4282 ton gerçekleşmiştir. Bu talebin %52’si kuyumculuk sektöründe, %27’si külçe ve metal para olarak, %9’u teknoloji alanında, %3’ü yatırım fonlarında ve %8’i de merkez bankaları tarafından kullanılmıştır. Aynı dönemde yıllık ortalama altın arzı ise 4306 tondur. Bu arzın %67’si madenlerden geriye kala kısmı ise dönüşümden elde edilmiştir. Dünyada organize borsalarda ve tezgahüstü piyasalarda günlük ortalama 2692 ton altın işlem görmektedir. Dünyada gerçekleştirilen altın işlemlerinin %59’u İngiltere’de (Londra Külçe Piyasası-LBMA), %34’ü Amerika’da (ABD Emtia Borsası-COMEX), %6’sı Çin’de (Şangay Spot ve Vadeli Altın Borsası-SGE ve SHFE) ve geriye kalan kısmı da diğer borsalarda gerçekleşmektedir (World Gold Council, 2020).

1.2 Gümüş

Gümüş yumuşak, beyaz, parlak ve iletken bir metaldir. Gümüş, altın ve diğer metallerle alaşım olarak minerallerde bulunur. Çoğu gümüş, bakır, altın, kurşun ve çinko rafinasyonunun bir yan ürünü olarak üretilir. Para birimi dışında ve bir yatırım aracı olarak gümüş, güneş panellerinde, su filtrasyonunda, mücevherlerde, yüksek iletkenlik gerektiren malzemelerde, bileşikleri fotoğrafik ve X-ışını filminde kullanılır. Gümüş nitrat ve diğer gümüş bileşiklerinin seyreltik çözeltileri sağlık sektöründe de kullanılmaktadır (Wikipedia, 2020a). 2018 yılı verilerine göre

dünyada gümüş arz ve talebi yaklaşık 1 milyar ons'tur. Arz tarafında %85 madenlerden, geriye kalan kısım ise geri dönüşümden elde edilmektedir. Talebin %20'si kuyumculukta, %18'i metal çubuk ve para üretiminde, %58'i endüstriyel alanda kullanılmaktadır. Dünyada gümüş piyasalarında gerçekleştirilen işlemlerin %74'ü Amerika'da, %21'i Çin'de ve %3'ü Rusya'da gerçekleşmektedir. Dünyada en önemli gümüş üreticisi %23 ile Meksika'dır. Meksika, Peru ve Rusya üretimin yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir (The Silver Institute, 2020).

1.3 Platin

Platin saf hâldeyken gümüş rengindedir. Paslanma ve korozyona dayanıklıdır. Platin grubu metallerin altı üyesinin de (rutenyum, rodyum, paladyum, osmiyum, iridyum, ve platin) katalitik özellikleri çok üstündür. Bu özelliğiyle platin, otomobillerin egzoz sistemlerindeki katalitik dönüştürücülerde ve bujilerin uçlarında kullanılır. Platin, yüksek aşınma ve kararma direncinden ötürü ideal bir hassas kuyumculuk metalidir. Platin-kobalt alaşımları güçlü manyetik özellik gösterir. Platin rezistans telleri, çok yüksek sıcaklıklarda çalışan elektrikli fırınların yapımında kullanılır. Arabalarda hava kirliliğini önleyici donanımların yapımında, füzelerin uç konilerinin ve jet motorlarının ağızlıklarının kaplamasında, büyük gemilerin, denizaltı boru hatlarının ve çelik desteklerin katodik koruma sistemlerinde de platinden yararlanır. Sülfürik asit elde edilmesinde ve petrol ürünlerinin işlenmesinde katalizör olarak platin kullanılmaktadır (Wikipedia, 2020b). Platin dünyada altından 30 kat daha nadir bulunmaktadır. 2019 yılında toplam talep 8060 bin ons'tur. 2019 yılı rakamlarına göre dünyada en çok Güney Afrika'da, ardından Zimbabve, Kuzey Amerika ve Rusya'da üretilir. Platini en çok kullanan sektörler sırasıyla; %36 ile otomotiv, %26 ile kuyumculuk, %23 ile sanayi ve %15 ile finansal yatırım alanlarıdır (World Platinum Investment Council, 2020).

1.4 Paladyum

Paladyum platine benzer kimyasal bir elementtir. 1803'te William Hyde Wollaston tarafından bulunmuştur. Beyaz altın elde edilmesinde kullanılır. Gümüş gibi parlaktır. Gayet ince dağılmış bir hâlde iken hidrojen gazını çözer. Paladyumda çözünmüş bulunan hidrojen nikelde olduğu gibi çok aktif bir hâdedir ve doymamış organik bileşikler hidrojenlendirebilir. Hiçbir gaz geçirmeyen levha hâlindeki paladyum, hidrojen gazını geçirir (Wikipedia, 2020c). Paladyumun yaklaşık % 85'i arabalardaki egzoz sistemlerinde kullanılır ve buradaki zehirli kirleticileri daha az zararlı karbondioksit ve su buharına dönüştürür. Ayrıca elektronik, diş hekimliği ve mücevherlerde de kullanılır. Metal esas olarak Rusya ve Güney Afrika'da çıkarılır ve çoğunlukla platin veya nikel gibi diğer metallere odaklanan operasyonlardan ikincil bir ürün olarak çıkarılır (Bloomberg, 2020). Son dönemde paladyumdaki fiyat artışının temel nedeni artan talebe cevap verilememesidir. Hükümetler, taşıtlardan kaynaklanan kirliliği azaltmaya yönelik düzenlemeleri sıkılaştırdıkça, otomobil üreticilerini kullandıkları değerli metal miktarını artırmaya zorlamışlardır. Avrupa'da, tüketiciler çoğunlukla platin kullanan daha az dizel otomobil satın almış ve bunun yerine paladyum kullanan benzinli araçları seçmiştir (Bloomberg, 2020). Dünyada 2018 yılı paladyum arzı 9063 bin ons'tur (Statistica, 2020).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Kıymetli metallere yönelik bazı çalışmalara kronolojik sıralamaya göre aşağıda yer verilmiştir.

Simpson vd. (2007) araştırmalarında kıymetli madenlerin fiyat hareketlerini incelemek ve etkilendikleri ekonomik dinamikleri tespit etmek amacıyla 1976-2007 yıllarını ele alan regresyon analizi ile ele almışlardır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre kıymetli madenlerin ekonomik dinamiklerden pozitif ya da negatif yönde etkilendikleri, daha açık bir ifadeyle ekonomik dinamikler ile kıymetli madenler arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Hammoudeh ve Yuan (2008) çalışmalarında kıymetli metallerdeki dalgalanmaların faiz oranından ve ham petrol şoklarından etkilenip etkilenmediğini ele almışlardır. Çalışma

kapsamında yazarlar 1990-2006 dönemi için günlük verileri baz almışlardır. Elde edilen sonuçlara göre petrol şoklarının altın, gümüş ve bakır etkilemediği tespit edilmiştir.

Batten vd. (2010) çalışmalarında kıymetli metallerdeki dalgalanmayı ve çeşitli makroekonomik değişkenlerin bu dalgalanmaya etkisi olup olmadığını Ocak 1986-Mayıs 2006 dönemi için aylık verilerle incelemiştir. Elde edilen analiz sonuçlarına göre gümüşün volatilitesi parasal değişkenlerle açıklanamazken altın için aynı durumun söz konusu olmadığı tespit edilmiştir.

Sari vd. (2010) çalışmalarında döviz kurları, petrol fiyatları ve kıymetli metallere (altın, gümüş, platin ve paladyum) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu kapsamda yazarlar Ocak 1999-Ekim 2007 dönemi verilerini baz almışlardır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre döviz kurlarındaki ve petrol fiyatlarındaki şoklara kıymetli metallere anlamlı tepki verdiği ancak söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Nangolo ve Musingwini (2011) çalışmalarında kıymetli metallere ile seçilmiş dokuz piyasa endeksi arasında korelasyon ilişkisi olup olmadığını incelemiştir. Bu kapsamda yazarlar 2004-2010 dönemine ilişkin verileri kullanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; seçilen endeks fiyatları ile kıymetli metal fiyatları arasında ilişki olduğu ancak spot ve forward fiyatların uzun dönem fiyatlarına göre daha güçlü bir korelasyon sergilediği ortaya konmuştur. Ayrıca kıymetli metallere metal firmalarının gelecek nakit akımlarının tahmin edilmesinde önemli bir gösterge olduğu da tespit edilmiştir.

Hammoudeh vd. (2011) araştırmalarında kıymetli metallere fiyat getirilerindeki dalgalanmaları ve dinamiklerini ele almışlardır. Bu kapsamda yazarlar 1995-2009 dönemini riske maruz değer yöntemi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre yatırımcıların GARCH modelleri ile riske maruz değeri hesaplayarak portföylerine yön verebilecekleri tespit edilmiştir.

Arouri vd. (2012) araştırmalarında kıymetli metal fiyatlarındaki uzun dönemli ilişkiyi ele almışlardır. Bu kapsamda yazarlar Ocak 1999-Mart 2011 dönemini baz almışlardır. Kıymetli metal olarak altın, gümüş, platin ve paladyum analizde kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kıymetli metallere getirileri ile dalgalanmaları arasında uzun dönemli ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Du (2012) çalışmasında altın fiyatlarındaki iniş ve çıkışları gümüş ve platin madenleri aracılığıyla modelleyerek tahmin etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Ekim 1996-Mart 2011 tarihleri arasındaki günlük kıymetli maden fiyatlarını araştırmaya dahil eden yazar zaman serisi analizi yapmıştır. Elde edilen sonuçlara göre gümüş ve platin madenlerinin altın fiyatlarındaki dalgalanmaları açıklama konusunda kısmen başarılı olduğu tespit edilmiştir.

Şensoy (2013) çalışmasında altın, gümüş, platin ve paladyum kıymetli metallere fiyat getirilerindeki dalgalanmayı ele almıştır. Yazar bu kapsamda 1999-2013 dönemine ilişkin veriler kullanmıştır. Yapılan GJR-GARCH modeli sonuçlarına göre, 2008 krizinin altın ve gümüş fiyatlarına herhangi bir etkisinin olmadığı görülürken, söz konusu krizin platin ve paladyum fiyatlarını ise yukarı yönlü hareket ettirdiği tespit edilmiştir.

Reboredo (2013) çalışmasında, emtialar arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını ve petrole karşı emtiaların alternatif olup olmadığını ele almıştır. Bu kapsamda Ocak 2000-Eylül 2011 dönemi baz alınmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre emtialar arasında pozitif yönlü ilişki olduğu ve petroldeki fiyat volatilitesine karşı altının yatırım araçları içerisinde güvenli bir liman olabileceği tespit edilmiştir.

Mochnac (2013) çalışmasında enflasyona karşı kıymetli metallere güvenli bir liman olup olmadığını araştırmıştır. Bu kapsamda 1974-2013 dönemini analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre kıymetli metallere altın ve gümüş madenlerinin yatırımcıyı enflasyon karşısında koruduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Chen ve Giles (2015) araştırmalarında kıymetli metallere risk analizi üzerine odaklanmışlardır. Çalışma kapsamında 1968-2014 yılları arasındaki günlük veriler kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre altın, gümüş ve platin metallere arasında en riskli olanın gümüş olduğu ortaya

konmuştur. Ayrıca piyasa riskinin arttığı dönemlerde de platinin altından daha riskli olduğu görülmüştür.

Lucey ve Li (2015) çalışmalarında kıymetli metallerin (altın, gümüş, platin ve paladyum) yatırımcılar açısından güvenli liman olarak görülüp görülmediğini tespit etmek istemişlerdir. Yazarlar bu kapsamda S&P 500 ve 10 yıllık devlet tahvilleri endeksi ile kıymetli metalleri karşılaştırmıştır. Bu kapsamda 1989-2013 yıllarını kapsayan analizin sonuçlarına göre yatırımcıların gümüş, platin ve paladyumu güvenli liman olarak gördükleri ama altın için aynı durumun söz konusu olmadığını belirtmişlerdir.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2016) araştırmalarında kıymetli metaller ile BİST madencilik endeksinde yer alan firmaların hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Zaman serisi analizinin yapıldığı çalışmada Mayıs 2003-Aralık 2014 arası aylık veriler kullanılmıştır. Elde edilen analiz sonuçlarına göre hisse senedi fiyatları ile kıymetli metal fiyatları arasında bazı firmalar için aynı doğrultuda ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Batten vd. (2017) çalışmalarında kıymetli metallerdeki fiyat dalgalanmaları ile getirileri arasındaki ilişkiyi ele almışlardır. Bu çalışmada yazarlar Mayıs 2000-Nisan 2015 dönemini kapsayan beş dakikalık frekansa sahip verileri kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre kıymetli metal piyasa hacminin artması durumunda alım-satım fiyat farkının daraldığı ve bir likidite etkinliği durumunun oluştuğu görülmüştür. Ayrıca, kıymetli metal getirileri ile dalgalanmaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Bhatia vd. (2017) çalışmalarında dönemsel olarak altın, gümüş, platin ve paladyum fiyatları arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile ele almışlardır. Bu kapsamda yazarlar Nisan 2000-Haziran 2016 dönemini incelemişlerdir. Analiz sonuçlarına göre fiyat oynaklıklarının düşük olduğu dönemlerde kıymetli metaller arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilirken yükseliş ve düşüş dönemlerinde ise kıymetli metal fiyatları arasında nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Gazel 2018 yılında gerçekleştirdiği çalışmada, emtia fiyatları ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Kıymetli metaller, faiz oranı, döviz kuru ve BIST100 çalışmada değişken olarak incelenmiştir. Mart 1999 ile Ekim 2016 dönemine ilişkin verilerin kullanıldığı çalışmada Fourier eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir (Gazel, 2018).

Tweneboah ve Alagidede kıymetli metallerin fiyat bağlılığını konu alan araştırmalarında Ocak 2000 ile Temmuz 2018 dönemine ilişkin verileri kullanmışlardır. Araştırmada dalgacık çoklu korelasyon ve çapraz korelasyon yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre kıymetli metal fiyatlarında kısa vadede etkileşim sınırlı düzeydedir. Kıymetli metaller uzun vadeden ziyade kısa vadede yatırımcılara çeşitlendirme fırsatı sunmaktadır (Tweneboah ve Alagidede, 2018).

Moralı ve Uyar (2018) araştırmalarında, kıymetli metaller piyasasında “gelecek dönem getirilerinin geçmiş dönem getirilerinden bağımsız olamayacağı” hipotezini test etmişlerdir. Araştırmada kıymetli metallerin günlük, haftalık, aylık ve çeyreklik getirileri kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre yatırımcının elde tutma süresi uzadıkça, varlığın getirilerinin geçmiş hareketlere daha bağımlı hale geldiği ortaya konmuştur. Ayrıca kıymetli metaller piyasasında işlem gören dört metal için etkin piyasa hipotezinden söz etmenin zor görüldüğü belirtilmiştir.

Cai ve diğerleri yapmış oldukları çalışmada kıymetli metallerin de dahil olduğu emtiaların fiyat etkileşimini incelemiştir. Çalışmada Ocak 1991 ile Aralık 2018 dönemine ilişkin haftalık verilerle üç boyutlu sürekli dalgacık dönüşümü ve kopula yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre emtia fiyatları arasındaki bağımlılık zamana ve frekansa göre değişmektedir. Endüstriyel metallerle kıymetli metaller arasında gözle görülür bir etkileşim bulunmaktadır (Cai, Zhang ve Chen, 2019).

Mensi ve diğerleri araştırmalarında dört kıymetli metal ile döviz kurlarını değişken olarak ele almışlardır. Çalışmada portföy yönetimi ve risk yayılmaları incelenmiştir. Veriler DECO-GARCH modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre kıymetli metaller döviz kurlarının ağırlıkta olduğu portföylerde portföy çeşitlendirme ve risk azaltmak amacıyla kullanılabilir (Mensi, Hammoudeh, Rehman, Al-Maadid ve Hoon Kang, 2020).

Açacak ve arkadaşları kıymetli madenlerin birbiriyle ilişkisini konu alan çalışmalarında 2009-2019 yılları arasındaki haftalık kapanış verilerini kullanmışlardır. Çalışmada Granger ve asimetrik nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre altın fiyatlarındaki artış ve azalışlar gümüş, platin, rodyum ve iridyum fiyatlarındaki artış ve azalışların nedeni değildir. Ayrıca, platin fiyatlarındaki artış ve azalışlar rodyum ve rutenyum fiyatlarındaki artış ve azalışların nedenidir (Açacak, Gülsar ve Meriç, 2020).

3. ARAŞTIRMA

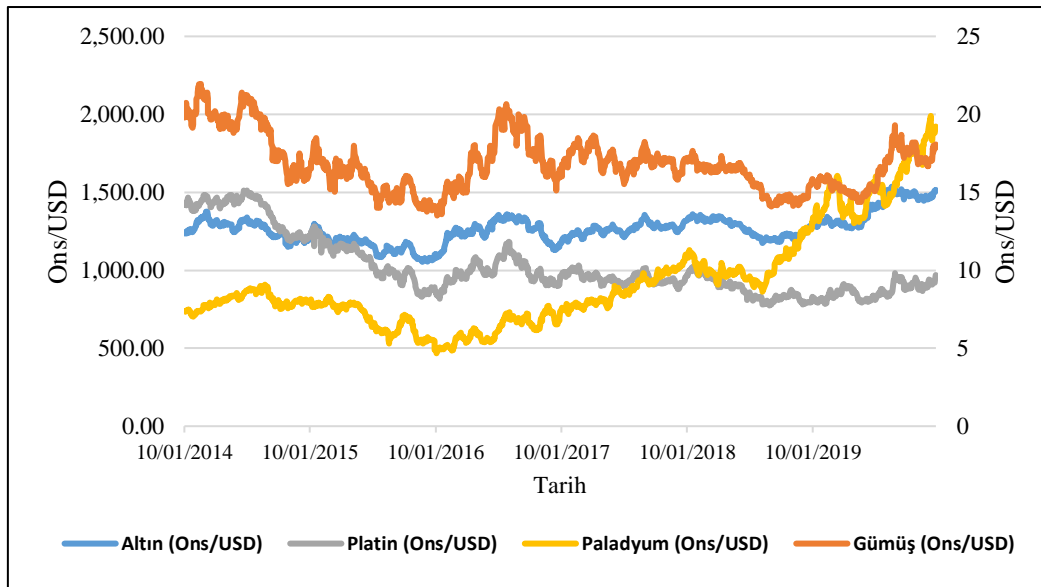
Yatırım aracı olarak kıymetli metallerin fiyat oluşumları ve nedensellik ilişkileri bu alanda yatırım yapan yatırımcılara karar alma süreçlerinde yardımcı olacak temel bilgilerdendir. Bu bölümde kıymetli metallerin fiyat nedenselliğine ilişkin bir araştırmaya yer verilmiştir.

3.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, kıymetli metaller arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını araştırmaktır.

3.2 Veri Seti

Çalışmada, kıymetli metallerin 10 Ocak 2014 ile 2 Ocak 2020 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatı verileri (1484 gözlem) kullanılmıştır. Analizlerde kullanılan verilere <https://tr.borsaistanbul.com/> internet sitesi üzerinden 10.01.2020 tarihinde ulaşılmıştır. Söz konusu kaynaktaki günlük verilerin başlangıcına göre aralık belirlenmiştir. Verilerin ham hali analize dâhil edilmiştir. Ayrıca kıymetli metallerin ölçü birimi olarak Ons/USD kullanılmıştır. Aşağıda analizde kullanılan değişkenlerin grafiklerine yer verilmiştir.

Şekil 1. Kıymetli Metallerin Fiyat Grafikleri

Bu grafikte altın, platin, paladyum ve gümüş yer almaktadır. Gümüş fiyatı diğerlerinden çok düşük olduğu için ölçek olarak ikincil eksen kullanılmıştır. Grafiğin kimi bölgelerinde benzer hareketler görünse de kimi bölümlerinde değişkenlerin birbirinden ayrıştığı görülmektedir.

3.3 Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada, veri setinin kırılmalı birim kök içerip içermediği ve veriler arasında ilişki olup olmadığı ile ilgili birçok hipotez test edilecektir. Fakat araştırmanın temel hipotezi şu şekildedir;

H_0 : Araştırmaya konu olan kıymetli metaller arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır.

H_1 : Araştırmaya konu olan kıymetli metaller arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

3.4 Araştırmanın Metodolojisi

Seçilen kıymetli metaller arasındaki ilişkiyi incelemek için zaman serisi analizleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için öncelikle değişkenlerin durağan olup olmadığını test edilmesi gerekmektedir. Bu amaçla verilere yapısal kırılmaları dikkate alan Lee Strazicich (2003) birim kök testi uygulanmıştır. Ekonomik politikalarındaki değişimler, ekonominin yapısındaki değişimler veya belirli bir endüstride vuku bulan önemli bir gelişmenin yarattığı değişimleri görebilmek ve açıklayabilmek adına yapısal kırılmaları dikkate alan test tercih edilmiştir. Ayrıca verilerin trend veri olup olmadığına bakılmış ve tüm serilerin trend veri olduğu tespit edilmiştir. Ardından Akaike Bilgi Kriterine (AIC) göre optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Daha sonra değişkenler arasında herhangi bir nedensellik olup olmadığını ve varsa yönünü tespit edebilmek için Granger kökenli Toda-Yamamoto nedensellik analizi, ikili analizler şeklinde uygulanmıştır. Aşağıda bu çalışmada kullanılan model ve testlere ilişkin teorik bilgilere yer verilmiştir.

3.4.1 Zaman Serilerinde Durağanlık ve Lee-Strazicich Birim Kök Testi

Bir zaman serisinde, serinin ortalaması ve varyansı zaman içinde sistematik olarak değişmezse o seri durağandır (Gujarati, 1995, s.712-713). Zaman serisi analizlerinde durağanlık değişkenlerin diğer hareketlerini inceleyebilmek ve başka dönemlere genelleştirmek açısından oldukça önemlidir. Birim köklü bir değişkenin başka hareketlerini incelemek mümkün olamazken tersi bir durumda ise değişkenin başka hareketleri incelenebilir. Ayrıca birden fazla durağan olmayan zaman serisi söz konusu ise, bu zaman serilerinin bulunduğu regresyon analizi sahte veya anlamsız olacaktır (Gujarati, 2016, s.320).

Çalışma için uygun yöntem seçilirken öncelikle zaman serisinin özellikleri belirlenir. Zaman serileri durağan seriler (birim köke sahip olmayan seriler) ve durağan olmayan seriler (birim köke sahip olan seriler) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırım zaman serisi analizleri için oldukça önemlidir. Çünkü serilerin olasılık teorisinde test edilebilmeleri için durağan olmaları gerekmektedir. Ancak uygulamada serilerin genellikle durağan olmadığı yani birim köklü olduğu görülmektedir. Bu tür durumlarda serilerin farkları alınarak durağan hale gelmeleri sağlanabilir (Yurdakul, 2000, s.31).

Zaman serileri analizlerinde yapısal kırılmalı birim kök testlerinden biri olan Lee-Strazicich birim kök testinin tercih edilmesi ile ADF, PP ve KPSS gibi yapısal kırılmaya izin vermeyen testlerin yol açtığı sahte reddetme problemi önlenmiş olacaktır. Lee-Strazicich birim kök testi yapılırken en önemli aşamalardan biri de uygun model seçimidir. Sen (2003)'e göre A modeli düzeyde kırılmaya izin verirken B modeli ise trendde kırılmaya izin vermektedir. Ancak hem düzeyde hem de eğimde kırılmaya izin veren model tercih edilecekse C modeli uygun model olarak seçilmelidir. Bu durum C modelinin A ve B modellerinden üstün olduğunu göstermektedir. Bu yüzden uygulamada, Lee ve Strazicich (2003, 2004) bir ve iki kırılmalı LM birim kök testleri için düzeyde ve trendde kırılmaya izin veren C modeli dikkate alınmıştır. Uygulamada kullanılan LM birim kök testi, aşağıda yer alan veri yaratma sürecine dayalıdır;

$$y_t = \delta Z_t + e_t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)'de Z_t dışsal değişkenler vektörü, $\varepsilon_t \sim iid N(0, \sigma^2)$ özelliğe sahip hata terimlerini ifade etmektedir. Düzeyde iki değişikliğe yer veren model $A Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}]$ şeklinde ifade

edilir. Burada; $D_{jt} = 1$ için $t \geq T_{bj} + 1$, $j = 1,2$ ve diğer durumlar içinse 0 olur. T_{bj} kırılma zamanını gösterir. Model C ise trende ve düzeyde 2 değişiklik içermektedir model $Z_t = [1, t, D_{1t}, D_{2t}, DT_{1t}, DT_{2t}]$ şeklinde tanımlanır. Burada; $DT_{jt} = t - T_{bj}$ için $t \geq T_{bj} + 1$, $j = 1,2$ ve diğer durumlar içinse 0 olur. Veri yaratma süreci (DGP) temel hipotez altında kırılmaları içerirken ($\beta = 1$), alternatif hipotez ($\beta < 1$) şeklindedir. Lee ve Strazicich, LM birim kök test istatistiğini elde etmek için aşağıdaki denklemi kullanmışlardır.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + u \quad (2)$$

Bura da $\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\psi}_x - Z_t \delta$, $t=2, \dots, T$; olup $\tilde{\delta}$ değeri Δy_t 'nin regresyonundaki ΔZ_t 'den elde edilen katsayılarıdır. $\tilde{\psi}_x$, ise $y_1 - Z_1 \delta$ ile bulunur ve burada y_1 ve Z_1 belirtilen sıraya göre y_t ve Z_t 'nin ilk elemanlarıdır (Lee ve Strazicich 2003, s. 1083).

Serilerdeki yapısal kırılmaların zamanları tespit edilirken $\lambda_i = TB_i/T$, $i=1,2$ formülü kullanılır. Formülde ki T, gözlemlerin toplam sayısını belirtmektedir. Test istatistik değerinin minimum olduğu noktada birim kök LM testi için kırılma zamanları belirlenir. $LM_\tau = \inf_{\lambda} \tilde{\tau}(\lambda)$ adımları takip edilir. Burada “ τ ” t-istatistiğini ifade etmektedir (Esenyel, 2017, s. 47).

Bir kırılmalı ve iki kırılmalı birim kök testleri için kabul edilen kritik değerler, tek kırılma için Lee ve Strazicich (2004)'deki çalışmadan, iki kırılma için de Lee ve Strazicich (2003)'ten elde edilir. Test istatistiğinin kritik değerlerden mutlak değerce büyük olması halinde, yapısal kırılma içeren birim kök temel hipotezi reddedilerek serinin durağan olduğu söylenebilir (Yılcıncı, 2009, s. 331).

3.4.2 Nedensellik Analizlerinden Toda-Yamamoto Testi

Nedensellik analizinin uygulamada gerçekleştirilebilmesi için serilerin yapılan birim kök testleri sonucunda durağan hale getirilmeleri gerekmektedir. Serilerin seviyelerinde koşullar sağlanırsa eşbütünleşme ilişkisi de araştırılabilir. Ancak koşullar sağlanamaz veya sağlandığı halde eşbütünleşme ilişkisi söz konusu değilse serilerin durağan olduğu seviyede nedensellik ilişkisine bakılabilir. Altınay ve Karagöl (2005), eşbütünleşme için yapısal kırılmalı trendli durağan seviyedeki serileri araştırmanın uygun olmayacağını bunun yerine, serilerin trendden arındırılarak, kırılmayı da dikkate alan, standart Granger nedensellik testinin daha uygun olacağını belirtmişlerdir (Büyükakın vd. 2009, s.110).

Granger (1969) tarafından zaman serileri için geliştirilen nedensellik testleri, özellikle de finans ve iktisat alanında yapılan çalışmalara öncülük etmiştir. Granger'ın önerdiği nedensellik testlerinde serilerin birim köksüz halleri yani durağan halleri kullanılmaktadır. Toda ve Yamamoto'nun 1995 yılında geliştirdikleri nedensellik testinde ise bu durum dikkate alınmaz ve serilerin farklı bütünleşme derecelerine izin verilerek durağanlık testi yapılmasına gerek olmadığı öne sürülür (Kızılkaya, 2018, s. 65). Bu test Toda ve Yamamoto (1995) tarafından Granger nedensellik testini geliştirmek için ortaya çıkarılmış bir modeldir. Granger Nedensellik Testi'nin eksikliklerini gidermek için uygun bir modeldir. Granger Nedensellik Testi'nin analizlerde kullanılabilmesi için değişkenlerin ya durağan olması ya da aynı seviyede durağanlaşması gerekmektedir. Oysaki nedensellik farklı seviyede durağan olan seriler arasında da olabilmektedir. Toda-Yamamoto nedensellik analizi ile serilerin eşbütünleşik olup olmamasından bağımsız olarak nedensellik testi yapılabilmektedir.

Toda ve Yamamoto (1995) testi yapılırken öncelikle uygun gecikme uzunluğu (k) VAR modeli yardımıyla belirlenir. Analizin ikinci aşamasında en yüksek bütünleşme derecesi sahip olan değişkenin bütünleşme derecesi (d_{max}) modelin gecikme uzunluğuna (k) ilave edilmektedir. Son aşamada ise seriler düzey değerleriyle ($k + d_{max}$) gecikmeye göre VAR modeli tahminlenmektedir. VAR modeli aşağıdaki denklemler yardımıyla uygulanmaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995 ve Doğan, 2018, s.24);

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{1i}Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} a_{2i}X_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{1i}X_{t-i} + \sum_{i=1}^{k+d_{max}} \beta_{2i}Y_{t-i} + v_t \quad (4)$$

Toda-Yamamoto testinde temel hipotezi ve alternatif hipotezi aşağıdaki gibi ele alınabilir.

: X değişkeni Y değişkeninin Granger nedeni değildir.

H₁: X değişkeni H₀Y değişkeninin Granger nedenidir.

Toda-Yamamoto nedensellik testinin başarısı, serilerin (d_{max}) değerinin, modelde (k)'nın doğru belirlenmesiyle doğrudan ilişkilidir (Çil Yavuz, 2006, s. 169).

3.5 Araştırmanın Bulguları

Bu bölümde kıymetli metaller arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymak amacıyla uygulanan testlerden elde edilen bulgular sunulmuştur.

3.5.1 Lee-Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Bu çalışmada Lee-Strazicich (LS) testinde serilerin kırılmalarını belirlemek için C modeli dikkate alınmıştır. Lee-Strazicich (LS) testinde hem bir kırılmaya hem de iki kırılmaya bakmak mümkündür. Ancak çalışmamızda serilerin hareketleri incelenmiş ve bir kırılmalı Lee-Strazicich (LS) birim kök testinin kullanılması uygun görülmüştür. Düzeyde durağan olmayan serilerin birinci farkı alınıp yeniden LS birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Lee- Strazicich Birim Kök Testi Sonuçları

Lee Strazicich (Model C)						
Değişken	Düzyey	Düzyeyin Kırılma Tarihi	Kritik Değer	1. Fark	1.Farkın Kırılma Tarihi	Kritik Değer
	Test İstatistiği			Test İstatistiği		
Altın	-3.0795	21.01.2015	-3.92	-13.5551*	10.17.2014	-3.92
Gümüş	-3.6948	16.09.2014	-3.92	-13.1536*	21.09.2016	-4.04
Platin	-3.7708	08.06.2015	-3.95	-15.7569*	09.02.2016	-4.01
Paladyum	-3.0020	30.10.2015	-3.99	-14.6091*	12.08.2015	-3.97

*: %5 seviyesinde anlamlıdır.

Serilerin birim köklü olup olmadıkları test istatistiklerinin kritik değerlerinden büyük olup olmamalarına bağlıdır. Test istatistiği kritik değerden yüksek ise seri birim köke sahip değildir anlamını taşımaktadır.

H₀: Analize konu olan kıymetli metal birim köke sahiptir.

H₁: Analize konu olan kıymetli metal birim köke sahip değildir.

LS birim kök testi sonuçlarına göre; altın, gümüş, platin ve paladyum verilerinin düzeyde durağan olmadıkları, birinci farkta durağan hale geldikleri görülmüştür.

3.5.2 Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Kıymetli metaller arasında herhangi bir nedensellik olup olmadığına bakmak için Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Testler, ikili test şeklinde değişkenler arasında tek tek gerçekleştirilmiştir. Toda-Yamamoto testi yapılırken serilerin gecikme uzunluğu (k) Akaike Bilgi Kriteri'ne (AIC) göre (Demir, 2019), maksimum bütünleşme derecesi d_{max} ise Lee-Strazicich (LS) birim kök testine göre bulunmuştur. Sonra bu modeldeki k gecikmeli değerlere Wald istatistiği uygulanarak nedensellik ilişkisinin olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	dmax	K	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P-değeri	İlişki ve Yönü
Gümüş	Altın	1	3	94.07889	0.0000*	Altın → Gümüş
Platin		1	3	140.0749	0.0000*	Altın → Platin
Paladyum		1	2	26.63662	0.0000*	Altın → Paladyum

*: %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu AIC kriterine göre belirlenmiştir, dmax= Lee Strazicich birim kök testine göre maksimum durağanlaşma seviyesi, k=VAR gecikme uzunluğu

Tablo 2'de altın bağımsız değişken diğer kıymetli metaller ise bağımlı değişken olarak analiz gerçekleştirilmiştir. Tablo 2'den elde edilen bulgulara göre, altın serisinden gümüş, platin ve paladyum serilerine doğru %5 anlamlılık seviyesinde kurulan temel hipotezin reddedildiği görülmektedir.

H₀: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir.

H₁: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedenidir.

Daha açık bir ifadeyle altın serisinden gümüş, platin ve paladyum serilerine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bu durum kıymetli metaller piyasasında fiyat oluşumlarında altının baskın bir etkisini ortaya koymaktadır.

Tablo 3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	dmax	k	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P-değeri	İlişki ve Yönü
Altın	Gümüş	1	3	0.280209	0.9637	Yok
	Platin	1	3	0.578453	0.9013	Yok
	Paladyum	1	2	0.487917	0.7835	Yok

*: %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu AIC kriterine göre belirlenmiştir, dmax= Lee Strazicich birim kök testine göre maksimum durağanlaşma seviyesi, k=VAR gecikme uzunluğu

Tablo 3'te altın bağımlı değişken diğer kıymetli metaller ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Tablo 3'ten elde edilen bulgulara göre, gümüş, platin ve paladyum serilerinden altın serisine doğru %5 anlamlılık seviyesinde kurulan temel hipotezin reddedilmediği görülmektedir. Çünkü gümüş, platin ve paladyum serilerinin Ki-Kare P-değeri 0.05'ten büyüktür.

H₀: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir.

H₁: Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedenidir.

Daha açık bir ifadeyle gümüş, platin ve paladyum serilerinden altın serisine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Altın geçmişten günümüze kıymetli metaller piyasasında hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların en çok önemsendiği araçtır. Dolayısıyla fiyat oluşumunda diğer metallerin altın üzerinde nedensellik etkisinin olmaması sıra dışı bir durum değildir.

Tablo 4. Altın Dışı Kıymetli Metaller Arası Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	dmax	k	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P-değeri	İlişki ve Yönü
Gümüş	Platin	1	5	33.2377	0.0000*	Platin → Gümüş
	Paladyum	1	2	4.07916	0.1301	Yok
Platin	Gümüş	1	5	118.3995	0.0000*	Gümüş → Platin
Paladyum		1	2	36.8802	0.0000*	Gümüş → Paladyum
Platin	Paladyum	1	2	1.45793	0.4824	Yok
Paladyum	Platin	1	2	2.791840	0.2476	Yok

*: %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu AIC kriterine göre belirlenmiştir, dmax= Lee Strazicich birim kök testine göre maksimum durağanlaşma seviyesi, k=VAR gecikme uzunluğu

Tablo 4'te altın dışı kıymetli metaller sırasıyla bağımlı ve bağımsız değişken olarak analize dahil edilmiş ve aralarındaki nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ki-Kare P-değeri verilerine göre platin, gümüşün Granger nedenidir. Ayrıca gümüşten platin ve paladyuma doğru nedensellik ilişkisi söz konusudur. Altın dışı kıymetli metaller arasındaki nedensellik ilişkisinde gümüşün belirgin bir etkisi söz konusudur. Gümüş hem platin hem de paladyum üzerinde etkiye sahipken, platin sadece gümüş üzerinde etkiye sahiptir. Yani gümüş ile platin arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Paladyumun, ne altın ne gümüş ne de platin fiyat oluşumunda, bir etkisi yoktur.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Son yıllarda kıymetli metaller (altın, gümüş, platin ve paladyum) yatırımcılar için önem kazanmıştır. Çünkü piyasalardaki güvensizlik ortamı (salgın hastalıklar, orta doğu gerginliği, resesyon beklentileri, terör olayları) yatırımcıların güvenli limanlar arayışı içinde olmalarına neden olmuştur. Minimum risk maksimum kazanç anlayışı içerisinde hareket eden yatırımcılar için kıymetli metaller de alternatif yatırım araçları haline gelmiştir. Türk bankacılık sisteminde altın hesapları ile birlikte gümüş hesabı açma olanağı da sunulmaktadır. Ayrıca kıymetli metallere yatırım yapma imkanı sağlayan yatırım fonları da bulunmaktadır. Dolayısıyla kıymetli metaller hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların yatırım yapabileceği yatırım enstrümanları haline gelmiştir. Bu da kıymetli metaller arası fiyat etkileşimlerine olan ilgiyi artırmıştır.

Bu çalışmada 10.01.2014 ile 02.01.2020 dönemine ait günlük veriler kullanılarak, altın, gümüş, platin ve paladyum arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığı keşfedilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Lee Strazicich birim kök testi aracılığıyla değişkenlerin durağan olup olmadığı araştırılmıştır. Optimum gecikme uzunlukları bulunmuş ve Toda-Yamamoto testiyle değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığı araştırılmıştır.

Lee Strazicich birim kök testi sonuçlarına göre tüm değişkenler düzey değerlerinde durağan değilken, birinci farklarında durağan hale gelmişlerdir. Toda-Yamamoto nedensellik testi ile yapılan analiz sonucunda ise altın değişkeninden gümüş, platin ve paladyum değişkenlerine doğru %5 anlamlılık seviyesinde nedensellik tespit edilmiştir. Ancak gümüş, platin ve paladyum değişkenlerinden altın değişkenine doğru %5 anlamlılık seviyesinde bir nedenselliğe rastlanılmamıştır. Ayrıca gümüş altın dışındaki diğer kıymetli metallerin fiyatını etkilemektedir. Yani platin ve paladyum fiyat oluşumunda gümüşün etkisi vardır. Platinden gümüşe doğru bir nedensellik ilişkisi de elde edilen bir diğer sonuçtur.

Tüm dünyada yatırım araçlarında fiyat oynaklıklarının oldukça yüksek olduğu bu dönemde kıymetli metaller portföylere dahil edilebilecek enstrümanlar arasındadır. Kıymetli metallerden altının diğer kıymetli metallerin fiyat oluşumunu etkileme gücüne sahip olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla altında görülen yukarı ve aşağı yönlü hareketin diğer kıymetli metallere de yansiyebileceği bilgisiyle portföyler yönlendirilebilir. Ayrıca nedensellik ilişkisine rastlanmayan değişkenler portföy çeşitlendirme için kullanılabilir. Bu çalışmada yapılan analize göre platin ve paladyum arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanmamıştır.

Bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde Arouri (2012), Du (2012), Reboredo (2013) ve Batten vd. (2017) çalışmaları ile benzerlik gösterirken Bhatia vd. (2017) ve Sari vd. (2010) çalışmalarıyla farklılık göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Açacak, A., Gülsar, E. ve Meriç, Ö. G. E. (2020). Kıymetli Madenlerin Birbirleriyle İlişkisi: Asimetrik Nedensellik. *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 10.
- Arouri, M. E. H., Hammoudeh, S., Lahiani, A., Ve Nguyen, D. K. (2012). Long Memory And Structural Breaks İn Modeling The Return And Volatility Dynamics Of Precious Metals. *The Quarterly Review Of Economics And Finance*, 52(2), 207-218
- Batten, J., Ciner, Ç., Lucey, B. M. (2010). The Macroeconomic Determinants Of Volatility In Precious Metals Markets. *Resources Policy*, 35, 65-71.
- Batten, J., Lucey, B., Mcgroarty, F., Peat, M., Ve Urquhart, A. (2017). Stylized Facts of Intraday Precious Metals. *Plos One*, 12(4), E0174232, 1-21.
- Bhatia, V., Das, D., Tiwari, A. K., Shahbaz, M., Ve Hasim, H. M. (2017). Do Precious Metal Spot Prices Influence Each Other? Evidence From A Nonparametric Causality-In-Quantiles Approach. *Resources Policy*, 55, 244-252.
- Büyükkayın, F., Bozkurt, H., ve Cengiz, V. (2009). “Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalıının Granger Nedensellik Ve Toda-Yamamoto Yöntemleri İle Analizi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 101-118.
- Cai, G., Zhang, H. ve Chen, Z. (2019). Comovement Between Commodity Sectors. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 525, 1247-1258. doi:10.1016/j.physa.2019.04.116
- Chen, Q., Ve Giles, D. E. (2015). Risk Analysis For Three Precious Metals: An Application of Extreme Value Theory. *Econometrics Working Paper Ewp1402*.
- Çil Yavuz, N. (2006) “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 162-171.
- Demir, M. A. (2019). Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri Çerçevesinde Türkiye İçin Cari Açık Sürdürülebilirliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 261-273.
- Du, Y. (2012). “Modelling And Forecasting Volatility Of Gold Price With Other Precious Metals Prices By Univariate Garch Models”. *Master Dissertation, Upsala University*.
- Esenyel, N. (2017). “Türkiye’de Enerji Yakınsama Hipotezinin Sınanması: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi” *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 6(3), 42-52.
- Eyüboğlu, K., ve Eyüboğlu, S. (2016). “Metal Fiyatları İle Bist-Madencilik Endeksinde İşlem Gören Hisse Senetleri Arasındaki İlişkinin Test Edilmesi”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 130-141.
- Gazel, S. (2018). Değerli Metaller Ve Makroekonomik Değişkenler: Türkiye İçin Bir Fourier Eşbütünleşme Testi Uygulaması. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. doi:10.18657/yonveek.310335

- Granger, C. W. (1969). "Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods" *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- Gujarati, D. (1995) "Basic Econometrics-Third Edition" Mc-Graw-Hill, Usa.
- Hammoudeh, S., Malik, F., Mcaleer, M. (2011). Risk Management Of Precious Metals. *The Quarterly Review Of Economics And Finance*, 51, 435-441.
- Hammoudeh, S., Yuan, Y. (2008). Metal Volatility In Presence Of Oil And Interest Rate Shocks. *Energy Economics*, 30, 606-620.
- Kamışlı, M., Kamışlı, S., ve Temizel, F. (2017). "Emtia Fiyatları Birbirlerini Etkiler Mi? Asimetrik Frekans Nedensellik Analizi" *International Journal Of Management Economics And Business*, 13, 1079-1093.
- Kızılkaya, O. (2018). "Türkiye'de Enerji Tüketimi Ve Büyüme İlişkisi: Eşbütünleşme Ve Nedensellik Analizi" *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*, 59-72.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2003). "Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test With Two Structural Breaks" *Review Of Economics And Statistics*, 85(4), 1082-1089.
- Lee, J. ve Strazicich, M. C. (2004). "Minimum LM Unit Root Test With One Structural Break" *Appalachian State University Working Papers*, 04(17), 1-15.
- Lucey, B. M., Li, S. (2015). What Precious Metals Acts As Safe Havens, And When? Some Us Evidence. *Applied Economics Letters*, 22(1), 35-45. Doi: 10.1080/13504851.2014.920471
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Rehman, M. U., Al-Maadid, A. A. S. ve Hoon Kang, S. (2020). Dynamic Risk Spillovers And Portfolio Risk Management Between Precious Metals And Global Foreign Exchange Markets. *The North American Journal of Economics and Finance*, 51, 101086. doi:10.1016/j.najef.2019.101086
- Mochnac, F. (2013). Do Precious Metals Have A Capacity To Hedge Against Inflation? *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tilburg Üniversitesi.*
- Morali, T. ve Uyar, U. (2018). Kıymetli Metaller Piyasasının Fraktal Analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. doi:10.17218/hititsosbil.441151
- Nangolo, C., Musingwini, C., (2011), "Empirical Correlation Of Mineral Commodity Prices With Exchange-Traded Mining Stock Prices", *The Journal Of The Southern African Institute of Mining And Metallurgy*, Volume 111, S. 459-468.
- Reboredo, J. C. (2013). Is Gold A Hedge or Safe Haven Against Oil Price Movements?. *Resources Policy*, 38(2), 130 – 137. <https://doi.org/10.1016/J.Resourpol.2013.02.003>.
- Sari, R., Hammoudeh, S., Ve Soytas, U. (2010). Dynamics Of Oil Price, Precious Metal Prices, And Exchange Rate. *Energy Economics*, 32(2), 351 – 362.
- Sen, A. (2003). "On Unit-Root Tests When The Alternative Is A Trend Break Stationary Process. *Journal Of Business And Economics Statistics* 21:174-184.
- Simpson, M. J., Svendsen, A., Chan, P. L. (2007). "Gold, Platinum, Silver; Demand And Supply In The International Finance Market An Empirical Analysis, [Http://Lbms03.Cityu.Edu.Hk/Oaps/Ef2007-5070-Cpl067.Pdf](http://lbms03.cityu.edu.hk/oaps/ef2007-5070-cpl067.pdf)
- Şensoy, A. (2013). Dynamic Relationship Between Precious Metals. *Resources Policy*, 38, 504-511.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). "Statistical Inference In Vector Auto Regressions With Possibly Integrated Processes" *Journal Of Econometrics*, 66, 225-250.
- Tweneboah, G. ve Alagidede, P. (2018). Interdependence Structure Of Precious Metal Prices: A Multi-Scale Perspective. *Resources Policy*, 59, 427-434. doi:10.1016/j.resourpol.2018.08.013

- Yılanıcı, V. (2009). “Yapısal Kırılmalar Altında Türkiye İçin İşsizlik Histerisinin Sınanması” *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 10(2), 324-335.
- Yurdakul, F. (2000). “Yapısal Kırılmaların Varlığı Durumunda Geliştirilen Birim-Kök Testleri” *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2) , 21-34.
- Zhang, Y., & Wei, Y. (2010). The Crude Oil Market And The Gold Market: Evidence For Cointegration, Causality And Price Discovery. *Resources Policy*, 35(3), 2010, 168 – 177. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2010.05.003>
- Zhu, X-H., Chen, J-Y., Zhong, M-R. (2015). Dynamic Interacting Relationship Among International Oil Prices, Macroeconomic Variables And Precious Metal Prices. *Transaction Of Nonferrous Metals Society Of China*, Vol. 25, 669-676. Doi: 10.1016/S10036326(15)63651-2
- Zivot, E. And Andrews, D. W. K. (1992). Further Evidence On The Great Crash, The Oilprice Shock, And The Unit-Root Hypothesis. *Journal Of Business & Economic Statistics* 10(3):251-270.

İnternet Kaynakları

- (2020, Nisan 12). MTA Genel Müdürlüğü: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/altin> adresinden alındı.(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020, Nisan 11). World Gold Council: <https://www.gold.org/about-gold/market-structure-and-flows> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020, Nisan 11). The Silver Institute: <https://www.silverinstitute.org/wp-content/uploads/2019/04/WSS2019V3.pdf> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020, Nisan 9). Bloomberg: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-28/why-palladium-is-suddenly-a-more-precious-metal-quicktake-k2ap4ryc> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020, Nisan 10). Statistica: <https://www.statista.com/statistics/418218/global-palladium-supply/> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020, Nisan 11). World Platinum Investment Council: https://platinuminvestment.com/files/327561/WPIC_Platinum_Quarterly_Q4_2019.pdf adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020a, Nisan 11). Wikipedia: <https://en.wikipedia.org/wiki/Silver> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020b, Nisan 10). Wikipedia: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Platin> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)
- (2020c, Nisan 12). Wikipedia: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Paladyum> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 12.04.2020)

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 20.06.2020

Makale Kabul Tarihi: 12.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.763548

SAĞLIK HİZMETLERİ PAZARLAMASI ÇERÇEVESİNDE İÇ MÜŞTERİ TATMİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER¹

*Factors Affecting Interior Customer Satisfaction Within The
Framework of Health Services*

Derya Fatma BİÇER

Dr. Öğr. Üyesi

*Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
Bölümü*

ORCID ID: 0000-0002-3359-1236

dfbicer@cumhuriyet.edu.tr

Adem YILDIRIM

Sivas İl Milli Eğitim Müdürlüğü

ORCID ID: 0000-0002-9978-0988

adem_1110@hotmail.com

¹ Bu çalışma “Sağlık Hizmetlerinde Pazarlama ve İç Müşteri Tatmininin Hasta Tatmini Üzerine Etkileri: Bir Kamu Hastanesi Örneği” (2018) adlı tez çalışmasından derlenmiştir.

Özet: Hizmet pazarlamasında, iç müşteri kavramı toplam kalite yönetimi anlayışının ortaya çıkardığı bir kavram olup, hizmet işletmeleri için de ayrı bir önem taşımaktadır. Üretilen hizmetin sunulması işletmenin ayakta durmasına veya yok olmasına sebep olabileceğinden kaliteli olması gerekmekte, kaliteli olabilmesi için de iç müşterilerin bu üretimi kaliteli yapması kendilerini yetiştirmelerine ve tatmin olmuş bireyler olmalarına bağlanmalıdır. Bu çalışmada, sağlık hizmeti sunan personelin tatmin düzeyini etkileyen faktörlerin ve onların motivasyonunu yükseltebilecek teşvik araçlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini Sivas merkezde hizmet veren Numune Hastanesi ve İstasyon Ek Binası'nda hizmet vermekte olan sağlık personeli oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan anket metni yüz yüze görüşme tekniği ile 277 sağlık personeline uygulanmıştır. Veriler tanımlayıcı istatistiksel metotlarla birlikte, Faktör, Korelasyon, Kruskal Wallis, Ki-Kare, Mann Whitney-U Testleri ile değerlendirmeye tabi tutularak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda iç müşteri tatmininin orta düzeyde olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda tatmin düzeyinin cinsiyet, yaş, eğitim, çalışma yılı ve pozisyon değişkenlerinden etkilendiği de saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Sağlık Hizmeti, İç müşteri, Tatmin

Abstract: In service marketing, the concept of internal customer is a concept created by the understanding of total quality management, and it has a special importance for service businesses. Since the provision of the produced service may cause the company to stand or disappear, it should be quality, so that the internal customers make this production with high quality should be attributed to their training and to be satisfied individuals. In this study, it is aimed to determine the factors affecting the satisfaction level of the personnel providing health service and the incentive tools that can increase their motivation. The sample of the research consists of the health personnel serving in Numune Hospital and Station Additional Building serving in centre of Sivas. Survey text used in the research was applied to 277 health personnel by face-to-face interview technique. The data were interpreted with descriptive statistical methods by factoring, correlation, Kruskal Wallis, Chi-square, Mann Whitney-U tests. As a result of the research, it is possible to say that the internal customer satisfaction is at a medium level. It was also determined that the level of satisfaction was affected by the variables of gender, age, education, year of employment and position.

Keywords: Marketing, Health Care, Internal Customer, Satisfaction

GİRİŞ

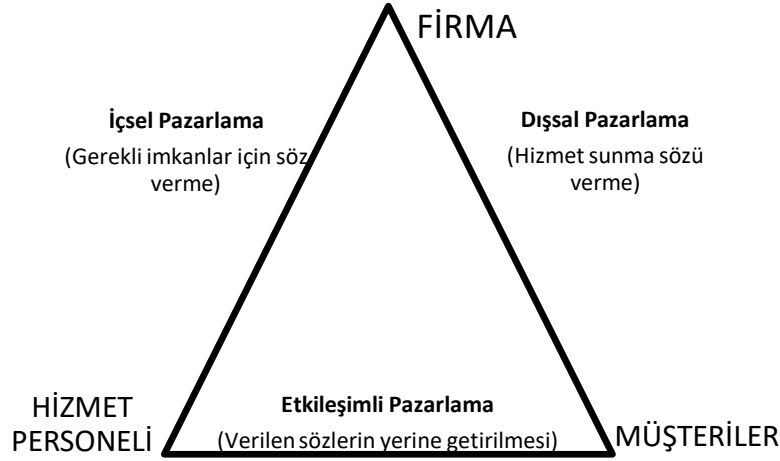
Pazarlama; müşteriler, alıcılar, paydaşlar ve toplumun bütünü için değer ifade eden önerilerin geliştirilmesi, iletişimi, ulaştırılması ve değişimi için bir faaliyet, bir dizi oluşum ve süreçtir (AMA; 2007). Pazarlama fonksiyonu en basit işletmede bile olmazsa olmaz 3 temel fonksiyondan (tedarik-üretim-pazarlama) birisidir. Günümüzde de işletmelerin karlılık, büyüme ve toplumsal ihtiyaçları karşılama gibi temel hedeflerine ulaşmaları pazarlama fonksiyonunu etkin yürütmeleriyle sağlanabilir (Chicago, 2008).

Pazarlama faaliyetleri dinamik bir yapıda olduğu ve uygulamada özellikle müşteri odaklı hareket tarzı benimsediği için gerek fiziksel ürün gerekse hizmet üreten işletmelerin değişen ve daha da bilinçli hale gelen tüketici profillerine doğru hedefleme ve konumlandırma yapabilecekleri en değerli çalışma sahaları haline gelmiştir.

Hizmet, bir faaliyetin temel amacı veya unsuru olarak tüketici isteklerini giderici nitelikte, olan soyut çabalar (Tengilimoğlu, 2017:148). Grönroos hizmetleri dokunulmaz yapıda müşteriler personel, fiziksel olanaklar ve işletmenin sahip olduğu sistemler arasındaki etkileşim sürecinde gelişen ve müşterilerin problemlerine çözüm yaratan eylemler olarak ifade etmektedir (Grönroos, 1996: 7).

Hizmetlerin kendilerine özgü bir takım özellikleri ve hizmet sektörünün günden güne gerek ekonomik gelire, gerekse de istihdama katkısının artmasından dolayı hizmetlerin pazarlaması da daha önemli hale gelmiştir. Ekonomik ve toplumsal gelişmeler yeni hizmet alanlarını ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Sürekli yeni hizmet alanlarının tespit edilmesi; bunların istatistiksel sınıflandırmaya dâhil edilmesi; ölçme yöntemlerinin geliştirilerek, istatistiksel göstergelerinin oluşturulması zorunlu hale gelmiştir. Ancak artan hizmet çeşitliliği analiz sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bryson vd. "hizmet faaliyetlerinin heterojen bir yapıya sahip olmasının, onları sınıflandırmakla ilgilenen analistler için bir kabus olduğunu" söylemektedirler (Bryson vd. 2008: 662). Bu nedenle hizmet pazarlamasını daha geniş bir perspektiften değerlendirmek gerekmektedir. Grönroos'a göre hizmet pazarlaması esasen üç pazarlamanın bileşkesidir (Grönroos, 1996: 5):

- ✓ Dışsal Pazarlama: Pazarlamaya konu olacak hizmetin üretilmesi, fiyatlandırması, tutundurması ve dağıtımı ile ilgili geleneksel pazarlama faaliyetleridir.
- ✓ İçsel Pazarlama: İşletmenin çalışanlarını tüketicilerine daha iyi hizmet sunması adına eğitime ve motivasyon sağlama çabalarıdır. Çalışanların pazarlama kavramını benimsemesi sürece katılması oldukça önemlidir.
- ✓ Etkileşimli Pazarlama: Personelin müşteriye hizmet sunumunda etkinliği ve yeterliliğinin sağlanmasıdır.

Şekil 1. Hizmet Pazarlama Üçgeni

Kaynak: Valerie A. Zeithaml, Mary Jo Bitner, Services Marketing, Mc Graw-Hill Irwin North America 2003: 319

Şekil 1’de de görüldüğü gibi; hizmet pazarlaması, müşteriye verilen vaatler, bu vaatlerin yerine getirilmesiyle şekillenir. Hizmet üçgeni olarak bilinen stratejik çerçevede birbirleriyle bağlantılı olan ve beraberce hizmeti geliştiren, tutunduran ve ulaştıran gruplar görülmektedir. Hizmet pazarlamasının bu odak noktasını oluşturan oyuncular üçgenin üç noktasında yer almaktadır. Bunlar; firma, müşteri ve hizmeti sağlayanlardır. Hizmeti sağlayanlar firmanın kendi elemanı veya alt işverenin elemanı olabilir. Üçgen üzerindeki bu kilit noktalar hizmetin başarılı bir şekilde yürütülmesi için; dışsal pazarlama, etkileşimli (ilişkisel) pazarlama ve içsel pazarlama faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütmelidir (Korkmaz, Eser, Öztürk, Işın, 2009:518).

İşletmeler iç müşterileri yani çalışanları ile işbirliği halinde, dış müşterilerine karşı verilmiş taahhütleri yerine getirebilmek adına hizmet pazarlamasına ihtiyaç duymaktadır. İşletme içerisinde çalışanlara yönelik hizmet pazarlamasının başarılı olarak yürütülmesi, çalışanların performanslarında artışa ve sonucunda da işletmenin hedeflerine ulaşmasında etkili olacaktır.

Sağlık hizmetleri ise hizmet kavramları içerisinde geliştirilmiş özelliklere sahip olmakla birlikte, kendine has bazı özelliklere de sahiptir. Sağlık hizmetleri üreticilerin ürün ve hizmetleri, hekimlerin bilgi ve becerileri, sağlık kuruluşlarının tıbbi ve teknolojik kapasiteleri, testler, bakım süreçleri gibi konuları içine alır. Sağlık hizmetlerini hekimler, hastaneler, klinik ve sağlık koruma kuruluşları, laboratuvarlar, bakım evleri ve eczaneler üstlenir (Odabaşı 2004: 26).

Sürekli değişen ve gelişen çevresel faktörler sağlık hizmetlerinin sunumunda müşteri odaklı, kaynakların etkin kullanımını hedefleyen, dinamik ve planlamalı uygulamaların bileşkesi olan pazarlama yaklaşımının benimsenmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda sağlık sektöründe hastaların neye ihtiyaç duyduğunun tespiti ve bu ihtiyaçları karşılamak için sunulan hizmetlere yön verilmesi, yeni ve değişik hizmetler üretilmesi ve sonuç olarak da hastaların sunulan bu hizmetleri kullanmaya teşvik edilmesi süreci; genel olarak ‘sağlık hizmeti pazarlaması’ olarak tanımlanmaktadır (Hoşgör, 2019: 523).

Dolayısıyla pazarlama, sağlık hizmetleri sektörü için önemli bir kavramdır. Kenneth, Henson, Crow, Hartman (2005), sağlık hizmeti pazarlamacılarının, sekiz ana pazarlama görevini aşağıdaki gibi oluşturmuşlardır.

- ✓ Rekabet oluşmasına katkıda bulunmak.
- ✓ Faaliyet gösterilen çevrenin çeşitli açılardan tanınması (demografik, kanuni ya da teknik imkanlar bakımından).
- ✓ Hastaların nelere dikkat ettikleri ve tercihlerini hangi doğrultuda yaptıklarının anlaşılması çalışmaları.
- ✓ Potansiyel müşterileri keşfetmek ve alternatif hizmet alanlarına göre faaliyetleri şekillendirmek.
- ✓ Hizmet uygulamalarının tespiti ve uygulanan tespitlerin iyileştirilmesi faaliyetlerini organize etmek.
- ✓ Sosyal güvenlik kurumları ile anlaşmalar yapılması ve ücretlendirme yapılması.
- ✓ Hastalar ve potansiyel hastalarla etkileşim içerisinde olmak ve ortaya konulan etkileşimin devamlılığını sağlamak.
- ✓ Hastalara farklı ulaşım yollarını tespit etmek ve farklı kişiler/kurumlarla iş birliklerinde bulunmak.

Pazarlama faaliyetleri kar amaçlı ya da kar amacı gütmeyen sağlık kuruluşları için de oldukça önemlidir. Zira sağlık işletmelerinde performans, belirli bir dönemdeki hizmet sayıları ile ölçülmektedir. Sağlık kuruluşundaki her müdahale, ekonomik anlamda bir mübadeledir. Pazarlamanın özü mübadele, pazarlama faaliyetlerinin de amacı mübadeleleri kolaylaştırmak olduğuna göre pazarlama, kar amaçsız işletmeler için de önemli bir işletme fonksiyonudur (Kavuncubaşı, 2000: 50). Günümüzde bir sağlık işletmesinin tercih edilmesi hekim, hemşire ve diğer tıbbi kadrolar ile birlikte tüm sağlık hizmetlerinin memnuniyet yaratacak şekilde pazarlanması ve sağlık hizmetinin bütünleşik olarak ele alınmasına bağlıdır.

Hizmetlerin pazarlanması, sağlık sektörü için yeni bir kavram olmakla beraber, önemini korumaya ve arttırmaya devam edecektir.

1. SAĞLIK HİZMETLERİNİN PAZARLAMASINDA İÇ MÜŞTERİ KAVRAMI

İç müşteri kavramı toplam kalite yönetimi anlayışının ortaya çıkardığı bir kavram olup, hizmet işletmeleri için de oldukça önemlidir. Çünkü hizmet üreten işletmelerde her birim bir sonraki birimin müşterisidir. Bir işletmede asıl tedarikçilerden başlayıp firmanın müşterilerine kadar devam eden ve birbirini takip eden süreçlerde, birbirine ürün/hizmet sağlayan veya pazarlayanlar iç tedarikçi; bu ürün veya hizmeti alanlar da iç müşteriler olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla süreçte ürünü alan kuruluş içerisindeki çalışanlar da müşteri kavramına dâhil edilmektedir. Daha farklı bir ifadeyle işletmelerde çalışan personeller işletmelerin ön müşterisidir. Çünkü süreçte dış müşteriye ulaştırılması gereken ürün ya da hizmetin sağlayıcısı ya da sunucusu gibi roller üstlenirler.

İç müşteriler işletmelerde, üretimi gerçekleştiren kişiler olup, üretimi yapan kurumun üyeleridir. Sağlık kurumlarında ise, sağlık hizmetini veren hekim, hemşire, yardımcı personel, daha geniş ifadeyle sağlık kurumunun tüm çalışanlarıdır. Hekimin, sağlık personelinin ve diğer tüm çalışanların birbirleri ile ve hastalarla iletişim becerileri tutum ve davranışları, hasta ile kurdukları iletişim, kendi aralarındaki iletişim aynı zamanda diğer hastalar ve hasta yakınlarının davranışları bulunan sağlık kuruluşu hakkında çeşitli duygu ve kanaatler oluşturmaktadır.

Sağlık işletmelerinde müşteri ile sürekli temas halinde olan personelin etkinliği ve yeterliliği müşteri bağlılığı ve sunulan hizmetin sürdürülebilirliği açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle öncelikle hizmet sunumunu gerçekleştirecek personelin müşteri odaklı pazarlama konusunda eğitilmesi ve bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte hizmet sunan personelin sunduğu hizmetin kalitesini artıracak şekilde motive edilmiş olması oldukça önemlidir. Peltier,

Schibrowsky ve Cochran (2002) çalışmalarında müşteri bağlılığı hemşire ve hekimlerin hizmet düzeylerinin bir fonksiyonu olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tablo 1. Sağlık Kurumlarının İç Müşterileri

İç Müşteriler	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu Personeli (Hekim, Hemşire vb.) • Pay sahipleri, • Danışmanlar
----------------------	--

Kaynak: Ş. Kavuncubaşı, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi, Ankara, 2000,s.292

Sağlık kurumları için hasta memnuniyeti birinci derecede öneme sahip olup, kaynakların etkin kullanımı için iç müşteri ve hastaların ihtiyaçlarının anlaşılması çok önemlidir (Efil 2004: 65). Dolayısıyla sağlık kurumlarının hedefledikleri kaliteli hizmet sunumuna ulaşabilmeleri, kurumun sağlık çalışanı ve personeline sağlıklı ve adaletli bir motivasyon uygulamasına bağlıdır (Bayar, Durna, Söylemez 2008:65).

Tüm halkın sağlığından sorumlu sağlık çalışanlarının da sağlığının korunması ya da sağlığı olumsuz etkileyecek koşulların düzeltilmesi, fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması için gerekli önlemlerin alınması gerekliliği, aynı zamanda kişilere verilecek hizmetin kalitesinin ve kurumda verimliliğin artması açısından çok önemlidir. Sağlık çalışanlarının karşılaşabileceği gerginlik, rahatsızlık, yorgunluk vb. etkenler performanslarının azalmasına neden olabilecek, insan sağlığı gibi önemli hizmetlerin aksamasına kadar olumsuzluklara sebebiyet verebilecektir (Kim, 2009:100).

1.1. Sağlık Hizmetlerinde İç Müşteri Tatmini

İş tatminini birçok tanımla karşılamak mümkündür. Tatmin, bir başkası tarafından doğrudan gözlenemeyen ve sadece ilgili kişi tarafından hissedilerek tanımlanabilen zevki ve iç huzuru anlatmada kullanılır (Mercer, 1997: 57). Bu yaklaşımla Mercer (1997) tatmin kavramını kişiye özel ve iç yaşantı, huzur ve mutluluğun ifadesi olarak ele almaktadır. Çalışan tatmini; bir iş görenin işine yönelik duygularının toplamıdır. İş görenin olumlu ve olumsuz duyguların toplamı tatmin derecesini belirlemektedir.

İç müşteri tatmini ise; kavram olarak ilk kez 1911 yılında ortaya çıkmış, Taylor ve Gilbert tarafından en az stresle, en az yorularak çalışmayı sağlayacak yöntemle fabrikada çalışmak olarak ifade edilmiştir. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalar ise 1920' lerde Elton Mayo ve iş arkadaşlarınınca bir elektrik şirketinde Hawthorne Araştırmalarıyla başladığı kabul edilir. İç müşteri tatminin önemini anlaşılması ise 1930' lu yıllara uzanmaktadır. Hoppock' un 1935' te yayınlanan Job Satisfaction (iş tatmini) isimli makalesinden bu yana konuyla ilgili ciddi araştırmalar yürütülmüştür (Yazıcıoğlu, Sökmen 2007:74; Üngüren, 2010:41).

İç müşteri tatminini anlamaya ve yorumlamaya yönelik çok sayıda tanım vardır. Bazılarına göre iç müşteri tatmini, işin kendisinden de etkilenmektedir. Dolayısıyla iç müşteri tatmini tanımlarken iş ve işteki durumdan farklı özellikleriyle tatmin konusundan oluştuğu görüşünü içeren farklı bir yaklaşıma gerek duyulabilir (Falkenburg, Schyns 2007:709). Genel anlamda iç müşteri tatmini, çalışanların çalıştıkları işlerinden duydukları hoşnutluk ve işlerine yönelik olumlu duygusal tepkilerdir. (Akıncı 2002:2-3; Toker 2007:593; Yazıcıoğlu 2007:237; Fulford 2005:74) Başka bir ifadeyle iç müşteri tatmini, bir çalışanın işinden ya da kurumundan almayı umdukları ile gerçekte almış olduklarını kıyaslaması sonucunda iş çevresine verdiği farklı duygusal tepkilerin birleşimidir (Hellman, 1997:678). Ogaard' a göre ise iç müşteri tatmini, çalışanın belirli bir işletmedeki işiyle ilgili tatminini veya tatminsizliğini ifade eder (Ogaard, 2008:664). Eğer bir iş görenin iş tatmini yüksekse işine karşı olumlu duygular besler; fakat tersi durumda olumsuz duygulara sahip olur (Robbins, 2000:20). Çalışanın çalıştığı işi benimsemesi, sevmesi, işin

gereklerini yerine getirmesi hem ruhsal yaşantısını, hem kurumun başarısını, hem de yaşam süresini olumlu etkileyecektir

Esasen istediği işi yapan, temel insanı ihtiyaçlarını karşılayabilecek ücreti alan, isteği imkânlarla sahip olan bireyler, maddi ve manevi doyum sağladıkları için, yaşamlarından tat alan, mutlu bireylerdir. Fakat isteği işi yapamayan, temel insanı ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz ücret alan veya ihtiyaçlarını ertelemek zorunda kalan birey, genel anlamda olumsuz bir tutum içine girer, sadece iş hayatı değil aynı zamanda tüm hayatı da olumsuz etkilenir (Ogaard, 2008:668). Dolayısıyla iş yaşamındaki tatmin düzeyi, kişinin tüm yaşamında önemli bir yere sahiptir. Hatta iş tatminin, yaşam tatmini üzerindeki etkisi; genel yaşam tatminin iş tatmini üzerindeki etkisinden daha fazladır (Iverson, 2000:807-810).

Çalışma ortamında meydana gelebilen iş tatminsizliği, gizli bir şekilde işin yavaşlamasına, işte başarının ve verimliliğin düşmesine, işe karşı bağlılığın azalmasına, isteğe bağlı işgücü devir oranının, iş kazalarının ve şikayetlerinin artmasına neden olmaktadır.

Kurumlarda bu gibi sorunlar yaşanmaması için sağlık çalışanlarının iş tatminine yönelik ölçümler yapılmalı, kurumlarda insan kaynakları birimi kalifiye personelin bulunması, seçilmesi, yerleştirilmesi, işe uyumunun sağlanması, ücret, diğer faydalar, özendirici uygulamalar vb. gerekli kurum içi yapılanmaları yerine getirmelidir. Çalışanlar kurum içinde yükselebileceği yerler konusunda bilgilendirilmeli, eğitimleri bu doğrultuda verilmeli, verimlilikleri ölçülmeli ve iş süreçleri düzenlenmeli, değişen şartlara göre uyum sürecinde de onlara(iç müşterilere) destek olunmalı ve aynı zamanda bu süreç iyi bir iletişim ve insan ilişkileriyle desteklenmelidir (Güven 2005:129).

İşyerinde işinden tatmin olmayan çalışan, işten ayrıldığında, yerine çalışacak birinin bulunması ve yeni çalışanın kuruma, kurumun politikalarına alışması, bu konuda eğitilmesi, yaşanacak zaman kaybı vb. durumlar, kurumda olumsuz bir ortam yaratmak ve masrafları artırmanın yanı sıra müşterilerin veya sağlık kurumlarında hastaların memnuniyetsizliğini de artıracak göz önüne alındığında çalışanın işten duyacağı tatminin ve sağlayacağı motivasyonun önemi daha da iyi anlaşılacaktır (Akıncı, 2002:9).

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yönetim anlayışının tarihsel süreç içinde geçirdiği değişimden iş görene yönelik bakış açısı da etkilenmiş ve iş görenler iç müşteriler olarak adlandırılmıştır. Sağlık sektörü emek yoğun bir hizmet sektörü olduğu için hizmet sağlayıcılar da hizmet üretim sürecine katılmaktadırlar. Yani sağlık işletmelerinde insana hizmet söz konusudur ve bir insana hizmet yine başka bir insan tarafından sunulmaktadır. Müşteriye sunulan hizmetin kalitesi müşteri tatmini ve sadakati ile ilişkilendirilmektedir. Bunu sağlayabilmek için öncelikle iç müşterinin tatmin edilmesi gerekir. Buradan hareketle çalışmanın ana amacı, sağlık hizmeti sunan personelin tatmin düzeyini etkileyen faktörlerin ve onların motivasyonunu yükseltebilecek teşvik araçlarının belirlenmesidir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın Türkiye'deki tüm sağlık kuruluşlarında gerçekleştirilmesi hem zaman hem de maliyet açısından mümkün olmadığından; çalışma gurubu Sivas İli Numune Hastanesinde ve İstasyon Ek Binasında görev yapan sağlık çalışanlarından 17 destek hizmetler (temizlik/güvenlik), 27 Tıbbi Sekreter, 194 hemşire, 9 sağlık teknisyeni, 21 hekim, 9 diğer görev yapan olmak üzere 277 sağlık personeli oluşturulmuştur.

Çalışanların genellikle zaman yetersizliğini öne sürerek katkı sağlamayı kabul etmemeleri araştırmayı kısıtlayıcı faktörlerdendir. Araştırmaya 24.07.2017-30.08.2017 tarihleri arasında sağlık hizmeti sunan personel (izin, görevi başında bulunamama vb) dahil edilmiştir. Araştırma sonuçları Sivas ilinde sağlık hizmeti sunan örneklem gurubunu temsil ettiği için tüm Türkiye'ye genellenemez.

3.1. Verilerin Toplanması

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmış ve yüz yüze görüşme tekniği ile anket formları cevaplayıcılara ulaştırılmıştır. Araştırmada, tesadüfi olmayan örnekleme türlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan sorular ve değerlendirilen ifadeler ön çalışma sonucunda elde edilmiştir. Öncelikle ilgili literatür doğrultusunda hazırlanmış genel sorular ile 30 kişi üzerinde ön anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ön anket verileri SPSS 22 istatistiksel paket programı ile değerlendirilerek, güvenilirlik ve geçerlilikleri test edilmiştir. Cevaplayıcılar tarafından anlaşılması güç bazı ifadeler anket metninden çıkarılmış, çelişkili ifadeler giderilmiş ve gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra uygulanan anket formunun son şekli verilmiştir. Hazırlanan anket formları gerekli izinler alındıktan sonra uygulanmıştır. Sağlık kuruluşu çalışanlarından 277 adet iş görene anket uygulanmıştır. Geri dönüş oranı %90'dır. İç müşteri anket formu yapısal olarak iki grup sorudan oluşmaktadır. İlk grup sorular cevaplayıcıların demografik özellikleri ile ilgili olup, ikinci grup sorular; cevaplayıcıların sağlık kuruluşundan tatmin düzeylerini belirlemeye yönelik ifadelerden oluşmaktadır.

Çalışmada iç müşteri tatminini belirlemek amacıyla Minnesota Tatmin Ölçeği kullanılmıştır. Minnesota Tatmin Ölçeği (MTÖ) (The Minnesota Satisfaction Questionnaire-MSQ), 1967 yılında Weiss, Dawis, England ve Lofquist tarafından geliştirilmiştir (Weiss vd, 1967). Ölçeği Türkçe'ye uyarlama, geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları 1985 yılında Baycan tarafından yapılmıştır (Serinkan, Bardakçı 2007:156). Sözü edilen soruların hazırlanmasında ise 5'li Likert ölçeği kullanılmış olup, değerlendirmeler "çok memnunum" ile "hiç memnun değilim" arasındadır.

İç müşterilerin algılarını ölçmek amacıyla yapılan ankette yer alan soruların yeterlilik ve küresellik sınamaları yapılmıştır. KMO değerinin 0,83 ve Barlett's testinin anlamlı çıkması, toplanan verilerin faktör analizi için uygun olduğunu açıkça göstermektedir. Ayrıca anketlere sorularına verilen cevapların rastgeleliği de küresellik sınaması ile ölçülmüş ve istatistiksel olarak uygun olduğu anlaşılmıştır ($p < 0,05$). Yapılan faktör analizi sonucunda iç müşterilerin tatmin düzeyini belirlemeye yönelik kullanılan ifadelerin beş faktör altında toplandığı, bu beş faktörün toplam varyansı açıklama gücünün de %79.1 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen faktörler yeniden adlandırılarak araştırma değişkenleri daha anlamlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Ölçek güvenilirliği ise 0,95 olarak saptanmıştır.

Tablo 2. İç Müşterilerden Elde Edilen Verilere İlişkin Faktör Analizi Sonuçları

Rotasyonlu Bileşen Matrisi					
Değişkenler	Faktör Yük Değerleri				
	Faktör 1 (İş Tatmini)	Faktör 2 (İşin Yapılma Şekli)	Faktör 3 (İş Özgürlüğü)	Faktör 4 (Bilgi Ve Beceri Kullanımı)	Faktör 5 (İş Sorumluluğu)
S23	,885				
S15	,805				
S14	,784				
S10	,642				
S27	,613				
S29	,587				
S16	,560				
S17		,799			
S24		,701			
S12		,598			
S21		,552			
S13			,887		
S11			,721		
S19			,579		
S26				,859	
S20				,745	
S18				,619	
S28					,782
S25					,727
S23					,671

3.2. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmada iç müşteri tatminini etkileyen etmenler; konu ile ilgili yazın ile karşılaştırıldığında iç müşteri tatminini etkileyen yaş, cinsiyet, konum vb. etmenlerden iç müşteri tatmini üzerinde bazı değişkenlerin etkili bazı değişkenlerin ise etkisiz olduğu sonucunun ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak bu çalışmada bu etmenlerle iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğu varsayılmıştır. Bu doğrultuda kuramsal ilişkiler çerçevesinde sınanacak hipotezler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

H₁: Cinsiyet ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1A}: Cinsiyet ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1B}: Cinsiyet ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1C}: Cinsiyet ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1D}: Cinsiyet ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{1E}: Cinsiyet ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Gelir ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2A}: Gelir ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2B}: Gelir ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2C}: Gelir ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2D}: Gelir ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{2E}: Gelir ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: İş yerindeki çalışma süreleri ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3A}: İş yerindeki çalışma süreleri ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3B}: İş yerindeki çalışma süreleri ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3C}: İş yerindeki çalışma süreleri ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3D}: İş yerindeki çalışma süreleri ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{3E}: İş yerindeki çalışma süreleri ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Çalışılan pozisyon ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4A}: Çalışılan Pozisyon ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4B}: Çalışılan Pozisyon ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4C}: Çalışılan Pozisyon ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4D}: Çalışılan Pozisyon ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H_{4E}: Çalışılan Pozisyon ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. VERİLERİN ANALİZİ VE YORUMLAR

Verilerin analizinde iç müşteriye ait demografik bulgular, iç müşteri tatminine ait bulgular ve bunların yorumlarına yer verilmiştir. Araştırmada elde edilen veriler değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotlarla (Aritmetik Ortalama, Sayı, Yüzde) birlikte, Faktör analizi yapılmıştır. Faktörlerin birbirleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için korelasyon analizi yapılmıştır. Verilerin normal dağılımdan gelmediği saptandığı için faktör ortalamalarının demokratik değişkenlere göre farklılıkları test etmek amacıyla Kruskal Wallis, Mann Whitney-U Testleri ile değerlendirmeye tabi tutularak elde edilen veriler yorumlanmıştır.

Tablo 3. İç Müşterilere Ait Demografik Veriler

Değişkenler	Kategoriler	Frekans (f)	Yüzde %
Cinsiyet	Kadın	190	68,6
	Erkek	87	31,4
	Toplam	277	100
Yaş	18-26	52	18,8
	27-35	138	49,8
	36-44	62	22,4
	45-53	25	9,0
	Toplam	277	100
Medeni Durum	Evli	189	68,2
	Bekar	88	31,8
	Toplam	277	100
Eğitim Durumu	İlköğretim (İlkokul/Ortaokul/ Lise)	50	18,1
	Ön Lisans	41	14,8
	Lisans	146	52,7
	Yüksek Lisans	27	9,7
	Doktora	13	4,7
	Toplam	277	100
Meslek	Destek Hizmetler (Temizlik/Güvenlik)	17	6,1
	Tıbbi Sekreter	27	9,7
	Hemşire	194	70,0

	Sağlık Teknisyeni	9	3,2
	Diğer	9	3,2
	Hekim	21	7,6
	Toplam	277	100
Meslekte Çalışma Yılı	0-2	25	9,0
	3-5	26	9,4
	6-8	55	19,9
	9-11	41	14,8
	12-14	51	18,4
	15 Yıl ve üzeri	79	28,5
	Toplam	277	100
Mesleği Tercih Etme	Kendi isteğim	99	35,7
	Ailemin isteği	41	14,8
	Arkadaş çevremden duyduklarım	24	8,7
	Üniversiteye giriş puanım	39	14,1
	KPSS puanım	17	6,1
	Diğer	57	20,6
	Toplam	277	100
Pozisyon	Yönetici Olmayan Personel	240	86,6
	Orta düzey Yönetici	37	13,4
	Toplam	277	100
Gelir Düzeyi	999 TL ve Altı	8	2,9
	1000-1499 TL	52	18,8
	1500-2499 TL	167	60,3
	2500-3499 TL	40	14,4
	3500 TL ve üzeri	10	3,6
	Toplam	277	100

Tablo 3'e göre; ankete katılanların büyük çoğunluğu kadındır. Her ne kadar erkeklerde sağlık sektöründe çalışmaya yönelse de kadın çalışanların ağırlığı hissedilmektedir. Bunun sebebi geleneklerimizde hemşirenin bayan olması alışkanlığı olabilir.

Yaş ile ilgili verilere bakıldığında; katılımcıların çoğunluğunun 27-44 yaş aralığı aralığında olduğu görülmektedir. Sağlık sektöründe yıpranmanın fazla olması sebebiyle emeklilik yaşı gelenlerin fazlaca beklemeden emekli olduğu düşünülebilir.

Medeni durum ile ilgili verilerde % 68.2'lik önemli bir kısmın evli olduğu, %31.8'lik kısmın ise bekar olduğu görülmekte olup, kariyer yapma imkânlarının az olması evlenmeyi tercih etmelerinde etkili olduğu düşünülebilir.

Eğitim ile ilgili veriler; çoğunluğun % 52.7 oranı ile lisans mezunu olduğu, % 18.1'inin ilköğretim, % 14.8'inin ön lisans, % 9.7'sinin yüksek lisans, % 4.7'sinin ise doktora mezunu olduğu görülmektedir. Açık öğretim imkânlarının iyileşmesi de düşünülecek olursa lise veya ön lisans mezunu olarak iş imkânı bulunları dahi lisans tamamlama yoluna gitmiş böylelikle ankete katılanların büyük bir kısmının lisans mezunu olmasında etkili olabilir.

Meslek ile ilgili verilere bakıldığında; % 70 gibi önemli bir kısmı hemşireler oluşturmakta, % 6.1'i destek hizmet personeli (temizlik/güvenlik), yüzde 9.7'si tıbbi sekreter, % 3.2 sağlık teknisyeni, % 3.2'si diğer çalışanlar, % 7.6 da hekimlerden oluşmaktadır.

Meslekteki çalışma yılında; % 28.5 ile 15 yıl ve üzeri çalışma süresi birinci sırayı alırken, ikinci sırada % 19.9 ile 6-8 yıl yer almakta, yeni göreve başlayarak 0-2 yıl çalışanlar % 9, 3-5 yıl çalışanlar % 9.4, 9-11 yıl çalışanlar ise, katılımcıların % 14.8'lik kısmını oluşturmaktadır.

Mesleği tercih etme verilerine bakıldığında; kendi isteğim seçeneği % 35.7 ile birinci sırada bulunmakta olup, sağlık sektöründe maaşların diğer kurumlara göre iyi olması çalışanları bu alana yönelttiği düşünülebilir. % 14.8 ailenin isteği, % 8.7 ile arkadaş çevremden duyduklarım, % 14.1 üniversiteye giriş puanım, % 6.1 KPSS puanım oranlarına ulaşılmakta olup, sağlık çalışanlarının diğer memur alımlarından farklı olarak sadece Kamu Personeli Seçme Sınavında aldıkları puanlar ile değil öncesinde aldıkları eğitime göre atamalarının yapıldığı değerlendirilebilir.

Pozisyon verilerine bakıldığında; % 86.6'lık bir kısmın yönetici olmayan personel olarak çalıştığı, % 13.4 lük bir kısmın ise orta düzey yönetici olduğu görülmektedir. Ankete katılan alt ve üst düzey yönetici bulunmamaktadır.

Gelir düzeyi verilerine bakıldığında; çalışanların çoğunluğunun 1500-2499 TL arasında gelire sahip olduğu gözlenmektedir.

4.1. İç Müşterilerin Tatmin Düzeylerini Ölçmede Kullanılan Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

İç müşterinin iş tatminini ölçmeye yönelik ifadeler tabloda (Tablo 4) özetlenmiştir.

Tablo 4. İç Müşterilerin İş Tatmini Değişkenlerine Ait Ortalama Değerleri

Sorular	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum Ne De Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
	f	f	f	f	f		
	%	%	%	%	%		
Terfi olanağımın olmasından memnunuz	61 22	57 20,6	132 47,7	17 6,1	10 3,6	2,48	1,01
Yöneticimin karar vermedeki yeteneğinden memnunuz	75 27,1	51 18,4	68 24,5	65 23,5	18 6,5	2,63	1,27
Yöneticimin ekibimdeki kişileri yönetme tarzından memnunuz	75 27,1	57 20,6	34 12,3	76 27,4	35 12,6	2,77	1,42
Yaptığım iş karşılığında aldığım ücretten memnunuz	121 43,7	44 15,9	76 27,4	16 5,8	20 7,2	2,16	1,25
Çalışma koşullarından memnunuz	76 27,4	60 21,7	80 28,9	51 18,4	10 3,6	2,49	1,17
Vicdanen rahatsız olmayacağım şeyler yapabilme şansından memnunuz	39 14,1	37 13,4	52 18,8	80 28,9	69 24,9	3,37	1,36
Yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissinden memnunuz	15,2 42	7,9 22	24,2 67	40,4 112	12,3 34	3,26	1,23

Ölçeğin grup değişkenlerine göre ortalama değeri 2.7 bulunmuştur. Buna göre ortalamaları en yüksek iki verinin sırasıyla 3,37 ve 3,26 “Vicdanen rahatsız olmayacağım şeyler yapabilme şansımın olmasından memnunuz.” ve “Yaptığım iş karşılığında duyduğum başarı hissinden memnunuz.” ifadelerinin olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanının ilgilendiği kitlenin hastalar olduğu düşünüldüğünde, insan sağlığı gibi önemli bir görev üstlenildiği de göz önüne alınacak olursa yaptığı işin vicdanına seslendiği anlaşılmakta, vicdanen rahatsız olmayacağı şeyler yapabilme şansını buluyor olması da doğal olarak sağlık çalışanını memnun ve motive etmektedir, şeklinde düşünülebilir. Yaptığı iş karşılığında duyduğu başarı hissi ise yine ilgilendiği hastalara karşı faydalı işler yapıyor ve başarılı hissediyor ve memnun kalıyor olabilir.

Tablo 5. İç Müşteriler Tarafından İşin Yapılma Şekli Değişkenlerine Ait Ortalama Değerleri

	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum Ne De Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
Sorular	f	f	f	f	f		
	%	%	%	%	%		
Sabit ve düzenli bir işimin olmasından memnunum	53 19,1	18 6,5	28 10,1	133 48	45 16,2	3,35	1,35
Mesaimi etkin kullanmaktan memnunum	59 21,3	29 10,5	60 21,7	82 29,6	47 17	3,10	1,38
Ara sıra değişik işler yapabilme olanağından memnunum	44 15,9	96 34,7	107 38,6	20 7,2	10 3,6	2,48	,96
Alınan kararların hızlı bir şekilde uygulanmasından memnunum	81 29,2	41 14,8	72 26	73 26,4	10 3,6	2,60	1,25

İç müşterinin iş yapma şekli ölçmeye yönelik ifadeleri aşağıdaki tabloda (Tablo 5) özetlenmiştir. Ölçeğin grup değişkenlerine göre ortalama değeri 2,9 bulunmuştur Buna göre Tablo 5 incelendiğinde en yüksek iki değer 3,35 ortalamayla “Sabit ve düzenli bir işimin olmasından memnunum.” ve 3,10 ortalamayla “Mesaimi etkin kullanmaktan memnunum” ifadelerine ait olduğu görülmektedir. Günümüz şartlarında sabit ve düzenli bir iş bulmak için bir hayli gayret göstermek gerektiği göz önüne alınırsa bu imkâna kavuşmanın her çalışanı olduğu gibi sağlık çalışanını da memnum ettiği düşünülebilir. Mesai süresince etkin ve verimli çalışmayıp işlerini zamanı yetiştiremeyen mesai dışında da işlerine devam etmek zorunda kalan iş gören düzensiz ve mutsuz bir hayata sürükleneceği dolayısıyla mesaisini etkin kullanma imkânı sahip sağlık çalışanının bu durumdan memnum olacağı düşünülebilir.

Tablo 6. İç Müşterinin İş Özgürlüğü Değişkenlerine Ait Ortalama Değerleri

Sorular	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum Ne De Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
	f	f	f	f	f		
	%	%	%	%	%		
Toplumda saygın bir kişi olma şansını bana vermesinden memnunum	59 21,3	41 14,8	68 24,5	89 32,1	20 7,2	2,9	1,26
Özgür çalışma olanağımın olmasından memnunum	81 29,2	62 22,4	76 27,4	0 0	58 20,9	2,40	1,11
Kişilere ne yapacaklarını söyleme şansından memnunum	50 18,1	47 17	72 26	100 36,1	8 2,9	2,88	1,16

İç müşterinin iş özgürlüğünü ölçmeye yönelik ifadeler tabloda (Tablo 6) özetlenmiştir. Ölçeğin grup değişkenlerine göre ortalama değeri 2,7 bulunmuştur. Tablo 6 incelendiğinde en yüksek değer 2,9 ortalamayla “Toplumda saygın bir kişi olma şansını bana vermesinden memnunum.” ifadesine ait olduğu görülmektedir. İnsanların meslek seçimlerinde sadece maddi gelir elde etme değil sosyal doyumlarının da önemli olduğu düşünülürse sağlık çalışanının da toplumda saygın bir yerinin olduğu ve bu konunun bir haz bir memnuniyet vesilesi olduğu düşünülebilir.

Tablo 7. İç Müşterinin Bilgi ve Beceri Kullanımı Değişkenlerine Ait Ortalama Değerleri

Sorular	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılmıyorum Ne De Katılmıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
	f	f	f	f	f		
	%	%	%	%	%		
Çalışma arkadaşlarımla anlaşabilmelerinden memnunum	50 18,1	33 11,9	71 25,6	115 41,5	8 2,9	2,99	1,17
Kendi yeteneklerimi kullanarak bir şeyler yapabilme şansından memnunum	38 13,7	30 10,8	16 5,8	169 61	24 8,7	3,40	1,20
Başkaları için bir şeyler yapabilme olanağından memnunum	35 12,6	23 8,3	20 7,2	158 57	41 14,8	3,53	1,21

İç müşterinin bilgi ve beceri kullanımını ölçmeye yönelik ifadeler aşağıdaki tabloda (Tablo 7) özetlenmiştir. Ölçeğin grup değişkenlerine göre ortalama değeri 3,3 bulunmuştur. Tablo 7 incelendiğinde en yüksek değer 3,53 ortalamayla “başkaları için bir şeyler yapabilme olanağından memnunum.” ifadesine ait olduğu görülmektedir. Sağlık çalışanının mesleği gereği insan sağlığıyla ilgilenmesi nöbet gibi yorucu bir görevinin olması düşünülürse kendisi dışındakilere bir şeyler yapabiliyor hissini memnuniyet verici olduğu düşünülebilir.

Tablo 8. İç Müşterilerin İş Sorumluluğu Değişkenlerine Ait Ortalama Değerleri

Sorular	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Ne Katılıyorum Ne De Katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Ortalama	Standart Sapma
	f	f	f	f	f		
	%	%	%	%	%		
Kararlarımı uygulama serbestliğimin olmasından memnunum	58 20,9	58 20,9	89 32,1	64 23,1	8 2,9	2,66	1,13
Kendi yöntemlerimi kullanarak sorumluluk alabilmekten memnunum	42 15,2	32 12,1	34 12,3	64 23,1	137 49,5	3,06	1,10
Yaptığım iş ile ilgili takdir edilmekten memnunum	108 39	46 16,6	62 22,4	53 19,1	8 2,9	2,30	1,24

İç müşterinin iş sorumluluğunu ölçmeye yönelik ifadeler aşağıdaki tabloda (Tablo 8) özetlenmiştir. Ölçeğin grup değişkenlerine göre ortalama değeri 2,7 bulunmuştur. Tablo 8 incelendiğinde en yüksek değerin “kendi yöntemlerimi kullanarak sorumluluk alabilmekten memnunum” olduğu görülmektedir. Özellikle acil durumlarda sağlık bütünlüğü bozulmuş bireyler için kendi tecrübesi ile kendi yöntemlerini kullanarak sorumluluk alabilmekten hoşnut kalıyor olabilir.

4.2. İç Müşterilere Ait Bulguların İç Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi

Bu bölümde iç müşteriye ait cinsiyet, gelir, çalıştığı pozisyon, çalışma süreleri ve mesleğini tercih etme sebebi gibi değişkenlerin iç müşteri tatmini üzerindeki etkileri incelenmiştir. Veriler normal dağılım göstermediğinden cinsiyet ile iç müşteri tatmin boyutları arasında “Mann Whitney U Testi”; gelir, çalışılan pozisyon, çalışma süreleri ve mesleği tercih etme sebebi ile iç müşteri tatmin boyutları arasında “Kruskal Wallis Testi” yapılmıştır.

Cinsiyetin iç müşteri tatmini üzerindeki etkisi Mann-Whitney U testi ile bulunmaya çalışılmıştır.

Tablo 9. Cinsiyetin İç Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi

Cinsiyet	n	Sıra Ortalaması	Mann - Whitney U	Wilcoxon W	Z	p
Kadın	1908	155,47	1936,000	3211,000	-7,304	,000
Erkek	7	64,22				
Toplam	277					

Tablo 9 incelendiğinde (H_1) “Cinsiyet ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$) cinsiyete bağlı olarak, iş hayatından beklentiler evde işlerinden sıkılan bayanların çalışma hayatını sevmeleri, çocuk sahibi annelerin evlatlarına vakit ayıramama gibi sebeplerle iş hayatını sevmemeleri, evin geçimine daha çok katkı sağlamak zorunda hisseden erkeklerin çalışmayı sevmeleri, sosyal hayata daha az zaman kaldığı için çalışma hayatını sevmeyen bireylerin oluşu söz konusu farklılığa sebep olabilir.

Tablo 10. Cinsiyetin İç Müşteri Tatmin Boyutları Üzerindeki Etkisi

Boyutlar	Cinsiyetiniz	n	Sıra Ortalaması	Mann -Whitney U	Wilcoxon W	Z	P
İş Tatmini	Kadın	190	155,85	1850,000	3125,000	-7,498	,000
	Erkek	87	62,50				
	Toplam	277					
İş Yapılma Şekli	Kadın	190	152,89	2522,500	3797,500	-6,186	,000
	Erkek	87	75,95				
	Toplam	277					
İş Özgürlüğü	Kadın	190	143,72	4604,500	5879,500	-2,107	,035
	Erkek	87	117,59				
	Toplam	277					
Bilgi Beceri Kullanımı	Kadın	190	159,67	982,500	2257,500	-9,499	,000
	Erkek	87	45,15				
	Toplam	277					
İş Sorumluluğu	Kadın	190	144,84	4349,000	5624,000	-2,615	,009
	Erkek	87	112,48				
	Toplam	277					

Tablo 10 incelendiğinde iş tatmini, işin yapılma şekli, bilgi ve beceri kullanımı, iş özgürlüğü, iş sorumluluğu boyutları arasındaki anlamlılık değerinin (p) 0,05 den küçük çıktığı görülmektedir.

Dolayısıyla “Cinsiyet ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi (H_1) nin alt hipotezleri olan;

- (H_{1A}) “Cinsiyet ile iş tatmini arasında anlamlı farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{1B}), “Cinsiyet ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{1C}), “Cinsiyet ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardı.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{1D}) “Cinsiyet ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{1E}) “Cinsiyet ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)

Tablo incelendiğinde kadın personelin tatmin düzeyinin tüm iç müşteri tatmin boyutları açısından daha yüksek olduğu ve cinsiyet ve tatmin düzeyi arasındaki farklılığın bu durumdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Buradan kadın personelin çalışmaya hayatına katılmaktan ve özellikle kendi ekonomik özgürlüğünü kazanmaktan kaynaklı tatmin düzeyinin yüksek olduğu düşünülebilir.

Tablo 11. Gelirin İç Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi

Gelir Düzeyiniz (Aylık Ortalama)	n	Sıra Ortalaması	Ki Kare	df	p
999 tl ve altı	8	52,50	55,844	3	,000
1000-1499 TL	52	90,94			
2500-3499 TL	167	140,30			
3500 TL ve üzeri	50	198,48			
Toplam	277				

Gelir ile iç müşteri tatmini arasındaki anlamlı bir farklılık olup olmadığı Kruskal Wallis testi ile bulunmaya çalışılmıştır. Tablo 11' e göre; gelir ile iş tatmini, işin yapılma şekli, iş özgürlüğü, bilgi ve beceri kullanımı, iş sorumluluğu faktörleri arasındaki anlamlılık değerinin 0,05' den küçük çıktığı görülmektedir.

(H_2) “Gelir ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$) Tabloya 11' e göre gelir seviyesi 3500 TL ve üzeri olan personelin tatmin düzeyinin daha yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 12. Gelirin İç Müşteri Tatmin Boyutları Üzerindeki Etkisi

	Gelir Düzeyiniz (Aylık Ortalama)	n	Sıra Ortalaması	Ki Kare	df	P
İş Tatmini	999 TL ve altı	8	61,50	70,587	3	,000
	1000-1499 TL	52	74,49			
	2500-3499 TL	167	144,93			
	3500 TL ve üzeri	50	198,67			
	Toplam	277				
İşin Yapılma Şekli	999 TL ve altı	8	59,00	55,259	3	,000
	1000-1499 TL	52	80,13			
	2500-3499 TL	167	147,29			
	3500 TL ve üzeri	50	185,34			
	Toplam	277				
İş Özgürlüğü	999 TL ve altı	8	4,50	64,523	3	,000
	1000-1499 TL	52	123,12			
	2500-3499 TL	167	129,88			
	3500 TL ve üzeri	50	207,50			
	Toplam	277				
Bilgi Beceri Kullanımı	999 TL ve altı	8	5,00	61,651	3	,000
	1000-1499 TL	52	85,36			
	2500-3499 TL	167	159,48			
	3500 TL ve üzeri	50	147,84			
	Toplam	277				
İş Sorumluluğu	999 TL ve altı	8	248,00	51,364	3	,000
	1000-1499 TL	52	119,65			
	2500-3499 TL	167	122,69			
	3500 TL ve üzeri	50	196,16			
	Toplam	277				

Dolayısıyla “Gelir ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezinin (H_2) alt hipotezleri olan;

- (H_{2A}) “Gelir ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{2B}) “Gelir ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{2C}) “Gelir ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.” Hipotezi hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{2D}) “Gelir ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.” Hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{2E}) “Gelir ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)

Tablo 12’ye göre gelir düzeyi 3500 TL ve üzeri olan personelin işten tatmini, iş yapma şeklinden ve iş özgürlüğünden tatmin olma düzeyinin diğerlerinden daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte 2500-3499 TL arası gelir düzeyi olan personelin bilgi beceri kullanımı yönünden, gelir düzeyi 999 TL ve altı olan personelinde iş sorumluluğu yönünden tatmin düzeylerinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Gelir arttıkça çalışanların hayat

standartlarının da yükseldiği, dolayısıyla iş hayatına da daha pozitif bakabildikleri dolayısıyla iş tatmin düzeylerinin bu nedenle yüksek olduğu düşünülebilir. Biraz daha düşük gelir elde eden çalışanların ise işe karşı sorumlulukların arttığı gelirini kaybetme korkusu yaşaması sebebiyle iş sorumluluğu yönünden tatmin düzeylerin yükseldiği söylenebilir.

Tablo 13. İş Yerindeki Çalışma Süresinin İç Müşteri Tatmini Üzerindeki Etkisi

Kaç yıldır bu meslekte görev yapmaktasınız	N	Sıra Ortalaması	Ki Kare	df	p
0-2	25	185,48	35,213	5	,000
3-5	26	154,65			
6-8	55	126,72			
9-11	41	183,78			
12-14	51	103,77			
15 yıl ve üzeri	79	127,19			
Toplam	277				

İş yerindeki çalışma süresi ile iç müşteri tatmini arasındaki ilişki Kruskal Wallis testi ile bulunmaya çalışılmıştır. Tablo 13 incelendiğinde; anlamlılık değerinin (p) 0,05' den küçük çıktığı görülmektedir.

(H_3)“ İş yerindeki çalışma süresi ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir.($p < 0,05$) Tabloya göre 0-2 yıldır çalışan personelin tatmin düzeyinin daha uzun süre çalışan personellere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Göreve yeni başlamanın verdiği heyecan ve iş bulmuş olmanın verdiği güven duygusu ile daha yüksek tatmin düzeyine sebep olduğu söylenebilir.

Tablo 14. İş Yerindeki Çalışma Süresinin İç Müşteri Tatmin Boyutları Üzerindeki Etkisi

Boyutlar	Görev Süresi	n	Sıra Ortalaması	Ki Kare	df	P
P10. P14. P15. P16. P23. P27. P29.	0-2	25	184,14	32,473	3	,000
	3-5	26	140,58			
	6-8	55	119,26			
	9-11	41	182,40			
	12-14	51	105,79			
	15 yıl ve üzeri	79	136,85			
	Toplam	277				
P12. P17. P21. P24.	0-2	25	101,04	26,799	3	,000
	3-5	26	162,02			
	6-8	55	143,45			
	9-11	41	175,00			
	12-14	51	103,72			
	15 yıl ve üzeri	79	144,43			
	Toplam	277				
P11. P13. P19.	0-2	25	231,50	49,852	3	,000
	3-5	26	161,92			
	6-8	55	128,83			
	9-11	41	155,21			
	12-14	51	116,72			
	15 yıl ve üzeri	79	115,24			
	Toplam	277				

P18. P20. P26.	0-2	25	216,04	61,113	3	,000
	3-5	26	140,73			
	6-8	55	141,94			
	9-11	41	181,49			
	12-14	51	91,74			
	15 yıl ve üzeri	79	120,47			
	Toplam	277				
P23. P25. P28.	0-2	25	187,40	16,897	3	,000
	3-5	26	137,42			
	6-8	55	139,20			
	9-11	41	153,07			
	12-14	51	111,88			
	15 yıl ve üzeri	79	134,27			
	Toplam	277				

Tablo 14 iç müşteri tatmin boyutları ve çalışma süreleri arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buradan hareketle “iş yerindeki çalışma süresi ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” (H_3) hipotezinin alt hipotezleri olan

- (H_{3A}) “İş yerindeki çalışma süreleri ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{3B}) “İş yerindeki çalışma süreleri ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi, kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{3C}) “İş yerindeki çalışma süreleri ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi, kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{3D}) “İş yerindeki çalışma süreleri ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)
- (H_{3E}) “İş yerindeki çalışma süreleri ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)

Tablo 14’e göre 0-2 yıl aralığında çalışan personelin iş tatmini, iş özgürlüğü, bilgi beceri kullanımı ve iş sorumluluğuna yönelik tatmin düzeyinin, 9-11 yıldır çalışan personelin ise iş yapış şekline yönelik tatmin düzeyinin diğer zaman aralıklarında hizmet veren personellere göre yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Yeni göreve başlayan personelin iş süreçlerini daha pozitif değerlendirdiği düşünülebilir.

Tablo 15. İş yerinde Çalışılan Pozisyonun İç Müşteri Tatmini Üzerine Etkisi

Çalışılan Pozisyon	n	Sıra Ortalaması	Ki Kare	df	P
Yönetici Olmayan Personel	240	124,83	56,452	1	,000
Orta Düzey Yönetici	37	230,95			
Toplam	277	124,83			

Çalışılan pozisyon ile iç müşteri tatmini üzerine etkisi de Kruskal Wallis testi ile bulunmaya çalışılmıştır.

Tablo 158 incelendiğinde iş tatmini, işin yapılma şekli, iş özgürlüğü, bilgi ve beceri kullanımı, iş sorumluluğu faktörleri arasındaki anlamlılık değeri (p) 0,05’ den küçük çıktığı görülmektedir.

(H_4) “Çalışılan pozisyon ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” hipotezi kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)

Anket sorularını alt ve üst düzey yönetici pozisyonunda görev yapan personelin cevaplandırılmaması nedeni ile sonuçlar orta düzey yönetici ve yönetim kademeleri dışında görev yapan personeller olarak değerlendirilmiştir. Tablo 15’e göre orta düzey yöneticilerin tatmin düzeylerinin yönetici olmayan personellere nazaran daha yüksek olduğunu söylemek

mümkündür. Yetki ve sorumluluk sınırları genişledikçe çalışanlarda iş hayatına karşı tatmin düzeylerinin arttığı düşünülebilir.

Tablo 16. İşyerinde Çalışılan Pozisyonun İç Müşteri Tatmin Boyutları Üzerine Etkisi

Boyutlar	Çalışılan Pozisyon	n	Sıra Ortalaması	Ki Kare	df	p
İş Tatmini	Yönetici Olmayan Personel	240	126,92	41,273	1	,000
	Orta Düzey Yönetici	37	217,35			
	Toplam	277				
İşin Yapılma Şekli	Yönetici Olmayan Personel	240	127,72	36,053	1	,000
	Orta Düzey Yönetici	37	212,15			
	Toplam	277				
İş Özgürlüğü	Yönetici Olmayan Personel	240	127,57	37,268	1	,000
	Orta Düzey Yönetici	37	213,14			
	Toplam	277				
Bilgi Beceri Kullanımı	Yönetici Olmayan Personel	240	133,76	8,288	1	,000
	Orta Düzey Yönetici	37	173,00			
	Toplam	277				
İş Sorumluluğu	Yönetici Olmayan Personel	240	127,19	39,955	1	,000
	Orta Düzey Yönetici	37	215,62			
	Toplam	277				

Dolayısıyla “Çalışılan Pozisyon ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.” (H_4) hipotezinin alt hipotezleri olan

- (H_{4A}) “Çalışılan Pozisyon ile iş tatmini arasında anlamlı bir farklılık vardır.”
- (H_{4B}) “Çalışılan Pozisyon ile işin yapılma şekli arasında anlamlı bir farklılık vardır.”
- (H_{4C}) “Çalışılan Pozisyon ile iş özgürlüğü arasında anlamlı bir farklılık vardır.”
- (H_{4D}) “Çalışılan Pozisyon ile bilgi ve beceri kullanımı arasında anlamlı bir farklılık vardır.”
- (H_{4E}) “Çalışılan Pozisyon ile iş sorumluluğu arasında anlamlı bir farklılık vardır.”

hipotezleri kabul edilmiştir. ($p < 0,05$)

Tablo 16’ ya göre orta düzey yönetici pozisyonunda çalışan personelin tatmin düzeylerinin tüm tatmin boyutları açısından yönetici olmayan personelden daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Orta düzey yönetici pozisyonundaki personellerin sağlık gibi hassas bir hizmet sunarken hiyerarşik sıralamada söz sahibi olmalarının tüm tatmin boyutlarında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

5. SONUÇ TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sağlık kurumlarında görev yapan sağlık çalışanları görevleri gereği hastalarla sürekli yüz yüze iletişim halinde oldukları için; tatmin olmuş bir sağlık çalışanın hizmet sunumunun, hasta tatmin düzeyini etkileyeceği aşikârdır. Zira bu çalışmada hizmet sektöründe ve hizmetlerin pazarlanmasında oldukça önem arz eden bu konuya dikkat çekmek istenmiş, hem de ilgili literatürde sağlık kurumlarında böyle bir çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmüştür.

Çalışmada iç müşteri (sağlık çalışanı) tatmini üzerinde etkisi olan faktörler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma grubu Sivas ili merkezinde bulunan bir Kamu Hastanesi (Sivas Numune Hastanesi) personellerinden seçilmiştir.

İç müşterilere yönelik ilk gurup bulgular yaş, cinsiyet, medeni durum, aylık gelir, eğitim durumu gibi demografik veriler ile birlikte, ilgili kurumda çalışma süresi ve çalışılan pozisyon (statü) gibi değişkenlere yönelik bulgulardan oluşmaktadır. Bu veriler incelendiğinde ağırlıklı olarak kurum çalışanlarının %49.8'i 27-35 yaş aralığında, % 68.6'sı kadın, %52.7'si lisans mezunu, %28.5'i 15 yıl ve üzeri süredir kurumda çalışmakta, %68.2'si evli, %60.3'ü 1501 ile 2000 TL arasında gelir sahibi, %86.6'si yönetim kademesinde olmayan personellerden oluşmaktadır.

Veriler değerlendirilirken öncelikli olarak iç müşteri tatmini etkileyen etmeneler üzerinde durulmuş ve değişkenlere faktör analizi yapılarak değişkenler beş faktör altında değerlendirilmiştir. İç Müşteri Tatmini; "İş Tatmini", "İşin Yapılma Şekli", "İş Özgürlüğü", "Bilgi ve Beceri Kullanımı", "İş Sorumluluğu" olmak üzere beş boyutta incelenmiştir.

Personellerin yaptıkları "işten tatmin" düzeylerini ölçmeye yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; vicdanen rahatsız olmayacakları şeyler yapabilme şanslarının olması ve yaptıkları iş karşılığında duydukları başarı hissini en yüksek tatmin değerlerini aldığı görülmüştür. Sağlık çalışanının ilgilendiği kitlenin hastalar olduğu düşünüldüğünde, insan sağlığı gibi önemli bir konu ile ilgili çalıştığı da göz önüne alınacak olursa, yaptığı işten vicdanen rahat hissetme şansını buluyor olması da doğal olarak sağlık çalışanını memnun ve motive etmektedir, şeklinde düşünülebilir. Yaptığı iş karşılığında duyduğu başarı hissi ise yine ilgilendiği hastalara karşı faydalı işler yapıyor ve başarılı hissediyor olmasından memnun olduğunu söylemek mümkündür.

İç müşterilerin "iş yapma şeklinden tatmin" düzeylerini ölçmeye yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; personellerin sabit ve düzenli bir işlerinin olması ve mesai sürelerini etkin kullanmalarının en yüksek tatmin değerlerini aldığı görülmüştür. Günümüz şartlarında sabit ve düzenli bir iş bulmak için bir hayli gayret göstermek gerektiği göz önüne alınırsa bu imkâna kavuşmanın her çalışanı olduğu gibi sağlık çalışanını da memnun ettiği düşünülebilir. Mesai süresince etkin ve verimli çalışmayıp işlerini zamanında yetiştiremeyen mesai dışında da işlerine devam etmek zorunda kalan iş görenin düzensiz bir hayata sürükleneceği dolayısıyla mesaisini etkin kullanma imkânına sahip sağlık çalışanının bu durumdan memnun olacağı düşünülebilir.

İç müşterilerin "iş özgürlüğünden tatmin" düzeylerini ölçmeye yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; personellerin yaptıkları iş sayesinde toplumda saygın kişiler olma şansına sahip olmalarının en yüksek tatmin değerini aldığı görülmüştür. İnsanların meslek seçimlerinde sadece maddi gelir elde etme değil, sosyal doyumlarının da önemli olduğu düşünülürse sağlık çalışanının da toplumda saygın bir yerinin olduğu ve bu konunun bir haz ve bir tatmin vesilesi olduğu düşünülebilir.

İç müşterilerin "bilgi ve beceri kullanımından tatmin" düzeylerini ölçmeye yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; personellerin başkaları için bir şeyler yapabilme olanağına sahip olmalarının en yüksek tatmin değerini aldığı görülmüştür. Sağlık çalışanının mesleği gereği insan sağlığının iyileştirilmesine yardımcı olmak gibi anlamlı bir görev üstlenmesinin tatmin artırıcı olduğu düşünülebilir.

İç müşterilerin "iş sorumluluğundan tatmin" düzeylerini ölçmeye yönelik ifadeler değerlendirildiğinde; personellerin kendi yöntemlerini kullanarak sorumluluk alabilmelerinin en yüksek tatmin değerini aldığı görülmüştür. Özellikle personellerin acil durumlarda sağlık bütünlüğü bozulmuş bireyler için, kendi tecrübesi ile ve kendi yöntemlerini kullanarak sorumluluk alabilmekten ya da inisiyatif alabilmekten memnun oldukları söylenebilir.

Sağlık kuruluşlarında çalışan personellerin tatmin düzeyleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığına bakılmış ve kadın çalışanların tatmin düzeylerinin tüm tatmin boyutlarında daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum kadın sağlık personelin çalıştığı kurumda kendilerini üretken ve verimli hissetmeleri ve çalışma koşullarının tatminkâr olması ile açıklanabilir. Yazında ise Kim (2009), Akıncı (2002), Toker' in (2007)'in Yazıcıoğlu (2009)'nun yıllarında otel çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmalarda cinsiyetin tatmin üzerine etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

İç müşteri tatmini ile ortalama aylık gelir arası ilişki incelenmiş ve iki değişken arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Yapılan iş karşılığında alınan ücret en güçlü motivasyon kaynağıdır. Bu nedenle, gelir arttıkça işe tatmin düzeyinin arttığı söylenebilir. Özellikle sağlık çalışanları için uygulanmakta olan döner sermaye sisteminin sağlık çalışanlarının işten tatmin düzeyini artırmakta etkili olduğu düşünülebilir. Ayrıca veriler incelendiğinde en yüksek tatmin düzeyinin 3.500,00 ₺ ve üzeri gelire sahip olan sağlık çalışanlarında olduğu gözlemlenmiştir. Bu durumun da gerek taşeron firma çalışanlarının gerekse kadrolu çalışanların da bulunduğu cevaplayıcıların ortalama olarak 3.500,00 ₺ civarı maaş almasından kaynaklandığı düşünülebilir. Aksu ve Aktaş (2005) ise otel çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmalarında gelirin iç müşteri tatmini üzerine etkisinin olmadığını belirtmişlerdir.

Ayrıca sağlık personelinin iş yerindeki çalışma sürelerinin tatmin düzeylerini etkilediği; 0-2 yıl aralığında çalışan personelin iş tatmini, iş özgürlüğü, bilgi beceri kullanımı ve iş sorumluluğuna yönelik tatmin düzeylerinin, 9-11 yıldır çalışan personellerin ise iş yapış şekline yönelik tatmin düzeylerinin diğer zaman aralıklarında hizmet veren personellere göre yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bu bulgulara göre, yeni göreve başlayan personelin iş süreçlerini daha pozitif değerlendirdiği düşünülebilir. Benzer şekilde Hançer ve George (2003)'nin yiyecek içecek firmalarında çalışanlar üzerinde, Karatepe (2006)'nin otel çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmalarında iş yerindeki çalışma süreleri ile iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir ilişki bulunmuşlardır.

Personellerin iş tatminine yönelik önemli parametrelerden olan çalışılan pozisyon ile ilgili yapılan değerlendirmelerde orta düzey yönetici olarak hizmet veren personelin daha yüksek oranda tatmin olduğu görülmüştür. Orta düzey yönetici olarak çalışanlar için hastalara hizmet yöntemlerini belirleme, uygulamada hasta memnuniyetlerini gözlemlenme ve operasyonel süreçleri yönetme imkânı bulmaları gibi etmenlerin iş tatmin düzeylerini yükselttiği düşünülebilir. Yine Kaya (2007)'nin otel çalışanları üzerine yaptığı çalışmada çalışılan pozisyonla iç müşteri tatmini arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtilmiştir.

İç müşteri tatmin boyutları arasındaki çoklu ilişki incelendiğinde; iç müşterinin tatmin boyutları olan iş tatmini, işin yapılma şekli, iş özgürlüğü, bilgi ve beceri kullanımı, iş sorumluluğu gibi tatmin boyutları arasındaki çoklu korelasyon analizi sonuçlarına göre en yüksek pozitif ilişki, işin yapılma şekli ve iş tatmini arasında tespit edilmiştir. Bu durum işin nasıl yapıldığının iş tatminini etkilediği sonucunu ortaya çıkarabilir. En düşük pozitif ilişkinin ise iş sorumluluğu ile bilgi ve beceri arasında olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle şu önerilerde bulunulabilir:

Sağlık kurumunda iç müşteri tatmini artırmak için, sürekli hizmet içi eğitimler verilerek kurum dinamizmi canlı tutmalı, belli zaman aralıkları ile oryantasyona tabi tutularak servis değişikliği yapmak suretiyle personelin yeni göreve başladığı heyecanı yitirmemesi için çalışılmalıdır.

Ayrıca orta düzey yöneticilerde de uzmanlaşma sürecine zarar vermeden dönemsel olarak görev değişikliği yapılması sağlanarak personellerin çalışma koşullarını anlaması sağlanabilir. Bununla birlikte modern yönetim ve toplam kalite felsefesinin gereği olarak, tüm personelin yönetime katılması sağlanarak tatmin düzeyi yükseltilebilir.

Mesleğe yeni başlayan personelin yönetsel faktörlerden çok etkileneceği göz önünde bulundurularak yönetici pozisyonunda görev yapanların personeli görevlerine ilişkin beslemeleri, dinlemeleri, varsa problemlere ortak çözüm bulmaları uyum ve motivasyonu artıracak etkenlerdendir. Yönetici pozisyonunda görev yapanların kurumla ilgili karar alırken personeli de dâhil etmeleri personelin kurumun bir parçası olduğu hissi verecek, kurumun sahiplenilmesine ve aidiyet duygusunun artmasına sebep olacaktır. Bu şekilde hizmet sunumu ile ilgili tüm süreçlerde iyileştirme sağlamak adına, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya bilgi akışı doğru yönetilebilecek ve yönetimin tam ve zamanında kararlar alması ve planlamalar yapması daha kolay olacaktır.

KAYNAKLAR

- Akıncı, Z. (2002). Turizm Sektöründe İşgören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*. 4: 1-25.
- Aksu A.; Aktaş, A. (2005). Turizmde Yöneticilerin İş Doyumu: Antalya Bölgesi'nde Olgular, *Yönetim Denetleme Dergisi*, 5: 479-488. DOI: 10,1108 / 02686900510598830
- Bayar ,M. Durna, M. Söylemez D. (2000). Sağlık İşletmelerinde Motivasyonun Önemi ve Personel Üzerindeki Etkisi. *Modern Hastane Yöneticiliği Dergisi*. [Http://Sabem.Gov.Tr/A](http://Sabem.Gov.Tr/A) akademik Metinler
- Bryson O. T., Marnburg E. And Larsen S., “Perceptions Of Organizational Structure In The Hospitality Industry: Consequences For Commitment, Job Satisfaction And Perceived Performance”, *Tourism Management*, 29, (2008), 661–671
- Chicago, IL (Jan. 14, 2008) The American Marketing Association Releases New Definition for Marketing For Immediate Release January 14, 2008 (http://www.marketingpower.com/About/AMA/Pages/Definition_of_Marketing.aspx?sq=definition+marketing).
- Efil İ. (2004). İşletme Yönetimi. Bursa: Alfa Akademi Yayınları.
- Falkenburg K. and Schyns B. (2007) “Work Satisfaction, Organizational Commitment And Withdrawal Behaviours”, *Management Research News*, 30 (10): 5-11.
- Fulford M.D. (2005) “That’s Not Fair!: The Test Of A Model Of Organizational Justice, Job Satisfaction And Organizational Commitment Among Hotel Employees”, *Journal Of Human Resources In Hospitality And Tourism*, 4(1).
- Grönroos, Christian. (1996). Relationship Marketing: Strategic and Tactical Implications. *Management Decision*. 34 (3): 5-14.
- Güven M. (2005), Çalışanların İş ve Ücret Tatmini Boyutlarıyla Demografik Özellikler Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Çalışması, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 12 (1):1-9.
- Hançer, M. George, R.T. (2003). Psychological empowerment of non-supervisory employees working in full-service restaurant. *International Journal of Hospitality Management*, 22 (1): 3-16.
- Hellman C. M. (1997) “Job Satisfaction And Intent To Leave”, *The Journal Of Social Psychology*, 57(6), 677–689.
- Hoşgör, H., Cengiz, E. (2019). İlişkisel Pazarlama Perspektifinden Hastaların Davranışsal Niyet Öncülleri: Kavramsal Bir Model Önerisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8 (4): 501-509.
- Iverson R.D. and Maguire C. (2000) *The Relationship Between Jop and Life*.
- İslamoğlu A.H. (1999). *Pazarlama Yönetimi Stratejik ve Global Yaklaşım*. İstanbul: Beta Yayınları
- J. W. Peltier, J. A. Schibrowsky ve C. R. Cochran (2002). Patient loyalty that lasts a lifetime”, *Marketing Health Sciences*, 22 (2): 29-33.
- Karatepe, O.M. (2006). Müşteri şikayetleri ve örgütsel tepkiler: Şikayetçilerin adalet algılarının memnuniyet ve sadakat üzerindeki etkileri, *Uluslararası Otelcilik Dergisi* 25 (1): 69-90, Doi: 10.1016 / j.ijhm.2004.12.008
- Kavuncubaşı Ş., (2000). *Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kaya, İ. (2007). Otel İşletmeleri İşgörenlerinin İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Geliştirilen Bir İş Tatmin Ölçeği, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2) : 355-372.

- Kim B. C. P., Murrmann S. K. and Lee G.(2009). “Moderating Effects Of Gender And Organizational Level Between Role Stress And Job Satisfaction Among Hotel Employees”, *International Journal Of Hospitality Management*.
- Korkmaz S., Eser Z., Öztürk S.A., Işın F.B. (2009). *Pazarlama Kavramlar-İlkeler- Kararlar*, Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Mercer vd. (1997). *Jop Satisfaction and the Secondary Headteacher: The creation of*
- Odabaşı, Y. (2014). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi*, 4. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık
- Ogaard T., Marnburg E. and Larsen S. (2008). “Perceptions Of Organizational Structure In TheHospitality Industry: Consequences For Commitment, Job Satisfaction And Perceived Performance”, *Tourism Management*.
- Robbins S. P., (200) *Essentials Of Organizational Behavior*, Prentice Hall, USA, 6. Edition.
- Serinkan C. ve Bardakçı A.,(2007). “Pamukkale Üniversitesi’nde Çalışan Öğretim Elemanlarının İş Tatminlerine İlişkin Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi*, 12: 152-163
- Tengilimoğlu, D.; Işık, O.; Akpolat, M. (2017). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*, 8. Basım, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Toker B. (2007). *Demografik Değişkenlerin Ğ Tatminine Etkileri: İzmir’deki Beş ve Dört Yıldızlı Otelere Yönelik Bir Uygulama*. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*,
- Üngüren E., Doğan H., Özmen M. ve Tekin Ö.A. (2010). *Otel Çalışanlarının Tükenmişlik ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi*”, *Journal of Yasar University*,
- Valarie A. Zeithaml, Mary Jo Bitner, *Services Marketing*, Mc Graw-Hill Irwin North America 2003, s.319
- Weiss, D. J., Dawis, R.V., England, G.W. and Lofquist, L. H., *Manual For The Minnesota Satisfaction Questionnaire*, Minneapolis: University Of Minnesota Industrial Relation Center, 1967
- Yazıcıoğlu İ., Sökmen A. (2007) “Otel İşletmelerinin Yiyecek-içecek Departmanlarında Görev Yapan İşgörenlerin İş Tatmin Düzeylerinin Değerlendirilmesi: Adana’da Bir Uygulama”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

ISSN: 2587-2621

Volume 4 Issue 2, July 2020

Makale Gönderim Tarihi: 29.05.2020

Makale Kabul Tarihi: 14.07.2020

DOI: 10.30692/sisad.745234

**OSMANLI DEVLETİ'NDE BİR CEZA İNFAZ KURUMU OLARAK
HAPİSHANELER VE KADINLAR**

*Prisons as a Penalty and Execution Institution in the Ottoman State and
Women*

Murat HANİLÇE

Doç. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ORCID ID: 0000-0003-0587-9336

murat.hanilce@gop.edu.tr

Ersin ŞEYHOĞLU

Yüksek Lisans Mezunu

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ORCID ID: 0000-0001-7776-3020

ersinseyhoglu@hotmail.com

Özet: Kadınlar sosyo-kültürel ve ekonomik hayatta etkin bir rol oynamakla beraber, çağlar boyunca erkeklerin gerisinde yer almışlardır. Osmanlı toplumunda kadın ve kadına bakış açısı geleneksel ve dinsel boyutta şekillenmiş, Tanzimat dönemine kadar da bu durum böyle devam etmiştir. Ev yaşamında kafes arkasına çekilerek, ev dışındaki yaşamda ise çarşafa sokularak refakatsiz sokağa çıkması engellenen kadınların durumu Tanzimat dönemiyle birlikte tartışılmaya başlanmış ve kabul edilen yeni yasalarla birlikte kadınlar lehine düzenlemeler yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın ortalarına doğru bedene yönelik cezalardan hürriyeti kısıtlayıcı cezalara doğru bir geçiş süreci başlamış, böylece hapis cezası ve hapishaneler Osmanlı ceza sistemi içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Şu ana kadar Osmanlı hapishaneleri ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, kadın hapishaneleriyle ilgili çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bu çalışma Osmanlı Devleti'nde hapishanelerin genel işleyişi içerisinde kadın hapishanelerinin yerini ortaya koymak gibi mütevazı bir amaç taşımaktadır. Çalışmada ilk olarak hapishane kavramı üzerinde durulmuştur. Ardından Türk ve Dünya tarihinde hapishanelerin gelişimi ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Son olarak Osmanlı Devleti'nde kadınların işledikleri suç ve bu suçlara karşı aldıkları cezalar ile kadınlara yönelik hapis uygulamaları üzerinde durulmuştur. Çalışmada yararlanılan kaynaklar başta Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti belgeleri olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgelerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hapishane, Mahbes, Nisa, Ceza.

Abstract: Although women played an active role in socio-cultural and economic life, they were behind men for ages. The perspective of women and women in the Ottoman society was shaped in a traditional and religious dimension, and this continued until the Tanzimat period. The situation of women who were prevented from going out unaccompanied by being pulled behind the cage in home life and inserted into a sheet in the life outside the home started to be discussed with the Tanzimat period and regulations were made in favor of women with the new laws adopted.

Towards the middle of the 19th century, a transition from the punishments against the body to the restrictions on liberty started in the Ottoman State, and thus, prison sentences and prisons had an important place in the Ottoman penal system. Numerous studies have been done on Ottoman prisons so far. However, studies on women's prisons have been rather limited. This study has a modest purpose, such as revealing the place of women's prisons in the general functioning of prisons in the Ottoman State. The study initially focused on the concept of prison. Then, the development of prisons in Turkish and World history is outlined. Finally, the crime committed by women in the Ottoman State and the punishments they took against these crimes and imprisonment practices on women were emphasized. The sources used in the study are the documents obtained from the Presidential Ottoman Archives, especially the Mebani-i Emiriye and the Prison Directorate.

Keywords: Ottoman, Penitentiary, Prison, Woman, Punishment.

GİRİŞ

Hapishane, Arapça *habs* ile Farsça *hâne* kelimelerinin birleşmesinden türetilen bir kelimedir (Devellioğlu, 2005: 304). *Habs* kelimesinin sözlük anlamı; alıkoymak, salıvermemek, engellemektir. Sözcük, örfî bir kavram olarak bir şahsı, bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak manasını karşılamaktadır. Bütün bu anlamlarının yanında kelime, hukuk dilinde sanık veya suçluyu belli bir mekânda zorla alıkoymak şahsi hürriyetleri kısıtlamak anlamını taşımakta ve hürriyeti bağlayıcı cezaların en başta gelen türünü teşkil etmektedir. Kamus-i Türkî'de *habs* sözcüğü "bir suçluyu mücazat nispetiyle veya davası görülünceye kadar kaçmamak için bir yere kapama, tutma, zapt etme ve istifade olunmayacak bir hâl ve mevkide bulundurma" olarak tanımlanmıştır (Şemseddin Sami, 1996: 539). Michel Foucault hapsi "özgürlükten yoksun bırakma" biçimi üzerine temellendirmiştir (Foucault, 2006: 337). Hapis cezasının infaz edildiği yere *habs* veya *mahbes*, hapsedilen kişiye de *mahbus* denilmektedir (Bardakoğlu, 1997: 54; Şemseddin Sami, 1996: 541). Osmanlı Devleti'nin son dönemine ait belgelerde suçlunun ve zanlının hapsedildiği mekân *hapishane*, *tevkifhane* ya da *mahbes* kelimeleri ile ifade edilmiştir (BOA, ŞD. 1721/9, H.24 Rabi'ül-Evvel 1313/M.14 Eylül 1895).

Dünyada ve Osmanlı Devleti'ndeki hapishanelerin tarihsel süreçteki gelişimi hakkında günümüze kadar çok değerli ve dikkate değer bazı çalışmalar yapılmıştır. Michel Foucault'un *Hapishanenin Doğuşu* adlı eseri bir infaz kurumu olarak hapishanelerin dünyadaki gelişim sürecini ortaya koyan önemli bir çalışmadır. Foucault eserinde hapishaneyi, söylem ve pratikler bütünü olarak ele alarak genelleşmiş; cezalar, cezaların yumuşaklığı, yasadışlılıklar ve suçluluk gibi yapıları da

değerlendirmiştir (Foucault, 2006). Foucault'un daha çok Batı eksenli Hapishane kitabının yanında Mehmet Zeki Uyanık'ın, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane* kitabı da hapis cezası ve hapishanelerin İslam tarihinin en başından günümüze kadar gelen sürecini ele alan önemli bir çalışmadır (Uyanık, 2017). Foucault Hapishanenin Doğuşu isimli eserinde Batı'daki cezalandırmanın daha çok bedeni ve disiplin üzerine olduğunu belirtir. Gözden düşürülen beden üzerinde cezanın etkin olduğunu savunur. Ona göre acı çektirme; adaleti yerine getirme ve iktidarı yüceltmenin etkili yöntemlerinin başında gelir. Batıdaki iktidarların, tarihsel süreçte, cezalandırmada baskıcı olmaktan ziyade disipline edici, düzenleyici yöntemlere yöneldiğini savunur. Mehmet Zeki Uyanık ise eserinde, İslam tarihinden başlayarak farklı tiplerdeki hapishane çeşitlerini bir bütün olarak ele almış; suçluyu cezalandıran merciye ve cezanın derecesine göre bir ayrıma tabi tutmuştur. İslam hukukunda işkencenin yasak olduğunu, cezanın suça denk olması gerektiğini öne sürmüştür. Osmanlı hapishaneleri hakkında yazılmış olan en kapsamlı eserlerden birisi Gültekin Yıldız'a aittir. Yıldız, eserinde Osmanlı hapishanelerinin durumunu 1839-1908 yılları arasında incelemiş ve Tanzimat Fermanı'nın ilanından İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geniş bir dönemde asayiş olayları ve bir infaz kurumu olarak Osmanlı Hapishanelerinin, mahkûmların, gardiyanların durumuna işaret etmiştir (Yıldız, 2012). Osmanlı hapishaneleriyle ilgili bir diğer önemli çalışma Emine Gürsoy Naskali ile Hilal Oytun Altun'un editörlüğünü yaptığı *Hapishane Kitabı*'dır. Bu çok yazarlı kitapta hürriyeti bağlayıcı cezaların ve cezaevlerinin evrimi, hapishanelerdeki sorunlar, eğitim, cezaevi personeli gibi konulara ayrı ayrı değinildiği gibi hapishane kavramının divan ve halk edebiyatında yerine vurgu yapılmıştır (Naskali ve Oytun Altun, 2006). Bu hâliyle Naskali ve Oytun Altun'un kitap çalışması her yönüyle hapishaneye değinen bir çalışma gibidir. Ömer Şen'in kaleme aldığı *Osmanlı'da Mahkûm Olmak* adlı kitap Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma sürecinde Osmanlı hapishanelerinin yaşadığı değişimi konu edinmiştir. Kitapta zindan kültüründen hapishanelere geçiş, hapishanelerde yapılan reformlar, Cumhuriyet ile kurulmuş yeni bir devlete devredilen ceza infaz kurumları mirası ve bu kurumların özelliklerini belirleyen konular üzerinde durulmuştur (Şen, 2007). Bu kitapların yanında Noemi Levy ile Alexandre Toumarkine tarafından derlenen *Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18.-20.Yüzyıllar* adlı eserde suç, kamu düzeni ve hapishaneler konulu tarih yazımı ile 18-20. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen bir dizi vaka incelenmiştir. Bu incelemeler, çeşitli kaynaklardan hareketle, Osmanlı başkentindeki suç, asayişin sağlanması ve imparatorluğun hapishane sistemindeki dönüşüm konularına odaklanmıştır (Levy ve Toumarkine, 2008). Halim Demiryürek'in kaleme aldığı *Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914)* adlı kitapta mahpesten hapishaneye hürriyeti kısıtlayan mekânların tarihsel dönüşümü, Osmanlı coğrafyasındaki hapishanelerin fiziksel durumları, hapishanelerdeki reform çalışmaları başta olmak üzere pek çok konuya ışık tutulmuştur (Demiryürek, 2019). Osmanlı Hapishaneleri üzerine yazılan kitaplar dışında çeşitli tez çalışmaları da bulunmaktadır. Bu tezlerin çoğu bir yerleşimdeki hapishane ve işleyişini konu almaktadır. Bu açıdan Kent Schull'un doktora, Gizem Parlakoğlu'nun Yüksek Lisans tezleri daha genel ve kapsamlı başlıklar içermeleriyle diğer tezlerden ayrılmaktadırlar. Kent Schull'un II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı hapishanelerini incelediği doktora tez çalışması, Osmanlı hapishanelerinin fiziki yapısı, işleyişi, çalışanları ve mahkûmları etrafıca ele alan önemli bir çalışmadır (Schull, 2007). Parlakoğlu ise *II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları* başlıklı yüksek lisans tezinde II. Abdülhamid dönemi hapishanelerin durumunu örnekler vererek açıklamaya gayret etmiş; ayrıca hapishanelerin ıslah merkezi yönünü öne çıkarmıştır (Parlakoğlu, 2018). Sevcan Öztürk'ün *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş* adlı yüksek lisans tezinde ceza kavramı, cezanın amacı, cezalandırma yetkisinin sınırları ve kaynağı ile cezalandırmanın ilkeleri, ceza türleri ve cezanın özellikleri incelenmiştir. Ayrıca zindandan hapis cezasının uygulanmasına doğru ilerleyen tarihi süreç de aktarılmıştır. Yine eserde hapishane konusu üzerinde önemle durulmuş ve hapis cezasının infazında uygulanan sistemlerin geçirdiği aşamalar irdelenmiştir. Ceza hukuku açısından İslam hukukunun etkisi ile Osmanlı dönemi infaz biçimleri aktarılmıştır (Öztürk, 2014).

Bu incelemeye konu olan kadın hapishaneleri konusunda da önemli çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı Gizem Sivri'ye aittir. Gizem Sivri, *Osmanlı'da Kadın Mahkûm Olmak:*

Kadınları Mahkûm Etme ve Denetleme Pratikleri Üzerine Bir Değerlendirme (1840-1919) adlı çalışmasında kadının adı bir suçlu olarak Osmanlı hapishanelerinde nasıl var olduğuna değinerek, kadınların mahkûmiyet süreçlerine, kadınlara özgü mahpus evleri (imam evleri), kadın koşullarında uygulanan “gardiyanlık” denetimi konularına eğilmiştir (Sivri, 2017). Osmanlı kadın hapishaneleri üzerine Saadet Tekin’in *Osmanlı’da Kadın ve Kadın Hapishaneleri* adlı makale çalışması önem arz etmektedir. Bu çalışmada yazar Osmanlı’da kadının durumu ve kadın hapishanelerindeki sorunları tespit ederek devletin bu alanda yaptığı çalışmalar ortaya koyma gayretinde olmuştur (Tekin, 2010).

Hapishaneler konusu dün olduğu gibi bugün, hatta yarın insanların dikkatini çeken konulardan biri olmayı sürdürecektir. Osmanlı Devleti’nde kadın mahkûmları ve kadın hapishanelerini konu edinen bu çalışma hapishanelerle ilgili yapılan çalışmalara mütevazı bir katkı sunma amacıyla ortaya konmuştur. Bu çalışmada ilk olarak Osmanlılara kadar hapis cezası ve hapishanelerin gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci olarak Osmanlılarda hapishane kurumunun şekillenmesi, kadın hapishanelerinin kurulması ve bilhassa Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde bunların durumu belgelerle açıklanmıştır. Ayrıca çalışmamızda Osmanlı Devleti’nde hapishanelerin fiziksel yapısı, iâşe, sağlık şartları, personel yetersizliği, hapis tutulan kadınların sorunlarından bazıları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Tarih Boyunca Suç ve Ceza ve Hapishaneler

1.1. Osmanlılara Kadar Hapis Cezası ve Hapishaneler

Eskiçağda kurulan bazı devletlerde suçlunun cezasını çekebilmesi için belli bir yere kapatılması esastı. Babil, Mısır, Yunan ve Roma gibi erken tarihlerde kurulan devletlerde suçlular, işledikleri suçun derecesine göre ölüm, kırbaç, dayak, para veya sürgünle cezalandırılırdı (Parlakoğlu, 2018: 6). İlk devirlerde cismani müeyyideler ağırlıkta iken, zamanla, bu tür cezalandırmalarda azalma görülmüş; iktisadi gelişmenin de tesiriyle maddi tazminat, diyet, hapis gibi müeyyideler devreye girmiştir. Yine suç ve cezalarda toplum yapısına bağlı olarak ilk devirlerde hâkim olan kolektif sorumluluk giderek yerini şahsi sorumluluğa bırakmış; önceleri ferdi, değişken ve takdirî bir mahiyet arz eden cezalandırma, merkezî otoritenin tesisi ve hukuki düşüncenin de etkisiyle zamanla objektif-genel, gayri şahsi ve mücerret ilkelere bağlanmıştır. İlk dönemlerde çeşitli suçlara karşı uygulanan ceza yöntemleri içerisinde intikam alma ve şahsi uzlaşma ön planda iken zamanla toplum adına cezalandırma fikri ve devlet ceza hukuku anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Yahudi hukukunda, Tevrat’a dayalı olarak, adam öldürme veya yaralama, zina, hırsızlık, yalancı şahitlik, komşunun malına göz dikme, Tanrı’ya, ana-babaya sövme ve itaatsizlik gibi suç ve çirkin fiiller yasaklanmıştır. Aynı hukukta Rabb’e küfredenin, adam öldürenin, annesine babasına lanet edenin, zina eylemine girişenin, cinsî sapıkların öldürülmesi; organlara karşı işlenen cinayet ve yaralamaların bazen misliyle cezalandırılması (kisas), bazen de maddi tazminatla karşılanması hükümleri yer almış ve mağdura meşru müdafaa hakkı tanınmıştır. Yahudi hukukunda hata ve hataya sebebiyet yoluyla verilen zararlarda maddi tazminat ödenmesi, hırsızın çaldığı malın birkaç katını ödemesi de benimsenmiştir (Bardakoğlu, 1993: 471).

Eskiçağda kurulan devletlerin çoğunda, suçlular, mahkemeye çıkana veya hakkında verilen cezanın uygulanmasına kadar bir yerde gözetim altında tutulmaktaydı. Atina’da cezanın esası intikam ve kısastı. Hristiyan Romalılarda, çağdaşlarından farklı bir yöntem olarak, suçlular gözetim altına alınmak yerine cezalarını kamu yararına işlerde çalışarak da çekebilirlerdi. Bilhassa köleleri gözetim altında tutan Romalılar, mahkûmları açık cezaevi görünümündeki iş yerlerinde çalıştırma gibi bir yöntemle sıklıkla başvurabilmekteydi (Demirbaş, 2005: 5-7; Orat ve Çelik, 2011: 74).

Eski Türk devletlerinde hapis cezasına nadir rastlanırdı. İslam öncesi dönemde Hunlarda kin gütmek âdeti yoktur. Herhangi birisini öldüren bir kimse idam edilirdi. Küçük suçlar araba tekerleği altında ezilmekle, büyük suçlar ise ölümle cezalandırılırdı. Araba tekerleği altında ezilmek sözlerini bazı Sinologlar “yüzü damgalanmak” ya da “sopayla dövülmek” diye

değerlendirmişlerdir. Hırsızlık suçunda bu suçu işleyen kimsenin ailesi de aynı derecede sorumlu tutulmuştur. Hapis cezası ancak on gün kadardır. Göçebe bir devlet yapısına sahip bulunduğu için Hunlarda hapis kurulumu yapılmamıştır (Üçok, Mumcu ve Bozkurt, 1996: 20). Göktürklerde ceza hukuku, özel intikam alanından uzaklaştırılmış; cezalar devlet adına ve kamu yararları göz önünde tutularak verilmiş ve uygulanmıştır. Ancak bazen cezanın, suçluya değil, suçlunun yakınlarına uygulandığı da görülmüştür. Bu şekildeki uygulamalarda oğullar, kızlar ve eşler, aile reisinin doğrudan doğruya velâyeti altında olduklarından onlara ceza uygulanması, aile reisine uygulanmış gibi sayılmıştır (Üçok vd., 1996: 27). Göktürklerde suçlar iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan birinci tip suçlar, büyük suçlardır ve cezası idamdır. Çin kaynaklarında belirtildiğine göre, Göktürklerde isyan girişiminde bulunmak, adam öldürmek, evli kadına tecavüz etmek, bağlı atı çalmak, ikinci defa hırsızlık yapmak büyük suçlardan sayılır ve idam ile cezalandırılırdı. Cezayı vermek ve infaz etmek hakkı devlete aittir (Cin ve Akgündüz, 1990: 57; Barkan, 1986: 15). İkinci tip suçlar, hafif suçlardır ve cezası genellikle maddi tazminattır. Örneğin, dövme ve yaralama suçlarının cezası yalnız hayvanla ödenen tazminattan ibarettir. Hırsızlıkta ise, suçlu çaldığı eşyanın sayı ve değer olarak on katına kadarını ödemeye mahkûm edilmiştir. Bazı hafif suçlarda tazminatla beraber uzun süreli olmayan hapis cezalarına da rastlanmıştır. Genç bir kıza tecavüz eden kimse derhal onunla evlenmek zorundadır. Ayrıca tecavüzü işleyen kişiler asiler, hainler, katiller ve at hırsızları gibi ağır suçlularla aynı oranda cezaya çarptırılmıştır. Bir kimsenin gözünü kör eden, kızını veya karısının mallarını o adama vermekle yükümlüdür. Bu noktada cezanın kişiselleştirilmemiş olduğu dikkat çekmektedir (Barkan, 1986: 15).

İslam dini *hak* konusuna özel bir vurgu yapmıştır. İslam kölelere uygulanan bedenî cezaları kaldırmaya çalışmış, suçlulara bedenî cezalar verilmesini zorlaştırmıştır. İslam Hukuku'nun uygulandığı memleketlerde, genellikle suçlu, tövbe edip af dileyinceye kadar bir yerde hapis tutulmuştur. İslam dininin doğduğu Ortadoğu topraklarında hapis ve buna benzer ceza uygulamaları geçmişte de mevcuttu ve Müslümanlar hapis cezası verirken bu birikimlerin farkındaydı. Bu konuda İslam devletlerinin beslendiği ilk kaynak şüphesiz Kur'an-ı Kerim'di. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Suresi'nde, Hz. Yusuf'un zindana atıldığından bahsedilmektedir (Kuran, Yusuf 25, 32, 33 ve 35). Firavunun hapis kurulumu burada insanlara işkence ettiği de Müslümanlar arasında bilinmekteydi. Yine Doğu dünyasında Asurlular, Persler, Hititler ve Sasaniler hapis kurulumu amaçlı evler inşa etmiş veya bazı mekânları hapsedme amacıyla kullanmışlardır (Uyanık, 2017: 170-171). Hz. Peygamber zamanında başlayan hapis cezası Dört Halife devrinde de devam ederek günümüze kadar gelmiştir. İslam'ın ilk yıllarında mescitler ve dehlizler hapis kurulumu olarak kullanılmış; ayrıca Hz. Osman dönemine kadar suçluların kuyularda hapsedildiği de olmuştur. Hz. Ömer döneminde Mekke'de dört bin dinara satın alınan bir ev hapis kurulumu olarak hizmet vermiştir. Hapis cezasının çekilmesi için belli bir mekânın yapılmasıysa ilk kez Hz. Ali devrine rastlanmaktadır. Hz. Ali'nin halifeliği sırasında *Nafti* ve *Mehis* adlarında Kûfe'de iki hapis kurulumu yapılmıştır (Demirbaş, 2005: 28). Emevi ve Abbasi saltanatları İslam Devleti'nde hapis kurulumlarının yaygınlaştığı dönemler olmuştur. Emevi hapis kurulumları mekânların darlığı, sağlık koşullarının elverişsizliği ve çok sayıda mahkûmun bir arada tutulması ile anılmaktadır. Özellikle bu iki dönemde şehirlerin büyümesi ile suç oranı artmış ve artan suç oranı hapis kurulumlarının çoğalmasının başlıca nedeni olmuştur (Yılmaz, 2001: 551).

Türk-İslam devletlerinde, örneğin Selçuklularda, devletin başı olan Türk hükümdarları, aynı zamanda adalet teşkilatının da başıydılar. Şahıslarına, devlete ve topluma karşı suç işleyenler için en büyük yargıç sıfatıyla bizzat hükümde bulunabilirler, çeşitli cezalar verebilirler ve uygulatabilirlerdi. Cezaların en ağır olanı, bedenî bir ceza olan ölümdü. Türk-İslam devletlerinde hükümdarların verdikleri ölüm cezasına, "siyaset" veya "siyaseten katl" denmiştir. "Siyaseten katl", hükümdarın mutlak yetkilerine ve örfüne dayanan bir cezaydı. Türkiye Selçuklu sultanları, iktidar ve saltanatlarının tehdit edilmesi, devlete isyan, ihanet, düşman ile iş birliği yapma, halka zulümde bulunma, devlet görevini ve yetkisini kötüye kullanma, hanedan üyelerine tecavüz etme, iftirada bulunma; zina, eşkıyalık ve hırsızlık yapma gibi durumlarda "siyaseten katl", yani ölüm cezası verebilmişlerdir (Koca, 2011: 166; Arık, 1999: 43-93).

Batı dünyasında hapishanelerin gelişimi Doğu'ya göre daha geç zamanda gerçekleşmiştir. Avrupa'da günümüzdeki anlamda hapishaneler kurulması, Orta Çağ'da Hıristiyanlığın ve Kilise'nin yükselişiyle başlamıştır (Parlakoğlu, 2018: 6). Avrupa'da ilk hapishaneler kıtanın kuzey ülkelerinde kurulmuştur. Spierenburg'un araştırmalarına göre; kıtada ilk hapishane 1555 yılında Londra'da inşa edilmiştir (Spierenburg, 1998: 61). Londra'yı sırasıyla Amsterdam (1596), Kopenhag (1605), Bremen (1608), Anvers (1613), Lyon (1622), Madrid (1622) ve Stockholm (1624) takip etmiştir. Amerika kıtası hapishaneyle ilk olarak 1773 yılında tanışmıştır. Zamanla gerçekleştirilen reformlarla, Avrupa ve Amerika'daki hapishanelerde özgürlüğü sınırlandırma modelleri değişikliğe uğramıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru birçok Batı Avrupa ülkesinde ıslah evleri fabrikalarla ilişkilendirilmiştir. Mahkûmlar, üniforma, ayakkabı, sepet yapımlarında çalıştırılarak üretime katkı yapmaları sağlanmıştır (Yıldız, 2015: 92-93). Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* adlı kitabında, "mahkûmun tek hakkının disiplini temin etmeye dönük düzene uymak olduğu" bir cezalandırma ve ıslah sisteminden bahsetmektedir (Güven, 2008: 46). Bu hususta da Amerika'daki iki farklı hapishane modelini örnek vermektedir. Bunlardan birincisi *Pennsylvania* ya da *Philadelphia* sistemi denen ve mahkûmların ayrı bir yerde tutulmasına dayalı bir uygulama iken, diğeri, *Auburn* sistemi denilen ve bazı uygulamalarla Philadelphia sisteminden ayrılan hapishane modelidir. 1790'da *Quakerlar* (İngiltere'de dinî inanışları nedeniyle ağır cezalara uğradıkları için Pensilvanya'ya göç eden dinî gruba mensup kimselerden oluşan bir cemiyet) (Artuk, Gökçen ve Yenidünya, 2013: 685) tarafından kurulan 30 kişilik Philadelphia Hapishanesi, mahkûmun tek kişilik hücrede vicdanıyla baş başa bırakılması esasına dayanır. Bu modele göre, mahkûm, Tanrı'nın affını kazanabilmek için yalnız kalmalıdır. Gardiyandan başka kimseyle görüştürülmeyen mahkûmun tek uğraşı İncil okumaktır (Demirbaş, 2005: 18-19). Philadelphia hapishane sistemine eleştiriler gelmeye başlayınca 1823'te Auburn'da yeni bir hapishane açılır. Yeni sistemin, Philadelphia hapishane sisteminden başlıca farkı, mahkûmun diğer mahkûmlarla birlikte atölyede çalışmasına ve birlikte yemek yemesine izin verilmesidir; fakat bu birlikteliği sürdürebilmek için bir ön koşul vardır: O da mahkûmun sessiz kalmasıdır. Böylece bu modelde mahkûmların bir arada bulunmasına izin verilirken birbirleriyle konuşmalarına asla izin verilmemiştir. Sadece gardiyanlarla alçak sesle ve onlar izin verdiği takdirde konuşabilirlerdi (Demirbaş, 2005: 20).

Tüm bu bilgiler eşliğinde İslam'daki hapsedme anlayışı ile Batı'dakini karşılaştıracak olursak, Hz. Peygamber ve dört halife dönemleri ile sonrasını ayırmamız gerekir. Zira Emeviler dönemi ile zalimce bir siyaset anlayışı hâsıl olmuş ve karanlık, dar odalarda hapsedilen mahkûmlara işkence edilmiştir. Sonrasında gelen Abbasiler de bu durumu kısmen de olsa devam ettirmiştir. Batı'da ise hapishaneler Doğu'ya göre daha geç zamanda oluşmuştur ve kimsesizlerin ve dilencilerin bakım yeri haline gelmiştir. Amerika hapishanelerindeki durumsa, mahkûmun kimse ile konuşturulmaması esasına dayanır. Bu durum psikolojik olarak bireyi yıpratır. Bu bakımdan Doğu ile Batı hapishaneleri birbirinden farklıdır (Parlakoğlu, 2018: 7).

1.2. Osmanlılarda Hapishane Kurumunun Şekillenmesi

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde hafif ve orta ağırlıktaki suçların *para* ya da *hapisle*, ağır suçların ise 16. yüzyıldan itibaren *kürek*, 17. yüzyıldan itibaren de *kalebendlikle* cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca cezalandırmada *pranga* ve *tomruk* cezalarının da birer yöntem olarak tercih edildiğine şahit olunmaktadır (Gönüllü, 2011: 351). Osmanlı Devleti'nde hapis cezasından daha ağır kabul edilen *kürek* cezasının ne zaman başladığını tam olarak ortaya koymak mümkün değildir. Bununla birlikte, bu cezanın Osmanlı denizciliğinin gelişmesiyle paralel olarak yaygınlaştığı öne sürülebilir. Hırsızlık, eşkıyalık, kasten adam öldürme, ırza geçme, resmî evrakta sahtecilik, kalpazanlık, casusluk gibi suçlara kürek cezası verilirdi. Osmanlı Donanması'nın büyümesiyle gönüllü olarak çalışan kürekçiler yetmeyince savaş esirleri ve köleler, kürekçi olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Onlar da yetmeyince suçlular devreye sokulmuştur (Kılınç, 2015: 545 vd.). Kürek cezası alan mahkûmlar buldukları hapishanelerden Tersane-i Amire Zindanı'na nakledilip oradan ihtiyaç doğrultusunda gemilere kürekçi olarak gönderilirlerdi. Bu açıdan Osmanlı kaptan-ı deryaları, tersanede zindan bulundurulmasını önemsemiştir (Gökbilgin, 1977: 109). Mahkûmların kürekçi olarak kullanılmasını emreden eldeki

en eski ferman Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı sırasında Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya hitaben yazılmış olup 1551 senesine aittir. Ne var ki eyalete bağlı sancakbeyinin, kürek cezası almış kişiler yerine suçsuz kimseleri küreğe mahkûm etmesi üzerine gelen şikâyet sonrası, suçluların cezasının buldukları yerde verilmesi ve küreğe yollanmamaları emredilmiştir (Bostan, 1992: 220).

Kişinin ait olduğu mahalden bir başka yere gönderilerek tehlikesiz hâle getirilmesini hedefleyen *sürgün* cezası yanında bir kale ve şehrin surları içinde yaşama zorunluluğu olarak ifade edilen *kalebendlik* cezası, çağdaşı birçok devlette uygulandığı gibi Osmanlı Devleti'nde de zindan hapsine oranla daha yaygın bir şekilde tercih edilmiştir (Yıldız, 2012: 29). Kalebendlik cezası büyük ölçüde kamu düzenine karşı işlenen suçlar, kalpazanlık, mezhep değiştirmeye zorlama, fuhuş, rüşvet alma gibi durumlarda verilmiştir (Erim, 1984: 84). Bu cezaya mahallî kadılar hükmederdi. Ancak kadınların aldığı hükmün uygulanması için sadrazamın onayı gerekirdi. Kalebendlik cezasına çarptırılanlar Foça, Bodrum, Amasra, Sinop gibi surlarla çevrili kalelerden dışarı çıkmamak üzere bir şehir veya kasabada oturmaya mecbur tutulurlardı. Mahkûmlar, firar veya benzeri girişimlerde bulunmadıkları sürece kale halkıyla bir araya gelebilir, dışarıdakilerle haberleşebilirdi (Eren, 2014: 192).

Osmanlı Devleti'nde bir ceza yöntemi olarak *pranga* 16. yüzyılın ilk yıllarında başlamış ve imparatorluğun son yıllarına değin uygulanmıştır (Yıldız, 2015: 92-93). Pranga cezası hapis cezasının, mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak infaz edilmesidir. Tedbir, cezalandırma ve korkutma aracı olarak kullanılan bir cezadır. Bir isyan ya da ihtilale dâhil olma, sahtekârlık yapma, kalpazanlık etme, adam yaralama, yol kesme, iftirada bulunma, kız kaçırma, cinayet işleme, öşür ödememe, yalancı şahitlikte bulunma, askerlikten firar etme, İslam aleyhinde propaganda yaparak kitap yazma gibi suçlar çoğunlukla prangayla cezalandırılmıştır (Şen, 2007: 15).

Osmanlı hukuk sisteminde uygulanan bir ceza türü de *tomruk*dur. 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılan tomruklar, hükümet konaklarının ana giriş kapısının arkasında, 4-5 metre uzunluğunda, 40-50 cm. eninde, boylu boyunca ortadan ikiye ayrılan kütüklerdir. Bir başı açılır kapanır vida ile tutturulan ve kilitlemeye de elverişli olan tomrukların 8-10 çift ayak yeri vardır. Mahkûmun bacakları bu bölüme kilitlenir ve böylece kaçması engellenirdi. Mahkûm beslenmesini, tuvalet ihtiyacını ve uyumasını burada gerçekleştirirdi. Ayrıca bütün vücudu içine alacak tomruklar da vardı. Osmanlı Devleti'nde belki de en çok dikkat çeken ve en acımasız ceza araçları tomruklardı. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde tomrukların uzun süreli bir ceza aracı olarak değil, suçu kısa bir sürede itiraf ettirme aracı olarak kullanıldığı unutulmamalıdır (Şen, 2007: 14).

Osmanlı Devleti'nde *hapis* kavramı yerine bazı kadı sicillerinde *zindana koymak* veya *zindana vermek* tabirleri de kullanılmıştır (Akman, 2004: 108-109). Bu devlette, başlangıçta *mahbes* (hapishane) herhangi bir yer olabilirdi. 19. yüzyılın başlarına kadar mahbes olarak kullanılan mekânlara, "karanlık, sıkıntı ve dehşete düşürücü yer" anlamında *zindan* adı verilmiştir. Zindanlar, kazalarda subaşının denetimindeydi ve buralarda tutulanların yaşam koşullarını ve uyulacak kuralları düzenleyen bir kanun ya da nizamname henüz bulunmamaktaydı. Buralardaki mahkûmların ihtiyaçları çoğu defa yardımsever kişiler tarafından karşılanıyordu. Yabancı tutuklular ise Yedikule Hisarı'nın hapishane olduğu dönemde mahkûmlar tarafından zindan girişine kazılan kitabelerden adını alan Kitabeler Kulesi'ndeki evlerde yaşarlardı. Bunların hisar içinde rahatça dolaşma ve ibadet yapabilme imkânları vardı. Elçiliklerinden kefalet almaları hâlinde şehirde dolaşmalarına bile izin verilirdi (Şen, 2007: 6).

Yedikule, Baba Cafer, Tersane Zindanları İstanbul'da yaygın olarak kullanılan mahbeslerdi (Yıldız, 2012: 16). Zindan olarak şehir surlarının bir kulesi veya korunaklı bir yapının mahzeni kullanılırdı. Baba Cafer Zindanı'nda kadın mahkûmlara ait ayrı bir bölüm vardı. H. 10 Cemâziye'l-âhir 1144/M. 10 Aralık 1731 tarihli bir defterde Zaviye-i Baba Cafer Zindanı'nda tutuklu bulunan on fahişenin kaydı verilmiştir. Defter üzerinde yer alan der-kenarda bunların İstanbul'dan gönderilmesi ve tekrar gelir ve yakalanırlarsa Midilli adasına sürgün edilmesi talimatını içeren bir hüküm de bulunmaktadır (BOA., C. ZB., 28/1355, H. 10 Cemâziye'l-âhir

1144/M. 10 Aralık 1731). Bu defter yalnız bir sayfa olup “Defter oldur ki Baba Cafer Zindânına vaz’ olunan fâhişeler beyân olunur.” başlığını taşımaktadır. Defterde her bir satırda bir kayda yer verilmiştir. Satırın hemen üzerinde fahişe ya da fahişelerin adı/adları ve satırda ise yakalanma şekilleri ve hapse atılma tarihleri verilmiştir. İlk kayıta Emine adında bir fahişe olup Topkapısı yakınlarında basılıp H. 5 Rebiü’l-âhir 1144/M. 7 Ekim 1731, ikinci kayıta Ayşe adında bir fahişe olup sekrânen (sarhoş olarak) Çardak önünde ele geçirilip H. 26 Rebiü’l-âhir 1144/M. 28 Ekim 1731, üçüncü kayıta Fatma adında bir fahişe olup Bedesten yakınındaki Mûtâflar içerisinde berber dükkânında gece içerisinde basılıp H. 22 Cemâziye’l-evvel 1144/M. 22 Kasım 1731, dördüncü kayıta Gülsüm ve Hadice adlarında iki fahişe olup mahalleli tarafından bastırılıp H. 26 Cemâziye’l-evvel. 1144/M. 26 Kasım 1731, beşinci kayıta Edirneli Hadice, Emine ve Ayşe adında üç fahişe olup Mevlevî-hâne Yenikapısı’ndan bostancıların dışarı götürürken ele geçirilip H. 26 Cemâziye’l-evvel 1144/M. 26 Kasım 1731, altıncı kayıta Ayşe adında bir kadın olup Sultan Selim yakınında sokakta alenen bir adamla konuşurken ele geçirilip (Bu ifadenin üzeri sonradan çizilmiştir. Bu durum bu kadın hakkındaki fahişelik kanaatinin sonradan ortadan kalktığını göstermektedir.) H. 4 Cemâziye’l-âhir [1144]/M. 4 Aralık 1731, yedinci kayıta Sadıka Hanım adında birisi olup Sultan Selim Hamamı’nda açtığı için ele geçirilip (Bu ifadeden ve kendisinden hanım olarak bahsedilmesinden bu kişinin fahişelikten dolayı değil hamamdaki uygunsuz hareketinden dolayı tutuklandığı anlaşılmaktadır. Bu kaydın da üzeri çizilmiştir.) H. 6 Rebiü’l-âhir 1144/M. 8 Ekim 1731, sekizinci kayıta Hadice adında bir fahişe olup yeri yurdu belli olmayan ve kolluk tarafından yatsıdan sonra Tatlı kuyu’da ele geçirilip (tarih yok), dokuzuncu ve son kayıt Zeynep adında bir fahişeye ait olup o da yeri yurdu belli olmayan ve akşamdan sonra Edirne Kapısı koluğu tarafından ele geçirilip (tarih yok) tarihinde zindana atıldığı yazılıdır. Bununla birlikte söz konusu dokuz kayıta 12 kadın olmasına rağmen üzeri çizilen ya da yanında zindana girme tarihi verilmeyen iki kadının kayıt dışı tutulduğu anlaşılmaktadır.

Söz konusu belge Baba Cafer Zindanı’nda kadın hükümlülerin de bulunduğunu göstermektedir. Baba Cafer Zindanı bilhassa Ramazan aylarında İstanbul’daki fahişelerin toplandığı bir yerdi. Zira Osmanlı Devleti bunların Ramazan’da çarşı, pazar ve cami avlularında, açıkçası dışarda ve göz önünde bulunmasını tasvip etmiyordu. 2 Ramazan 1228 tarihli bir fermanla otuz kadar fahişenin Baba Cafer Zindanı’na hapsedildiği ve bunların yeme, içme ve diğer masraflarının hazine tarafından karşılanacağına işaret edilmektedir (BOA., C. ML., 1/17, H. 3 Ramazan 1228/M. 30 Ağustos 1813). Baba Cafer Zindanı’na Ramazan ayında hapsedilen kadınlar yalnız fahişeler değildi. İstanbul Subaşı’sından H. 2 Receb 1244’te Defterdar’a yazılan bir yazıdan anlaşıldığına göre, Ramazan aylarında Eyüp, Galata, Tophane, Üsküdar gibi yerlerde bulunan çarşı pazarda kalabalık eden fakir ve evi barkı bulunmayan kadınlar da Baba Cafer Zindanı’nda alıkonuluyor ve masrafları hazinece karşılanıyordu (BOA., C. ZB., 30/1456, H.12 Şaban 1244/M. 17 Şubat 1829). Belli bir nizamnameye göre idare edilen ve aynı tüzük çerçevesinde mahkûmlara muamele yapılan (BOA., C. ZB., 60/2970, H. 3 Zilka’de 1180/M. 2 Nisan 1767) hapishanenin nizamının zamanla bozulduğu, bunun üzerine yeni bir düzenlemeye gidildiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman fizikî bakımdan da tamiri yapılan hapishanenin içerisindeki kadınlara ait bölüm birden fazla odalı, tahta döşemeli, aktarma kiremitli ve üzeri çatılı bir kısımdı. Divan hademelerinden Mahmud’un padişaha hitaben yazdığı dilekçede hapishane kiremitlerinin ve kanlı kuyunun tahrip olduğu ve koğuşlarda akıntıya sebep olduğu belirtilmiş; dolayısıyla kiremitlerin ve su kuyusunun tamir edilmesi, mimarbaşına talimat verilmesi talep edilmiştir. Bu dilekçe üzerinde yapılan işlemlerden ve defterdar ve mimarbaşının konuyla ilgili görevlendirilmesinden anlaşıldığına göre hapishane H. 1172 /M.1758 ve H. 1179/M. 1765 senelerinde tamir görmüştür (BOA., C.ZB., 52/2566, H. 3 Recep 1179/M. 16 Aralık 1765). Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra yapılan düzenlemelerle birlikte imparatorluk genelinde idarî, sosyal, ekonomik ve kültürel alanda çok sayıda yenilik gerçekleştirilmiştir. Tanzimat dönemi Osmanlı devlet adamları, bir yandan zikredilen alanlarda Batı’ya uyum sağlamaya çalışırken, bir yandan da Batı’nın adli kurumlarını ve hukuk kurallarını da imparatorluğa yerleştirme çabasında olmuştur (Ünlü, 2010: 302). Böylece adli sistemde noterlik, adliye müfettişliği, savcılık gibi birçok yeni birim yeni düzende yerini almıştır. Kanun-ı Esasi ile zindan

anlayışından hapisane anlayışına bir geçiş başlamış ve bu konuda yapılacak ıslah faaliyetleri için nizamnameler yayınlanmıştır (Tekin, 2008: 207).

Mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir kısmı 1831'de Sultan II. Mahmud'un saltanatı sırasında *Hapishane-i Umûmi* hâline getirilmiştir. Hapishane-i Umûmi'nin kuruluşuyla birlikte İstanbul zindanları, birden olmasa da kademeli olarak, kaldırılmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde, Hapishane-i Umûmi'de kendisinden önceki zindanlardan farklı olarak küçük çaplı da olsa bir üretim anlayışı vardır. Daha öncekilerde mahpuslar çalışmazken Hapishane-i Umûmi'de meslek erbabı olan suçlulara üretim yapabilmeleri için gerekli olan aletler tedarik edilmiş ve bu mahkûmlar kendileri için ayrılmış özel bölümlerde el emeğine dayalı ilk üretimi gerçekleştirmişlerdir. Kazançlarının yarısı mahkûmlara tahliyelerinde teslim edilmek üzere muhafaza altına alınmıştır. Böylelikle suçlu tahliye olduğunda eline bir miktar sermaye verildiği gibi artık meslek sahibi de olmuştur (BOA., *DH. MB. HPS.*, 50/20, H.16 Şevval 1335/M. 5 Ağustos 1917). Bununla birlikte, İstanbul dışındaki kaleler zindan olarak kullanılmaya devam etmiştir (Adak, 2006: 33). Avrupa'da da Hollanda'nın çeşitli şehirlerinde mahkûm ve sanıklar iplik ve dokuma atölyelerinde (Spinluis ve Rasphuis) çalıştırılıyorlardı. ABD'de Pennsylvania'daki mahkûmlar hücrelerinde ayakkabıcılık, terzilik, dericilik gibi işlerde çalıştırılıyorlardı. İrlanda'da, mahkûm önce, bir müddet, geceli gündüzlü hücrede yalnız hapsolünmekte, muayyen bir süre sonra geceleri hücrede yalnız başına kalıp gündüzleri konuşmamak kaydı ile diğer mahkûmlarla bir arada çalıştırılmaktaydı. Bu aşamada iyi hal gösteren ve uslandıgına kanaat getirilen mahkûm hakkında hapisane ile dışarıdaki hayat arasında daha yumuşak geçişler uygulanabilmekteydi. Örneğin, mahkûm ziraat işletmelerde çalıştırılmakta, orada iyi hali tespit edilirse "şartla salıverilmekte", diğer bir ifade ile ceza süresi bitmeden tamamen serbest kalabilmekteydi. Geri kalan mahkûmiyet süresi içinde herhangi bir suç işlemediği takdirde cezasını çekmiş sayılarak, tahliyesi kesinlik kazanmakta aksi takdirde cezaevine tekrar geri gönderilmekteydi (Artuk, M.E., Alşahin M.E., 2015: 169).

Tanzimat Döneminde kabul edilen 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunlarıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde hapis cezasıyla ilgili modern anlamda bazı düzenlemeler ve hükümler kabul edilmiştir (Bozkurt, 2012: 262). 3 Mayıs 1840 tarihinde komisyon tarafından hazırlanmış olan bir mukaddime, bir hatime, 13 fasıl ve 41 maddeden oluşan ceza kanunu ilan edilmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'a kadar hukuk nazariyesiyle ve tatbikatı ile ilgili büyük bir değişikliğe rastlanılmamaktadır (Gül, 2013: 5). Bu kanunun giriş kısmında eşitlik esası üzerinde durulmuştur. Fasıllarda ise sultan veya devlet aleyhine işlenen fesatlara karışma, katletme, dövme, sövme, mülkiyete tecavüzde bulunma, rüşvet alma, vergi kaçırma, memurlara muhalefet etme, silah çekme, silah boşaltma, yaralama, yol kesme gibi suçlar etraflıca açıklanmıştır. Bu suçlara karşı, önem ve derecelerine göre, kısas-ı şer'î, siyaseten katl, kürek, hapis, sürgün, tekdir, memuriyetten çıkarma cezalarının verilmesi uygun görülmüş ve hükümdarın fermanı olmadıkça kimsenin kısasen ve siyaseten idam edilmemesi bilhassa birinci fasılın maddelerine kaydedilmiştir (Taner, 1999: 226-227).

1840'tan sonra gerçekleştirilen yargı reformu, Osmanlı mahkemelerine yeni bazı düzenlemeler getirmiş ve Avrupa'dan etkilenilerek yapılan yargı reformu hareketi Avrupa tarzı hapisanelerin de oluşmasına zemin hazırlamıştır (Bingöl, 2004; Ekinci 2004). Ancak bunlar yeterli gelmemiş olacak ki 1851 yılında 3 fasıl ve 43 maddeden oluşan yeni bir ceza kanunu hazırlanmıştır. (Poyraz, 2016: 619). 1851'de suçlar yeniden tanımlanarak birtakım değişikliklere gidilmiş; ağır hasta olan hükümlülerin iyileşinceye kadar kefaletle salıverilmesi, yoksul olanların ise beslenme ve giyim giderlerinin devletçe karşılanması gibi değişiklikler yapılmıştır (Şen, 2007: 17).

Tanzimat döneminde yapılan yasal düzenlemelerle Osmanlı Devleti'nde, hürriyeti bağlayıcı bir ceza olan hapis, diğer cezaların, özellikle de para cezasının yerini almıştır (Avcı, 2002: 91-106). 1858 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun çıkmasından sonra Osmanlı yargı sistemi günümüzdekine benzer hapisaneler ile tanışmıştır (Bayındır, 2002: 69-82). Bu kanunname, 1840 ve 1851 yıllarındaki kanunnamelerin aksine daha uzun ömürlü olmuş ve 1926'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kanunnamede ağırlık derecelerine göre cinayet, cünha ve kabahat olarak ayrılan suçlardan cinayete idam ve hapisle birlikte ağır işlerde çalışmayı içeren kürek cezası verilirken;

cünha ve kabahat için para cezası, sürgün ve kalebentlik gibi cezaların yanında bir haftadan üç seneye dek hapis cezası öngörülmüştür. Hapis cezası gerektiren suçlar içerisinde yaralama ve silah çekme, hırsızlık ve yankesicilik, tecavüz, kız ve çocuk kaçırma, çocuk düşürtme, mahkûm saklama gibi suçlar başı çekmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte pek çok sahada başlayan değişim ve dönüşüm hareketleri arasında hapishanelerin modernleştirilmesini de sayabiliriz. Bu bakımdan hapishane reformu, Osmanlı Devleti'nin modernleşme ve merkezileşme projesiyle bir arada değerlendirilmelidir (Sunay, 2018: 44). Bu süreçte, Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesi ile alakalı birçok konu Avrupalı bazı devletlerin tesirlerine açık hâle gelmiştir. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz hapishanelerin ıslahı meselesi olmuştur. Sultan Abdülmecid'in kendisine sağladığı bazı ayrıcalıklar ve kişisel özellikleri sayesinde büyük nüfuz kazanan İngiltere Büyükelçisi Lord Stratford Canning, ülkesinin Avrupa'da *hapishane reformunun* öncüsü olmasını gerekçe göstererek Osmanlı hapishanelerinin ıslahı hususunda bir hayli diplomatik baskı yapmış ve 1851'de Osmanlı toprakları üzerindeki İngiliz konsoloslarına "Hapishaneler ve Hapishane Disiplini Hakkında İnceleme" adını taşıyan 30 soruluk bir anket göndererek görevli oldukları yerlerdeki mahbeslerin içinde buldukları durumu rapor etmelerini istemiştir. Gelen cevaplar doğrultusunda *Memorandum on Improvement of Prisons in Turkey* (Osmanlı Hapishanelerinin İslahı Hakkında Muhtıra) adıyla bir rapor yayımlamıştır (Ünlü, 2007: 864). Raporda şu görüşlere yer vermiştir: "Belirli bir ölçüde her şehirde ve kasabada hapishanelerin bulunduğu ve şimdiye kadar onları düzenleyen ve ilgilenen disipline çok az önem verilen Türkiye'de önemli bir harcama yapılmadan buraları iyileştirmek için yeterli alan mevcuttur. Ahlaki yozlaşma ve bozulmanın kanunda öngörülme-yen yolsuzluk ve zalimce uygulanmasından kaynaklanan kötü uygulamaların büyük kısmını oluşturan oldukça gereksiz bedensel acı, birkaç adli ve diğer yapısal düzenlemelerle bir anda kaldırılabilir. Daha eksiksiz bir iyileştirme sistemine yönelik yapılan ön hazırlıklarda bunların benimsenmesi bile, herhangi bir ek masraf olmadan, neredeyse hiç etkilenmeyebilir. Fakat toplumun mevcut eğitim düzeyi ve kamuoyu, devletinde kendine saygı duyan ve medeni milletler arasında bir konum iddia eden hükümetler, suç baskısı ile tanık veya sanığın kişisel kısıtlaması arasında ayrılan yönetim kısmı için geçmiş asırlarda kalmış olan dehşete ya da geçmiş asırlardan kaynaklanan zalimliklere gözlerini yumabilir (Schull, 2014: 191)."

Bütün konsolosların Canning'e sundukları raporlarda sıraladıkları olumsuzluklar arasında mahbeslerin kirliliği, havalandırmanın yetersizliği, mahbeslerin haddinden fazla mahkûmla doldurulması, ısıtmadaki sorunlar ve rutubet gibi konular yer almıştır. Stratford Canning özellikle yabancı mahkûmların durumlarına da dikkat çekmiş ve Osmanlı topraklarında kaloriferli hücre tipi hapishanelerin kurulmasını gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti'ne birçok açıdan eleştiriler yönelten Stratford Canning, 1851 senesinde hazırladığı raporda, Osmanlı mahbeslerinde acilen yapılması gerekenleri bildirmiştir (Yıldız, 2012: 179). Stratford Canning Osmanlı sınırları içerisindeki hapishanelerde iyileştirilme yapılması gereken konuları beş başlık altında toplamıştır:

- Fiziki durum ve iç mimarinin daha sağlıklı hâle getirilmesi,
- Aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik konusunda daha nitelikli koşullar sağlanması,
- Mahpusların güvenliği, sağlığı, hakça muamele görmesi; ahlaki açıdan ıslahlarının temin edilmesi ve farklı sınıflara ayrılması,
- Mahbeslerin içinde ya da üzerinde otoritenin sağlanması, nizamnamelerin bunun uygulanmasından mesul olması ve mahpus şikâyetlerinin o çevredeki mahkemelere ulaştırılmasına imkân tanınması,

-Farklı inançlara mensup mahpusların istedikleri ibadeti yapmalarının sağlanması.

Osmanlı Devleti'nin Canning'in bu isteklerini karşılaması o dönem için oldukça zordu. Zira henüz hapisane sistemine yeni geçmiş bir devletin hücre tipine, üstelik de kaloriferli hücreye geçmesinin istenmesi kolay ve hızla gerçekleşecek bir iş değildi. Devletin o dönemde yaşadığı zorluklar ve bütçe sıkıntısı da göz önünde tutulursa, hücre tipine geçmenin daha uzun yıllar alacağı açıktı. Bununla birlikte, Osmanlı hapisanelerinin ıslahı için somut adımlar 1856 Islahat Fermanı'yla atılmıştır. Bu fermanla Osmanlı topraklarındaki hapisane ve tevkifhanelerin düzenlenmesine dair hükümlere yer verilmiştir (Bozkurt, 1996: 109). Bu hususta fermanın 23. maddesinde “Ve hukûk-ı insâniye-yi hukûk-ı adâlet ile tevfiğ için mazanne-i su' olanları veyahûd tedibât-ı cezâiyyeye müstehak bulunanları haps ve tevkiflerine mahsûs olan kâffe-i mahbes ve mahall-i sâirede usûl-ı hapsiyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslâhına mübâşeret olunması ve herhalde hapisanelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyyemden vaz kılınan nizâmât-ı inzibâtiyeye muvâfık olan muâmelattan maada hiçbir gûna mücâzât-ı cismâniye ve eziyet ve işkenceye müşâbih kâffe-i muâmele dahi kâmilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilafında vuku bulacak hareket şediden men ve zecr olunacağından maada bunun icrâsını emreden me'mûrîn ile bilfiil icrâ eyleyen kesânın dahi cezâ kânunnamesi iktizâsınca tekdîr ve te'dib olunması (Bianchi, 1856: 15-16)” hükmü konulmuştur. Bu madde ile cezaevleri ve diğer adli kurumlarda hızlı ıslahat sürecine girilmesi, bedenî cezaların devlet tarafından yapılacak düzenlemelerle karar altına alınarak keyfî uygulamaların önüne geçilmesi, işkencenin kesin bir şekilde yasaklanması, bu konularda koyulacak kurallara uymayanların cezalandırılması karar altına alınmıştır (Demir, 2008: 226).

Islahat Fermanı'nın ilanından sonra İstanbul başta olmak üzere Osmanlı hapisanelerini incelemek için İngiliz Binbaşı Gordon, Miralay (albay) rütbesi verilerek görevlendirilmiştir. Yaklaşık bir buçuk sene süren incelemeleri sonunda Gordon bir rapor hazırlamış ve bu rapor Ocak 1858'de Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükelâ ve Sultan Abdülmecid tarafından resmen kabul görmüştür. Bu rapora göre, Osmanlı ceza infaz sistemindeki kapatma mekânlarının, ilk kez “*hapishane*” başlığı altında toplanması benimsenmiştir. Raporla, ayrıca, zanlılara, kabahatlılara, cünhaya ve cinayet suçlularına ait suçun türü ve ağırlığına göre dört tip hapisane teklif edilmiştir. Böylelikle Stratford Canning'in dillendirdiği hapisane ıslahatı meselesi, bir müddet bekletildikten sonra, ana hatları daha genişletilmiş bir biçimde devletin yeniden yapılanması sürecinin, hukuk alanındaki başlıca unsurlarından birisi hâlini almıştır (Yıldız, 2012: 179).

Hapisaneler konusunda düzenlenen raporlara ve alınan kararlara rağmen fiiliyata dönük ilk ciddi adım 27 Ağustos 1870 tarihinde çıkan padişah iradesi ile atılmıştır (Yıldız, 2012: 269). Bu tarihten sonra ilk Osmanlı umumî hapisanesi için çalışmalara başlanmış ve hapisane Ocak 1871'de sadrazam ve vükelâ tarafından merasimle açılmıştır. Üç gün boyunca yabancı elçilerin ve halkın ziyaretine açık bırakılmıştır. Bu konuda ulemadan Osmanlı vakanüvisi Ahmed Lütfi Efendi şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Hapishâne'nin seyr ü temâşâsına halkı da'vetten de bir ma'nâ bulamadığımı kayd ü tahrîre mecbûr oldum. Hapishânenin hüsn-i hâl ve mahâll-i huzûr ve rahat olduğunu halk görsün de oraya özensin mi demekdir bilmem (Aktepe, 1989: 100).”

2. Osmanlı Devleti'nde Kadın Hapisaneleri

2.1. Osmanlı Devleti'nde Hapisanelerin Yaygınlaşması

Sultan İkinci Abdülhamid anayasa ve meşrutiyeti ilan edeceğini söyleyerek 31 Ağustos 1876 yılında tahta çıkmış ve 33 yıl boyunca Osmanlı Devleti'ni yönetmiştir. Saltanatının ilk günlerinde otoritesini meclisle paylaşırsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane ederek meclisi süresiz tatil etmiş ve şahsi egemenliğini her alanda hissettirmiştir. Abdülhamid'in saltanatı sırasında, hemen her alanda olduğu gibi, adlî alanda da yenilikler yapılmıştır. Hem padişahın ülke içindeki ihtiyaca cevap vermek için çıkardığı yeni kanunlarla hem de Avrupa'nın baskısıyla yapılan bazı ıslahatlarla hapisanelerde modernleşme sağlanmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak, ülkenin birçok vilayetinde yeni hapisaneler açılmış; mevcut hapisanelerde ıslahata girişilmiştir.

1878 Berlin Antlaşması'na kadar ülkenin hemen her köşesine (Diyarbakır, Sinop, Kütahya, Erzurum, İpsala, Bilecik, Kırklareli, Sivas, Amasya vb.) hapishaneler yapılmıştır. Bunlar çoğunlukla iki katlı kârgir binalar olup ısıtma, iye, temizlik, salgın hastalıklar ve güvenlik konularında büyük eksiklikleri bulunmaktaydı. Eksiklerine rağmen bu hapishanelerin doluluk oranı çok yüksekti ve bu yüksek doluluk yeni reformları ve yeni hapishaneleri gerekli kılmaktaydı (Eren, 2014: 138-139). Öte yandan 20. yüzyıl başlarında başta Bandırma, Çeşme, Isparta, Aydın, Kırkağaç, Niğde, Çankırı, Tosya, Konya, Haymana, Marmaris, Tarsus, Silvan, Şirvan ve Yafa'da olmak üzere kadınlara mahsus hapishaneler de yaygınlaşmaya başladı. Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı egemenliğinden çıkana değin Kavala, Sakız Adası ve İşkodra'da kadınlar için kurulmuş müstakil hapishaneler vardı (Gönen, 2010: 173).

Hapishanelerin ıslahı için Adliye Nezareti bir nizamname taslağını 1879'da padişaha sundu. Böylece hapishanelerin idaresi, görevlileri, mahbusların tayınatı ve çalıştırılması, koğuşlar ve uyulacak kurallar ile mahbusların ibadetlerini düzenleyen 1880 tarihli ve 6 bölümde 97 maddeden oluşan "*Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Lâyihası*" çıkarıldı (Bozkurt, 1996: 111-112). Bu layihada hemen her kaza, liva ve vilayet merkezinde birer kadın hapishane ve tevkifhanesinin inşa edileceği, bunun mümkün olmadığı yerlerde uygun hanelerin kiralanarak geçici bir süre için kadın hapishanesi olarak kullanılacağına değinilmiştir (Ceride-i Mehakim, 1296: 355-375). Nizamnamenin 61. maddesinde her hapishanede hastaların tedavisine mahsus bir daire bulunması ve kadınların dairesinin ayrı olması, 18 yaşından küçükler ile kadınlar için ayrı koğuşlar sağlanması gibi düzenlemelere yer verilmiştir (Gönen, 2010: 174).

Hapishanelerdeki koşulların düzeltilmesi ve yeni kadın hapishanelerinin yapılması sadece nizamname çıkarmakla olacak iş değildi. Zira adliye teşkilatında yaşanan ödenek sıkıntısı, hapishanelerde istihdam edilecek nitelikli eleman azlığı, mahkemelerin yaygınlaştırılmaması ve davaların zamanında görülememesi gibi problemler doğrudan doğruya hapishaneleri ve durumlarını etkileyen diğer önemli faktörlerdi. Bu faktörlerden kaynaklanan çeşitli aksaklıklar ise tutukluların muhakeme edilmemeleri ve tutukluluk sürelerinin uzamasından, mahpusların da fiziksel şartların kötülüğünden şikâyet etmesine yol açmaktaydı (Demirel, 2007: 190-192). Ayrıca taşrada pek çok yerde, 1880 nizamnamesinde belirtilenin aksine imkânsızlıklar nedeniyle, ayrı tevkifhane ve hapishane kurulamaması, mevcut hapishanelerdeki yoğunluğu artırmakta, bu yoğunluk ise hapishanelerin fiziki imkânlarının ve sağlık koşullarının daha da kötüleşmesine neden olmaktaydı (Sunay, 2018: 45). Örneğin Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Nisan 1903 tarihli bir tezkerede, Çorum Hapishanesi'nin darlığından bahsedilerek kırk elli kadar mahkûmun tifo hastalığına yakalandığı bildirilmiştir. Hapishanenin hastane odasının sadece altı kişi aldığı bildirilerek cezası hafif olan mahkûmların başka yere nakledilmesi ve acilen yeni hapishane yapılması talep edilmiştir (BOA, *DH. TMİK. S.*, 45/5, H. 4 Safer 1321/M. 2 Mayıs 1903).

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki siyasal, sosyal ve ekonomik çalkantılar ve savaşlar, çok ciddi sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle son dönemlerde kaybedilen savaşlar, yitirilen topraklar ve bu topraklardan göç etmek zorunda bırakılan Müslümanlar, Anadolu nüfusunun artmasına neden olmuştur. Artan nüfus ile artan ihtiyaçlar asayiş de bozmuştur. Bu durumda merkezîyetçi yapısını ve gücünü devam ettirmek isteyen Osmanlı Devleti, bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında kuşkusuz önemli bir nokta da hapishaneler konusudur (Tekin, 2008: 207). Bütün bu sorunlara rağmen, devlet hapishaneleri modernleştirmek için bir yandan mevcut binaları tamir edip yeni hapishaneler inşa ederken (BOA., *DH. MB. HPS.*, 144/17, H. 23 Muharrem 1330/M. 13 Ocak 1912) bir yandan da 15 Haziran 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi'ne katılarak bu konudaki duyarlılığını göstermekteydi. Söz konusu kongre, Rusya'nın ev sahipliğinde yapılmış ve görkemli bir açılışa sahne olmuştur. İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, İsveç gibi ülkelerin katıldığı kongrede Osmanlı temsilcileri hapishanelerle ilgili 1876-1890 yılları arasındaki gelişmeleri ifade eden raporlar sundular. Osmanlı Devleti'ni kongrede Ceza İşleri Müdürü Celal Bey temsil etmiştir. 15 Haziran 1890'da başlayan kongrede, Osmanlı Devleti de bir rapor hazırlayarak sunmuş ve II. Abdülhamid devrinde hapishaneler hakkında yapılan ıslahatlardan

bahsetmiştir (Demirel, 2001: 11). 1885 Roma Hapishaneler Kongresi'ne davet edilmeyen Osmanlı Devleti'nin beş yıl sonraki bu kongreye davet edilmesi, gerçekleştirilen ıslahatların diğer devletlerce fark edildiğinin göstergesidir (Parlakoğlu, 2018: 37).

Yapılan ıslahatlar bir yana, 19. yüzyılın üçüncü çeyreğinde çoğu Osmanlı vilayetinde hapishane ile kastedilen, hâlen, valinin ikameti olan konak ya da köşkün dâhilindeki mahbesten ibaretti. Buraların tamiri yapılırken, mahbes de biraz daha genişletilerek hapishaneye daha uygun hâle getirilmekteydi (Sunay, 2018: 45-46). Yukarıda da değinildiği gibi bazen hapishanelerdeki mahkûm sayısı hayli artıyor; bu da mevcut hapishaneleri yetersiz kılıyordu. Kapasite sorunu sağlık koşulları bakımından da hapishaneleri sıkıntılı bir hâle sokuyordu (Gürsoy ve Altun, 2006: 58-64). Örnek vermek gerekirse, Eski Isparta Hapishanesi'nin sokak tarafına bakan duvarının dibinden suyolu geçiyordu. Hapishanenin odalarının altından da hamam ve hayrathanelerin değiştirme imkânı olmayan lağımları akıyordu. Bunun için mahkûmlar daima rutubet içinde bulunuyorlardı. Ayrıca hapishanenin hiçbir tarafı güneş görmüyordu. Bu sebeplerden dolayı, mahkûmların pek çoğu hapishaneye girdikten sonra altı ay geçmeden hastalığa yakalanıyorlardı. Bunun yanında vücutları sağlam olan mahkûmlar beş-altı yıla varmadan, vücutları zayıf olanlar da tahkik evrakları Temyiz Mahkemesi'nden gelmeden vefat ediyorlardı. Bu şekilde, Eski Isparta Hapishanesi'nde 1879 ile 1888 yılları arasında kırk sekiz mahkûm vefat etmiştir (BOA., ŞD., 1721/9, H. 24 Rebiü'l-Evvel 1313/M. 14 Eylül 1895). Osmanlı arşiv belgelerine yansıyan benzer bir örnek Karesi Liva Hapishanesi'ne ilişkindir. 1889 yılında Karesi Liva Hapishanesi'nin sağlık şartlarıyla ilgili şikâyetlerin çoğalmasından dolayı, hapishanede bazı incelemeler yapılmış ve incelemeler neticesinde hapishanenin sağlık şartları açısından uygun olmadığı ortaya konmuştur (BOA., DH. MKT, 1422/115, H. 5 Ramazan 1304/M. 28 Mayıs 1887). Trabzon'daki hapishaneler ve tevkifhaneler de sağlık bakımından istenilen şartları haiz değillerdi. Zağnos Kalesi'ndeki hapishane ile hükümet konağındaki tevkifhanenin avluları yoktu. Dolayısıyla mahkûmların hava almaları, dışarı çıkmaları mümkün değildi. Merkezdeki hapishanelerin alt katı bulunmaktaydı. Fakat hiç güneş almadığından son derece karanlık ve sağlıksız bir ortama sahipti. Merkezdeki diğer hapishanelerin avluya açılan sadece bir penceresi bulunmaktaydı (BOA., DH. MB. HPS., 141/51, H. 25 Cemaziye'l-âhir 1327/M. 14 Haziran 1909).

Devlet, hapishanelerdeki izdihamı önlemek için mevcutların tamiri ve yenilerinin inşasının yanı sıra, yeni binaların kiralanması seçeneğini de uygulamaya sokmuştur. Örneğin, Bingazi Mutasarrıfı tarafından Dâhiliye Nezareti'ne yollanan R. 27 Mart 1327 tarihli telgrafta, Bingazi'de Meriç ve Cebabiye gibi kazalarda açılması tasarlandığı hâlde hâlen hapishane açılmaması, Derne'de hapishane boşluğunun bir evin hapishane yapılması ile doldurulması, Bingazi'deyse hapishanenin bakımsızlıktan iyice yıprandığı konularından söz edilmekte ve eksikliklerin giderilmesi talep edilmektedir. (BOA., DH. MB. HPS., 143/10, H. 10 Rebiü'l-âhir 1329/M. 10 Nisan 1911). Maddi yetersizlik ve kısıtlı bütçelerle yapılan hapishaneler, birçok yerleşim biriminde vali ya da hükümet konaklarının yanında iki katlı, taş yapılar olarak inşa edilmiştir. Isıtma, iaaş gibi meselelere çözüm getirilememiş ve hapishanelerin kapasiteleri de çoğunlukla yetersiz kalmıştır (Şen, 2007: 28).

2.2. Osmanlı Devleti'nde Kadın ve Suç

Teokratik ve monarşik Osmanlı yönetiminin otoriter ve geleneksel yönetim anlayışında hukuk düzeni Tanzimat dönemine kadar ağırlıklı olarak şeri hukuk, şeri hukukun boşluk bıraktığı hususlar ise yine şeriata ters düşmeyen ve padişahın kanun koyma yetkisine dayanan örfi hukuk üzerine temellendirilmiştir. Bu anlayış, kadını ev yaşamında kafes arkasına, ev dışındaki yaşamda çarşafa sokarak, refakatsiz sokağa çıkmasını yasaklayarak erkeğin gerisine çekmiştir. Çok eşlilik, evlenme-boşanma gibi konularda çoğu kez erkeğin lehine olan ve kadına sınırlı söz hakkı veren bu düzende erkeğin kadına üstünlüğü öne çıkmıştır. Öyle ki erkeğin kadına üstünlüğü Osmanlı miras hukukunda da kendisini fazlasıyla hissettirmiştir. Akrabalık derecesine göre kadın, erkeğe oranla mirastan ancak yarı, dörtte bir, yedide bir veya sekizde bir pay sahibi olabilirdi. Mahkemedeki tanıklık durumuna gelince, ancak iki kadın bir erkeğin yerini tutabilirdi. Bununla birlikte dört kadın iki erkeğin yerini tutamazdı (Velidedeoğlu, 1970: 34-36). Gündelik yaşamın bütün yükünü çekme konusunda kadın erkekten daha fazla yükümlülük sahibiydi. Kadın, erkek

gibi tarlada çalışma yanında evini yönetir, çocuklarına bakar ve halı, kumaş dokurdu. Osmanlı Devleti'nde kadının bu statüsü ancak Tanzimat dönemine gelindiğinde tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönem içerisinde büyük şehirlerle sınırlı da olsa kadınların eğitilmesine başlanmış (Tuncer, 1989: 166); 1842'de Ebe Okulu, 1858'de kızlar için orta dereceli okullar; İstanbul'da İnas Sanayi Mektebi ve Darü'l-Muallimat kurulmuştur. Böylece kadınların da çeşitli meslekleri daha özgür icra edebilmelerinin yolu açılmıştır (Doğramacı, 1982: 19-20). Her ne kadar henüz karma bir eğitim olmayıp tek cinsiyete dayalı eğitim ön planda tutulmuş olsa da, derslerin çok çeşitli olması, sadece dinî dersler ve el işleri ile sınırlandırılmaması, dil dersleri ve kültür derslerinin de okutulması oldukça dikkat çekicidir. Bir kadının, dinî ilimler, hesap, coğrafya, tarih, idare-i beytiyye, ilm-i eşya, ilm-i ahlâk ve el hünerleri ile alakalı dersler okuması, onun tahsili için gerekli görülmekte; böylece ev idaresi ve çocuk terbiyesi hususunda daha başarılı olacağı ifade edilmektedir (Pehlivan Ağırakça, 2017: 74).

Kadınlar, bir yandan kademeli bir biçimde kendilerine özgü okullara kavuşurken, diğer yandan toplumsal statülerini değiştirecek birtakım haklar da elde etmeye başlamışlardır. 1854 yılında kölelikle birlikte cariyeliğin de yasaklanmasıyla kadın alınıp satılan ticari bir meta olmaktan kurtulmaya başlamıştır. 1858'de çıkarılan arazi kanunnamesi ile kız çocukları babalarından kalan topraklar üzerinde erkek kardeşler gibi mirastan yararlanma hakkına sahip olmuşlardır. Yine bu kanunla, evlenen kızlardan daha önce alınan *Gelinlik Vergisi* kaldırılmıştır. Fermanlar ve çeşitli nizamnamelerle düzenlenen kılık- kıyafet, sokağa çıkma gibi sosyal yaşam içerisinde eskiye oranla, görece daha özgür bir ortama kavuşmuşlardır (Tekeli, 1982: 196).

Erkeklerle oranla suç işleme oranları çok düşük olsa da Osmanlı Devleti'nde kadınlar kimi zaman hırsızlık, fitne-fesat, şirretlik, borç ödememe, hür insan ticareti, katle sebebiyet, yataklık, kerhanecilik ve fahişelik gibi suçlardan yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. 1791 senesine ait bir belgede İstanbul sakinlerinden Mehmed Arif isminde bir kişi ile validesi Zeyneb ve beraberlerindeki Hafize, Ayşe ve Nefise isimindeki hatunlar ile Tophane sakinlerinden Şerife ve Hafize adındaki hatunların kendi hâllerinde olmayıp sarıka, şirret, fevahiş ve dolandırıcılık gibi uygunsuz hareketlerde bulunmasından şikâyet edilmektedir (BOA., C.ZB., 1891, H. 14 Safer 1206/M. 13 Ekim 1791). Kadınların bu tarz suçlara yönelmelerinde çektikleri geçim sıkıntısı, kimsesizlik, sahipsizlik ve evsiz barksız olma gibi nedenlerin etkili olduğu düşünülebilir. Arşivde bulunan belgelere, kadınların içinde yer aldığı ahlak dışı olaylar daha çok yansımıştır. Belgelere, payitaht İstanbul'da hayat kadınlarına sıklıkla rastlanmakta; bu kadınların daha çok Suriçi, Üsküdar, Kasımpaşa, Beyoğlu, Galata gibi bölgelerde birtakım evler yanında viranelerde, hamamlarda, dükkân ve fırınlarda yatıp kalktıklarına işaret edilmektedir. Bilhassa İstanbul, Üsküdar, Tophane, Tersane gibi yerlerdeki fahişelerin kara ve deniz askeri dışarı çıkınca hapsedilmesini emreden çok sayıda belge vardır. Kaymakam paşaya hitaben 1788 senesinde yazılan bir ferman, esasında Anadolu askerinin ve kalyoncuların hareketi ile ilgili tertibata dairdir. Fermanda ilk olarak ortaların tertibatları üzere perşembe günü ihraçları ve tersaneden gidecek kalyonların mart dokuzunda hareketleri ve gelecek kalyoncu askerinin bir an önce İsmail tarafına ve Ordu-yı Hümayun'a gidecek Anadolu askerinin acele hareket etmeleri hususu dile getirilmiştir. Belge, başka önlemleri de içermekte olup Nemçe tarafından gelen mühendisler, Prusyalılar ve Fransızlara ilişkin bir dizi önlemi de kapsamaktadır. Belgede İstanbul, Üsküdar, Tophane, Tersane ve diğer mahallerde ne kadar fahişe varsa donanma ve kara askeri çıkınca hepsinin önlenmesi ve hapsedilmesi emredilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, 1787-1792 Osmanlı-Rusya ve Avusturya Harbi devam ederken İsmail tarafına ve diğer cephelere asker ve kalyoncu sevkinin sağlıklı yürümesi için alınan önlemlerden birisi de İstanbul'daki fahişelerin gözetim altında tutulması olmuştur (BOA., Hat., 13/487, H. 29 Zilhicce 1203/M. 20 Eylül 1789). Fahişe kadınlar Ramazan ayında, İstanbul'da asker toplandığı günler ya da özel günlerde ortalıkta dolaşmaları sakıncalı görüldüğünden 1730-1830 yılları arasında meşhur olan Baba Cafer Zindanı'nda kendilerine ait ayrı bir bölümde hapsedilirlerdi (Karaca, 2010: 153). Bu durum devlet adamlarının Ramazan ayında ve İstanbul'da asker sayısı çoğaldığında fuhuşun yaygınlaşmasını önleme çabasının bir gereği gibi görünmektedir.

Muhitlerinde veya civar mahallerde hayat kadınlarının varlığı, yabancı misyona mensup görevlileri de rahatsız etmekteydi. Mesela Fransa Sefareti'nin iltiması üzerine Galata'da tahliye edilen sokaklardan çıkarılan fahişeler, yine gizliden eski yerlerine dönmek düşüncesinde bulunmuşlardı (BOA., A. MKT. NZD, 401/63, H. 19 Şaban 1278/M. 19 Şubat 1862). Şikâyete yol açan fahişelerin çoğunun dışarıdan geldiği ve genellikle kendileri için daha cazip olan Galata ve Beyoğlu taraflarını kendilerine mesken tuttıkları arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA., A. MKT. NZD., 295/87, H. 23 Rebiü'l-âhir 1276/M.19 Kasım 1859). Her ne kadar fahişeler bu mekânları kendilerine mesken tutsa da devletin kolluk kuvvetleri vasıtasıyla bunlara göz açtırılmadığı da belgelerden anlaşılmaktadır. Bu hususta, Galata'da türeyen fahişeler ve bunlara gidenlerin takibi konusunda kendisinden memnun olunan Beyoğlu Nizamiye Karakolu memuru Bekir Bey'e yardım edilmesi hususunda Der-saadet Ordusu Erkan Reisi'ne gönderilen bir yazı dikkat çekicidir (BOA., A. MKT. NZD., 402/90, H. 25 Şaban 1278/M.25 Şubat 1862).

Osmanlı Devleti'nde fahişe kadınlar için en sık kullanılan ceza sürgündü. Zorla evleri sattırılan bu kadınlar sürgüne gönderiliyordu. Aslen Kastamonulu olan üç kadın İstanbul'da yaşadıkları semtte bozgunculuk yapmaları sebebiyle sürgüne gönderilmiştir (BOA., C. ZB., 29, H. 6 Rebiü'l-âhir 1271/M. 27 Aralık 1854). Fakat mahkemeler uzun sürdüğünden bazen bu süreçte kısa süreli hapse atılan fahişeler de oluyordu. Fuhuş ve zina yapan kadınlara sürgün, hapis, teşhir, para cezası gibi cezaların yanında bedenî cezaların da verildiği görülmektedir. Dayak, burun ve kulak kesme, alın dağlama bunlardan bazılarıdır; fakat ölüm cezası da vardır. Burada teşhir konusunu biraz açmak yerinde olacaktır. Teşhir, "bir suçun karşılığı olarak, toplumun bilgilendirilmesi amacıyla, işlenmiş olan bir suçun ve bu suçun failinin veya bu faile verilmiş olan cezanın ve cezanın infazının topluma duyurulması amacıyla gerçekleştirilen ve mahkeme tarafından kararlaştırılan bir yaptırımdır. Teşhir tanımının esas olarak üç temel unsuru vardır. Bunlardan ilki, teşhir bir yaptırımdır. İkincisi, teşhirin özünde toplumun bilgilendirilmesi vardır. Üçüncüsü, teşhir yaptırımında asgari olarak mahkûmun ve suçun ifşa edilmesi kâfidir. Unsurları tam olarak gerçekleştirmemiş zina suçu işleyenlere de teşhir yaptırımının uygulandığını belirtmek gerekir. Bir gayrimüslim ile aynı ev içinde birlikte bulunan Zeynep adlı kadına H. 925/M. 1519 senesinde tazir ve teşhir cezasının verilmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir Bazı kayıtlarda ise zina suçundan dolayı yargılanan kişilere sadece teşhir yaptırımının uygulandığına şahit olunmaktadır. Örneğin H. 925/M. 1519 senesinde Üsküdar'da İskender adındaki bir şahsın hanımı Timurhan kızı Şâhî'nin Seydi oğlu Murat adlı bir levent ile bir ev içinde yakalandığı, Murat'ın kaçtığı dava edilmiş; söz konusu davaya isimleri sicilde kayıtlı dört kişinin şahadet etmesi üzerine de Şâhî'nin teşhirine hüküm olunmuştur. Bir şer'îye sicilinde fahişelik suçundan mahkemeye çıkarılan kadının, daha öncesinde mahkeme kararıyla zina suçu sebebiyle eşeğe bindirilip insanlara ibret olsun diye çarşıda dolaştırıldığı bir kayıt da bulunmaktadır (Kılınç, 2015: 449). Özellikle yargı tarafından cezalandırılmadan veya buna fırsat verilmeden ailesi ve yakınları tarafından cezalandırılan pek çok kadın da bulunmaktadır. Örneğin, Antakya'ya bağlı Gökçeğöz köyü sakinlerinden Osman, evli olan kız kardeşi Fatma'yı mahkeme kâtibi Ahmed Efendi ile uygunsuz vaziyette yakaladığı için namus sebebiyle tabanca ile öldürmüştü; Fatma'nın eşini de şahit göstermiştir. Dava neticesinde Ahmed Efendi hakkındaki iddialar muteber bulunmamış olduğundan kendisi hakkında herhangi bir cezai işlem yapılmamıştır. Kabullemesi sebebiyle katil Osman'ın suçu sabit bulunmuştur. Bununla birlikte maktulün yetişkin yaştaki mirasçılarının dayıları Osman hakkında kısas istememeleri nedeniyle küçük yaştaki mirasçılar hakkında kısasın 5000 dirhem borca çevrilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Ancak Osman'ın bu borcu bir defada ödemeye muktedir olmaması sebebiyle diyet olarak beş sene prangaya mahkûm edilmesi ve bu sürenin sonunda serbest bırakılması gerektiğine karar verilmiştir (BOA., A. MKT. MVL., 62/25, H. 29 Cemaziye'l-âhir 1269/M. 9 Nisan 1853). Bu ve bunun gibi birçok olayda yargıya taşınmadan öldürülen kadınlar göze çarpmaktadır. Bu durum kadınlarla ilgili çoğu meselenin uzun süren mahkemelerce değil, toplum baskısıyla o an "halledilmesi" gereken olaylar olarak algılandığını ortaya koymaktadır. Bazen de kendi ailesi içerisindeki kişiler tarafından fuhşa zorlanan kadınlara rastlanmaktadır. Osmanlı belgelerinde bununla ilgili çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür. Şumnu'da 1861 senesinde kaçak bir eşkıyaya yardım ve yataklık eden, bu esnada gelinini de fuhşa bulaştıran ve çıkan bir olay esnasında ölümüne sebep olan bir kadının

varlığına şahit olunmaktadır (BOA., A. MKT. MVL., 135/99, H. 15 Cemaziye'l-evvel 1278/M. 18 Kasım 1861).

Esasında, fuhuş esnasında yakalanan kadın ve erkeklere ilişkin verilecek cezalarla ilgili 1859'da emirname çıkarılmıştır. Bu emirnameye göre, cezalar suçun işlendiği yere ve kişilere göre değişiklik göstermiştir. Örneğin, baskında kötülüğü ile tanınan bir erkek ele geçirilirse, 48 saatten bir aya; kadına da bunun yarısı kadar hapis cezası verilecekti. Sultan II. Abdülhamid döneminde çıkarılan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'ye göre ise mahkeme kararı olmadan meskenlere girilemeyeceği ve kişilerin tutuklanıp hapse atılmayacağı belirtilmiştir. Böyle olunca, 1859'da çıkarılan emirnamenin hükümleri geçersiz olmuştur. Ülke genelinde fuhuş yapılan evlere baskınlar yapıp burada ele geçirilen kişiler tutuklanınca ülkede bazı olumsuzluklar baş göstermiştir. Bunun üzerine artık Kanun-i Esasi'deki hükümlerin geçerli olacağı vurgulanarak karışıklığın önüne geçilmeye çalışılmıştır. 1876 yılında ilan edilen Kanûn-ı Esasi'ye göre herhangi bir yetkili mahkeme kararı veya hâkim emri olmadan meskenlere girilemeyeceğinden ve kişiler tutuklanamayacağından evlere baskın ve hapse atma uygulamalarına pek başvurulmamıştır. Kastamonu'da fuhuş yapıldığı gerekçesiyle polis bazı evlere baskın düzenleyip ele geçirdiği kişileri dört ila yedi gün arasında hapiste tutunca, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi 26 Ekim 1910 tarihinde vilayete gönderdiği tahriratta yapılan uygulamanın Kanûn-ı Esasi'ye aykırı olduğunu bildirerek valilikten bu tür uygulamaların önlenmesini istemiştir. Mesken sahibi davet etmedikçe evlere baskın yapılamayacağına ilişkin Sivas, Ankara ve Hüdavendigar vilayetlerine de 30 Ekim 1910 tarihinde tahrirat gönderilmiştir (Temel, 2002: 171-173). Fuhuş ve zinadan sonra kadınların en çok ceza aldıkları suç, hırsızlıktır.

2.3. Osmanlı Devleti'nde Kadın, Ceza ve Hapis

Tanzimat Fermanı'ndan itibaren hırsızlık yapan kadınlara da çoğunlukla sürgün cezası verildiği görülmektedir. Örneğin 1713 yılında yaşanan bir hırsızlık suçunda suçlarını da itiraf eden anne-kız, Esmâ ve annesi Ümmügülüm Limni adasına sürgün edilerek buldukları yerden, Divân-ı Hümayûn çavuşlarından Mehmed Çavuş gözetiminde uzaklaştırılmışlardır (BOA., C. ZB., 13/607, H. 10 Şaban 1207/M. 23 Mart 1713). Bunlardan başka devlete isyan suçu işleyen ve eşkıyaya yardım eden kadınlar da vardır. Daha çok Ermenilerden olan ve devleti bölücü faaliyetlerde bulunan bu kadınlar hapis cezası olsa bile İngiltere'nin arabuluculuğu ile fazla ceza almadan affedilmişlerdir (Kızıllan, 2011: 11-160). Millet-i sadıka olarak adlandırılan Ermeniler, kendi devletlerini kurmak amacıyla adımlar atmaya başladıkları andan itibaren, kadın-erkek demeden bu davanın peşinden gitmişlerdir. Siyasi olarak sakıncalı ve zararlı yayın bulundurmamak suçu bu sebeple önemlidir. Böyle bir suç işlediği için hapsedilen kadınlardan biri, Muş'taki bir Protestan Mektebi'nde öğretmenlik yapan Susi adlı bir Ermeni'dir. Bu kadın, Van'da neşredilmiş bir gazete parçasının mektepte bulunmasından dolayı 1899 senesinde tevkif edilmiş ve 1902'de mahkemesi yapılarak, beş sene kalebentliğe mahkûm olmuştur. Mahbeste bu kadının altı aylık bir çocuğu vefat etmiş ve kendisi de kederinden acınacak hale düşmüştür. Adı geçen bu kadın, iki seneden fazla bir zamanı hapishanede geçirmiştir. Kadının kötü olan ruh ve beden sağlığı göz önüne alınarak yaklaşan Ramazan Bayramı münasebetiyle cezasının üçte birini çeken mahkûmların affı kapsamında, padişah tarafından Susi'nin de affedilmesi için Adliye Nezareti'ne yazı yazılmıştır. Hatta bu affın gerçekleşmesi için devreye İngiltere sefiri bile girmiştir. Devreye İngiltere sefirinin de girmesi üzerine, Susi kadının durumu yetkililerce daha teferruatlı olarak incelenmiştir. Böylece bu kadının işlediği suçun çok basit gibi görünmesine rağmen, öyle olmadığı, kadının Osmanlı Devleti'nin bir parçasını ayırıp Ermeni Devleti kurmak için zararlı faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkmıştır. Susi, 31 Ekim 1901 tarihinde temyiz ile kesinleşen cezasına göre, henüz üç yıllık mahkûmiyetini tamamlamıştır. Bu yüzden onun affedilmesi için yazılan dilekçeye, sadareten olumsuz cevap verilmiş, Susi'nin aff-ı âliye mazhariyetini gerektirecek bir sebep olmadığı söylenmiştir. Ancak devreye İngiltere sefirinin girmesi kadının affedilmesine yardım etmiştir. Sonunda Susi için beklenen af şartlı olarak çıkmıştır. Buna göre Susi, hapishaneden çıktıktan sonra Muş'ta kalamayacak, İstanbul'da veya başka bir mahalde ikamete mecbur tutulacaktır. (BOA., A. MKT. MHM., nr., 625-1.) Bir başka örnek ise Agavani isimli Ermeni kadına aittir. Varna'dan İstanbul'a gelen Agavani, Taşnak komitesi tarafından

Ermenilere hitaben on beş gün önce neşredilmiş olan bir beyanname ve içerisinde beyannameden bir bölüm bulunan gazete ile ayrıca Ermeni komitelerinin kadına yazdıkları mektuplarla ele geçirilmişti. Agavani bu durum üzerine zaptiyeye teslim edilmiştir. Kadına nasıl bir ceza verildiği bilinmemekle beraber, bu gibilerin memleketin asayişini ihlal ve ülkede fitne-fesat çıkarmak için kurulan ihtilal komitelerinin suçlarına ortak olduğu, bu yüzden kadın-erkek her kim olursa olsun bunların acilen yakalanıp mahkeme edilmesi ve cezalandırılmaları gerektiği Heyet-i Vükela tarafından belirtilmiştir (BOA., A. MKT. UM., 409/54, H. 19 Zilkade 1276/M. 8 Haziran 1860).

Kadınlar için hapis hayatının kendi cinsiyetlerine özgü bazı zorlukları vardı. Bu zorluklardan belki de en önemlisi, hapiste geçen süre içerisinde doğum yapabilmeleriydi. Sekiz kıyye buğday çalması gerekçe gösterilerek 21 Mart 1900 tarihinde hapsedilen, Erzurum'un Pasinler kazasına bağlı Yağan köyünden Esmâ adında bir kadın hapisanede doğum yapmış ve ikiz çocuk dünyaya getirmişti (BOA., İ. AZN., 38/10, H. 24 Muharrem 1318/M. 24 Mayıs 1900).

Kadınlar çoğu kez hapse kendilerini korumak ve meşru müdafaa da bulunmak nedeniyle de girebilmekteydi. Sofya sancağına bağlı İzladı kazasında yaşanan bir saldırı olayında kendini müdafaa için katil olan bir kadına rastlanmaktadır. Ayşe Hatun adlı bu kadın geceleyin evine gizlice girip odasının kapısını kıran ve ona tecavüze yeltenen Kır Çavuşu Keçeci İbrahim'i tüfekte öldürmüştür. Bu kadının durumu nefis-i müdafaa sayılmıştır. Çünkü Ayşe Hatun kendini kurtaracak başka yol bulamamıştır. Ancak yine de gerçekler anlaşılana kadar tutuklu kalmıştır. Mesele açığa kavuşunca, kendini korumaya çalışırken katil olan bu kadına şeri hukuka göre bir ceza verilemeyeceği de kesinleşmiştir. Bundan dolayı kadının hemen tahliye edilmesi istenmiştir (BOA., A. MKT. UM., 461/29, H. 29 Şaban 1277/M. 12 Mart 1861).

Osmanlı Devleti'nde hapisane binalarının tamamı, mülkiyeti kamuya ait binalar değildir. Kimi yerleşim yerlerindeki hapisanelerin özel mülk konumunda olup şahıslardan kiralanmak suretiyle açıldığı görülmektedir. Bazen kamu binalarının bodrum katlarının mahbese dönüştürülmesi yöntemine de başvurulabilmekteydi. Bu mekânların yıkık dökük, derme çatma, terk edilmiş ahırlardan, viranelerden ve evlerden oluşturulduğu arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır (BOA., DH. MKT., 110/26, H. 26 Receb 1312/M. 23 Ocak 1895). 1867 tarihli Vilayet Nizamnamesi 'ne göre Isparta Sancağı, Konya Vilâyeti'ne bağlanmış ve Isparta Sancağı hükümet konağının alt ve üst katında bulunan bütün odaları, devlet daireleri için gerekli olmuştur. Bunun için 1868 yılında hapisanenin buradan ayrılması icap etmiş ve hapisaneye yeni bir bina bulma ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Bunun sonunda da Isparta Süvari Kışlası'nın hayvanlarına mahsus olan ahır, 20-30 bin kuruş masraf edilerek, hapisaneye dönüştürülmüştü. Ancak ahırın tabanı zeminden aşağıdaydı. Duvarları da adi toprak çamurdan (kerpiçten) inşa edilmişti. Bu durumda, inşası gerçekleşen hapisane fiziksel yapısı itibarıyla modern bir hapisanenin olmazsa olmazlarından denetim, ıslah ve iyileştirme gibi amaçlardan yoksun kalmaktaydı.

1858 yılında Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda kadın ve erkek tutukluların aynı koğuştur kullanmalarının sakıncalı ve mutlak bir şekilde yasak olduğu vurgulanmıştır (Yıldız, 2012: 179). Osmanlı sınırlarında birçok yerleşim yerinde nisa (kadın) hapisanesi yoktur. Genellikle nisa hapisanesi olarak kaza yönetimi tarafından güvenilir kadınların evleri kira karşılığında hapisane olarak kullanılmıştır. Bunun ilk örneklerinden birisi 1859'da Yozgat'ın Nohudlu Mahallesi'nde yer alan Esmâ Hanım'ın evi olmuştur. Aylık 100 kuruş karşılığında "nisaya mahsus hapisane" hâline getirilen ev, adı konulmasa da Osmanlı taşrasında ilk kadın hapisanelerinden birisi sayılabilir (BOA., İ. MVL., 417/18265, H. 21 Şevval 1275/M. 24 Mayıs 1859). Daha sonra ev kiralama işi giderek yaygınlaştı. Bunlara birkaç örnek daha vermek gerekirse, Akhisar'da Emine Hatun adlı kişinin evi 50 kuruş kirayla hapisaneye dönüştürülmüş, bu evden bozma hapisanede çalışması için gardiyan bulunarak kendisine 50 kuruş maaş bağlanmıştır (BOA., DH. MB. HPS., 18/30, H. 3Rebiü'l-evvel 1331/M. 10 Şubat 1913). Karesi Sancağı'nda ise 1883'te tutuklu kadınların para karşılığı bazı evlerde cezalarını çektiklerinden bahseden belgeler bulunmaktadır (Gürsoy ve Altun, 2006: 68-69).

Osmanlı Devleti'nde bilhassa kadın tutuklular için hane kiralama sistemi bir süre daha devam etti; fakat hem hane kirası hem de gardiyan maaşları devlet bütçesini zorluyordu. Bu bakımdan

hapishanelerde kadın mahkûmlar için ayrı koşulların ya da nisa hapishanelerinin çoğaltılmasına karar verildi. Bu duruma güzel bir örnek, Yanya'dan verilebilir. Yanya'da 75 kuruş kirayla bir hanede tutulan kadın mahkûmları, hanenin harap ve bakımsız duruma düşmesiyle, burada tutmak zorlaşmıştı. Bu olumsuzluk üzerine, devlet imkânlarıyla burada 4000 kuruş bir arsa alınıp 10.000 kuruş da üzerine bir hapishane yapılması kararlaştırılmıştı. Böylelikle 26 Mayıs 1866'da taşradaki ilk örneklerinden birisi Yanya'da inşa olunacak olan müstakil "nisa hapishanesi"ne İstanbul'dan onay çıkmıştı (BOA., *İ. MVL.*, 553/24831, H. 11 Muharrem 1283/M. 26 Mayıs 1866).

2.4. Kadın Mahkûmların Sorunları

Osmanlı Devleti'ndeki diğer hapishanelerde olduğu gibi kadın hapishanelerinde de ciddi sorunlar bulunmaktaydı. Bunlardan birisi fuhuştan hükümlü bazı kadınların bulaşıcı hastalıklarını hapishaneye taşımasıydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti sınırlarında tedavisi pek de mümkün olmayan frenginin hızla yayılması sonucu, kârhânelerde yaşayan kadınların sağlık kontrolünden geçirilmesi zorunluluk hâlini almıştır. 1880'lerde zabtiye tarafından desteklenen doktorlar, kârhânelerde fahişeleri haftada iki kez muayene etmeye başlamıştır. Muayeneler esnasında frengi bulaşmış kadınlar tespit edilmiştir. Hapishanelerdeki sağlık sorunları da ülke geneli ile benzerlik göstermiştir. Özellikle yaz aylarında okul, hastane, hapishane gibi kalabalık mekânlarda hastalıkların salgına dönüşme riski artmaktaydı. Sıcak havalara bir de su sıkıntısı eklenince, hapishanedeki mahkûmlar banyo yapamaz hâle gelmekteydi. Bu durum da basit hastalıkların bile bulaşıcı olmasına ve hatta salgına dönüşmesine yol açardı (Şen, 2007: 102). Örneğin Aydın Hapishanesi'nde çıkan uyuz illetinin tedavisi için tek çözümün hapishaneye yapılacak bir hamam olduğundan bahsedilir. Bunun için Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda; hapishane bakkal, kahvehane ve berberinden elde edilecek gelirin hamam yapımında kullanılacağı bildirilmektedir (BOA., *DH. MKT.*, 1225/49, H. 15 Zilhicce 1325/M. 19 Ocak 1908).

Hapishanelerde salgın hastalık, yangın, firar gibi önemli olaylar olmadığı sürece devlet tarafından buralara kolay kolay el atılmazdı. Yalnız böyle durumlarda payitahta bilgi verilerek ya hapishanenin yeniden inşası ya da hapishaneye ek bir bina yapılarak hastane yapılması istenirdi. Örneğin 5 Ağustos 1890 tarihli bir yazıda Dersaadet'te duvardan atlayarak firar etmeye çalışan kadınların kiminin ayağı kırılmış ve kiminin çocuğu düşmüş olduğundan ve her dinden kadınların gidebileceği bir hastane bulunmadığından bahsedilmiştir. Ayrıca hapishaneden firarların kolay olduğu, hasta kadın mahkûmların hastaneye nakli hususunda bazı ahlaksızların vuku bulabildiği, hastanelerin yalnız Müslüman kadınlara bakması sebebiyle gayrimüslimlerin durumuyla ilgili sıkıntıya düşüldüğü gibi hususlar zikredilerek hapishane altına 10 yataklı bir hastane yaptırılması talep edilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 1748/1, H. 18 Zilhicce 1307/M. 5 Ağustos 1890).

Osmanlı kadın hapishanelerinde bir diğer sorun, ekli yaz buralarda görevlendirilen gardiyanlar ve maaşlarıdır. Maaşlarını yetersiz bulan gardiyanlar ya devlete şikâyetle bulunmuş ya da yaptıkları işten istifa etmişlerdir (Tekin, 2001: 13). Ayrıca gardiyanların erkek olması da kadınlar için tehlike arz etmekteydi. Bunun üzerine gardiyanlar için ilk düzenleme, 6 Nisan 1876'da "Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi" ile yapılmıştır. Bu talimatnameyle, gardiyanların suç işlememiş, okuma-yazma bilen, yirmi beş ila elli yaş arasındaki erkeklerden seçileceği dile getirilmiştir. 1880'e gelindiğinde "Hapishaneler Nizamnamesi" ile ikiden fazla kadın mahkûmun olduğu hapishanelere kadın gardiyan görevlendirilmesi ve kadın gardiyanların erkek gardiyanlarla aynı görevleri üstlenmesi benimsenerek ilk kez kadın gardiyanların atanması gündeme getirilmiştir (Ceride-i Mehâkim, 1296). Kadın mahkûmların hapishanede işkence ve saldırılara uğradığı durumlarda yaşanmıştır. Örneğin 1912 yılında Tokat Hapishanesi'nde tutuklu bulunan Fatma adında bir kadının oğlu Mehmet Sarı'nın annesine yapılan işkenceleri bildiren şikâyet mektubu bulunmaktadır (BOA., *DH. MB. HPS.*, 146/29, H. 19 Recep 1330/M. 4 Temmuz 1912). Mektuba göre; Tokat mutasarrıflığından ayrılmış Vassaf Efendi adında birisi hapishane müdürü ile samimi olduğundan sık sık hapishaneye müdürün yanına ziyarete gitmektedir. Bu kişi, Fatma'yı mücevher ve parasını çalmakla suçlayarak hapse attıran ve davacı olan kişidir. Dava süresince Vassaf Efendi her gün hapishaneye giderek, arkadaşı olan müdürün odasına Fatma'yı

çağırarak kendisine bir takım işkence uygulatmıştır. Fatma koğuşunda kadın gardiyanlardan işkence gördüğü yetmiyormuş gibi bir de erkek gardiyanlardan Rıfkı Efendi tarafından darp edilmiştir. Bu şikâyet mektubu üzerine tetkikat başlatılmış ve neticede hapishane müdürünün kötü bir şey yapmadığı anlaşılmış, ancak bahsedilen işkencelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat işkenceyi yapanlar veya sorumlusu olarak müdür hakkında herhangi bir muamelede bulunup bulunulmadığı tespit edilememiştir (Bilirli, 2019: 910).

Kadın hapishanelerindeki en önemli sorun şüphesiz hamile kadınlar ve orada doğan bebekleridir. 1880’de kadın mahkûmlar için çıkarılan Tezkire-i Aliye’de hamile mahkûmların doğum zamanı geldiğinde, doktor raporuyla mahallî hastanelere nakledileceklerine işaret edilmiştir. Bununla birlikte, çocuk bekleyen mahkûmların tamamının böyle bir imkâna sahip olmadığı, hapishanede doğum yapmak zorunda kalan pek çok kadınının olduğu anlaşılmaktadır. Doğum gerçekleştikten sonra yeniden hapishaneye dönmek zorunda kalan anne ve bebeği için bu sefer de yatacak yer ve yiyecekleri ayrı bir sorun teşkil etmiştir. Devlet çocuklara ayrı iâşe verilmesi gerektiğinin bilincinde olup bu hususta 1880 Hapishaneler Nizamnamesi’nde verilecek iâşelerin miktarı da ifade edilmiştir (1880 Hapishaneler Nizamnamesi, *Ceride-i Mehakim*, 1296: 355-357). Ne var ki nizamnamede miktarlar ifade edilmekle beraber her zaman ve her yerde bu sağlanamamıştır. Bu durumda mahkûm anne, verilen yemeği çocuğuyla paylaşmak zorunda kalmıştır. Örneğin Kastamonu Vilayeti’nden Zabtiye Nezareti’ne gönderilen R. 18 Haziran 1324/M. 1 Temmuz 1908 tarihli tahrirat üzerine Dâhiliye Nezareti’nden Zabtiye Nezareti’ne gönderilen tahriratta, küçük ve kimsesiz çocuklarıyla tutuklanan kadın mahkûmlar ve çocuklarının ilave ta’yînât durumuna ilişkin görüş sorulmuştur. Bu bağlamda Hapishaneler Nizamnamesi’nin 53. maddesinde emziren kadınlar ile hamilelere ilişkin hüküm bulunduğu; ancak çocuklu kadınlara ilişkin netlik olmadığından hareketle bu durumdaki kadınlar hakkında nasıl davranılması gerektiğinin belirlenerek Kastamonu Valiliği’ne iletilmesi talep edilmiştir. Dâhiliye Nezareti’nin Zabtiye Nezareti ile H. 2 Şaban 1324/M. 15 Ağustos 1908 tarihli yazışmasının sonucunda Kastamonu Valiliğine gönderdiği cevabi yazıda hamile olanların gurebâ hastanelerine sevk edilerek hamileliğin bitimine kadar orada tutulmaları, anneleri ile tutuklanan çocukların ta’yînâtlarının ise anneleri üzerine tablaya yazılarak sağlanması gerektiği belirtilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 1273/21, H. 29 Cemaziye’l-âhir 1326/M. 29 Temmuz 1908).

Özel durumu olan bazı anneler, cezalarının bir kısmını çektikten sonra affedilerek tahliye edilmiştir. Bunlardan birisi Erzurum’un Pasinler kazasından Esmâ kadındır. Sekiz kıyye buğday çalmaktan tutuklanan ve 21 Mart 1900 tarihinde hapsedilen Esmâ kadın hapishanede doğum yapmıştır. İkiz bebekleri olan bu kadının, mahkûmiyetinin üçte birini tamamlamasına az bir zaman kalmıştır. Bu durum Adliye Nezareti’ne bir tezkire ile bildirilmiştir. Adliye Nezareti ikiz çocukların bakımını da dikkate alarak Esmâ kadının tahliyesini uygun bulmuş ve durumu Bâb-ı Âli’ye iletmıştır (BOA., *İ. AZN.*, 38/10, H. 24 Muharrem 1318/M. 24 Mayıs 1900).

Henüz bebekken hapse girmek zorunda kalan bebekler ise altı yaşına dek annelerinden koparılamayacakları için orada kalırlardı. Hayatlarının en güzel günlerini hapishanede geçiren çocuklar, oradan çıktıktan sonra da hayata uyum sağlama sorunu çekerlerdi. Bu soruna Sultan II. Abdülhamid döneminde bir çözüm bulunamadı. Ancak 1918’de İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcısı, 6-7 yaşından küçükse çocukların anneleriyle beraber hapishanede tutulması, daha büyükse anneleriyle birlikte Darülaceze’de bir bölüm oluşturularak burada kalmaları önerisinde bulunarak bu duruma bir çözüm getirmek istemiştir (BOA., *DH. MB. HPS*, 160/82, H. 20 Receb 1336/M. 1 Mayıs 1918).

19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla suç oranlarının artması, savaşlar nedeniyle daralan sınırların nüfus yoğunluğu haritasını değiştirmesi ve yargı sisteminde yaşanan gecikmelerin tutuklu yargılananların sayısını artırmasıyla birlikte hapishane binalarına ve daha fazla koğuşa duyulan ihtiyaç her geçen gün çoğalmıştır (Demirel, 2007: 191-193). Kadın mahkûmların hapsedildiği yerlerden birisi de Ağa Kapısı yakınlarındaki, bir imamın fizikî özelliklerini bilemediğimiz evidir (BOA., *Hat.*, 206/10845, H. 29 Zilhicce 1204/M. 9 Eylül 1790; Beydilli, 2001: 8). Muhtar ya da imam evi olarak kiralanan mahpus evlerin varlığına ve bu binaların isticar (kiralama) usullerine dair uygulamalara Osmanlı arşivlerinde yer alan Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti

kataloglarında sıklıkla rastlamak mümkündür. Kataloglarda muhtar evi ya da imam evi olarak geçen yerler, çevrenin güvenini kazanmış imam ya da muhtarların evleridir. Bazen bu kişiler, ahırlarını bile kadın mahkûmlar için kullanırlardı. Denetimden uzak olan bu yerlerde, kadınların bütün ihtiyaçlarından ev sahipleri sorumluydu (Sivri, 2017: 89). Gayrimüslim kadın tutuklular söz konusu olduğunda imam evinin yerini papaz evi almaktaydı. Adliye ve Mezahib Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne, İskeçe ve Keşan kazalarında kadınlar için hapishane kurulması talebiyle H. 6 Safer 1323/M. 19 Şubat 1908 tarihinde gönderilen tezkerede bu kazalarda kadın suçluların imam ve papaz evlerinde tutulduğu ifade edilmektedir (BOA., *DH. TMIK. S.*, 72/66, H. 19 Safer 1326/M. 23 Mart 1908). İmam, muhtar ya da papazlar, evlerinde gözetim altında tuttukları mahkûmlar için devletten ek tahsisat sağlamaktaydı. Nitekim Belgrat'ta İmam Hüseyin'e, evinde hapsedilen bir kadının günlük bir ekmek, mum ve diğer masrafları için ayda 80 kuruş tahsis edilmişti (Beydilli, 2001: 8). İmam ve muhtarların evleri taşrada asırlarca kadın mahkûm ve tutukluların hapsedildiği mekânlar olmuştur. Bununla birlikte, imam ya da muhtar evlerinin, kadınların daha merkezî bir yerdeki hapishaneye gönderilinceye kadar geçici süreli tutuklamalar için kullanıldığına dair kayıtlar mevcuttur. Bu durumu Sivas Valiliği ile Adliye Nezareti arasındaki Havza'da kadın suçluların durumuyla ilgili H. 29 Rebiü'l-evvel 1320/ M. 6 Temmuz 1902 tarihli ve ekli yazışmalarla teyit etmek mümkündür. Bu yazışmalarda bir livanın bütün kazalarında, bazen her livada bir kadın tevkifhanesi açılmasının zorluğundan bahsedilmektedir. Benzer şekilde Havza'da da bu durumun imkânsızlığına işaret edilmektedir. Bu açıdan, hüküm giymiş kadınların liva merkezindeki hapishaneye sevk edilmeleri önerilmektedir. Ayrıca bu sevk işlemine kadar hükümlü kadınların muhtar ya da imam evlerinde barındırılması tavsiyesinde bulunulmaktadır (BOA., *DH. MKT.* 845/37, H.10 Safer 1322/M. 26 Nisan 1904). Benzer şekilde ve yakın tarihlerde R. 8 Nisan 1320'de Kosova Vilayeti Akova Kazası'na da Dâhiliye Vekaleti'nden aynı uyarılar yapılmış; kadın tutukluların liva hapishanesine sevkine kadar imam ya da muhtarların evlerinde belirli bir ödenek karşılığı tutulması bildirilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 852/10, H. 2 Rebiü'l-evvel 1322/M. 17 Mayıs 1904). Mahkûm kadınların, imam ve muhtar evlerinde gözetilmesi konusunda zaman içerisinde bazı aksaklıkların ortaya çıktığı da muhakkaktır. Sadarete R. 17 Teşrin-i Evvel 1324/ M. 4 Aralık 1906 tarihinde gönderilen bir tezkerede Kırşehir'de kadın hapishanesi bulunmadığından suçluların imam evinde tutulduğu ve bunun mahzurları nedeniyle hapishane inşası talep edilmiş; hatta hapishane inşaatı tamamlanana kadar bir ev kiralanarak burasının geçici hapishane olarak kullanılması ve bir de kadın gardiyan tayin edilmesi talep edilmiştir (BOA., *DH. MKT.*, 2127/34, H. 17 Cemaziye'l-âhir 1316/M. 2 Kasım 1898). İmam ve muhtar evleri gibi kadın tutukluların gözetim altında tutulduğu mekânlardan birisi de İstanbul'da Ağa Kapısı semtindeki *tavhanedir* (BOA., *Hat.*, 208/11055, H. 29 Zilhicce 1204/M. 9 Eylül 1790). Kadınlar bazı zamanlarda gardiyan evlerinde gözetim altında tutulabilmektedir. Tomruk Odası ve Hapishanesi'nin görevlileri ve maaşlarını içeren bir listede, 1833 yılında İstanbul'da Tomruk Odası Hapishanesi'nde görev yapan ve kadın mahpuslar için kullanılan hane kirası olarak kendisine aylık 40 kuruş verilen bir kolcu kadının varlığı, hapishane dışında kadın hapishanesi olarak gardiyan evlerinin kullanılmaya başlandığının göstergesidir (BOA., *DH. MB.HPS.*, 1/1, H. 12 Ramazan 1328/M. 17 Eylül 1910).

1883'te Karesi vilayetinde hükümet mevkiinin uygun bir yerinde kadınlar hapishanesi yapılabilmesi için 11.490 kuruş gerektiği, bunun 1882 yılının muvazene defterinden karşılanabileceği belirtilmiş olup 1892 yılında kadınlar hapishanesi inşası planlanmıştır (Gürsoy ve Altun, 2006: 70). Bazı kazalarda kadın hapishaneleri için ev kiralama yöntemine başvurulduğu da olmuştur. 18 Mayıs 1900 tarihli bir belgeye göre, Aydın Valiliğinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda liva merkezi haricinde kaza merkezlerinde kadın hapishanesi bulunmaması nedeniyle bu kadınların cezalarını çekebilmesi için Saruhan mutasarrıflığına hangi kazada kaç kuruşa hapishane olarak kullanılabilecek birer ev kiralanabileceği sorulduğu belirtilerek Saruhan mutasarrıflığı dâhilindeki kazalardaki uygun evlerin kira bedelleri zikredilmiştir. Saruhan dâhilindeki kazalarda nisa hapishanesi için kiralanana evlerin kiralarının istenmesine rağmen, Dâhiliye bütçesinden istenen tutarın tedarik edilemediği belirtilerek, hapishane ıslahı ile ilgili durumun neticelenmesine kadar idare edilmesi istenmiştir. Söz konusu tarihte İzmir Sancağı'nda Bayındır, Kuşadası, Tire ve Ödemiş; Saruhan Sancağı'nda Akhisar, Kırkağaç; Aydın Sancağı'nda

Söke, Çine, Bozdoğan ve Karasu; Mentеше Sancağı'nda Mekri (Fethiye) kazalarında kadın hapishanesi olarak kiralanması düşünülen evler için toplam 6690 kuruş kira bedeli öngörülmüştür (BOA., *DH. TMIK. S.*, 30/22, H. 18 Muharrem 1318/M. 18 Mayıs 1900).

Kira bedelleri ve gardiyan maaşları yanında, çok sınırlı da olsa, mevcut nisa hapishanelerinin fiziki koşullarında da çeşitli sorunlarla karşılaşılıyordu. Devletin birçok kazasında nisa hapishanesi mevcut değildi. Bundan dolayı, kadın mahkûmların hapsedilmesi için birçok kazada hane kiralama ve gardiyan tayinine lüzum görülmekteydi. Kadın mahkûm sayısının oldukça az olmasına rağmen hapishane kira bedelleri ve gardiyan maaşlarının karşılanması devlete ciddi anlamda bir yük getirmişti. Bu gerekçeyle yeniden yapılandırılmakta olan hapishanelerde nisaya ait yerlerin ayrılması, nisa hapishanesi olmayan kazalarda erkeklere ait hapishanelerden bir koğuşun nisaya tahsis edilmesi veya yeni bir koğuşun ilavesi suretiyle bu sorunun çözülmesi, bunun mümkün olmaması durumunda hükümleri kesinleşmiş kadın mahkûmların nisa hapishanesi bulunan civar kazalardan birine veya kazaların bağlı buldukları liva hapishanesine gönderilmesi istenmiştir (BOA., *DH. MB. HPS. M.*, 3/12, H. 17 Safer 1330/M. 6 Şubat 1912; BOA., *DH. MB. HPS.*, 144/74, H. 24Safer 1330/M. 13 Şubat 1912; BOA., *DH. MB. HPS.*, 144/80, H. 29Safer 1330/M. 18 Şubat 1912). Bu kararların somut olarak uygulandığına dair Osmanlı arşivinde çok sayıda belge bulunmaktadır. Örneğin, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ve Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan aynı konuda iki yazıdan anlaşıldığı üzere, H. 1309 senesinden itibaren Niğde Hapishanesi için aylığı 80 kuruşa bir kadın gardiyan istihdamına karar verildiği ve bu konuda Konya Vilayeti'nin yetkili kılındığı anlaşılmaktadır (BOA., *BEO.*, 156/11689, H. 28 Receb 1310/M. 18 Şubat 1893).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde kadın olmak, sosyal, ekonomik ve dinî yaşamda geri planda yaşamak anlamına da geliyordu. Hapishanelerde görülen işleyiş bozuklukları, yaşam için gerekli asgari şartların yetersizliği, kadın mahkûmları ziyadesiyle etkilemiştir. Üstelik çocukları ile bu koşulları paylaşmak zorunda olan kadınların bu durumdan daha da fazla etkilendiği ortadadır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla kimsenin yargılanmadan idam edilemeyeceği ilan edilmiş; hukuk devleti olma yolunda atılan bu adımı 1840, 1851, 1858 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla Osmanlı hapis sistemine ait yeni düzenlemeler izlemiştir. 1854 yılında köleliğin ve cariyeğin yasaklanması sonucu kadın alınıp satılan ticari bir meta olmaktan çıkmaya başlamıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte, büyük şehirlerle sınırlı olsa da kadınların eğitilmesine başlanmış; sırasıyla 1842'de Ebe Okulu, 1858'de kızlar için orta dereceli okullar, sonrasında İnas Sanayi Mektebi ve Darü'l-Muallimat kurulmuştur. Söz konusu eğitim-öğretim kurumlarının kurulmasıyla kadınlar toplumsal statülerini etkileyecek yeni haklar elde etmeye başlamışlardır. Bu okullardan mezun olan kadınlar kendi mesleklerini icra etme imkânı kazanmışlardır. Daha önce babalarından kalan topraklar üzerinde hak iddia edemeyen kadınlar, 1858'de çıkarılan arazi kanunnamesi ile bu topraklar ya da taşınmazlar üzerinde erkek kardeşleriyle aynı veraset hakkına sahip olmuşlardır. Kademeli olarak çıkan fermanlar ve çeşitli nizamnamelerle kendilerini sosyal hayatta eskiye göre daha özgür ifade etme imkânına kavuşmuşlardır.

Osmanlı Devleti'nde bedene yönelik cezalar, 19. yüzyılın ortalarına doğru yerini daha çok hürriyeti kısıtlayıcı cezalara bırakmış; günümüzdeki anlamda hapishanelerin ilk adımları yüzyılın ikinci yarısından itibaren atılmıştır. Hapishane reformu, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ve merkezileşmesiyle eş zamanlı yürütülmüştür. 1878 Berlin Antlaşması'na kadar ülkenin Amasya, Bilecik, Diyarbakır, Erzurum, İpsala, Kırklareli, Kütahya, Sinop, Sivas gibi birçok şehrine hapishaneler yapılmış; bu hapishaneler süreç içerisinde günün şart ve imkânlarına uygun olarak modernize edilmiştir. Bu ıslah ve modernizasyon çalışmaları, Adliye Nezareti'nin 1879'da padişaha sunduğu nizamname taslağı ve "hapishanelerin idaresi, görevlileri, mahbusların ta'yinatı ve çalıştırılması, koğuşlar ve uyulacak kurallar ile mahbusların ibadetlerini düzenleyen 1880 tarihli "*Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkiyhane ve Hapishanelerin İdare-i*

Dâhiliyelerine Dair Nizamname Lâyihası" ile hız kazanmıştır. Söz konusu layihada, hasta mahkûmlar, kadın tutuklular ve 18 yaşından küçükler için ayrı düzenlemeler yer almıştır.

Kadın mahkûmlar için erkeklerden ayrı koğuş, imkânlar dâhilinde ayrı bir hapishane ya da tutukevi yoluna gidilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlemek için mahkûmlar belirli aralıklarla doktor kontrolünden geçirilmiştir. Yine imkânlar dâhilinde kadın mahkûmlar için kadın gardiyanlar görevlendirilmiştir. Hamile mahkûmlar, hapishanede doğum yapan ya da 6-7 yaşından küçük çocuğu bulunan kadın mahkûmlarla ilgili yeni düzenlemeler yapılmış; çocuklar için anneleri üzerinden tablaya yazılmak suretiyle ilave tayin belirlenmiştir.

Hapishane ıslahı çalışmaları, kadın mahkûmlar ve kadınlara özgü hapishanelerle ilgili düzenlemeler 20. yüzyıl başında peş peşe ortaya çıkan Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya savaşları sonucu yavaşlamış ve arzu edilen başarı, bu nedenle gerçekleştirilememiştir.

Kısacası Osmanlı Devleti, hapishanelerle ilgili bütün sorunlara çözüm getirebilmek amacıyla hayli çaba sarf etmiş, yeni kanunlar yayınlamıştır. Fakat maddi imkânsızlıklar ile ülkenin iç ve dış sorunlarla uğraşmak durumunda oluşu, nizamname hükümlerini kâğıt üzerinde bırakmış; bu hükümlerin büyük kısmı uygulanamamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

A. MKT. NZD. (Sadaret-Nezaret ve Devair Evrakı) 295/87, 401/63, 402/90.

A. MKT. UM. (Sadaret- Umum Vilayat Evrakı) 409/54, 461/29.

A. MKT. MVL. (Sadaret-Meclis-i Vala Evrakı) 62/25, 135/99.

BEO. (Bab-ı Ali Evrak Odası) 156/11689.

C. ML. (Cevdet Maliye) 1/17, 17/3, 17/5.

C. ZB. (Cevdet Zabtiye) 28/1355, 29/6, 13/607, 14/1891, 30/1456, 28/1355 30/22, 52/2566, 60/2970.

DH. MB. HPS (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı) 1/1, 3/12, 18/30, 50/20, 141/51, 143/10, 144/17, 144/74, 144/80, 146/29, 160/82.

DH. MB. HPS. M. (Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı) 3/12.

DH. MKT (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi) 110/26, 845/37, 852/10, 1225/49, 1273/21, 1748/1, 1422/115, 2127/34.

DH. TMİK. S. (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Islahat) 30/22, 30/22-1, 30/22-2, 30/22-3, 45/5, 72/66, 72/66-1. 72/66-2.

Hat. (Hatt-ı Hümayun) 13/487, 206/10845, 208/11055.

İ. AZN. (İrade Adliye ve Mezahib Evrakı) 38/10.

İ. MVL. (İrade Meclis-i Vala) 417/18265, 553/24831.

ŞD. (Şura-yı Devlet Evrakı) 1721/9.

Kitap, Makaleler ve Sözlükler

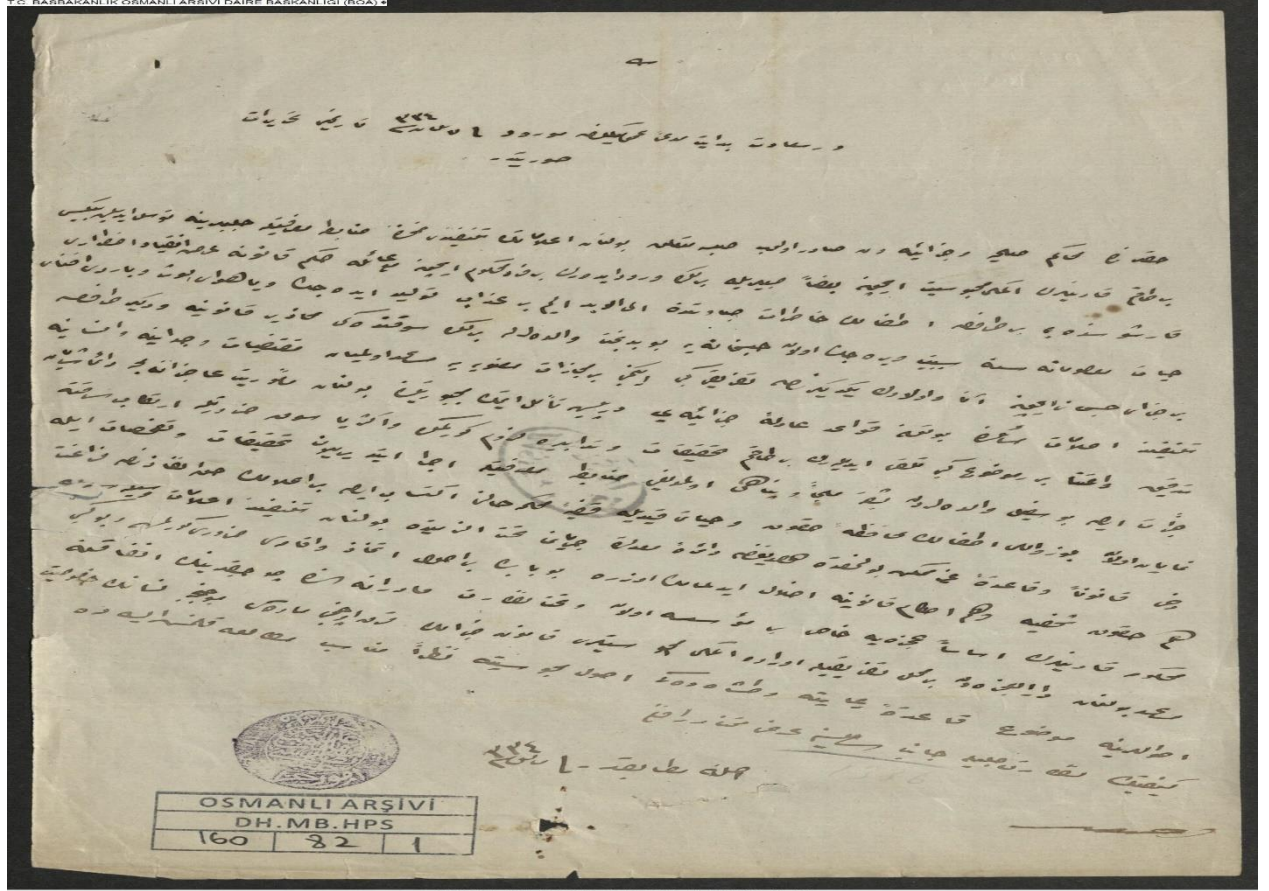
- Adak, U. (2006). XIX. Yüzyılın Sonları ve XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayetindeki Hapishaneler (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi. İzmir.
- Akman, M. (2004). Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması. İstanbul: Eren.
- Aktepe, M. (1989). Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi, C. XII. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arık, F. Ş., (1999). Türkiye Selçuklu Devletinde Siyaseten Katl: Belleten, C. LXIII, S. 236, s. 43-93.
- Artuk, M.E., Gökçen, A., Yenidünya, A. C., (2013). Ceza Hukuku Genel Hükümler. Ankara: Adalet.
- Artuk, M.E., Alşahin M.E., (2015). Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi. Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi. C. 21, S. 2. s. 297-338.
- Avcı, M. (2002). Osmanlı Hukukunda Para Cezaları. Türkler, C. X, s. 91-106. Ankara: Yeni Türkiye.
- Avcı, M. (2002). Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, S. 1. <http://dergipark.gov.tr/esosder/issue/6115/82065>.
- Bardakoğlu, A. (1993). Ceza. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 7., s. 470-478. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 16. s. 54-64. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Barkan, Ö.L., (1986). Türk Hukuk Tarihine Giriş. Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 14. s. 1-15.
- Bayındır, A. (2002). Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması. Türkler. C. X, s. 69-82. Ankara: Yeni Türkiye.
- Beydilli, K. (2001). Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı.
- Bianchi, Par T. X. (1856), Khaththy Humaion Ou Charte Impeériale Ottomane Du 18 Fevrier 1856, Paris.
- Bilirli, T. (2019). Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishaneleri: Tokat Hapishanesi Örneği, History Studies. 11/3, s. 891-913.
- Bingöl, S. (2004). Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu: Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Bostan., İ. (1992). Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, G. (1996). Batı Hukuku'nun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bozkurt, N. (2012). 20. Yüzyıl Başlarında Kütahya Hapishanesinin Genel Durumu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 5, S. 21. s. 261-277.
- Ceride-i Mehakim*, 1296.
- Cin, H., Akgündüz, A. (1990). Türk-İslâm Hukuk Tarihi. İstanbul: Timaş.
- Demir, M. (2008). Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi. Bilig. S. 47. s. 215-240.
- Demirbaş, T. (2018). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. Hapishane Kitabı, (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi, s. 3-40.

- Demirel, F (2001). 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi: Toplumsal Tarih, C. 15, S. 89, s. 11-14.
- Demirel, F. (2007). Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909).
- Demiryürek, H. (2019). Osmanlı Hapishaneleri (1913-1914). İstanbul: Babı Ali Kültür
- Doğramacı, E. (1982). Türkiye'de Kadın Hakları. Ankara: Üiversal.
- Ekinci, E. B. (2004). Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul: Arı Sanat.
- Eren, M. (2014). Kapatılmanın Patolojisi. İstanbul: Kalkedon.
- Eren, M. (2014). Mahbeslerden Hapishanelere, Hapishanelerden Cezaevlerine. Osmanlı'dan Günümüze Kapatılma. Bilim ve Gelecek Dergisi. S.119.
- Erim, N. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme. Osmanlı Araştırmaları Dergisi. S. 4. s. 79- 88.
- Foucault, M. (2006). Hapishanenin Doğuşu. Mehmet Ali Kılıçbay (Çev). Ankara: İmge Kitapevi.
- Gökbilgin, T. (1977). Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Gönüllü, A. R., (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920). Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 29. s. 349-392.
- Gül, A. (2013). Osmanlı Taşrasında Suç ve Suçlular (1919 Ocak Ayı Erzincan Sancağı Örneği). Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. C. 17. S. 1-2, s. 1-29.
- Güven, H. (2008). Michel Foucault'nun Sosyal Bilim Anlayışı ve Metodolojisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
- Karaca, Ali. (2018). XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün. Hapishane Kitabı. (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi, s.152-162.
- Kılınç, A. (2015). Osmanlı Devleti'nde Kürek Cezasının Hukuki Tahlili. Belleten, C. LXXIX, S. 285, s. 531-556.
- Kılınç, A. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Teşhir Cezası. International Journal of Science Culture and Sport, Özel Sayı 4 (2015), s. 447-456
- Kızılkın, A. Ö. (2011). Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839- 1922). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Koca, S. (2011). Sultan I. Alaeddin Keykubad'dan Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İdaresinde Ortaya Çıkan Otorite Zafiyeti ve Emir Sadeddin Köpek'in Selçuklu Saltanatını Ele Geçirme Teşebbüsü. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 5. s.160-176.
- Kuran-ı Kerim Meali, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2011.
- Levy,N., Toumarkine A. (2008). Osmanlı'da Asayiş Suç Ve Ceza 18-20. Yüzyıllar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayını.
- Naskali, E.G., Altun, H.O., (2006). Zindanlar ve Mahkûmlar. İstanbul: Babil.
- Orat. J. A., Çelik. F. (2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri. Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 7, s.73-95.
- Özçelik, M. (2011). Mütareke Döneminde Osmanlı Hapishanelerini Durumu. Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi. C. 7, S. 14. s. 16-39.

- Öztürk, S. (2014). XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Aydın
- Parlaköğlü, G. (2018). II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Mardin.
- Pehlivan Ağırakça, G. (2017). İnas Rüşdiyeleri'nde (Kız Ortaokullarında) Ahlâk Dersleri. Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 1, S. 1, s. 56-77.
- Poyraz, Ö. (2016). 20. Yüzyılda Osmanlı'da Kadın Mahkûmlar Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın I. (Ed). Osman Köse. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayını, s. 619-629.
- Saner Gönen, Y., (2018). Osmanlı İmparatorluğu'nda Hapishaneleri İyileştirme Girişimi, 1917 Yılı. Hapishane Kitabı, (Ed. Emine Gürsoy Naskali- Hilal Oytun Altun). İstanbul: Kitabevi. s.173-184.
- Schull, K.F. (2007). Fielding Penal Institutions, Nation-State Construction and Modernity in The Late Otoman Empire, 1908-1919, A Dissertation Submitted in Partial Satisfaction of The Requirements for The Degree Doctor of Philosophy in History, University of California, Los Angeles.
- Schull, K.F. (2014). Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sivri, G. (2017). Osmanlı'da Kadın Mahkûm Olmak: Kadınları Mahkûm Etme ve Denetleme Pratikleri Üzerine Bir Değerlendirme (1840-1919). Toplumsal Tarih. S.11. Tarih Vakfı Yayınları. s. 84-89.
- Spierenburg, P. (1998). The Body and The State Early Modern Europe. The Oxford History of the Prison The Practice of Punishment in Western Society. Oxford University Press. New York, s.61-62.
- Sunay, S. (2018). Son Dönem Osmanlı Taşra Hapishanelerine Bir Örnek: Bolvadin Hapishanesi. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. C. 20, S. 1, s.43-66.
- Şemseddin Sami (1996), Kamus-i Türki, 2.baskı. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şen, Ö. (2007). Osmanlı'da Mahkûm Olmak. İstanbul: Kapı.
- Taner, T. (1999). Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku. Tanzimat I, İstanbul: MEB. s. 221-232.
- Tekeli, Ş. (1982). Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat. İstanbul: Birikim.
- Tekin, S. (2001). Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış, Tarih ve Toplum, C. 35, S. 205, s.13.
- Tekin, S. (2008). Dr. Polliç Bey'in 1918 Tarihli Raporuna Göre Berlin ve Aydın Vilayeti Hapishanelerine Genel Bir Bakış. OTAM, S. 24, s. 205-223
- Tekin, S. (2010). Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri. Tarih Araştırmaları Dergisi. C. 29, S. 47. s. 83-102.
- Temel, M. (2002). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi ile Mücadele. Türkler. C. 14, s. 171-173. Ankara: Yeni Türkiye.
- Tuncer, H. (1989). Türk Kadınının Geçirdiği Evrimin Tarihçesi ve Bu Günkü Durumu. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. C. 6. S.16. s.153-163.
- Uyanık, M. Z. (2017). İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane. İstanbul: Hikmetevi.
- Üçok, C., Mumcu, A., Bozkurt, G. (1996). Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Turhan.
- Ünlü, M. (2010). Tanzimat Sonrasında Balkanlardan Karadeniz'e Sürgünler. History Studies, Volume, 2/2, s.305-320.

- Velidedeoğlu., H. V. (1970). Atatürk İlkeleri ve Türk Kadınının Çilesi. İzmir: İzmir Meslek Kadınları Kulübü.
- Yıldız, G. (2012). Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908). İstanbul: Kitabevi.
- Yıldız, Ö. (2015). Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği. Gazi Akademik Bakış Dergisi. C. 9. S. 17 s. 91-111.
- Yılmaz, M. (2001). İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış. Ondokuzmayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 12-13. s. 539- 551.

EKLER

DH.MB.HPS.00160.00082.001

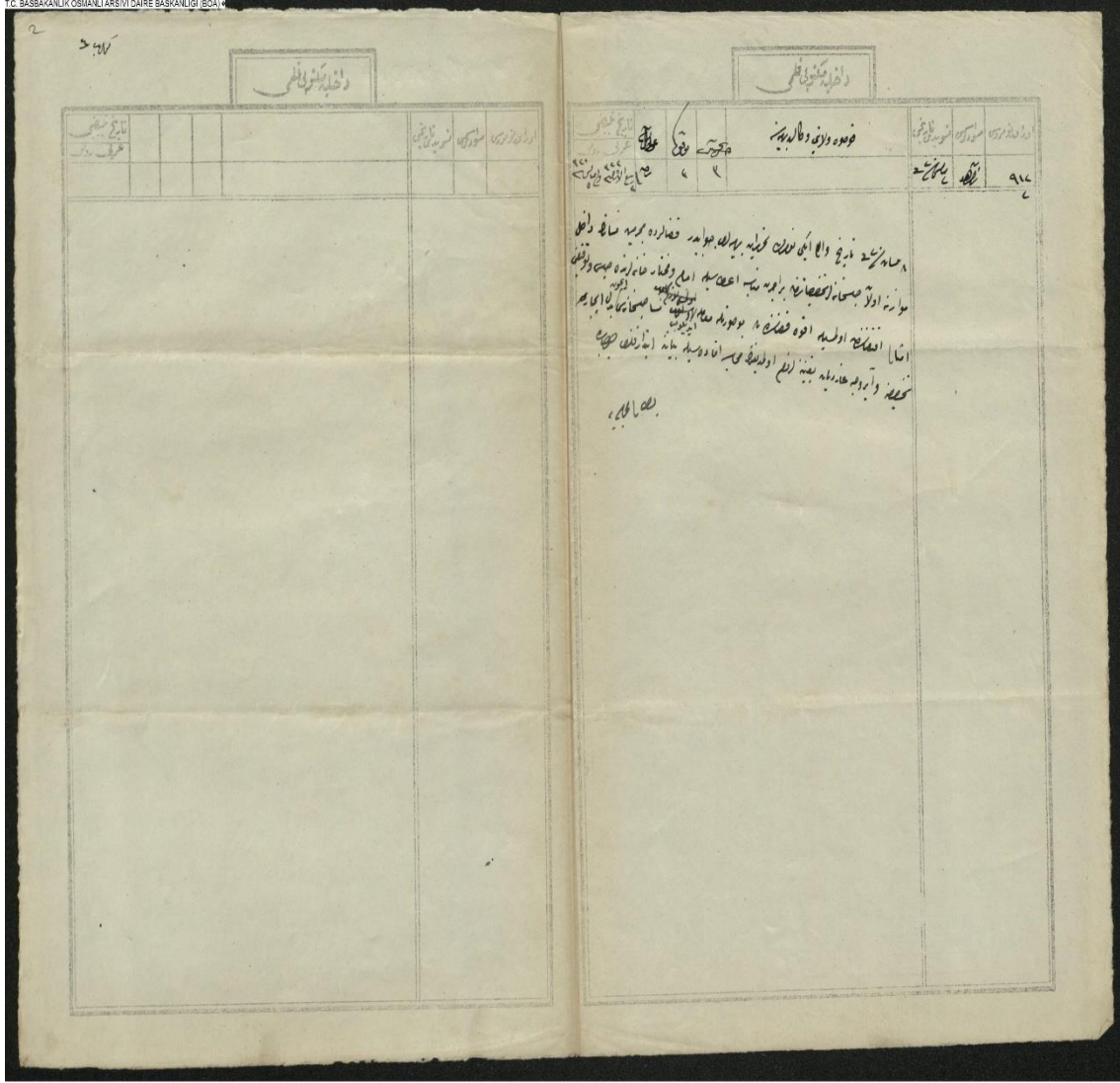
EK 1; Osmanlı Arşiv Belgesi; Dersaâdet bidâyet müddei-i Umûmiliğinden adliye nezaretine gönderilen 150 kadın mahkumun hem çocuklarından ayrılması hem de çocukların cezalandırılmaması hakkında, DH.MB.HPS (Dahiliye Nezaretî Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı). 160/82-1.

Dersaâdet bidâyet müddei-i umumîliğinden mevrûd fi 7 Nisan sene 334 tarihli tahrîrât suretidir. Hakkında mehâkim-i sülhiye ve cezaiyeden sadır olup hapse müteallik bulunan ilâmatın tenfizi zımında zabıta marifetiyle celbine tevessül edilen bîkes bir takım kadınların ekmeli mahpusiyet için bazen sabîleriyle birlikte vürûd ederek burada mahkûm için maa aile hükm-i kânûna arz-ı inkiyâd-ı ızdırarı karşısında bir taraftan etfâlin hatrât-ı sabâvetinden ilelebet elim bir azâb tevlið edecek veya hevâ-yı bûs ve barîdi ifnâ-yı hayat-ı mâsûmânesine sebebiyet verecek olan hapishâneye bu bedbaht validelerle birlikte sevkindeki mehazir-i kanûniye ve diğèr taraftan bir cezâ-yı hapishane için ana ve evladın yekdiğèrinden tefriki gibi ikinci bir mücazât-ı maneviyeye müsait olmayan mukteziyât-ı vicdaniye ve insaniye tenfiz-i ilâmat meailinde bulunan kavâid-i adile-i cezâiyyeyi derpîş-i teemmül etmek mecburiyetinde bulunan memûriyet-i acizânemce daima şayan tetkik ve itina birer mevzû gibi telâkki edilerek bir takım tahkikât ve tedâbire lüzûm görmekte ve ekseriya sevk-i zarûretle irtikâb-ı sirkate cüret eden bu sefîl vâlidelerden başka melcê ve penâhî olmadığı zabıta mârifetiyle icra ettirilen tahkikât ve tefahhusât ile nümâyân olan yüz elli etfâlin muhafaza-î hukûk ve hayatı kaydıyla kaziyeyi mahkeme hâlini iktisâb eden bir ilâmın hakk-ı infazından feragat dahi kanûnen ve kaîdeten gayr-i mümkün bulunmakta olduğundan daire-î mâ'delet cereyanı taht-ı elzemiyette bulunan tenfiz-î ilâmat vesilesiyle hem hukûk-ı şahsiye ve hem ahkâm-ı kanûniye ihlâl edilmemek üzere bu babda bir usûl ittihâz ve ikamesi zarûri görülmüş ve bu gibi mahkûm kadınların esasen acezeye has bir müessese olan ve taht-ı

nezaret mâderanesinde çocuklarının infakına müsait bulunan dar'ül acezeden bir mahâl tefrîkiyle orada ikmâl-i mahpûsiyetleri kanûn-ı cezanın kırk üçüncü maddesi mûcibince nisanın husûsiyet-i ahvâllerine mevzû kaîdeten riâyete ve taşradaki usûl-ü mahpûsiyete nazaran münâsip mütâlââ kılınmış ise de keyfiyetin nezaret-î celile cânib-i sâmîsine arz-ı mütemennadır efendim. Aslına mutabıktır. Fi Cemâziye'l-evvel sene 34.

ita kılınan müzekkerenin bir sureti leffen takdim kılınmış olmakla hapishane ve tevkifhaneler nizamnamesi layihasının nezâret-i celîle-î asafânelerince hin-î tertibinde bu gibi çocuklu mevkûf ve mahkûmeler hakkında ahkâm-ı mahsûsa vaz' edilip edilmediğinin ve şayet şimdiye kadar bu cihet-î nazâr-ı dikkate alınmamış ise sıbyânın ahâr suretle infak ve iaşelerine imkan bulunamadığının tahakkûku halinde bunlardan nihayet beş veyahut altı yaş gibi tahdîd ve tâyin olunacak bir senede bulunanlarının valideleriyle birlikte hapishane ve tevkîfhaneye kabul ve idhallerinin tecviziyle bu yaşdan fazla olanların valideleriyle birlikte duhûllerine suret-i katiyede mümanâat edilmesi hakkındaki mütalâanın ibnası mütevakkıf-ı himem-i âliye-i asafaneleridir. Ol babda emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l emrindir. Fî17 Receb sene 336 ve fi 29 Nisan sene 33.

Adliye nazırı namına Müsteşar Ali Yusuf.

DH.MKT.00852.00010.001

EK 3; Osmanlı Arşiv Belgesi; Dahiliye vekaletinden Kosova valiliğine gönderilen cevabi yazıda kadın hapishanelerinin İmam ve Muhtar evinde tutulması hakkında, DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî). 852/10.

Kosova vilayeti vekalet-i behiyesine 8 Nisan 320 tarih ve elli iki numaralı tahrirât-ı behiyyeleri cevabıdır kazalarda mücrimin-i nisânın dâhil-i mûvâzene olan hapishaneler tahsisâtından bir ücret-i münâsebe itâsıyla imam ve muhtar hanelerinde hapsi ve tevkîfi emsali iktizasından olmasıyla Akova kazasından bu suretle muamele edilip nisa hapishanesi için bedel-î icârı tahsisine ve ayrıca gardiyan tayinine lüzûm olmadığının muhasebe ifadesiyle beyanına ibtidâr kılındı. Ol babda.

